

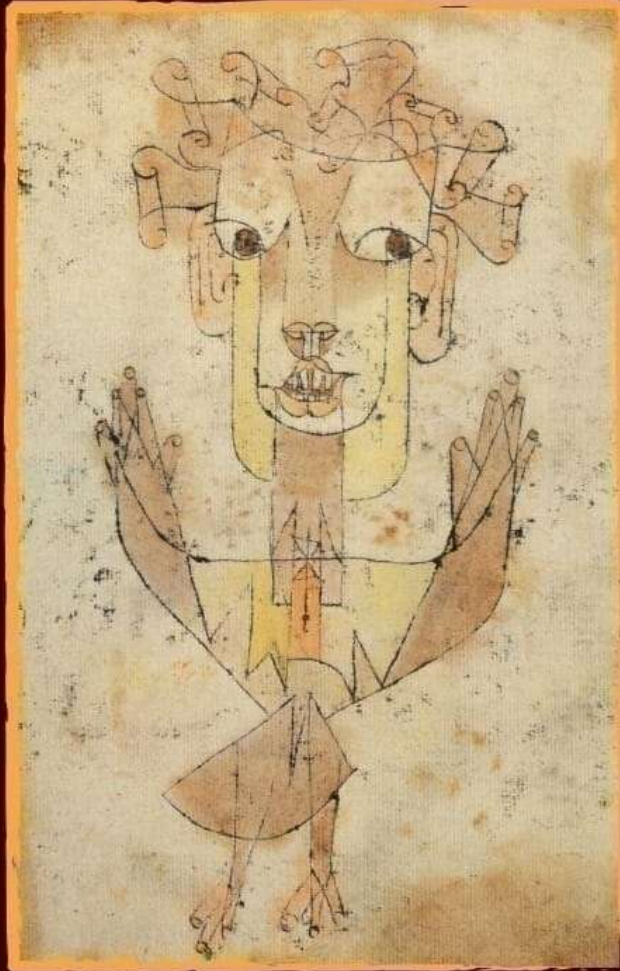
TO
D

TARİH
OKULU
DERGİSİ

JOURNAL OF
HISTORY
SCHOOL

JH
OS

Yıl/Year:17, Sayı/Issue:LXXI Ağustos/August 2024

Journal Of History School
Tarih Okulu Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Journal of History School dergisi yılda altı defa yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir. *Journal of History School* dergisinde yayınlanan tüm yazıların yayın hakları **Tarih Okulu Dergisi**'ne aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Kaynak gösterilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Journal of History School, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergi olup Dergipark üyesidir. **ULAKBİM Tr Dizin, Index Copernicus, Sobiad, MLA, Semantic Scholar, Scilit, Mendeley, WorldCat, CiteFactor, Paperity, Acarindex, Araştırmaz, I20R, Akademik Araştırmalar İndeksi, ASOS, Arastirmaz, ISAM, Türk Eğitim İndeksi, EBSCO ve Academic Research Index** tarafından taranmaktadır.

Journal of History School is an international, six-reviewed in a year journal.

JOHS bear the sole legal responsibility for their published works in www.johschool.com.

Journal of History School has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of **Journal of History School**. It can be quoted as long as referred to the Johs.

The Editorial Board makes the final decision to publish articles.
No article is returned to authors.

ISSN: 1308-5298 (Baskı) 2148-4260 (Elektronik)

Yıl/Year: 17 – Sayı/Issue: LXXI- August/Ağustos 2024

Journal Of History School
Tarih Okulu Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Baş Editor: Prof. Dr. Ahmet KARA

Editörler: Dr. Tuğrul Gökmen ŞAHİN – Doç. Dr. Bilal TUNÇ

E-mail: yenitarihokulu@gmail.com

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Web: <http://www.johschool.com>

JOHSCHOOL

Yıl/Year: 17 – Sayı/Issue: LXXI- August/Ağustos 2024

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

Baş Editor: Prof. Dr. Ahmet KARA

Editörler: Dr. Tuğrul Gökmen ŞAHİN – Doç. Dr. Bilal TUNÇ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Alan Editörleri

Prof. Dr. Nuri GÖMLEKSİZ	Eğitim Bilimleri	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin SİS	Filoloji	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Naci İSPİR	İletişim Felsefesi	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. M. Zafer DANIŞ	Sosyal Hizmetler	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN	Uygulamalı İletişim	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun EROĞLU	Genel Türk Tarihi	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ESGİN	Genel Sosyoloji ve Metodoloji	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Cem ŞAKTANLI	Müzik Eğitimi	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal TUNÇ	Tarih / Türkiye Cumhuriyeti Tarihi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KEÇİŞ	Orta Çağ Tarihi	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Muzaffer DEMİR	Eskiçağ Tarihi	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur DEMLİKOĞLU	Yeniçağ Tarihi	Siirt Üniversitesi
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	Yakınçağ Tarihi	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru BOZPOLAT	Eğitim Programları	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer TANGÜLÜ	Sosyal Bilgiler Eğitimi	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Ayhan ÇİNİCİ	Fen Bilgisi Eğitimi	Ordu Üniversitesi

Doç. Dr. Binnaz KOCA	Resim / Grafik	İnönü Üniversitesi
Dr. Ertan ZEREYAK	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Recep ÖZMAN	Arkeoloji	İnönü Üniversitesi
Dr. Arif YILDIZ	İşletme	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Salih TELLİOĞLU	Pazarlama	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Fuat ŞANCI	Sanat Tarihi	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Sevim GÜLLÜ	Beden Eğitimi ve Spor	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Salim DURUKOĞLU	Türk Dili ve Edebiyatı	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim AKKAŞ	Sosyoloji	Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp SEVİMLİ	Matematik Eğitimi	Tokat Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA	Türkçe Eğitimi	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut GÜN	Yabancılara Türkçe Öğretimi	Mersin Üniversitesi
Dr. Fatih DEĞİRMENÇİ	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KINIK	Müzik	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Sevda KARACA	Coğrafya	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Munise DURDU	Okul Öncesi Eğitimi	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer ALANKA	Gazetecilik	Atatürk Üniversitesi
Dr. Hüsamettin KARATAŞ	İlahiyat	Fırat Üniversitesi
Dr. Ahmet OKTAN	Radyo Televizyon Sinema	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gabor AGOSTON, Georgetown Üniversitesi, ABD

Prof. Dr. İsmail AKA, Ege Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Dilek BARLAS, Koç Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Laurence BROCKLISS, Oxford Üniversitesi, ABD

Prof. Dr. Enver ÇAKAR, Fırat Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Özer ERGENÇ, Bilkent Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Erdal FIRAT, St. Clements Institute, Kamboçya

Prof. Dr. Mehmet ERSAN, Ege Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Paul FREEDMAN, Yale Üniversitesi, ABD

Prof. Dr. Jonathan M. HALL, Chicago Üniversitesi, ABD

Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU, Princeton Üniversitesi, ABD

Prof. Dr. Cemal KAFADAR, Harvard Üniversitesi, ABD

Prof. Dr. Cüneyt KANAT, Ege Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Stephen MITCHELL, Exeter Üniversitesi, İngiltere

Prof. Dr. Alun MUNSLOW, Chichester Üniversitesi, İngiltere

Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Doğan ÖZLEM, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Antonella ROMANO, Avrupa Üniversitesi Enstitüsü

Prof. Dr. Richard Candida SMITH, Berkeley Üniversitesi, ABD

Prof. Dr. Önhan TUNCA, Liège Üniversitesi, Belçika

Prof. Dr. Dmitriy D. VASILYEV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya

Prof. Dr. Levent YILMAZ, Bilgi Üniversitesi, Türkiye

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

YAYIN KURULU

- Prof. Dr. Seçil Karal AKGÜN, ODTÜ, Türkiye
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Recep BOZTEMUR, ODTÜ, Türkiye
Prof. Dr. Şerife CENGİZ, İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa DAŞ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fevzi DEMİR, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turan GÖKÇE, Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Müzeyyen GÜLER, Mimar Sinan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dimitris KYRTATAS, Thesselia Üniversitesi, Yunanistan
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. John E. WOODS, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yuriy AVERYANOV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya
Doç. Dr. Teyfur ERDOĞDU, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abdülhamit KIRMIZI, İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yenal ÜNAL, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yonca KÖKSAL, Koç Üniversitesi, Türkiye
Dr. Hakan ERDEM, Sabancı Üniversitesi, Türkiye

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Ömer ALKAÇ

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

İRAN MODERNLEŞMESİNDE MİRZA YUSUF HAN TEBRİZİ

(MÜSTEŞARÜDDEVLE) VE YEK KELİME RİSALESİ

Mirza Yusuf Khan Tabrizi (Mütesar Al-Dawla) and the Treatise of Yak Kaleme in the Modernization of Iran

1834-1856

Ahmet BEKTAŞ

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

PIERRE BOURDIEU'NUN SERMAYE KAVRAMI ÜZERİNDEN DİJİTAL

SERMAYE'YE YÖNELİK TESPİTLER

Determinations on Digital Capital Through Pierre Bourdieu's Concept of Capital

1857-1882

Ahmet N. ÖZDAL

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

ORTAÇAĞ'DA TİCARET ÜRÜNLERİ BAĞLAMINDA EGE ADALARI

Aegean Islands in the Context of Commercial Products in the Middle Ages

1883-1895

Ali GÖÇER

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İDADİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: KAYSERİ

İDADİSİ ÖRNEĞİ

The Evaluation of the High Schools (İdadi) of II. Abdulhamid Period: Kayseri High School Example

1896-1916

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Şenol ÇÖM

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE'DE DÜZENLENEN KISA FİLM FESTİVALLERİNDE
YÖNETMENLERİN YAŞADIĞI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Problems and Solution Suggestions for Directors in Short Film Festivals in Türkiye

1917-1935

Emrullah BANAZ, Ahmet Zeki GÜVEN & Ömer Tuğrul KARA

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

INVESTIGATION OF PRE-SERVICE TURKISH LANGUAGE TEACHERS'
ATTITUDES TOWARD DIGITAL READING

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dijital Okumaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

1936-1948

Asena BOZTAŞ & N. Ceren TÜRKMEN

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

METaverse, MAKROEKONOMİ POLİTİKALARININ OLUŞTURMASI VE
POLİTİK YUMUŞAK GÜÇ: DİSİPLİNLERARASI BİR ANALİZ

*The Metaverse, Macroeconomic Policy Making, and Political Soft Power: An
Interdisciplinary Analysis*

1949-1982

Emre ERTÜRK

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

LOOKING FOR TRACES OF SYMBOLIC VIOLENCE IN NEW MEDIA: A STUDY
WITHIN THE FRAMEWORK OF BOURDIEU'S THEORY

*Yeni Medyada Simgesel Şiddetin İzlerini Aramak: Bourdieu'nun Kuramı Çerçevesinde
Bir Araştırma*

1983-2008

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Fatih Furkan ALPDOĞAN & Ahmet ÇETİNTAŞ

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN XIX. YÜZYILDAKİ MODERNLEŞME
ÇABALARI: SOSYAL HASTALIKLAR VE DÖNEMİN REÇETELERİ

*The XIXth Century of the Ottoman Empire Modernization Efforts in the Century: Social
Diseases and Prescriptions of the Period*

2009-2040

Kasım Uğur KARATAŞ & AKIL Abdülkadir

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

ENERJİ SEKTÖRÜNDE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE
ARABULUCULUK: TÜRKİYE VE KÜRESEL UYGULAMALAR ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME

*Mediation in Resolving Disputes in the Energy Sector: An Assessment of Turkish and
Global Practices*

2041-2074

Çağrınur SAĞ, Tuğba TURGUT, Selahattin KAYMAKCI

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

FARKLI OKUNABİLİRLİK FORMÜLLERİNE GÖRE DERS KİTABI
İNCELEMESİ: ORTAOKUL 8. SINIF T.C. İNKILAP TARİHİ VE
ATATÜRKÇÜLÜK DERS KİTABI ÖRNEĞİ

*Textbook Analysis According to Different Readability Formulas: Middle School 8th
Grade T.R. Revolution History and Kemalism Textbook Example*

2075-2102

Ali ERKEN

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

ROCKEFELLER VAKFI, BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ VE TARIMSAL KALKINMA
PROJELERİ: 1970-1980

*Rockefeller Foundation, Bogazici University and Agricultural Development Projects:
1970-1980*

2103-2119

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Dilşad TÜRKMEÑOĐLU KÖSE ve Büşra DUMAN

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

AYDINLARA FARKLI BİR BAKIŞ: CEMİL MERİÇ ELEŞTİREL AYDIN
YAKLAŞIMI ÜZERİNDEN CEMİL MERİÇ'İ ELE ALMAK

*A Different View of Intellectuals: Addressing Cemil Meriç Through Cemil Meriç
Critical Intellectual Approach*

2120-2141

Sıracettin GÖZALAN, Sevda COŞKUN & Muhammet ÖZTEKİNCİ

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

TROPİKAL MEYVE AĞAÇLARINDAN MANGONUN AÇIK ALANDA YETİŞME
POTANSİYELİ: ANTALYA İLİ ÖRNEĞİ

*The Potential of Mango, One of the Tropical Fruit Trees, for Open Field Cultivation:
The Case of Antalya Province*

2142-2171

Uygar ÖZTÜRK

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

DIFFERENCES IN CAREER COMMITMENT AND CAREER SATISFACTION
BETWEEN SHIFT AND TYPICAL WORK IN ORGANIZATIONS

*Organizasyonlarda Vardiyalı ve Tipik Çalışmanın Kariyer Bağlılığı ve Kariyer Tatmini
Üzerindeki Farklılıkları*

2172-2189

Hakkı ÇILGINOĞLU

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

AZERBAYCAN SAĞLIK TURİZMİ POTANSİYELİNİN İNCELENMESİ
Investigation of Azerbaijan Health Tourism Potential

2190-2219

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School

International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Yeliz KANTAR

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

XIX. YÜZYILDA MARAŞ SANCAĞI'NDA SARRAFLAR VE SARRAFLIK
Moneychangers and Money Changing in the Sanjak of Maraş in the 19th Century

2220-2252

Hasan BAKIRCI, Bedran KOÇAK & Ayşe KESKİN GEÇER

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN ORTAK SINAVLAR
HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ

Determining The Opinions of Primary School Mathematics Teachers about Common Exams

2253-2276

Burcu ERŞAHAN, İsmail BAKAN, Gülistan BAYTOK & Rüstem KELEŞ

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

YAPILAN İŞİN ANLAMLILIĞI ALGISININ İŞ PERFORMANSI, İŞTEN AYRILMA
NİYETİ VE SİBER KAYTARMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PROFESYONEL
MESLEK MENSUPLARI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

The Effect of the Meaningfulness of the Job on Job Performance, Intention to Leave and Cyberloafing: A Field Research on Professionals

2277-2305

Editörden...

Değerli bilim insanları: Tarih Okulu Dergisi yeni sayısı ile bilim dünyasının karşısına çıkmanın mutluluğunu yaşamaktadır. Tarih Okulu Dergisi'nin Ağustos 2024 tarihli LXXI. sayısını yayınlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda çeşitli alanlardan 19 makale bulunmaktadır. Dergicilikte, özellikle günümüz şartlarında bunun anlamı, gösterilen çabanın karşılığını bulması demektir. Bugüne kadar çıkardığımız sayılar hakkındaki genel izlenim ve değerlendirmeler, Tarih Okulu Dergisi'nin nicel ve nitel olarak farklı ve özgün bir çıkış olduğu yönündedir. Bu niteliğin altında yatan en önemli husus, Tarih Okulu Dergisi'nin hareketi etrafında "Hayata Bütüncül Bakan" bir felsefenin yatmasıdır.

Bugün LXXI. sayısını çıkaran Tarih Okulu Dergisi'nin, gelecek sayılarla kendi içinde daha derin, daha bilimsel ve daha benimsenir olmak için mesafe kat ederken, aynı zamanda, başta yazarları olmak üzere, dergiye katkıda bulunan tüm ilgili çevresiyle birlikte "bilgi, bilim ve sanat" üreten bir ekolün odağı olacağı umundayız. Vizyonumuz bazı temel kabulleri dikte ettiren ve bu doğrultuda okurlarını etkilemeye çalışan bir tutumun aksine, her bireyin kendi özgürlüğünden hareketle ortaya koyduğu düşünce ve bilgilerin kaynağından beslenecek bir geleceğin inşası yönünde ilerleme imkânının ortaya konulmasıdır.

Derginin editörü olarak bilim dünyasına az da olsa katkı sunmaya çalışmanın heyecanı içerisinde olmakla beraber, bir bayrak yarışı gibi dergiyi daha da ileriye götürmek için Tarih Okulu Dergisinin tüm ekip arkadaşlarına desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Beraber çıktığımız bu yolda Dergimizin LXXI. sayısına destek vererek onurlandıran yazarlarımıza, değerlendirme aşamasında kıymetli vakitlerini ayıran hakemlerimize ayrıca müteşekkirim. Yeni sayımızın bilim dünyasına katkı sağlaması ve diğer Tarih Okulu Dergisi sayılarında buluşmak dileklerle...

Baş Editör: Prof. Dr. Ahmet KARA

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	28.05.2024	Submitted date
Kabul tarihi	05.08.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Alkaç, Ö. (2024). İran Modernleşmesinde Mirza Yusuf Han Tebrizî (Müsteşarüddeve) ve Yek Kelime Risalesi. *Journal of History School*, 71, 1834-1856.

İRAN MODERNLEŞMESİNDE MİRZA YUSUF HAN TEBRİZİ (MÜŞEŞARÜDDEVLE) VE YEK KELİME RİSALESİ

Ömer ALKAÇ¹

Öz

Mirza Yusuf Han Tebrizî'yi Nâsırüddin Şah döneminin en önemli entellektüellerinden biri olarak ele almak gerekir. Henüz erken yaşlarda Tebriz'de İngiliz Konsolosluğu'nda başlayan diplomatik görevleri Tiflis, Petersburg ve Paris'e kadar uzanmıştır. İran modernleşme hareketinin öncülerinden olan Müsteşarüddeve, kaleme almış olduğu makale, risale ve kitapları vasıtasıyla fikirlerini İranlıların zihinlerine aşılarmış ve İran modernleşmesinin en aktif simalarından birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Nâsırüddin Şah devrinde, kanun kelimesini söylemenin dahi günah sayıldığı bir dönemde büyük bir cesaret örneği göstererek Yek Kelime adlı eseri yazmıştır. Fransız kanunlarıyla İslam şeriatı arasında bir benzerlik kurmaya çalışan Müsteşarüddeve, İslâm Dini'nin modernleşmeye engel olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Yek Kelime'yi diplomatik görevleri esnasında yurt dışında edindiği tecrübelerinden faydalanarak kaleme almıştır. Batıdaki kalkınmanın tek sebebi olarak kanunu gören Müsteşarüddeve, özgürlük ve kanun uğrunda ömrünü harcamasına rağmen faaliyetlerinin neticelerini göremeden vefat etmiştir. Yek Kelime adlı eseri onun özellikle meşrutiyet taraftarları arasında meşhur olmasını sağlamıştır. Bu çalışmada Müsteşarüddeve'nin biyografisi ve Yek Kelime risalesi Farsça kaynaklar ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Modernleşme, Müsteşarüddeve, Yek Kelime, Kanun.

¹Dr., alkacomer@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3238-9378.

Mirza Yusuf Khan Tabrizî (Müsteşar Al-Dawla) and the Treatise of Yak Kaleme in the Modernization of Iran

Abstract

Mirza Yusuf Khan Tabrizî should be considered as one of the most important intellectuals of the Naser al-Din Shah period. His diplomatic missions, which began at an early age at the British Consulate in Tabriz, extended to Tbilisi, Petersburg and Paris. As one of the pioneers of the Iranian modernization movement, Müsteşar al-Dawla, through his articles, pamphlets and books, instilled in the minds of Iranians and took his place in history as one of the most active figures of Iranian modernization. During the reign of Naser al-Din Shah, when even uttering the word "law" was considered a sin, he showed great courage and wrote the work "Yak Kaleme" (One Word). Trying to establish a similarity between French laws and Islamic Sharia, Müsteşar al-Dawla tried to show that the Islamic religion was not an obstacle to modernization. He wrote Yak Kaleme based on his experiences abroad during his diplomatic missions. He saw the law as the only reason for the development in the West, and although he spent his life for the sake of freedom and law, he died before seeing the results of his activities. His work Yak Kaleme made him famous especially among the supporters of constitutionalism.

Keywords: Iran, Modernization, Müsteşar Al-Dawla, Yak Kaleme, Law.

GİRİŞ

İran'da meşrutiyet düşüncesinin ortaya çıkmasında Cemaleddin Esedâbâdî Efgânî (1838-1897), Mirza Fethali Ahundzâde (1812-1878), Mirza Melkum Han (1833-1908), Mirzâ Abdürrahîm Tâlibof (1834-1911) Tebrîzî (1834-1911), Mirza Ağa Han Kirmanî (1854-1896) ve Mirza Yusuf Han Tebrizî Müsteşarüddeve gibi dönemin aydınları önemli rol oynamıştır. Kaleme aldıkları eserler aracılığıyla İranlıların kişisel hak ve özgürlükler, adalet, kanun ve meşrutiyet gibi kavramlarla tanışmasını sağlayan bu aydınlar Kaçar Dönemi (1796-1925) İran'da kendilerinden sonra meydana gelecek toplumsal ve siyasi değişikliklerin zeminini hazırlamışlardır. Bu aydınlar arasında özellikle *Yek Kelime* adlı eserinin İranlılar üzerindeki tesiri göz önünde bulundurulduğunda Müsteşarüddeve'nin ayrı bir yeri vardır.

Müsteşarüddeve, Dışişleri Bakanlığı memuru olarak Rusya ve Fransa'da bulunduğu esnada Avrupa devletlerinde meydana gelen gelişmeleri yakından görme fırsatı elde etmişti. Bu gelişmelerin etkisiyle İran'da da saltanat idaresinin yerini kanuna dayalı bir düzenin alması gerektiği sonucuna ulaştı (Hasanî, 1388, s.48) Ayrıca Müsteşarüddeve İran'ın modern dünya ülkelerinde olduğu gibi sanayi alanında da gelişmesi gerektiğini düşünmekteydi. O, diğer aydınların çoğunun aksine İran'ın millî ve dinî geleneklerini de göz ardı etmemiş özgürlük,

adalet, kanun ve meşrutiyet gibi yeni kavramlarla gelenek arasında bir ilişki kurmaya çabalamıştır (Ahmedî, 1381, s.133). Dolayısıyla İran'da modern yönetim şeklini dine uyarlama çabalarının ilk izleri de onun düşüncesinde görülmektedir (Hamîdî vd., 1398, s.108).

Müsteşarüddeve, Paris'te 1870 yılında tamamladığı *Yek Kelime* adlı eserini İran'a döndükten sonra yayımlamıştır (Müsteşarüddeve, 1393, İşâre). Fransız anayasası ve Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nden maddeler de seçerek hazırladığı bu eserinde İran'daki ruhanilere ve devlet adamlarına bu kanunların Kur'an-ı Kerim ile çelişmediğini gerekçe göstererek Müslümanların da bu kanunları kabul edebileceğini anlatmaya çalışmıştır (Ezgandî & Gülistânî, 1389, s.30).

Nâsırüddin Şah'ın (1848-1896) reformist sadrazamı Mirza Hüseyin Han Sipehsâlâr (Müşirüddeve) ve Melkum Han'ın yakın dostu olan Müsteşarüddeve, Feridun Âdemiyet'e göre özgürlük düşüncesinin oluşmasının öncülerinden olmasına rağmen onun İran düşünce tarihindeki yeri İranlılara tam olarak tanıtılamamıştır (Âdemiyet, 1340, s.182). Benzer şekilde Türkiye'de de Kaçar dönemi modernleşme hareketi ile ilgili çalışmalarda adından ve eserlerinden kısaca bahsedilmesine rağmen kendisiyle ilgili müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Diğer taraftan onun *Yek Kelime* adlı eserinin İran'daki anayasal hareketliliği tetiklemesi ve İranlılarda kanun bilincinin oluşmasını sağlaması bu eserin de alan araştırmacıları tarafından bilinmesini elzem kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı Müsteşarüddeve ve *Yek Kelime*'nin Türkiye'de tanınmasını sağlayarak Kaçar Devri İran modernleşmesi ve İran meşrutiyeti ile ilgili daha sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlamaktır. Makalede ilk olarak Müsteşarüddeve'nin genel hatlarıyla hayatı ardından ise *Yek Kelime* adlı eseri ele alınacaktır.

YÖNTEM

Bu makalede İran'da modernleşme hareketlerine yön veren aydınlardan Mirza Yusuf Han Tebrizî Müsteşarüddeve ve onun en önemli eseri olan *Yek Kelime* kitabı ele alınmıştır. Bu çalışmanın en önemli kaynağı konunun da muhtevasının önemli bir bölümünü oluşturan *Yek Kelime* kitabıdır. Bu kitap hem Müsteşarüddeve'nin hayatına hem de eserin yazılış amacına dair önemli bilgiler içermektedir. Bu sebeple çalışmanın en önemli kaynağı hüviyetindedir. Ayrıca İran'da meşrutiyet döneminin önemli kaynaklarından olup Müsteşarüddeve ile ilgili önemli bilgiler barındıran Nâzımülislam Kirmânî'nin *Tarih-i Bidâr-ı İraniyân*, Ahmet Kesrevî'nin *İran Meşrutiyet Tarihi*, Mehdi

Melikzâde'nin *Tarih-i İnkılâb-ı Meşrûtiyet-i İran* ve M. F. Ahundzâde'nin *Kemalüddeve Mektupları* eserlerinden ve dönemin önemli şahsiyetlerinin hatıratından istifade edilmiştir. İran'da kendisi ve eseriyle ilgili daha sonra yapılan çalışmalar da gözden geçirilmiş ve bu çalışmada kullanılmıştır.

Türkiye'de kendisi ve eseri ile ilgili müstakil bir çalışmanın henüz yapılmamış olması bu makaleyi özgün hale getirmektedir. Çalışmada ilk olarak doğumundan ölümüne Müsteşarüddeve'nin biyografisi ele alınmıştır. Daha sonra eseri Yek Kelime'nin kaleme alınış serüveni, genel olarak muhtevası ve İran modernleşmesine özellikle de meşrutiyet hareketine tesiri incelenmiştir.

Mirza Yusuf Han Tebrizî (Müsteşarüddeve) 1822-1895

Müsteşarüddeve, şehrin ileri gelen ailelerinden birine mensup tüccar Hacı Mirza Kâzım Tebrizî'nin oğlu olarak 1822 yılında Tebriz'de dünyaya gelmiştir² (Gülistânî, Zencanî, 1402, s.28). Anadili Türkçe olan Müsteşarüddeve henüz küçük yaşlarda iken Farsça ve Arapça'yı da öğrenmiştir (Hakikat, 1387, s.57). Geleneksel medreselerde dinî ilimler eğitimini de alan Müsteşarüddeve, genç yaşında bir müddet İngiltere konsoloslüğünde çalışmış ve vatanperverliğinin de etkisiyle İngiltere'nin izlediği İran siyasetine tepki göstererek bu görevinden istifa etmiştir (Ahmedî, 1381, s.133-134).

İngiltere sefaretindeki görevi esnasında dünyadaki gelişmelerden haberdar olma fırsatı yakalamış ve İran'ın da aynı gelişimi gösterebilmesi için ülkesi adına çalışmaya karar vermiştir. 1853 yılında Nâsîrüddin Şah'ın fermanıyla Rusya'nın Heşterhan veya Hacı Tarhan³ şehri İran Konsolosluğu'na memur olarak görevlendirildi. Yaklaşık 8 yıl süren bu görevi esnasında önemli tecrübeler edinen Müsteşarüddeve, kısa bir müddet Tahran'a döndükten sonra tekrar Hacı Tarhan'a gitti. Burada üç ay kaldıktan sonra önce Moskova'ya, oradan da Petersburg'a seyahat etti. Petersburg'da görevli İranlı bir diplomatın Tahran'a gitmesi üzerine 1862 yılında kısa bir müddet onun yerine çalıştıktan sonra 1864 yılında Tiflis İran Başkonsolosu olarak görevlendirildi (Kirmânî, 1376, s.169; (Gülistânî, Zencanî, 1402, s.28). Tiflis'te kaldığı zaman zarfında ordunun gücü, devletin intizamı ve gelişmişliğinden etkilenerek yakın dostlarına İran'ın da böyle bir orduya böyle bir devlet düzenine ve bu refah seviyesine ulaşmasını arzuladığını söylemiştir (Kirmânî, 1376, s.169-170). Burada müşahede ettiklerinin de etkisiyle kaleme aldığı *Remz-i Yusufî* risalesini 1866 yılında

² Paris görevindeyken üye olduğu *Amitie Clemente Locasi* tarafından kendisine verilen nişan fermanında doğum tarihi 1822 olarak yazılmıştır (Rain, 1357, s.479).

³As-Tarhan veya Astrahan. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: (Ünal, 2008, ss.227-252).

Tahran'da yayımladı. Burada bulunduğu zaman zarfında Ahundzâde ile daha yakın bir ilişki kurdukları ve mektuplaştıkları görülmektedir. Ahundzâde'ye Tiflis'ten yazdığı mektubunda yazmış olduğu risaleyi İstanbul'da bulunan Melkum Han ve Müşirüddeve'ye gönderdiğini ve her ikisinin de ayrı ayrı birer mektup yazarak kendisini tebrik ettiklerini söylemiştir (Ahundzâde, 1357, s.361). Ahundzâde'nin 1865 yılında Türkçe kaleme aldığı *Mektubât-ı Kemalüddeve* adlı eseri de Müstaşarüddeve'nin yardımıyla 1866 yılında Farsça'ya tercüme edildi. Ancak Ahundzâde, Müsteşarüddeve'nin Paris memuriyetine hazırlanması koşuluyla bu eserin İran'da yayımlanmasına izin verdi (Âcudanî, 1382, s.251). Buradan da anlaşıldığı gibi Müstaşarüddeve'nin Avrupa memuriyetini kabul etmesinde Ahundzâde'nin de etkisi olmuştur.

Rusya ve Avrupa'da 19. yüzyılın en çalkantılı yılları yaşanırken Rusya'da diplomatik görevlerde bulunan Müsteşarüddeve, buna rağmen Rus aydınlarla tanışmış ve onların eserlerini okuyarak düşüncelerinden fazlasıyla etkilenmiştir (Müsteşarüddeve, 1352, s.22). Benzer şekilde Tiflis de Kafkasya genel valiliğinin merkezi olmakla kalmayıp Rusça, Gürcüce ve Ermenice kitapların basıldığı matbaaları, okulları, akademileri, tiyatrosuyla (Algar, 1989, ss.186-190) Kafkas ve Rus aydınların toplandığı canlı bir kültür merkezi konumundaydı (Ahmedî, 1381, s.134). Bu nedenle Tiflis, Müsteşarüddeve'nin modern düşünce tarzıyla tanıştığı yer olması bakımından onun hayatında ayrı bir öneme sahiptir. Tiflis memuriyeti birbirlerinin fikir dünyasını fazlasıyla etkileyen Ahundzâde⁴ ve Müsteşarüddeve arasındaki dostluğu pekiştirmesi bakımından da oldukça önemlidir (Ahmedî, 1381, s.134).

Tiflis'te 4 yıl kaldıktan sonra İran devlet görevlisi Hasan Ali Han'ın yerine Paris Büyükelçiliğine memur olarak atanan Müsteşarüddeve (Bâmdâd, 1357, s.491), İstanbul yoluyla Paris'e gitmiştir. Şehre ulaştığında o yıl (1867) Paris'te düzenlenen fuarı da inceleme fırsatı bulmuştur. Müsteşarüddeve, Yek Kelime'de Paris'te kaldığı üç yıl boyunca Londra'ya dört kez seyahat ettiğini belirtir (Müsteşarüddeve, 1393, s.2). Kirmanî'ye göre Müsteşarüddeve ve Londra'da kendisiyle aynı görevi yürüten Melkum Han, bu seyahatler esnasında bazen gizli bazen de aleni toplantılar düzenlemişlerdi (Kirmânî, 1376, s.170).

Paris ve Londra'daki gelişmeleri gözlemleyen Müsteşarüddeve, buralardaki kalkınmaya, ordunun intizamına, halkın refah seviyesine, eğitim sistemine, özgürlük anlayışına ve asayişe hayran kalmıştı. Artık kafasını sadece bu değişikliklerin İran'da nasıl yapılacağı düşüncesi meşgul ediyordu. Melkum Han

⁴ Ahundzâde, 1848'deki Tahran elçiliği, 1863'teki İstanbul ziyareti ve resmî görevle Kafkasya'daki dolaşmaları dışında hayatının geri kalan kısmını Tiflis'te geçirmiştir. Bkz: (Algar, 1989, ss.186-190).

ile yaptığı görüşmelerin birinde ona Fransa'daki ilerlemenin ve İran'daki gerilemenin nedenlerini sordu. Melkum Han cevabında, Fransa'nın intizamının, gelişmesinin ve bu ülkede görülen tüm güzelliklerin sebebinin *yek kelime* olduğunu onun da *kanun* olduğunu söylemiştir. Melkum Han'a göre İran'ın geri kalmasının yegâne sebebi de ülkede kanuna dayalı bir idare şeklinin olmayışındır (Kirmânî, 1376, s.170). Müsteşarüddeve, daha sonra kaleme alacağı risalesini de bu konuşmadan mülhem *Yek Kelime* olarak adlandıracaktır.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen gelişmeleri de yakından takip eden Müsteşarüddeve, Paris'te bulunduğu sıralarda İran'ı idare edenlerin de Osmanlı Devleti'ndeki uyanıştan ibret alarak yenileşme ve terakki yolunda adım atmaları gerektiğini belirten bir yazı kaleme almıştır. 1 Ekim 1869 (24 Cemâziyessânî 1286) tarihinde İran Dışişleri Bakanı'na yazdığı mektubunda Osmanlı sultanının Frengistan seyahatinden döndükten sonra kendi memleketinde Şûrâ-yı Devlet adında bir meclis tertibi, ahalinin can, mal ve namusunun güvence altına alınması, eğitimde özgürlük, şose ve demir yolu inşası, modern tarzda medreselerin yaygınlaştırılması, şehirlerde caddelerin genişletilmesi, madenlerin çıkartılması ve işlenmesi gibi önemli konularda adımlar attığını bildirmiştir. Osmanlı Devleti'nde neşredilen Takvim-i Vekâyi adlı resmî gazetede maden alanlarının doksan yıllığına kiralandığının ilan edildiğini belirten Müsteşarüddeve, İran'ın sahip olduğu madenlerin ne zamana kadar yer altında kalmaya devam edeceğini sormuştur. Müsteşarüddeve, madenlerin işletilmesiyle kalkınmanın doğru orantılı olduğunu ve İran'ın da ancak madenlerini çıkarmaya başladıktan sonra kalkınmaya başlayacağını ifade etmiştir. Madenlerin işlenmesi, sahralara masrafsız su taşınması ve ziraatın geliştirilmesi açısından büyük önem arz eden demiryolu inşasına da ayrıca dikkat çekmiştir (Âdemiyyet, 1340, s.185).

İran'dan Fransa'ya modern tarzda eğitim almaları için gönderilen öğrenciler 1869 yılında Kaçar Devleti tarafından İran'a geri çağırılmışlardı. Müsteşarüddeve bu durumu engellemek adına çaba sarf etse de sonuç değişmemiştir. Konu ile ilgili İran Dışişleri Bakanı'na yazdığı gizli mektupta, Fransa'da eğitim gören bu öğrencilerin cumhuriyetçi ve dinsiz olarak yetiştirileceği söylentilerini çıkaran Rusya'nın telkinleri ile İran'a döndürüldükleri söylentisinin yayıldığını belirten Müsteşarüddeve, Dışişleri Bakanı'nı Rusya konusunda şu sözlerle ikaz etmiştir:

“Bu bilginin doğru veya yanlış olduğunu Allah bilir ancak İran'ın Avrupa'ya öğrenci göndermesinden Rusların hoşnut olmadığı şüphe götürmemektedir.”
(Âdemiyyet, 1340, s.186).

Nâsırüddin Şah dönemi aydınlarının çoğu Mason localarını terakkinin, yenileşmenin ve özgürlük yanlılarının merkezi olarak görüyordu. Bunda Fransa'daki mason locası üyelerinin 1789 Fransız İhtilali'nde aktif rol

oyunlarının etkisi büyüktü. Fransız aydınlar tarafından kaleme alınan eserleri yakından takip eden İranlı aydınlar da mason locası üyelerinin bu inkılapdaki rolünden haberdar idiler. Eserlerinde İranlılara özgürlüğün, modernleşmenin ve inkılabın anahtarı olarak bu locaları sunmaktaydılar. Kendisi de mason locasına bağlı olan Ahundzâde, *Kemâlüddeve'ye Mektuplar (Mektubât-ı Kemâlüddeve)* adlı eserinde “*Ey ehl-i İran! Sen özgürlükten insan haklarından haberdar olsaydın böylesine bir rezalete ve köleliğe tahammül etmezdin, İlim talep edip, Ferâmuşhaneler açar toplantılar düzenlerdin*” diyerek İran’da bir Ferâmuşhane kurulması gerekliliğini vurgulamıştır. (Ahundzâde, 2019, s.59).⁵

Fransız İhtilali’ni örnek alan İranlı aydınlar, mason localarına üye olmakla kalmamışlar, Melkum Han öncülüğünde İran’da da Ferâmuşhâne adı altında bir mason locası teşkil etmişlerdir (Âcudanî, 1382, s.252). Müsteşarüddeve de aynı düşünceyle Paris’te kaldığı zaman diliminde *Amitie Clemente Locası’na* üye olmuştur. Bu locaya ne zaman üye olduğuyla ilgili kesin bir bilgi olmasa da bu locanın üstatları tarafından kendisine verilen *Rose Croix (Gül Haç)* nişanı fermanı 28 Kasım 1869, yani Paris’teki görevinin sona ermesine 2-3 ay kala yayımlanmıştır (Rain, 1357, s.477). Bu fermanla birlikte mason locasında önemli derecelerden birini elde etmiştir. İlan edilen nişan fermanının altına locanın üstatları tarafından şu şekilde yazılmıştır:

“*Biz Amitie Clemente Locası üstatları olarak güvence veriyoruz ki bu unvan bizim vesilemizle kardeşimiz Mirza Yusuf Han’a huzurumuzda dereceleri imzaladıktan sonra teslim edilmiştir.*” (Rain, 1357, s.477).

Kendisine takdim edilen bu nişan, ferman metninde açıkça belirtildiği üzere bazı önemli imtiyazları da barındırmaktaydı. Bu fermanla birlikte Müsteşarüddeve, verilen unvan ve nişandan doğan bütün hakları kullanabilme ayrıcalığını elde etmişti. Ayrıca fermanla mason locasının dahilinde ve hariçte bulunan mensuplarının tamamına Müsteşarüddeve’ye ihtiram göstermeleri tavsiye edilmekteydi (Rain, 1357, s.478).

Müsteşarüddeve kendisinin bu denli şöhret bulmasında oldukça önemli rolü olan Yek Kelime adlı risalesini de Paris’teki memuriyetinin sonlarına doğru tamamlamıştır (Âcudanî, 1382, s.253).

Yerine Yeminüssaltana adında bir diplomatın görevlendirilmesi üzerine Paris’teki görevi 1870 yılında sona eren Müsteşarüddeve, Tahran’a dönmüştür (Ârinpûr, 1351, s.281). 1870 yılında Adliye, Vazifeler ve Vakıflar Nazırı olarak tayin edilen Sipehsâlâr’ın, (Karadeniz, 2023, s.47) kısa bir müddet sonra Adliye

⁵ Melkum Han ve Ahundzâde’nin İran’daki faaliyetleri için ayrıca bkz: (Karadeniz, 2012, ss.215-226; Karadeniz, 2011, ss.103-111; Devedakan, 2023).

Vezareti Müsteşarlığı'na seçilmesiyle birlikte Müsteşarüddevle de onun isteği üzerine üst düzey askeri rütbeyle Adliye Vezaretinde göreve başladı (İtimadüssaltana, 1367, s.1661). Bu görevi esnasında da *Mirza Yusuf Müsteşar* ve *Müsteşarülvezâre* olarak tanındı. 18 Ağustos 1871 tarihinde Ahundzâde'ye yazdığı mektubunda “*yeni işimiz umarım sizin için de mutluluk kaynağı olur*” diyerek yeni başladığı görevini müjdelerken (Ahundzâde, 1357, s.398) 25 Ağustos 1871 tarihli mektubunda ise üstlendiği işi ile ilgili şikayetini şu cümlelerle dile getirmiştir:

“Elbette söyleyecek binlerce konu ve binlerce sözüüm var. Ben anlatsam Mirza yazamaz, hem benim de o kadar zamanım yok. Öyle bir işin ortasında kaldım ki ne içinden çıkabiliyorum ne de hayallerimi gerçekleştirebiliyorum. ...Ey insan-ı kâmil! Dünya'nın sonu geldi ve biz vatan ve milletimiz için zerre kadar hizmet edemedik.” (Ahundzâde, 1357, s.399).

1872 yılında Azerbaycan Adliye Müsteşarlığı görevinden uzaklaştırılan Müsteşarüddevle, Dışişleri Bakanlığı temsilcisi ve Azerbaycan Dışişleri sorumlusu olarak atandı (Âcudanî, 1382, s.254).

İran'a döndükten sonra Avrupa'da edindiği fikirler doğrultusunda siyasi ve kültürel faaliyetlerine devam eden Müsteşarüddevle, ilk olarak kanun ve eşitlik kavramlarını ele aldığı yazısını kendi imzasıyla yayımladı. Büyük tepki toplayan bu yazısından sonra 1873 yılında Horasan'a sürgün edildi (Ahmedî, 1381, s.137-138). 1871'de önce Vezaret-i Askerî, ardından ise Sipehsâlâr-ı Âzam unvanıyla sadrazam olan Sipehsâlâr (Karadeniz, 2023, s.47) ile dostluğu Müsteşarüddevle'nin, Sipehsâlâr'a muhalif Mirza Mahmut Han Nâsırülmülk'e yakınlığı nedeniyle bozuldu. Onun Horasan'a sürgün edilmesinin bir başka nedeni de bu dostluğun bozulmasıydı (Feşâhî, 1353, s.428).

Müsteşarüddevle'nin en büyük arzularından biri İran'da demiryollarının tesis edilmesiydi. O, demiryolu inşasını devlet ve memleketin tüm gereksinimlerinin karşılanması için ilk adım olarak görüyordu. Ona göre demiryolu inşasıyla birlikte yabancı devletler İran'dan elini eteğini çekecekler, üç yıl içinde İran'da her şey değişecek ve İran gülistan olacaktı (Âdemiyet, 1340, s.184). Bu düşünceyle 1869 yılında “*Kitabçe-i Benefşi Derbâre-i Te'sis-i Râh-ı Âhen Sertaser-i İran*” adında bir risale yazmış ve şaha sunmuştur (Ârinpûr, 1351, s.282). Horasan'da sürgünde bulunduğu esnada da demiryolunun faydalarını bir kez daha anlatmak için “*Tahran Horasan Demiryolu*” risalesini hazırlayan Müsteşarüddevle, Horasan ulemasından demiryolu inşasının gerekliliğini belirten bir de fetva almıştır (Kirmânî, 1376, s.170-171).

Bir müddet sonra Horasan eyalet temsilcisi olan Müsteşarüddeve (Kirmânî, 1376, s.171) 1877 yılında Tahran'da şahın emriyle Büyük Adliye Divanhanesi'nin işlerini incelemek üzere kurulan meclise üye olarak atanmıştır (İtimadüssaltana, 1367 s.1800). Müsteşarüddeve, daha sonra Adliye Veziri Yahya Han Müşirüddeve Kazvinî'nin yardımcısı olarak Adliye Vezareti'nde görevlendirildi. Kendisi gibi düşünen Müsteşarüddeve'nin bu makama getirilmesini daha önce yurt dışında özgürlüğün tadına varan, dünyadaki değişimden haberdar olan Müşirüddeve istemişti. *Müsteşarüddeve* unvanı da Müşirüddeve tarafından ilan edilen bir fermanla bu göreve başladıktan sonra verildi. Müsteşarüddeve bu görevi adliye hükümlerinin Kuran-ı Kerim'e ve kanuna uygun olması koşuluyla kabul etmişti. O dönem rüşvet alıp vermenin gelenek halini aldığı İran'da güçlü bir adli teşkilatın olmadığını gören Müsteşarüddeve, kendisini geri çekti (Kirmânî, 1376, s.1671).

Aynı günlerde İstanbul'da Farsça neşredilen Ahter gazetesinde (Alkaç, 2023, s.28) 30 Ağustos 1882 (15 Şevval 1299) tarihinde yayımlanan "*Ahbarnigâr-ı Ahter Ez Tahran Mîniüvîsed*" başlıklı yazıda (Rûznâme-i Ahter, 1882, s.2703), İran vezarethanelerinin içinde bulunduğu vaziyeti eleştiren bir makale yer aldı (Bâmdâd, 1357, s.492). Makalede İran'daki maliye, dışişleri, savaş, ulûm ve adliye vezaretlerini tek tek ziyaret ederek müşahade ettiği çarpıklıklara yer veren yazar, özellikle Adliye Vezareti'ni ziyareti esnasında tanık olduğu bir muhakemede *kanun* kelimesini bir kez olsun işitmediğinin altını çizer (Rûznâme-i Ahter, 1882, s.2703).

Bu makalenin Müsteşarüddeve'ye ait olduğundan şüphelenen Nâsirüddin Şah, onu tüm devlet görevlerinden azletti. İtimadüssaltana, bu makale ve Müsteşarüddeve hakkında 25 Eylül 1882 (12 Zilkade 1299) tarihli notlarında, şahın Ahter gazetesinde yer alan bu yazıdan dolayı oldukça öfkelenişini belirtir. İtimadüssaltana'nın verdiği bilgiye göre kendisinin de hazır bulunduğu bir esnada şaha bu makalenin Müsteşarüddeve tarafından kaleme alındığını Yahya Han Müşirüddeve söylemiştir. Şah, Müsteşarüddeve'nin yurt dışına kaçma ihtimalini göz önünde bulundurarak tüm Adalethane üyelerini huzuruna çağırdı. Toplantının ardından üyeler Adalethane imaretinden çıktıkları esnada (Rûznâme-i Hatrât-ı İtimadüssaltana, 1350, s.255) Müsteşarüddeve, Muhammed Hasan Han Hacibüddeve tarafından tutuklandı. Falakaya yatırılan Müsteşarüddeve, devletin ambarında beş ay hapis yattı (Kirmânî, 1376, s.171). Nâibüssaltana Kâmran Mirza gibi bazı önemli devlet adamlarının araya girmesiyle cezasının tamamını çekmeden haptisten çıkarıldı ve ev hapsine gönderildi. Bir müddet sonra yeniden Dışişleri Vezaretinde görev aldı. 1884-1886 yılları arasında Bombay şehrinde görevlendirilen Müsteşarüddeve, 1889 yılında ise Azerbaycan'a görevli olarak tayin edildi. Londra'da 1890 yılında çıkardığı Kanun gazetesinde Kaçar

Devleti ve şah aleyhinde yazılar yazan Melkum Han ile irtibatından dolayı Müsteşarüddeve'nin Dışişleri Vezareti ile ilişiği kesildi (Hatırat-ı Siyasi-i Eminüddeve, 1370, s.140). Kanun gazetesinde makale yazdığı Őüphesi de Müsteşarüddeve'nin görevden alınmasında etkili olmuştur. Melkum Han her ne kadar gazetesinde yayımladığı makaleleri isimsiz neşretse de bazı yazıların Müsteşarüddeve'nin yazılarına yakın olduğu görölmektedir (Gülistânî, Zencanî, 1402, s.31).

Tutuklanmasıyla birlikte kendisine daha önce takdim edilen Müsteşarüddeve lakabı da daha önce İstanbul İıan Sefareti'nde çalışan ve görevden alındıktan sonra onun yerine atanan kardeşi Mirza Cevad Han'a verildi (Bâmdâd, 1357, s.493). Kirmanî'nin verdiği bilgiye göre Müsteşarüddeve'den rahatsız olan bazı kimseler onun tüm yazılarını, risalelerini ve Yek Kelime kitabını Şaha yollamışlar ve tutuklanmasını sağlamışlardır. Evi ve eşyaları yağma edilen ve Şahın emriyle zincire vurulan Müsteşarüddeve, zindana atılmak üzere Kazvin'e götürölmüştür (Kirmânî, 1376, s.169).

Müsteşarüddeve ile Kazvin'de aynı zindanda tutulan Hacı Seyyah'ın hatıralarında Müsteşarüddeve'nin Kazvin'e getirilmesi ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Hacı Seyyah'ın notlarından edinilen bilgilere göre Müsteşarüddeve'nin Kazvin'e getirileceği Tahran'dan gönderilen bir telgrafla bildirilmiştir. Onun kalacağı odaya bir kilim serilmiş ve onun için bir de zincir tedarik edilmiştir. Müsteşarüddeve'nin getirileceği gün onunla aynı koğuşta kalacak olanlara da kötü davranmışlardır. Hacı Seyyah getirilen kişinin Müsteşarüddeve olduğunu anladıktan sonra Şu cümleleri sarfetmiştir:

“Bu haberi işitince çok üzüldüm. Zira bu muhterem adam İıan'ın iyi eğitim görmüş, iyi yetişmiş aydınlarından birisidir. Benim yakın dostumdur. ... Ömrü yurtiçinde ve yurtdışında vatana millete hizmet etmekle geçmiştir.” (Hâtırat-ı Hac Seyyah, 1349, s .384)

Hacı Seyyah, onun maruz kaldığı işkencelerden de bahseder. İşkencenin ardından hastalanan Müsteşarüddeve'nin oğlu Nâsırüddin Şah'ın oğullarından İsfahan valisi Zillüssultan'ın özel doktoruydu. Zillüssultan aracılığıyla serbest bırakılması talep edildiyse de kabul edilmedi. Ancak zincirleri çözüldü ve kendisine de bir hizmetçi tahsis edildi (Hâtırat-ı Hac Seyyah, 1349, s .387).

Kazvin'de yaklaşık 10 ay hapis kaldıktan sonra Zillüssultan aracılığıyla bir müddet serbest bırakılan ve Tahran'a dönen Müsteşarüddeve (Feşâhî, 1353, s.429), 1891 yılında yeniden tutuklanmış ve bir kez daha Kazvin'e gönderilmiştir. İlerlemiş yaşının da etkisiyle uzun süren zindan hayatına daha fazla katlanamayan

Müsteşarüddeve, 1895 yılında hayatını kaybetmiş ve vasiyeti üzerine Tahran'ın güneyinde bulunan Kabr-i Âka'ya defnedilmiştir (Kirmânî, 1376, s.170-172).

Ahter gazetesi onun ölümünü 29 Mayıs 1894 tarihinde neşredilen 46.numaralı sayısında *Teessüf* başlığı altında şu şekilde duyurmuştur:

“Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve Tahran’da hakkın rahmetine kavuştu. Merhum Müsteşarüddeve kırk yıldan daha çok devlet kademesinde çoğunlukla da diplomasi alanında yüzünün akıyla hizmetlerde bulunmuştu.” (Rûznâme-i Ahter, 1894, s.6617-6618).

Yek Kelime

Müsteşarüddeve'yi Kaçar dönemi aydınlarının en önemlileri arasında saymak gerekir. O, devlet adamı kimliğiyle çeşitli dönemlerde çeşitli ülkelerde bulunarak edindiği tecrübelerini ve gözlemediği yenileşme hareketlerini (Gülistânî, Zencanî, 1402, s.33) kaleme almış olduğu makale, risale ve kitapları vasıtasıyla İranlıların zihinlerine aşılama ve İran modernleşmesinin en aktif simalarından birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Tecrübelerinden ilham alarak hazırladığı başlıca eserleri şunlardır:

- 1- Remz-i Yûsufi (Tahran 1282)
- 2- Kitabçe-i Benefş (1286)
- 3- Risale-i Yek Kelime (Paris 1287)
- 4- Evzân ve Mekâdir (Rûznâme-i İran 1288)
- 5- Proje-i Nâsırî Rah-ı Ahen-i Kum (1291)
- 6- Risale-i Ber Âverd-i Mehâric-i Râh-ı Âhen Ez Meşhed Be Tahran ve Vesair Şehrhâ-yı İran (Tahran 1297)
- 7- İlm-i Tabakâtü'l-Arz (Tercüme), (Tahran, 1299)
- 8- Gencîne-i Dâniş (1302)
- 9- Ta'limü'l-Etfal (?)
- 10- Risale Der Vücûb-ı Islah-ı Hatt-ı İslâm (Tahran, 1303)
- 11- Menhecü'l-İslâm (Tebriz)
- 12- Piş Âmed-i Kâr-ı Zaman Der Dahile-i memleket-i İran (Tahran, 1325) (Müsteşarüddeve, 1397, s.17).

Müsteşarüddeve, bu eserlerinden başka Tebriz'de veliaht olarak bulunan Muzafferüddin Mirza'ya (1853-1907) 1889 tarihinde yazdığı mektupla da İran meşrutiyet hareketinin bânilerinden birisi olarak anılmalıdır. Muzafferüddin Mirza, babasının ölümünün ardından Kaçar tahtına oturmuş (Safâî, 1381, s.133) ve 5 Ağustos 1906 tarihinde meşrutiyet fermanını ilan etmiştir (Yeni Tasvîr-i Efkâr, 1909, s.5). Müsteşarüddeve yazmış olduğu bu mektupta Muzafferüddin Şah'ın zihninde daha o günlerde kanuna dayalı bir düzen fikrinin oluşmasında

etkili olmuştur. Ayrıca bu mektupta Kaçar Devleti'nin tehlike altında olduğunu ve bu tehlikenin de ancak iki kelime ile giderilebileceğini ve ülkede gerekli ıslahatların da ancak bu iki kelime sayesinde yapılabileceğini belirten Müsteşarüddeve, çok hızlı bir şekilde yeni kanunların tesis edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Komşu devletler ve sair devletler arasında memleketin kaybettiği itibarını ancak yeni kanun tesis ederek yeniden kazanabileceğinin altını çizmiştir (Kirmânî, 1376, s.172). Ayrıca Muzafferüddin Mirza'ya kanuna dayalı bir düzenin İslâm şeriatına aykırı olmadığını ve kanun icrasının Müslümanların yararına olacağını ifade etmiştir (Kirmânî, 1376, s.175).

İran düşünce tarihinde mümtaz ve müstesna bir yeri olan Müsteşarüddeve'nin şüphesiz en önemli eseri İran modernleşmesi ve meşrutiyet tarihi alanlarında şöhret bulmasını sağlayan Yek Kelime adlı risalesidir. O, kaleme almış olduğu bu eseriyle özgürlük, demokrasi ve kanun vb. alanlarında yapılan çalışmalara da öncülük etmiştir. Müsteşarüddeve, kendi siyasi düşünce tarzını da ortaya koyduğu (Âdemiyet, 1340, s.186) bu eserini İsmail Rain'in ifadesine göre 1870 yılında Mason locasının büyük üstatlarının tesiriyle Paris'teki görevinin sonlarına doğru kaleme almıştır (Rain, 1357, s.479). Fransa'dan İran'a dönüş yolunda Tiflis'e uğrayan Müsteşarüddeve, burada eserin el yazması nüshasının tamamlanmış halini Ahundzâde'ye göstermiştir. Bu noktadan hareketle bu eserin Müsteşarüddeve İran'a dönmeden önce yani 1870 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Ancak eserin basım tarihi ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir.

Ali Rıza Devletşâhî tarafından 1966 (1386) yılında hazırlanan “*Risale-i Mevsûm Be: Yek Kelime*” adlı baskısında (Müsteşarüddeve, 1386, s.15), Emir Hekîmî tarafından 2014 yılında taş baskısından dijital ortama aktarılan nüshasında (Müsteşarüddeve, 1393, İşare) ve Bâkır Mü'minî tarafından 2018 (1397) yılında neşredilen “*Risale-i Yek Kelime*” adlı baskısında (Müsteşarüddeve, 1397, s.17) eserin basım tarihi olarak Kamerî 1287 (1870) yılı kayıtlıdır. Ancak Âcudanî, 8 Kasım 1785 tarihine kadar Müsteşarüddeve ve Ahundzâde arasında gerçekleşen yazışmalarda eserin yayımlandığına dair bir bilgi olmadığını ileri sürerek Yek Kelime'nin 1870 yılında basıldığı bilgisinin gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir. Ona göre burada sözü edilen 1870 yılı eserin tamamlandığı tarihtir (Âcudanî, 1382, s.253-254). Müsteşarüddeve'nin Ahundzâde'ye Yek Kelime'nin yazım aşamasında bilgi verdiği ikili arasındaki mektuplaşmalarda sabittir (Ahundzâde, 1357, s.368). Diğer taraftan Paris'ten Tahran'a döndüğü esnada eserin tamamlanmış halini Ahundzâde'ye gösterdiği bilgisi de mevcuttur. Bu sebeple Acudanî'nin eserin 1870 yılında yayımlanmadığı düşüncesinin doğru olması muhtemeldir.

8 Kasım 1875 tarihinde Ahundzâde tarafından Müsteşarüddeve'ye gönderilen mektupta, kitapların teslim alındığı bilgisi verildikten sonra “*Yek Kelime'den bir cilt Şeyhülİslâm'a verdim*” ifadesi yer almaktadır (Ahundzâde, 1357, s.333). Acudanî, eserin ilk basım yılı olarak bu bilgilerden de hareketle 1874 veya 1875 yıllarını işaret etmektedir (Acudanî, 1382, s.254). Yek Kelime daha sonra taş baskı yoluyla 1887(1305 Kamerî) ve 1907 (1325 Kamerî) yıllarında yeniden basılmıştır (Müsteşarüddeve, 1386, s.7).

Müsteşarüddeve'nin fikir dünyasının bir manifestosu olarak değerlendirilen (Ahmedî, 1381, s.141) Yek Kelime'yi yazmasında Rusya, Gürcistan gibi ülkelerde yürüttüğü memuriyetlerin de etkisi vardır. O, Tiflis, Petersburg ve Paris gibi dönemin en modern şehirlerindeki görevleri esnasında yeni ve modernleşen dünyadan haberdar olmuştur. Askerî, hukukî ve siyasi alanda gözlemlediği yeniliklerin tamamının kanuna dayalı bir devlet düzeninden ileri geldiğine inanan ve İran'daki geri kalmışlığın yegâne sebebinin de kanuna dayalı bir devlet düzeninin olmayışına bağlayan Müsteşarüddeve, bu eseri kaleme alarak İranlılara kanunun önemini anlatmak istemiştir (Ezganî & Gülistânî, 1389, s.45). Buradan da anlaşılacağı üzere Müsteşarüddeve'nin Yek Kelime'den kastı *kanundur*. Kendisi de eserin içerisinde bunu açıkça beyan etmiştir. Müsteşarüddeve ve dostu (Melkum Han) arasında Yek Kelime'nin anlamıyla ilgili şu şekilde bir konuşma geçmiştir:

“Yek Kelime nedir, bana onun anlamını izah eder misiniz?”

Yek Kelime'nin anlamını ben söyleyeyim sen de kendi risalende bunu yaz, dedi.

O dost şöyle söyledi: Tüm Frengistan'daki intizamın kendisinde yazılı olduğu Yek Kelime, “Kitab-ı Kanun”dur. (Müsteşarüddeve, 1393, s.6).

Müsteşarüddeve başta Melkum Han ve Ahundzâde olmak üzere ülke içinden ve dışından bazı İranlı aydınlarla olan tanışıklığı ve yazışmaları sayesinde kanun, adalet, hukuk gibi kavramların önemini fark etmişti. İran'da hâkim Kaçar saltanatının en büyük eksikliği olarak da bu kavramları görüyor ve bu eksikliğin giderilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu düşüncesini Mirza Fethali Ahundzâde ile yaptığı yazışmalarda da görmek mümkündür. Farsça alfabenin değiştirilmesi gerektiğini düşünen Ahundzâde'ye 28 Mayıs 1868 tarihinde Paris'ten yazdığı mektubunda Melkum Han'dan alfabe konusunda bir haber gelmediğini belirttiikten sonra şu ifadelere yer vermiştir:

“Ben de devlet ve millet menfaati açısından alfabeden daha mühim bir işle meşgulüm. Hayırlı bir şekilde sonuçlanması halinde benim ve benimle aynı fikirde olan arkadaşlarımın çabalarıyla bizler ve vatandaşlarımız için en büyük nimet o olacaktır.” (Ahundzâde, 1357, s.368).

Müsteşarüddeve, Yek Kelime'yi Nâsırüddin Şah saltanatının en baskılı döneminde hatta kanun kelimesini dile getirmenin günah sayıldığı bir dönemde kaleme almıştır (Hakikat, 1387, s.57). Kendisi yenileşmenin İslâm dinine aykırı olduğu düşüncesini medenileşmenin önündeki en önemli engellerden bir olarak görüyordu. En büyük mücadeleyi de bu düşüncenin yıkılması için vermiştir. 6 Mayıs 1869 tarihinde Ahundzâde'ye yazdığı mektubunda “Ruhü'l-İslâm” adlı kitabını iki aya kadar tamamlayacağı müjdesini verdikten sonra medenileşmenin gerekleri ile ilgili sahih hadisler ve Kuran-ı Kerim'den ayetler bulduğunu belirtip bundan sonra hiç kimsenin İslâm dininin yenileşme önünde engel olduğunu söyleyemeyeceğini belirtmiştir (Ahundzâde, 1357, s.372). Müsteşarüddeve'nin kastettiği ve İslâmın ruhu olarak gördüğü bu eseri Yek Kelime'dir. Fransız anayasasının girişinde kabul edilen İnsan Hakları Bildirgesi'ni Farsça'ya tercüme ettiği bu eserinde kendi modernist düşüncesine İslâm'a aykırı olmayan temeller oluşturmaya veya bir başka deyişle modernleşmeyle uyumlu bir İslâm yorumu bulmaya çalışmıştır (Âcudanî, 1382, s.256; Hâciyân-pür & Haydarî, 1400, s.44).

Her ne kadar Müsteşarüddeve Londra ziyaretlerinden önce kanuna dayalı bir düzenin kurulması gerektiğinin önemini farkında olsa da Londra'da Melkum Hanla yapmış olduğu görüşmelerin Yek Kelime'yi kaleme almasında önemli etkisi vardır. Kaçar dönemi aydınları arasında kanun kelimesinin Avrupa ülkelerindeki terakki üzerine etkisini fark eden ilk entelektüel Melkum Han'dır. Bu konuda *Defter-i Kanun* ve *Defter-i Tanzimat* adlı iki de risale kaleme almıştır. Melkum Han'ın düşüncelerinden fazlaca etkilenen Müsteşarüddeve'nin Yek Kelime adlı risalesi de onun risalelerine zahiren benzemektedir. Ezgandî ve Gülistanî de bu benzerliğin sadece zahiri olduğunu belirtirler. Onlara göre Yek Kelime, Melkum Han'ın kanun yazıcılığını takip etmemektedir. Melkum Han'ın iki risalesi de yalnızca hukukla ilgiliyken Yek Kelime, Müsteşarüddeve'nin Ahundzâde'ye mektubunda da belirttiği Ruhü'l-İslâm adından da anlaşılacağı üzere kanunların ruhu veya hukuk felsefesinin temelleriyle ilgilidir. Bir başka tabirle Müsteşarüddeve Melkum Han'dan farklı olarak İslâm'la muhalif olmayan yenileşme ve kanun temelini oluşturma maksadıyla bu eserini kaleme almıştır. Bu yönüyle Yek Kelime sadece yazıldığı dönemin değil kendisinden sonraki Kaçar dönemi İranlı entelektüellerin de ötesine geçmiştir. Dolayısıyla Yek Kelime'den İran'da anayasacılığın en önemli hukuki dayanaklarından birisi olarak söz edilebilir. Çünkü yeni yasaların temellerine ve eski yasaların temellerinin yeni bir açıklamasına yer veren Yek Kelime, onun benzeri görülmemiş eseriydi (Ezgandî & Gülistanî, 1389, s.42-43).

Âdemiyyet'in ifadelerine göre, İran'da devletin kudretinin kaynağının milletin iradesi olduğunu ve devletin kudreti ile ruhanilerin kudretinin ayrılması gerektiği düşüncesini gündeme ilk Müsteşarüddeve getirmiştir. Ayrıca o, müslim ve gayr-

i müslimin hukuki esaslar açısından eşit olduklarını, şahın ve dilencinin ise kanun önünde eşit olduğunu İran'da Melkum Han'dan önce dile getirmiştir (Âdemiyyet, 1340, s.186).

Müsteşarüddeve, Yek Kelime'ye Hacı Mirza Kâzım Tebrizî'nin oğlu olduğunu belirterek başlamıştır. Ailesi ve özel hayatına değinmeden Nâsirüddin Şah'ın fermarıyla Hacı Tarhan İran Konsolosluğu'na memur olarak görevlendirildiği bilgisini vererek sırasıyla memuriyet hayatını anlatır (Müsteşarüddeve, 1397, s.47-48). Memuriyet hayatının ardından bulunduğu şehirlerde edindiği izlenimlere değinen Müsteşarüddeve, dibâçe kısmında Fransa ve İngiltere'de gördükleri karşısında hayranlığını şu ifadelerle dile getirmektedir:

"...Bu zaman zarfında gördüm ki Fransa'da ve İngiltere'de ordunun intizamı ve ülke kalkınması, ahalinin serveti, sanatsal faaliyetlerin çokluğu, maarifin yaygınlığı, toplumsal özgürlük ve asayiş daha önce gördüğüm memleketlerde⁶ olduğundan yüz kat daha fazladır." (Müsteşarüddeve, 1393, s.2).

Rusya ve Gürcistan'da gördüklerini küçük bir numune olarak değerlendiren Müsteşarüddeve Frengistan'da şahit olduğu her şeyin adalet olgusunun ülkede yerleşmiş olmasından kaynaklandığını ise şu cümlelerle belirtmektedir:

"Frengistan'da gördüğüm bu düzeni, bu terakkiyatı, bu kalkınmayı ben adaletten biliyordum. Çünkü bu saltanata, bu servete, bu kalkınma ve imarete adaletten başka bir vasıtayla erişilemezdi." (Müsteşarüddeve, 1393, s.2).

Müsteşarüddeve, İslâm ümmetine de seslenerek onları batıdaki bu değişikliklere kayıtsız kalmamaları konusunda ikaz etmekteydi. Gördüğü bir rüya üzerinden İslâm dünyasına şu şekilde seslenmekteydi:

"Neden gafletle, âtil bir vaziyette otursunuz? Neden sair milletlerde meydana gelen gelişmeleri düşünmüyorsunuz? Sizin komşularınız vahşi dağlık alanları medeniyet dairesine aldılar, medenileştirdiler, siz hâlâ Firengistan'daki gelişmeleri inkâr ediyorsunuz. Etrafınızdaki en küçük beldelerde erkek ve kadınlar için muntazam hastaneler ve muallimhaneler inşa ettiler, sizin en muazzam şehirlerinizde henüz bir hastane ve muallimhane yok. Etrafınızdaki küçük köyler genişledi, temizlendi sizin büyük şehirleriniz sıkışıklıktan pislik içinde ve sayısız çukurlarla doludur." (Müsteşarüddeve, 1393, s.3).

Dibâçe'nin son kısmında isim vermeden yakın bir dostuyla (Melkum Han) sohbetini aktaran Müsteşarüddeve bu sohbeti naklederek Yek Kelime'nin ne

---

⁶Müsteşarüddeve, Paris'teki memuriyetinden önce Rusya ve Gürcistan'da görevlerde bulunmuştur. Bu nedenle burada Rusya ve Gürcistan kastedilmektedir.

demek olduğunu da beyan etmiş ve mukaddime bölümüne geçmiştir (Müsteşarüddeve, 1393, s.4).

Müsteşarüddeve, eserin giriş kısmında Fransa anayasasının şahı ve dilenciye, asker ve vatandaşı ayırt etmediğini ve bunlardan hiçbirinin de anayasaya karşı gelme haklarının bulunmadığını belirterek (Müsteşarüddeve, 1393, s.6) İranlıları alışık olmadığı kavramlarla tanıştırmaktaydı. Ayrıca bu cümle kendisinin zeminini hazırladığı meşrutiyet hareketinin de en önemli sloganlarından birisi olacaktı (Alkaç, 2023, s.154).

Müsteşarüddeve, Dibâçe kısmının sonunda olduğu gibi mukaddime kısmında da isim vermeden Melkum Han ile sohbetlerini naklederek Fransız Kanun-i Esasî'sinin kodlarını vermeye devam etmiştir. İslâm Şeriatı ve Fransız kanunlarının bazı farklar olmakla birlikte birbiriyle çelişmediğini de şu cümleyle belirtmiştir.

“... Adı geçen arkadaşıyla sohbetimizi bitirdikten sonra bir süre Fransız Kanun-i Esasî'sini araştırdım ve inceleyip düşündükten sonra tamamının Kur'an-ı Kerim'e uygun olduğunu gördüm.” (Müsteşarüddeve, 1393, s.10).

İslâm şeriatı ve Fransız kanunları arasındaki farklılıkları da beş ana başlık altında inceleyen Müsteşarüddeve'ye göre Fransız kanunları bir kişinin değil, devlet ve milletin kabul ettiği şekliyle yazılmıştır. Bu kanunnamenin dili ahalinin kolaylıkla anlayabilmesi için oldukça anlaşılır bir şekilde mümkün olduğunca günlük dilde yazılmıştır. Ayrıca bu kanunlar sadece dünyevi hayatı düzenler, din ve ırk ayrımı yapmaksızın herkesin görevini belirlerken şeriat hukukunun aksine yazılı olarak örf ve âdet kurallarına da yer verir (Müsteşarüddeve, 1393, s.6-7).

Müsteşarüddeve bu farklılıkların giderilebilmesi için öneride de bulunmuştur. Ulemanın aralarında ittifak ederek şeriat kanunlarını açıkça yazmalı ve hepsi mühürlemelidir. Bu kanunlar devlet ve milletvekilleri tarafından da onaylandıktan sonra yayımlanmalıdır. Böylece büyük ve küçük tüm idareciler, şeriat kanunlarının dışına çıkmadan idare edeceklerdir (Müsteşarüddeve, 1393, s.6).

Müsteşarüddeve, Yek Kelime'nin devamında Fransa Kanun-i Esasî'nin 19 fıkrasını Farsça'ya tercüme ederek İranlıların bu kanunlardan haberdar olmalarını sağlamıştır. Bu maddeler sırasıyla şu şekildedir:

1. Kanunların icrasında ve yargıda eşitlik
2. Devlet makamları ve rütbelere, o görevleri yapmaya yeterliliği olan kimseye yasak değildir.
3. Kişi özgürlüğü. Yani herkes hür ve özgürdür. Bu, kanunda belirtilen haklar dışında hiç kimseye saldırılmaması anlamına gelir.

4. İnsanların can, mal ve namus güvenliğinin tam olarak sağlanması.
5. Zulme uğrayan herkesin savunma hakkı vardır.
6. Basın özgürlüğü. Yani, kanun hükümlerine aykırı veya zararlı olmamak kaydıyla, herkes yazı yazmakta ve düşüncesini ifade etmekte özgür ve bağımsızdır. Eğer düşüncesi kanuna aykırı veya zararlı ise zararın giderilmesi zorunludur.
7. Toplanma özgürlüğü. Müzakereleri kanuna aykırı ve zararlı olmadığı sürece cemaat kendi içinde özgür ve bağımsızdır.
8. Tüm hükümet önlemlerinin temelinde halkın tercihi ve kabulü esas alınır.
9. Siyasi özgürlük
10. Vergiyi ayırım gözetmeksizin servetine göre belirlemek
11. Devletin gelir ve giderlerinin usulünün yazılması
12. Her memur ve idareci tasarrufundan sorumludur.
13. Yasama ve yürütme ayrılmalıdır. Bu, kanunları çıkaran meclis ile kanunları uygulayan meclisin ayrı olması ve birbirlerine karıştırılmaması gerektiği anlamına gelir.
14. Mahkeme üyelerinin azledilmelerinin engellenmesi
15. Suçların soruşturulması sırasında jürinin bulunması
16. Siyasi müzakerelerin ve suç olaylarının resmî gazetede yayımlanması
17. İşkence ve zulmün ortadan kaldırılması
18. Sanayi ve kazanma özgürlüğü
19. Yoksul çocuklar için okul inşa etmek (Müsteşarüddeve, 1393, s.12-13).

Müsteşarüddeve, eserin devamında bu maddeleri tek tek açıklayarak onların İslâm şeriatına muhalif olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. İranlıları içinde buldukları gaflet uykusundan uyanarak çağdaşlaşma yoluna girmeye şu sözlerle davet etmiştir.

“Bu gaflet ve düzensizlik size ve nesillerinize büyük hasar nedâmet getirecek. Ceza gününde Allah’ın huzurunda sorumlu olacaksınız ve utanacaksınız. Gaflet uykusundan uyanın. Kendinize ve nesillerinize merhamet edip devletin öncülüğü, irşadi ve muaveneti; din ulemasının ittihadı ve ittifakıyla kendi terakki yolunuzu bulun.” (Müsteşarüddeve, 1393, s.4).

Müsteşarüddeve, ayrıca Kaçar şahına ve İranlılara ülkede uzun sürecek bir saadete neden olacağından karşılıklı anlayış, kalem özgürlüğü, modern tarzda medreseler açılması ve maarifin yaygınlaştırılması tavsiyesinde bulunmuştur (Ahmedî, 1381, s.146).

Ağızdan kanun kelimesini çıkarmanın dahi günah sayıldığı bir ortamda böyle bir eser yazmanın elbette bir de bedeli olacaktı (Hüseyn, 1395, s .24). Müsteşarüddeve tutuklanıp götürüldüğünde Yek Kelime kitabıyla kafasına

gözlerinden yaş gelinceye kadar vurdukları söylenmektedir (Bâmdâd, 1357, s.493; Âdemiyyet, 1340, s.197). Melikzâde'nin tabiriyle Müsteşarüddeve fitraten özgürlükçü ve yenilikçiydi. Hariciye Vezaretinde bulunduğu için modern dünya düşüncesiyle aşına oldu. Kendisinde bulunan cevheri gizleyemedi. Bu sebeple başı beladan kurtulmadı ve inandıkları uğruna çok acı çekti (Melikzâde, 1383, s.178-179).

Her ne kadar Müsteşarüddeve kendi çabalarının semeresini göremese de Yek Kelime, meşrutiyet hareketine yön verip meşrutiyetin ilanında aktif rol üstlenen Encümen-i Mahfi'nin de programını oluşturmuştur (Hâirî, 1381, s.39; (Âdemiyyet, 1340, s.194). Kendisi de Encümen-i Mahfi'nin kurucu üyelerinden olan Kirmânî, 14 Mart 1905 tarihinde yapılan Encümen-i Mahfi'nin beşinci toplantısında Muharrem ayı dolayısıyla toplantıların ertelenmesi kararının alındığını ve üyelerin Melkum Han ve Müsteşarüddeve'nin yazılarını okumalarının kararlaştırıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Kirmanî, ilk fırsatta Yek Kelime'nin ikinci kez bastırılıp ahali arasında dağıtılmasının kararlaştırıldığını da belirtmiştir (Kirmânî, 1376, s.268).

SONUÇ

Tebriz'de Türk bir ana babanın çocuğu olarak dünyaya gelen Müsteşarüddeve, İranlı devlet adamlarının ve ahalinin zihninde kanun bilincinin oluşmasını sağlayan aydınların en önemlilerinden birisidir. Ayrıca İran'da devletin kudretin kaynağının millet iradesi olduğunu da dile getiren ilk kişidir. İran'da Âzadî (özgürlük) fikrinin İranlılar arasında yayılmasında önemli rol üstlenmiştir. Sipehsâlâr gibi dönemin önemli devlet adamlarına yakınlığı devlet kademelerinde özellikle diplomasi alanında ve hariciyede önemli görevler almasını sağlamıştır. Ayrıca Kaçar Devleti hükümdarı Nâsırüddin Şah döneminin önemli entelektüellerinden Ahundzâde ve Melkum Han'la kurduğu dostluk her üçünün de fikir dünyasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Müsteşarüddeve'nin fikir dünyasının şekillenmesinde Gürcistan, Rusya ve Fransa'da yürüttüğü diplomatik görevlerinin de etkisi büyüktür. Özellikle Fransa'da bulunduğu üç yıllık zaman diliminde önemli çalışmalara imza atmıştır. Bu süre zarfında Londra'da bulunan Melkum Han'ı sık sık ziyaret eden Müsteşarüddeve onunla dostluğunu ilerletirken fikir dünyasını da geliştirmiştir. Müsteşarüddeve, Avrupa'da gördüğü kalkınmadan, ahalinin refah seviyesinden, modern şehirlerden, özgür düşünce ortamından önemli derecede etkilenmiş tüm bunları da kanuna dayalı bir hukuk devletinin varlığına bağlamıştır. Mirza Melkum Han da Avrupa'daki tüm gelişmeleri yek kelimeye bağlamaktaydı. Sohbetlerinde yek kelimenin kanun olduğu vurgusunu yapan Melkum Han,

Müsteşarüddeve'nin Yek Kelime adlı risaleyi kaleme almasında önemli rol oynamıştır. Belirtildiği gibi Müsteşarüddeve gerek önemli entelektüellerle dostluğu ve gerekse dönemin önemli kültür merkezlerinde almış olduğu görevler neticesinde zihin dünyasında oluşan düşünceleri Yek Kelime adlı risalesinde yazmıştır. Eserine ilk başta Ruhü'l-İslâm adını verse de daha sonra Yek Kelime olarak değiştirmiştir. Müsteşarüddeve, Avrupa'da meydana gelen tüm yeniliklerin kanun sayesinde olduğuna inanırken İran'ın geri kalmışlığını da kanuna dayalı bir düzenin olmayışına bağlamıştır. Ahundzade'nin aksine gelenekçi bir yapısı da olan Müsteşarüddeve, İslâm Şeriâtı ve Fransa Kanun-i Esasî'si arasında ortak paydalar bulmaya çalışmıştır. Yek Kelime'yi kaleme almasındaki amaçlarından birisi de kanuna dayalı düzenin İslâm şeriatına aykırı olduğu düşüncesini yıkmaktır. Her ikisi arasındaki farklılıklara da değinen Müsteşarüddeve bu farklılıkların ortadan kaldırılması için önerilerde de bulunmuştur.

Müsteşarüddeve, çabalarının hiçbirisinin semeresini görememiştir. Kanun ve özgürlük yolunda vermiş olduğu mücadelenin ve kaleme almış olduğu Yek Kelime adlı eserin Kaçar toplumu üzerindeki etkilerini göremese de kendisi İran modernleşme tarihindeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Âcudanî, M. (1382). *Meşrute-i İranî*. Neşr-i Ahteran.
- Âdemiyyet, F. (1340). *Fikr-i Âzadî ve Mukaddeme-i Nuhzet-i Meşrutiyet*. İntişârât-ı Sahn.
- Ahmedî, M. E. (1381). *Rahberân-ı Fikr-i Meşrute*. İntişârât-ı Dorsa.
- Ahundzâde, M. F. (1357). *Elifbâ-yı Cedîd ve Mektubât*. (Neş. Hamid Muhammedzâde). Neşr-i İhya'.
- Ahundzâde, M. F. (2019). *Kemalüddeve Mektupları*. (Neş. Ali Asgar Hakdar). Başgâh-ı Edebiyat.
- Algar, H. (1989). Ahundzâde, Mirza Feth Ali (1812-1878). *TDVIA İçinde* (2: ss.186-190). TDV Yayınları.
- Alkaç, Ö. (2023). *Türk ve İran Basınında İran Meşrutiyet Hareketi (1906-1909)*. Selenge Yayınları.
- Ârinpûr, Y. (1351). *Ez Sabâ Ta Nîmâ* (Cild-i Evvel). Şirket-i Sehâmî-i Kitabhâ-yı Cîbî.

- Bâmdâd, M. (1357). *Şerh-i Hâl-i Ricâl-i İran*, (Cild-i Çaharrom). İntişârât-ı Zevar.
- Bolat, G. (2013). İran meşrutiyet hareketinin Türk liderleri: Settar ve Bâger Hanlar. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 5(1), 47-64.
- C.S. (3 Haziran 1909). İran Mektupları Aded 1- (İran'da Meşrutiyet Nasıl Başladı?. *Yeni Tasvîr-i Efkâr* 1(4).
- Devebakan, M. (2023). *İran Modernleşmesinin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri*. Selenge Yayınları.
- Ezgandî, A. R., Gülistânî, H. Â. (1389). Mebânî-i Endişe-i Kanungerâyi-i Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve. *Faslnâme-i Tahkikât-ı Siyasî ve Beynelmilelî Danişgâh-ı Âzad-ı İslâmî-i Vahid Şehrâ* (Şomare-i Çaharrom) 27-62.
- Feşâhî, M. R. (1353). *Gozareş-i Kûtah Ez Tahavvülât-ı Fikrî ve İctimaî Der Camia-yı Feodalî-i İran*. İntişârât-ı Gutenberg.
- Gülistânî, H. Â. & Zencanî, Ş. M. (1402). Costar-ı Derbare-i Tecrübe-i Terakkiahâ-i Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve. *Siyaset-Pegûhî-i İslâmî-i İrani*, (Sâl-i Evvel, Şomare-i Evvel), 25-46.
- Hatırat-ı Siyasî-i Eminüddeve*. (1370). (Be Gûşeş-i Hafız Ferman Fermaiyan, Zir Nazar-ı İrec Afşar). Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir.
- Hâtırat-ı Hac Seyyah*. (1349). (Be Kûşeş-i Hamîd Seyyah). Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir.
- Hâciyân-pûr H., Haydarî, S. K. (1400). Mefhum-u Âzadî ve Karbord-ı ân Der Goftemân-ı Asr-ı Meşrûte Der İran. *Pejuheşnâme-yi Ferheng ve Meârif-i Dinî*, (Cild 2, Şomâre 1). 53-70.
- Hâirî, A. (1381). *Teşeyyü' ve Meşrutiyet Der İran*. Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir.
- Hakikat, A. (1387). Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve Âzadîhah-ı Nastuh Karn-i Sîzdehom Hicrî. *Gozareş* (Sâl-i Hifdehom, Şomare 201), 57.
- Hamîdî, S., Nâsirî, B., Ferzânepûr, H. (1398). Bernâmehâ-yı Hükümetmendî-i Modern Dinî Der Devre-i Pîşameşrute; Bâ Te'kid Ber Risaşe-i Yek Kelime Müsteşarüddeve. *Faslnâme-i Nazariyehâ-yı İctimaî-i Mütetekkirân-i Muselman* (Sâl-i Nohom, Şomâre-i Evve), 107-130.
- Hasanî, A., Paşazâde, G. (1388). Rûykerd-i Müsteşarüddeve Be Nizam-ı Meşrute-i Garb. *Tarih-i İran*. (Şomâre 5/62). 47-72.

- Hüseyin, A. Z. (1395). *Matbuatı Siyasesi-i İran Der Asrı Meşrutiyet*. Danişgah-ı Tehran Yayınları.
- İtimadüssaltana, M. H. H. (1367). *Miratü'l-Buldân*, (Cild-i Dovvom Be Kûşş-i Abdülhüseyin Nevâi-Miûr Haşim Muhaddes). Müessesesi-i İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran.
- Karadeniz, Y. (2011). İran batılılaşma hareketinde Mirza Malkum Han'ın rolü (1833-1908). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 103-111.
- Karadeniz, Y. (2012). İran'da Malkum Han ve Feth Ali Ahundzâde'nin Arap alfabetini değiştirme teşebbüsleri (1860-1880). *History Studies*, (Özel Sayı), 215-226.
- Karadeniz, Y. (2023). Kaçar döneminde Konsolosluktan Sadrazamlığa: Mirza Hüseyin Han Müşirüddeve (Sipahsalar). *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 20, 39-56.
- Kirmânî, N., (1376). *Tarih-i Bîdâr-ı İraniyân*. (Mukaddime ve Bahş-i Evvel). İntişârât-ı Âgah.
- Melikzâde, M. (1383). Tarih-i İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran. (C. 1-2-3). İntişârât-ı Sahn.
- Müsteşarüddeve, Mirza Yusuf, *Risale-i Yek Kelime*, Be Kûşş-i Bâkır Mü'minî. Neşr-i Mihrî, 1397.
- Müsteşarüddeve, M. Y. H. (1393). *Yek Kelime Be Hemrah-ı Do Peyvest-i İntikadî*. (Neş. Emir Hekîmî). Mecmua-yı Kitabhâ-yı Perse Der Meşrute.
- Müsteşarüddeve, Y. B. K. (1386). *Risale-i Mevsûm Be: Yek Kelime*. (Neş. Ali Rıza Devletşâhî). Bal.
- Rain, İ. (1357). *Ferâmuşhâne ve Framasonâri der İran*. (Cild-i Evvel). Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebir.
- Safâî, İ. (1381). Tarih-i Meşrutiyet Be Rivâyet-i Esnâd. İntişârât-ı İran Yârân.
- Rûznâme-i Ahter. (30 Ağustos 1882). Ahbarnigâr-ı Ahter Ez Tahran Mînüvîsed. (Sâl-i Heştom, Şomâre 41).
- Rûznâme-i Ahter. (29 Mayıs 1894). Teessüf. (Sâl-i Bistom, Şomare-i 46).
- Ünal, F. (2008). Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (S.38). 227-252.

EKLER

Görsel 1. Mirza Yusuf Han Tebrizî
(Müsteşarüddeve)

Görsel 2. Mirza Yusuf Han Tebrizî
Müsteşarüddeve'nin Yek
Kelime Adlı Eserinin Kapağı

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: The aim of this study is to reveal the importance of Mirza Yusuf Khan Müsteşar al-Dawla, who played an active role in the modernization of Iran, and his work Yak Kaleme (One Word) by making use of Persian sources. The fact that there has not yet been an independent research on him and his book in Türkiye reveals the importance of this article.

Method: In the preparation of this article, the important sources of the period on Müsteşar al-Dawla and Yak Kaleme as well as later studies on them were taken into consideration. In addition, the most important source of this study is the work Yak Kaleme written by Müsteşar al-Dawla.

Findings: Towards the end of the rule of Naser al-Din Shah, the ruler of the Qajar State in Iran, modernization efforts accelerated as a result of the relations established with European states. Iranian intellectuals who went to Europe for various reasons were fascinated by the changes and modernization taking place there. These intellectuals sought the reasons for the changes in Europe and Iran's

underdevelopment and sought ways to develop Iran. Born in 1822 in Tabriz, Mirza Yusuf Khan Müsteşar al-Dawla was one of these intellectuals. Müsteşar al-Dawla, who was introduced to European culture through his position at the British Consulate when he was still a young boy, was patriotic enough to resign from this position in reaction to Britain's Iran policy. In 1853, Haji Tarhan was appointed as a civil servant to the Iranian Consulate by Naser al-Din Shah. During this assignment, he visited Moscow and Petersburg and closely observed the developments in these cities. In 1864, Müsteşar al-Dawla was assigned to Tbilisi, one of the most important cultural centers of the period. In Tbilisi, he became close friends with Mirza Fethali Akhundzade, one of the most important intellectuals of the period. After Tbilisi, he was assigned as a diplomat to the Paris Embassy with the influence of Akhundzade. During his three-year stay in Paris, he had the opportunity to closely observe the developments in Europe.

Müsteşar al-Dawla, traveled frequently to London, where he established a close friendship with Mirza Melkum Khan, one of the most important intellectuals of the time of Naser al-Din Shah. In his conversations with him, they searched for the reasons for Europe's development and Iran's backwardness. Melkum Khan attributed all the developments in Europe to the existence of an administration based on law. Müsteşar al-Dawla also thought like Melkum Khan. While in Paris, Müsteşar al-Dawla joined the Masonic Lodge.

The Masonic Lodge was also influential in shaping his world of thought. According to Müsteşar al-Dawla, the only reason for Iran's backwardness was the lack of an order based on law. In order to explain the importance of law to Iranians, he wrote a treatise called *Yak Kaleme* in Paris in 1870. In this work, in which he also translated and discussed French laws, he aimed to demonstrate that the Islamic religion and French laws did not contradict. He also tried to explain in this book that Islam was not against modernization.

Conclusion and Discussion: Müsteşar al-Dawla wrote *Yak Kaleme* in an environment where even uttering the word "law" was considered a sin, and he paid for it with his life. Although he himself could not see it, *Yak Kaleme* became a manifesto of the Iranian constitutional movement. For this reason, Müsteşar al-Dawla and *Yek Kelime* are important for the modernization and democratization of Iran. This study will make Müsteşar al-Dawla and *Yek Kaleme* better known in Türkiye and will encourage researchers in the field to conduct further studies.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	09.05.2024	Submitted date
Kabul tarihi	19.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Bektaş, A. (2024). Pierre Bourdieu'nun Sermaye Kavramı Üzerinden *Dijital Sermaye*'ye Yönelik Tespitler. *Journal of History School*, 71, 1857-1882.

PIERRE BOURDIEU'NUN SERMAYE KAVRAMI ÜZERİNDEN DİJİTAL SERMAYE'YE YÖNELİK TESPİTLER

Ahmet BEKTAŞ¹

Öz

Pierre Bourdieu çağdaş sosyolojinin önemli figürlerinden birisi olarak bilinir. Bourdieu'nun çalışmaları incelendiğinde oldukça verimli bir düşünür olduğu görülmüştür. İlk çalışma deneyimleri felsefe üzerine olmuştur. Daha sonrasında askerlik göreviyle gittiği Cezayir deneyimiyle birlikte antropoloji ve sosyoloji çalışmalarına yönelmiştir. Teorilerini ortaya koyarken bilimsel metodolojik unsurlara önem vermiştir. Dolayısıyla çalışmalarında metod önemlidir. O birçok çalışmaya imza atmıştır. Onun çalışmaları arasında özellikle sosyal teori, kültür, tabakalaşma, eğitim, sanat, ekonomi, siyaset ve devlet konuları yer alır. Çok kapsamlı bir araştırma analizine sahiptir. Bourdieu'nun ele aldığı konular ve araştırmalara yaklaşım tarzı onun geniş bir çalışma potansiyeline sahip olduğunu gösterir. Bourdieu, teoriye önem vermiş bir düşünürdür. Ele aldığı her çalışmanın teorik bir alt yapısı vardır. Çalışmamızda ele aldığımız habitus, alan ve sermaye kavramları bunun en iyi göstergesidir. Söz konusu bu kavramlar onun pratik teorisini oluşturmuştur. Habitus kavramının onun bütün çalışmalarında yer aldığı görülür. Kavram Bourdieu'dan öncede kullanılmıştır. Ancak Bourdieu, bunu kendi sosyal teorisinde daha belirli hale getirmiş ve sosyal ilişkileri açıklamada önemli bir role büründürmüştür. Bourdieu, ikinci olarak alanlar üzerinde durmuştur. O, alanları incelerken belirli metaforlar kullanmıştır. Özellikle oyun metaforu bunlardan birisidir. Alanlar içindeki mücadeleleri ön plana çıkarmıştır. Son olarak Bourdieu, çalışmamızın içeriğini oluşturan sermaye kavramı üzerinde durmuş ve sermayeyi salt ekonomik tarafla değerlendirmemiştir. Özellikle sermayeyi birbirleriyle bağlantılı olan ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermaye etrafında ilişkilendirerek ele almıştır. Çalışmamız ise, bunların dışında sermayenin dijital boyutu ön plana çıkarılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Dijital sermaye, bilgisayar ve internetin en yoğun yaşandığı bu dönemde üzerinde durulması gereken bir alan olarak sosyal bilimlerde önemli bir işlev üstlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bourdieu, Habitus, Alan, Sermaye, Dijital Sermaye.

¹ Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Orcid: 0000-0002-6671-2057

Determinations on Digital Capital Through Pierre Bourdieu's Concept of Capital

Abstract

Pierre Bourdieu is known as one of the important figures of contemporary sociology. When Bourdieu's works are analyzed, it is seen that he is a very productive thinker. His first working experiences were on philosophy. Later, with his experience in Algeria, where he went on military service, he turned to anthropology and sociology. While presenting his theories, he attached importance to scientific methodological elements. Therefore, method is important in his work. He has carried out many studies. Among his works are especially social theory, culture, stratification, education, art, economy, politics and the state. He has a very comprehensive research analysis. Bourdieu's approach to topics and research shows that he has the potential for a wide range of work. Bourdieu is a thinker who attaches importance to theory. Every study he deals with has a theoretical background. The concepts of habitus, field and capital that we discuss in our study are the best indicators of this. These concepts have formed his practical theory. It is seen that the concept of habitus is present in all his works. The concept was used before Bourdieu. However, Bourdieu made it more specific in his social theory and made it play an important role in explaining social relations. Secondly, Bourdieu focused on fields. He used certain metaphors while analyzing fields. Especially the metaphor of game is one of them. He emphasized the struggles within the fields. Finally, Bourdieu focused on the concept of capital, which constitutes the content of our study, and did not evaluate capital only from the economic side. In particular, he dealt with capital by associating it around economic, cultural, social and symbolic capital, which are interconnected with each other. Our study, on the other hand, has tried to explain capital by emphasizing its digital dimension. Digital capital has assumed an important function in social sciences as a field that needs to be emphasized in this period when computers and the internet are most intensely experienced.

Keywords: Bourdieu, Habitus, Field, Capital, Digital Capital.

GİRİŞ

Fransız filozof Pierre Bourdieu çağdaş sosyolojinin en önemli isimleri arasında yer alır. Onun bu kadar önemli bir düşünür olması tesadüfi gerçekleşmemiştir. İlk lise yıllarından hayatının sonuna kadar yoğun bir araştırma sürecinden geçtiği bilinir. Onun çalışma alanları oldukça fazladır. Bourdieu, ilköğrenimini ENS'deki lise yıllarında felsefe üzerine gerçekleştirir. Bourdieu, Paris'te çok önemli bir kurum olan ENS'ye 1950 yılının başında girmiştir. Gördüğü bu eğitim onun sonraki çalışmalarında oldukça katkı sağlamıştır. Özellikle onun bilimsel bir yöntem anlayışı ve sosyal teorisi incelendiğinde felsefenin izleri görülür. Bourdieu, Fransa'daki eğitimini tamamladıktan sonra askerlik vazifesini gerçekleştirmek için Cezayir'e gitmiştir. Bourdieu, bu kuruma geldiğinde birçok

düşünürün etkisinde kalmıştır. İlk olarak Sartre'in benimsediği varoluşçuluğun temsilcisi olduğu özne felsefesinden uzaklaşmış ve Gaston Bachelard, Jules Wuillemine ve Georges Canguilhem ve bunun gibi düşünen epistemologların araştırmalarının etkisinde kalmıştır. Ayrıca Bourdieu'da Maurice Merleau-Ponty ve Edmund Husserl'in fenomenolojisiyle de bağlantısı bulunan kavram felsefesine doğru bir yöneliş görülür. Sonrasında biyoloji ve tıp ile ilgili çalışmalardan ziyade sosyolojiye yönelmiştir. Tabii ki bu yönelişin belirli nedenleri vardır. Özellikle bireysel askerlik görevini yapmak için Cezayir'e gitmesi en önemli nedenidir. Bourdieu buraya geldikten sonra birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bilhassa o dönemlerde Cezayir'de sömürgeci yönetim vardır. Bourdieu burada savaşın çok korkunç taraflarıyla karşılaşmıştır. O yerli milliyetçilik ve sömürgeci kapitalizmin yol açtığı problemleri ele almak için etnoloji ve sosyoloji bilimine yönelmiştir (Wacquant, 2016, s.53-54). Bourdieu'nun ilk eserleri incelendiğinde Cezayir'in toplumsal sorunları üzerine çalıştığı görülmüştür. Bu sorunları çözmek için saha araştırmaları yapmıştır. Yaptığı saha araştırmalarıyla Cezayir toplumunun sömürgeciliğe maruz kaldığını ortaya koymuş ve bunlara çözüm önerileri sunmuştur. Bunlardan biri olan *The Algerians* eserinde Bourdieu Kabyles, Shawia, Mozabites gibi yerleşim bölgelerinin sosyal yapıları ve iç organizasyonlarını incelemenin yanı sıra Arapça konuşan göçebeler ve şehir sakinlerini ve göçebe halkları da incelemiştir. Ayrıca genel kültürel mirası, toplumdaki parçalanma ile birlikte oluşan sıkıntıları ve devrim konularını da açıdan ele almıştır (Bourdieu, 1958).

Cezayir'deki dönem Bourdieu için sonraki dönemin hazırlayıcısı olmuştur. Bourdieu Cezayir'den ayrılınca ABD'ye gitmiştir. Burada Erving Goffman ile buluşmuş Goffman'ın ABD'de kalması istekleri olmuştur. O, Anglosakson bir ülkede eleştirel bir sosyoloji yapamayacağını düşündüğü için Fransa'ya dönmüştür. Fransa'ya döndükten sonra Raymond Aron'un asistanı olmuştur. Belli bir dönem birlikte olduktan sonra 1960'ların sonunda Aron'la yolları ayrılmıştır. 1970'li yıllar Bourdieu'nun en üretken olduğu dönemdir. Bourdieu'nun ele aldığı konular oldukça fazladır. Bilhassa eserlerinde hangi

konulara değindiği ele alınırsa sosyal teori², sosyal farklılaşma ve tabakalaşma³ kültürel konular⁴, kamusal konular⁵, eğitim⁶, epistemoloji⁷, siyaset ekonomi ve devlet⁸ ayrıca hayatının ilk dönemlerinde ele aldığı Cezayir⁹ üzerine yaptığı çalışmalar bunlardan bazılarıdır.

² Ayr. Bkz. (Bourdieu, P. (2015). *Pratik Nedenler*. Çev.: Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Hil Yayınları. Bourdieu, P. (1993). *Sociology In Questions*. Çev.: Richard Nice, Columbia: Columbia University Press. Bourdieu, P. (2014). *Seçilmiş Metinler*. Çev.: Levent Ünsaldı, Ankara: Heretik Yayınları. Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. Çev.: Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları. Bourdieu, P. (1986). “The Forms of Capital”. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (iç.). Edited By: J. G. Richardson, New York: Greenwood, s.15-26. Bourdieu, P. (2012). *Bir Otoanaliz İçin Taslak*. Çev.: Murat Erşen, İstanbul: Bağlam Yayıncılık. Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2021). *Düşünümsel Sosyolojiye Davet*. Çev.: Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.

³ Ayr. Bkz. Bourdieu, P. (2021). *Ayrı Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Çev.: Derya Fırat-Günce Berkkurt, Ankara: Nika Yayınevi. Bourdieu, P. ve Passeron, J.C. (2019). *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin bir Teorinin İlkeleri*. Ankara: Heretik Yayınları. Bourdieu, P. (2014). “Sosyal Uzam ve Simgesel İktidar”. *Seçilmiş Metinler*(iç.). Çev.: Levent Ünsaldı, Heretik Yayınları, s.189-211. Bourdieu, P. (2019). Eril Tahakküm. Çev.: Bediz Yılmaz, Bağlam Yayınları.

⁴ Ayr. Bkz. Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Edited and Introduced by John B. Thompson, Translated by Gino Raymond and Matthew Adamson, Cambridge: Polity Press. Bourdieu, P (2018) *Heidegger’in Politik Ontolojisi*. Çev.: Aslı Sümer, İstanbul: MonoKL Yayınları. Bourdieu, P. (2018). *Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Bir Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin*. Çev.: Levent Ünsaldı, Ankara: Heretik Yayınları. Bourdieu, P. ve Darbel, A. (2022). *Sanat Sevdası: Avrupa Sanat Müzeleri ve Ziyaretçi Kitleleri*. Çev.: Sertaç Canpolat, Metis Yayınları.

⁵ Ayr. Bkz. Bourdieu, P. (2019). *Televizyon Üzerine*. Çev.: Alper Bakım, İstanbul:Sel Yayıncılık. Bourdieu, P. (2017). *Karşı Ateşler-I: Neoliberal İstila Karşı Direniş Hizmet Edecek Sözler*. Çev.: Sertaç Canbolat, İstanbul: Sel Yayıncılık. Bourdieu, P, (2018), *Karşı Ateşler-II: Avrupa Sosyal Hareketi İçin*. Çev.: Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.

⁶ Ayr. Bkz. Bourdieu, P. ve Passeron J, C. (2014). *Varisler Öğrenciler ve Kültür*. Çev.: Levent Ünsaldı, Ankara: Heretik Yayınları. Bourdieu, P. (2021). *Homo Academicus*. Çevirmen: Nazlı Ökten, Arzu Nilay Kocası, Eren Gülbey, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. Bourdieu, P. (2024a). *Devlet Sosyuları: Büyük Okullar ve Zümre Ruhı*. Çev.: Aslı Sümer, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

⁷ Ayr. Bkz. Bourdieu, P. (2019). *Akademik Aklın Eleştirisi: Pascalca Düşünme Çabaları*. Çev.: P. Burcu Yalın, İstanbul: Metis Yayınları. Bourdieu, P. (2024). *Bilimin Bilimi ve Düşünümsellik*. Çev.: Levent Ünsaldı, Ankara: Heretik Yayınları.

⁸ Ayr. Bkz. Bourdieu, P. vd., *Dünyanın Sefaleti* (iç.), Yayıncı Hazırlayan: Levent Ünsaldı, Heretik Yayınları, Ankara, 2015. Bourdieu, P. (1987). “The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field”. *The Hastings Law Journal* (iç.), By Translated: Richard Terdiman, Volume: 38, s.805-853. Bourdieu, P. (1994). “Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field”. *American Sociological Association* (iç.), Translation by: Loic J.D. Wacquant and Samar Farage, Vol: 12, No: 1, s.1-18. Bourdieu, P. (2004). “From the King’s House to the Reason of State: A Model of the Genesis of the Bureaucratic Field”. *Constellations* (iç.), Volume: 11, No: 1, s.16-36. Bourdieu, P. (2020). *Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989-1992)*. Çev.: Aslı Sümer, İstanbul: İletişim Yayınları.

⁹ Ayr. Bkz. Bourdieu, P. (1958). *The Algerians*. Translated by Alan C. M. Ross. Beacon Press.

Bourdieu'nun bu kadar konu üzerinde durması onun gayretinin ve geniş zihinsel güce sahip olmasının bir neticesidir. Her düşünür gibi onunda çalışma hayatı uzun meşakkatli bir yolun aşılmasıyla gerçekleşmiştir. Bourdieu, bu konuda yalnız değildir. Düşüncelerinin arka tarafında birçok önemli isimler vardır. Marx, Weber ve Durkheim gibi klasik yazarlar olduğu gibi ilk zamanlar çalışmalarında oldukça önem verdiği Lévi Strauss, Jean Paul Sartre, Merleau Ponty ve Edmund Husserl ve belki en önemli isim Gaston Bachelard'dır.

Bourdieu'nun eserleri incelendiğinde görülmüştür ki konulara çok geniş bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Konular arasında bağlantıları yakalaması her konuya ayrı bir değerlendirme sunması dahası konular arasındaki ilişkiselliği ortaya koyması onun ne kadar geniş bir öngörüye sahip olduğunu kanıttır. Ancak Bourdieu okununca hemen anlaşılması kolay olmayan bir düşünürdür. Söz konusu durum aslında çoğu Fransız düşünürlerde vardır. Cümlelerin uzunluğu dilinin ağır olması çoğu zaman Bourdieu'yu kavramada okuyucuları baya zor olmaktadır. Bourdieu bundan dolayı bir nebze de olsa araştırmacıları zorlamaktadır. Ancak aldığı atıf sayısına bakıldığında oldukça fazla bir ilgiye sahip olduğu görülür. Buda bize Onun çok fazla bir teorik derinliğe sahip olduğunu gösterir. Muhakkak Bourdieu'yu anlamak konusunda eleştirilebilir. Ancak onun derin bir vizyona sahip olduğu göz önüne alındığında normal karşılanmalıdır.

Bourdieu, sosyal teorisinde önem verdiği birçok konu yer alır. Bunlardan belki de üzerinde en çok durduğu şey onun pratik teorisini oluşturan; habitus, sermaye ve alan olgularıdır. Bourdieu'nun sosyal teorisini anlamak için bu üçlünün birlikte değerlendirilip ele alınması gereklidir. Aksi takdirde kavramların her birinin içi boş kalmaktadır. Hatta onun iktidar, devlet, siyaset, ekonomi, sanat vb. konuları değerlendirmek için Bourdieu bu kavramlardan faydalanmaktadır. Özellikle sermaye bağlamında incelediğimiz dijital sermayeyi anlamak için onun sosyal teorisindeki bu kavramlar önemli bir yere sahiptir.

1. SOSYAL TEORİDEKİ DÜALİZMLERİ AŞMA YÖNÜNDEKİ GÖRÜŞLER

Sosyal teoride özellikle 1980'lerden sonra öznel-nesnel, mikro-makro, yapı-fail/birey gibi düalizmler belirlemeye başlamıştır. Özellikle bu yönde belirli fikirler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Söz konusu fikirleri ortaya koyanlar arasında belirli isimler daima vardır. Bilhassa bunlar arasında Peter Berger ve Thomas Luckman'ın "Gerçekliğin Sosyal İnşası", Anthony Giddens'm "Yapılaşma Teorisi", Pierre Bourdieu'nun "Yapısal İnşacı Modeli" önemlidir. Bunlardan ilk üzerinde duracağımız teori, Peter Berger ve Thomas Luckman'ın "Gerçekliğin Sosyal İnşası" modelidir.

Her iki isimde sosyal teoride toplumsal gerçekliği ortaya koyma noktasında monist bir bakış açısıyla sosyal gerçekliğin açıklanıp kavranamayacağı üzerinde dururlar. Onlara göre gerçeklik çoklu bir yapıya sahiptir. Söz konusu çoklu gerçekliğin inşası toplum içerisinde gerçekleşir. Gerçekleşen bu bilgiler sosyoloji içinde kendine yer bulur. Berger ve Luckman'a göre bilgi sosyolojisi özellikle toplumda bilgi olarak kabul edilen her türlü konuyla alakadar olmak zorundadır (Berger ve Luckman, 2008, s.22). Sosyologlar, toplumsal hayatın müşahhas özel örneklerini göz önüne alarak genel çerçeveyi oluşturabilmelidirler. Ele alınan genel çerçeve sosyal gerçekliklerdir. Sosyal gerçeklikler toplumsal şekilde inşa edilmişlerdir. Sosyal gerçekliğin inşa sürecinde birey ve toplum diyalektik bir ilişkiye sahiptir. Bir yandan birey toplumu ve inşa sürecini etkilerken diğer taraftan bu inşa sürecinden etkilenmektedir. Toplum gerçekten de objektif bir olgusalığa sahiptir. Dahası toplum, gerçek olarak sübjektif manayı belirten eylem yoluyla inşa edilmektedir. Berger ve Luckman'a göre nesnel bir dünya vardır. Fakat söz konusu nesnel dünyanın bireyin aktif katılımıyla meydana getirildiğini ifade etmekten çekinmezler. Onlara göre toplum, bireyin özneliğinin etkisiyle nesnel olgusal yanların işbirliği içinde varlık kazanır. Berger ve Luckman, bireyi ve toplumu dengede tutmak için gayret gösterir. Dolayısıyla sosyal gerçekliğin yalnızca bireyden hareketle kavranamayacağını ifade ederken benzer şekilde yalnızca yapı vasıtasıyla da kavranamayacağını savunmaktadır. Onlar bu iki gerçeklik arasında makro ve mikro düzeyde diyalektik bir bağlantı kurmak için gayret göstermektedirler (Yücedağ, 2013, s.18).

Berger ve Luckman'a göre içinde yaşadığımız dünyada çoklu şekilde gerçeklikler mevcuttur. Bu gerçeklikler içerisinde gündelik yaşam önemli bir konuma sahiptir. Çünkü gündelik yaşam, insanlar tarafından yorumlanan ve tutarlı bir dünya olması anlamında onlara sübjektif şekilde manalı gelen bir gerçekliktir (Berger ve Luckman, 2008, s.32). Berger ve Luckman'a göre gündelik yaşamın gerçekliğinin inşa sürecinde hem nesnellik hem de öznellik söz konusudur. Çoklu gerçeklikler tek bir baskın unsurla açıklanamayacak kadar karmaşık bir şekle sahiptir. Karmaşıklığın ölçüsü de çok çeşitli unsurların bir araya getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Gündelik yaşamda hem sübjektiflik hem de objektiflik inşa sürecine dâhil olmaktadır (Berger ve Luckman, 2008, s.35).

Sosyal teoride faillik-yapı düalizmini aşma noktasında üzerinde duracağımız ikinci isim Anthony Giddens ve onun yapılaşma teorisidir. Giddens, yapılaşma teorisiyle tanınan sosyal teorisyendir. Onun yapılaşma teorisi, faillik ve yapı arasındaki ilişkiye odaklanır. Giddens, yapılaşmayı açıklarken birey ve toplum arasındaki bağlantıya odaklanmıştır. Birey ve toplum kavramlarının yeterince işlenmediğini söyler. Ona göre insanlar genellikle sanki bireyin ne olduğu

belliymiş gibi ondan bahsettiklerini ifade eder. Aynı durum toplum içinde geçerliydi. Giddens, bunları incelemek istemiştir. Sonuçta da yapılaşma teorisi fikrini ortaya koymuştur. Giddens, yapılaşma vurgusuyla sosyal hayatın hareketliliğine odaklanmıştır. Öznellik ve yapı üstüne düşünmüştür. Birey ve toplum ile başlamak yerine yinelenen sosyal pratikler düşüncesini toplum biliminin merkezine koymuştur (Giddens ve Pierson, 2001, s.59-60). Kısacası, Giddens'in yapılaşma teorisi, pozitivist sosyoloji ile yorumcu sosyolojiden kaynaklanan toplum birey düalizmine ve onun yol açtığı krizlere çözüm üretmek için Giddens tarafından önemli bir teori olarak ortaya konulmuştur.

Son olarak üzerinde duracağımız isim yapısal inşacı modelle tanınan Pierre Bourdieu'dur. O, yapısal inşacı modeli uygularken özellikle öznellik-nesnellik düalizmini aşma yönünde fikirler üreten önemli bir düşünürdür. Ritzer, onun benimsediği düşüncelerle ilgili olarak şunları söyler. Ona göre Bourdieu'nun kuramına, Bourdieu'nun nesnellik ve öznellik arasında yer alan yanlış zıtlık yahut kendi ifadesiyle birey ve toplum arasındaki tuhaf zıtlık olarak gördüğü şeyin üstesinden gelme arzusunun hayat verdiğini söyler (Ritzer ve Stepnisky, 2014, s.525). Bourdieu'ya göre sosyal bilimlerde 2 çelişkili bakış açısı vardır. Bunlar nesnelcilik ve öznelcilik yahut sosyal fizik ve toplumsal fenomenolojidir (Bourdieu, 2016, s.44). Dolayısıyla Bourdieu, sosyal bilimlerin aşması gereken epistemolojik engellerin öncelikle toplumsal engeller olduğunu söyler (Bourdieu, 2021c, s.81). Bourdieu, sosyal bilimlerde bilhassa sosyolojide uyumsuz iki perspektifin olduğunu, bunların ise nesnelcilik ve öznelcilik, diğer bir ifadeyle fizikalizm ve psikolojizm olduğunu söyler (Bourdieu, 2014a, s.191). Dahası Bourdieu, bu ikiliği aşmak için yapısal inşacı modeli benimsemiş ve habitusa zemin hazırlamıştır.

2. FAİLLERİ İÇERDEN YÖNETEN YAPILAŞTIRICI BİR MEKANİZMA OLARAK “HABİTUS”

Toplumsal oyunlara katılım sadece bilinçli olan bir şey değildir. Aslında önceden düşünerek yaptığımız bir şeydir. Çocukluğumuzdan itibaren yetişkin rollerine bürünürüz. Büyüyünce ne olmak istediğimiz sorulmakta ve meslek sahibi olmanın doğru bir eylem olduğunu öğrenmekteyiz. Büyüklerimiz bizi uyararak dik durmayı ve doğru konuşma hususunda telkinler de bulunurlar. Onaylanan ya da kabul edilmeyen, işe yarayan ya da yaramayan şeylerden yeni eylemler üretmenin, yaşamımızın oyunundaki hamleleri doğaçlama yapmanın karakteristik yöntemini geliştiririz. Ebeveynlerden güven duymayı yahut çekingen olmayı öğreniriz. Fakat her iki şekilde de toplumsallaşma sürecinin gücünün büyük bir kısmı bedensel anlamda, kim olduğumuzun ve dünyada nasıl var olduğumuzun bir parçası olarak deneyimleriz. Zaman içerisinde kazanılan bu

duygu/kolektif bellek habitustur (Calhoun, 2003, 2016; s.292, 103). Bu bilincin farkında olan Bourdieu çalışmalarında habitusa ayrı bir önem atfetmiştir. Onun ilk eserlerinden itibaren habitus ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Aslında habitus onun öznellik ve nesnellik karşıtlığını aşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bourdieu'dan öncede farklı isimlerle habitus kullanılmıştır. Sapiro'ya göre habitus, Latince habere fiilinden türetilmiştir. Skolastik felsefede VI. yüzyılda Boèce'nin Aristoteles'in "alışkanlık"ın olumlu yönünü belirten "hexis"nin tercümesi olarak belirlemiştir. Eylemlerin edilgen olarak tekrarına atıfta bulunan *ethos*'un aksine habitus, akıl aracılığıyla yönlendirilen bir erdemdir. Ele alınan bu kavram, 13. yüzyılda *Thomas Aquinas* tarafından, bilhassa *Summa Theologiae*'ye inanç kazanmanın yollarını araştırırken tekrardan sahiplenilmiştir (Sapiro, 2015, s.484). Özellikle habitus kavramı Hegel, Edmund Husserl ve Marcel Mauss gibi çeşitli modern fikir insanları tarafından kullanılmıştır. Norbert Elias modern Avrupa tarihinde görgü kurallarının dönüşümünü anlamaya yardımcı olmak üzere habitus teriminden bahsetmiştir. Bourdieu'nun kavramı ise örneğin herhangi bir eylemdeki saklı, geçmiş anlayışlara odaklanan Husserl'in kullanımından özellikle daha sosyal ve bedenseldir. Husserl eylemi algıyı da içerecek şekilde, bireysel ve bilişsel açıdan belirttiği yatknlıkların ve potansiyel eylem ufuklarının önemi olmuştur. Bourdieu için daha yakın bir kaynak olan Maurice Merleau-Ponty ise habitusun üretken rolünü, yani bedenselleşmiş bilginin geçmiş deneyimi sadece benzer durumlarda değil, daha etkisiz bir şekilde olsa da yeni durumlarda da belirli davranış türlerine çevirme biçiminde dile getirmiştir (Calhoun, 2015, s.74).

Bourdieu'nun çok önem verip üzerinde durduğu habitus kavramının kökenleri 1950-60 yılları arasında onun entelektüel görüşüne dayanır. Onun habitus kavramını ele alıp olgunlaştırmasında Strauss'un yapısalcılığına ayrıca Fransız Marksizm'deki Althusser'ci çizgiye yakın olması eylemi sadece yapının yansması şeklinde ele alan bakış açısına duyduğu tepki oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bourdieu'nun gayesi, Sartre'in varoluşçuluğunda bulduğu iradeciliğe hiçbir şekilde başvurmayıp onun yapısalcı analizine fail düşüncesini eklemektir. Diğer taraftan Panofsky'nin çalışması onun habitus kavramını genişletip ilerletmesinde çok fazla etki yaratmıştır. 1960 yıllarının ortasında Panofsky'nin özellikle mimaride skolastizmin tesirini konu alan *Gothic Architecture and Scholasticism* isimli metnini ele alıp okumak ve tercüme etmek Bourdieu'nun habitus mefhumunu ilk oluşumunda yardımcı olmuştur. Bourdieu'nun habitus kavramını ilk ele alması Panofsky'nin metnini Fransızca'ya tercüme etmesinin akabinde gerçekleşmiştir. Panofsky, skolastizmin örtük bir kültürel varsayımlar kümesinin yanında açık bir kuramsal tutumlar kümesini de temsil ettiğini ve bu örtük "zihinsel alışkanlıkların" yalnızca kurumlar, pratikler ve toplumsal ilişkiler

aracılığıyla aktarılmakla kalmayıp düşünce ve eylem şemalarını üreten “alışkanlık oluşturuvcu bir güç” fonksiyonu gördüğünü iddia etmiştir. Bundan ötürü Bourdieu habitus kavramını Panofsky'nin ele aldığı bu düşünceleri üstüne kurmuştur. O, Panofsky'nin “zihinsel alışkanlık” ve “alışkanlık oluşturuvcu güç” düşüncelerinden faydalanmış ve habitusun eylemi doğuran “yapılandırıcı bir yapı” olduğu düşüncesini geliştirmiştir. Söz konusu kavramla alakalı ilk oluşum, düşüncenin şekli yahut biçimini, eylemin bilişsel gücünü vurgular. Özellikle onun, okul sistemini bir kültürün entelektüel habitusunun geliştiği kurumsallaşmış bağlam şeklinde ele almasında, Panofsky'nin oldukça etkisi vardır (Swartz, 2018, s.144-146).

Habitus kavramı, Bourdieu'nun önem verdiği kavramlardan birisidir. Ancak onun kavramları içinde en yanlış anlaşılan ve tartışılan kavramlarından birisi olmuştur. Habitus, “kurallara itaatın ürünü olmadan davranış nasıl düzenlenebilir” şeklindeki temel soruyu çözmeyi amaçlar (Paolucci 2014: 26). Habitus bireyleri belirli şekillerde davranmaya yönlendiren genel ve kalıcı eğilimleri içerir. Ayrıca Bourdieu'nun açıklamasında sınıfın ‘nesnel’ sosyo ekonomik şartlarının istikrarlı eylem örüntüleriyle bağlantısını meydana çıkarmak için kullanılır. Bu eylem örüntüleri söz konusu nesnel koşullara maruz kalma sonucunda oluşan tepkilerdir, zamanla gelişir ve sosyalleşmeyle edinilirler. Sosyalleşme bizzat bu nesnel hayat koşulları tarafından biçimlendirilir, dolayısıyla söz konusu hayat koşullarına maruz kalmanın yarattığı birikmiş etkilerin aktarılmasıdır. Bunun sonucunda oluşan eğilimler nispeten sabittir ve istikrarlı davranış biçimlerinin oluşmasının temelidirler (Cuff vd., 2015, s.361). Ayrıca habitus, Bourdieu'nun rasyonel eylem teorisine bir alternatif önermesine izin veren merkezi kavramdır. Toplumsal olarak üretilen ve yeniden üretilen ve temsilleri, eylemleri, “zevkleri” vb. yapılandırma eğiliminde olan bir eğilimler sistemidir. Habitus aynı zamanda sosyal eşitsizliklerin istikrarını anlamının anahtarıdır. Eşitsizlikler yalnızca ekonomik varlıklara değil, aynı zamanda çeşitli ekonomik olmayan sermaye biçimlerinin dağılımına da bağlıdır. Habitus yoluyla bu varlıklar derinlemesine “içselleştirilir”, “somutlaştırılır” dolayısıyla büyük ölçüde bilinçsiz hale getirilir ve “doğallaştırılır” (Lebaro 2014, s.38). Bourdieu'ya göre habitus:

“Belirli türden bir çevreyi oluşturan (yani bir sınıf koşulunu niteleyen maddi var oluş koşulları) ve toplumsal olarak yapılandırılmış bir çevreyle özdeşleşen düzenlilikler şeklinde ampirik olarak saptanabilen yapılar habituslar üretirler. Habituslar kalıcı yatkinlik sistemleri, yapılandırıcı yapılar şeklinde, yani kurallara itaatın ürünü olmadan, sonuçları bilinçli olarak hedeflemeden ve bunlara ulaşmak için gerekli işlemlere aniden

hâkim olmadan ve böylece de bir orkestra şefinin örgütleyici eyleminin ürünü olmadan da kolektif olarak harmoni içine olabilecek, nesnel olarak 'düzenlenmiş' ve 'düzenli' olabilecek pratik ve temsillerin üretilme ve yapılandırılma ilkesi olarak işlemeye eğilimli yapılanmış yapılardır" (Bourdieu, 2018d, s.158).

Habitus geleneksel bir toplumun, örneğin asla kurallara uymaya indirgenemeyecek ya da bu şekilde yeniden üretilmeyen biçimlerde, nasıl çalıştığını haysiyete nasıl erişildiğini ve saygı gösterildiğini anlama tasarısı için önemlidir. Ancak geleneksel toplumsal düzenle sınırlı ya da onu tanımlayan bir kavram değildir. İnsanlar bütün ortamlarda alışkanlıklar olarak bedenselleşmiş ve nadiren açıkça ifade edilen geçmiş bilgilere dayanarak yeni doğaçlama davranışlarda bulunurlar. Ayrıca geçiş dönemlerinde, kimileri yeni koşullara uygun davranışlar geliştirmekte zorluk çekerler. Nasıl ki habitus bir zanaatta ya da toplumsal oyunda ustalık açısından kilit önemdeyse tahakküm açısından da öyledir. Örneğin insanlar geçmiş deneyimlerinden hırslarını sınırlamayı öğrenirler. Habitus toplumsal yapının içselleştirilmesi ve yaratıcı tepkiler geliştirme becerisidir. Eski yapıların bazı boyutlarından kopmakta ya da yeni koşullara uyum sağlamakta başarılı olan tepkiler bile bireyleri yapılarda konumlandırır ve yapılar aracılığıyla bireylerin yörüngelerine şekil veren öğrenmenin izini taşır. Habitus herhangi bir şey yapmanın koşuludur ve aynı zamanda verili davranış motiflerinin yeniden üretiminde önemli bir faktördür (Calhoun, 2015, s.74). Nihayetinde Bourdieu'ya göre habitus:

"Skolastik yanılısamanın kendisini özel bir güçle dayattığı bilim gibi bir alanın mantığını anlamak söz konusu olduğunda bilhassa faydalıdır. Nasıl ki lector'un yanılısaması onu sanat eserini opus operatum olarak kavramaya sevk ediyorsa ..., özellikle bilimde kendini dayattığı gibi görünen skolastik bakış da bilimsel pratiğin hakikatini bilimsel bir habitusun, pratik bir sezginin ... ürünü olarak bilmemizi ve tanımamızı engeller. Böylece, eğer faillerin bilinçli ve hesaplanmış niyetler doğrultusunda, bilinçli olarak hazırlanmış yöntem ve programlara göre hareket ettiğini varsayabileceğimiz bir yer varsa, orasının gerçekten de bilimsel alan olduğu düşünülür" (Bourdieu, 2024b, s.74).

Kısacası habitus Bourdieu'nun sosyal teorisinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Özellikle alan ve sermaye kavramlarıyla ele alındığında daha anlaşılır bir hal alacaktır. Bourdieu'nun habitus kavramından sonra ele alacağımız diğer bir kavram alandır.

3. KONUMLAR ARASINDAKİ NESNEL İLİŞKİLER AĞI YA DA KONFIGÜRASYONU OLARAK “ALAN”

Bourdieu'nun alan kavramını, iki Fransız bilim insanı Roland Barthes ve Raymond Picard arasındaki görüş farklılıklarını tartışan “Champ Intellectuel et Projet Créateur”¹⁰ başlıklı bir makalede ilk defa kullanmıştır. Bourdieu, farklılıklarına rağmen her iki akademisyenin de benzer bir akademik çaba içinde olduklarını öne sürmüştür. Bu tür anlaşmazlıklar bilimsel uygulamanın malzemesidir ve her iki akademisyen de anlaşmazlık ve tartışmanın asli değerine eşit derecede yatırım yapmıştır. Alan, Bourdieu'nun çalışmalarının giderek daha önemli bir yönünü üstlenmiş ve daha sonraki yazılarının çoğu, belirli alan araştırmalarıyla ilgilidir. Örneğin eğitim, kültür, televizyon, edebiyat, bilim, konut, bürokrasi ve küreselleşme bunlardan bazılarıdır (Thomson, 2010, s.67-68). Bourdieu'nun alan kavramını analitik açıdan şöyle ifade etmek mümkündür:

Konular arasındaki nesnel ilişkiler ağı ya da konfigürasyonu olarak tanımlanabilir. Bu konular, varoluşları içinde ve farklı iktidar (ya da sermaye) türlerinin dağılım yapısındaki mevcut ve potansiyel durumlarıyla [situs] bu konuları işgal edenlere, faillere ya da kurumlara dayattıkları belirlenimler içinde, ayrıca diğer konularla nesnel ilişkileriyle (tahakküm, itaat, homoloji vb.) nesnel olarak tanımlanırlar. Söz konusu iktidar (ya da sermaye) türlerine sahip olmak, alanda elde edilebilecek özgül faydalara erişimi belirler (Bourdieu, 2003, 2021, s.81, 143).

Bourdieu'nun ele aldığı alanların her biri kendi iç mantığı ve değer skalasına sahiptir. Bundan ötürü her bir alanın işleyişinde sosyolojik belirleyiciliğe sahip olan oyunun kuralları söz konusudur. Bir alanın varlığı yeterli sayıda bireyin bir toplumsal oyuna katılımıyla oluşur. Bu toplumsal oyun yerleşik kurallara sahip bir oyun olmayıp oyuncuların rekabetinin sonucu olan bir ödül etrafında şekillenerek işler hale gelir (Tatlıcan ve Çeğin, 2016, s.318). Bourdieu alan ile oyun arasındaki ilişkiye dair şu tespitleri yapar:

Alan ile oyun arasında, elbette ihtiyatlı olmak kaydıyla, benzerlik kurulabilir. Dolayısıyla, esas olarak oyuncular arasındaki rekabetin ürünü olan kazanılacaklar ve kaybedilecekler, yani bahisler vardır. Oyuna yatırım, illusio söz konusudur: Oyuncular, ancak oyuna ve bahislerine inancı (doxa) paylaştıkları ölçüde oyuna katılır ve bazen kıyasıyla bir rekabetle birbirlerinin karşısına çıkarlar. Oyunu ve

¹⁰ Ayr. Bkz. Bourdieu, P. (1966). “Champ intellectuel et Project Créateur”, *Les Temps Modernes* (iç.), 246, s.865-906.

bahislerini, sorgulama dışı tutacak şekilde benimserler. Oyuncular yalnızca oyuna girerek, oyunun oynamaya değer olduğunu kabul etmiş olurlar ve bu karşılaşma, rekabetlerinin ve çatışmalarının ilkesidir. Kozlara, yani güçleri oyuna göre değişen temel kartlara sahiplerdir: Kartların görece gücü nasıl oyuna göre değişiyorsa, farklı sermaye türlerinin (iktisadi, kültürel, toplumsal, simgesel) hiyerarşisi de alanlara göre değişir. Başka bir deyişle, her alanda geçerli, etkili olan kartlar vardır. Bunlar temel sermaye türleridir ama koz olarak görece değerleri, alanlara, hatta aynı alanın birbirini izleyen hallerine göre değişir (Bourdieu, 2003, 2021, s.82, 144).

Bourdieu'ya göre alan, nesnelere inşa ilkesidir. Bourdieu, bir ilişkiler bütünü'nün "alan" olarak nitelendirilmesi için deneysel bir boyutun olması gerektiğini söyler. Bourdieu, mevcut Amerikan sosyolojisinin büyük bir kısmının aksine, teorisinin özerk bir evren oluşturabileceğine hiçbir zaman inanmamıştır. Ona göre alanlar teorisi ancak deneysel bir uzayda test edilebildiği sürece değerlidir. Bourdieu, "Alan nedir?" sorusuna cevap verebilmek için yükseköğretim sisteminden bir örnek verir: Paradoksal bir biçimde, her kurum kendi tekil "gerçeği"ni ancak tüm kurumlar dizisinin oluşturduğu rekabet alanını oluşturan nesnel ilişkiler sistemi içinde yeniden konumlandırılırsa ortaya çıkarabilir. Burada iki kelime önemlidir: sistem ve rekabet. Birincisi, Bourdieu'nun tüm analitik çabasını şekillendiren ilişkiyel düşünce biçimine gönderme yapar. Alan aslında birimlere gelmeden önce vurgulanması gereken bir dizi yapısal ilişkidir. Bourdieu, birçok çağdaşın aksine yapısalcılığa olan bağlılığından hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Alan kavramı bunun en açık uygulaması olmaya devam eder, çünkü toplumsal alan, edinilen eğilimlerin (ya habitus ya da harekete geçirilen kaynakların sermaye) eşit olmayan biçimlerine göre düzenlenebilen bir ilişkiler sistemidir. İkinci terim belki de daha ilgi çekicidir çünkü yapıyı, aktörler ve kurumlar arasındaki rekabetçi bir alan olarak nitelendirir. Burada alan piyasa terimleriyle tasarlanmıştır. Rekabet mücadelelerinin hiçbir rol oynamayacağı ya da toplumsal unsurlar olacağı toplumsal yapıları kolaylıkla tasavvur edebiliriz. Dolayısıyla Durkheim'ın toplum modelinde bireyler arası veya kurumlar arası rekabet hiçbir zaman öne sürülmez. Bourdieu'ya göre rekabet duygusu, alanın şekillendirdiği ortak alanı garanti eder (Fabiani, 2021, s.16).

Bourdieu'ya göre alanı iki grup olgu oluşturur: İlki farklı konumlardır, alan sakinlerinin kişisel özelliklerinden bağımsız olarak analiz edilebilecek özellikler kazandıran bir mekân içerisinde yapılandırılır. Böyle bir özellik, tanımlanan mekânın yapısal gücünü garanti eder. Bourdieu aynı zamanda bizi alan kavramını bürokrasiye uygulamaya ya da Fransız kamu hizmetinin toplumsallığın arketipsel

bir biçimi olarak güçlü temsiliyle kirlendiğini düşünmeye yönlendirebilecek bir kelime olan “görevler”den de söz eder. Onda akademik dünyaya yapılan atıfların sıklığı dikkat çekicidir. Bunun tek nedeni Bourdieu'nun kısa dersinde bir grup filoloğu ikna etmeyi amaçlaması nedeniyle yapının dinamik yönünü elle tutulur hale getirmeye çalışması değildir. İkincisi, somut tarihsel ortamlarda farklı biçimler alabilen etkileşimlerin genel modeli, “meydan okuyanlar ile yerleşik egemen aktörler arasındaki mücadeledir”. Her alan tek bir rekabet ilkesi temelinde düzenlenir: Meydan okuyanlar, yerleşik düzenin tahakkümünü sürdüren koşulların yeniden üretimini garanti eden kuralları yıkma eğilimindedir. Her alanda, giriş engelini aşmaya çalışan yeni gelen ile tekeli korumaya ve ayakta tutmaya çalışan hâkim aktör arasında, her seferinde özel biçimini aramız gereken bir rekabet dışı bir mücadele vardır (Fabiani, 2021, s.17-18).

Bourdieu'nun alan kavramının toplumsal araştırmalarda ele alınması üç farklı işlemi gerektirir. Öncelikle söz konusu alanın ‘iktidar alanı’ (siyaset) ile ilişkisinin anlaşılması gerekiyor. Dolayısıyla iktidar alanı herhangi bir toplumun egemen veya üstün alanı olarak görülmelidir, diğer tüm alanları yapılandıran hiyerarşik güç ilişkilerinin kaynağıdır. İkincisi, söz konusu alan içerisinde alanı oluşturan konumların ve alanın spesifik sermaye biçimi için rekabette aralarındaki ilişkilerin bir ‘sosyal topolojisi’ veya ‘nesnel yapısının’ haritası oluşturulmalıdır. Üçüncüsü, alandaki failerin habitus(lar)ı, habitus ile alanın yapısı tarafından belirlenen kısıtlamalar ve fırsatlar arasındaki etkileşimde üretilen yörüngeler veya stratejilerle birlikte analiz edilmelidir (Jenkins, Tatlıcan ve Çeğin, Bourdieu, Bourdieu 1992, 2016, 2003, 2021: s.86, 320, 90, 152). Alan, dış faktörlerin (değişen koşulların) bireysel uygulama ve kurumlara etki ettiği önemli aracı bağlamdır. Alanın mantığı, politikası ve yapısı, “dışsal belirlenimlerin” alanda olup bitenleri etkileme biçimini şekillendirir ve yönlendirir, bu da onları alanın devam eden tarihinin ve işleyişinin bir parçası gibi gösterir. Birlikte bir ‘toplum’ oluşturan alanlar dizisi bağlamında alan ne kadar önemli ve özerk olursa bu meta-morfoz etkisi de o kadar etkili olur (Jenkins, 1992, s.86). Son olarak Bourdieu, bu alanların organize edilme, yapılanma ve işleyiş tarzları açısından alanlar arasında pek çok benzerlik bulunduğunu ileri sürer: Her birinin kendi hâkimi ve tahakkümü, kendi gasp veya dışlama mücadeleleri, kendi alanları vardır. Üreme mekanizmaları her alanda spesifik, indirgenemez bir form alır. Alanlar arasındaki homolojinin, farklılığa bağlı benzerliğin iki kaynağı vardır: Birincisi farklı alanların farklı mantıkları içerisinde tercüme edilen belirli alışkanlık ve uygulama ortak noktalarının bir yansımasıdır; ikincisi hâkim alanların, özellikle de iktidar alanının (siyaset) gücünün daha zayıf alanlara etki etmesi ve onların içinde olup bitenleri

yapılandırmasıdır. Alan ne kadar zayıf ve özerk olursa bu “üst-belirlenme” o kadar fazla meydana gelebilir (Jenkins, 1992, s.86).

4. MADDİ VE PARASAL OLMANIN ÖTESİNDE BİR KAVRAM OLARAK “SERMAYE”

Pierre Bourdieu'nun sosyolojisinde sermaye kavramı önemli bir metafor olarak kullanılır. Sermaye kavramı ekonomik akıl yürütmeden alınmıştır. Bu kavram sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle “sermaye” kavramı ekonomik araçlar ve parayla ilişkilidir. Ancak Bourdieu'nun bu terimi kullanımı daha geniştir:

Sermayenin yalnızca ekonomik teori tarafından kabul edilen tek bir biçimde değil, tüm biçimleriyle yeniden ortaya konulmadığı sürece, toplumsal dünyanın yapısını ve işleyişini açıklamak aslında imkânsızdır. İktisat teorisi, kapitalizmin tarihsel icadı olan pratikler ekonomisinin bir tanımının kendisine empoze edilmesine izin verdi; ve mübadele evrenini, objektif ve sübjektif olarak kârın azamileştirilmesine yönelik, yani (ekonomik olarak) çıkarıcılığa yönelik olan ticari mübadeleye indirgeyerek, diğer mübadele biçimlerini zımnen ekonomik olmayan ve dolayısıyla çıkar gözetmeyen olarak tanımlamıştır. Özellikle, sermayenin en maddi türlerinin -sınırlı anlamda ekonomik olanların- kendilerini maddi olmayan kültürel sermaye veya sosyal sermaye biçiminde sunabilmeleri ve tersinin gerçekleşmesini sağlayan mübadele biçimlerini çıkar gözetmeyen olarak tanımlar. İktisat teorisinde verilen sınırlı anlamda çıkar, olumsuz karşılığı olan çıkar gözetmeme olmadan üretilemez. Açık amacı parasal karı maksimize etmek olan uygulamalar sınıfı, kültürel veya sanatsal pratiklerin ve bunların ürünlerinin amaçsız erekselliğini üretmeden bu şekilde tanımlanamaz; Çift taraflı muhasebesiyle burjuva insanının dünyası, sanatçının ve entelektüelin saf, mükemmel evrenini ve sanat için sanat ve saf teorinin karşılıksız faaliyetlerini üretmeden icat edilemez. Başka bir deyişle, analiz ettiğini iddia ettiği düzenin temellerini -özel mülkiyet, kâr, ücretli emek, vb.- sorgusuz sualsiz kabul eden bir ticari ilişkiler biliminin kuruluşu, bir alan bilimi bile değildir. Ticari mübadeleyi tüm biçimleriyle mübadelenin özel bir durumu olarak ele alacak genel bir pratikler ekonomisi biliminin oluşturulmasını engellemiştir (Bourdieu, 1986, s.16).

Neveu'a göre sermaye kavramının yaygın kullanımı bazen anlamının içinin boşalmasına neden olabilir. Sermaye kavramı birçok sosyolog tarafından kesin bir kavram veya metafor olarak kullanılıyorsa, bunun nedeni Bourdieu'nun kavramsal sistemidir. Bu stratejik kavramı anlamlandırmak en az üç zorlukla yüzleşmek anlamına gelir (Neveu, 2018, s.418-419).

1. Bourdieu'nun sosyolojisine ilişkin herhangi bir tartışmada yaygındır: Homo Academicus'un yazarı, tanımları seven biri değildir. Kavramlarının birçoğu için hatta en merkezi olanları için bile sunduğu tanımlar genellikle kısa, bazen de yumuşak veya şifrelidir. Bourdieu, kavramların akademisyenler için yorumsal oyunlara veya sakız çiğnemeye temel oluşturmak için değil, bulmacaları çözmek ve ampirik araştırma görevine yardımcı olmak için oluşturulduğuna inanır. Bourdieu'nun teorik çerçevesinde çalışan birçok araştırmacı, "asma kilitli" ve çok kriterli tanımlara yönelik bu isteksizliğin, araştırmayı tehdit etmekten daha çok yardımcı olduğunu, buluşlara izin veren ve dogmatik kullanımları önleyen araçlar sağladığını ileri sürer. Daha eleştirel sosyologlar bazen kesin ve çelişkili alıntılarını harekete geçirerek hafif veya yumuşak tanımların teorik çelişkileri gizlemek için zarif bir mazeret olarak işe yarayabileceğini savunurlar.
2. Bourdieu'nun sermayelerinin, sosyolog kabilesinin çoğu üyesinin kullandığı sermayelerle aynı olmamasından kaynaklanmaktadır. Onun sosyal sermaye ya da kültürel sermaye kavramı Coleman'ın ya da Putnam'inkiyle tam olarak aynı değildir.
3. Bourdieu'nun tanımladığı sermayelerin sayısı başlı başına bir bilmece değildir. Bourdieu'nun çalışmasının dikkatli bir okuyucusu muhtemelen bir düzineden fazla "sermaye" tanımlayacaktır. Ancak dipnotta bir kez görünenlerden oluşan bir alışveriş listesi oluşturmak yerine, temel sermaye türlerini tanımlamayı amaçlıyorsak liste daha kısa olacaktır. Alexandre Dumas'ın ünlü romanı *Üç Silahşörler*, Fransız kralının seçkin bir birliğinde yer alan dört askerin maceralarını anlatır. Bourdieu'nun sermayeleri Dumas'ın silahşörleri gibidir: Üç temel sermaye türü vardır (kültürel, sosyal, ekonomik), ancak bunlar dördüncü tür olan sembolik sermayeyi doğurur.

Bourdieu'nun ele aldığı bu sermaye türleri onun sosyolojisinde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla Bourdieu'nun amacı "sermaye" teriminin anlamını, onu farklı alanlar içindeki ve arasındaki karmaşık ağlar veya devreler içinde farklı türden varlıkların dönüştürüldüğü ve takas edildiği daha geniş bir mübadele sistemi içinde kullanarak genişletmektir. Ticari mübadelenin dar örneğini ekonomiden uzaklaştırıp, ekonomik olanın yalnızca bir türü olduğu kültürel mübadeleler ve değerlemelere ilişkin daha geniş bir antropolojiye yerleştirmeye çalışır. Bourdieu bununla birlikte, kültürel ve sosyal sermaye gibi diğer sermaye

biçimlerinin, ekonomik sermayenin “doğrulanmış” biçimleri olarak görülebileceğini belirtir (Moore, 2010, s.102).

Böylece, Onun genel pratikler ekonomisi bilimi, çıkar ve sermaye fikirlerini alışılmış maddi ve parasal olanların ötesine genişletebilir. Sermayenin dili, farklı türde değerli kaynakların nasıl yaratılabileceğini, biriktirebileceğini, mübadele edilebileceğini, saklanabileceğini, tüketilebileceğini ve kaybedilebileceğini inceleme fırsatı sağlar. Bu tür bir ekonomik hesaplama, parasal ve maddi olduğu kadar simgesel, kültürel, sosyal düşünümleri de içeren daha geniş bir pratikler ekonomisi dizisinden sadece biridir. Bourdieu dört tür genel sermayeden bahseder: ekonomik (para ve mülk), kültürel (veri, bilgi ve eğitimsel referanslar), sosyal (tanındıklar ve ağlar), ve simgesel (meşruiyet ve itibar) sermayedir. Kültürel sermaye fikri bunlar arasında en çok bilinenidir, ama Onun çalışmaları sosyal sermaye, ekonomik sermaye, akademik sermaye, siyasi sermaye ve devletçi sermaye gibi sosyal gruplar arasında eşit olmayan bir şekilde dağılmış geniş bir sermaye yelpazesini içermektedir (Swartz, 2022, s.81-82). Dolayısıyla Bourdieu’yu sadece bu dört sermaye üzerinde değerlendirmek doğru değildir. Onun sermaye analizi ve sermayelerin birbirine dönüşümünde bütün sermayelerin ayrı bir önemi vardır.

5. BOURDIEU’CU SERMAYE BAKIŞ AÇISININ GÜNÜMÜZDİJİTAL SERMAYE’YE DÖNÜŞÜMÜ

Farklı sermaye türleri ile dijital teknolojilerin kullanımının sonuçları arasındaki bağlantıları inceleyen Bourdieu’cu görüş, son zamanlarda literatür de giderek artan bir ilgi görmeye başlamıştır. Söz konusu ilginin bu denli önemsenmesi dijital dünyanın insanlara sunduğu değişimin bir sonucudur. Sermayeler sürekli bir değişime uğramıştır. Dijital dünyanın geniş ağı bu değişime katkı sağlamıştır. Merisalo, dijital teknolojilerin kullanımında her bir sermaye türünün nasıl hem ihtiyaç duyulduğunu hem de üretildiğini söyler (Merisalo, 2022, s.231). Onun bu söylemi aslında Bourdieu’cu bakışa bir katkı sunmaktır. Çünkü Bourdieu, sermaye kavramını ele alırken onun değişimi ve dönüşümü üzerinde durur. Mesela Bourdieu’cu bakış açısıyla değerlendirildiğinde ekonomik sermaye kültürel sermayeye dönüşür ve Bourdieu bunu eğitim kurumları üzerinden verdiği örneklerle pekiştirir. Ancak günümüze geldiğimizde bu dönüşüm özellikle bilgi teknolojilerinin hızlı şekilde ilerlemesiyle dijital bir platformda kendini göstermektedir. Dolayısıyla dijitalleşme kavramı önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijitalleşme kavramı 20. yüzyılın sonlarında toplumsal yaşamda görülmeye başlamıştır. Özellikle bilgisayar ve internet kullanımının daha da hızlı bir şekilde

ilerlemesiyle bir ivme kazanmıştır. Dijitalleşme kavramının ilk kullanımı 1971 yılında Robert Wachal tarafından ünlü bir dergi olan North American Review'de gerçekleştirilmiştir (Brennen ve Kreiss, 2016, s.1). Dijitalleşme, bireylerin, kuruluşların ve toplumların dijital teknolojilere eriştiği, benimsediği, kullandığı ve faydalandığı sosyal, ekonomik ve kültürel bir süreçtir. Ayrıca dijitalleşme ve dijitalleştirme arasında da önemli bir ilişki vardır. Dijitalleşme toplumsal bir süreci ifade eder. Dijitalleştirme ise daha çok teknolojik bir süreci ifade eder. Bunlar karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır, çünkü dijitalleşme dijitalleştirmenin hem ön koşulu hem de sonucudur. Dijitalleşme ve dijital teknolojiler olmadan dijitalleşme ortaya çıkamaz. Dahası, yalnızca dijital teknolojiler değil, aynı zamanda bunların kullanımının “taşma etkileri”, örneğin e-ticaret, sosyal medya, e-devlet hizmetleri, robotik nesnelerin interneti vb. şeyler dijitalleşmenin sürekli ilerleyen gelişiminin hem gerisindedir hem de onu takip etmektedir (Merisalo, 2016, s.14). Dolayısıyla dijitalleşme 20 yüzyıldan başlayarak günümüzde de devam eden toplumsal yaşamın merkezinde olmaya devam edecek ve her geçen gün kendini yenileyip bir dönüşüme uğrayacaktır. Özellikle de bu dönüşümler Bourdieu'nun da üzerinde durduğu gibi sosyal kültürel ve ekonomik sermayenin birbiriyle ilişkileri üzerinden bilhassa da dijital çağda sermayeler üzerinde kendini gösterecektir. Bu anlamda dijital sermayenin önemi gün geçtikçe daha gerekli olacaktır.

Bourdieu'nun üzerinde durduğu sermaye kavramı ekonomik sermayenin ötesinde bir işleve sahiptir. Sermaye kavramı, sosyal bilimlerde hayati öneme sahiptir. Bourdieu'nun ifadesiyle, bireylerin yaşam fırsatlarında kâr üretmede ve yeniden üretmede hayati bir rol oynayan “gerçekten kullanılabilir kaynaklar ve güçler kümesi” olarak görülebilir. Bourdieu için sermaye, içselleştirilmiş yetenek ve kabiliyet stoklarının yanı sıra kıt ve toplumsal olarak değerli olan dışsallaştırılmış kaynakları ifade eder. Daha geleneksel sermaye biçimleri gibi, dönüştürülebilir ve üretken bir şekilde yeniden yatırılabilirler. Bourdieu, böylece Marx'ın sermaye fikrinin ötesine geçerek, kültürün daha sembolik alanını benimser ve toplumsal, kültürel veya sembolik olabilecek bir sermaye önerir. Bu sermaye biçimleri biriktirebilir ve farklı sermaye biçimlerine dönüştürülebilir. Bu iki temel özellik -birikim ve bir alandan diğerine aktarılabilirlik- sermayeyi karakterize eder. Dijital sermaye, göreceğimiz gibi, her iki özelliği de kapsar ve bu nedenle Bourdieu'cu şekilde sermaye olarak düşünülebilir. Peki dijital sermaye tam olarak nedir ve güncellenmiş bir bilgi sermayesi tanımının bu bağlamda kullanılması doğru bir kavram olmamasının nedeni nedir? Dijital sermaye, dijital yeterliliklerin (bilgi, iletişim, güvenlik, içerik oluşturma ve problem çözme) ve dijital teknolojinin birikimidir. Diğer tüm sermayelerde olduğu gibi, sürekli iletimi ve birikimi toplumsal eşitsizlikleri koruma

eğilimindedir. Bourdieu’cu terimlerle, dijital sermayeyi “içselleştirilmiş yetenek ve yatkınlık kümesi” (dijital yeterlilikler) ve tarihsel olarak biriktirebilen ve bir alandan diğerine aktarılabilen “dışsallaştırılmış kaynaklar” (dijital teknoloji) olarak tanımlayabilmek mümkündür. Kişinin sahip olduğu dijital sermaye düzeyi, internet deneyiminin kalitesini etkiler ve bu da toplumsal alanda diğer sermaye biçimlerine (ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel ve politik) “dönüştürülebilir” (Ragnedda, 2018, s.2367).

Dijital sermaye, bu nedenle, çevrimiçi ve çevrimdışı yaşam şansları arasında bir köprü sermayesidir. Bu sadece önceki sermayelerin dijital alanda verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda onları besler ve çevrimdışı alanda kârları yeniden üretir. Kullanıcıların İnternet kullanımından elde ettikleri gerçek faydalar, önceki sermayelerine ve çevrimiçi deneyim sırasında ve sonrasında dijital sermayeyle etkileşimlerine dayanır. Dijital sermaye, çevrimdışı faaliyetleri dijital faaliyetlere (çevrimiçi geçirilen zaman, bulunan bilgi ve birikim, edinilen kaynaklar ve beceriler ve yürütülen faaliyet türleri vb.) dönüştürür ve buna karşılık, bu tür çevrimiçi faaliyetler dışarıdan gözlemlenebilir sosyal kaynaklara (daha iyi iş, daha iyi maaş, daha büyük sosyal ağ, daha iyi bilgi vb.) dönüştürülür. Bu yeni sermaye her bir sermayeyle etkileşime girer ve bu etkileşimin meyveleri hem dijital hem de sosyal alanda sonuçlar doğurur. Dijital sermaye, Bourdieu’nun daha sonraki çalışmalarında tanıttığı “bilgi sermayesi” tanımından farklıdır. Bourdieu bunu bilgi sermayesi kavramından çıkarmamıştır. Kavrama tam genelliğini kazandırmak için aslında ona bilgi sermayesi denilmektedir. Somutlaşmış, nesnelleşmiş veya kurumsallaşmış biçimde mevcuttur. Genellikle kültürel sermaye olarak tercüme edilen bilgi sermayesi, bilgi sermayesinin üçüncü boyutuna benzer; yani, genellikle akademik yeterlilikler olarak anlaşılan kurumsallaşmış sermayedir. Bilgi sermayesi, yeni medyanın ortaya çıkmasıyla açılan yeni senaryoya uygun gelmemektedir. Ne güncellenmiş kavramsallaştırması ne de internet tabanlı bilgi toplumunun gerçekliğine karşı yararlı geliyor. Hamelink ve hepsinden önemlisi Van Dijk gibi bazı ilginç araştırmacılar, dijital eşitsizlikler çalışmalarında bilgi sermayesi kavramını teorileştirmiş ve işlevsel hale getirmiştir. Bu kavram, beceri ve kullanım eşitsizliğini açıklamak ve ölçmekte son derece yararlıdır. Ancak, üçüncü seviye dijital uçurum üzerine yapılan son araştırmalar ışığında, farklı bir internet kullanımının sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve kişisel sonuçlarını ölçme ve açıklama ihtiyacı vardır. Bu nedenlerden dolayı, dijital eşitsizliklerle ilgilenen sosyal araştırmacılar için hem teorik hem de ampirik araçlar olarak yeni bir sermayeye ihtiyaç vardır. Dijital sermaye, internet kullanımının somut sonuçlarını (dış bir gözlemci tarafından tespit edilebilir) araştırmak için uygun teorik ve ampirik araçların eksikliğine uymaktadır (Ragnedda, 2018, s.2367).

Dijital sermayenin dönüşümünü tam olarak anlayabilmek için “digital divide” (dijital uçurum) ın ne olduğunu bilmek gerekir. Dijital uçurum kavramı genellikle bilgi ve iletişim teknolojisi biçimlerine erişimi olan ve olmayan kişiler arasındaki uçurum olarak tanımlanır. Bu biçimler öncelikle bilgisayarlar ve internettir. Bunlara cep telefonları, özellikle akıllı telefonlar ve diğer dijital donanım ve yazılımlar da dâhil edilir (Van Dijk, 2017, s.1). Dijital uçurum 3 farklı şekilde kendini gösterir. Bunlardan ilki olan *birinci seviye dijital uçurum*, internete erişemeyenler veya onu etkili bir şekilde kullanmayanlardır. İkincisi *ikinci seviye dijital uçurum* ise, çevrimiçi deneyimi somut ve elle tutulur bir şeye dönüştüremeyenlerin oluşturduğu topluluktur. Son olarak *üçüncü seviye* dijital uçurum, ekonomik, politik, kültürel, kişisel ve sosyal alanlarda önemli fırsatları elinden kaçıranlardır. Buna karşılık, İnternet'e erişenler, yüksek seviyede dijital sermaye geliştirmiş olanlar ve İnternet'i “etkili” ve “üretken” bir şekilde kullananlar, fırsatlarını genişletme, yaşam kalitelerini iyileştirme ve toplumdaki kişisel konumlarını, refahlarını ve genel yaşam kalitelerini güçlendirme eğilimindedir. 5C, kullanıcıları BİT'leri benimserken eşit olmayan başlangıç noktalarına yerleştirir, bireylerin dijital sermayesini oluşturmaya ve bu yeni sermayeyle etkileşime girerek dijital kaynakları sosyal kaynaklara dönüştürmeye yardımcı olur. Mecazi olarak konuşursak, bireyler yalnızca ekranın önünde otururken (birinci dijital uçurum seviyesi) değil, aynı bilgiyi okurken, işlerken veya kodunu çözerken (ikinci dijital uçurum seviyesi) ve çevrimiçi olarak elde edilen sosyal alan kaynaklarına yeniden yatırım yapmaya çalışırken (üçüncü dijital uçurum seviyesi) de eşitsizdirler. Gerçekten de, gördüğümüz gibi, 5C'ler ve dijital sermayeyle etkileşimleri yalnızca vatandaşların internete nasıl yaklaştığını ve kullandığını değil, aynı zamanda çevrimiçi deneyimi gerçek sonuçlara nasıl dönüştürdüklerini de belirler. 5C'ler ve dijital sermaye arasındaki etkileşimin “olumlu” sonucu, daha iyi ve daha karlı bir çevrimiçi deneyim sağlar. Bu, bireyleri ayrıcalıklı bir konuma yerleştirir ve çevrimiçi olarak edinilen değerli kaynakları ve bilgiyi sosyal alanda gerçek sonuçlara dönüştürmelerine olanak tanır. Yalnızca bilgi, dijital beceriler ve motivasyon değil, aynı zamanda dijital sermayeyi diğer kaynakları elde etmek için bir para birimi olarak kullanma kapasiteleri ve olanakları da bireyin yaşam şanslarını iyileştirebilir. Dijital olarak gelişmiş bir toplumda, yalnızca fiziksel erişim sağlamak değil, aynı zamanda dijital alanda güvenle hareket edebilmek ve bundan en iyi şekilde yararlanabilmek de hayati önem taşımaktadır (Ragnedda, 2018, s.2367).

SONUÇ

Pierre Bourdieu felsefe antropoloji ve sosyoloji alanında önemli bir sosyal bilimcidir. Özellikle Bourdieu sosyoloji alanında önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ele aldığı çalışmaları incelediğimizde felsefe eğitimi ve antropoloji üzerine yaptığı çalışmalar onun sosyolojisini daha etkin bir hale getirmiştir. Bourdieu'nun çalışmalarında görülmüştür ki metot konusu önemli bir konuma sahiptir. Her araştırmasında metodolojik bir bütünlük vardır. Her ne kadar ağır bir dil kullansa ve uzun anlaşılması zor cümleler kursa da onun araştırmaları bilimsel yönetime uygun olarak tasarlanmıştır. Bourdieu çok farklı konularda söz söylemiş bir sosyologdur. Özellikle sosyolojik teori, eğitim, kültürel faaliyetler, sosyal tabakalaşma, ekonomi, sanat, politika, iktidar ve devlet konuları bunlardan bazılarıdır. Bu çok boyutlu çalışmayı elli yıllık bir zaman dilimi içinde gerçekleştirmiştir.

Bourdieu sosyolojideki düalizmleri aşmak için çaba göstermiştir. Ele aldığı konuları ilişkisel olarak açıklamaya çalışmıştır. Bu ilişkiselliği özellikle habitus, alan ve sermaye üçlüsünde de görürüz. Bourdieu "habitus, alan ve sermaye" konularına özellikle ayrı bir ilgi göstermiştir. Onun ilk dönem çalışmalarında habitus önemli bir yere sahiptir. Cezayir'deki akrabalık ilişkileri incelerken buradaki toplumunun tutum ve davranışlarını yani habituslarını ele almıştır. Habitusla ilgili eserleri incelendiğinde bütün çalışmalarındaki habitus tanımının farklılaştığı görülür. Bu diğer iki kavram olan alan ve sermaye içinde böyledir. Aslında söz konusu durum olması gereken şeydir. Bourdieu bunun farkında olan bir sosyal bilimci olduğu için çalışmalarında ele aldığı kavramları konjoktüre göre değerlendirmiş ve yeni öneriler sunmuştur. Bourdieu'nun sosyolojisi eleştirel olarak değerlendirilmelidir. O daima basmakalıp ifadelerle karşı durmuştur. Onun sosyolojisinde ilişkiler önemlidir, ilişkisel olmayan bir sosyoloji muğlaktır. Bourdieu için söz konusu muğlaklığın giderilmesi ancak ilişkiselliğin hâkim olduğu düşününsel bir sosyoloji ile mümkündür. Sosyal bilimler ona göre ancak düşünerek, tasavvur ederek sorgulayarak ve kavramlar arasında bağlantılar kurularak gelişebilir. Bourdieu özellikle böyle bir duruş sergileyerek toplumsal konulara yaklaşmıştır.

Bourdieu'nun düşünceleri her alanda kendine özgü bir anlam dünyasına sahiptir. Bunlardan birisi sermaye kavramıdır. Onun sermaye kavramına yönelik düşünceleri günümüz dijital dünyasında bizlere ışık tutmaktadır. Son zamanlarda onun sermayeye dönük fikirleri dijitalleşme ile ilişkilendirilmiştir. Bourdieu'nun sermaye kavramından yola çıkarak sermayenin dijital olarak açıklanması gerekliliği bizi dijital sermaye kavramını açıklamaya sürüklemiştir. Özellikle günümüzde yapay zeka, akıllı robotik araçlar ve siber sistemlerin hızlı bir şekilde

ilerlemesi yaşadığımız dijital çağda hususi öneme sahiptir. Bourdieu'cu bakış açısıyla ele aldığımız dijital sermaye, toplumsal hayatta bireylerin dijital teknolojilere ulaşmasını sağlamıştır. Söz konusu dijital teknolojilere erişimle birlikte birçok yenilikler ortaya çıkmıştır. Dijital sermaye bu yeniliklere ulaşabilmek ve kullanabilmek için bireylere oldukça fazla imkânlar sunar. Bourdieu, sermayelerin dönüşümlerini ele alırken özellikle de bilgi sermayesi üzerinde dururken sermaye aktarımı birikimine oldukça önem verir. Dolayısıyla dijital sermaye de belli bir sermaye şeklinin bir başkasına aktarılmasına yahut biriktirilmesine katkı sağlayarak faydalanılmasına olanak tanır. Dijital sermaye internet öncesi ve sonrası arasında bir bağlantı kurarak var olan sermaye türlerinin çoğalmasına katkı sağlamıştır. Bu katkı her alanda sermayelerin dönüşümü ile sosyal, siyasi ve ekonomik her mecrada kendini göstermiştir. Kısacası dijital sermaye, sosyal hayattaki her alanda bireylerin yaşamlarına katkı sağladığı gibi dijital bölünme ve uçurumları da içerebilmektedir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Berger, P. L. ve Luckman, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. Çev.: Vefa Saygın Öğütle. Paradigma.
- Bourdieu, P. (1958). *The Algerians*. Translated by Alan C. M. Ross. Beacon.
- Bourdieu, P. (1966). Champ intellectuel et project créateur. *Les Temps Modernes* içinde, 246, 865-906.
- Bourdieu, P. (1993). *Sociology in Questions*. Çev.: Richard Nice. Columbia University.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J. G. Richardson (Ed.), In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (s.15-26).
- Bourdieu, P. (1987). The force of law: Toward a sociology of the juridical field. Translated by Richard Terdiman. *The Hastings Law Journal*, 38, 805-853.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Edited and introduced by John B. Thompson. Translated by Gino Raymond and Matthew Adamson. Polity.
- Bourdieu, P. (1994). Rethinking the state: Genesis and structure of the bureaucratic field. Translation by: Loic J.D. Wacquant and Samar Farage. *American Sociological Association*, 12(1), 1-18.

- Bourdieu, P. (2004). From the king's house to the reason of state: A model of the genesis of the bureaucratic field. *Constellations*, 11(1), 16-36.
- Bourdieu, P. (2012). *Bir Otoanaliz İçin Taslak*. Çev.: Murat Erşen. Bağlam.
- Bourdieu, P. (2014a). *Seçilmiş Metinler*. Çev.: Levent Ünsaldı. Heretik.
- Bourdieu, P. (2014b). Sosyal uzam ve simgesel iktidar. Çev.: Levent Ünsaldı. *Seçilmiş Metinler* içinde (s.189-211). Heretik.
- Bourdieu, P. (2015). *Pratik Nedenler*. Çev.: Hülya Uğur Tanrıöver. Hil.
- Bourdieu, P. (2016). Vive La Crise!: Sosyal Bilimde Heterodoksi İçin. Çev.: Ümit Tatlıcan. Derleyenler: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan. *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s.33-52). İletişim.
- Bourdieu, P. (2017). *Karşı Ateşler-I: Neoliberal İstilaya Karşı Direnişe Hizmet Edecek Sözler*. Çev.: Sertaç Canbolat. Sel.
- Bourdieu, P (2018a) *Heidegger'in Politik Ontolojisi*. Çev.: Aslı Sümer. MonoKL.
- Bourdieu, P. (2018b). *Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Bir Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin*. Çev.: Levent Ünsaldı. Heretik.
- Bourdieu, P. (2018c). *Karşı Ateşler-II: Avrupa Sosyal Hareketi İçin*. Çev.: Işık Ergüden. Sel.
- Bourdieu, P. (2018d). *Bir Pratik Teorisi İçin Taslak*. Çev.: Nazlı Ökten. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Bourdieu, P. (2019a). *Erişim Tahakkümü*. Çev.: Bediz Yılmaz. Bağlam.
- Bourdieu, P. (2019b). *Televizyon Üzerine*. Çev.: Alper Bakım. Sel.
- Bourdieu, P. (2019c). *Akademik Aklın Eleştirisi: Pascalca Düşünme Çabaları*. Çev.: P. Burcu Yalım. Metis.
- Bourdieu, P. (2020). *Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989-1992)*. Çev.: Aslı Sümer. İletişim.
- Bourdieu, P. (2021a). *Homo Academicus*. Çev.: Nazlı Ökten, Arzu Nilay Kocası, Eren Gülbey. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Bourdieu, P. (2021b). *Ayırım Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Çev.: Derya Fırat-Günce Berkkurt Nika.
- Bourdieu, P. (2021c). Genel sosyoloji. Çev.: Zuhale Emirosmanoğlu. İletişim.

Pierre Bourdieu'nun Sermaye Kavramı Üzerinden *Dijital Sermaye*'ye Yönelik Tespitler

Bourdieu, P. (2024a). *Devlet Sosyoları: Büyük Okullar ve Zümre Ruhı*. Çev.: Aslı Sümer. İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Bourdieu, P. (2024b). *Bilimin Bilimi ve Düşünümsellik*. Çev.: Levent Ünsaldı. Heretik.

Bourdieu, P. ve Darbel, A. (2022). *Sanat Sevdası: Avrupa Sanat Müzeleri ve Ziyaretçi Kitleleri*. Çev.: Sertaç Canpolat. Metis.

Bourdieu, P. ve Passeron J, C. (2014). *Varisler Öğrenciler ve Kültür*. Çev.: Levent Ünsaldı. Heretik.

Bourdieu, P. ve Passeron, J.C. (2019). *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin bir Teorinin İlkeleri*. Heretik.

Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. Çev.: Nazlı Ökten. İletişim.

Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2021). *Düşünümsel Sosyolojiye Davet*. Çev.: Nazlı Ökten. İletişim.

Bourdieu, P. vd. (2015). *Dünyanın Sefaleti*. Yayıma Hazırlayan: Levent Ünsaldı. Heretik.

Bremen, S. & Kreiss, D. (2016). *Dijitalization*. K. B. Jensen, E. W. Rothenbuhler, J. D. Pooley, & R. T. Craig, In *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy* (s. 1-11). John Wiley and Sons Inc.

Calhoun, C. (2003). Pierre Bourdieu. Edited By: George Ritzer. In *The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists* (s.274-309). Blackwell.

Calhoun, C. (2015). Şimdiki zamanın sosyolojik analizi için: Tarihsel sosyolog olarak bourdieu. Derleyen: Philip S. Gorski, Çev.: Özlem Akkaya. *Bourdieu ve Tarihsel Analiz* içinde (s.65-110). Heretik.

Calhoun, C. (2016). Bourdieu sosyolojisinin ana hatları. Çev.: Güney Çeğin. Derleyenler: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan. *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s.77-130). İletişim.

Cuff, E.C, Sharrock, W.W. ve Francis, D.W. (2015). *Sosyolojide Perspektifler*. Çev.: Ümit Tatlıcan. Say.

Fabiani, J.L. (2021). *Pierre Bourdieu: A Heroic Structuralism*.

- Giddens, A. ve Pierson, C. (2001). *Anthony Giddens'la Söyleşiler: Modernliği Anlamlandırmak*. Çev.: Serhat Uyrukulak ve Murat Sağlam. Alfa.
- Jenkins, R. (1992). *Pierre Bourdieu*. Routledge.
- Lebaron, F. (2014). Biography-key concepts. Edited by Asimina Christoforou and Michael Lainé. In *Re-Thinking Economics* (s.35-43). Routledge Taylor & Francis Group.
- Merisalo, M. (2016). *Electronic Capital Economic and Social Geographies of Digitalization*. Department of Geosciences and Geography.
- Merisalo, M. (2022). Bourdieusian E-capital perspective enhancing dijital capital discussion in the realm of third level dijital divide. In *Information Technology & People*, 35(8), 231-252.
- Moore, R. (2010). Capital. Edited By: Michael Grenfell. In *Key Concepts* (s.67-84). Acumen.
- Neveu, E. (2018). Bourdieu's capital(s): Sociologizing an economic concept. Edited by: Thomas Medvetz and Jeffrey J. Sallaz. In *The Oxford Handbook of Pierre Bourdieu* (s.417-451). Oxford University.
- Paolucci, G. (2014). Bourdieu's writings on economics and the economy. Edited By Asimina Christoforou and Michael Lainé. In *Re-Thinking Economics* (s.19-34). Routledge Taylor & Francis Group.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları*. Çev.: Himmet Hülür. Deki Basım Yayım.
- Sapiro, G. (2015). Habitus: History of a concept. In *International Encyclopedia of The Social & Behavioral Sciences*, 2(10), 484-489.
- Swartz, D. L. (2018). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*. Çev.: Elçin Gen. İletişim.
- Swartz, D. L. (2022). *Simgesel İktidar Siyaset ve Entelektüller*. Çev.: Eva Gurbanova, Cem Sili. Fol.
- Tatlıcan, Ü. ve Çeğin, G. (2016). Bourdieu ve Giddens: Habitus veya yapının ikiliği. Derleyenler: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan. *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s.303-366). İletişim.
- Thomson, P. (2010). Field. *Key Concepts* içinde (s.67-84). Acumen.
- Van Dijk J. A. G. M. (2006). Digital divide: Impact of access. In *The International Encyclopedia of Media Effects* (s.1-11). Inc.

Pierre Bourdieu'nun Sermaye Kavramı Üzerinden *Dijital Sermaye*'ye Yönelik Tespitler

Wacquant, L. (2016). Pierre Bourdieu: Hayatı, eserleri ve entelektüel gelişimi. Çev.: Ümit Tatlıcan. Derleyenler: Güneş Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan. *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s.53-76). İletişim.

Yücedağ, İ. (2013). Bir sentez girişimi olarak gerçekliğin sosyal inşası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 15-26.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of our study is to explain the concepts of “Habitus”, “Field” and “Capital”, which are important concepts in the social theory of the contemporary French philosopher, anthropologist and sociologist Pierre Bourdieu, by considering their sociological aspects. In particular, an attempt will be made to present these concepts.

Pierre Bourdieu is one of the important social scientists of the French society. Bourdieu first studied philosophy. The philosophy education he received helped him to put forward his social theory in his later working life. Certain concepts are very important in his sociology. Among these, Habitus, Field and Capital, which constitute the main subject of our study, have a special place. While discussing these concepts, Bourdieu benefited from the ideas of many thinkers and applied them to his own social theory.

The first concept we consider in Pierre Bourdieu's social theory is habitus. This concept has had an important place since his early works. Bourdieu's conceptualization of habitus is a product of his effort to overcome the subjectivism-objectivism dualism. The concept of habitus was used before Bourdieu. Since Aristotle, the concept has been used with different meanings. His reaction to the Straussian structuralism and Althusserian line, and his reaction to the perspective that treats action only as a reflection of the structure, played a very important role in bringing the concept of habitus to a certain maturity. On the other hand, Panofsky's work had a great influence on him in expanding and advancing the concept of habitus.

The second concept that Pierre Bourdieu deals with is field. The concept of field has a separate position and feature in his social theory. His first use of the concept of field in his work appeared in an article in which he discussed the differences of opinion between Roland Barthes and Raymond Picard. In his later works, he had a more functional position. In particular, it has been seen more clearly in issues such as education, culture, television, literature, science, power and state. Bourdieu used certain metaphors when explaining the concept of field. One of

these is games. The game has a sociological determining factor in his sociology. Every individual in the field is a player in the game. Every player in the field is in a fight. This situation is a structural feature of the area. Therefore, there are struggles in the field. These struggles discussed by Bourdieu occur as a result of certain strategies. Ultimately, every game has a strategy.

The third concept we consider in Pierre Bourdieu's social theory is capital. The concept of capital is related to a number of economic concepts. In particular, these are explained with concepts such as profit, loss, exchange and money. However, Bourdieu places other types of capital against such a limitation. He explained capital by taking into account not only economic but also cultural, social and symbolic dimensions. He even stated that they could turn into each other. For example, he said that economic capital can often turn into cultural capital, and cultural capital can turn into social capital. In fact, symbolic capital was at the forefront in his conceptualization of capital.

Bourdieu's ideas have a unique world of meaning in every field. One of them is the concept of capital. His thoughts on the concept of capital shed light on us in today's digital world. Recently, his ideas on capital have been associated with digitalization. Based on Bourdieu's concept of capital, the necessity of explaining capital digitally has led us to explain the concept of digital capital. Digital capital, which we address from a Bourdieuan perspective, has enabled individuals to access digital technologies in social life. With access to these digital technologies, many innovations have emerged. Digital capital offers individuals many opportunities to access and use these innovations. Bourdieu, while discussing the transformations of capitals, especially when focusing on knowledge capital, attaches great importance to the accumulation of capital transfer. Therefore, digital capital allows a certain form of capital to be utilized by contributing to the transfer or accumulation of another form of capital. Digital capital has contributed to the proliferation of existing capital types by establishing a connection between pre and post-internet. This contribution has manifested itself in every social, political and economic sphere through the transformation of capitals in every field.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	12.05.2024	Submitted date
Kabul tarihi	31.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Özdal, A. N. (2024). Ortaçağ'da Ticaret Ürünleri Bağlamında Ege Adaları. *Journal of History School*, 71, 1883-1895.

ORTAÇAĞ'DA TİCARET ÜRÜNLERİ BAĞLAMINDA EGE ADALARI**Ahmet N. ÖZDAL¹****Öz**

Genel olarak Ege Adaları'ndaki tarım yapılabilen arazi kısıtlıdır. Ortaçağ'da Rodos Adası, meyvecilik ve bir oranda şeker kamışı üretimiyle dikkat çeker. Girit Adası'nın geniş hububat (buğday) tarlaları vardır. Ayrıca bu adada pamuk ekimi de yapılır. Ege Adaları'nda Akdeniz iklimi ve bodur ağaçlardan oluşan maki bitki örtüsü hâkimdir. Adaların doğal kaynaklarını ve endüstriyel ürün potansiyelini bu şartlar belirler. Sakız Adası, sakız ağaçlarıyla; Midilli Adası meşe ağaçlarıyla; diğer birçok ada da zeytinlikleriyle ve üzüm asmalarıyla ön plana çıkarlar. Ayrıca bu adalarda yarı hayvanların bulunmaması sayesinde çok büyük koyun ve keçi sürüleri özgürce yaşayabilmektedir. Böylelikle Ege Adaları, zeytinyağı, şarap, yün, keçi kılı, sabun, peynir, fıstık, palamut (deri tabakalamada kullanılır) üreten ve ihraç eden merkezlere dönüşürler. Bu adalardan birine adını veren sakız ağacının meyveleri (menengiç) ve reçenesi değerlidir; bu reçine çiğnemelik sakız, zambak üretimi ve parfümeride yaygın olarak kullanılmaktadır. Ticareti yapılan bir diğer ürün grubu ise bu adalara has olan ve farmakolojide kullanılan maddeleri içermektedir. Başlıcaları arasında, uçuk, siville, kulak akıntısı tedavisinde kullanılan şevkaran (*Conium Maculatum*); idrar söktürücü, kronik öksürük giderici, iştah kesici olarak kullanılan ve iltihap giderici pomatların, felç iyileştirici ilaçların terkiplerine giren habbu'l-hadra (*Pistacia Terebinthus*); en iyisi Girit'ten getirilen, kramp, sara, nefes darlığı ve melankoliye iyi gelen Afimom (*Cuscuta Epithimum*); saç kökü güçlendirici ve sinir yatıştırıcı emlec (kırmızı helile); müşhil etkili şama; diüretik şakardiyen (*Teucrium Scardium*) sayılabilir. Yine çeşitli Ege adalarından getirilen ve antik dönemlerden beridir kullanılan özel balçıklar da Müslüman tabipler tarafından kullanılmıştır. Bu tıbbi balçıklardan en çok bilineni tîn-i mahtûm (*Terra Sigillata*)'dur, Lemnos'tan getirilir, kanamayı durdurucu, yara iyileştirici, doku yenileyici özelliklere sahiptir. Bir diğeri tîn-i şamus (*Terra Samios*)'tur, Sisam Adası'ndan getirilir,

¹ Doçent Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD, anozdal@agri.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0161-8289.

gut hastalığı, göz korneası rahatsızlıkları ve kanama tedavisinde kullanılır. Tîn-i beledi'l-mastaki (Terra Chai), Sakız Adası'ndan getirilir, parlatici ve temizleyici özelliğindedir. Tîn-i akritaş ise Girit menşelidir ve daha çok gümüş ya da metal eşya parlatmada kullanılır. Bu çalışmanın hazırlanmasında temel amaç, Ortaçağ dünyasında Ege Adaları'nın ticaret ürünlerinin genel bir dökümünü ortaya koymak ve bunların dönem ekonomisine olan etkilerini irdelemektir. Bu amaç doğrultusunda söz konusu adaların iktisadi önemlerinin teferruatlı biçimde ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Söz konusu amaç ve hedefler doğrultusunda "Ortaçağ'da Ticaret Ürünleri Bağlamında Ege Adaları" adlı bu çalışma, telif eserler incelenmek suretiyle hazırlanmıştır ve bu çalışmada doküman analiz tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, İktisat tarihi, Ticaret tarihi, Deniz ticareti, Ege Adaları

Aegean Islands in the Context of Commercial Products in the Middle Ages

Abstract

In general, agricultural land in the Aegean islands is limited. In the Middle Ages, Rhodes Island attracts attention with its fruit production and sugar cane production. The island of Crete has extensive cereal (wheat) fields. Also cotton seeds are made in this island. In the Aegean Islands, the Mediterranean climate and the dominant plant cover (lemur) composed of dwarf trees dominate. These conditions determine the natural resources of the islands and the industrial product potential. Chios Island, with gum trees; Mytilene Island with oak trees; many other islands come to the forefront with olive groves and grape hangers. In addition, the absence of predatory animals in these islands allows for very large sheep and goat herds to live freely. Thus the Aegean Islands are transformed into centers producing and exporting olive oil, wine, wool, goat hair, soap, cheese, peanuts, bonito (used in leather stratum). The fruity (menengic) and resin of the chewing gum that gives a name to one of these islands is valuable. This resin is widely used in chewing gum, gum production and perfumery. Another group of products that are traded include the ingredients specific to this island and used in pharmacology. Among the main ones are conium maculatum (şevkaran) which is used in the treatment of herpes, acne and ear effusions; Diuretic, chronic cough remover, pistacia terebinthus (habbu'l-hadra), used as an appetite suppressant, and anti-inflammatory pomades, combinations of paralytic drugs; the best cuscuta epithimum (aftimom) brought from Crete, with good cramps, sara, shortness of breath and melancholy; hair root strengthening and nervous soothing agent (red helle-emlec); laxative effective shampoo; Diuretic chakradian (Teucrium Scardium). Also, special slimes brought from various Aegean islands and used since antic periods were also used by Muslim doctors. The most known of these medical slimes is Terra Sigillata (tin-i mahtum), which is brought from Lemnos, has anti-bleeding, wound healing and tissue regenerating properties. Another one is Terra Samios (tin-i şamus), brought from the island of Sisam, used in the treatment of gout disease, eye cornea disorders and bleeding. Terra Chai (Tîn-i beledi'l-mastaki) brought from Chios Island, is

used as polisher and cleaner. Tin-i akritas is origin of Crete and is mostly used for polishing silver or metal objects. The main purpose of preparing this study is to present a general list of the trade products of the Aegean Islands in the Middle Ages and to examine their effects on the economy of the period. In line with this purpose, it is aimed to reveal the economic importance of the islands in question in detail. In line with the aforementioned aims and objectives, this study titled "Aegean Islands in the Context of Trade Products in the Middle Ages" was prepared by examining copyrighted works and the document analysis technique was used in this study.

Keywords: Middle Ages, Economic history, Trade history, Maritime trade, Aegean Islands

GİRİŞ

Girit, Rodos, Eğriboz gibi büyük olanlar hâriç tutulacak olunursa, Ege Adaları genel itibarıyla oldukça kısıtlı tarım olanaklarına sahiptirler. Bunda, adaların küçük ölçekli olmaları, arazilerinin önemli bir kesiminin dağlık ve kayalıklardan oluşması, verimsiz toprak yapısı ile akarsu varlıklarının az olması etkilidir. Adalardan elde edilen ve Ortaçağ'da ticarete konu olan ekonomik değere haiz ürünler, her şeye rağmen büyük çeşitlilik arz etmektedir. Bu çalışmada ortaya konulmak istenen şey, hangi ticari metanın ne yoğunlukta ticaretinin yapıldığı mevzuundan ziyade, bu metanın geniş bir perspektifte ne ölçüde farklı alanlara hitap ettiğinin altını çizmek olacaktır. Gıda, tekstil, yapı, parfümeri, farmakoloji, dericilik ve benzerleri, bu alanlardan sadece bazılarıdır. Bu çalışmayla Ortaçağ tarihi alanında bilhassa ekonomi hususunda çalışan bilim insanlarına katkı sunulması hedeflenmiştir.

Ürünler

Ortaçağ'da Girit Adası, hububat tarımının yanında (Tekin, 1996, s. 85) pamuk yetiştiriciliği ile de dikkat çekmektedir (Çavuşdere, 2015, s. 165). Rodos Adası'nda da belli bir oranda sulu ve susuz tarım yapılmaktadır. Belâzurî, zeytin, üzüm, diğer meyveler ve tatlı su kaynaklarına sahip olduğunu belirttiği Rodos'un verimli bir yer olduğunu söyler (Belâzurî, 2013, s. 269). Rodos'ta şeker kamışı yetiştiriciliği de yapılmaktadır (Çavuşdere, 2015, s. 165). Diğer büyük Ege Adaları daha kısıtlı tarım arazilerine sahiptirler. Ama genel olarak Ege Adaları, üzüm, zeytin, incir gibi yetiştirilmeleri zahmetsiz olan ya da kendiliğinden yetişen meyve ağaçları ile ünlüdürler. Dolayısıyla bu adaların ihraç ürünleri arasında bu meyveler ve onlarla ilgili ürünler daha çok göze çarpar. Yani bu adaların ihraç ürünleri potansiyelini hububat, pamuk tarımı gibi emek-yoğun

ürünlerden çok, buradaki hâkim Akdeniz ikliminin belirlediği ürünler oluşturmaktadır.

Tüm Akdeniz havzasında olduğu gibi Ege Adaları'nın da tamamına yakınında zeytin ağaçları bulunmaktadır. Bu tipik Akdeniz meyvesi, kahvaltılık zeytin olarak ihraç edildiği gibi sıkım-hanelerde çıkarılan zeytinyağı da amforalar içerisinde gemilere yüklenerek çevre bölgelere ihraç edilir. Rodos Adası, tarihi boyunca zeytin ve zeytinyağı ihracatı ile tanınmıştır (Kiel, 2008, s. 157). Yine zeytin ile ilgili bir diğer endüstri kolu olan sabun üretimine de çeşitli Ege adalarında rastlanmaktadır. Sözelimi Girit ve Rodos'ta zeytinyağı sabunu üreten atölyeler bulunmaktadır ve hem bu iki adada hem de Kıbrıs'ta ve İtalya'da üretilen sabun, ahşap sandıklar içerisinde gemilerle Midilli ve Sakız adalarına getirilerek buralardan Beylikler dönemi Anadolu'suna ve Bizans'a sevk edilmektedir. Özellikle Sakız Adası, Anadolu'ya yapılan sabun ihracatında bir üs konumundadır (Fleet, 2009, s. 25).

Adalardaki üzüm asmalarının çok oluşu ve yerli ahaliilerini de Hıristiyanların oluşturması, tahmin edilebileceği üzere buralardaki şarap üretiminden bahsetmemizi gerektirecektir. Hem manastırlarda rahipler tarafından hem de bağımsız ailelerce ev ortamında üretilen şarap, ağzı mühürlü kil testiler içerisinde satışa sunuluyordu. Bazen yetiştirilen üzüm çeşitliliği ile ilgili olarak bazen de üreticilerin farklı mayalama, yıllandırma, aromalandırma yöntemleriyle ilgili olarak, üretilen şaraplar da çeşitleniyordu ki bu durum Ege adalarını hem şarap ihraç eden hem de ithal eden bir konuma getiriyordu. Mesela Girit ve Rodos adaları arasında karşılıklı şarap ticareti vardı (Çavuşdere, 2007, s. 121). 14. yüzyılda Anadolu ve Ege Adaları arasındaki şarap ticareti de iki yönlüydü; yani Anadolu kendi ürettiği şarabı Ege adalarına ihraç ederken buradan da şarap ithal etmekteydi. Her iki tarafta da üreticiler tümüyle, şarabı tüketen kesim ise çoğunlukla Hıristiyanlardı. Alıcılar arasında çok daha az oranda Müslümanlar da bulunmaktaydı (Fleet, 2009, s. 75-76). Diğer yandan Ege Adaları, Anadolu ile Batı Avrupa (İtalya) arasında gerçekleşen şarap ticaretinde transit merkezi konumundaydı (Çavuşdere, 2007, s. 120-121).

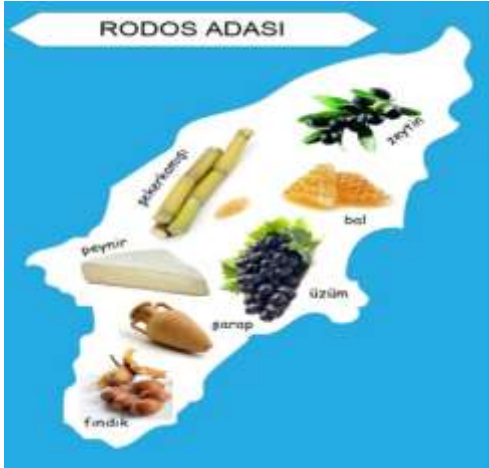
Adaların ağaç varlığı genel olarak maki dediğimiz bodur ağaçlardan oluşsa da yeterli yağış alan bazı bölgelerinde yer yer çam ve benzeri daha büyük ağaçlardan müteşekkil ormanlara da rastlanıyordu. Midilli Adası daha çok meşe ormanlarıyla göz dolduruyordu. Çam ve meşe ormanlarının önemi, özellikle de güneyledeki ağaç fakiri Müslüman ülkelerin kereste ihtiyacı göz önüne alındığında ortaya çıkmaktadır. Ancak Ortaçağ'da Ege adalarından İslam dünyasına kereste satışı söz konusu değildi. Aslında ortada ticareti ilgilendiren bir hareketlilik vardı, ancak kereste karşılığında para mübadelesi gemilerin yüklenmesi esnasında

değil, boşaltılması esnasında gerçekleşiyordu. Daha açık bir ifadeyle Müslüman Berberi yarı-korsanlar, tıpkı Sicilya Adası'nda ve Adriyatik sahillerinde de yaptıkları gibi bu adalara çıkıyorlar, sahipsiz kaynaklar görünümündeki bu ağaçları keserek gemilerine yüklüyorlar, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika limanlarına götürerek buraların yöneticilerine veya üretim atölyelerine satıyorlardı. Midilli Adası'nın orta kesimlerini oluşturan meşe ormanlarının ticareti ilgilendiren bir diğer yönü ise meyvesi olan palamuttu. Osmanlı yönetiminde olduğu dönemlerde adaya ait ve kaydı tutulan ihraç kalemlerinden birisi olan palamut (Kiel, 2005, s. 13), deri tabakhanelerinin ihtiyaç duyduğu ara maddelerin başında geliyordu.

Sakız Adası ise adaya adını veren ve sadece buraya özgü olan sakız ağaçlarıyla meşhurdur. Bu ağacın hem menengiçe benzeyen meyveleri –zaten menengiç ile sakız ağaçları aynı familyadandırlar– hem de damla sakızını oluşturan reçinesi geniş bir kullanım alanına sahipti. Damla sakızı (mastika), kendine has kokusuyla Müslüman dünyanın parfüm üreticileri tarafından aranan hammaddelerden birisiydi. Diğer yandan, çiğnemelik sakız olarak tüketiliyor ya da çeşitli yemek ve tatlıların yapımında kullanılıyordu. İbn Sînâ, mastaki çiğnemenin kafadaki balgamı çekmek suretiyle beyni / kafatasını temizlediğini söylemektedir. Damla sakızı (*Pistacia lentiscus*) ayrıca iç ırlara, ülsere, kronik öksürüğe iyi gelmesi, iştahı kesmesi, mide, karaciğer ve bağırsağı kuvvetlendirmesi yönünden de faydalıdır; yağı, uyuz hastalığı tedavisinde kullanılır; kendisiyle gargara yapılırsa diş etlerini sertleştirir (İbn Sînâ, 2017, II, s. 378-379). Damla sakızı, hekimlerce hazırlanan felç tedavi ilaçlarının, iltihap giderici ilaçların, cilt temizleyici ve yüz lekeli giderici ilaçların, pomatların terkiplerine de girer (İbn Sînâ, 2017, II, s. 283-285). Ortaçağ'da, önce Bizans'a, sonra bir ara Çaka Beyliği'ne bağlı olan ve daha sonra uzunca bir dönem Cenevizlilerin kontrolünde olan Sakız Adası'nın bu değerli ürününe ait ticaret, bu dönem boyunca Cenevizli tüccarların tekelinde sürdürülmüştür. Buradan hem Anadolu, Suriye ve Mısır'a hem de Bizans'a ve Batı Avrupa'ya ihraç edilmiştir (Fleet, 2009, s. 26).

Ege Adalarının bir diğer zenginliği ise sahip olduğu kalabalık büyükbaş ve küçükbaş hayvan sürüleridir. Adalarda kurt benzeri doğal düşmanlarının olmaması sayesinde özellikle koyun ve keçiler geniş bir yayılma olanağı bulmuşlardır. Ortaçağ kaynakları bu popülasyona değinmektedirler. Bir Arap müellif, Sisam Adasını pek çok koyun ve sığır sürüsüne sahip şirin bir yer olarak tanıtır (Balta, 2009, s. 273). Doğal olarak bunun anlamı, adalara ait ihraç kalemleri içerisinde yün, keçi kılı, peynir gibi ticari metanın yer almasıdır. Hospitalier Şövalye Tarikatı'nın elindeki Rodos Adası, Memlûkluk ülkesine (Mısır ve Suriye) peynir, bal, fındık vs. gibi gıda maddeleri ihraç etmektedir (Ağır, 2015, s. 148, 150). Ege Adaları'nın diğer ihraç kalemleri arasında, incir,

kuru incir, kuru üzüm, sumak, soğan, sarımsak da bulunuyordu. Müslüman-Arap tüccarların ilk defa Girit ve Rodos adalarına getirerek burada yetiştirmeye başladıkları limon ve benzeri turunçgillerin (Özda, 2016, s. 488) bu dönemlerde ihracatı yapılacak kadar yetiştirildiklerine dair elimizde bir malumat bulunmuyor. Maden kaynakları hakkında ise sadece Taşoz Adası varlık göstermiştir ve önemsiz miktarda da olsa antik dönemlerden beridir gümüş, çinko, cıva madenlerine sahip olmasıyla bilinmektedir (Kızıltoprak, 2011, s. 159). Antik dönemlerden beridir ticareti yapılan deniz ürünleri arasında ise sünger ve mor renkli kumaş boyası üretiminde kullanılan deniz salyangozu sayılabilir (Karadağ, 2007, s. 45-47).

İlaç yapımında kullanılıp da bu adalara has olan organik ve inorganik bazı maddeler de ticarete dâhil olmaktadır. Bunlardan birisi, cinsacı ya da küsküt olarak bildiğimiz *aftimun* (*Cuscuta reflexa*, *Cuscuta epithymum*)'dur. Birkaç çeşidi bilinmektedir. İyisi Kıbrıs ve Girit adalarından getirilen bu bitki, yakıcı, sıcak tabiatlı ve kırmızıya çalan renge sahip olmasıyla tanıtılmaktadır. Kramplara, nefes darlığına, mide gazlarına faydalı olduğu, safraya iyi geldiği, kusturucu etkiye sahip olduğu, melankoli tedavisinde kullanıldığı kaydedilir (İbn Sînâ, 2017, II, s. 85-86; Bîrûnî, 2011, s. 78).

Şevkerân ya da *şaykıran* (= baldıran otu, *Conium maculatum*), aslında çok tehlikeli, zehirli bir bitkidir. Yanlışlıkla içen kişinin derhal kusturulması ve ardından da müshil ilaçları içirilmesi tavsiye edilir (Bîrûnî, 2011, s. 430). Ancak bu haliyle bile tedavi amaçlı olarak çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Göz ağrısını teskin eden ilaç terkiplerinde bulunur, pıhtılaştırıcı özelliği nedeniyle kanamayı durdurmada kullanılır; lapası, herpes (uçuk) ve sivilce iyileştiricidir; özsuyu, kulak akıntısı gidericidir. En iyi cinsi *Cezîretü'l-Hivas* (Kios, Sakız), *Kandiye* (Girit) ve *Megara* (Atina çevresi)'dan getirilmektedir (İbn Sînâ, 2017, II, s. 567-568; Bîrûnî, 2011, s. 430).

Anasonun en iyi cinsi Girit'ten gelmektedir. Etkili kısmı, keskin ve acı bir tada sahip olan tohumlarıdır. Karaciğer ile dalaktaki kötü hıtların neden olduğu hastalıklara şifa olması ve diareyi engellemesiyle bilinir (Bîrûnî, 2011, s. 106).

Helile ya da *emlec* (*Emblie myrobalan*)'in çeşitli türleri vardır. Kırmızı olanı Girit'ten getirilmektedir. Kan dolaşımı hızlandırıcı, saç köktü güçlendirici, saç siyahlandırıcı, sinirleri yatıştırıcı, kusmayı önleyici, zekâ güçlendirici, iştah açıcı, susuzluk giderici ve afrodizyak etkileri vardır (Bîrûnî, 2011, s. 89).

Şakardıyan ya da *iskurdiyun* (su mahmude otu, *Teucrium scardium*) da, en iyi türlerinden birisi Girit'ten getirilen tıbbi bir bitkidir. Acı ve yakıcı tadı, sarımsağı andıran kokusu, kırmızı çiçekleri ile bilinen bu bitki, dağlık bölgelerdeki bazı çalılıkların altında yetişmektedir. İç organları temizler, ısıtır. Kadınlardaki akıntıyı durdurur. Sinir ve kas ağrılarına, kronik yaralara, mide ve böbrek yaralarına, idrar tutulmasına iyi gelir. Diüretiktir. Yara temizleyici ve yara sonrası yeni deri oluşumunu hızlandırıcı etkileri de bilinir. Ayrıca öksürük ve kramp giderici ilaç yapımında kendisinden faydalanılır (Bîrûnî, 2011, s. 419-420).

Ege Adaları'na mahsus bir diğer farmakolojik madde grubunu ise antik dönemlerden beridir bilinen tıbbi balçıklar oluşturur. Bunların arasında en meşhuru, Limni Adası'ndan getirilen *tîn-i mahtûm* (mühür çamuru, *Terra sigillata*)'dur (Emecen, 2003, s. 190). Bu tıbbi balçığın adı İslam kaynaklarında *tînü'l-havâtîn*, *kîl-i nâvîş*, *mugra lamniyah*, *hamsa evrâk* ya da *havâtimü'l-mâlik*

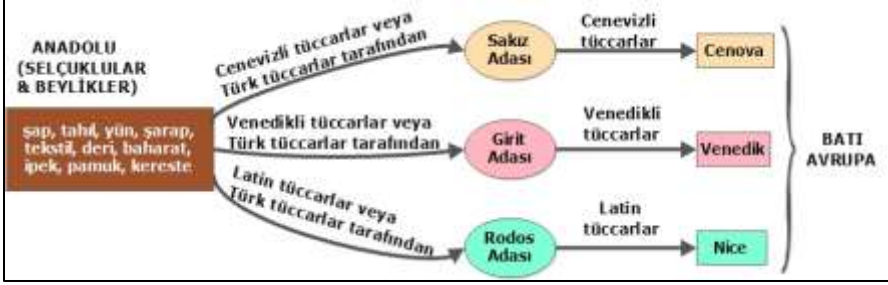
şeklinde de geçmektedir. Limni Adası'nda Tel el-Kahhân (veya Tel el-Kuhnân) isimli, üzerinde hiçbir şeyin yetişmediği, yanık görünümlü bir tepeden, adadaki yerli kadınlar tarafından getirildiği söylenir. Kanamayı durdurucu, şişleri indirici, yara iyileştirici, doku yenileyici, nezleyi engelleyici olarak ve ayrıca zehirlenme tedavilerinde kullanılmaktadır (İbn Sînâ, 2017, II, s. 298-299; Bîrûnî, 2011, s. 181, 194, 254). *Tîn-i şamûs* (*Terra samios*) ise adından da anlaşılacağı üzere Sisam Adası'ndan getirilir. Sakız gibi yapışkan olmasıyla bilinen bu tıbbi çamur, İbn Sînâ'ya göre *tîn-i mahtûmdan* daha güçlü ve etkilidir. Yine kanamayı durdurucu olarak kullanıldığı gibi, gut hastalığına, gözün korneasına, kabarcıklara ve meme hastalıklarına karşı da faydalıdır (İbn Sînâ, 2017, II, s. 301-302). *Tîn-i beledi'l-mastakî* (*Terra chai*) ise Sakız Adası'ndan getirilmekte, parlatici, temizleyici özelliklerinden başka, doku temizleyici olarak da kullanılmaktadır (İbn Sînâ, 2017, II, s. 303). *Tîn-i ikritâş* (Girit kili), bu gruptaki en az etkili çamurdur ve gözdeki yaralara, sivilcelere iyi gelmesi, doğumu kolaylaştırması, duyuuları zayıflatması, bilinen özelliklerindedir. Ayrıca bunu üzerinde taşıyan hamile kadınların düşük yapmayacaklarına inanılır (İbn Sînâ, 2017, II, s.303). Girit kili, tıp haricinde, temizleyici, gümüş benzeri metal eşya parlatici olarak da kullanılmaktadır (Bîrûnî, 2011, s. 255).

Yine Ege Adaları'ndan getirilen bir diğer organik madde *şama* (balmumu)'dır. *Şama*, hem aydınlatmada kullanılan mum imalinde hammadde olarak kullanılmakta hem de bağırsak yaraları tedavisi, anne sütü akışkanlığını koruma (sütün memede donmasını önleme) ve benzeri alanlarda tıbbi amaçlı olarak kullanılmaktadır (Bîrûnî, 2011, s. 427).

Transit Ticaret

Ortaçağ'da Ege Adaları, İslam dünyası (Anadolu, Suriye, Mısır) ile Batı Avrupa (Venedik, Cenova, Nice vs. limanları) arasındaki mal mübadelelerinde köprü vazifesi de görmekteydiler. Bazı Ege adaları, aradaki bu mal transferlerinde başlıca pazarlar olarak belirlemekteydiler. Cenevizlilerin elindeki Sakız (Kios) Adası, Cenova limanına gönderilecek malların toplanma yeri ve bu limandan getirilen mallar için de bir dağıtım ve pazaryeri idi. Aynı ilişki Venedik limanı ile Venediklilerin elinde bulunan Girit Adası arasında ve Fransa limanları ile şövalyelerin yönetimindeki Rodos Adası arasında da söz konusuydu. Aşağıdaki diyagramda Anadolu ile Batı Avrupa arasındaki tek yönlü (Anadolu'dan Batı Avrupa'ya) ticaretin unsurları ve bu ticarete konu olan başlıca mallar gösterilmektedir.

Ortaçağ'da Ticaret Ürünleri Bağlamında Ege Adaları

Transit köle ticaretinde özellikle iki ada –Girit ve Sakız– ön plana çıkıyordu (Fleet, 2009, s. 37-58; Örenç, 2009, s. 6). Türkler, köle ticaretinde Bizans ve Balkan akınlardan elde ettikleri köleleri sattıkları gibi bizzat Ege adalarına saldırılar düzenleyip elde ettikleri köleleri de başka Ege adalarında satışa çıkarıyorlardı. Aynı zamanda az miktarda Anadolu ve daha çok miktarda Mısır'da –Memlûklü ordusunun insan kaynağı olarak– olmak üzere Türkler, köle ticaretinin satın alıcı tarafları (müşterileri) olarak da karşımıza çıkmaktadırlar.

Menteşe Beyliği, Girit Adasına at satışı gerçekleştirmekteydi (Witteck, 1999, s. 121-122; Metin, 2013, s. 255; Fleet, 2009, s. 29). Rodos şövalyeleri de Anadolu'dan ithal edilen savaş atlarının belli başlı müşterileri arasındaydılar (Çavuşdere, 2007, s. 105). Anadolu menşeli en önemli ticaret mallarından birisi de hububatı. Hububat hem adalar üzerinden Avrupa'ya gönderiliyordu hem de bu adalara bizzat satılıyordu. Çünkü tüm üretimlerine rağmen Ege Adaları tahıl konusunda kendi kendilerine yetemiyorlardı ve Anadolu'ya bağımlıydılar (Çavuşdere, 2007, s. 89-93; Kiel, 2008, s. 157). Anadolu ve Ege Adaları üzerinden Avrupa'ya gönderilen diğer maddeler arasında, şap, değerli tekstil, baharatlar, ipek, pamuk, yün, bakır, kereste, deri vs. bulunuyordu. Batı Avrupa'dan getirilip de adalar üzerinden Anadolu'ya sevk edilen zikredilmeye değer ticari mallar arasında ise ucuz kumaşlar ve sabun bulunuyordu.

SONUÇ

Ege Adalarının sağladığı bu ürün çeşitliliğini, görüldüğü üzere, büyük oranda arazinin jeolojik yapısı, iklimi ve doğal bitki örtüsü gibi faktörler belirlemektedir. Akdeniz iklimini çok seven zeytin, incir, üzüm, mastaki, meşe ve benzeri bitkilerin varlığı, bu adalara zeytinyağı, sabun, kuru incir, şarap, sakız, palamut ihraç eden bir konum sağlamıştır. Bunun yanında, insanoğlunun dokunuşu ve müdahaleleri de ürün çeşitliliğinin artışı etkilemiştir. Antik çağlarda getirilen ve adaların habitatına uyum sağlayan keçiler, sığırlar ile Müslüman Arapların

Girit ve Rodos adalarında yetiştirmeye başladıkları turunçgiller, şekerkamışı ve pamuk benzeri bitkiler bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Adalar ve dış dünya arasındaki ticaret dengesinde, talebin arzı doğurduğu açık bir şekilde gözlemlenmektedir. İslam dünyasının yapı malzemesi ve yoğun enerji talebi adalardan kereste temininin önünü açmış, ana karadaki çok sayıda deri tabakalama atölyesi meşe palamudu ihracatını ivmelendirmiş, Batı Avrupa limanlarının şarap talepleri de adalarda mukim Hristiyan ahalinin asma dikimine yönelik tercihlerini belirlemiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Ağır, A. M. (2015). *Memlûklarda Ticaret*. Çizgi Kitabevi.

Balta, E. (2009). Sisam, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. XXXVII, s. 272-274). TDV Yayınları.

Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. (2013). *Fütûhu'l-Buldân* (çev. Mustafa Fayda). Siyer Yayınları.

- Bîrûnî, Ebu'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harezmi. (2011). *Kitâbu's-Saydana fi't-Tıbb* (çev. Esin Kâhya). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çavuşdere, S. (2007). *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone da Canal, Francesko Balducci Pegalotti, Pignol Zucchetto) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Çavuşdere, S. (2015). *Marino Sanudo Torsello'nun Gözünden XIV. Yüzyılın Birinci Yarısında Ege'de Egemenlik Mücadelesi, 1291-1353: Latinler, Denizci Türkmen Beylikleri ve Haçlılar*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Emecen, F. (2003). Limni. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. XXVII, s. 190-192). TDV Yayınları.
- Fleet, K. (2009). *Erken Osmanlı Döneminde Türk - Ceneviz Ticareti* (çev. Özkan Akpınar). İş Bankası Yayınları.
- Heyd, W. (1975). *Yakındoğu Ticaret Tarihi* (çev. Enver Ziya Karal). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Sînâ, Ebu Ali Hüseyin b. Abdillâh. (2017). *el-Kânûn fi't-Tıbb* I-V (çev. Esin Kahya). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Karadağ, R. (2007). *Doğal Boyamacılık*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kızıltoprak, S. (2011). Taşoz. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. XL, s. 159-161). TDV Yayınları.
- Kiel, M. (2005). Midilli. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. XXX, s. 11-14). TDV Yayınları.
- Kiel, M. (2008). Rodos. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. XXXV, s. 155-158). TDV Yayınları.
- Metin, T. (2013). Ortaçağ akdenizinde Menteşe Beyliğinin iktisadi faaliyetleri ve at ticareti. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(3), 255-272.
- Öreñç, A. F. (2009). Sakız adası. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. XXXVI, s. 6-10). TDV Yayınları.
- Özdağ, A. N. (2016). *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*. Selenge Yayınları.
- Tekin, C. (1996). Girit. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. XIV, s. 85-93). TDV Yayınları.

Witteck, P. (1999). *Menteşe Beyliği* (çev. Orhan Şaik Gökyay). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Agricultural land in the Aegean islands is limited. In the Middle Ages, Rhodes Island attracts attention with its fruit production and sugar cane production. The island of Crete has extensive cereal (wheat) fields. Also cotton seeds are made in this island. In the Aegean Islands, the Mediterranean climate and the dominant plant cover (lemur) composed of dwarf trees dominate. These conditions determine the natural resources of the islands and the industrial product potential. Chios Island, with gum trees; Mytilene Island with oak trees; many other islands come to the forefront with olive groves and grape hangers. In addition, the absence of predatory animals in these islands allows for very large sheep and goat herds to live freely. Thus the Aegean Islands are transformed into centers producing and exporting olive oil, wine, wool, goat hair, soap, cheese, peanuts, bonito (used in leather stratum). The fruity (menengic) and resin of the chewing gum that gives a name to one of these islands is valuable. This resin is widely used in chewing gum, gum production and perfumery.

Another group of products that are traded include the ingredients specific to this island and used in pharmacology. Among the main ones are conium maculatum (şevkaran) which is used in the treatment of herpes, acne and ear effusions; Diuretic, chronic cough remover, pistacia terebinthus (habbu'l-hadra), used as an appetite suppressant, and anti-inflammatory pomades, combinations of paralytic drugs; the best cuscuta epithimum (aftimom) brought from Crete, with good cramps, sara, shortness of breath and melancholy; hair root strengthening and nervous soothing agent (red helle-emlec); laxative effective shampoo; Diuretic chakradian (Teucrium Scardium). Also, special slimes brought from various Aegean islands and used since antic periods were also used by Muslim doctors. The most known of these medical slimes is Terra Sigillata (tin-i mahtum), which is brought from Lemnos, has anti-bleeding, wound healing and tissue regenerating properties. Another one is Terra Samios (tin-i şamus), brought from the island of Sisam, used in the treatment of gout disease, eye cornea disorders and bleeding. Terra Chai (Tîn-i beledi'l-mastaki) brought from Chios Island, is used as polisher and cleaner. Tîn-i akritaş is origin of Crete and is mostly used for polishing silver or metal objects.

As can be seen, this product diversity provided by the Aegean Islands is largely determined by factors such as the geological structure of the land, climate and

natural vegetation. The presence of olives, figs, grapes, mastic trees, oaks and similar plants that love the Mediterranean climate has provided these islands with a position to export olive oil, soap, dried figs, wine, gum, and acorns. In addition, human touch and interventions have also affected the increase in product diversity. Goats and cattle, which were brought in ancient times and adapted to the habitat of the islands, and citrus fruits, sugar cane and cotton-like plants that Muslim Arabs started to grow on the islands of Crete and Rhodes, can be given as examples of this situation.

In the balance of trade between the islands and the outside world, it is clearly observed that demand creates supply. The Islamic world's demand for building materials and intense energy paved the way for the supply of timber from the islands, numerous leather tanning workshops on the mainland accelerated the export of acorns, and the wine demands of Western European ports determined the preferences of the Christian people living on the islands for vine planting.

The main purpose of preparing this study is to present a general list of the trade products of the Aegean Islands in the Middle Ages and to examine their effects on the economy of the period. In line with this purpose, it is aimed to reveal the economic importance of the islands in question in detail. In line with the aforementioned aims and objectives, this study titled "Aegean Islands in the Context of Trade Products in the Middle Ages" was prepared by examining copyrighted works and the document analysis technique was used in this study.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	12.01.2024	Submitted date
Kabul tarihi	15.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Göçer, A. (2024). II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği. *Journal of History School*, 71, 1896-1916.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İDADİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: KAYSERİ İDADİSİ ÖRNEĞİ¹

Ali GÖÇER²

Öz

Atılım ve değişime dayalı yönetim tarzı ile Sultan II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı Devleti'nde birçok alanda önemli gelişmelerin görüldüğü bir zaman dilimi olmuştur. Hayata geçirilen uygulamalarla eğitim alanında da kayda değer iyileştirmeler gözlemlenmiştir. II. Abdülhamid döneminin eğitim açısından değerini öne çıkaran önemli uygulamalardan biri de Anadolu'nun farklı bölgelerinde kayda değer bir oranda idadilerin açılmasıdır. İdadi kelimesinin günümüze taşıdığı anlam, eskiden lise derecesindeki okullara verilen bir isimdir. Dönemin başlarında iki elin parmağını geçmeyecek sayıda olan idadinin dönem içerisinde 100'ün üzerine çıkarılması sadece kuantumla ilgili değil, aynı zamanda toplumda karşılık bulan keyfiyet boyutu ile de ilgilidir. Nitel araştırma yöntemi çerçevesinde yürütülen bu araştırma, literatür taramasına dayalı bir derleme çalışmasıdır. Bu çalışmada Anadolu'nun birçok yerinde açılan idadilerde verilen eğitimin bireylerin gelişimi ve toplumun kazanımları açısından görünümünün ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla eğitim alanında yapılan çalışmalar taranmıştır. Bu çerçevede Sultan II. Abdülhamid döneminde birey ve toplum gelişimi için ortaya konulan hedefler açısından eğitime verilen önem ve dönemde eğitimle ilgili çalışmalara idadiler bağlamında değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: eğitim, idadiler, II. Abdülhamid dönemi, yenilik ve gelişmeler.

¹ Bu çalışma, 22-24 Ekim 2018 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi"nde sunulan sözlü bildiri metni temel alınarak oluşturulmuştur. Bu çalışmada yapay zekâ kullanmadığımı beyan ederim.

² Prof. Dr., ERÜ Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kayseri. gocerli@gmail.com, Orcid: 0000-0002-6880-2611

The Evaluation of the High Schools (İdadi) of II. Abdulhamid Period: Kayseri High School Example

Abstract

Sultan II. Abdülhamid period was a time zone major developments in many areas of the Ottoman Empire with management style based on breakthrough, change and transformation. It was observed with application significant improvements in education. One of the important practices that emphasize the value of II. Abdülhamid period in terms of education is the opening of those who were in a significant position in different regions of Anatolia. The meaning of the idiomatic sentence is the name given to the schools in the past. Formed the ground the number of high schools which are a few at the beginning of the semester will be increased to over 100 during the period. This resulted not only quantitative but also qualitative important transformations. For this purpose, studies on the development of individuals and achievements of the society in the field of education will be screened. This research, conducted under the qualitative research methodology, is a study based on literature review. In this study aims to reveal the outlook of the education provided in the high schools (idadi) opened in many parts of Anatolia in terms of the development of individuals and the achievements of society. For this purpose, were screened studies on the development of the individuals and achievements of the society in the field of education. In this context referred to in the context of high school the importance given to education in terms of the goals set forth for individual and community development and education-related work in the period during the period of Sultan II. Abdülhamid. This research carried out within the framework of qualitative research methodology is a review study based on literature review.

Keywords: education, high schools (idadi), II. Abdulhamid Period, innovation and development.

GİRİŞ

Devletlerin coğrafik, demografik yapısı, yönetim sistemi, din algısı, eğitim anlayışı, basın yayın organlarının sayısı, dil politikalarının oluşmasında etkili olmuştur. II. Abdülhamid dönemi, bu etkinliklerin en yoğun olduğu döneme denk gelmiştir. Gerek iç ve gerekse dış baskılar, imparatorluğun çöküş döneminde olması, milliyetçilik akımlarının baskısı II. Abdülhamid'in İmparatorluğun bekasını sağlamak için çok ciddi adımlar atmasını hızlandırmıştır. Özellikle eğitim alanında yaptığı yenilikler, millet olma bilincinin gelişmesinin temelini oluşturmuştur (Ungan, 2015, s. 37). Uğurluel Bir Dehanın İzleri adlı eserinde Abdülhamid Han için şunları söylemektedir: Anadolu'yu ilçelerine, köylerine kadar karış karış gezen biriyim. Hiçbir Osmanlı padişahı karşıma Abdülhamid

II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği

kadar sık çıkmamıştır. Abdülhamid Han devleti güçlü kılacak, toplumu dinamik tutacak değerlere sahip çıkılmasını önemsiyordu (2017, s. 7-8).

Devlet bir taraftan birliğini ve bütünlüğünü korumak için, merkezleştirici reformlar yaparken, diğer taraftan da birey ve grup taleplerine yetişmeye çalışarak denge kurmaya çalışmıştır. Islahat Fermanı sonrasında ipin ucunun kaçtığı çabuk fark edilerek öncelikle 1857’de Maarif Nezareti kurulmuş, on iki sene kadar aradan sonra da eğitim faaliyetlerinin hukuki zemine oturtulabilmesi için Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi hazırlanmıştır. Bu nizamnâmede, eğitim kademeleri, hiyerarşisi, okutulacak dersler ve mezuniyet şartlarına kadar bütün ayrıntılar belirtilmiştir. Ancak bu önemli düzenleme dönemin siyasi koşulları yüzünden uygulanamayarak, II. Abdülhamid iktidarının siyaseten sakinleşmeye geçtiği 1880’lerden sonra hayata geçirilmeye başlanmıştır (Gündüz, 2017, s. 159).

Osmanlı maarifinin merkez teşkilatında birtakım reformlar gerçekleştirilirken, bir taraftan da taşrada yayılma hızlandı. Maarifin en önde gelen tarihçisi Osman Ergin'e göre, II. Abdülhamid döneminde eğitim reformları başarılı bir şekilde taşrada yayılmış ve genişlemiştir (Gündüz, 2017, s. 163). Osmanlı eğitim tarihi içinde II. Abdülhamid devrinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bu devirde ülke genelinde eğitim ve öğretimi geliştirmek ve yaygınlaştırmak için başarılı bir eğitim politikası izlenmiştir. Abdülhamid’in 33 yıllık saltanat sürecinde klasik medrese eğitimi sürdürülürken modern eğitim kurumları başkent ve taşra vilayetlerinde yaygınlaştırılmıştır (Açikel, 2016, s. 609).

ÇALIŞMANIN AMACI

Tarihi gelişim süreci içerisinde eğitim kurumlarında meydana gelen değişim, dönüşüm ve gelişimlerin konu edinildiği çalışmaların yapılması, eğitim alanında yapılacak iyileştirmeler için de kayda değer işlevler görecektir. Bu açıdan eğitim tarihi ile ilgili yapılacak çalışmaların oldukça önemlidir.

Bu çalışmada Anadolu’nun birçok yerinde açılan idadilerde verilen eğitimin bireylerin gelişimi ve toplumun kazanımları açısından görünümünün ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla Sultan II. Abdülhamid döneminde birey ve toplum gelişimi için ortaya konulan hedefler açısından eğitime verilen önem idadiler bağlamında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

YÖNTEM

Nitel araştırma yöntemi çerçevesinde yürütülen bu araştırma, literatür taramasına dayalı bir derleme çalışmasıdır. Bu bakımdan II. Abdülhamid döneminde eğitimle ilgili çalışmaları konu edinen araştırmalar taranarak idadilerin toplumdaki değişim ve gelişime sağladığı yararları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİM

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti'nde önemli gelişmelere zemin olan ve birçok alanda değişim ve dönüşümün gerçekleştiği bir zaman dilimidir. 20. yüzyılın başlarında takip edilen yönetim tarzı, farklı alanlarda atılımlarla gelişim, değişim ve dönüşüme zemin olmuştur. Önemli gelişmelerin görüldüğü alanlardan bir de eğitim alanında gözlemlenen gelişmelerdir. Ungan'a (2015, s.27) göre, halkın eğitim alanında geri kalmasının II. Abdülhamid döneminde üzüntü ile karşılandığı, bu kaderi yenmek için belirli çalışmaların yapıldığı ve çocuklara verilen eğitim millet olma adına gerekli alt yapıların yavaş yavaş oluştuğu görülmektedir. Karataş'a (2003, s.239) göre de II. Abdülhamid döneminde ulaşım, haberleşme ve eğitim alanında önemli gelişmeler görülmüştür, ancak Sultan II. Abdülhamid'in en başarılı olduğu alan eğitim olmuştur. Eğitim kurumları bütün ülkeye yayılırken kalite de yükseltilmiş ve programlar modern konuları kapsayacak şekilde yeniden gözden geçirilmiştir. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak üzere fakir öğrencilere burs tahsis edilmiş, taşradan gelenler için yatılı okullar açılmıştır.

II. Abdülhamid dönemi ile pek çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. II. Abdülhamid'in modernleşme anlayışı içerisinde eğitim kurumlarına özel bir önem verdiği de bilinmektedir (Eğri, 2014, s. 146). II. Abdülhamid dönemi eğitim alanında reform niteliği taşıyan köklü değişimlere ve gelişmelere sahne olmuştur. Özellikle özel eğitim, mesleki eğitim vb. alanlarda yapılan çalışmalar ve gerçekleştirilen uygulamalar büyük önem taşımaktadır. Örneğin, Osmanlıda ilk dilsizler mektebinin II. Abdülhamid döneminde açılması, işaret dili elifbası yazılıp işaret dili ile eğitim yapılması ve süreç içerisinde görme engellilerin alınmaya başlaması o dönem için dikkate değer çalışmalardır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, edinilen tecrübeler ve duyulan ihtiyaçlara göre 1892'de yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenleme ve değişiklikler, yükseköğretimin sağlam bir temele oturtulmasının ancak iyi bir ortaöğretimin sağlanmasıyla gerçekleşebileceğinin anlaşılması üzerine hayata geçirilmiştir (Eğri, 2014, s.130). II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı eğitim sisteminde

II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği

modernleşmenin üst düzeylere geldiği bir devir olma özelliğini taşımaktadır. İstanbul ve taşrada, ilköğretimden ortaöğretime kadar birçok modern eğitim kurumunun açılışı gerçekleştirilmiştir (Kanal, 2016, s. 151).

Abdülhamid döneminde eğitim alanında önemli mesafe alınmış, açılan mektep sayısı hızla çoğalmıştır. II. Abdülhamid'in saltanatı süresince imparatorlukta inşa edilen okulların sayısının 10.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir ((Nurdoğan 2005; Fortna 2005, akt. Altunay Şam, 2007, s. 186). Tarihçi İlber Ortaylı NTV'de II. Abdülhamid'i konu edinen Üç Kıtanın Son Hükümdarı adlı televizyon programında cehaletle savaşmada eğitimin işlevinin iyi anlaşılmiş olduğu II. Abdülhamid döneminde verilen eğitimin iyi olduğunu, kaosu ortasında eğitim reformuna, dinamik eğitimci kadrosuna ve okullaşmaya işaret etmiş ve bu dönemde sayısı 109'a çıkarılan idadilerde 20 bin civarında öğrencinin eğitim gördüğünü belirtmiştir.

EĞİTİM TARİHİ İÇERİSİNDE İDADİLERİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Eğitim tarihi kaçınılmaz gelişmelere intibak etme hususundaki sürekli bir denemeler tarihidir. Demek oluyor ki eğitim reformları şu iki merkezi problem arasında bir denge ile ahenk kurmaya çalışır (Koçer, 1970):

- Geçmişten devralınan geleneksel, kültürel değerleri, yeni hayat biçimleri içerisine faydalı bir şekilde nasıl alabiliriz?
- Yeni kültürel değerleri geleneksel kültür sistemi içerisine nasıl yerleştirebiliriz? (s. 233).

Bir İslam-Türk devleti olan Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim politikasının şekillenmesinde rol oynayan hâkim faktör, tarihini içinde yaşadığı İslam medeniyetidir. Geleneksel eğitim politikasının hâkim olduğu dönemde, Avrupa kültür ve medeniyetine karşı, sınırlı, seçici ve adeta kapalı bir kültür politikası izlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Batıya yönelik tutum ve davranışlarındaki radikal değişiklikler, bu yüzyıldan sonra izlenen eğitim politikasının şekillenmesinde rol oynayan hâkim faktörler, ister doğrudan isterse dolaylı olsun, Batı kaynaklıdır (Taşdemirci, 2010, s. 48). 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile ülkeyi Batılı anlamda yapılandırma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Askerî ve siyasî yapılanmanın yanında eğitim alanında da batılı ülkeler örnek alınarak yenileşme ve değişim çalışmaları başlatılmıştır (Karakuş, 2006, s. VI).

Eğitim kurumları diğer sosyal kurumlar gibi toplumun ihtiyaçlarına cevap verdikleri sürece yaşamışlar, bu fonksiyonlarını yerine getiremedikleri zaman ya değişikliklere uğramışlar ya da yerlerini yeni kurumlara terk etmişlerdir (Koçer,

1970, s. 1). Batılılaşma döneminde ortaöğretim kurumu olarak rüştiye, idadi ve sultanî olmak üzere üç tip okul kurulmuştur. Batılılaşma döneminde rüştiyelerden sonra açılan ikinci tip ortaöğretim kurumları, idadilerdir. Rüştiyeden sonra yüksekokullara devam etmek isteyen öğrencileri hazırlamak amacıyla açılan sınıflara idadi denir. İlk idadi 1845 yılında açılmıştır. İdadilerin tam bir okul hüviyetini kazanmaları, 1869 tarihli tüzük ile gerçekleşmiştir. Bu tüzük, her 1000 haneli sancak merkezlerinde bir idadi kurulmasını, 4 yıllık rüştiyelerin üzerine 3 yıllık idadilerin açılmasını öngörmüştür. Ancak okul hemen açılmamıştır. 1882 yılından itibaren taşraya yayılan idadiler il merkezlerinde 7 yıllık, sancak merkezlerinde ise 5 yıllık olarak açılmıştır. 7 yıllık idadiler II. Meşrutiyet döneminde sultanî haline getirildi. 5 yıllık idadiler ise ortaokul olarak Cumhuriyet dönemine intikal ettiler (Taşdemirci, 2010, s. 59).

“Mutlakiyet döneminde ortaöğretimde yenilik ve gelişmeler nelerdir?” sorusunu soran Akyüz (1994, s.201-202), sorusuna şu açıklama ile devam etmektedir: 1882-1890 yılları arasında rüştiyeyi de içine alan İdadilerin yaygın olarak taşrada da açıldığı görülür. Bunlar, il merkezlerinde rüştiye ile birlikte 5 yıllık idadilerdir. Böylece gelişen ortaöğretim, kaza ve büyük bucak merkezlerine kadar yayılan rüştiyelerle birlikte kent ve kasaba halkı arasında yüksek öğretime öğrenci ve serbest meslekler, mahallî ve resmî hizmetler için de eleman yetiştiren kaynaklar olmuştur. Abdülhamit dönemi sonlarında ülkede 619 rüştiye mektebi vardı ve tüm rüştiyelerde 40 bin kadar öğrenci bulunuyordu. İdadilerin sayısı da bu dönem sonlarında 109 ve öğrenci sayısı da 20 bin kadardı. İdadiler rüştiyelerin üzerinde ortaöğretim kurumları olduğu, bazen onları kapsar biçimde açıldıkları için resmî belgelerde bu iki okulun programları beraber verilmektedir.

İDADİLERİN AÇILIŞ AMACI, YAPISI VE YARARLARI

Hazırlamak, geliştirmek manasına gelen ve Arapça olan idadi kelimesi, hazırlama yeri demektir. Bunun içindir ki 1869'dan önce pek çok okulun hazırlama sınıflarına idadi denmiştir. Fakat bazı maarif tarihçileri, bu idadi sınıflarını ilk ve orta öğretim derecelerinden birine dâhil etmek istemişler; lâkin karar vermede güçlük çektiklerinden meseleyi ortada bırakmışlardır. Çünkü hangi seviyede olursa olsun bütün okulların, şayet varsa, hazırlama sınıflarına idadi adı verilmiştir. Bu terim, ancak 1869 Nizamnamesiyle açıklığa kavuşturulmuş ve ilk defa başlı başına orta öğretimin bir kademesi olarak ele alınmıştır. Böylece idadi kelimesi, eskiden ifade ettiği manayı kaybederek, yeni bir mana ve muhteva kazanmıştır (Kodaman, 1999, s. 114). Koçer'e (1970, s.130) göre de Millî Eğitim Sözlüğüne birkaç anlamda girmiş olan bu terimin bir orta öğretim kurumu hüviyetiyle tutunması, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile olmuştur.

II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği

Önceleri harp okulu ve askerî tıbbiyeye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlayarak onların bu okulların programlarını takip edebilecek bir seviyeye ulaştırmak amacıyla açılan hazırlama sınıflarına bu isim verilmiştir. İdadi kelimesinin günümüzde taşıdığı anlam, eskiden lise derecesindeki okullara verilen bir isimdir.

II. Abdülhamid'in siyasi söylemden ziyade uygulamalara koyduğu politikalar Türklerin millî bilince ulaşmasında çok ciddi katkılar sağlamış, onun döneminde eğitimde büyük başarılar elde edilmiştir. II. Abdülhamid'in otuz üç yıllık gayretleri sonunda, pek çok şey başarılmıştır. Nitekim rüştiyelerin sayısı 250'den 600'e, idadiler 5'ten 109'a, Darülmüallimînler 4'ten 32'ye çıkarılmıştır. Bütün bu gelişmeler, aksaklıklarıyla birlikte, daha sonra yapılacak maarif reformlarının temelini oluşturmuştur. Bunların yanında modern manada ilk kez merkezî ve taşra maarif teşkilatı bu devirde kurulmuş ve günümüze kadar esasını muhafaza etmiştir (Kodaman, 1999, s. 164, akt. Ungan, 2015, s. 25). Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu mali ve ekonomik durumdan dolayı, maarif-i umumiye için ayrılan tahsisatın bu masraflı işi karşılaması mümkün değildi. Bu nedenle taşrada uzunca bir müddet başka bir idadi açılmamıştır. Ancak 1884 (R.1300) yılına gelindiğinde idadilerin taşrada açılabilmesi için yeni bir kaynak bulunmuştur. Bu kaynak sayesinde vilayetlerde, idadiler çok hızlı bir şekilde açılmaya başlanmış ve kısa sürede ülke geneline yayılmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde, gerekli mali kaynağın bulunmasıyla birlikte idadiler hızla ülke geneline yayılmışlardır. Hemen hemen tüm vilayetlerde, birer yedi senelik idadi açılmıştır. Açılan bu idadiler için yeni ve gösterişli binalar yapılarak idadilere verilen önem gösterilmiştir (Demirel, 2000, s. 27, 170). Karataşer'e (2017, s.430) göre, 1876 tarihine kadar taşrada bir, İstanbul'da ise dört veya beş civarında idadi açılabilmiştir. İdadi okullarının önemi bu okullardan yükseköğretime ait öğrenciler de yetiştiriliyordu. İdadilere bu derece önem verilmesine rağmen istenilen düzeyde okul sayısına ulaşılamamıştır. Bunun en önemli sebebi maddi açıdan yaşanan sıkıntılardır. İdadiler daimî giderleri ve tesis masrafları yüzünden büyük masraflar gerektiriyordu. Sadrazam Sait Paşa mali sıkıntıları çözmek için aşara ek olarak bir maarif vergisi alınmasını sağlamıştır. Bu kaynakla vilayetlerde idadiler açılmıştır.

Bütün vilayet merkezlerinde rüştiye ile birlikte yedi ve sancak merkezlerinde rüştiye ile birlikte beş senelik idadilerin yaygın bir şekilde açılması 1882-1890 yıllarında Mustafa Nuri Paşa ve Münif Paşa zamanında olmuş ve böylece gelişen orta öğretim ilçe ve büyük bucak merkezlerine kadar yayılan rüştiyelerle birlikte şehir ve kasaba halkı arasında yükseköğretim için öğrenci hazırladıkları gibi serbest meslekler, mahalli ve resmî hizmetler için de memur yetiştiren kaynaklar vazifesini görmeye başlamıştır (Koçer, 1970, s. 130-131; Akyüz, 1994, s. 201).

İdadiler ilk etapta devlet dairelerinin memur ihtiyacını karşılamak için açılmış ise de sayısı 10'un altında bu okulların 100'ün üzerine çıkarılması uzun vadeli bir hedefin girişimi olduğu anlaşılmaktadır. İdadiler, Anadolu'nun zeki insanların yüksek eğitime devam ederek devlet bürokrasisinde, sosyal ve siyasi alanda sorumluluk alabilecek yeterlikte yetişmeleri amacıyla açılmış olması yüksek bir ihtimaldir. I. Meşrutiyetin ilanından sonra başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere azınlıkların meclisteki sayısı ve meclisin işlevini yerine getirebilmesindeki durum, yüksek eğitim gören yetişmiş insan ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu durumu gören II. Abdülhamid, Anadolu insanını kendini geliştirmesi, devlet dairelerine memur olmanın ötesinde toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yapısının işleyişinde sorumluluk üstlenmesi için yeterli donanımla yetişebilmesinin alt yapısını oluşturacak idadilerin Anadolu'nun farklı bölgelerinde açılmasını sağlamıştır.

1869 Nizamnamesiyle açılması kararlaştırılan idadilerin, Tanzimat devri sonuna kadar ihmal edildiğini söyleyebiliriz. Zira 1876 yılına kadar taşrada bir, İstanbul'da ise dört veya beş civarında idadi açılabilmiştir. 1877 (1294) Devlet salnamesinde, o sırada İstanbul'da altı idadi gösterilmiştir (Kodaman, 1999, s. 118). Tanzimat devrinde eğitim alanında gerçekleşen başlangıçlar ile elde edilen mütevazı birikim ve kazanımların, Sultan Abdülhamid döneminde kayda değer bir gelişim sürecine yansıdığı aşikârdır. Mesleki ve teknik eğitim kurumlarının taşrada yaygınlaşması da bu döneme tesadüf etmektedir. Taşranın mülki kadrolarına eleman yetiştiren idadilerin sanat-ticaret ve ziraat alanlarındaki açığın da kapatılmasına yardımcı olması düşünülmüştür (Yıldırım, 2014, s. 258).

II. Abdülhamid döneminin başında Sadrazam Sait Paşa'nın büyük gayretleri ile açılan vilayet yatılı idadileri Müslüman çocuklarının eğitimine büyük katkısı olmuştur. Devletin merkeze uzak yerlerinde ilköğretim eğitimini alan çocuklar, kalacak yerleri olmadığından merkeze gelip okuyamıyorlardı. Böylece açılan yatılı idadiler büyük bir sıkıntıyı gidermeye çalışmış ve eğitimin tabana yayılmasında büyük katkıları olmuştur. İşte eğitimde birlik, beraberlik ve kalite getirmeye çalışan vilayet yatılı idadileri birçok fakir, yetim, şehit çocuklarının sokakta kalmasına mani olmuş, bu çocukları eğiterek devlete hizmet etmelerini sağlamıştır. Bu hâliyle de Osmanlı maarifine büyük katkıları olmuştur. 1880'li yılların sonlarına doğru açılmaya başlayan vilayet yatılı idadileri 20-25 yıl gibi eğitim için kısa sayılabilecek bir dönemde beklenenin üstünde bir başarı gerçekleştirmiştir. Daha sonra idadilerin yerine açılan sultaniler de Cumhuriyet döneminde liseye çevrilmiş, böylece bu günkü liselerin de başlangıcını teşkil etmiştir (Orhan, 2006, s. 166-167).

II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği

Akyüz (1994, s.196), Mutlakiyet Dönemi eğitiminin temel özelliklerini sıralarken şunlara değinmiştir:

- Birçok meslek ve sanat okulu açılmıştır.
- İlk kez özel eğitim alanında bir girişim olmuş, sağır, dilsiz ve körler için bir okul açılmıştır.
- Yerli ve yabancı özel öğretim büyük gelişme göstermiştir.

Koçer (1970, s. 159-160), hazırladığı kitap çalışmasının II. Abdülhamid devri bölümünün 'Mesleki ve Teknik Öğretim' başlıklı kısmında sanat okulundan söz etmekte ve şu bilgilere yer vermektedir: 1891'de Ebuzziya Tevfik Bey okulun gelişmesine çalışmış ve 3 yıllık bir çalışmadan sonra yabancı uzmanların katkısıyla hazırladığı okul programını, kendi hazırladığı bir layihaya ekleyerek II. Abdülhamid'e sunmuş, onun da kabul etmesiyle sanat okullarında yeni bir düzen uygulanmaya başlamıştır. Okulda kunduracılık, terzilik, müretteplik gibi sanat dalları ile tesviyecilik, demircilik, dökümcülük ve marangozluk şubeleri ile programa sonradan eklenen şimendifer dersi de eklenmiştir. 19. yüzyılın sonlarında özellikle üzerinde durulan bu alanların yüzyılı aşkın zaman dilimi öncesinde göz önüne çıkarılması o dönemdeki eğitim yaklaşımlarının ne denli bilinçli uygulandığının önemli bir göstergesidir. Bu durum o dönem için bireysel ve toplumsal gelişim açısından önemli bir zemin sunmaktadır.

Hemen belirtelim ki bu idadiler ne bina ne öğretmen ve ne de program yönünden yeterlidir. Devrin başlarında, bazı idadiler, talebe yetersizliği yüzünden kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Hatta bazı kimseler, idadilerin lüzumsuz olduğu kanaatini bile ifade etmeye başlamışlardı. Osmanlı-Rus Savaşı yüzünden bir müddet idadiler ihmal edilmiştir. Fakat yine bir ihmalden ötürü yapılan bir hata, idadi meselesinin ön plana çıkmasına ve tartışılmasına vesile olmuştur. Görüldüğü gibi, daha devrin başında devletin en yüksek organı tarafından idadilerin geliştirilmesi Nizamname gereği olduğu ve ayrıca yükseköğretimin de bunlara bağlı olduğu kabul edilmiştir (Kodaman, 1999, s. 118-119).

İdadilerin önemi anlaşılmasına rağmen, hemen açılmaları yoluna gidilememiştir. Bunun en büyük sebebi parasızlıktı. Çünkü idadiler, gerek daimî giderleri, gereksiz tesis ve inşaa masrafları bakımından çok miktarda paraya ihtiyaç gösteriyordu. Fakat Sadrazam Sait Paşa, buna çare bulmak üzere, evvelce ilköğretim için kabul olunan öşrün öşrü nispetindeki vergiyi kaldırmış, bunun yerine 1300 mali yılından itibaren aşarın seb'i (1/7) ve rub'u (1/4) alınıp ve ayrıca müsakkafat vergisinin de %6'sının maarife ayrılmasını temin etmiştir. Bu şekilde sağlanan malî kaynaktan idadilerin masraflarına da karşılık bulunmuş oldu. Bunun sonucu olarak vilâyetlerde idadilerin açılmasına girişildi. Nitekim ilk

[1904]

hamlede, 1885 (1302) yılında Bursa, Edime, Tanya, Çanakkale’de birer idadi açılmıştır. Aynı yıllarda İzmir, Selânik, Trabzon, Rodos, Konya, Elâzığ (Mamuratülaziz), Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümülcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas şehirlerinde idadi okulu açılmasına karar verilmiş ve yapımlarına başlanmıştır. 1895-1896 öğretim yılında, imparatorlukta birçok leyli ve nehâri olarak açılan idadiler şunlardır: Yedi yıllık vilâyet leyli idadileri: Edirne, Selanik, Yanya, İzmir, Bursa, Kastamonu, Trabzon, Ankara... Beş yıllık vilâyet nehâri idadileri: Tekirdağ, Aydın, Denizli, Muğla, Bolu, Çankırı, Sinop, Biga, Samsun, Kırşehir, Kayseri, Yozgat... (Kodaman, 1999, s. 119, 125).

İdadiler, Rüştiyelerin üzerinde orta öğretim kurumları olduğu, bazen onları kapsar biçimde açıldıkları için resmî belgelerde bu iki okulun programları beraber verilmektedir. 1902’de vilayet merkezlerindeki yatılı idadiler, temel dersler birlikte okutulmak ve öğrenim süresi ziraat için 6’ya indirilmek, diğerleri için 8’e çıkarılmak suretiyle bir kısmına ziraat, bir kısmına ticaret ve sanayi şubeleri konup çok amaçlı okullar haline getirilmiştir (Akyüz, 1994, s. 202).

15 Şubat 1895 tarihli Sadâret Tezkeresiyle memleketin zenginleşmesi ve kalkınmasının devlet maaşıyla geçinmeye değil tüccar ve sanat ehli yetiştirmeye bağlı olduğuna atfen bu alanlara yönelik kitaplardan uygun olanlarının idadilerde okutulması çerçevesinde yeni bir müzakere yapılması istendi. Bunun üzerine yeniden toplanan Maarif Meclisi, idadiler üzerinde topyekûn bir değişimin daha önce izah edildiği veçhile uygun olamayacağını ifadenin yanında merkez ve vilayetlerde bulunan yatılı idadi mekteplerinde okutulan coğrafya, usûl-i defteri, mevâlid, hikmet ve kimya gibi derslerin arttırılmasında karar kıldı. 1900 yılında ikinci kez gündeme gelen idadi programlarının mesleki eğitim çerçevesinde değiştirilmesi fikri bu sefer daha da olgunlaşarak somut adımlarla ifade buldu. Yüksek mekteplere öğrenci yetiştirilen vilayet idadilerinde bir yandan normal eğitime devam edilmekle beraber diğer yandan sanat-ticaret ve ziraat gibi meslekler için nitelikli talebeler hazırlanması adına şubeler açılması kararına varıldı (Yıldırım, 2014, s. 253-254).

Mutlakiyet Döneminde Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Mektebi (1882), Lisan Mektebi (1883), Ticaret Mektebi (1884), Ameli Ziraat Mektepleri (1887) gibi mesleki ve teknik okullar yanında 1889’da dilsizler ve sağırlar için açılan Dilsiz(ler) Mektebi gibi okulların açılmasıyla özel eğitimle ilgili yenilik ve gelişmeler görülmüştür (Akyüz, 1994, s. 207-208, 214).

1869 Nizamnamesinde idadi okullarına yer verilmiş ve bunlarla ilgili hususlar aşağıdaki maddelerle tespit edilmiştir (Unat, 1964, akt. Kodaman, 1999, s. 115):

II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği

- İdadi okulları, rüştiyelerden mezun olan müslim ve gayr-i müslim çocukların bir arada öğretim yaptıkları yerdir.
- 1.000 hanedan fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idadi okulu yapılacaktır.
- İdadilerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri vilâyet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır.
- Her idadinin muavinleriyle beraber altı öğretmeni bulunacaktır.
- Her idadinin yıllık tahsisatı, personel giderleriyle birlikte 80.000 kuruş olacaktır.
- İdadilerin öğretim süresi üç yıl olup şu dersler okutulacaktır: Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i Servet-i Mîlel, Coğrafya, Târih-i Umûmî, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hesap ve Defter Tutma, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabiyye, Kimya ve Resim.

KAYSERİ İDADİSİNİN AÇILMASI, YAPISI VE İŞLEVLERİ

Aydınlık bağırında âlemler yatar
Eserleri semalara boy atar
Genç şehidi Sakarya'da 'Bar' tutar
Tarihinde şan Kayseri Lisesi.

Sivaslı Âşık Kul Gazi
Kayseri L. Ortaokul kısmı mezunu

Bireysel ve toplumsal gelişimin sağlanmasında önemli işlevler görerek birçok alanda topluma hizmet eden önemli şahsiyetlerin yetiştiği ve iki cumhurbaşkanının eğitim gördüğü Kayseri Lisesi ile ilgili olarak Özmerdivenli (2000) şunları söylemektedir: Verdiği ilim ve irfanyla birçok nesil yetiştirmiş, birçoğu hâlen memleketin yüksek kademelerinde söz sahibi olan öğrencileri yetiştiren tarihî ve köklü eğitim yuvalarımızdan birisidir. Eşine az rastlanacak değer ve güzellikteki tarihî eserleri sinesinde toplayan ve Anadolu'nun bütün özelliklerini taşıyan folklor hazinesinin yanında büyük şair, ilim ve fikir adamları yetiştirmesi bakımından Kayseri'nin medar-ı iftiharî olan Kayseri Lisesi 13 Eylül 1893 tarihinde 'Derece-i Ulâ Mekteb-i Mülkiye İdadisi' adıyla açılmıştır. İdadinin meydana gelmesinde bir merhale olan Rüştiye kısmı 1870 yılında Kayserili Ahmet Paşa tarafından açılmıştır. İptidai denilen ilkokuldan sonra gidilen İdadi 5 sınıflı olup 1, 2 ve 3. sınıfları Rüştiye'yi (bu günkü ortaokul), 4 ve 5. sınıflar ise İdadiyi (bu günkü liselerin Cumhuriyetten önceki adı) meydana getiriyordu. İlk yıllarda öğrencisi az olan İdadinin öğrenci sayısı 1895-1896 öğretim yılında 60'a ulaşmış ve aynı yıl 8 mezun vermiştir. Öğretime ilk defa

[1906]

Seyfullah Efendi Konağında başlamış, şimdiki lise binasının birinci katı 1903 yılında tamamlanınca binaya taşınarak öğretim süresi 6 yıla çıkarılmış, bir yıl sonra tekrar 5 yıla indirilmiştir. Kayseri İdadisi 1915 yılında ‘Sultanî’ye dönüştürülmüştür (s. 242-243). Kayseri Sultanî’si 1923 yılında ‘Lise’ ismini aldı ve okulun şeref defteri, aynı yıl Kazım Karabekir Paşa’nın imzasıyla açılmıştır. Ertesi yıl ise, Mustafa Kemal Paşa bu deftere düştüğü ‘Kayseri Lisesi’ni müdürüyle, muallimleriyle bütün talebesiyle Cumhuriyet’in ateşli, feyizli bir ocağı bulduk.’ yazısıyla Liseyi onurlandırmıştır (Özmerdivenli, 1997, s. 109).

Taş Mektep olarak da bilinen Kayseri Lisesi’nin tarihî binası bugün Millî Mücadele Müzesi olarak hizmet etmektedir.

Şekil 1. Millî Mücadele Müzesi Olarak Hizmet Veren Kayseri Lisesi’nin Tarihi Binası Taş Mektep’in Önden Görünüşü

II. Abdülhamid döneminin orta öğretimdeki reform girişimi, idadiler özelinde gereksayısal gerekse fiziksel açıdan önemli bir karşılık bulmuştu. Taşranın mülkî alandaki yetişmiş kadro ihtiyacını da karşılayan bu mektepler, program noktasında ise istikrar sağlayamamışlardı. 1892 programının genel eğitimi öne çıkaran yapısı ve takip eden yıllarda idadi mezunlarının hemen tamamının yerel mülki kadrolarda istihdam edilmesi gerek yerel idarecileri gerekse merkezi tedirgin etmeye başladı. Bunun üzerine 1894 yılı itibariyle idadilere mesleki eğitime yönelik işlev kazandırılması gündeme gelmiştir (Yıldırım, 2014, s. 252-253).

II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru idadilerde uygulanan ders programları fen dersleri yönünden 1869 Nizamnamesinde gösterilen programdan daha ileri seviyededir. 1892’de kabul edilen program yürürlükten kalkıncaya kadar idadilerde din, kültür, fen derslerine aynı ağırlığın verildiğini görüyoruz.

II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği

Daha sonraki tarihlerde idadilerde okutulan kültür derslerinin konuları daraltılmıştır. Fakat fen ve günlük hayatta lazım olacak derslere dokunulmamış ve bunlara biraz daha önem verilmiştir (Kodaman, 1999, s. 133).

Aşağıda Kayseri İdadisi'nde okutulan kitaplar ve derslerde kullanılan araç-gereçlerden örnekler yer almaktadır.

Ali GÖÇER

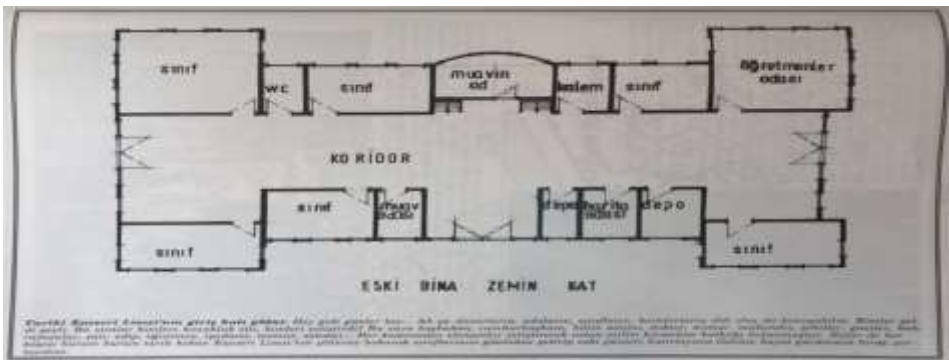
Şekil 2. Kayseri İdadisi'nde Okutulan Kitaplar ve Derslerde Kullanılan Araç-Gereçlerden Örnekler

II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği

Sıra No	Öğrenci Adı	Dersler ve Notlar												Toplam Not	
		Okuma	Yazma	Arif	İlmiyye	İlmîyye	İlmîyye	İlmîyye	İlmîyye	İlmîyye	İlmîyye	İlmîyye	İlmîyye		
134	Abdullahzade Mustafa	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25
135	Mustafa Mustafa	4,0	7	7	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
136	Abdullah Mustafa	7	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
137	Mustafa Mustafa	7	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
138	Mustafa Mustafa	7	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
139	Mustafa Mustafa	7	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
140	Mustafa Mustafa	7	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4

Şekil 3. 1888-1889 Öğretim Yılındaki Sınıf Geçme Defterindeki Kayseri İdadisi Öğrencilerinin Dersleri ve Notları (Özmerdivenli, 1997, s. 153).

II. Abdülhamid döneminde idadilere o kadar önem verilmiştir ki binalarının mimari tarzı üzerinde bile titizlikle durulmuştur. İdadi binalarının millî mimariye uygun yapılması arzu edilmiş ise de planlarını yapacak kabiliyetli mimarların yokluğu ve hali hazır Osmanlı mimarisinin millî olmaktan çok uzak olduğu mülahazasıyla bundan vazgeçilmiştir. Bunun üzerine, okul resim ve planları Paris'ten getirtilerek vilayetlere gönderilmiş ve idadiler Fransız okulları tarzında inşa ettirilmiştir (Said Paşa, Hatırat, c. I, s. 157 akt. Kodaman, 1999, s. 119-120).

Şekil 4. Kayseri İdadisinin Giriş Kat Planı (Özmerdivenli, 1997, s. 148).

Şekil 5. Kayseri İdadisinin Eğitim ve Öğretimde Kullanılan Binalarından Birer Görünüm

Çoğu iki katlı, kemerli pencereleri ve eyvanları ile taş işçiliğinin enin örneklerini sergileyen, içinde dev bir eğitim ailesini barındıran, yazın serin kışın sıcak bir ortamı bulunan Kayseri Lisesi binası II. Abdülhamid döneminde yapılan ve aynı planın uygulandığı sayılı okullardan birisidir. Lisenin yapımında kullanılan malzeme kesme taş olup plan olarak yatık dikdörtgen bir yapıdır. Üçgen alınlıklı giriş kısmı dışarıya doğru çıkıntı teşkil eder. Kemerler sivri kemer olup ortadaki kemer daha büyük yapılmış, kemerlerin ortasındaki kilit taşı dışarı taşkın ve oldukça süslüdür. Her iki kat silmelerle çerçeve birbirinden ayrıdır ve ayrı yıllarda yapılmasına rağmen yapı mimari bir üstünlük gösterir. Çatının altındaki üçgen alınlığın tam ortasında bir madalyon içerisinde doğan güneş motifiyle Kayseri Lisesi'nin rozeti yapılmıştır (Özmerdivenli, 1997, s. 105-106).

Şekil 6. Kayseri İdadisinin Müzeye Dönüştürülen Sınıflarında Ortam Tasarımı ve Öğrencilerin Temsili Görünümleri

İSTİKLAL SAVAŞIN'NDA KAYSERİ LİSESİ

Sakarya Savaşı sırasında her türlü ihtimali düşünen Ankara Hükümeti Kayseri'ye çekilme kararı sonrası Büyük Millet Meclisi'nin toplantıları için şimdiki Kayseri Lisesi binasını uygun görerek burada gerekli tedbirleri almış, bu maksatla bina içinde Büyük Millet Meclisi kürsüsü kurulmuştur. Memleketin içinde bulunduğu bu manzara karşısında Kayseri Lisesi ve Kayserililer boş durmamıştır. Cemiyetler kurulmuş, mitingler tertip edilmiş, herkes vatan uğruna mertebelerin en yükseği olan şehitlik mertebesine ulaşmak istediğini ifade etmiştir. Son sınıf öğrencileri, Sakarya Savaşı sebebiyle cepheye gitmiş, vatan millet uğruna şehit düşmüş ve Kayseri Lisesi 1920-1921 öğretim yılı mezuniyet defterine 'Lise son sınıf talebeleri Sakarya Savaşı için cepheye gidip hepsi şehit düştüğünden okulumuz bu öğretim yılında mezun verememiştir.' yazılmıştır (Özmerdivenli, 1997, s. 106).

SONUÇ

II. Abdülhamid döneminde bütün miras (elde edilen kazanımlar) kat kat ileri noktalara taşınmıştır. İşe en alt kademedен başlanılarak iptidai mekteplerin sadece merkezde değil, en ucra yerlere kadar yaygınlaştırılması adına büyük bir gayret gösterilmiştir. Bu konuda kayda değer bir başarı gösterildiği, açılan okul sayılarına bakıldığında görülebilmektedir. Açılan yeni mekteplerde Batılı usulde okuma yazma öğretiminden, yeni ders araç gereçlerine ve devlet onayıyla yetişmiş öğretmenlere kadar bir dizi yenilik dikkati çeker (Gündüz, 2017, s. 159-160).

II. Abdülhamid devrinin gelişimi, bireylerin mesleki yetkinliğine bağlayan eğitim ve ekonomi politikası idadiler için de söz konusu edilerek uygulamaya konulmuştur. Bu sebeple 1900'lü yılların başında idadi mekteplerinde mesleki eğitim verilmesi yoluna gidilmiş ve üç şube üzerine yeniden teşkilatlandırılmıştır. Şubelerin birinde genel idadi eğitimi vermeye devam edilirken diğer ikisi sanat (sanayi)-ticaret ve ziraat şubeleri adı altında tesis edilmiştir. Yerel kalkınmayı desteklemeyi ve özellikle sanat ve ziraat alanlarında yetişmiş insan gücü eksikliğini gidermeyi hedefleyen bu uygulama yatılı taşra idadilerinde üç-dört yıl kadar yürürlükte kalmıştır (Yıldırım, 2014, s. 250). Her ne kadar hedeflenen sonuca ulaşılmasa da sanayi, ticaret ve ziraat alanlarının ortaöğretimde birer şubelerinin açılması II. Abdülhamid döneminin mesleki ve teknik eğitimin gelişimine zemin olması açısından kayda değer bir girişim olduğu söylenebilir.

II. Abdülhamid döneminin eğitim açısından değerini öne çıkaran önemli uygulamalardan biri Anadolu'nun farklı bölgelerinde kayda değer bir oranda

idadilerin açılmasıdır. Dönemin başlarında iki elin parmağını geçmeyecek sayıda olan idadinin dönem içerisinde 100'ün üzerine çıkarılması sadece kemiyetle ilgili değil, aynı zamanda keyfiyetle izah edilebilecek önemli bir dönüşümün göstergesidir. Vefatının 100. Yılında II. Abdülhamid ve Dönemi Kongresi'nde açılış konferansında II. Abdülhamid Hanın devrinde maarif konusuna değinen ünlü tarihçi İlber Ortaylı idadilerle ilgili şunları ifade etmiştir: 'II. Abdülhamid Hanın kurduğu liseler aynı nitelikte devam etseydi eğitimde şimdiki problemlerin çoğu olmazdı. Uzak Anadolu kasabalarında açılan idadiler olmasaydı, mühendis başbakanlar, meclis başkanları olmazdı.'

II. Abdülhamid devrinde açılan okullar arasında bulunan idadiler başlangıçta devlet dairelerine memur yetiştirmek ve daha yüksek eğitime devam edecekleri okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Anadolu'nun farklı bölgelerinde idadilerin açılması ile Anadolu insanının ufkunun açılması, yeterliklerini fark etmesi, neleri yapabileceğini görerek girişim ruhunu canlandırması, sadece eğitim alanında değil, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi vb. alanlarda da girişim yapabilmesinin düşünsel zemininin oluşmasına da ortam sağlamıştır.

Dünyada olup bitenlerin farkında olarak 20. yüzyılın başlarında eğitimle ilgili uygulamalara çeki düzen verme anlayışıyla özellikle üzerinde durulan ortaokul ve lise dönemi eğitiminin üzerinde durulması o dönem için çok önemli girişimlerdir. Özellikle eğitimle ilgili özel eğitim, mesleki eğitim, ziraat, ticaret, sanayi gibi temel alanlarda bireyin gelişimi ve toplum dinamizminin sağlanması açısından düşünüldüğünde o zaman dilimi içerisinde yapılan girişimlerin günümüz dünyasındaki gelişmelerin çok önceden okunduğunun bir göstergesidir.

Yüzyıldan daha uzun bir zaman dilimi öncesinde eğitim alanında sahip olunan anlayışla eğitimde kritik değere sahip ortaokul ve lise dönemlerini içine alan eğitim kurumlarının yapılandırılması dünya ile entegre olacak eğitim yaklaşımlarımız için önemli bir alt yapı oluşturmuştur.

İdadilerde gerçekleştirilen eğitim uygulamalarıyla öğrencilerin kişisel yeteneklerinin fark edilmesi, ilgi ve eğilimlerine uygun geliştirilmesi ve üstün becerilerle donanımlı kılınarak topluma kazandırılması o dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı içerisinde büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde verilen eğitimle her yönden gelişiminin sağlanması hedeflenen ideal insan tipinin, toplumun gelişmesini ve geleceğine olan katkısını çağdaş anlayışla devam ettirmesi açısından önemlidir. Özellikle Kurtuluş Savaşı'na Kayseri Lisesi'nin öğrencilerinin katılması ve bir dönem mezun verememesi, bu eğitim kurumunda verilen eğitimle yetişen bireylerin nitelikleri konusunda önemli bir fikir vermektedir.

II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği

Bu dönemde Anadolu'nun birçok yerinde mesleki ve teknik eğitim okullarının açılarak yaygınlaştırılması, özel eğitimle ilgili gelişme ve yeniliklerin görülmesi dikkat çekmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse Sultan II. Abdülhamid dönemi, eğitim alanında önemli atılımların yapıldığı bir dönem olarak nitelendirilebilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Açıkel, A. (2016) II. Abdülhamid devri eğitim politikası'nın taşraya yansması: Yozgat Sancağı örneği (ss. 609-628). *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı* (II. Cilt). Bozok Üniversitesi, Yozgat.
- Akyüz, Y. (1994). *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1993'e, 5. baskı). Kültür Koleji Yayınları.
- Altunay Şam, E. (2017). Amasya İdadi Mektebi. *Tarih Okulu Dergisi*, XXIX, 181-203.
- Demirel, F. (2000). *Mekteb-i İdadi* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eğri, S. (2014). II. Abdülhamid döneminde eğitim sisteminde modernleşme çabaları: Kızların eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 127-148.
- Gündüz, M. (2017). Osmanlı son döneminde eğitim reformları ve Urfa'ya yansmaları (1850-1900). *Medeniyetler Beşiği Orta Doğu ve Şanlıurfa Uluslararası Sempozyum (11-12 Mayıs 2017) Bildirileri* (ss. 157-168). Şanlıurfa Valiliği Yayınları.
- Kanal, H. (2016). Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı eğitimine yaptığı önemli bir katkı: Emlâk-ı Hümayûn'a inşa edilen okullar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40, 151-176.
- Karakuş, İ. (2006). *Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Türkçe Öğretimi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karataş, S. (2003). Osmanlı eğitim sisteminde batılılaşma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(18), 231-242.
- Karataşer, B. (2017). Sultan II. Abdülhamid dönemi eğitim politikası hakkında bir değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 57, 423-434.
- Koçer, H. A. (1970). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*. Millî Eğitim Basımevi.

- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Orhan, M. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Vilayet Yatılı İdadileri* (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özmerdivenli, Y. (1997). *Kayseri Lisesi 100. Yıl Şeref Belgeseli* (Kayseri Lisesi Kültür Edebiyat Kolu Yayını). Arman Ofset Matbaacılık.
- Özmerdivenli, Y. (2000). Kayseri Lisesi'nin Kayseri'nin eğitim-öğretim tarihindeki yeri ve önemi. *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (11-12 Nisan 1996) Bildirileri*. (2. Baskı, Hazırlayanlar: A. Aktan, A. Yuvalı ve R. Tosun). Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Taşdemirci, E. (2010). *Türk Eğitim Tarihi*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Uğurluel, T. (2017). *Bir Dehanın İzleri II. Abdülhamid Han*. Timaş Yayınları.
- Ungan, S. (2015). *Türkçenin Türklerden Çektikleri* (2. Baskı). Pegem Akademi.
- Yıldırım, M. A. (2014). II. Abdülhamid Devri taşra idadilerinde mesleki eğitim denemesi. *History Studies*, 6(5), 249-268.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: In this study aims to reveal the outlook of the education provided in the high schools (idadi) opened in many parts of Anatolia in terms of the development of individuals and the achievements of society. For this purpose, were screened studies on the development of the individuals and achievements of the society in the field of education. In this context referred to in the context of high school the importance given to education in terms of the goals set forth for individual and community development and education-related work in the period during the period of Sultan II. Abdülhamid.

Method: This research carried out within the framework of qualitative research methodology is a review study based on literature review.

Findings: The reign of Abdülhamid II witnessed radical changes and developments in the field of education. Especially the studies and practices carried out in the fields of special education, vocational education, etc. are of great importance. For example, the opening of the first school for the mute in the Ottoman Empire during the reign of Abdülhamid II, the writing of a sign language handbook and education in sign language, and the admission of the visually impaired in the process are noteworthy works for that period.

II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği

The Arabic word idadi (high schools) which means to prepare and develop, means a place of preparation. This is why, before 1869, the preparatory classes of many schools were called high schools (idadi).

Historian İlber Ortaylı in the television program "The Last Ruler of Three Continents" on NTV about Abdülhamid II He pointed to the good education provided during the reign of Abdülhamid II, the educational reform in the midst of chaos, the dynamic staff of educators and schooling, and stated that around 20 thousand students were educated in high schools (idadi), the number of which was increased to 109 during this period.

Sultan II. Abdülhamid period was a time zone major developments in many areas of the Ottoman Empire with management style based on breakthrough, change and transformation. It was observed with application significant improvements in education. One of the important practices that emphasize the value of II. Abdülhamid period in terms of education is the opening of those who were in a significant position in different regions of Anatolia. The meaning of the idiomatic sentence is the name given to the schools in the past. Formed the ground the number of high schools which are a few at the beginning of the semester will be increased to over 100 during the period. This resulted not only quantitative but also qualitative important transformations. For this purpose, studies on the development of individuals and achievements of the society in the field of education will be screened.

Conclusion: One of the important practices that emphasize the educational value of the Abdülhamid II period is the opening of idadi-high schools at a remarkable rate in different regions of Anatolia. The fact that the number of high schools (idadi) which did not exceed two fingers at the beginning of the period, increased to more than 100 during the period is an indicator of an important transformation that can be explained not only in terms of quantity but also in terms of quality.

During the reign of Abdülhamid II, a great effort was made to expand the primary schools not only in the center but also in the remotest places, starting from the lowest level.

Although the targeted result was not achieved, it can be said that the establishment of branches of industry, trade and agriculture in secondary education was a noteworthy initiative in terms of paving the way for the development of vocational and technical education in the Abdülhamid II period.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	30.01.2024	Submitted date
Kabul tarihi	25.06.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Çöm, Ş. (2024). Türkiye’de Düzenlenen Kısa Film Festivallerinde Yönetmenlerin Yaşadığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Journal of History School*, 71, 1917-1935.

TÜRKİYE’DE DÜZENLENEN KISA FİLM FESTİVALLERİNDE YÖNETMENLERİN YAŞADIĞI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Şenol ÇÖM¹

Öz

Türkiye’de düzenlenen film festivalleri ile ilgili yapılacak bir çalışmada karşılaşılabilecek başlıca sorunlar arasında, başvurulacak kaynakların kısıtlılığı ve kurumsallaşma eksikliği bulunmaktadır. Türkiye’de "kısa film festivali" başlığı altında düzenlenen etkinliklerin resmî web sayfalarında, güncel veya geçmiş yıllara ait başvuru yapan film sayısı, ön elemeyi geçen ve ödül alan filmlerin listesi gibi temel düzeydeki verilere dahi ulaşılabilmesi, bu festivallerin kurumsallıktan ne kadar uzak olduğunun bir göstergesidir. Festivallerin bu durumu göz önüne alındığında, film üreticileri tarafında da durumun farklı olmadığı görülmektedir. Kısa film üreticileri, ticari bir dolaşımın olmaması nedeniyle meslek örgütü oluşturma, demekleşme gibi kurumsallaşma ve birlikte hareket etme konusunda ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Film üreticileri tarafında yaşanan kurumsallaşma sorununun temelinde, kısa film yönetmenlerinin genellikle üniversitelerin ilgili bölümlerinde eğitim alan öğrenciler olması ve kısa film üretiminin lisans eğitimi sonrasında sürdürülebilir olmaması yatmaktadır. Türkiye’de düzenlenen film festivallerindeki sorunları ortaya koymak ve çözüm önerileri sunmak amacıyla yapılan çalışmada, 2015, 2016 ve 2020 yılları arasında birden fazla film üreten, ulusal ve uluslararası film festivallerinde ödül almış kısa film yönetmenleri ile yüz yüze, görüntülü kayıt, telefonla ses kaydı ve elektronik posta yöntemleri kullanılarak derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın uygulama kısmı, yapılandırılmış görüşme tekniği ile yapılan derinlemesine yüz yüze görüşmelere dayanan nitel araştırmayı kapsamaktadır. Yapılan analizler sonucunda, festivallerin kurumsallaşma ve kimlik kazanma noktasında yetersiz kaldığı ve bu durumun birçok sorunun temelinde yattığı belirlenmiştir. Çalışma, festivallerin yazılı ve görsel arşivlerini düzenleyerek online

¹Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Tasarım MYO, senolcom@gmail.com Orcid: 0000-0003-2611-3719.

erişime açmalarının ve böylece bilimsel araştırmalar için bir veri tabanı oluşturulmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kısa Film, Film Festivalleri, Belgesel Film, Kısa Film Yönetmenleri.

Problems and Solution Suggestions for Directors in Short Film Festivals in Türkiye

Abstract

One of the primary challenges encountered in a study on film festivals organized in Türkiye is the limited availability of resources and the lack of institutionalization. The official websites of events organized under the title of "short film festival" in Türkiye often lack basic information such as the number of films submitted in current or past years, lists of films that passed the preliminary selection, and those that won awards, which indicates how far these festivals are from being institutionalized. Considering this situation, it is evident that the same issues are prevalent among film producers. Short film producers face significant challenges in forming professional organizations and associations due to the absence of commercial circulation, which hinders institutionalization and collective action. The root of the institutionalization problem among film producers is primarily because short film directors are generally students from relevant university departments, and sustaining short film production post-graduation is challenging. This study, conducted to identify the problems in film festivals organized in Türkiye and propose solutions, involved in-depth interviews with short film directors who produced multiple films between 2015, 2016, and 2020, and won awards at national and international film festivals. These interviews were conducted face-to-face through video, telephone, voice, and email. The study's practical part is based on qualitative research using the structured interview technique, involving in-depth face-to-face interviews. The analyses revealed that festivals fall short in terms of institutionalization and identity formation, which underlies many of the problems. The study emphasizes the necessity for festivals to organize their written and visual archives and make them accessible online, thereby creating a database for scientific research.

Keywords: Short Film, Film Festivals, Documentary Film, Short Film Directors.

GİRİŞ

Türkiye'de düzenlenen kısa film festivalleri, sinema sanatının gelişimi ve kültürel zenginliğin artırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu festivaller, genç ve bağımsız yönetmenler için eserlerini sergileyebilecekleri, deneyim kazanabilecekleri ve sektördeki diğer profesyonellerle ağ kurabilecekleri önemli platformlar olarak öne çıkmaktadır. Ancak, bu festivallerde yönetmenlerin

karşılaştığı sorunlar, onların yaratıcılıklarını sergileme ve kariyerlerini ilerletme süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de düzenlenen kısa film festivallerinde yönetmenlerin yaşadığı sorunları detaylı bir şekilde ele almakta ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmaktadır.

Bu çalışmanın temel problemi, Türkiye’de düzenlenen kısa film festivallerinde yönetmenlerin karşılaştığı sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik önerilerin incelenmesidir. Türkiye’deki kısa film festivalleri, genç ve bağımsız yönetmenler için önemli platformlar sunmasına rağmen, çeşitli yapısal ve operasyonel problemler nedeniyle beklenen etkiyi yaratmada yetersiz kalmaktadır.

Kısa film festivalleri, sinema sektörünün can damarlarından biri olarak kabul edilir. Bu festivaller, özellikle bağımsız sinema adına büyük bir öneme sahiptir. Yönetmenler, bu festivaller aracılığıyla hem eserlerini geniş kitlelere sunma fırsatı bulur hem de sektördeki diğer profesyonellerle etkileşimde bulunarak deneyimlerini artırma şansı yakalarlar. Ancak, bu festivallerde yönetmenlerin karşılaştığı finansal zorluklar, teknik sorunlar, dağıtım ve tanıtım konusunda yaşanan sıkıntılar gibi bir dizi problem, onların bu fırsatlardan tam anlamıyla yararlanmalarını engelleyebilmektedir.

Bu çalışma, Türkiye’deki kısa film festivallerinde yönetmenlerin karşılaştığı sorunları derinlemesine incelemeyi ve bu sorunlara yönelik gerçekçi ve uygulanabilir çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hedefi, yönetmenlerin karşılaştığı sorunları ayrıntılı bir şekilde belirlemek, bu sorunların altında yatan nedenleri ortaya çıkarmak ve bu sorunları çözmek için etkili stratejiler önermektir. Bu amaçla, çalışma kapsamında niteliksel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat, gözlem ve doküman analizi kullanılmış ve elde edilen bilgiler belirli süreçler altında kategorize edilerek sunulmuştur.

Çalışmanın ilk aşamasında, Türkiye’deki kısa film festivalleri hakkında genel bir bilgi verilmiş ve bu festivallerin sinema sektöründeki yeri ve önemi tartışılmıştır. Ardından, yönetmenlerin festivallerde karşılaştığı sorunlar detaylı bir şekilde incelenerek ve bu sorunların yönetmenlerin yaratıcı süreçlerine ve kariyer gelişimlerine olan etkileri ele alınmıştır. Bu aşamada, sorunların nedenleri ve bu sorunların yönetmenler üzerindeki etkileri derinlemesine analiz edilecektir.

Çalışmanın sonraki aşamasında, yönetmenlerin karşılaştığı sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bu çözüm önerileri, sorunların nedenlerine ve yönetmenlerin ihtiyaçlarına dayalı olarak şekillendirilmiş ve uygulanabilirliği göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır. Çözüm önerilerinin geliştirilmesi

sürecinde, yönetmenlerle yapılan görüşmeler, gözlemler ve toplanan diğer verilerden yararlanılmıştır.

“Türk sinemasında kısa filmin tarihi yoktur” sözünde yer alan “tarih yokluğundan” kastedilen aslında yok olan kısa film tarihi değil “Türk sinemasında kısa film geleneğinin” yokluğudur (Dinçer, 1996) Başka bir ifadeyle kısa film adına yapılanlar üzerine kapsamlı bir çalışma ya da kaynak oluşturulmamıştır. Benzer şekilde dernekleşme ya da örgütlenme noktasında da kısa film üreticilerinin faaliyetlerine yönelik bir çalışma 90’lı yıllara kadar görülmemektedir. Öyle ki kısa film üretmek isteyen bir yapımcının-yönetmenin devlet desteği alabilmesi için sinemanın Türkiye’ye gelişinin 100. yılında mümkün olabilmektedir. 5 Eylül 1995 yılında Resmî Gazetede yayımlanan yönetmelik ile Kültür Bakanlığı kısa metrajlı filmlere destek kararı alarak “kısa film” devlet tarafından ilk kez resmi olarak varlığı kabul edilmiştir. (Etikan, 1996, s. 6) Yakın tarihe kadar varlığını kabul ettirme noktasında sorunlar yaşayan kısa film yapımcıları benzer sorunu dağıtım ve gösterim noktasında da yaşamıştır. Bu noktada 2000’li yılların başlarında kısa filmlerin izleyici ile buluşabileceği yegâne platformların film festivalleri olduğu söylenebilir. Bununla birlikte 2005 ve sonrası online video platformların oluşması izleyici ile buluşma noktasında kısa film yönetmenlerine yeni olanaklar sunmuştur. Dijitalleşme ve internetin sunduğu imkânlar kısa filmlerin izleyici ile buluşması noktasında her ne kadar film festivallerinin pabucunu dama atmış gibi görünse de film festivalleri önemini korumaktadır. Bu bağlamda “değeri onaylanan filmler, filmlerin değerini belirleyen festivallerin seçici, pazarlayıcı ve dağıtıcı kimliğini yeniden meşrulaştırır. Kısaca filmler festivalle prestij kazandırır, festivaller de filmlere” (Öcal Lalehan, 2013) sözü film festivallerinin film yapımcılarıyla karşılıklı prestij kazanma noktasında önemli bir yapı olduğunu vurgular niteliktedir. Yukarıda da belirtildiği üzere Türk Sinema Tarihi ve bunun paralelinde Türk Kısa Film tarihinde olduğu gibi benzer sorun Türkiye’de düzenlenen film festivallerinde de göze çarpmaktadır.

Nagihan Çakar Bikiç’in çalışması (2018), Türkiye’de düzenlenen belgesel film festivallerinin kurumsallaşma süreçlerindeki zorlukları ele almıştır. Bu çalışma, festivallerin kurumsallaşma eksikliğinin, akademik çalışmaların yapılmasını zorlaştırdığını belirtmiş ve bu sorunların kısa film festivalleri için de geçerli olduğunu vurgulamıştır. Bikiç Türkiye’de düzenlenen belgesel film festivalleri ile ilgili çalışmasında bu sorunu şu şekilde özetler: “Festivallerin /yarışmaların kurumsallaşması sürecine dair yaşanan bu güçlük, bu konuya ilişkin akademik çalışmaların yapılmasını da zorlaştırmaktadır” (Bikiç, 2018). Çalışma kapsamında görüşülen kısa film yönetmenleri açısından Türkiye’de düzenlenen

Türkiye’de Düzenlenen Kısa Film Festivallerinde Yönetmenlerin Yaşadığı Sorunlar...

film festivallerinde yaşanan sorunların temelinde “kurumsallaşma sorunu” yatmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'deki kısa film festivallerinde yönetmenlerin karşılaştığı sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini kapsamlı bir şekilde ele almayı hedeflemektedir. Çalışma, yönetmenlerin karşılaştığı sorunları anlamak, bu sorunların altında yatan nedenleri ortaya çıkarmak ve sinema sektörünün bu sorunları çözme konusunda daha etkili adımlar atmasına katkıda bulunmak amacıyla tasarlanmıştır.

TÜRKİYE’DE KISA FİLM FESTİVALLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Türkiye’de kısa film festivallerinin tarihsel gelişimi, sinema sanatının evrimi ve kültürel dinamiklerle yakından ilişkilidir. Türkiye’de sinema, 19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ortaya çıkmış ve 20. yüzyıl boyunca hızla gelişmiştir. Kısa film ise, Türk sinemasının başlangıcından itibaren önemli bir yer tutmuştur. Özellikle 1960’lar ve 1970’lerde, Türk sinemasının "Altın Çağı" olarak adlandırılan dönemde, kısa film yapımı ve festivalleri önem kazanmıştır (Scognamillo ve Demirhan, 1996). Bu dönemde, kısa filmler, genç sinemacıların kendilerini ifade etme ve deneysel çalışmalar yapma alanı olarak öne çıkmıştır.

Kısa filmi tüm tanımlamalardan bağımsız sadece süre olarak kısa olan filmler olarak değerlendirdiğimizde üretilen ilk filmleri kısa film olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda yine tür ayrımına gidilmediğinde ilk belge filmlerin de kısa film olduğu söylenebilir. Türkiye’de kurmaca (imgesel) türdeki kısa film tarihi 1921 yılında Sadi Fikret Karagözoğlu’nun oyunculuğu ve yönetmenliğini üstlendiği “Bican Efendi” güldürüleri ile başlamıştır (Can, 2005).

1948 yılında Yerli Film Yapanlar Cemiyeti tarafından düzenlenen “Yerli Film Müsabakası” Türkiye’de üretilen uzun metrajlı filmlerin katıldığı ilk film festivalidir (Esen, 1994). Kısa film alanında yapılan çalışmalar Cumhuriyet döneminin ilk günlerinden 1960’lı yıllara kadar kişisel çalışmaların ötesine geçememiştir (Giovanni, 1996). Robert Koleji Sinema Kulübü tarafından 1967 yılında düzenlenmeye başlayan Hisar Kısa Film Yarışması ise Türk sinema tarihinin ilk kısa film yarışması olarak tarihteki yerini alır. 8 ve 16mm dallarında ödül veren yarışma, genç yeteneklere imkân vermesi ve Yeşilçam’a alternatif olması açısından takdirle karşılanırsa da aldığı olumsuz tepkiler nedeniyle festival 4 yıl gibi kısa bir süre devam edebilmiştir (Erus, 2015). Kısa film üretiminde 1960’lı yıllarda yaşanan bu kitlesel hareketliliğe dönemin siyasi gelişmeleri

yanında taşınabilir 8 ve 16 mm kameraların ülkemizde görece ulaşılabilir olması etkilidir. Bir grup insanın bir araya gelerek kurduğu 'genç sinemacılar' bir yandan dönemin siyasal olaylarını belgelerken, bir yandan da kısa filmler üretmişlerdir (Öztürk, 2009).

1970'lerin sonlarına doğru Türkiye'de kısa film festivalleri, sinema sanatının gelişimine paralel olarak daha organize bir yapı kazanmaya başlamıştır. İstanbul'da düzenlenen "1. Uluslararası Kısa Film Festivali" (1979), Türkiye'de bu alandaki ilk önemli organizasyonlardan biri olarak kabul edilir (Özön, 1984). Bu festival, Türk kısa filmlerinin uluslararası arenada tanıtılmasında önemli bir rol oynamış ve yerli sinemacıların eserlerini geniş bir izleyici kitlesine sunma fırsatı sağlamıştır.

1980'ler ve 1990'lar boyunca, Türkiye'de kısa film festivalleri sayıca artmış ve çeşitlenmiştir. Bu dönemde, Ankara, İzmir ve Antalya gibi büyük şehirlerde de kısa film festivalleri düzenlenmeye başlanmıştır. Örneğin, Ankara Uluslararası Film Festivali'nin kısa film yarışması, bu dönemde Türk kısa filmlerine önemli bir platform sunmuştur. Ayrıca, bu dönemde düzenlenen festivaller, genç yönetmenlere ve bağımsız film yapımcılarına destek olmanın yanı sıra, Türk sinemasının uluslararası alanda tanıtılmasına da katkıda bulunmuştur.

Hisar Film Yarışması'ndan sonra 1990'lı yıllara kadar kitlesel katılımın sağlandığı herhangi kısa film organizasyonu kayıtlara geçmese de bireysel olarak birçok yönetmen bu dalda eserler vermeye devam etmiştir. 90'lı yılların başında gerek Türkiye'de özel kanalların yayın hayatına başlaması gerekse İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği'nin (IFSAK) ulusal düzeyde kısa film festivali düzenlemeye başlaması kısa film üretimine olan ilginin artmasına ve belli bir izleyici kitlesinin oluşmasına neden olmuştur. Bunların yanında Türkiye'deki üniversitelerin sinema eğitimi veren bölümlerinin artması ve bu okulların düzenlediği festivaller kısa film gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (Elitaş, 2020). Bu artışta film üretiminde kullanılan pelikül yerine maliyet ve kullanım kolaylığı sağlayan video teknolojilerinin gelişmesi de önemli bir etkidir.

2000'lerin başından itibaren, dijital teknolojinin gelişimi ve internetin yaygınlaşması, Türkiye'deki kısa film festivallerinin yapısını ve erişilebilirliğini önemli ölçüde değiştirmiştir. Dijital teknoloji, genç sinemacıların daha düşük maliyetlerle film üretmelerine olanak tanımış ve bu da kısa film üretiminin artmasına yol açmıştır. İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte, festivallerin duyuruları ve filmlerin dağıtımı daha geniş kitlelere ulaşmış, bu da Türk kısa filmlerinin ulusal ve uluslararası alanda daha fazla tanınmasını sağlamıştır. Video teknolojilerinin yaşattığı etkinin bir benzeri ise 2009 yılı sonrası DSLR (Dijital

Single-Lens Reflex) olarak bilinen ve video kameralara kıyasla daha uygun maliyetli dijital kameraların piyasaya sürülmesi kısa film üretiminde önemli bir etken olmuştur. Fiyatları giderek ucuzlayan video kameralar ve yeni nesil DSLR kameralar yüksek kalitede çekimler yapabilmekte, yeni kurgu teknolojileri pek çok ses ve görsel müdahaleyi kolaylıkla gerçekleştirebilmektedir (Aytaş, 2013). Türkiye özelinde kısa film üreticilerinin çoğunlukla bu alanda eğitim alan üniversitelerin öğrencileri olduğu düşünüldüğünde kamera ve ekipmanlarının ulaşılabilir olması film üretimini artıran önemli bir teknolojik yenilik olduğu söylenebilir. Benzer şekilde önceleri kurgu yapabilmek için en az bir player (oyuncu) ve recorder (kayıtçı) video ve bu iki videoyu kontrol eden edit cihazından oluşan kurgu seti gerekirken 2000’li yılların ilk yıllarından itibaren pahalı ve erişimi zor kurgu ünitelerinin yerini masaüstü ve dizüstü bilgisayarlara yüklenen yazılımlar almıştır. Bunun yanında video kameraların kullandığı kaset yerini hafıza kartlarına ve hard disklere bırakmıştır. Çekim ve kurgu teknolojilerinde yaşanan bu gelişmeler film üretim maliyetlerinin düşmesine ve film üretiminde nicel bir artış sağlamasına önemli katkılar sağlamıştır.

Kısa film üretiminin artışında bir diğer önemli etken ise kısa film yarışması ya da festivali adı altında düzenlenen etkinlikler olmuştur. Özellikle 2000 yılı sonrasında üniversiteler, belediyeler gibi kamu kurum ve kuruluşlarının da film festivallerine olan ilgisi ve belirli temalarda film yarışması düzenlemeleri film üretimini tetikleyen etkenlerdendir.

Son yıllarda, Türkiye’deki kısa film festivalleri hem yerel hem de uluslararası düzeyde önemli bir etki yaratmaya devam etmektedir. Bu festivaller, genç ve bağımsız sinemacıların eserlerini sergileme, deneyim kazanma ve sektördeki diğer profesyonellerle ağ kurma fırsatları sunmaktadır. Ayrıca, bu festivaller, Türk sinemasının çeşitliliğini ve zenginliğini yansıtan bir vitrin görevi görmekte ve Türkiye’nin kültürel mirasının korunması ve tanıtılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’deki kısa film festivallerinin tarihsel gelişimi, Türk sinemasının genel evrimiyle paralel bir yol izlemiştir. Bu festivaller, Türk sinemasının gelişimine önemli katkılarda bulunmuş, genç ve bağımsız sinemacılara destek olmuş ve Türkiye’nin kültürel zenginliğinin ulusal ve uluslararası alanda tanıtılmasına katkıda bulunmuştur. Günümüzde, bu festivaller, Türk sinemasının geleceği için hayati bir öneme sahip olmaya devam etmektedir.

YÖNTEM

Kısa film yapımcıları açısından bakıldığında, film festivallerinin film üretimine motivasyon sağlama konusunda önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu çalışmanın ilgili bölümünde, film festivali ile film yarışması arasındaki farka

dikkat çekmek gerekir. Festivaller, genellikle açılış galaları, film gösterimleri, atölye çalışmaları ve söyleşiler gibi çeşitli etkinlikler içeren, geniş bir zaman aralığına yayılan organizasyonlardır. Öte yandan, film yarışmaları genellikle sadece ödül törenleriyle sonuçlanan etkinlikler olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada, "film festivali" ve "film yarışması" terimleri arasında ayırım yapılmadan, genel olarak "film festivali" ifadesi kullanılmıştır.

Çalışmanın uygulama kısmı, yapılandırılmış görüşme tekniği ile yapılan derinlemesine yüz yüze görüşmelere dayanan nitel araştırmayı kapsamaktadır. Nitel araştırma, Yıldırım ve Şimşek (2006, s.104) tarafından "Algıların ve olayların doğal ortamlarında gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik bir süreç" olarak tanımlanmaktadır. Tekin, görüşme türlerine dair çeşitli sınıflandırmaların yapıldığını, ancak literatürde en çok kullanılan türlerin yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmeler olduğunu belirtmiştir. Yapılandırılmış görüşmelerde, görüşülen kişiden belirlenmiş standart soruları yanıtlaması istenir. Bu tür görüşmelerde açık uçlu sorulara fazla yer verilmediğinden, esneklik ve çeşitlilik minimuma indirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, görüşmeci istediği soruya yanıt verme hakkına sahiptir ve bu tür görüşmeler daha çok yanıtlayan kişinin ilgi ve bilgisine göre şekillenir. Yapılandırılmamış görüşmelerde ise önceden belirlenmiş sorular bulunmamakla birlikte, görüşmeci, katılımcıyı belirli bir konuya yönlendirebilir (Coşkun vd., 2015, s.95). Nesnellğin sağlanması gereken derinlemesine görüşme tekniğinde, yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Görüşmeler, birden fazla film üretmiş ve ulusal ve uluslararası film festivallerinde ödüller kazanmış yetkin yönetmenlerle gerçekleştirilmiştir. Yapılan söyleşilerde yönetmenlerin ürettikleri filmlerin türü (belgesel, kurmaca, deneysel, animasyon) açısından bir ayırım yapılmamıştır. Görüşülen yönetmenler arasında, farklı türlerde film üretenlerin yanı sıra film festivali yöneticiliği veya jüri üyeliği gibi görevlerde bulunanlar da yer almaktadır. Yönetmenler arasındaki kadın ve erkek sayısındaki orantısızlık, Türkiye'de kısa film üreten yönetmenlerin genel durumunu doğal bir şekilde yansıtmaktadır. 2015-2016 yıllarında yapılan görüşmeler, "Ödüllü Yönetmenlerle Kısa Film ve Belgesel Üzerine Söyleşiler" (Çöm, 2021) adlı kitapta toplanmadan önce, 2020 yılında yapılan söyleşiler için yönetmenlere tekrar ulaşılarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Kitapta yer almayan, ancak bu çalışmanın hazırlandığı dönemde Türkiye'de düzenlenen festivallerde belgesel kategorisinde en çok ödül (25) kazanan "Kurbağa Avcıları" filmiyle dikkat çeken yönetmen Batuhan Kurt da çalışmaya dahil edilmiştir. Görüşmeler sonucunda, Türkiye'de düzenlenen film festivallerinde yaşanan

sorunlar, kısa film yönetmenleri açısından festival öncesi, festival sırası ve festival sonrası olmak üzere üç aşamada betimsel analiz yöntemiyle incelenmiş ve ortaya çıkan sorunlara yönelik çözüm önerileri belirtilmiştir.

Tablo 1.

Araştırma sürecinde görüşme yapılan yönetmenler ve görüşme yöntemi

Yönetmen	Film Türü	Görüşme Yöntemi
Abdurrahman Öner	Kurmaca	Elektronik Posta
Ahmet Bikiç	Belgesel-Kurmaca	Yüz yüze- Elektronik Posta
Aytekin Can	Belgesel	Yüz yüze
Batuhan Kurt	Belgesel	Yüz yüze- Telefon Ses Kayıt
Cüneyt Karakuş	Kurmaca	Elektronik Posta
Deniz Özden	Belgesel-Kurmaca	Yüz Yüze-Elektronik Posta
Doğacan Aktaş	Belgesel-Kurmaca	Elektronik Posta
Emre Gül	Kurmaca	Yüz Yüze
Ertuğrul Karşlıoğlu	Belgesel	Yüz Yüze
Gökhan Öcal	Belgesel	Yüz Yüze
Hayri Çölaşan	Belgesel-Kurmaca	Video Kayıt Yöntemi
Kıvanç Türkgeldi	Belgesel-Kurmaca	Elektronik Posta
Koray Sevindi	Kurmaca-Animasyon	Yüz Yüze-Elektronik Posta
Mehmet A. Sevimli	Kurmaca	Yüz Yüze
Musa Ak	Belgesel-Kurmaca	Yüz Yüze-Elektronik Posta
Nursena Şimşek	Belgesel-Kurmaca	Yüz Yüze
Oğuzhan Kaya	Deneysel	Yüz Yüze-Elektronik Posta
Serhat Karaaslan	Kurmaca	Elektronik Posta
Serhat Koca	Belgesel-Kurmaca	Yüz Yüze
Serpil Altın	Kurmaca	Elektronik Posta
Yavuz Pullukçu	Belgesel	Yüz Yüze-Elektronik Posta

Yönetmenlerle yapılan derinlemesine görüşmeler sonrasında elde edilen veriler Türkiye’de düzenlenen film festivallerinde yaşanan sorunlara yönelik görüş ve önerileri başvuru-ön eleme süreci, festival süreci ve festival sonrası süreç başlıkları altında toplanarak bilimsel analiz yöntemi değerlendirilmiştir (Tablo 1).

BAŞVURU-ÖN ELEME SÜRECİ

Herhangi bir festivale başvuru esnasında istenilen belgelerin sade olması gerekmektedir. Ön eleme aşamasında yani filmin henüz festivale kabul edilip edilmeyeceği netleşmemişken gerekli olmayan materyal veya bilgilerin

yönetmenden talep edilmesi maddi ve manevi kayıplara yol açabilmektedir. Örneğin film henüz değerlendirme aşamasındayken filme ait afiş, set fotoğrafı, filmin diyalog listesi gibi çıktılar başvuru sürecinde yönetmenden talep edilebilmektedir. Bir yönetmenin veya film yapımcısının yıl içinde defalarca başvuru formu doldurduğu düşünüldüğünde bu önemli bir zamanın sadece başvuru sürecinde harcanması anlamına gelmektedir. Film değerlendirme sürecinde istenilen belge ve bilgiler olabildiğince sade olmalı filmin ön elemeyi geçmesi durumunda hangi belgelerin talep edileceği başvuru sürecinde duyurulmalıdır.

Başvuru sürecinde yaşanan bir diğer sorun festival takviminde yaşanan sorunlar olarak özetlenebilir. Festivale son başvuru tarihi, ön elemeyi geçen filmlerin ilan edileceği tarih gibi festival web sayfasında duyurusu yapılmış bilgilerde zorunlu olmadıkça değişiklik yapılmamalıdır. Mücbir sebeplerle festival takviminde yapılacak değişiklikler başvuru sürecinde talep edilen elektronik posta gibi iletişim kanalları aracılığıyla o tarihe kadar başvurusun tamamlanmış yönetmenlere iletilmelidir. Yapılan görüşmelerde özellikle festival yönetimlerince son başvuru tarihinin uzatılması o tarihe kadar başvurusunu tamamlanmış yönetmenlerde adil bir süreç yaşanmadığı algısına sebep olabildiği ifade edilmiştir.

Başvuru sürecini eksiksiz tamamlayan film yönetmenine “başvuru süreciniz tamamlanmıştır” bilgisi iletilmelidir. Bu tür bir geri dönüşüm sağlanmadığında filminin eksiksiz ulaşıp ulaşmadığı konusunda tereddüt yaşayan film yönetmeni festival ofisine teyit ettirme gereği duymaktadır. Bu tip bir teyit sürecinde yapılan yazışma veya telefon görüşmeleri ise çoğu zaman kısıtlı bir ekiple çalışan festival komitesi için ek iş yükü getirmektedir.

Birçok film festivali ön seçici başka bir ifadeyle ön eleme jürisinin kim veya kimlerden oluştuğunu duyurmamaktadır. Ana jüriyi oluşturan kişilere ait bilgilere festival resmî sitesinde yer verilirken bu ana jüriye hangi filmlerin sunulacağını belirleyen ön eleme jürisinin kimler olduğuna yönelik herhangi bir bilgi paylaşılmamaktadır. Ön eleme jürisi hakkında yapılacak bilgilendirme değerlendirme sürecinin objektif şekilde yapıldığı düşüncesine katkı sağlayacaktır.

Film festivallerine başvuru sürecinde yaşanan bir diğer sorun da başvuran film sayısında yaşanan enflasyondur. Özellikle online platformlar üzerinden uluslararası olarak her katılımcının başvurusuna açık olan festivallere binlerce başvuru yapıldığı bilinmektedir. Bu noktada başvuru sürecinin tamamen online ve ücretsiz olması başvuran filmlerin sayısında artışında önemli bir etkidir. Elbette başvuran film sayısı ne kadar fazla olursa bunlar arasında izleyici ile

buluşturulacak daha kaliteli filmlerin sayısı da artmış olacaktır. Bununla birlikte binlerle ifade edilen filmlerin sağlıklı bir ön elemenden geçirilmesi pek mümkün olamamaktadır. Online başvuru sürecinde festival yönetiminin sembolik düzeyde alacağı başvuru ücreti daha bilinçli bir katılım sağlama noktasında olumlu katkı sağlayacaktır.

Uluslararası düzeyde yapılan yarışmalarda pozitif ayrımcılık yapılarak profesyonel bir ekiple üretilmiş yabancı yapımlar, kendi imkânlarıyla film üretilen yerli yapımlarla karşı karşıya getirilmeden farklı kategoriler altında yarışma sağlanabilir. Böylelikle benzer koşullarda üretilen yerli yapımlar kendi içinde değerlendirilerek akçeli ve akçesiz ödüllerle desteklenmesi sağlanabilir.

Film festivallerine başvuru sürecinde kısa film yönetmenlerinin sıklıkla karşılaştığı diğer bir sorun, festival hakkında detaylı bilgiye sahip olmamalarıdır. Örneğin gönderilen filmin finale kalması durumunda festivale davet edilip edilmeyeceği, davet edilirse hangi ulaşım aracıyla hangi şartlarda konaklama sağlanacağı, filmlerin hangi salonlarda gösterileceği gibi bilgiler başvuru sürecinde yarışma şartnamesinde ya da festival resmî sitesinde detaylı olarak açıklanmalıdır.

Film festivalleri düzenlenirken hukuka uygun olmayan ya da etik olmayan maddelerin yarışma şartnamesinde yer almaması gerekir. Örneğin yapılan görüşmelerde yönetmenlerin ödül alıp almadığı belli olmadığı halde ödül töreninde bulunma zorunlğundan ve farklı bir şehirden törenin olacağı yere çağrılmalarına rağmen herhangi bir ulaşım ya da konaklama imkânı sunulmadan böyle bir zorunlukla karşılaştıkları ifade edilmiştir. Yarışma şartnamesinde film ödül töreninde film temsilcisinin bulunma zorunluluğı olması durumunda festival yönetiminin bu temsilcinin ulaşım ve konaklama masraflarını karşılaması gerekmektedir. Bu sağlanmadan “ödül töreninde bir temsilcinin bulunmaması durumunda ödül kazanılsa dahi verilmez” şeklinde bir madde amacı kısa filmin gelişmesi ve desteklenmesi olan hiçbir festivalin savunabileceğı bir yaklaşım olamaz. Film festivallerinin etik olmayan bir başka uygulaması da doğrudan ya da dolaylı olarak maddi destek dahi vermediğı filmlerin festival içinde gösterilebilmesi için film festivaline ait logo görselinin gönderilmesi istenilen filmin başına veya sonuna eklenmesi gibi ön şart bulundurması şeklindedir. Yarışma şartnamelerinde sıklıkla rastlanan olumsuz diğer bir yaklaşım ise filmlerin festivalde ödül alması durumunda tüm haklarının festivale devredildiğı yönünde ifadeler kullanmasıdır. Bu ifade ödül alan ya da başvuru yapan filmlerin ticari olmayan kültürel etkinliklerde yönetmene bilgi verilerek gösterilebileceğine yönelik genel bir onay metni ile düzeltilbilir.

Üzerinde durulmayan ve çoğu festivalde yaşanan bir başka sorun ise ön eleme süreci sonrası hangi filmlerin ön elemeyi geçtiğine yönelik duyurular noktasında yaşanmaktadır. Festival takviminde belirlenen ön eleme sonuçlarının açıklanacağı tarihe kesinlikle uyulmalı mücbir sebeplerle yaşanabilecek gecikmeler festival resmî web sitesi ve sosyal medya hesaplarından duyurulmalıdır. Bunun yanında ödül alan ya da ön elemeyi geçen film temsilcilerine bilgi verilirken bu süreçte çoğu zaman ön elemeyi geçemeyen film yönetmenlerine herhangi bir bilgilendirme yapılmamaktadır. Başvuru sürecinde tüm katılımcılardan alınan elektronik postalar aracılığıyla tek bir seferde ön eleme sonuçlarının duyurulması ek bir emek ya da iş gücü getirmemesine rağmen festival yönetimleri bu konuda gerekli hassasiyeti gösterememektedir.

Çalışma kapsamında kısa film yönetmenleri açısından film festivallerinin başvuru sürecinde dile getirilecek son sorun ise yarışma şartnamesine uymayan ancak ön elemeyi geçen filmlere yönelik itirazlar noktasında olacaktır. Festival yönetimi ön elemeyi geçmiş ancak yarışma şartnamesine uymadığı halde değerlendirme sürecinde dikkatten kaçmış filmlere yönelik itirazları dikkate almalıdır. Örneğin başvuru yapacak filmlerde süre sınırı, başka bir festivalde ödül almış olmamak ya da belirli bir tarihten sonra yapılmış olmak gibi şartlar aranmaktadır. İyi niyetli dahi olsa katılım şartnamesinde belirtilen kuralların esnetilmesi diğer katılımcıların adalet duygusunu zedeleyebilmektedir. Festival yönetimi yarışma şartnamesine uymayan filmlere yönelik itirazları değerlendirmek bu konuda ve gereğini yapmalıdır.

FESTİVAL – YARIŞMA SÜRECİ

Çalışmada belirtilen yönetmenlerle yapılan görüşmeler sonucunda film festivallerinin yarışma etkinliği sürecinde öne çıkan sorunlar ise şu şekilde özetlenebilir:

Film festivalini düzenleyen komite tarafından tüm finalist yönetmenlere festival süresince karşılaşılabileceği sorunları iletebileceği ve bu sorunu çözebilecek bir yetkilinin görevlendirilmesi gerekmektedir. Filmi finale kalan yönetmen ulaşım, konaklama sorunlarını çoğu zaman kendi imkanıyla öğrenmek ya da çözmek zorunda kalabilmektedir. Yapılan görüşmelerde özellikle şehir içi transfer konusunda yönetmenler mağduriyet yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Festival için davet edilen katılımcının konaklama yapacağı otel-misafirhane gibi mekânlarda festival temsilcisi bulunmalıdır. Bu görevliler katılımcılar giriş yaptığında festival süresince düzenlenecek etkinlik listesi, yaka kartı, festival kataloğu gibi materyalleri sunmalıdır.

Burada altının çizilmesi gereken bir husus ise bazı durumlarda festival bütçeleri ulaşım konaklama konusunda kısıtlı imkânlar sunabilmektedir. Katılımcıların şehirlerarası ulaşım, şehir içi transfer, konaklama gibi bilgileri henüz festival düzenleme aşamasında belirlenebilecek hususlar olduğu unutulmamalıdır. Önemli olan katılımcılara tam olarak hangi şartlarda davet edilecekleri konusunda bilgilendirmenin yapılmasıdır.

Konaklama ve ulaşım konusunda sıklıkla gündeme gelen bir sorun ise katılımcılar arasında eşitlikçi olmayan uygulamalardır. Özellikle uzun metrajlı filmlerin de yer aldığı festivallerde katılımcılar farklı lokasyon ve kalitede otellerde konaklatılmaktadır. Bunun yanında festival kapsamında yer alan bazı etkinliklere kısa film yönetmenlerinin davet edilmemesi bu ayrımcı yaklaşıma örnek olarak verilebilir.

Yukarıda belirtilen eşitlikçi olmayan yaklaşımın bir yansıması olarak kısa film yönetmenleri ile diğer katılımcı konukların buluşması engellenmektedir. Kısa filmler çoğunlukla sinema alanında eğitim alan öğrenciler tarafından üretildiği düşünüldüğünde bu kişilerin yapımcı, yönetmen, oyuncu gibi sektörün öne çıkan temsilcileriyle buluşup görüşmesi film festivalleri aracılığıyla mümkün olabilmektedir.

Görüşme yapılan yönetmenlerin üzerinde durduğu bir konu da film festivallerinin yapılan etkinliklerde film gösterimlerine gereken önemin verilmediği yönünde olduğudur. Öyle ki özellikle yarışma konseptinde olan etkinliklerde bazen hiç gösterim olmadığı gösterimin olduğu durumlarda ise duyuru noktasında yetersiz kalınmaktadır. Festival yönetimlerinin gösterim yeri, zamanı ve ücretsiz olduğu gibi bilgilerin halka duyurulmasında gereken önemi vermesi ve gösterim salonlarının halkın kolaylıkla ulaşım sağlayabileceği konumlarda seçmesi gerekmektedir.

Altı çizilmesi gereken bir diğer konu ise gösterim yapılacak salonlarda havalandırma, projeksiyon ve ses kalitesi gibi teknik alt yapının sağlanmış olması gerekmektedir.

Festival komitelerinin dikkat etmesi gereken bir başka konu ise festival jüri üyelerini belirlerken yarışmacılarla yakınlık ya da bağ olmamasına d mümkün olduğunca dikkat etmesi gerekmektedir. Bazı durumlarda finalist film-filmlerin jeneriğinde bulunan kişilerin aynı festivalde jüri üyesi olabilmektedir. Festival düzenlenirken yarışma şartnamesine konulacak bir madde ile bu tür yakınlığı olan filmlerin kabul edilmeyeceği duyurulabilir. Bunun yanında özellikle üniversitelerce düzenlenen festivallerde festivalin ev sahibi üniversitenin filmleri kendi içinde bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Böylelikle festival düzenleyicisi

üniversitenin kendi bünyesinde ürettiği filmler ile diğer üniversitelerden gelen filmler yarıştırmamalıdır. Diğer durumda ev sahibi üniversitenin alacağı her türlü ödül-derece diğer katılımcılar açısından negatif yorumlara açık olabilmektedir.

Her film kolektif bir çalışmanın ürünü olmakta birlikte çoğu kısa film festivalinde sadece filmin yönetmenine ödül verilmektedir. Değerlendirme ve puanlama sisteminin festival komitesi tarafından denetlenebileceği şeffaflıkta olması önemlidir. Jüriler filmleri sadece konusuna göre değil kamera, ışık, ses, oyuncu yönetimi gibi farklı alt kategorilerde yapacağı değerlendirmeler sonunda ortaya çıkacak bir değerlendirmeye tabi tutmalıdır. Filmlerin konulara göre değerlendirildiği sistemde festival filmlerinin belirli sosyal konuların öne çıktığı kısır bir döngüde sıkışıp kalması muhtemeldir. Bu bağlamda ülkemizde üretilen ve festival gösterimi alan filmler arasında korku, komedi, müzikal gibi türlerde filmlerin çok az olması ya da olmaması üzerine düşünülmesi ve araştırılması gereken bir sorundur.

Kısa film yönetmenleri açısından Türkiye’de düzenlenen film festivallerinde yaşanan sorunların bir diğeri ise festivalde derece alan filmlerin önceden duyurulmamasıdır. Öyle ki ödül alıp almadığı kesin değilken festival komitesi ödül töreninde filmin yönetmeni veya film temsilcisinin törende bulunma zorunluluğu getirmektedir. Bazı festivallerin törene ulaşım ya da konaklama imkânı sağlamadığı halde ödül törenine katılma zorunluğu getirdiği de bilinmektedir. Zaten düşük bütçelerle kendi filmlerini yapmaya çalışan kısa film yönetmenlerinin bu tür zorlamalara maruz bırakılmaması gerekir. Bunun yanında derece almadığı bir festival için başka bir şehirde bulunmak özellikle filmi yıl içinde farklı festivallerde yarışan bir yönetmen için toplamda önemli bir zaman kaybına yol açabilmektedir. Kısa film kategorisinde kimin hangi ödülü aldığı genel izleyici açısından uzun metraj filmlerde olduğu gibi heyecanı artıran bir unsur değildir. Bu yüzden özellikle sadece yarışma ve ödül töreninden oluşan etkinliklere sadece derece alan yönetmenlerin davet edilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bunun yanında adı kısa film festivali olan ve öznesi kısa filmci olan etkinliklerde bir iki cümleyle de olsa ödül alan film yönetmeni ya da temsilcisine söz hakkı tanınması genç yönetmenlerin motivasyon kazanması için önemli bir detaydır.

Çalışma kapsamında görüşme yapılan yönetmenlerin dikkat çektiği bir başka konu ise festivallerin akçeli ödüllerinin dağıtımını noktasında olmuştur. Akçeli ödüllerin dikey olarak yani sadece en iyi film gibi tek bir filme verilmesi yerine maddi desteğin olabildiğince yatay olarak dağıtılması kısa filmi desteklemek adına daha doğru bir uygulama olacaktır. Her yıl öne çıkan birkaç filmin farklı

festivallerde ödül aldığı bilinmektedir. Maddi ödüllerin birkaç filme verilmesi kadar festival kapsamında gösterim alan tüm filmlere gösterim ücreti için festival bütçesinden pay ayrılabilir. Böylelikle belirli bir standartta üzerinde film üreten her kısa filmci finale kaldığı farklı festivallerde alacağı gösterim ücretlerinin yeni projeleri için belli bir oranda desteklenmiş olacaktır.

Film festivallerinin üzerinde çok durmadığı bir diğer konu ise festivale katılan film yönetmenlerine katılım ve ödül belgesi gibi yazılı-basılı materyaller sunmamasıdır. Bazı durumlarda bu tür belgeler hazırlanmış olsa bile festivale katılmadığı için bu belgelerin film temsilcisine gönderilmemektedir. 15-20 yıl gibi çeyrek asırdır düzenlenen bazı festivallerin henüz festival için tasarlanmış özgün bir ödül heykeliği-plaketi sunmaktan uzak olduğu bilinmektedir

FESTİVAL – YARIŞMA SONRASI SÜREÇ

Festival resmî web siteleri ve sosyal medya hesapları festival süreci ve sonrasında aktif olmalıdır. Yarışma sonuçlarının dahi bazı festival resmi site ve sosyal medya hesaplarında yer almadığı ya da etkinlik geçtikten günler sonra siteye eklendiği bilinmektedir.

Festival web siteleri festivalin hafızası niteliğindeki dijital ortamlardır. Birçok festivalin geçmiş yıllara ait yazılı ve görsel arşivi bulunmamaktadır. Festivaller resmî web sitelerinde geçmiş yıllarda finale kalan, ödül alan filmlere ait liste ve bu filmlerin online olarak izlenebileceği bir veri tabanı oluşturabilir. Gerektiğinde bu filmlerin online izleme linkleri ilgili araştırmacılarla paylaşılabilir.

Festival yönetimleri yapacakları akçeli ödüllerin muhasebe sürecini önceden planlamalıdır. Bu tür maddi ödüllerin ödenmesine yönelik takvim festival başvuru sürecinde ilgililere duyurulmalıdır. Daha öncesinde duyurulan ödül miktarı üzerinden gelir ve damga vergisi kesintisi yapılmamalıdır.

Festival sonuçlarına yönelik bilgi genellikle sadece ödül alan ya da dereceye giren film temsilcisine ulaşarak yapılmaktadır. Filmini gönderen tüm katılımcılara festival sonuçları hakkında bilgilendirme yapılmalıdır.

SONUÇ

Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerin analizi, Türkiye’de düzenlenen festivallerde karşılaşılan sorunların birçok festival için ortak olduğunu göstermektedir. Bu sorunların temelinde, festivallerin kurumsallaşma ve kimlik kazanma konusunda yetersiz kalmaları yatmaktadır.

Festivallerin ilk adım olarak kendi yazılı ve görsel arşivlerini düzenleyerek bunları çevrimiçi ortamda erişime açmaları gerekmektedir. Bu şekilde oluşturulacak veri tabanı, bilimsel araştırmalar için yeni olanaklar sunacaktır.

Türkiye'de düzenlenen film festivallerinde öne çıkan bir diğer sorun, filmlerin değerlendirilme sürecinde göreceli kriterlerin kullanılmasıdır. Bu durum, tamamen ampirik bir değerlendirme şablonu oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Ancak, filmlerin konusundan bağımsız olarak sinematografik unsurlar gibi daha bilimsel yöntemlerle değerlendirileceği şablonlar oluşturulabilir. Bu yaklaşım, belirli sosyal sorunları işleyen filmlerin yanı sıra komedi, korku, müzikal gibi diğer türlerin de festivallerde izleyiciyle buluşmasını kolaylaştırabilir.

Türkiye'deki film festivallerinin kalitesini artırmak için, Türkiye Fotoğraf Sanatı Federasyonu benzeri bir yapı kurulabilir. Film yarışmaları ve festivallerinin daha sağlıklı işlenmesi için kriterler belirleyen ve bu kriterleri denetleyen bir yapı, belirli bir standartın yakalanmasına katkı sağlayabilir. Günümüzde, bu denetleme görevini çoğunlukla Türkiye'de düzenlenen film festivallerinin ana sponsoru olan Kültür Bakanlığı üstlenmektedir. Ancak bu denetim, genellikle bakanlık tarafından sağlanan bütçenin harcama kalemleri üzerine odaklanmaktadır.

Festival yönetimlerinin odaklanması gereken ana konu, kısa film üreticileri ile izleyiciyi buluşturmanın yanı sıra, kısa film üreticilerini desteklemek ve yeni film üretimini teşvik etmek olmalıdır. Kısa film, bağımsız bir sanat dalı olmasına rağmen, Türkiye'de genç yönetmenler için uzun metrajlı filmlere geçiş öncesi önemli bir basamak olarak görülmektedir. Ticari kaygılardan uzak, yaratıcı bir üretim yapısı sunan kısa film, gerekli destek sağlandığında ülke sinemasının gelişimine katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aytaş, M. (2013). Kısa film ve belgesel üzerine. İçinde N. Ankaralıgil (Ed), *DSLR Kameralar ile Kısa Film ve Belgesel Yapımı*. Tıbyan Yayıncılık.
- Bikiç, N. Ç. (2018). Türkiye'de belgesel film festivallerinde film seçimlerini belirleyen etkenler. *Yeni Düşünceler Dergisi* (9), 70-93.
- Bikiç, N. Ç. (2020). Pandemi etkisi: Kısa film festivalleri ve yaşanan dönüşüm üzerine bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(2), 1234-1261
- Can, A. (2005). *Kısa Film*. Tablet Kitabevi.

Türkiye’de Düzenlenen Kısa Film Festivallerinde Yönetmenlerin Yaşadığı Sorunlar...

- Coşkun, R., Altunışık, R., & Bayraktaroğlu, S. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. Sakarya Kitabevi.
- Çöm, Ş. (2021). *Ödüllü Yönetmenlerle Kısa Film ve Belgesel Üzerine Söyleşiler*. Kriter Yayınevi.
- Diñer, S. M. (1996). Kurmaca belgesel ve canlandırma sineması üzerine bir soruşturma. İçinde S.M. Diñer (Ed.), *Türk Sinemasında Kısa Film*. Kiv Yayıncılık.
- Elitaş, T. (2020). Kısa film tekniği. İçinde İ. E. Zinderen (Ed.), *Dijital Film Teknikleri*. Akademisyen Kitabevi.
- Erus Ç. Z. (2015). *Genç Sinema Devrimci Sinema Hareketleri*. Es Yayınları.
- Esen, Ş. K. (1994). Sinemada Festivaller. *Marmara İletişim Dergisi*, 8(8), 105-112.
- Etikan, H. (1996). Sunu. S. M. Diñer içinde, *Türk Sinemasında Kısa Film*. Kiv Yayınevi.
- Scognamillo, G. (1996). Kısa filmin dünü yok gibi. İçinde S. M. Diñer (Ed.), *Türk Sinemasında Kısa Film*. Kitle İletişim Vakfı Yayınları.
- Scognamillo, G. & Demirhan, M. (1996). *Fantastik Türk Sineması*. Kabalcı Yayınları.
- Öcal Lalehan, H. (2013). *Film Festivalleri ve Anlatı*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Özon, N. (1984). *Türk Sinema Tarihi*. Kabalcı Yayınları.
- Öztürk, S. (2009). *Kısa Film Oluşum Sürecinde Ses Öğelerinin Kullanımı*. Doktora tezi, Maltepe Üniversitesi.
- Tekin, H. H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3, 104-115.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. baskı). Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: This study aims to examine the problems faced by directors in short film festivals in Türkiye and to develop realistic and feasible solutions to these problems. The main objective of the study is to identify in detail the problems faced by directors, to reveal the underlying causes of these problems, and to propose effective strategies to solve these problems. For this purpose, in-depth interview, observation and document analysis, which are qualitative research methods, were used within the scope of the study and the information obtained was categorized and presented under certain processes.

Method: At the beginning of this study, an overview of short film festivals in Türkiye is presented and the role and importance of these festivals in the cinema industry are emphasized. Then, the challenges faced by the directors in these festivals were examined in detail and how these difficulties affected their creativity and career development were discussed. In this section, the origins of the problems and their impact on directors are comprehensively analyzed. In the following part of the study, solutions to these problems faced by directors are proposed. These proposals were formed on the basis of the origins of the problems and the requirements of the directors, they were shaped taking into account their applicability. In the process of developing solution proposals, interviews with directors, observations and other collected data were used. In the article, qualitative research methods were used. In this context, in-depth interviews were conducted with directors who have produced more than one film and won awards at national and international film festivals. The interviews were conducted without distinction between film festivals and competitions, and no distinction was made according to the type of films produced by the directors. These interviews were examined by descriptive analysis method in three stages: before, during and after the festival.

Findings: The findings of the article include the problems faced by directors in film festivals in Türkiye and suggestions for the solution of these problems. Issues such as difficulties in the application process, changes in the festival calendar, inadequate information about the pre-selection jury, increase in the number of films applying and unethical practices of festivals were discussed. It has been determined that unnecessary requests for documents and information during the application to festivals cause material and moral losses for the directors. For example, you have not yet evaluated

Changes in the festival calendar, especially the extension of deadlines, undermine the perception of a fair process. It was important to notify the directors of such changes through the communication channels specified in the application

process. Directors who have completed the application process must be confirmed. Otherwise, directors may experience uncertainty about the status of their applications. Festivals must announce who the pre-selection jury consists of. This will contribute to the transparency of the evaluation process. The increase in the number of films in the online application process makes a healthy pre-selection process difficult. Festivals do not provide sufficient support to finalist directors and there are organizational problems. Accommodation and transportation needs of the participants are not adequately met and unequal practices are observed. Film screenings are not given enough importance and there are technical infrastructure deficiencies. Failure to pay attention to the connections with the contestants in the selection of the judges jeopardizes a fair judging process. Making the application process online and free of charge increases the number of applications, while a symbolic application fee can encourage more informed participation. In international competitions, evaluating professional and amateur productions in separate categories can provide a fairer competition environment. In addition, the problems encountered during and after the competition process of the festivals were also discussed. Short film festivals in Türkiye offer important opportunities for the career development and creative processes of directors, but existing problems and deficiencies prevent these opportunities from being fully utilized.

Conclusion and Discussion: In the article, it is concluded that short film festivals in Türkiye offer important opportunities for directors, but they also face many problems. In order to solve these problems, it was emphasized that the institutionalization and identity acquisition processes of festivals should be strengthened, a more transparent and fair evaluation process should be established, and a more sensitive approach should be adopted to the needs of directors. In addition, suggestions were made such as organizing the written and visual archives of festivals and making them available online, the importance of creating a database for scientific research, and the adoption of more scientific methods in film evaluation processes. The results of this study provide valuable information that will allow short film festivals in Türkiye to be organized more efficiently and effectively and for directors to make the most of these platforms.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	03.05.2024	Submitted date
Kabul tarihi	25.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Banaz, E., Güven, A. Z. & Kara, Ö. T. (2024). Investigation of Pre-Service Turkish Language Teachers' Attitudes Toward Digital Reading. *Journal of History School*, 71, 1936-1948.

INVESTIGATION OF PRE-SERVICE TURKISH LANGUAGE TEACHERS' ATTITUDES TOWARD DIGITAL READING ¹

Emrullah BANAZ², Ahmet Zeki GÜVEN³ & Ömer Tuğrul KARA⁴

Abstract

Developing technology has changed many situations and has led to specific changes in how people read. Nowadays, digital reading activities through electronic media/devices and printed materials have started to increase daily. This research aimed to examine the digital reading attitudes of Turkish teacher candidates in terms of different variables. For this purpose, the research was structured according to the relational screening model, which is a quantitative method. Scanning models are an approach that allows you to describe a past or present situation as it is. The research sample consists of 224 Turkish teacher candidates studying at Akdeniz University in 2022-2023. The research data was collected with the Digital Reading Attitude Scale, and the data accessed using SPSS 24.0 was interpreted with ANOVA and t-test to analyze the data. Based on the findings of the research, it was observed that there was no significant difference in the digital reading attitudes of pre-service teachers in terms of gender, grade level, reading preferences

¹ Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %35 2. yazar: %35 3. yazar %30. Bu makalenin etik kurul onayı Akdeniz Üniversitesi'nde, 12.05.2022 tarih, 357733 sayı ve 09 toplantı numarası ile alınmıştır. Bu çalışmada yapay zekâ kullanmadığımı beyan ederim.

² Dr. Öğr. Üyesi., Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Ana Bilim Dalı, emrullahbanaz@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-5804-9339.

³ Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, ahmetzekigüven@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-4922-7535

⁴ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, tkara@cu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-5418-7718

(printed/digital material), and digital reading time variables. Still, a significant difference was observed in terms of reading proficiency

Keywords: Turkish Language Education, Pre-Service Teacher, Digital Reading, Attitude

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dijital Okumaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

Öz

Gelişen teknoloji, beraberinde birçok durumu değiştirdiği gibi kişilerin okuma biçiminde de belli değişimlere yol açmıştır. Günümüzde basılı materyallerin yanı sıra elektronik ortamlar/ cihazlar üzerinden dijital okuma eylemleri günden güne artmaya başlamıştır. Bu araştırmada Türkçe öğretmen adaylarının dijital okuma tutumlarını farklı değişkenler açısından incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma nicel bir yöntem olan ilişkisel tarama modeline göre yapılandırılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu, olduğu şekli ile betimlemeye olana sunan bir yaklaşımdır. Araştırmanın örneklemini 2022-2023 yılında Akdeniz Üniversitesinde öğrenim görmekte olan 224 Türkçe öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri Dijital Okuma Tutum Ölçeği ile toplanmış olup verilerin analizinde SPSS 24.0 kullanılarak erişilen veriler ANOVA ve t-testi ile yorumlanmıştır. Araştırmanın bulgularından hareketle öğretmen adaylarının dijital okuma tutumlarının cinsiyet, sınıf düzeyi, okuma tercihleri (basılı/ dijital materyal) ve dijital okuma süresi değişkenleri açısından anlamlı farklılık bulunmadığı gözlenirken okuma yeterliliği açısından ise anlamlı bir farklılık olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, Öğretmen Adayı, Dijital Okuma, Tutum

INTRODUCTION

Beyond its status as one of the foundational linguistic competencies, reading serves as a conduit for the augmentation of extant knowledge and the fortification of cognitive faculties. Its inclusion among the core language skills is predicated on its acquisition through formal instruction instead of mere habitual development (Aytaş, 2005). Academic pursuits are an integral part of personal growth and development. Through formal education, individuals acquire the foundational tenets of various fields of study, which continue to evolve and shape their perspectives throughout their lives. As a perpetual endeavor, reading plays a crucial role in this process, allowing individuals to expand their knowledge and understanding of diverse topics.

In this digital age, children who are often referred to as “digital natives” are exposed to technology from before they are born. As they progress through their

educational journey, it becomes crucial to provide them with tools and platforms that can help them develop the skills necessary to effectively gather, evaluate, combine, and share information through online channels (Çifci & Ünlü, 2020, s. 1369). The contemporary pedagogical paradigm, spanning elementary to tertiary educational strata, advocates the integration of cutting-edge technological apparatuses, including but not limited to computers, tablets, and advanced mobile devices, in conjunction with modern methodologies. Notably, the ubiquity of internet utilization post-millennium has engendered pivotal shifts in human existence and has invariably influenced reading. Boz (2018, s. 10) highlights the compression of extensive literary works into concise digital formats through online engagement and digital textual content. Yıldız & Keskin (2016) further emphasize the growing need for on-screen reading due to the rapid evolution of informational technologies, leading to a significant surge in the consumption of digital textual content.

Extensive research on related topics has been conducted, as evidenced by numerous studies. For example, Çelik (2015) investigated the reading habits of secondary school students regarding e-books. Similarly, Güven, Banaz & Özbilen (2018) delved into the perspectives of Turkish language learners on electronic reading. Ertürk Üzümcü (2018) also added to the academic discussion with research on the digital reading landscape and the future of e-books. Additionally, studies conducted by Şahin & Namlı (2019) critically appraised the propensities of pre-service educators toward integrating technology in pedagogical settings. Tiryaki & Karakuş (2019) delved into the digital reading comprehension proficiencies of Turkish trainee teachers, and Çifçi & Ünlü's (2020) analytical endeavors on online reading practices in Turkey have augmented the repository of knowledge in this domain. However, it has been noted that there is a noticeable gap in the research, specifically in regards to the digital reading preferences of pre-service Turkish educators. As a result, this study aims to contribute to the academic field by examining the digital reading attitudes of these educators in various contexts. Based on this reasoning, the primary goal of this investigation is to uncover the digital reading attitudes of pre-service Turkish educators. Regarding the framework explained above, the research questions are as follows:

1. Is there a statistically significant difference among pre-service teachers' attitudes toward digital reading regarding gender differences?
2. Is there a statistically significant difference among pre-service teachers' attitudes toward digital reading regarding different grade levels?
3. Do pre-service teachers' digital reading attitudes differ significantly according to their digital reading time?

4. Do pre-service teachers' digital reading attitudes differ significantly according to their digital reading competencies?
5. Do pre-service teachers' digital reading attitudes differ significantly according to their reading preferences?

METHODOLOGY

Instruments

The primary research methodology utilized in this investigation is the “relational survey model.” This model falls within the purview of quantitative research paradigms and was carefully chosen to uncover pre-service educators' digital reading attitudes across various variables. As per Karasar's (2005, s. 77) explanation, the survey model is an empirical method that aims to depict a realistic scenario either retrospectively or contemporaneously accurately. Further exploring its complexities, Karasar (2005, s. 81) suggests that relational survey models are based on identifying the existence and degree of covariance among two or more variables. In this context, the variables selected for correlation analysis are clearly indicated. However, such symbolic representation, encompassing value assignment and measurement, necessitates a structure conducive to relational scrutiny.”

Study Group

During the empirical phase of the study, a carefully selected group of 224 students from Akdeniz University was chosen through random sampling. The participants ranged from the 1st to the 4th academic years and were chosen to ensure a representative subset of the broader populace for the 2022-2023 academic tenure. The study's sample includes a detailed profile of the pre-service educators, which is outlined comprehensively below

Table 1
Distribution of participants per grade

Grade	<i>f</i>	%
1. grade	46	20,5
2. grade	51	22,8
3. grade	61	27,2
4. grade	66	29,5
Total	224	100,0

Data Collection and Analysis

The primary instrument employed for data procurement in the current investigation was the “Digital Reading Attitude Scale for Prospective Teachers (DRASPT),” a seminal work crafted by Yurdakal & Kırmızı in 2021. This meticulously designed scale encompasses 31 distinct items, bifurcated into two pivotal dimensions: the intrinsic characteristics of digital reading and the prevailing digital reading preferences. The response mechanism of the scale is articulated through a quintuple-point Likert scale, encapsulating the spectrum from “strongly disagree” to “strongly agree.” The scale’s reliability is demonstrated by its Cronbach’s Alpha coefficient, which is impressively high at 0.95. This indicates that the scale is highly consistent and accurate in measuring what it intends to measure.

The study relied on the DRASPT scale for data extraction, approved for use by the Akdeniz University Ethics Committee on May 13, 2023, under reference number 357733. The scale was distributed to educators manually, and data were collected and then digitized for computational analysis. The data was analyzed using various statistical tests in SPSS 24.0 software suite, including an independent t-test, one-way analysis of variance (ANOVA), Post-Hoc analysis, and descriptive statistics. These tests were chosen based on their suitability to the study’s objectives and subsidiary queries.

FINDINGS

This section presents the results of the empirical investigation into the digital reading attitudes of pre-service teachers. The data, systematically organized into tables, provides insights into how various factors—such as gender, grade level, internet usage duration, reading proficiency from digital devices, and reading preferences—impact these attitudes. Each subsection begins with a clearly stated research question, followed by a summary table showcasing the relevant statistics, and concludes with a concise interpretation of the findings. This structured presentation offers a comprehensive and coherent understanding of the digital reading tendencies among study participants

Table 2

Relationship between pre-service teachers' digital reading attitudes and gender variable

Gender	N	Mean	Standard Deviation	t	p
Female	113	4,00	0,481	0,748	0,456
Male	110	3,95	0,504	0,747	

According to the analysis presented in Table 2, gender was found to have an insignificant impact on shaping pre-service teachers' attitudes towards digital reading. The study revealed that male and female pre-service teachers had similar attitudes towards digital reading, with no statistically significant difference observed ($P < 0.05$).

Table 3

Relationship between pre-service teachers' digital reading attitudes and grade level

Grade	N	Mean	Standard Deviation	F	p
1. grade	46	3,91	,539	2,080	0,104
2. grade	51	3,92	,564		
3. grade	61	3,94	,443		
4. grade	66	4,10	,426		
Total	224	3,97	,492		

According to the results presented in Table 3, it can be inferred that the academic grade levels of pre-service teachers, namely first-year students, sophomores, juniors, and seniors, do not considerably influence their digital reading attitudes. The study indicates that these attitudes remain consistent regardless of the grade level, as no statistically significant variance ($P < 0.05$) was observed.

Table 4

Correlation between pre-service teachers' digital reading attitudes and duration of internet use

Internet Usage Duration	N	Mean	Standard Deviation	F	p
Less than 1 hour	35	3,86	0,580	1,442	0,231
1-3 hours	37	3,96	0,419		
3-5 hours	121	4,27	0,457		
More than 5 hours	30	4,11	0,584		
Total	223	3,97	0,492		

The findings presented in Table 4 indicate no significant correlation between pre-service teachers' attitudes towards digital reading and the amount of time they spend on the Internet, regardless of whether they spend a few hours a week or several hours a day ($P < 0.05$).

Table 5

Interrelation between pre-service teachers' digital reading attitudes and digital reading proficiency

Digital Reading						
Proficiency	N	Mean	Standard Deviation	F	p	
Poor	32	3,94	0,399	2,911	0,035	
Weak	56	3,89	0,417			
Medium	102	4,07	0,455			
Good	33	3,83	0,712			
Total	223	3,97	0,492			

In Table 5, we observe a distinct pattern in the digital reading attitudes of pre-service teachers based on their proficiency in reading from digital devices. The results indicate a significant difference in attitude between individuals adept at reading from screens and those not. This difference is reflected in the statistical analysis, which yielded a significant p-value ($P < 0.05$).

Table 6

LCD- Post-Hoc Analysis

Source of Variance	Sum of Squares	Degree of Significance	Mean Squares	F (LSD)	p	Difference
Between-groups	2,060	3	,687			Medium; Weak
With-groups	51,652	219	,236	2,911	0,03	Good;Medium
Total	53,712	222				

According to the LSD Post-Hoc analysis, a closer examination of proficiency levels indicates that pre-service educators possessing a moderate level of digital reading proficiency tend to have a more positive outlook on digital reading than those with lower proficiency levels. Additionally, individuals with higher proficiency levels display even more favorable attitudes than those with moderate proficiency.

Table 7

Association between pre-service teachers' digital reading attitudes and reading material preferences

Reading Preference	N	Mean	Standard Deviation	t	p
Printed	210	3,99	1,613	0,034	0,108
Digital Devices	13	3,76	1,427	0,155	0,177

In Table 7, it could be argued that a pre-service teacher's preference for reading materials, be it academic articles, fictional pieces, or news, could affect their digital reading attitudes. However, the available data indicates that such an assumption would be incorrect, as no statistically significant differences were observed based on reading material preferences ($p < 0.05$).

CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

This research aimed to examine the digital reading behaviors of potential Turkish teachers across various factors. The results exhibited that digital reading attitudes did not fluctuate between male and female pre-service Turkish teachers. This conclusion is consistent with the findings of Al-Rawajifh, Fong, and Idros (2010), who suggested that gender did not significantly impact teachers' use of Web 2.0 tools. Similarly, Şahin (2022) found no gender-based differences in digital literacy among students, and Yıldız & Keskin (2016) reported slightly higher levels of digital literacy among female students. However, no significant gender-based differences were observed. This trend can be attributed to democratizing access to information in modern times, which eliminates gender as a factor. Furthermore, the study found that the grade level of pre-service teachers did not significantly affect their digital reading attitudes. This outcome is consistent with Yontar's (2019) study, which found no significant difference in digital literacy based on departmental or grade-based classifications.

Similarly, Örün, Orhan, Dönmez & Kurt (2015) inferred that grade levels did not significantly modulate students' technological proclivities. Notwithstanding this, a perceptible trend was identified, where fourth-grade students exhibited heightened digital reading attitudes. This observation dovetails with the conclusions of Aksoğan & Özek (2012), who discerned superior technological competencies among fourth-grade students. The ubiquity of technology in contemporary societal and educational realms might account for this pervasive trend. The homogeneity in technology access can be attributed to the lack of significant variances observed among different grade levels.

Regarding Internet usage duration, the digital reading attitudes of pre-service teachers displayed no notable variation. This finding contrasts the assertions of Altunkaynak & Çağmlar (2020), who posited that a considerable 72% of educators frequently harness the Internet for research purposes. Likewise, Ocak & Karakuş (2019) emphasized a positive correlation between access to digital devices and elevated self-efficacy in digital literacy among pre-service educators. Lastly, a compelling correlation was identified between pre-service teachers' proficiency in digital reading and their digital reading attitudes. Specifically, individuals who assessed their e-book reading capabilities as "Good Level" outperformed their peers with medium and low proficiencies. Furthermore, those with a "Medium Level" competency surpassed those at the lower end of the spectrum. This trend underlines the notion that enhanced engagement with digital reading mediums augments the digital reading attitudes of pre-service educators.

Based on the empirical analysis of this research, the digital reading attitudes of pre-service teachers, when juxtaposed with their preferred reading material (printed vs. digital), revealed no discernible difference. Nevertheless, a higher mean score was observed for pre-service teachers' preference toward reading from printed materials. In a parallel study, Odabaş, Odabaş, & Binici (2020) scrutinized the influence of digital information sources and environments on the reading behaviors of pre-service teachers. Their conclusions resonate with the current research findings, emphasizing that pre-service teachers gravitate more towards printed materials, attributing this preference to their perception of more excellent utility derived from published readings. The higher average score among pre-service teachers regarding their inclination toward printed materials may be due to the dominant preference for such materials in pedagogical settings.

REFERENCES

- Aksoğan, M. & Özek, M. (2020) Öğretmen adaylarının teknoloji yeterlilikleri ile teknolojiye bakış açıları arasındaki ilişki. *Gümüşhane Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(2), 301-3011.
- Aksoy, N. C., Karabay, E. & Aksoy, E. (2021). Sınıf öğretmenlerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 14(2), 859-894.
- Al-Rawajfih, K. Fong, S. & Idros, S. (2010). Stages of concern in integrating e-learning in discovery schools. *Asian Social Science*, 6(8), 54-63.

- Altunkaynak, M. & Çağmlar, Z. (2020). Sınıf öğretmenlerinin ilkokuma yazma öğretiminde eğitim teknolojilerini kullanma ve eğitsel olarak faydalanama durumları. *Millî Eğitim Dergisi*, 226(49), 93-122.
- Aytaş, G. (2005). Okuma eğitimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 461-470.
- Boz, M. S. (2018) *Öğrencilerin Dijital Okuma Kültürü*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Çelik, T. (2015). Öğrencilerin e-kitap okuma tutumlarının incelenmesi. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(3), 271-284,
- Çifçi, M. & Ünlü, S. (2020). Türkiye’de çevrim içi okuma üzerine yapılan çalışmaların analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(4), 1368-1385.
- Ertürk, M. & Üzümcü, E. (2018). Yeni nesil dijital okuma deneyimi ve e-kitabın geleceği. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 8(2), 196-205.
- Güven, A., Banaz, E. & Özbilen, U. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin e-okumaya yönelik görüşleri. *Yeni Türkiye-Hasan Celal Güzel Özel Sayısı*, 254-261.
- Karasar, N. (2005) *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Nobel Yayıncılık
- Ocak, G. & Karakuş, G. (2019). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilik becerilerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 129-147.
- Odabaş, H., Odabaş, Y. Z. & Binici, K. (2020). Dijital bilgi kaynakları ve ortamlarının üniversite öğrencilerinin okuma davranışlarına etkileri. *Millî Eğitim Dergisi*, 227, 89-116.
- Örün, Ö., Orhan, D., Dönmez P. & Kurt, A. A. (2015). Öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik profilleri ve tekno tutum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 65-76.
- Şahin, E. K. & Sarıçam, H. (2022). Okumaya yönelik tutum, dijital okuryazarlık ve okul bağlılığı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 11(4), 1743-1765.
- Şahin, M. C. & Namlı, N. A. (2019). Öğretmen adaylarının eğitimde teknoloji kullanma tutumlarının incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 95-112.
- Tiryaki, E. N. & Karakuş, O. (2019). Türkçe öğretmeni adaylarının dijital uygulama aracılığıyla okuduğunu anlama becerisinin incelenmesi. *Journal of Advanced Education Studies*, 1(1), 1-11.

- Yıldız, N. & Keskin, H. (2016). Ergenlik dönemindeki öğrencilerin dijital ve matbu metin okumaya karşı tutumlarının çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 344-361.
- Yontar, A. (2019). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 815-824.
- Yurdakal, H. İ. & Kırmızı F. S. (2021). Öğretmen adayları için dijital okumaya yönelik tutum ölçeği (DOTÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 137-159.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: Extensive research on related topics has been conducted, as evidenced by numerous studies. For example, Çelik (2015) investigated the reading habits of secondary school students regarding e-books. Similarly, Güven, Banaz & Özbilen (2018) delved into the perspectives of Turkish language learners on electronic reading. Ertürk Üzümcü (2018) also added to the academic discussion with research on the digital reading landscape and the future of e-books. Additionally, studies conducted by Şahin & Namlı (2019) critically appraised the propensities of pre-service educators toward integrating technology in pedagogical settings. Tiryaki & Karakuş (2019) delved into the digital reading comprehension proficiencies of Turkish trainee teachers, and Çifçi & Ünlü's (2020) analytical endeavors on online reading practices in Turkey have augmented the repository of knowledge in this domain. However, it has been noted that there is a noticeable gap in the research, specifically in regards to the digital reading preferences of pre-service Turkish educators. As a result, this study aims to contribute to the academic field by examining the digital reading attitudes of these educators in various contexts. Based on this reasoning, the primary goal of this investigation is to uncover the digital reading attitudes of pre-service Turkish educators. Regarding the framework explained above, the research questions are as follows:

1. Is there a statistically significant difference among pre-service teachers' attitudes toward digital reading regarding gender differences?
2. Is there a statistically significant difference among pre-service teachers' attitudes toward digital reading regarding different grade levels?
3. Do pre-service teachers' digital reading attitudes differ significantly according to their digital reading time?

4. Do pre-service teachers' digital reading attitudes differ significantly according to their digital reading competencies?

5. Do pre-service teachers' digital reading attitudes differ significantly according to their reading preferences?

Methodology: The primary research methodology utilized in this investigation is the “relational survey model.” This model falls within the purview of quantitative research paradigms and was carefully chosen to uncover pre-service educators' digital reading attitudes across various variables. As per Karasar's (2005, s. 77) explanation, the survey model is an empirical method that aims to depict a realistic scenario either retrospectively or contemporaneously accurately. Further exploring its complexities, Karasar (2005, s. 81) suggests that relational survey models are based on identifying the existence and degree of covariance among two or more variables. In this context, the variables selected for correlation analysis are clearly indicated. However, such symbolic representation, encompassing value assignment and measurement, necessitates a structure conducive to relational scrutiny.”

Findings: gender was found to have an insignificant impact on shaping pre-service teachers' attitudes towards digital reading. The study revealed that male and female pre-service teachers had similar attitudes towards digital reading, with no statistically significant difference observed ($P < 0.05$). It can be inferred that the academic grade levels of pre-service teachers, namely first-year students, sophomores, juniors, and seniors, do not considerably influence their digital reading attitudes. The study indicates that these attitudes remain consistent regardless of the grade level, as no statistically significant variance ($P < 0.05$) was observed. We observe a distinct pattern in the digital reading attitudes of pre-service teachers based on their proficiency in reading from digital devices. The results indicate a significant difference in attitude between individuals adept at reading from screens and those not. This difference is reflected in the statistical analysis, which yielded a significant p-value ($P < 0.05$).

Conclusion: This research aimed to examine the digital reading behaviors of potential Turkish teachers across various factors. The results exhibited that digital reading attitudes did not fluctuate between male and female pre-service Turkish teachers. This conclusion is consistent with the findings of Al-Rawajifh, Fong, and Idros (2010), who suggested that gender did not significantly impact teachers' use of Web 2.0 tools. Similarly, Şahin (2022) found no gender-based differences in digital literacy among students, and Yıldız & Keskin (2016) reported slightly higher levels of digital literacy among female students. However, no significant gender-based differences were observed. This trend can

be attributed to democratizing access to information in modern times, which eliminates gender as a factor. Furthermore, the study found that the grade level of pre-service teachers did not significantly affect their digital reading attitudes. This outcome is consistent with Yontar's (2019) study, which found no significant difference in digital literacy based on departmental or grade-based classifications. Based on the empirical analysis of this research, the digital reading attitudes of pre-service teachers, when juxtaposed with their preferred reading material (printed vs. digital), revealed no discernible difference. Nevertheless, a higher mean score was observed for pre-service teachers' preference toward reading from printed materials. In a parallel study, Odabaş, Odabaş, & Binici (2020) scrutinized the influence of digital information sources and environments on the reading behaviors of pre-service teachers. Their conclusions resonate with the current research findings, emphasizing that pre-service teachers gravitate more towards printed materials, attributing this preference to their perception of more excellent utility derived from published readings. The higher average score among pre-service teachers regarding their inclination toward printed materials may be due to the dominant preference for such materials in pedagogical settings

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	07.02.2024	Submitted date
Kabul tarihi	15.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Boztaş, A. & Türkmen, N. C. (2024). The Metaverse, Macroeconomic Policy Making, And Political Soft Power: An Interdisciplinary Analysis. *Journal of History School*, 71, 1949-1982.

METVERSE, MAKROEKONOMİ POLİTİKALARININ OLUŞTURMASI VE POLİTİK YUMUŞAK GÜÇ: DİSİPLİNLERARASI BİR ANALİZ¹

Asena BOZTAŞ² & N. Ceren TÜRKMEN³

Öz

Bu çalışma, siyasi yumuşak güç, makroekonomi ve kullanıcıların etkileşime girebildiği, içerik oluşturabildiği ve tüketebildiği giderek daha popüler hale gelen sanal bir alan olan Metaverse arasındaki etkileşimi araştırmayı amaçlamıştır. Bu üç konuyla ilgili literatürü gözden geçiren bu çalışma, Metaverse'in GSYİH, ticaret ve istihdam gibi makroekonomik göstergeleri nasıl etkileyebileceğini ve farklı ülke ve kuruluşların yumuşak güçlerini yansıtmak için Metaverse'i nasıl kullandıklarını anlamaya çalışmıştır. Bu çalışma özellikle Metaverse'in küresel siyaset ve ekonomiyi yeniden şekillendirme potansiyelinin yanı sıra Metaverse büyümeye devam ettikçe ortaya çıkabilecek ekonomik fırsat ve zorlukları araştırmıştır. Ayrıca bu çalışma, ekonomik büyüme, kültürel değişim ve siyasi istikrarın nasıl dengeleneceğine odaklanarak, Metaverse'in hükümetler ve uluslararası kuruluşlar için potansiyel politik ve düzenleyici etkilerini değerlendirmiştir. Genel olarak, bu çalışma Metaverse, makroekonomi ve siyasi yumuşak güç arasındaki karmaşık ve dinamik ilişkiye ışık tutmaya ve gelişmekte olan bu alanı anlamaya çalışan politika yapımcılar, akademisyenler ve uygulayıcılar için fikir sağlamayı amaçlamıştır.

¹ Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50.

² Doç Dr., Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Anabilim Dalı, aboztas@subu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3216-3010

³ Dr. Öğr. Üyesi, Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Anabilim Dalı, cturkmen@subu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2173-0144

Anahtar Kelimeler: Metaverse, Ekonomik Büyüme, İşsizlik, Uluslararası Ticaret, Yumuşak Güç.

The Metaverse, Macroeconomic Policy Making, And Political Soft Power: An Interdisciplinary Analysis

Abstract

This study aimed to investigate the interplay between political soft power, macroeconomics, and the emerging Metaverse, an increasingly popular virtual space where users can interact, create, and consume content. By reviewing relevant literature on these three topics, this study was seeking to understand how the Metaverse may impact macroeconomic indicators such as GDP, trade, and employment, and how different countries and organizations are using the Metaverse to project their soft power. Specifically, this study explored the potential for the Metaverse to reshape global politics and economics, as well as the economic opportunities and challenges that may arise as the Metaverse continues to grow. Additionally, this study considered the potential policy and regulatory implications of the Metaverse for governments and international organizations, with a focus on how to balance economic growth, cultural exchange, and political stability. Overall, this study aimed to shed light on the complex and dynamic relationship between the Metaverse, macroeconomics, and political soft power, and to provide insights for policymakers, academics, and practitioners who seek to understand this emerging field.

Keywords: Metaverse, Economic Growth, Unemployment, International Trade, Soft Power.

INTRODUCTION

The emerging Metaverse- a virtual world where users can interact, create, and consume content- has been growing rapidly in recent years, drawing increasing attention from scholars, policymakers, and business leaders. As the Metaverse continues to expand, it is likely to have far-reaching implications for both the global economy and the balance of political power.

As stated in Nye (1990), the economic dimension of power or namely economic power, which can be defined as the ability of a nation to accomplish its objectives via the use of economic resources, is often closely linked to political power. Economic power can be expressed in many ways such as controlling natural resources, trade relationships, investment and occasionally used as a form of intimidation or coercion against other nations or actors. Nye (1990) emphasizes that economic power is tightly related to both political and military power-hard power. For instance, a country with superior military power may be able to

achieve its economic goals more easily than the other with less military power, and economic power can be used to support military objectives.

Specifically, the Metaverse presents a new arena for nations and organizations to project their political soft power, which can be defined as the ability to influence others through attraction, persuasion, and co-option (Nye, 1990; Cai, 2017). When discussing the concept of political soft power, it is important to provide context for why this idea is significant and relevant to the research topic. Soft power refers to a country's ability to influence others through non-coercive means, such as cultural exchanges, diplomacy, and foreign aid. This can be particularly important for countries seeking to achieve their foreign policy objectives without resorting to military force or economic coercion. For instance, a country with strong soft power can use its cultural exports, like music and movies, to shape global perceptions and attitudes toward its values and ideas. By effectively utilizing soft power, countries can establish positive relationships with other nations and build goodwill, ultimately enhancing their ability to achieve their strategic goals in the international arena.

At the same time, the Metaverse also has the potential to disrupt macroeconomic indicators such as GDP, international trade, and un/employment, as new industries emerge, and traditional jobs are displaced (Leopold et al., 2018; Christensen, L., & Robinson, A., 2022). Given these complex and dynamic relationships, it is important to understand how the Metaverse may impact macroeconomic policy making under the context of, political soft power, and the balance of global power.

These interconnected concepts' relationship can be explored in several ways.

- From the macroeconomic perspective, as more people spend time in the Metaverse, there may be new possibilities for firms to advertise and sell products, virtual goods and related virtual currencies may become valuable and have real-world economic implications as the frictions between the two worlds are reduced (Türkmen, 2022).
- From the political implications; as the Metaverse becomes more popular, it will likely become a space where soft power is exercised. For example, different countries may create virtual spaces and promote their culture/values. Companies creating virtual products/services may wield significant soft power. Moreover, the Metaverse may become an important political space as prospective virtual protests and rallies and/or political messaging and propaganda take place.

When the related literature on the Metaverse is investigated, while there has been a significant amount of research on the economic and social implications of the

Metaverse, there has been relatively little research on how the emergence of the Metaverse may impact macroeconomic indicators such as GDP, trade, and employment.

Similarly, there has been a considerable amount of research on the concept of soft power and its role in international relations (Nye, 1990; Cai, 2017), but little research on how countries and organizations are using the Metaverse to project their soft power and influence.

Finally, while there has been some research on the regulatory and policy implications of the Metaverse (eg. Yücel and Aykut, 2022), there has been limited research on how policymakers should approach the intersection of the Metaverse-macroeconomics-political soft power.

The unique feature of this research is its focus on the intersection of three different but interrelated areas- the Metaverse, macroeconomics, and political soft power. As stated above, while each of these areas has been studied separately, there has been limited research on how they intersect and influence each other. This study seeks to fill that gap by exploring how the emerging Metaverse may impact macroeconomic indicators such as GDP, trade, and employment, as well as how it may be used by countries and organizations to project their political soft power. By examining these three topics together, this study aims to provide a more comprehensive understanding of the complex and dynamic relationships between the Metaverse, macroeconomics, and political soft power.

Specifically, the study will explore how different countries and organizations are using the Metaverse to project their soft power, and how this virtual space may impact the traditional sources of political power. Additionally, the study will investigate the economic opportunities and challenges that may arise as the Metaverse continues to grow, including the potential for new industries and job displacement. Finally, the study will examine the potential policy and regulatory implications of the Metaverse for governments and international organizations. The results of this study may have important implications for policymakers, business leaders, and researchers who are interested in the future of the global economy and the balance of global power.

The basic research questions for this study are listed as follows.

- What are the potential risks and challenges associated with the development of the Metaverse and its impact on macroeconomic indicators and soft power, and how can they be addressed?
- What are the key macroeconomic indicators that are affected by the development of the Metaverse, and how do they relate to soft power dynamics?

- To what extent can soft power be used as a tool for the Metaverse, and what are the underlying mechanisms?
- How do the Metaverse and macroeconomic indicators interact with each other to shape the distribution of power among nations in the global arena?

The paper is organized into four chapters. The second chapter delves into the theoretical background, which is further divided into three sub-sections. The first sub-section, 'The Metaverse: Definition, Characteristics, and Development,' explores the concept of the Metaverse, its defining features, and its evolutionary trajectory. The second sub-section, 'The Impact of Technological Developments from a Macroeconomic Perspective,' examines the macroeconomic implications of technological advancements associated with the Metaverse. Lastly, the third sub-section, 'Political Soft Power: Definition and Theories,' provides an overview of the concept of political soft power and its theoretical foundations. The third chapter presents an in-depth analysis of the impacts of the Metaverse on selected macroeconomic topics and the impacts of the Metaverse on the use of political soft power. Lastly, the fourth chapter, 'Conclusions,' synthesizes the key findings and draws conclusions based on the analysis conducted throughout the study. This chapter provides a comprehensive summary of the research, offers insights into the implications of the Metaverse, and suggests avenues for future research.

METHODOLOGY

This study adopts a qualitative research paradigm as its methodological backbone, meticulously drawing upon a rich reservoir of existing literature and the invaluable insights gleaned from domain experts. It meticulously synthesizes a diverse array of perspectives from disciplines spanning economics, political science, and technology studies, thereby facilitating a comprehensive analysis of the subject matter at hand.

FINDINGS AND COMMENTS

The Metaverse: Definition, Characteristics, and Development

The term "Metaverse" refers to a collective virtual shared space that is created by the convergence of physical and virtual worlds, "where users can interact with each other and with virtual objects in real time" (Tyagi, et.al, 2023). It is a concept that has become popular in science fiction, but it is becoming a reality with the

rapid advancement of virtual reality, augmented reality, and blockchain technologies (Ball, 2020).

The Metaverse is often described as a 3D immersive virtual world that is persistent and decentralized, meaning that it continues to exist and evolve even when users are not present. Users can access the Metaverse through a variety of devices, such as virtual reality headsets, smartphones, or computers, and can engage in various activities, such as gaming, socializing, commerce, education, and more.

The development of the Metaverse is being driven by a growing number of companies and platforms, including major technology firms such as Facebook, Microsoft, and Google, as well as blockchain-based platforms such as Decentraland and The Sandbox. These platforms are working to create open, interoperable, and scalable Metaverse ecosystems that allow users to seamlessly move between different virtual worlds and experiences (Tucci and Needle, 2023).

Understanding the characteristics and development of the Metaverse is crucial as it has the potential to transform society and the economy. Predictions suggest that the Metaverse could become a significant computing platform, surpassing the internet and mobile devices in its impact and reach. As such, it is important to understand the characteristics and development of the Metaverse to better anticipate its potential effects on macroeconomic indicators and policy making and the use of political soft power.

Within the Metaverse, there are three fundamental layers: the physical layer, the virtual layer, and the technical layer, each playing a vital role in shaping its functionality and integration. The physical layer encompasses end users, hardware, and physical service providers, serving as a bridge to the virtual layer. In the virtual layer, physical entities are transformed into digital counterparts, such as avatars and virtual environments, enabling seamless integration between the physical and virtual worlds (Türkmen, 2022). At the core of the Metaverse's technical layer are key technologies like computer vision, digital twinning, blockchain, and network infrastructure. Computer vision enables interaction between the virtual and real worlds through image processing, while digital twinning replicates physical objects into virtual equivalents. Blockchain technology provides decentralized cloud storage, addressing data leakage and storage limitations, and concepts like Distributed Autonomous Organizations empower participants to make collective decisions in governing the metaverse.

To ensure an immersive experience in the Metaverse, a high-bandwidth, low-latency, and reliable network infrastructure is essential, allowing for seamless

connectivity and real-time interactions between users. Understanding the technical aspects of the Metaverse's layers and infrastructure is crucial for grasping its potential impacts and exploring opportunities for various fields, including economics, politics, and social interactions. By delving into the intricacies of the Metaverse, researchers, policymakers, and industry stakeholders can navigate this emerging virtual landscape more effectively and harness its transformative potential.

The Impact of Technological Developments from Macroeconomic Perspective

Technological developments have played a crucial role in shaping the economy and its macroeconomic indicators. From the industrial revolution to the rise of the internet, technology has been a key driver of economic growth and transformation. The literature on the impact of technological developments on key macroeconomic indicators is reviewed in this section, and the potential implications of the Metaverse on these indicators are explored.

The impact of digital platforms on trade balances and employment has been a topic of considerable research interest in recent years. Brynjolfsson and Mitchell (2017) argue that digital platforms have the potential to reduce trade barriers and promote cross-border trade, leading to a boost in exports and a reduction in trade deficits. Similarly, the emergence of e-commerce has been shown to increase competition and lower prices, benefiting consumers. However, the increased competition and market concentration could also lead to a reduction in employment and wages (Decker, et al, 2014).

The rise of automation technologies has been another important development that has had a significant impact on the economy. The automation of routine and repetitive tasks has led to significant productivity gains and the creation of new business opportunities. However, it has also led to the displacement of jobs and increased income inequality, as those with the skills to work alongside machines see their wages rise while others see theirs fall (Autor, 2015). Furthermore, the adoption of automation has led to changes in the types of skills and education required for employment, leading to mismatches between the skills of workers and the needs of employers.

The impact of technological developments on macroeconomic indicators is complex and multifaceted, and the Metaverse is no exception.

Given the potential magnitude of its influence, the metaverse serves as an appropriate lens through which to scrutinize various aspects of macroeconomic

dynamics such as trade balance, economic growth, inflation, employment, and income distribution.

One of the salient points to consider is the ameliorative effect of technological advancements on the country's trade balance. Industries characterized by high levels of technological intensity have experienced a pronounced positive impact. This finding aligns with the classical economic theory which postulates that technological advancements foster comparative advantages, thereby facilitating more competitive export portfolios. While initial capital expenditures can be high, the long-term benefits manifest as a more favorable trade balance and subsequent economic prosperity.

Moreover, technological progress has been a crucial driver of economic growth, most notably in the long run. This is particularly germane to the metaverse, wherein technological leaps have the capacity to redefine the structural components of economic growth models. Augmenting capital accumulation through technological means can result in a higher steady-state level of output, in accordance with the Solow Growth Model. Furthermore, technological change has demonstrated a disinflationary impact on the economy, especially in the short term. Reduced costs of production and increased market efficiencies are key variables that influence this phenomenon.

However, the ramifications of technological integration are not universally salutary. Automation, despite its ostensible productivity gains, has presented employment challenges in specific sectors. The concept of "creative destruction," initially posited by Schumpeter, finds a contemporary manifestation in the automation conundrum. Although overall wage levels have been positively impacted—presumably due to the premium on specialized skills—the adverse effects on employment in technologically vulnerable sectors are non-trivial.

Advancements in automated models and Artificial Intelligence (AI) introduce another layer of complexity. Automated econometric models hold the promise of generating more reliable macroeconomic forecasts, thus enhancing policymakers' capacity for anticipatory governance. AI technologies can substantially augment economic productivity and efficiency but, concomitantly, cast a shadow on employment stability and income distribution. A heterodox understanding of economic incentives and disincentives would advocate for regulatory frameworks that can mitigate the negative impacts.

On the other hand, the implications of this new technology on macroeconomic indicators are not yet clear, such as how will the production of goods and services within the Metaverse will affect real-world production and trade, and how will

the exchange rate between the Metaverse currency and real-world currencies will be determined.

Brynjolfsson and McAfee (2014) analyzed the impact of technological advancements on income inequality in the United States. The study found that while technology had a positive impact on economic growth, it also contributed to rising income inequality.

Shortly, the impact of technological developments on macroeconomic indicators is a complex; while automation and advanced technologies have the potential to significantly boost productivity, they also portend a seismic shift in labor markets, with consequences for job displacement and income inequality. The Metaverse represents a new and potentially significant technological development that could have important implications for the macroeconomy. However, further research is needed to fully understand the potential impacts of the Metaverse on the economy and its macroeconomic indicators.

The interaction between new technologies and the economy has a dual functionality. Information technologies give the economy a centralized characteristic while atomizing it at the same time. As a result, a new elite capital class consisting of young people, entrepreneurs, companies, societies, and countries that dominate, and rule technology is emerging.

The centralized feature that new technologies bring to the economy also opens the doors to a world where multinational corporations will gradually replace nation-states.

Multinational corporations are becoming able to manage nation-states and governments, as predicted by globalization, thanks to their R&D financing, highly skilled employees targeting market dominance based on innovation, and competitive advantages provided by the latest technologies, which are greater than the budgets of many small states.

New technologies also make competition possible for all companies by enabling small and medium-sized enterprises (SMEs) to show themselves in the virtual world, especially on the internet, against multinational corporations. These opportunities, through new areas such as Facebook, which claims to have created its backbone overnight, offer the "American Dream" to geniuses like Mark Zuckerberg and bring Schumpeter's "creative destruction" to economic life in the most radical form.

Famous philosopher Jacques Ellul begins his famous work "The Technological Society", which is still considered a classic in its field, with the words "no social, human, or spiritual reality is as important in our modern world as the reality of

[1957]

technology" (Ellul, 2003). Columbia University professor Dr. Robert K. Merton, who wrote the preface to the book, emphasizes that the vital impact of technology is most apparent in the economy, as it leads to an increasing accumulation of capital. Indeed, the intensity of the relationship between technology and the economy is much greater than that between the economy and other systems. Above all, the primary area where technological innovations are put into practice and come to life is the economy. The impact of technology on everyday life and society only spreads to other areas, such as the political and cultural environment, after it has partnered with the economy. At this point, the economy assumes fundamental roles such as being the carrier, developer, and disseminator of technological innovation. Due to this mutual and cyclical relationship, technological elements have primarily been regarded as economic elements.

From a macroeconomic perspective, a linear relationship is assumed to exist between countries' levels of economic development and technological development. It is known that this assumption has gradually turned into a development ideology after World War II and was presented as a model proposal to underdeveloped countries by developed countries. It has been widely accepted in academic circles that there is a direct relationship between communication technologies and economic development. The view that the development of information systems will accelerate the process of "modernization" has also continued to have an impact in American academic circles until the late 1960s. For these reasons, the consensus regarding technological developments in industrialized countries is that they are the most important determinant of long-term economic growth.

Political Soft Power: Definition and Theories

Many of the theories and theorems of international relations put the nation state at the center and emphasize its primary status in international relations. Again, many of these theorems and theories talk about the power struggle of nation states. But today, the effectiveness of international actors other than nation states is quite high. However, the existence and boundaries of nation states (especially the limits of their power) have become questionable.

In this context the "soft power", which was uttered by Joseph Nye in the late 1980s and early 1990s and brought to the international relations literature, appears as the ability to cooperate rather than coerce. According to Nye, power refers to the capacity to shape the conduct of others to achieve the desired outcomes. There are several methods to attain this objective. With the components of hard power (military and economic power), it is possible to compel. The opponent can be influenced via threats or economic power.

Alternatively, soft power can be employed to attract them to the desired outcome and foster mutual selection (Nye, 1990).

This is contrary to the use of hard power (military and economic power) by nation states; he talks about the importance of using elements such as media, cinema, music, academia, humanitarian aid, human rights, democracy, etc. that integrate the international community and lead to cooperation. In essence, soft power encompasses influencing the preferences of others through appeal and magnetism. Hence, the crucial characteristic of soft power is its non-coercive nature. Nye, who initially defined soft power in his work *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, further elaborated on this notion in his 2004 book *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (Nye, 2004). In his 2011 publication *The Future of Power*, Nye emphasizes that soft power is a descriptive rather than a prescriptive concept. Therefore, the author emphasizes that soft power may also be employed for illegitimate purposes. He even cites examples from Hitler, Stalin, and Mao, and mentions that these leaders were appreciated by his circle, and therefore they had great soft power. On the other hand, he points out that soft power is only a concept and does not contradict other international relations theories, as if confirming the criticisms against him. In this context, he emphasizes that soft power is not a form of idealism or liberalism, but only a form of power (Nye, 2011).

Nye stated that the best propaganda is not propaganda when it comes to soft power, and that credibility is the scarcest resource in the Information Age. Because soft power can be used not only by states but also by all actors in international politics such as non-governmental organizations or international institutions, etc. Also, Nye argues that soft power is the secondary aspect of power, which enables one to attain the desired outcomes indirectly. Nye posits that a country's soft power emanates from three sources. These are the "culture, political values and foreign policy of that country" (Nye, 2004).

For a country to have a long-term influence in the international system or in the international community; Instead of resorting to sanctions, threats or coercion, it should be accepted and admired for its culture, political values or foreign policy. This requires cooperation rather than coercion. In this context, the sources of soft power are generally attraction-producing structures that cause submission. Nye argues that "seduction is always more effective than coercion and that values such as democracy, human rights, and individual opportunities are extremely attractive" (Steinberg, 2010). However, Nye posits that employing soft power is more challenging for the administrations of nation-states as opposed to utilizing hard power. hard power since hard power tools are direct whilst soft power

indicators are indirect. Therefore, obtaining the results of indirect power elements may require a long process. Despite all this, Nye states that the progress in information technology and the globalizing world act as a catalyst for non-state actors to acquire new sources of power (Kumar Singh, 2012).

In this direction, Nye also defines "smart power", which is a new concept in *The Future of Power*. He emphasizes that instead of using military power as a hard power, technology should be used correctly and effectively and evaluated as a smart power. However, Nye is critical of the overuse of technology in the military (Kumar Singh, 2012).

There are also academics who look critically at Nye's soft power theory. One of them, Niall Ferguson, criticized the concept of soft power as being ineffective in the preface of his book *Colossus*. However, neo-realist, rationalist and neo-rationalist writers completely reject soft power. Because it only makes definitions on the axis of economic incentives and force. Similarly, Janice Bially Mattern states that it can be difficult to conceptually separate soft power from hard power. There are also studies that neglect the concept's defensive use. However, some scholars argue that greater focus needs to be given to identifying and comprehending how soft power initiatives by international actors may fail, compromise, or tarnish their reputation, known as 'soft disempowerment'.

When evaluated in this context, Giulio Gallarotti, Niall Ferguson, Josef Joffe, Robert Kagan, Ken Waltz, Mearsheimer vs Nye, Katzenstein, Janice Bially Mattern, Jacques Hymans, Alexander Vuving, Jan Mellisen conclude that the theory is useful. On the other hand, Gallarotti and Nye discuss how soft power and hard power interact, while Janice Bially Mattern, Katzenstein, Duvall & Barnett, Nye and Vuving discuss whether soft power can be coercive or manipulative. Wohlforth & Brooks and Walt discuss whether soft balancing occurs while Hymans and Nye try to illustrate how the relationship between structure and agency works. Ian Manners, A Ciambra, Thomas Diez, A Hyde Pryce and Richard Whitman tried to define soft power and normative power in Europe and soft power and normative power in Europe. Also, Adam Roberts and Timothy Garton Ash argue that while civil resistance can often include certain uses of soft power, it should remain a separate concept.

Similarly, another criticism was expressed in the article *A Critical Approach to Soft Power*. According to this article (Yakaruc, 2017), it has been stated that the limits of soft power cannot be measured and there is an excessive focus on the intermediary. In the article, the originality of soft power is acknowledged, yet it is posited that it is insufficient. While Nye provides an explanation of the components that shape positive or negative perceptions of a country's foreign

policy, there exists an argument that the true extent or magnitude of 'soft power' cannot be accurately quantified due to the inherent uncertainty associated with its measurement. For example, it points out how sometimes countries' policies can undermine their own 'soft-power', such as US human rights policies being rejected in Argentina during 1970s military junta while increasing after Peronists came into government in 1990s but declining again post Iraq War when people were against war etc. (Yakaruc, 2017).

In fact soft power extends beyond military operations to the activities of the private sector, the digital world, and society and culture in general. Because the information age has made the existence of non-state actors and even individuals in the international community felt, and thus the strengthening of soft power resources. Thus, nation states will be able to act in cooperation by sharing their sole hegemon power position with the international community.

The Metaverse's Transformative Influence On Political Soft Power And Macroeconomic Policy

The GDP and economic growth: The emergence of the Metaverse could potentially have a significant impact on GDP and economic growth by creating new industries and jobs. For instance, the development of virtual real estate and the provision of related services, such as design, construction, and maintenance, could create employment opportunities and stimulate economic activity (Christensen and Robinson, 2022). In addition, the Metaverse could foster innovation and entrepreneurship by providing a platform for experimentation and collaboration among individuals and firms (Banu, 2023). According to a report by Goldman Sachs, the virtual and augmented reality market, of which the Metaverse is a part, is expected to reach \$80 billion in revenue by 2025 (Goldman Sachs, 2016). This growth is expected to be driven by the increasing adoption of virtual and augmented reality technologies across various sectors, including retail, entertainment, and healthcare.

Furthermore, the Metaverse could potentially open new markets and opportunities for businesses. For example, the creation of virtual stores and marketplaces within the Metaverse could enable companies to reach a wider audience and expand their customer base. This, in turn, could lead to increased revenue and economic growth.

Inflation and price stability: The impact of the Metaverse on inflation and price stability is less clear. However, one potential risk is that the Metaverse could lead to increased demand for digital goods and services, which could drive up prices. On the other hand, the increased competition resulting from the expansion of

virtual markets within the Metaverse could potentially lead to lower prices for consumers.

Employment and the labor market: The Metaverse has the potential to transform the labor market, creating new job opportunities and changing the nature of work. The Metaverse could also have implications for employment patterns, particularly in sectors that are closely linked to the digital economy. The Metaverse will require a range of skills, including programming, design, and management, creating new job opportunities for workers with these skills. In addition, the Metaverse may lead to the creation of new types of jobs that are not currently in existence, such as virtual real estate agents or virtual event planners.

While the Metaverse could create new jobs, it could also automate or displace existing jobs that are susceptible to digitalization, and it may also disrupt traditional jobs and industries. For instance, the adoption of virtual assistants and chatbots in customer service could reduce the demand for human customer service representatives (Ball, 2020). Similarly, the development of autonomous transportation systems in the Metaverse could replace some jobs in the transport sector (Christensen and Robinson, 2022). For example, the growth of e-commerce in the Metaverse may lead to a decline in brick-and-mortar retail jobs. The growth of automation in the Metaverse may also lead to the displacement of some jobs.

Several studies have examined the potential impact of the Metaverse on the labor market. Some researchers suggest that the metaverse will both create new types of jobs and change traditional jobs. Therefore, they argue that policymakers need to focus on reskilling and upskilling workers to adapt to the metaverse's labor market (Bughin and Woetsel, 2022). The Metaverse could lead to the development of fresh employment opportunities and the replacement of typical jobs, highlighting the need for legislators to prioritize the retraining and upgrade of employees (PwC, 2022).

The net effect on employment is uncertain and may vary depending on multiple factors, including the rate of technological advancement, the accessibility of fresh job prospects, and the competencies of the labor force.

International trade and balance of payments: The Metaverse has the potential to create new opportunities for international trade, enabling businesses to reach new markets and customers. As the Metaverse expands, it could create new opportunities for cross-border trade in digital goods and services, such as virtual assets and experiences (Christensen and Robinson, 2022). This could lead to increased international trade and economic growth.

However, it could also lead to regulatory challenges and trade disputes, particularly in areas such as intellectual property rights, data privacy, and content moderation (PwC, 2022). Moreover, the development of the Metaverse could reinforce the dominance of large tech companies that control key platforms and technologies, potentially reducing competition and innovation in the sector.

On the other hand, the Metaverse may also pose challenges for international trade and the balance of payments. For example, the creation of virtual marketplaces and the increased adoption of virtual currencies within the Metaverse could potentially lead to a shift away from traditional currency exchange markets. This, in turn, could potentially impact the value of national currencies and the balance of payments between countries. Additionally, the Metaverse could potentially open new opportunities for international trade, particularly in the digital goods and services sectors.

In terms of taxation, the emergence of the Metaverse could pose challenges for policymakers. As virtual assets and transactions become more prevalent, it may become more difficult to enforce tax laws and collect revenue from these activities. In addition, the decentralization of the Metaverse and the lack of a clear regulatory framework could create difficulties for tax authorities in determining the jurisdiction of these transactions and enforcing tax laws. This could lead to concerns about money laundering, tax evasion, and other illicit activities.

Several studies have examined the potential impact of the Metaverse on international trade and the balance of payments. A report by the McKinsey & Company suggests that the Metaverse may create new opportunities for businesses to engage in cross-border trade and innovation (Gregg, et. Al, 2021). However, the report also notes that policymakers will need to address challenges related to taxation, regulation, and intellectual property protection. Another study by the International Monetary Fund suggests that the growth of virtual assets and transactions may lead to challenges for cross-border payments and financial stability (IMF, 2021).

Economic Policymaking: The potential impact of the Metaverse on economic policymaking has been discussed by several scholars. According to Rosenberg (2021), the Metaverse has the potential to change the way economic policy is formulated and implemented. They argue that the Metaverse may lead to the emergence of new economic actors, which may disrupt existing economic systems and structures. For instance, the emergence of virtual goods and services in the Metaverse may create new markets, which may require new policies to govern them. Similarly, the decentralized nature of the Metaverse may make it difficult for policymakers to regulate economic activities in this space. This may

require policymakers to adopt new regulatory frameworks that are specifically designed for the Metaverse. The Metaverse has the potential to create new industries, new jobs, and new markets, leading to a reconfiguration of the global economic system. Policymakers will need to adapt their policy frameworks to keep pace with these changes and to maximize the potential benefits of the Metaverse for their economies (Swan, 2015).

One of the potential impacts of the Metaverse on economic policymaking is that it could create new challenges for policymakers in terms of data management and regulation. The Metaverse will generate vast amounts of data that will need to be managed and regulated effectively to prevent potential negative effects on the economy (Swan, 2015). Policymakers will need to establish new regulatory frameworks to ensure that data is collected, analyzed, and used in a way that maximizes the benefits of the Metaverse for the economy while minimizing potential risks.

Another potential impact of the Metaverse on economic policymaking is that it could lead to a shift in economic priorities. The Metaverse could create new industries and new jobs that require different skills and competencies than those currently in demand in the traditional economy. Policymakers will need to adapt their policies to support the development of these new industries and to ensure that workers have the necessary skills and competencies to succeed in the Metaverse (Swan, 2015).

Furthermore, the Metaverse could create new challenges for policymakers in terms of managing cross-border economic activities. The Metaverse has the potential to create new markets and new forms of economic activity that transcend national borders. Policymakers will need to work together to develop new international frameworks for regulating these activities and to ensure that they contribute to global economic growth and stability (Swan, 2015).

Fiscal Policy and Taxation: The emergence of the Metaverse can also have significant impacts on fiscal policy and taxation. The Metaverse has the potential to create new revenue streams for governments, but it could also create new challenges for tax policy and administration. Governments will need to adapt their tax policies to ensure that they can capture the new revenue streams created by the Metaverse while minimizing potential negative impacts on the economy.

One potential impact of the Metaverse on taxation is that it could lead to a shift in the tax base. The Metaverse could create new industries and new forms of economic activity that are not currently taxed, leading to a reduction in tax revenue from traditional industries. Policymakers will need to adapt their tax

policies to ensure that they can capture revenue from these new industries while also maintaining a stable tax base (Lee and Lo, nd.)

Another potential impact of the Metaverse on taxation is that it could create new challenges for tax administration. The Metaverse will generate vast amounts of data that will need to be managed and analyzed to determine tax liability. Governments will need to establish new administrative frameworks and invest in new technologies to ensure that they can collect taxes effectively from the Metaverse (Bergman and Kass, 2021). According to them, the emergence of virtual economies in the Metaverse may make it difficult for governments to tax economic activities in this space. This is because the decentralized nature of the Metaverse may make it difficult for governments to identify and track economic activities in this space. Similarly, the emergence of virtual currencies in the Metaverse may create new challenges for tax authorities. For instance, it may be difficult for tax authorities to identify the owners of virtual currencies and assess their tax liability.

To address these challenges, some scholars have proposed the adoption of new taxation models that are specifically designed for the Metaverse. For instance, Santos and Serrano (2022) propose the adoption of a transaction tax model for the Metaverse. Under this model, a small tax would be levied on each transaction that occurs in the Metaverse. This would provide a new source of revenue for governments, while also addressing the challenges of taxing economic activities in the Metaverse.

Monetary policy and the potential for a new global currency: The decentralized nature of blockchain technology, which underpins many Metaverse projects, has the potential to disrupt the traditional monetary system dominated by fiat currencies issued by central banks (Swan, 2015). With the Metaverse serving as a platform for virtual economies and cross-border transactions, a new digital currency could emerge as a medium of exchange within the Metaverse, potentially rivaling or even replacing existing fiat currencies.

The emergence of a new global currency would have significant implications for monetary policy and the role of central banks. The decentralized nature of blockchain technology means that monetary policy decisions would no longer be solely in the hands of central banks, but instead would be determined by the consensus of network participants (Schär, 2021). This could potentially lead to a more democratic and transparent monetary system, but it could also result in increased volatility and uncertainty, as the value of the new currency would be subject to market forces and speculation.

Furthermore, the potential for a new global currency raises questions about the role of central banks in the Metaverse. Central banks could potentially lose their monopoly over the issuance of currency and the control over the money supply. They could also face challenges in regulating and supervising the Metaverse's virtual economies, which could potentially become sources of systemic risk to the global financial system.

Despite the challenges and uncertainties, some experts argue that central banks should embrace the potential of the Metaverse and work towards creating a new global digital currency that is anchored in a stable value, such as a basket of commodities or currencies. This would require international cooperation and coordination, as well as the development of robust governance and regulatory frameworks (Mogul, et.al, 2020; Eichengreen, 2015). For instance, Metacoin Project proposes the adoption of a new digital currency called "Metacoin" (Metacoin, nd.). Metacoin is intended to function within the Metaverse, serving as the primary medium of exchange for virtual goods and services. Offering enhanced stability and security, Metacoin provides numerous advantages over existing virtual currencies.

When examining the effects of the Metaverse on the application of political soft power, it is essential to consider not only traditional hard power elements such as economic and military power but also the transformative potential of technology. According to Nye, these hard power elements, when combined with technological advancements, can be harnessed as smart power, expanding the scope of soft power dynamics (Nye, 2011). Soft power assets utilized by nation states encompass a wide range of elements, including values, democracy, economic and political freedom, freedom of speech, education, tourism, innovation, language, culture, arts, and sports (Sign and MacDonald, 2017).

Moreover, as the Metaverse bridges the divide between offline and digital experiences, it opens new avenues for the application of political soft power. Nation states could extend their soft power influence beyond physical environments into the virtual realm, leveraging their digital competencies to shape perceptions and project influence. In this context, the idea that the Metaverse will encompass all digital activities and its emphasis on the economy align with the argument put forth by scholars like Nye, who suggest that soft power can be effectively harnessed through technology, enabling the transformation of economic and military power into smart power.

The vision of the Metaverse raises fundamental questions for researchers and policymakers in the fields of digital diplomacy and international relations. These questions encompass crucial aspects related to governance, regulation, taxation,

security, and the role of nation states and other stakeholders in shaping the Metaverse. Key questions include:

- Will governments actively embrace and support the Metaverse or potentially act against it?
- Will governments strive to establish their own controlled Metaverse, governing content, regulation, commerce, and user surveillance?
- Considering the tendency of governments to lag behind the technology industry, how will their designed Metaverse differ?
- What international laws and regulations will be required to govern the Metaverse effectively?
- Will new censorship rules be implemented, and how will regulations address the taxation of physical and digital activities?
- How will governments tackle the challenges of preventing radicalization and addressing digital crimes within the Metaverse?
- Will the responsibility of regulating social media companies fall solely on governments, or will there be shared accountability?
- With the potential emergence of powerful Metaverse owners or creators, what implications will this hold for global power dynamics and the exercise of soft power?
- Will countries participating in the Metaverse become dominant players akin to tech giants like Apple and Google, and if so, how can their power be controlled and regulated?
- Will agreements made in the physical world hold validity in the digital realm, or will the digital world shape the physical world in reverse?
- How will the application of soft power within the Metaverse impact state-to-state relations and the core functions of the multilateral system?
- Will the Metaverse truly be a global space, or will it be a global Metaverse fragmented by firewalls, such as a Chinese, British, or French Metaverse?
- If the Metaverse's vision materializes, and firewalls become obsolete, how will technologically powerful states respond? Will they attempt to sabotage the creation of the Metaverse or invest heavily in developing their own Metaverse to surpass tech companies and platforms like Facebook?

These questions highlight the critical considerations surrounding the positioning of nation states within the Metaverse and the design of its legal infrastructure. The concept of the Metaverse transcending time and space is indicative of its potential to enable individuals to seamlessly engage in digital activities across physical and virtual locations. For example, individuals in rural areas can operate stores physically or digitally located in urban metropolises, while urban dwellers can experience virtual vacations in rural areas. This blurring of boundaries between physical and digital environments allows for meaningful engagement without compromising individuals' identities or creating fragmented personas.

At this point, there are two ideas regarding the use of soft power in the Metaverse. The first is the use of soft power by nation states in the Metaverse, and the second is that the use of soft power can go beyond the borders of nation states. Firstly, the nation states can employ soft power strategies within the Metaverse, leveraging their cultural assets, diplomatic efforts, and other elements of influence to shape perceptions and project their values. Secondly, the Metaverse provides an opportunity for soft power to transcend the borders of nation states, enabling non-state actors and global communities to engage in the virtual realm and exert influence beyond traditional geopolitical boundaries.

As soft power extends beyond the confines of national borders, it assumes a global dimension, reaching and shaping perceptions on an international scale. In the context of the Metaverse, soft power becomes a potent tool for nation states and other stakeholders to project influence, values, and narratives in the digital realm (Nye, 1990). The transformative nature of the Metaverse offers unprecedented opportunities for states to strengthen their soft power assets and expand their sphere of influence.

As the soft power is a form of power that can extend beyond the traditional confines of national borders, reaching and shaping perceptions on a global scale. In the context of the Metaverse, soft power can transcend physical territories and allow nation states to project their influence and values in the digital realm.

One example of how soft power can operate beyond national borders in the Metaverse is through cultural diplomacy. Nation states can leverage their cultural assets, such as music, film, art, and literature, to create virtual experiences and engage with global audiences. By showcasing their unique cultural expressions and narratives, countries can enhance their attractiveness and build positive perceptions in the digital world. For instance, South Korea's K-pop music and entertainment industry has successfully garnered a massive international following, contributing to the country's soft power projection in the Metaverse.

Another way in which soft power can transcend national boundaries in the Metaverse is through digital storytelling and narrative shaping. Nation states can leverage virtual platforms, social media, and immersive experiences to craft and disseminate narratives that align with their values and policy objectives. Through strategic communication and digital engagement, countries can influence public opinion, challenge misconceptions, and shape global conversations in the digital space. An example of this is how countries like China and the United States use social media platforms and digital content to promote their perspectives, values, and policies, thus extending their soft power reach beyond their physical borders.

In summary, the concept of soft power going beyond the borders of nation states implies that in the Metaverse, countries could exert influence, shape perceptions, and promote their values on a global scale. Through cultural diplomacy, digital storytelling, and strategic communication, nation states can project their soft power in the digital realm, transcending traditional geographical boundaries.

In this context, Professor Corneliu Bjola from Oxford University cautions that the digital realm known as the Metaverse, with its expansive global reach, presents potential challenges and risks to nation-states and their diplomats. On the other hand, Dr. Natalia Grincheva posits that immersive cultural environments already serve as precursors to the Metaverse, with the emergence of such environments becoming more prevalent amidst the backdrop of the COVID-19 pandemic and the consequent increase in social isolation. Notably, these environments have become common platforms for museums and galleries to engage with audiences. Dr. Kat Hone, affiliated with the Diplo Foundation, suggests that the Metaverse could have profound implications for negotiations, crisis management, and diplomat training. Additionally, Professor James Pamment envisions an initially fragmented Metaverse owned by various entities that will eventually coalesce into a unified, global Metaverse, necessitating collaboration and consensus among numerous stakeholders. Francesca Vaselli, a member of the Oxford Digital Diplomacy Research Group, emphasizes the crucial role of multilateral institutions in assuming leadership to shape the Metaverse and address digital inequalities among nations (ICR, 2021). The domains of diplomacy, governance, security, and cultural relations within virtual reality further underscore the utilization of soft power and smart power strategies by nation-states.

There could be given some examples about soft power by uses by the nation state:

South Korea has strategically leveraged the metaverse to promote its popular culture and enhance its soft power on a global scale. The government has collaborated with local IT companies to create sustainable environments that

showcase and celebrate Korean entertainment, music, and art. These virtual spaces not only attract a large following but also foster a sense of cultural connection and influence among global audiences. By capitalizing on the immersive capabilities of the metaverse, South Korea has successfully projected its cultural values, preferences, and narratives, thereby strengthening its soft power assets in the international arena (Manor, 2022).

Furthermore, there are instances where state actors have begun asserting their influence within the Metaverse. Barbados has taken significant steps to establish its presence and influence within the metaverse by launching a virtual embassy. This innovative approach allows Barbados to extend its diplomatic reach beyond physical borders and engage with a diverse global audience in a virtual setting. The virtual embassy serves as a platform for cultural exchanges, diplomatic initiatives, and showcasing the nation's heritage, arts, and tourism. By leveraging the metaverse, Barbados has effectively expanded its soft power reach, elevated its international standing and enhanced its ability to shape narratives and perceptions in the global community (Greenwald, 2022; ICR, 2021).

These examples highlight the transformative potential of the metaverse for nation states to amplify their soft power and extend their influence globally. By utilizing virtual platforms, countries can transcend geographical limitations, engage with diverse audiences, and project their cultural, economic, and political strengths. These initiatives not only promote national identity but also foster international collaboration, cooperation, and understanding.

However, it is important to address the challenges and complexities associated with the political economy of the metaverse. As this new realm evolves, questions arise regarding the control and distribution of resources. It is crucial to consider how economic resources, intellectual property rights, and digital assets will be governed and managed within the metaverse. Additionally, the evolving relationship between major powers, such as the United States and China, will play a significant role in shaping the dynamics and governance of the metaverse (Greenwald, 2022).

Geopolitical power has traditionally been determined by a combination of political, economic, financial, and military strength, which has largely been locked in for states around the world. However, the Metaverse offers a possibility for countries to distinguish themselves in the virtual world, potentially boosting their impact and soft power visibility. This is comparable to the development observed in other online phenomena, like social media, in which entities have acquired substantial sway through viral content. In a similar vein, virtual interactions could potentially increase the visibility of smaller nations on the

global stage. It is uncertain how major global powers, like China and the United States, will align themselves for competition and collaboration in the Metaverse.

As nations delve into diverse virtual worlds and their objectives within them, certain significant matters are likely to arise, such as military potential, ethical imbalances, ownership entitlements, financial assistance and progression, and intercultural interactions, amongst others. For example, military exercises could be practiced in the Metaverse prior to their implementation in the physical world. Additionally, governments could utilize virtual worlds to engage with international individuals unaware of the opportunities and challenges presented by this emerging realm. Possible advantages include fostering global awareness of social inequality, promoting economic growth and development, as well as boosting the tourism industry. Furthermore, smaller states like Haiti could increase their global presence through direct influence campaigns following natural disasters, as previously mentioned (Greenwald, 2022).

A new era of economic and foreign policy statecraft is likely to be witnessed as the possibilities of the Metaverse are explored. Global leaders, like the UK and China, are expected to exploit the potential of the Metaverse to promote their foreign policy interests and control the emergence of powerful nations in immersive domains. This leadership discussion centers on the latest developments by China and the USA in building their respective blockchain infrastructure, CBDCs, NFTs, and the formation of alternative systems in the virtual world. China has made significant advancements towards implementing its own digital currency through the central bank while simultaneously supporting the launch of the Blockchain Services Network (BSN) to promote the development of blockchain applications and assist Chinese businesses in becoming prominent figures within the field.

Blockchain applications can assist companies in China to lead the field. China's acknowledgement of the potential of non-fungible tokens (NFTs) is evident by its efforts to restrict them. Content from social media platforms during the pandemic has sparked a divide between state powers. Western nations have adopted the technology, while authoritarian powers aim to censor it. This has caused a division among world leaders, with Western countries embracing the technology while authoritarian governments aim to suppress it. For other nations that share similar views in the Metaverse, the US should set an example by protecting privacy, security, and equitable competition as opposed to China's practices.

To offer a substitute strategy for comparable nations in the Metaverse, the United States must guarantee it is implementing measures to protect privacy, security,

and fair competition, in contrast to China's tactics. Although there are concerns about how the Metaverse could be used negatively against citizens, it also has the potential to positively impact global affairs. Virtual embassies could facilitate international diplomacy, and smaller nations may find themselves on a more level playing field, better able to participate in global affairs or even form unlikely alliances (Greenwald, 2022; Bojic, 2022). On the contrary, various national authorities are currently examining the concept of providing state-supported metaverse cities, with certain proponents even urging the United Nations to oversee them. At the World Economic Forum held in Switzerland, Omar Sultan Al Olama, the United Arab Emirates (UAE) Minister of State for Artificial Intelligence, expressed concerns about the potential for "cyber murder," which refers to virtual violence aimed at another person's avatar. The minister argued that such actions could be highly distressing for users, who often view violent behavior directed at their virtual character as a personal attack. To avoid such incidents, Minister Al Olama has recommended that the International Telecommunications Union (ITU), a United Nations subsidiary, develops global safety regulations banning users from committing murder in the Metaverse, regardless of their physical location. However, certain human rights activists have denounced the suggestion, claiming that it could be an effort to suppress dissenting voices and an excuse for the UAE to use spyware under the guise of combating terrorism. Critics further argued that the proposal could divert finite international resources away from more pressing issues (CNBC, 2022; Middle East Eye, 2022)

As it is seen, the fact that the borders of the Metaverse are not limited to the borders of the nation-state brings along many problems. Therefore, the limits of the soft power practices of nation states are also questionable. On the other hand, the existence of the transformation of hard power into smart power, which is the return of technology, which Nye emphasizes, is also very important. It reveals that the technological power race is essential for nation states to have more influence in the international system.

CONCLUSIONS

In conclusion, this paper has explored the profound implications of the Metaverse on the use of political soft power, addressing the potential risks, challenges, and opportunities that arise in this emerging digital landscape. The Metaverse presents a transformative platform that extends the reach of nation states beyond their physical borders and offers immense potential for enhancing soft power dynamics in the international system.

The initial enthusiasm surrounding the Metaverse has been tempered by significant challenges and setbacks. Major tech companies, most notably Meta Platforms (formerly Facebook), have incurred substantial financial losses in their pursuit of Metaverse dominance. These setbacks have led to a reevaluation of the Metaverse's short-term viability and have raised questions about its potential to revolutionize global economics and international relations as initially projected. The concept's waning popularity among investors and the general public further underscores the need for a more measured approach to assessing its potential.

Despite these challenges, it would be premature to dismiss the long-term potential of the Metaverse. The current state of the Metaverse can be likened to the early days of the internet, where initial hype was followed by a period of disillusionment before eventual widespread adoption and transformative impact. The Metaverse, in its fully realized form, still holds the potential to reshape industries, create new economic opportunities, and alter the landscape of international relations and soft power projection.

The confluence of technology, economy, and military power into what has been termed as 'smart power' underscores the growing significance of technological prowess in the international system. As nation states grapple with the challenges of digital regulation, surveillance, and control, the Metaverse expands the terrain for political soft power applications. It provides opportunities for states, regardless of their size or economic standing, to enhance their global presence and influence.

However, the development of the Metaverse also raises important questions and challenges that must be addressed. Issues of regulation, privacy, and security emerge as key concerns in this digital realm. As the Metaverse becomes more integrated into everyday life, ensuring data protection, content moderation, and surveillance safeguards becomes paramount. Policymakers and international institutions need to collaborate in the development of robust regulatory frameworks that safeguard individual rights, prevent the misuse of power, and promote a fair and inclusive digital environment.

Moreover, the impact of the Metaverse on macroeconomic indicators cannot be overlooked. This transformative platform has the power to disrupt traditional industries, reshape employment patterns, and create new economic opportunities. It is crucial to examine the interplay between the Metaverse and macroeconomic indicators such as GDP growth, employment rates, and balance of payments. Policy responses should focus on facilitating a smooth transition, retraining the workforce, and fostering innovation to maximize the benefits of the Metaverse while mitigating potential negative consequences.

In the realm of international politics and soft power projection, the Metaverse presents both unprecedented opportunities and complex challenges. On one hand, it offers new avenues for cultural diplomacy, allowing nations to showcase their heritage, values, and achievements in immersive and engaging ways. Virtual embassies, cultural exchanges, and international cooperation in shared virtual spaces could redefine diplomatic relations. On the other hand, the Metaverse raises profound questions about sovereignty in virtual spaces, the potential for digital colonialism, and the risk of further concentrating power in the hands of tech giants who control these platforms

Existing literature has begun to delve into the risks, challenges, and potential of the Metaverse. Researchers highlight concerns about privacy and safety, emphasizing the importance of international standards to protect users. In the ICR Research Panel (2021) Bjola and Grincheva highlight the potential threats and the need for governance and reducing digital inequalities in the Metaverse. While Bjola raises awareness of the potential threats the Metaverse poses to nation-states and their diplomats, urging policymakers to address governance and security issues, Grincheva points to immersive cultural environments as precursors to the Metaverse and emphasizes the need for multilateral institutions to reduce digital inequalities.

Furthermore, understanding the interconnectedness between macroeconomic indicators and soft power is crucial. Nye (2011) highlights the relationship between economic power, military power, and soft power, proposing the concept of "smart power". In Kozłowski and Kania (2021) the impact of the digital economy on soft power dynamics, highlighting the potential for digital platforms to shape perceptions and influence global narratives is discussed. These works provide a valuable foundation for understanding the interaction between the Metaverse, macroeconomic indicators, and soft power dynamics.

The Metaverse and macroeconomic indicators mutually shape the distribution of power among nations in the global arena. As states navigate the complexities of this digital realm, their ability to leverage soft power assets effectively becomes critical in shaping international relations and influencing global narratives. By deepening our understanding of the interplay between the Metaverse, macroeconomic indicators, and soft power dynamics, policymakers can develop strategies that harness the full potential of the Metaverse while promoting equitable and sustainable global development.

In conclusion, the development of the Metaverse opens up new horizons for the application of soft power in international relations. Addressing the risks and challenges associated with the Metaverse, understanding the dynamics between

macroeconomic indicators and soft power, exploring the mechanisms of soft power in the Metaverse, and analyzing the interaction between the Metaverse, macroeconomic indicators, and power distribution are crucial areas for further research. By delving deeper into these topics, policymakers and scholars can navigate the Metaverse landscape and shape a future that upholds the values of democracy, inclusivity, and global cooperation.

To address the potential risks and challenges associated with the development of the Metaverse and its impact on macroeconomic indicators and soft power, a comprehensive approach is necessary. First and foremost, robust regulatory frameworks must be established to ensure the protection of individual rights, privacy, and security within the Metaverse. Collaboration between policymakers, international institutions, and technology companies is crucial in developing these frameworks.

Furthermore, policymakers should consider the development of international standards and agreements that govern the use of the Metaverse, including issues such as data protection, content moderation, and taxation. International cooperation is essential to address the cross-border nature of the Metaverse and to ensure a level playing field for all nations. The development of the Metaverse also necessitates a reevaluation of existing theories and frameworks in international relations. The potential for smaller nations or non-state actors to exert significant influence through technological expertise in the Metaverse could challenge traditional power dynamics. This shift underscores the need for a more nuanced understanding of soft power in the digital age and how it intersects with economic and technological capabilities.

In terms of macroeconomic indicators, it is important to closely monitor and analyze the impact of the Metaverse on key economic factors such as GDP growth, employment rates, and balance of payments. This requires ongoing research, data collection, and analysis to understand the complex interactions between the Metaverse and the broader economy. Policymakers should focus on creating an enabling environment that supports innovation, retraining of the workforce, and inclusive economic growth in the context of the Metaverse.

Soft power dynamics in the Metaverse present new opportunities and challenges for nation states. Soft power assets, such as cultural diplomacy, digital storytelling, and the promotion of national values, can be effective tools for shaping perceptions and influencing behavior within the Metaverse. Understanding the underlying mechanisms of soft power in this digital landscape is crucial for policymakers to leverage soft power assets effectively and enhance their global influence.

The distribution of power among nations in the global arena is shaped by the interaction between the Metaverse, macroeconomic indicators, and soft power dynamics. As the Metaverse evolves, it is essential to ensure a fair and inclusive global order that respects the sovereignty of nation states, protects individual rights, and fosters international cooperation. Multilateral institutions and diplomatic efforts will play a vital role in shaping the governance and norms of the Metaverse to prevent the concentration of power and promote a balanced distribution of influence.

In conclusion, while the Metaverse's development trajectory has faced significant challenges and its immediate impact may be less revolutionary than initially anticipated, its long-term potential to reshape global economics and international relations remains substantial. However, it is essential to consider the potential risks, challenges, and the interplay between macroeconomic indicators and soft power in this emerging digital realm. By addressing regulatory concerns, understanding the mechanisms of soft power, and promoting international cooperation, policymakers can navigate the Metaverse landscape to ensure a future that upholds democratic values, inclusivity, and global cooperation. Continued research and collaboration are needed to fully understand and harness the transformative power of the Metaverse for the benefit of all nations.

REFERENCES

- Autor, D. (2015). Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 3-30. <https://doi.org/10.1257/jep.29.3.3>
- Ball, M. (2020) The Metaverse: What it is, where to find it, and who will build it. <https://www.matthewball.vc/all/themetaverse.>, Access date: 16.01.2023.
- Banu, S.. (2023). How will the metaverse affect the economy? AMBCrypto. <https://ambcrypto.com/blog/how-will-the-metaverse-affect-the-economy/>, Access date:16.06.2022.
- Bergman, J., & Kass, D. (2021). Metaverse: Tax implications. PwC. <https://www.pwc.com/us/en/tech-effect/emerging-tech/metaverse-tax-implications.html>, Access date:16.06.2022.
- Bojic, L. (2022). Metaverse through the prism of power and addiction: What will happen when the virtual. *European Journal of Futures Research*, 10(22), 1-24. <https://doi.org/10.1186/s40309-022-00208-4>

- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in A Time of Brilliant Technologies*. WW Norton & Company.
- Brynjolfsson, E., & Mitchell, T. (2017). What can machine learning do? Workforce implications. *Science*, 358(6370), 1530-1534. <https://doi.org/10.1126/science.aap8062>
- Bughin, J., & Woetzel, J. (2022). How the metaverse could change work. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2022/04/how-the-metaverse-could-change-work>., Access date:16.01.2023.
- Cai, M. (2017). *Soft Power and Chinese Foreign Policy*. Routledge.
- Christensen, L., & Robinson, A. (2022). The potential global economic impact of the metaverse. Analysis Group. <https://www.analysisgroup.com/global-assets/insights/publishing/2022-the-potential-global-economic-impact-of-the-metaverse.pdf>, Access date: 16.02.2023.
- CNBC. (2022). Serious crime in the metaverse should be outlawed by the U.N., UAE tech minister says. <https://www.cnn.com/2022/05/25/metaverse-murders-need-to-be-policed-says-uae-tech-minister.html>., Access date: 16.02.2023.
- Decker, R., Haltiwanger, J., Jarmin, R. S., & Miranda, J. (2014). The role of entrepreneurship in US job creation and economic dynamism. *Journal of Economic Perspectives*, 28(3), 3-24. <https://doi.org/10.1257/jep.28.3.3>
- Eichengreen, B. (2015). Should central banks always remain independent? World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2015/08/should-central-banks-always-remain-independent/>, Access date:22.03.2023.
- Ellul, J. (2003). *Technology Society*. (Çev: Ceylan, M). Bakış Publications.
- Goldman Sachs. (2016). Virtual and augmented reality: Understanding the race for the next computing platform. <https://www.goldmansachs.com/insights/pages/virtual-and-augmented-reality/report.pdf>, Access date: 23.03.2023.
- Greenwald, M. B. (2022). Harnessing the Metaverse: States of All Sizes. Wilson Center. <https://www.wilsoncenter.org/article/harnessing-metaverse-states-all-sizes>

- Gregg, B., Heller, J., Malfara Jr., D., & Ungerman, K. (2021, September 30). Marketing in the Metaverse: An opportunity for innovation and experimentation. <https://www.mckinsey.com/capabilities/growth-marketing-and-sales/our-insights/marketing-in-the-metaverse-an-opportunity-for-innovation-and-experimentation>, Access date:23.03.2023.
- ICR Research Panel. (2021). The Metaverse And International Relations. <https://www.youtube.com/watch?v=EzCA4pP9GB4>, Access date: 16.01.2022.
- International Monetary Fund. (2021). The crypto ecosystem and financial stability challenges. In *Global financial stability report: COVID-19, crypto, and climate: Navigating challenging transitions* (pp. 43-66). <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/GFSR/2021/October/English/ch2.ashx>., Access date:16.01.2023.
- Kozłowski, D., & Kania, A. (2021). The Metaverse and Soft Power: A New Frontier for International Relations. https://www.researchgate.net/publication/353881057_The_Metaverse_and_Soft_Power_A_New_Frontier_for_International_Relations., Access date:17.03.2023.
- Kumar Singh, N. (2012). The Future of Power by Joseph S. World Affairs: *The Journal of International Issues*, 16(4), 160-165. <https://www.jstor.org/stable/48566262>., Access date: 17.03.2023.
- Lee, R., Lo, D. (n.d.). What are the sales and use tax implications of the metaverse? <https://www.pwc.com/us/en/tech-effect/emerging-tech/metaverse-tax-implications.html>, Access date: 17.03.2023.
- Leopold, T. A., Ratcheva, V., & Zahidi, S. (2018). The future of jobs report 2018. In *World Economic Forum* (Vol. 2).
- Manor, I. (2022). The Metaverse and its Impact on Public Diplomacy, 23 February, CPD Blog. <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/metaverse-and-its-impact-public-diplomacy>, Access date: 16.03.2023.
- Metacoın. (n.d.). <https://metacoın.network/>, Access date: 25.03.2023.
- Middle East Eye. (2022). Activists mock UAE minister's call to outlaw cyber-murders 'while real people are being killed'. <https://www.middleeasteye.net/news/uae-plans-outlaw-cyber-murder-metaverse-condemned-activists-real-people>, Access date: 25.03.2023.

- Mogul, Z., Kronfellner, B., Buser, M., Lai, C., Wee, K., Rhode, W., Burchardi, K., Golebiowska, A., Vallabhaneni, P., Wagner, J., & Abedine, A. (2020). How Banks Can Succeed with Cryptocurrency. Boston Consulting Group. <https://www.bcg.com/publications/2020/how-banks-can-succeed-with-cryptocurrency>. , Access date: 16.01.2023.
- Nye, J. S. (1990). Soft power. *Foreign Policy*, 80, 153-171.
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. Hachette UK (published 2009).
- Nye, J. S. (2011). *The Future of Power*. Public Affairs.
- PwC. (2021). Addressing metaverse risks for your business. <https://www.pwc.com/us/en/tech-effect/emerging-tech/metaverse-risks.html>, Access date: 17.03.2023.
- PwC. (2022). Demystifying the metaverse: What it is and why it matters. <https://www.pwc.com/us/en/tech-effect/emerging-tech/demystifying-the-metaverse.html>, Access date: 17.03.2023.
- Rosenberg, L. (2021). What is the metaverse? And why should we care? World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2021/10/what-is-the-metaverse-why-care/>, Access date:22.03.2023.
- Santos, A., & Serrano, J. (2022). The tax treatment of the metaverse economy and the potential for a new offshore tax haven. Tax Notes. <https://www.taxnotes.com/featured-analysis/tax-treatment-metaverse-economy-and-potential-new-offshore-tax-haven/2022/07/29/7dq51>, Access date: 17.01.2023.
- Schär, F. (2021). Decentralized finance: On blockchain- and smart contract-based financial markets. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 103(2), 153-174. <https://doi.org/10.20955/r.103.153-74>.
- Sign, J. P., & MacDonald, S. (2017). *Soft Power Today Measuring the Effects*. British Council, University of Edinburgh.
- Steinberg, D. I. (Ed.). (2010). Korea's Changing Roles in Southeast Asia: Expanding Influence And Relations. Institute of Southeast Asian Studies.
- Swan, M. (2015). *Blockchain: Blueprint for a New Economy*. O'Reilly Media, Inc.

- Tucci, L., Needle, D. (2023). What is the metaverse? An explanation and in-depth guide. <https://www.techtarget.com/whatis/feature/The-metaverse-explained-Everything-you-need-to-know.>, Access date: 16.01.2023.
- Türkmen, N.C. (2022). Metaverse economy: Survival in the futuristic technological ecosystem. *Technology Change Future* (1st ed., pp. 1-12).
- Tyagi, S., Srivastava, A. K., Dubey, A., & Sharma, D. (2023). Metaverse is the future of influencer marketing. In R. Bansal, S. Qalati, & A. Chakir (Eds.), *Influencer Marketing Applications Within the Metaverse* (pp. 102-116). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-8898-0.ch007.>, Access date:02.07.2023.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: The overarching objective of this research endeavor is to conduct a meticulous examination into the multifaceted implications of the Metaverse on the dynamics of political soft power. It meticulously delves into the intricate fabric of this emergent digital landscape, meticulously scrutinizing the potential risks, challenges, and opportunities that ensue. By meticulously dissecting the interplay between technology, economy, and military prowess, this study endeavors to unravel the intricate mechanisms through which the Metaverse amplifies the global influence of nation states.

Methodology: This study adopts a qualitative research paradigm as its methodological backbone, meticulously drawing upon a rich reservoir of existing literature and the invaluable insights gleaned from domain experts. It meticulously synthesizes a diverse array of perspectives from disciplines spanning economics, political science, and technology studies, thereby facilitating a comprehensive analysis of the subject matter at hand.

Findings: The empirical investigation conducted in this scholarly inquiry illuminates the unprecedented potential harbored within the Metaverse to fortify political soft power, thereby furnishing nation states with the means to transcend physical boundaries and exert their influence on a global scale. However, concomitant with these auspicious prospects, the Metaverse unfurls a tapestry of formidable challenges encompassing regulatory oversight, privacy infringement, and cybersecurity vulnerabilities. It is incumbent upon stakeholders to acknowledge the gravity of these challenges and advocate for the formulation and implementation of robust regulatory frameworks and international collaborations as indispensable mechanisms to address these exigencies.

The advent of the Metaverse could potentially usher in a paradigm shift in the realm of economic policymaking, precipitating both opportunities and challenges for policymakers to navigate. The emergence of novel industries and job opportunities within the Metaverse could significantly impact GDP and economic growth, with the creation of virtual real estate and related services serving as catalysts for economic stimulation. However, the impact on inflation, employment patterns, and traditional job sectors remains uncertain, with the Metaverse poised to automate or displace existing jobs while concurrently fostering the creation of new employment opportunities. Moreover, the Metaverse's ramifications on international trade and the balance of payments necessitate meticulous deliberation, with potential opportunities for cross-border trade juxtaposed against regulatory challenges and trade disputes. The taxation implications of the Metaverse further underscore the imperative for policymakers to devise innovative taxation models capable of capturing revenue streams while ensuring regulatory compliance and fiscal stability.

Furthermore, the advent of the Metaverse has profound implications for monetary policy, potentially catalyzing the emergence of a new global currency and disrupting traditional monetary systems. The decentralized nature of blockchain technology underpinning the Metaverse amplifies the urgency for policymakers to devise adaptive monetary policies capable of navigating the complexities of this emergent digital landscape while safeguarding financial stability and regulatory oversight.

Moreover, the Metaverse serves as a crucible for the application of political soft power, transcending traditional geopolitical boundaries and enabling nation states to project influence and shape narratives on a global scale. Leveraging cultural diplomacy, digital storytelling, and strategic communication, nation states can augment their soft power assets, fostering international collaboration and understanding. However, the Metaverse's political economy underscores the imperative for stakeholders to address governance, regulatory, and security challenges, while simultaneously harnessing the transformative potential of technology to fortify global cooperation and democratic values.

In essence, the Metaverse represents an epochal juncture in the evolution of political, economic, and technological paradigms, necessitating a multifaceted approach to policymaking characterized by innovation, collaboration, and adaptability. By embracing the transformative potential of the Metaverse and addressing its attendant challenges proactively, stakeholders can chart a course towards a future that upholds democratic values, fosters global cooperation, and maximizes the collective benefit of all nations.

Conclusions and Discussions: In summation, the trajectory of the Metaverse's evolution delineates a nuanced landscape replete with both promise and peril vis-à-vis the exercise of soft power in international relations. It is incumbent upon policymakers to embrace a holistic approach, one that encompasses regulatory imperatives, economic considerations, and diplomatic exigencies, in order to optimize the benefits of the Metaverse while diligently mitigating potential risks. By espousing principles of collaboration and innovation, policymakers can adeptly navigate the labyrinthine contours of the Metaverse, thereby sculpting a future imbued with the tenets of democratic governance and global cooperation. Furthermore, the imperative for sustained scholarly inquiry and dialogue cannot be overstated, as it represents the indispensable crucible through which the transformative potential of the Metaverse can be harnessed for the collective advancement of all nations.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	01.05.2024	Submitted date
Kabul tarihi	19.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Ertürk, E. (2024). Looking for Traces of Symbolic Violence in New Media: A Study Within The Framework of Bourdieu's Theory. *Journal of History School*, 71, 1983-2008.

LOOKING FOR TRACES OF SYMBOLIC VIOLENCE IN NEW MEDIA: A STUDY WITHIN THE FRAMEWORK OF BOURDIEU'S THEORY

Emre ERTÜRK¹

Abstract

In today's world, the influence of television advertisements on social shaping and transformations has reached undeniable dimensions. In this context, the relationship between the concept of symbolic violence and television commercials is increasingly attracting attention. Symbolic violence is defined as the creation of emotional or psychological effects through symbols and images without resorting to physical attack. Television commercials extensively resort to symbolic violence to promote products and influence consumer behavior. Symbolic violence involves the strategy of creating emotional tension in viewers through the contradictions of images, stereotypes, or social norms contained in advertisements. In this context, Pierre Bourdieu's sociology sheds light on the characteristics and infrastructure of symbolic violence. Based on Bourdieu's sociology, this article thoroughly discusses the potential effects of symbolic violence in television commercials on consumers' perceptions and behaviors. One of the main emphases of the article is the fact that symbolic violence in television commercials can deeply affect viewers' perceptions of social norms, gender roles, and consumption habits. These effects can shape consumers' subconscious attitudes, values, and perceptions, thus influencing brand loyalty. Additionally, the study focuses on how these effects should be understood in terms of advertising strategies and social dynamics. In conclusion, the complex relationship between television commercials and symbolic violence has the potential to influence consumers' subconscious, making it an important research area for advertisers, media experts, and social scientists. In this context, this study examines how the clothing brand Kışılı, by producing commercials containing intense symbolic

¹Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi emreerturk@kastamonu.edu.tr , Orcid: 0009-0007-7397-7102

violence, highlights the filmography and career of actor Oktay Kaynarca, molded by representations of violence, through the lens of Bourdieu's sociology.

Keywords: Symbolic Violence, Pierre Bourdieu, Mass Media, Advertising, Semiotic Analysis.

Yeni Medyada Simgesel Şiddetin İzlerini Aramak: Bourdieu'nun Kuramı Çerçevesinde Bir Araştırma

Öz

Günümüzde, televizyon reklamlarının toplumsal şekillenme ve dönüşümlerdeki etkisi göz ardı edilemez boyutlara ulaşmıştır. Bu bağlamda, simgesel şiddet kavramı ve televizyon reklamları arasındaki ilişki giderek daha fazla ilgi çekmektedir. Simgesel şiddet, fiziksel saldırıya başvurmada, semboller ve imajlar aracılığıyla duygusal veya psikolojik bir etki yaratma biçimini tanımlamaktadır. Televizyon reklamları, ürünleri tanıtmak ve tüketici davranışlarını yönlendirmek amacıyla yoğun bir şekilde simgesel şiddete başvurmaktadır. Simgesel şiddet, reklamların içerdiği imajların, stereotiplerin veya toplumsal normların zıtlıkları aracılığıyla izleyicilerde duygusal gerilim yaratma stratejisini içermektedir. Bu bağlamda Pierre Bourdieu'nun sosyolojisi simgesel şiddetin özelliklerini ve alt yapısını gün ışığına çıkarmaktadır. Bu makalede de Bourdieu sosyolojisi temel alınarak televizyon reklamlarındaki simgesel şiddetin, tüketicilerin algılarına ve davranışlarına olan potansiyel etkileri detaylı bir şekilde tartışılmaktadır. Makalenin ana vurgularından biri, televizyon reklamlarındaki simgesel şiddetin, izleyiciler üzerinde toplumsal normlar, cinsiyet rolleri ve tüketim alışkanlıkları konularında derinlemesine etkiler yaratabileceği gerçeğidir. Bu etkiler, tüketicilerin bilinçaltında oluşan tutumları, değerleri ve algıları şekillendirerek, marka sadakatini etkileyebilmektedir. Ayrıca çalışmada bu etkilerin reklamcılık stratejileri ve toplumsal dinamikler açısından nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde odaklanılmaktadır. Sonuç olarak, televizyon reklamları ve simgesel şiddet arasındaki karmaşık ilişki, tüketicilerin bilinçaltını etkileme potansiyeli taşıdığından, reklamcılar, medya uzmanları ve sosyal bilimciler için önemli bir araştırma alanı sunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma; bir erkek giyim markası olan Kışık'ın, simgesel şiddeti yoğun içeren reklamlar çekerek, sinemadizi aktörü Oktay Kaynarca'nın şiddetin temsilleriyle yoğunlaşmış filmografisi ve kariyerini nasıl ön plana çıkardığını, Bourdieu sosyolojisinin merdivenlerine çıkarak okumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sembolik Şiddet, Pierre Bourdieu, Kitle İletişim Araçları, Reklam, Göstergibilimsel Analiz.

INTRODUCTION

It is clear that television as a technology cannot be defined merely by the speed and variety of information flow. Today, television, which is closely related to every aspect of culture, economy, and life, has become a universe where everything about life is interpreted and reproduced through programs, news, and advertising segments. From this perspective, it has also formed an organic connection with the element of violence that can manifest in every societal domain. In this context, Jürgen Habermas emphasizes the significant role of technology in his thoughts on how empirical knowledge reflects in social life. According to Habermas, the practical knowledge of sciences may not be directly important for society; however, technological developments represent the intersection between scientific knowledge and social imagination. In Habermas's view, the revolutionary practical outcomes of knowledge can be integrated into the universe of social life through technology. He argues, "Poems are written by looking at Hiroshima, not by working on theses about the conversion of mass into energy." This statement suggests that technology is a tool that concretely and effectively brings the abstraction of scientific knowledge into social life. Habermas's perspective underscores not only the service of technology to practical applications but also how knowledge interacts with social impact and change. By offering the chance to experience the abstract world of science concretely, technology can enhance the potential to find solutions to the problems faced by society. In this context, Habermas's approach to understanding the dynamic relationship between technology and knowledge provides a significant perspective on how modern societies interact with science and technology (Habermas, 2010, p.79).

Habermas's example of Hiroshima, one of the most significant violent events in recent history, highlights how violence and its derivatives are experienced and "viewed" through television and other mass media today. In this context, when we examine the "publicness" of the phenomenon of violence, it is evident that it is as old as humanity itself. Although violence and death may seem to have emerged with modern mass media, from a historical perspective, these phenomena have played a crucial role in social interaction. Numerous examples, from gladiatorial combats in the Roman era to other historical spectacles, demonstrate the use of violence as a means of mass entertainment, catharsis, and healing. In modern societies, similar images have become embedded in our daily lives with the proliferation of mass media such as television. David Trend, in his work "The Myth of Media Violence," sheds light on the complexity of media violence, referencing numerous studies and evaluations examining the potential effects of violence on viewers. Trend's work argues that images of violence in the

media do not directly and linearly lead individuals to commit acts of violence; rather, media violence manifests as a reflection of existing real-world violent actions and normalizes the phenomenon of violence. This perspective emphasizes that the media presents violence not only as a form of entertainment but also as a reflection of social reality. Understanding the potential impact of media on viewers can help us consider a broader context related to the media's influence on social dynamics, beyond just the content. Consequently, understanding that images of violence disseminated through media reflect existing social violence, rather than directly inciting individuals to commit violent acts, allows for a deeper comprehension of discussions on media effects. In this context, it is important to consider the media not only as a tool for entertainment but also as a factor influencing social dynamics (Trend, 2008, p.88).

Many studies have endeavored to develop perspectives to examine the relationship between mass media and social structures. In this context, Pierre Bourdieu, a significant figure in sociology, aims to critique and question accepted generalizations through his methodological approach. According to Bourdieu, methodology not only reflects existing concepts but also shapes thought by imposing these concepts. He argues that theory and methodology within sociology are inseparable; separating these two elements would prevent a complete understanding of sociology. Bourdieu's methodological critique involves questioning the generalizations widely accepted in social sciences. He contends that existing concepts and methodologies often reflect a particular perspective while neglecting others. In this context, Bourdieu's methodology offers a critical perspective by questioning the norms and standards accepted in social sciences. An important concept in Bourdieu's methodology is "reflexivity," which refers to a transformative interaction between practice and theory. This concept emphasizes that sociology is both an intellectual and transformative process. According to Bourdieu, sociologists should not only adhere to theoretical thought but also consider practical experiences in the field. Reflexivity expresses the sociologist's ability to question their own position and move back and forth between theoretical and practical realms (Wallace and Wolf, 2013, p. 135).

METHOD

This study examines how advertisements targeting male consumers design symbolic violence semiotically through Bourdieu's conceptual framework and markers, which bring a different perspective to sociology. In this context, the analysis of actors, locations, and all visual elements in the commercials aims to reveal the concealed, embellished, and refined violence through semiotic

analysis. The commercials of the *Kıçılı* men's clothing brand, chosen as the sample for this study, feature the series and film actor Oktay Kaynarca. These advertisements impose ideal male forms on male consumers, leveraging Kaynarca's previous roles and catchphrases to evoke viewers' memories and transform them into symbolic violence, thus creating a market.

AN OVERVIEW OF PIERRE BOURDIEU'S SOCIOLOGY

Bourdieu, who was born in Southern France in 1930 and served as a soldier during the uprisings in Algeria in 1955, considered these experiences fundamental factors influencing his work. In this context, his fieldwork at the University of Algiers played a significant role in laying the foundations of his theory (Gülsoy, 2012, p.3). After returning to France, Bourdieu served as a professor at the Collège de France, authored over 40 books and more than 400 articles, developed his central treatment, and began to be recognized as a leading thinker in the field (Garret, 2007A, p.231). Although Bourdieu distanced himself from a literary style due to its lack of precision and the prose style prevalent among French sociologists, he was one of the sociologists most nourished by literature (Ökten, 2014, p.79). This distinction highlights the unique aspects of Bourdieu's sociology.

Bourdieu's sociology provides the conceptual tools necessary for a coherent analysis of cultural class, which differs from the class approach he sought to challenge (Karademir, 2014, p.244). His works examine products at the level of binary relations continuously reproduced in consideration of the social world. When evaluating relationships as a sociologist, Bourdieu argues that social structure is not a reality separate from people but is understood through the analysis of various aspects of their interactions. According to Bourdieu, sociology aims to understand the social structure behind human activities, efforts, and judgments and to explain the reasons for events in the social world (Koytak, 2012, p.92). Bourdieu's works present various arguments to read social structures from a different perspective. For example, in "Distinction," he focuses on how social distinctions and relationships of power and technology are formed and continuously reproduced. The book discusses taste, aesthetics, and social distinctions, emphasizing that taste is not innocent and highlighting the structural elements of power. According to Bourdieu, the social world is shaped by communications between systems of power relations and symbolic systems. Differences in taste play a role in forming social balances. The concepts of habitus, field, and dispositions are foundational in bridging the connection between social structure and personality. In Bourdieu's terminology, daily life is

described as a space where power relations are conducted and continuously reproduced. He posits that traditional structures and dominance relations in society arise as a result of actions and judgments based on competence, taste, and dispositions in everyday life (Öztimur, 2007, p.583). According to Bourdieu, many creative contradictions today are filled with illusions. One of the first contradictions he critiques is between Marx and Weber. Bourdieu aims to develop a more comprehensive perspective by examining the different perspectives of these two figures. His general approach reflects his methodology shaped by critiques of existing norms and general acceptances, and he advocates for the features of his conceptual framework during his field research. Bourdieu emphasizes the importance of turning theory into practice, asserting that a theory must have an area of application (Özsöz, 2007:18). He analyzes social reality within society from an individual perspective, alongside a holistic view of wealth. This structuralist and constructivist approach balances social structure with individual action. Bourdieu's social theory involves considering both the acting subject and all the implications of their commitments together (Palabiyik, 2011, p.130).

By constructing his social theory, Pierre Bourdieu focused on a relational perspective to sustain the complexity and dynamics of social life. Bourdieu's works provide a fundamental framework for understanding social relations, power dynamics, and social structure. This approach incorporates a relational perspective, which classical sociologists also used, but it is enriched by Bourdieu's unique contributions. Bourdieu's social theory offers a comprehensive framework for understanding how individuals relate to the social world. He examines the fundamental elements of the social system, investigating how social fields change using concepts such as power, status, and cultural capital. Bourdieu's approach serves as a key to understanding the power dynamics, class differences, and cultural codes in the social world. His relational approach offers a critical alternative to the substantialist approach commonly adopted by classical sociologists. It emphasizes that this approach is not static but is instead in constant change and stable interaction (Emirbayer, 2012, p.7).

In Bourdieu's sociology, the concept of reflexivity, particularly in fundamental research methods, emerges as significant, highlighting its importance in uncovering the desired reality. Reflexivity involves questioning research practices in social structural analysis by avoiding limited ideas and pursuing the discovery of what is absent. In other words, reflexivity is an effort by the sociologist to control the potential impact of their own social experience on their scientific work by concretizing the relationship between themselves and their research subjects (Kılıç, 2017, p.16). Bourdieu's understanding of class involves

thinking about social life relationally. The focus of social analysis is on networks of material and symbolic connections rather than individuals or groups. These relationships exist in two fundamental forms. The first form is embodied in the objective sequences of positions occupied by individuals, which externally constrain perception and action. The second form is the mental perception and evaluation schemas internalized in individuals' bodies, effectively constructing their view of the world (Wacquant, 2014b, p.205). Additionally, Bourdieu's understanding of class is intensely agonistic. He posits that struggle is central to the idea of reproduction and serves as a ubiquitous engine of social disruption and continuity. Class emerges and is shaped within the continuous competition individuals engage in to acquire, control, and dominate various types of power or capital across many areas of life. The existence of classes as carriers and determiners of social life is not a simple fact etched into the unequal distribution of life chances. Rather, it results from the struggles of groups attempting to impose a dominant social vision against rival alternatives (Wacquant, 2014, p.206-207).

Bourdieu articulates his symbolic resolution by focusing on the critical relationships between culture, social structure, and action. In this context, the question of how stratified social governance and domination systems are maintained and reproduced across generations without facing strong resistance and unconsciously by the members of society is significant. According to Bourdieu, answering this question requires a comprehensive and categorized analysis of cultural opportunities. Bourdieu asserts that all cultural symbols and practices, from artistic preferences to clothing styles, science, philosophy, and even language, embody interests and reinforce social distinctions. Therefore, to gain a broad perspective, the presence of power among individuals, groups, and institutions is necessary. In this context, Bourdieu argues that there is no separate field of study for power; instead, it permeates all aspects of social life (Swartz, 2013:18). According to Bourdieu, sociology is a field of struggle. As he puts it, "If sociology has a role, it is not to give lessons but to arm" (Jourdain and Naulin, 2016, p.21-22).

Overall, Bourdieu is regarded as one of the leading sociologists of the 20th century and attracts attention for his efforts to create a general theory of the social world. His works are based on the perspectives of Marx, Durkheim, and Weber, focusing on how social developments are reproduced and their interrelations (Jourdain and Naulin, 2016, p.7).

FUNDAMENTAL CONCEPTS OF BOURDIEU

The French sociologist Pierre Bourdieu has made significant contributions to our understanding of the complexity of social structures and relationships through his work. The fundamental concepts Bourdieu focuses on in his sociological analyses play a central role in comprehending social structures and deciphering the dynamics of social change. According to Bourdieu, in any social field within a society be it a specific community, professional group, or institution—there is potential for competition and conflict among its members. Individuals entering this field occupy positions determined by various forms of capital (economic, cultural, symbolic, etc.). For example, in the academic field, academic success, knowledge, and prestige are crucial factors that determine individuals' positions relative to one another.

A field serves as a structure where social forces emerge and take shape. In other words, it is a space where social forces converge. Within a field, both the powerful and the weak are in constant competition, striving to maintain their positions and power within their respective groups (Bourdieu, 1997, p.6-7). Each field has its own internal logic and value system. In this context, the sociologically determining factor in any action is the strategy and rules of the game being played. The existence of a field arises when there are a sufficient number of participants engaged in the social game. This social game, characterized by the competition among players, revolves around a prize and lacks established rules (Diken, 1997, p.78-81). Generally, the strategies of preservation, succession, and subversion follow one another in the game field. Preservation strategies are enacted by dominant groups aiming to maintain their positions within the field. Potential changes might result in these groups losing their dominance over the definition, distribution, and reproduction of capital. Therefore, they remain constantly vigilant to sustain the current state of affairs.

Another key concept, habitus, refers to the internalized system of dispositions that determine individuals' positions and behaviors within the social structure. Habitus is shaped by the social norms, values, and behavior patterns that individuals internalize. This concept allows individuals to automatically perceive which behaviors are acceptable within a specific social context. For example, the habitus of a family's social class can determine various aspects such as language use, clothing style, and consumption habits. The concept of habitus, although distinctively developed by Bourdieu, has been mentioned by many thinkers before him. Aristotle referred to it generally as hexis (habit, disposition) and its Latin equivalent has also been known (Bourdieu, 2012, p.18). Emile Durkheim discussed it in his lectures "The Evolution of Educational Thought in France"

(1904-1905), Marcel Mauss in his essay "Techniques of the Body" (1934), and Max Weber in "Economy and Society" and "Religious Asceticism" (1918), using the concept in different contexts. According to Bourdieu, habitus can also be understood as a system of dispositions that shapes individuals' social actions (Bourdieu, 2014, p.9). "Habitus, in the literal sense, is neither entirely individual nor does it solely determine behaviors; rather, it is a structuring mechanism operating within the agents" (Bourdieu and Wacquant, 2003:27). Habitus is acquired but continuously embodied through interactions. It is tied to habits, a particular way of thinking, and individual and collective history. Habitus is a principle that generates strategies based on past experiences and enables actors to develop specific dispositions to manage comprehensive situations and fulfill various distributions (Tatlıcan and Çeğin, 2014, p.217).

Bourdieu attracts attention with his analyses designed around the concept of habitus, especially through its implications for individual distinction. In this context, taste and related processes closely associated with distinction become fundamental criteria for determining each class's own body perception. Changes in taste processes vary in terms of perceived effects on growth beauty, health, and between different class levels (Tatlıcan and Çeğin, 2014, p.324).

Another concept that is crucial for fully grasping Bourdieu's sociological perspective is the concept of capital. Contrary to the conventional portrayal, Bourdieu delineates a broader spectrum of capital, encompassing various types of capital (economic capital, cultural capital, social capital, symbolic capital, etc.) for individuals. These different forms of capital hold significant importance for individuals' positions within the social structure (Jourdain and Naulin, 2016:105). Overall, just like in the concept of violence, Bourdieu also refers to symbolic resources in this context. According to Bourdieu, capital carries an energetic property utilized in social and cultural relations and is intertwined with the concept of field. Within the field, gains such as prestige and education are transformed into capital through interactive relationships with other individuals in the process of acquiring social distinction (Göker, 2007, p.278). Bourdieu explains capital as a feature that interacts with various fields and is reshaped according to those fields. According to him, any gain is achieved through cultural products (Calhoun, 2014, p.107). In the context of society and capital, Bourdieu conveys the following:

A general science of the economy, concerning practices not artificially confined under the economic denomination versus practices not confined under the economic denomination, should strive to capture capital in all its forms, aiming to discover the laws that regulate its transformation from one type to another, and

to capture the "energy of social physics." I have shown that capital is presented in three basic types (each subdivided into its own subtype): economic capital, cultural capital, and social capital. Symbolic capital should also be added to these three types. Symbolic capital is the form taken when any of these types is apprehended through categories of perception." (Bourdieu and Wacquant, 2003, p.108).

Bourdieu examines capital under four headings: economic capital, cultural capital, symbolic capital, and social capital. Generally, in studies on violence, four main categories stand out: "personal factors" such as personality disorder, impulsivity and hyperactivity, psychiatric disorders, aggression, and substance use; "family factors" including domestic violence, child abuse and neglect, parental substance use, ineffective parenting styles, marital conflicts, and weakening family bonds; "school factors" encompassing antisocial peer groups, low school attachment, academic failure, gang involvement, isolation, peer rejection, and bullying; and "social and environmental factors" comprising exposure to violent images in the media, easy access to weapons, gender role biases, and cultural norms.

As a result of changing and evolving living standards, numerous studies have been conducted on the impact of media on individuals. Among these studies, the issue of media and violence stands out. Research conducted from different methodological and theoretical perspectives generally concludes that media, especially in terms of violence, has negative effects on individuals (Türkdoğan, 1996, p.18). In this context, it is also observed that with changing social structures and human relationships, violence takes on different characteristics and models. Symbolic violence, as a type, is expanded as follows: "It is a type of violence that gains legitimacy with the silent consent of both those exposed to it and often those who perpetrate it, divided into the crime of violence and the awareness of being subjected to it on both sides." Symbolic violence is a serious and subtle form of violence that operates through symbolic and communicative methods, invisible to the victim. Indeed, it is emotional, boundless, and performed with gratitude, but not approved (Köse, 2004, p.57).

Pierre Bourdieu's studies on symbolic violence encompass various techniques of domination in many areas of life (Ölçer, 2019, p.37). When examined in the context of media, it can be seen that symbolic violence finds expression in various domains through both TV programs and individual social media accounts. According to Bourdieu, symbolic violence is a common and explicit definition of the details in every social field; it is described as "the visible and subtle formula of violence" (Türk, 2014, p.613). This definition reveals the presence of insults

and violent content that are often repeated in TV programs, almost serving as metaphors. Viewed as a process, symbolic violence occurs in a milder and more indirect manner. The aim here is to sustain relationships under extraordinary pressure by working beneath domination with admiration and love. Structures in lifestyles that will continue for the sake of dominance are intertwined with structures of domination through a relationship based on symbolic violence (Bourdieu, 2014, p.198). When examining the relationship between the concept of field and symbolic violence, it can be observed that power struggles occur within fields, and the structures constructed as a result of these struggles (Ölçer, 2019, p.36). These structures also exhibit characteristics that are conducive to symbolic violence and contribute to its sustainability. Generally, struggles within fields often occur to obtain power.

Focusing on the relationship between Pierre Bourdieu's concept of habitus and symbolic violence, habitus emerges as Bourdieu's most prominent concept. Habitus shapes our fundamental habits and ways of thinking. From this perspective, when examining the relationship between habitus and symbolic violence, it is evident that fundamental habits or ways of thinking influence the immutability of symbolic violence. In other words, existing habits and ways of thinking act as a barrier against change, and consequently, individuals are unable to bring about any change by controlling their habits (Bayhan, 2020, p.1112).

To comprehend the dimensions and structural characteristics of symbolic violence, it would be beneficial to focus on widely used and popular media platforms. In this context, social media stands out as one of the prominent areas where symbolic violence processes take place. Nowadays, platforms like Twitter, Instagram, and Facebook witness continuous acts of symbolic violence. Regarding the timeless and spaceless nature of symbolic violence, Bourdieu (2014, p.68) mentions how news bulletins only discuss desired topics, leading to the obscuring of the real agenda. Bourdieu identifies the intellectuals who contribute to or support these news bulletins as "establishment-oriented." People often live criticizing the existing order due to their attachment to it. Bourdieu emphasizes that intellectuals can break free from this monotony by abandoning collective guilt, but suggests they can achieve this only if they can avoid complicity and collaboration with market forces (Özsöz, 2007, p.36). Fundamentally, this situation manifests as an economic process. The term "violence economy" refers to the profit process experienced by media capitalism in its production and consumption stages. Understanding how the media is positioned within an economic context and integrating this understanding into the social structure is crucial for comprehending this process. Therefore, examining

all the characteristics of this process is essential for a better understanding of the role created by the media and its economic dynamics (Özer, 2017, p.5).

AN ANALYSIS OF TELEVISION COMMERCIALS CONTAINING SYMBOLIC VIOLENCE

It is well known that advertisements designed to influence consumer attitudes and behaviors have significant psychological effects on people. Perception, motivation, learning, attitude change and formation, subconscious, and even the subconscious world of advertising are closely related. Fonts, sounds, effects, slogans used in advertisements can lead to consumer behavior changes as intended. In this context, the value of programs and commercials on television channels is determined by their content, audience, and advertising rates, and they are created in various genres at different times of the day (Kaplan, 1992, p.1). Historically, in the United States, which is almost synonymous with capitalist practices and advertisements, television began to be used as an advertising medium in 1948. In Turkey, television entered homes with the establishment of the national television channel TRT in 1964 and began to take its place in daily life habits. TRT started conveying informative and guiding broadcasts about developments in the field by airing its first television commercial on March 3, 1972 (Aydemir, 2014, p.166).

In this context, as television has become a powerful and functional mass communication tool in societal life, its position in society has begun to determine its sphere of influence. The frequent marketing of products and services related to human life through advertisements has also begun to increase the number of consumers, and as a result, television channels, which have turned into markets, have started to resort to hidden, subtle, or, in Bourdieu's words, "symbolic" violence to influence and dominate viewers. When we examine the explanations of the concept of violence, it is seen that it is defined as doing something against someone's will or forcing someone to do something by applying force or pressure, assault, causing physical or psychological pain or torture, beating or injuring (Ünsal, 1996, p.6). In the context of mutual relations, violence occurs when one or more parties, directly or indirectly, collectively or individually, act in a way that damages the physical integrity, spiritual integrity, or property of another person or persons (Michaud, 1991, p.8).

In light of the definitions, it is observed that the media reproduces violence and its devices according to its own atmosphere and legitimacy. This situation serves a sustainable purpose in every aspect. Even programs claimed to be prepared to

draw attention to violence have become instruments far from sensitivity and effort to end violence. In this context, Özer (2017, p.4) states the following:

It is possible to think that the media cannot create its own reality from scratch, but can take social reality and turn it into its own reality, and that human reality can also be formed through media reality. For example, blood feuds... How many people have actually experienced the blood feud, which is not only our wound but also the wound of some societies? Yet it is possible to assume that the average person is aware of this issue. These events, which are social realities and occur in society, have been communicated to people through the media. However, here the media has transformed social reality into its own reality while taking it in.

"In this context, within the scope of the study, the advertisements published by Kığılı, a men's clothing company, in 2019 were determined as purposive samples and analyzed semiotically. Both selected advertisements market clothing and style specific to men. In the study, Barthes' (2014:30-87) concept of 'signifier' and 'signified' is separately addressed and analyzed for each advertisement according to the concepts of 'arrangement' and 'connotation'. According to Barthes, connotation seems to be closely related to the mass communication phenomenon, and advertising is a special connotation phenomenon as long as it can be 'honest' (2014, p.72-82). Generally speaking, a connotative structure mostly carries open-ended and suggestive features and can be conducive to ideological infiltration (Hall, 2005:105-106). The process continues with the emergence of the myth, but this occurs implicitly and covertly. The ideology intended to be conveyed through the myth is presented as more innocent and as it should be (Dağtaş, 2012, p.64-71). In light of this information, the questions to be answered within the scope of the study are as follows:

- What symbolic violence elements are male consumers exposed to in the identified advertisements?
- How is the societal role and gender of men associated with violence in the identified advertisements
- How are elements of symbolic violence in television advertisements normalized?

Analysis and Semiotic Interpretation of Advertisement Films Semiotics

The phenomenon of language has been emphasized by many thinkers from Aristotle to the present day as a faculty that distinguishes and individualizes humans. Language functions as a means of communication and is a fundamental

element of social life. Ferdinand de Saussure, the founder of modern linguistics, argued that language is a system, challenging traditional views and acknowledging that producing linguistic research requires a unique perspective (Bircan, 2015, p.44). Language is not merely an element of texts or works with literary characteristics. There is also a language of the visible and the shown. In this context, semiotics is a discipline that examines sign systems addressed in social life and conducts a detailed analysis of the signifier and the signified (Vardar, 2001, p.86). Although semiotics is generally regarded as a science that examines appearances, its scope in today's context extends far beyond the sum of the meanings of the terms "signs" and "science," encompassing broader and different dimensions and characteristics (Rifat, 2009, p.11). Semiotics not only examines signs but also includes the text and the contextual framework in which the sign is situated in the analysis process. Nowadays, semiotics does not isolate signs but rather considers them within the texts and the temporal context they belong to. For example, according to J. Kristeva, a text can be evaluated from a historical perspective and can also be considered as part of the historical process (Rifat, 1998, p.129).

Semiotics uses its own terminology system to explain observations in a scientific language (Guiraud, 1994, p.12). The term first emerged in Turkish as "semiology," derived from the French words "linguistique" (linguistics) and "semiologie." Semiotics is a discipline that examines the process of assigning meaning that begins with the transmission of verbal or non-verbal signs to sound or visual units. This discipline has a comprehensive perspective on the role and formation of meaning of sign systems and symbols at the societal level. In this context, advertisements, which wield significant power over consumption and habits today, contain many elements that need to be semiotically analyzed. The aspect of visual elements in advertisements that can be understood by the viewer without any explanation forms the real meaning of the advertisement, while the information conveyed by the viewer consciously or subconsciously represents the connotation of the advertisement (Elden & Özdem, 2015, p.167-168).

The advertisement films, starring Oktay Kaynarca, was shot by director Serkan Şedele and cinematographer Soykut Turan for the Kışık men's clothing brand. Film, was shot in a studio environment and consists of several parts. Kaynarca represents a profession suitable for the clothes he introduces in each episode. The film's agency is *Indie Istanbul*.

Kaynarca's facial expression is tense and careful. When the customer who came to get coffee asks for "Can I have a double espresso please?", he bangs the coffee pot on the table saying "Turkish coffee!", which shows that preferences are not

respected and that the “nervous attitudes” that we encounter in the literal sense have turned into violence with physical superiority. The customer who wants to make a choice has been faced with an almost imposing style and has been forced to consume a product against his will. The elements of oppression that we frequently encounter as a characteristic of consumer culture and disguised as free choices are a manifestation of a policy and understanding of consumption that includes interventions in lifestyle. In this context, the women’s and men’s clothing sector as a market is spreading the images and concepts that are reproduced every year by directing preferences without consent as a symbolic violence. When we evaluate it specifically in terms of advertising, the customer who is gently warned, as Bourdieu puts it, is included in the process with the answer “whatever you want, brother”.

Figure 1. Thumbnail of the First Part of the Kigili Advertisement Video (youtube.com.tr)

Table 1.
Indicators in advertising film

Narrative Signs			Technical Signs		
Indicator	Showing	Showed	Color	Light	Form
Human	Middle Aged Man and Young Man	Series-Film Actor and Extra Actor	Pastel Colors and Bright	Artificial Light	Dialogue Between a Middle-Aged Man and a Young Man in a Cafe-Restaurant
		Cafe-Restaurant in the Advertisement Scenario	Lights		Kitchen

Table 2.

Denotation and connotation in the advertisement film

First meaning/Denotation	Second Meaning/Connotation
Oktay Kaynarca's Angry Attitudes	Physically, Culturally and Economically Superior
Hunched and Frightened Facial Expression of Young Man	Open to Manipulation and Vulnerable
Mutual Position	The Domination and Tyranny of a Strong Person Over the Weak

Figure 2. Gestures and Facial Expressions of the Actor in the Advertisement Film (youtube.com.tr)

The rest of the film continues with scenes of fishing, which is another experience that Kaynarca started as a barista “for fun”. Kaynarca, who we see on the deck of a boat, exhibits a free and confident stance in his choices with his clothes suitable for the fishing profession. The first dialogues of the scene continue with a scene where Kaynarca is above the other fishermen on the boat with the order “the deck will be full of fish”. The film continues with another scene where Kaynarca participates in car races. He tells the driver how to drive and gives orders again. In another scene, Kaynarca, who wants to try the art of painting as a result of his preferences, is seen behind a painter. He does not like the picture being painted in the painting and expresses how it should be done in an angry and tense manner.

Figure 3. Gestures and Facial Expressions of the Actor in the Advertisement Film (youtube.com.tr)

Throughout the film, actor Kaynarca, seen from a low angle, is portrayed in the roles of a boss, captain, and pilot, exerting psychological pressure on those around him. Through facial expressions and imperative sentences in dialogues, he applies violence to those around him. As a tool of symbolic violence, facial expressions and the act of dominating others in any dialogue, while actively not listening to their opinions to legitimize his own thoughts, occur in dialogued scenes throughout the advertisement. According to the script, Kaynarca often completes the sentences of other actors, leading to a lack of healthy communication process, which necessitates feedback and interactivity. The frequent use of the conjunction so connecting the other party's sentence to his own, is a desire to conclude, indicating situations where the preferences and opinions of the other party are not considered.

Analysis of the Kığılı Men's Clothing Brand Advertisement Film “Kığılı X Oktay Kaynarca, Behind the Scenes Chat”

The second installment of the advertisement film featuring Oktay Kaynarca for the men's clothing brand Kığılı was released in 2019. In the film, Oktay Kaynarca appears in his real identity. The advertisement films, starring Oktay Kaynarca, was shot by director Serkan Şedele and cinematographer Soykut Turan for the Kığılı men's clothing brand. The film's agency is Indie Istanbul. Additionally, the photographer Nihat Odabaşı also appears in the film, and a collage including the questions asked to Kaynarca during the shooting is presented.

Figure 4. Cover Image of the Second Part of the Kığılı

Table 3.
Indicators in advertising film

Narrative Signs			Technical Signs		
Indicator	Showing	Showed	Color	Light	Form
Human	Two Middle Aged Men	Series-Film Actor and Extra Actor	Pastel Colors and Bright Lights	Artificial Light	Dialogue Between a Middle-Aged Man and a Young Man in a Cafe-Restaurant Kitchen
Location	Studio in Photography Studio	Advertising Scenario			

In the commercial, TV-series and film actor Oktay Kaynarca, playing himself, answers questions posed by photographer Nihat Odabaşı as part of the script. Initially, Kaynarca's displeased and impatient demeanor is a noticeable element. He expresses through gestures and facial expressions that he is displeased with the delay in questions and wants to move forward quickly. Before the questions are asked, he turns to the camera, signaling that he wants to proceed immediately, which is an action that would disrupt a healthy communication process.

Similar to the other commercial, the script involves efforts to "explain the situation" and "calm" Kaynarca. This itself is a manifestation of "symbolic violence." The primary factor in fulfilling the impatient, demanding, and displeased character's wishes is the element of violence. To avoid conflict, these demands and directions are accepted and implemented without question. The consumption process designed in this manner by the media content of advertisements facilitates the reproduction of gender codes through male-female differentiations. In this context, the consumer society's task of consumption imposed on the individual is more effectively instilled.

Table 4.
Denotation and connotation in the advertisement film

First meaning / Denotation	Second Meaning / Connotation
Oktay Kaynarca's Angry Attitudes	Physically, Culturally and Economically Superior
Hunched and Frightened Facial Expression of Young Man	Open to Manipulation and Vulnerable
Mutual Position	The Domination and Tyranny of a Strong Person Over the Weak

In the continuation of the commercial, the initial scenes feature rapid and abrupt transitions between photographs, reflecting Kaynarca's projected mood and characteristics. Within the context of the commercial's script, Oktay Kaynarca's style and his recommendations for men's fashion are presented as "ideal" choices.

His demands, such as "I don't have much time, be quick!" and "ask the questions!" while showing his watch, serve as further examples of symbolic violence.

Figure 5. Gestures and Mimics of the Actor in the Advertisement Film
(youtube.com.tr)

In the subsequent scenes, Kaynarca is asked questions about clothing styles he might prefer, consistent with his social practices. The evaluation of his responses, along with his gestures and facial expressions, clearly reveals elements of "violence." This is the so-called "symbolic violence." Kaynarca provides dismissive answers, embodying the attitude of "*Don't ask questions to which you already know the answers.*" This situation, when viewed more broadly, is actually a premeditated and designed process. As Bourdieu states, it is one of the "predicted debates". The script and setting position Kaynarca's "impatient" and "domineering" demeanor as an integral rhythm of the narrative.

Figure 6. Gestures and Mimics of the Actor in the Advertisement Film
(youtube.com.tr)

In the later scenes, one of the interview questions, "Would you wear pink pants?" serves as another instance that opens the door to "symbolic violence." As can be seen from the screenshot, Kaynarca perceives this question as an "insult" and responds with "No, I think I'll pass." It is well-known that the color pink and its

variations are culturally associated with women and femininity due to gender codes. This situation sets the stage for a "predetermined" debate within the Kışkı commercial, which is presented as a "men's clothing brand." As Bourdieu emphasizes, the conscious highlighting of patterns and codes to facilitate violence is driven by concerns for ratings and sales (Meder and Çeğin, 2004, p.104-105). In this context, Demez and Seval (2018, p.96) state: "Individuals within society go through certain stages in the process of acquiring a masculine or feminine identity. During this process, it is expected that the individual's identity will be shaped according to gender roles. This identity, as defined by society and expected to be fulfilled by its members, manifests as individuals viewing themselves as masculine or feminine and learning the stereotypical roles deemed 'appropriate' or 'inappropriate' for their gender."

The meaning society attributes to masculinity, particularly within the framework of the family institution, being centered around power and authority, highlights the inequality-based understanding of gender relations. Masculinity is prioritized over femininity, with femininity often defined as weakness. The societal authority attributed to masculinity also encompasses the use of violence to establish and maintain power over women (Öztürk, 2014, p.1). Generally, this situation, which poses a threat and problem societally, is often overlooked and normalized in terms of maintaining the relationship between media and violence, which has become an economy in itself. In this context, Öngün and Özer (2023, p.4) state the following:

Media stands as one of the primary tools to create awareness about social issues and address "masculine violence." The media should serve as the voice of disadvantaged groups who face injustice within society. Both the issue of gender inequality and the reporting of femicide, which is a violation of rights, are crucial. Indeed, the media constructs a certain ideology through its language structure and discourse patterns, thereby perpetuating gender inequality. Often, this inequality is normalized through discourse structures that may not be overt.

In the final scenes of the commercial, one of the questions posed is "What do you think suits a man the most?" To this, Kaynarca responds, "Manliness suits." In this context, it becomes evident that the commercial is structured through patriarchal codes both semiotically and discursively. The style and clothing choices presented by Kaynarca as an ideal preference are marketed to consumers through the symbolic instruments of "violence."

CONCLUSION

The widespread dissemination of mass communication processes and the proliferation of consumer culture habits play a pivotal role in the diversification and tacit normalization of the concept of violence. Designating the ideal lifestyle inherently entails the reconstruction of representations of both men and women. The culmination of this process leads to a market and consumption. Studies have shown that the emergence of violence is influenced by three main factors: family-environment, educational background, and the media (Ayan, 2006, p.199), which are seen to reinforce each other.

Within the scope of this study, two commercials for the *Kıgılı* men's clothing brand featuring Oktay Kaynarca have been analyzed semiotically and found to contain elements of symbolic violence. The choice of Kaynarca as the actor is certainly not coincidental. An examination of Kaynarca's filmography and roles in series reveals that he has played roles glorifying outlaws, rule-breaking, and criminality in series such as "Aynalı Tahir" in 2002, "Ustura Kemal" in 2012, "Eşkuya Dünyaya Hükümdar Olmaz" from 2015 to 2021, and "Ben Bu Cihana Sığmazam" from 2022 to the present. These series are characterized by their unlawful and criminal content. They often depict violence against women, societal pressure, and elements of symbolic violence. Kaynarca's image, embedded in the audience's memory from these series, is utilized as a tool in the advertisement film.

In both analyzed commercials, the subtle, implicit, and symbolic elements of violence, as mentioned by Bourdieu, are employed to pressure male consumers into conforming to the "ideal man" archetype. The most potent instrument of symbolic violence in this regard is Kaynarca's portrayal of the "reckless" and "rule-breaking" roles he has embodied for years. At the end of the second part of the commercial, Kaynarca's answer, "Manliness suits a man the most," supports the hypothesis of using the image created by Kaynarca's filmography and roles in the series as symbolic violence. In this context, the *Kıgılı* brand has successfully been chosen and represented by Kaynarca as tough, dissatisfied, angry, and in need of calming down. Viewers are motivated through the suggestions and directions in the commercials to achieve this success, become "real men," and embody the ideal of masculinity.

When we read the commercial through Bourdieu's sociology, it is possible to see the positions of individuals within social structures and how these positions shape the actions of individuals, as he stated. The fact that the image Kaynarca created in the public continues even in different areas is an indication of this. Kaynarca constructs a meaning through power and inequality, as in his roles in the films.

The capitals that Bourdieu mentions are also very important in terms of shaping the meaning and behavior of the individual in this context. This situation, which Bourdieu explains as economic, cultural, social, and symbolic capital, is included in the commercial in a “symbolic” way.

REFERENCES

- Aydemir, M. (2014). Medyada şiddetin dönüşümüne bilinçaltı etki yöntemleri ve “mutlu şiddet”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 166-170.
- Barthes, R. (2008). *Göstergeler İmparatorluğu*. (T.Yücel, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2014). *Göstergebilimsel Serüven*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bayhan, V. (2020). Düşünümselliğin sosyolojisi sosyolojinin düşünümselliği: Metodolojik bireycilikten ilişkiselliğe. *International Social Sciences Studies Journal*, 1109-1120.
- Bircan, U. (2015). Saussure’de dil, dilbilim ve göstergebilim. *SBARD*, 43-66.
- Bourdieu , P., & Wacquant, L. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (N.Ökten, Çev.) İletişim Yayınları.
- Calhoun, C. (2014). *Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları*. İletişim Yayınları.
- Dağtaş, B. (2014). *Reklamı Okumak*. İletişim Yayınları.
- Diken, B. (1997). *Melezlik ve sosyal teori*. Toplum ve Bilim.
- Emirbayer, M. (2012). İlişkisel bir sosyoloji için manifesto. E. Göker, & G. Çeğin içinde, *Özcülüğün Tasfiyesi. İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*. (s. 25-63). Notabene Yayınları.
- Garret, P. (2007). Making social work more Bourdieusian: Why the social professions should critically engage with the work of Pierre Bourdieu. *European Journal Of Social Work*, 225-243.
- Göker, E. (2007). Ekonomik indirgemeci mi dediniz. E. G. G. Çeğin içinde, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* (s. 277-302). İletişim Yayınları.
- Guiraud, P. (1994). *Göstergebilim*. Zirve Ofset.

- Gülsoy, N. (2012). Cezayir deneyiminin Pierre Bourdieu'nün sosyolojik tahayyülüne etkileri: Bilimsel bir habitusun doğuşu. *İstanbul University Journal of Sociology*, 1-30.
- Habermas, J. (2010). *An Awareness of What is Missing*. Politiy Press.
- Hall, S. (2005). *İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü*. (M. Küçük, Çev.) Bilim ve Sanat Yayınları.
- Kaplan, Y. (1992). *Televizyon*. Ağaç Yayıncılık.
- Karademir, H. İ. (2014). Bourdieu sonrası yeni eşitsizlik gündemleri: Kültürel sınıf analizi, beğeni ve kimlik. *Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 230-264.
- Kılıç, H. (2017). Kamusal ve siyasal alana bir müdahale biçimi olarak sosyal bilim pratiği: Pierre Bourdieu sosyolojisinde Dünyanın Sefaleti örneği. *Sosyoloji Notları 1*, 13-23.
- Koytak, E. (2012). Tahakküme hükmetmek: Bourdieu sosyolojisinde toplum ve bilim ilişkisi. *Sosyoloji Dergisi*, 85-101.
- Köse, H. (2004). *Bourdieu Medyaya Karşı*. Papirüs Yayınları.
- Michaud, Y. (1991). *Şiddet*. İletişim Yayınları.
- Ökten, N. (2014). Devlet üzerine: Son bir hesaplaşma. *Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 78-89.
- Ölçer, H. (2019). Pierre Bourdieu sosyolojisinde simgesel şiddet sorunsalı ve biçimleri. *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 34-39.
- Öngün, Y. &. (2023). Kadın cinayetleri haberlerinin sunumunda ideolojik üretim: Eleştirel söylem çözümlemesi yaklaşımı. *Global Media Journal TR Edition*, 13(26), 1-24.
- Özer, Ö. (2017). Medyada şiddet kullanımı: Şiddet ekonomisi, medyanın ideolojik şiddeti ve yetiştirme kuramı açısından bir değerlendirme. *Marmara İletişim Dergisi*, 1-19.
- Öztimur, N. (2007). Feminist teoride Pierre Bourdieu tartışmaları. E. G. G. Çeğin içinde, *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* (s. 583). İletişim Yayınları.

Emre ERTÜRK

- Palabıyk, A. (2011). Pierre Bourdieu sosyolojisinde “Habitus”,“Sermaye” ve “Alan” üzerine. *Liberal Düşünce*, 121-124.
- Rıfat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'Sİ*. Düzlem Yayınları.
- Swartz, D. (2013). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*. (E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Timisi, N. (1996). *Medyada Cinsiyetçilik*. T.C.Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Trend, D. (2008). *Medyada Şiddet Efsanesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Türk, B. (2014). Sihirden nefret eden bir ilizyonist. E. G. G. Çeğin içinde, *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* (s. 605-626). İletişim.
- Türkdoğan, O. (1996). *Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme*. Birleşik Yayıncılık.
- Ünsal, A. (1996). Genişletilmiş bir şiddet tipolojisi. *Cogito Aylık Düşünce Dergisi*, 6-7.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. Multilingual Yayınları.
- Wallance, R. &. (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Doğu-Batı Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Television is considered one of the most powerful and effective mass media of our time. This means of communication has risen to an important position in social life and has begun to determine its sphere of influence. The widespread marketing of a wide range of products and services related to human life through advertisements has contributed to television increasing its consumer base and ultimately becoming a market. However, as a result of this situation, television channels have begun to resort to various methods in order to influence and even dominate the audience. In this context, Bourdieu's concepts play an important role in the analysis of symbolic violence in television commercials. Bourdieu's concept of "habitus" offers an important tool for understanding the ways in which audiences are influenced by advertising, and the social norms and values internalized by audiences play a critical role in determining the effects of advertising. Examining the contents of TV as a visual universe is possible as a result of examining the signs with their semantic integrity. In this context, semiotic analysis is important in understanding how symbolic violent content on

[2006]

TV is structured and how metaphorical patterns are positioned. Semiotics is a discipline that studies how meaning is created and conveyed. This discipline offers a comprehensive perspective for understanding how verbal or non-verbal signs are perceived and interpreted through sound or image units. Semiotics provides a framework for understanding the role of symbols at the social level and how their meaning is created.

Semiotic analysis of advertisements provides an important tool for understanding how the symbols, images and language used in advertisements are given meaning. For example, a semiotic approach can be used to understand what impact the colors and visual elements used in an advertisement have on viewers and trigger a particular emotional response. Semiotic analysis of advertisements also helps us understand how the social norms, values and ideologies contained in advertisements are communicated and reinforced. In particular, a semiotic approach can provide reliable data to understand what role advertisements play in issues such as gender roles, beauty standards and consumer culture. The efforts of advertisements to encourage a certain lifestyle and represent a certain identity and status can be examined in more depth with semiotic analysis. In this context, the *Kiğılı* advertisements discussed in the study were analyzed within a semiotic framework and traces of Bourdieu's symbolic violence were traced. In this context, Oktay Kaynarca's image in the audience's memory is frequently used as an element in commercial films. In the analyzed commercials, the gentle, implicit and symbolic elements of violence mentioned by Bourdieu direct the male consumer to oppress and become the "ideal man".

In both parts of the commercials, it is seen that the "crazy" and "ruleless" roles that Oktay Kaynarca has represented for many years are emphasized. These roles are used as the most powerful instruments of symbolic violence to create a certain effect on the audience. Especially in the second part of the commercial, Kaynarca's answer that "manliness suits a man best" supports the argument that the image created in the minds of Kaynarca's filmography and the roles he takes is used as symbolic violence. The image preferred by the *Kiğılı* brand is represented by Kaynarca, a character who is tough, disgruntled, angry, and in need of calming down. This image motivates the audience to achieve a certain success, to be a man and to be the ideal masculinity through the suggestions and guidance in the advertisements. This shows how the advertising industry can be used to reinforce and reinforce a particular gender and gender roles.

As a result, the use of Oktay Kaynarca's image in advertisements, as an actor with his acting career in crime, mafia, violence and similar roles, provides an important example of how the advertising industry can be used to reinforce and strengthen

Emre ERTÜRK

gender roles. When this situation is examined with semiotic analysis, it allows us to understand more deeply what effect the advertisements have and how the audience is directed. Analyzes that will help in understanding the response of innocent and ordinary visual elements in the audience and detecting the reflexes related to this can be achieved through semiotic analysis. As a result of the semiotic analysis, many expressions, concepts, insinuations and insults that were hidden indirectly or directly emerge. In this context, in the light of the data obtained, understanding the foundations of the increasing violence in our society and designing measures and programs for this will be more rational and will provide structuralist solutions.

[2008]

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	28.04.2024	Submitted date
Kabul tarihi	25.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Alpdoğan, F. F. & Çetintaş, A. (2024). Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. Yüzyıldaki Modernleşme Çabaları: Sosyal Hastalıklar ve Dönemin Reçeteleri, 71, 2009-2040.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN XIX. YÜZYILDAKİ MODERNLEŞME ÇABALARI: SOSYAL HASTALIKLAR VE DÖNEMİN REÇETELERİ¹

Fatih Furkan ALPDOĞAN² & Ahmet ÇETİNTAŞ³

Öz

Çağdaş sosyoloji literatüründe modern, modernleşmiş ya da modernleşen gibi terimler, çeşitli kriterler üzerinden bir durum tespiti yapmak için kullanılır. Günümüz paradigması Batı modernleşmesini çeşitli esaslar üzerinden açıklar. Bu esaslar coğrafi keşifler, aydınlanma, Rönesans, Reform, Kalvinizm ve Sanayi Devrimi gibi köklü hareketler toplumla birlikteliğin bir ürünü olarak imgelendir. Her bir yenilik hareketi ise modernliğe giden önemli bir yol olarak açıklanır. Burada dikkat edilmesi gereken ana konu modernleşmenin temel dayanağı olarak neyin görüleceğidir. Batı özelinde sekülerleşme, siyasi ve sosyal gelişme gibi konular modernleşmeyi sağlayan temel saikler olarak görülebilir. Türklerin modernleşme çabalarının ise askeri alanda geri kalmışlığın bir tezahürü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. XVII. Yüzyıl Osmanlı'sında askeri yenilgilerin artması, batının ekonomik ve askeri devrimine yetişememe durumu gücü elinde bulunduran kesimi bir değişim düşüncesi içerisine bırakır. İlk olarak III. Selim ve daha sonra halefi II. Mahmud Osmanlı İmparatorluğunun ilk köklü dönüşüm süreçlerine imza atan padişahları olarak tarihteki yerlerini aldılar. Padişahların yanı sıra devrin aydınları da "Devleti nasıl kurtarırız?" sorusu üzerine çeşitli fikirler öne sürdüler. İmparatorlukta yaşanan bütün bu gelişmelere rağmen XVII. ve XVIII. Yüzyıldaki parçalı ve bütünlük göstermeyen modernleşme çabaları Batı kültürünün şekilsel yönüne

¹ Yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50. Makalede yapay zekâ kullanılmadığını beyan ederiz.

² Doktorant, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ffpaldoğan@gmail.com, Orcid: 0000-0002-2383-269X

³ Dr. Öğr. Üyesi, Turgut Özal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmetler Bölümü, ahmet.cetintas@ozal.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8757-372X

öykünmeci bir tavrın ötesine geçemedi. Bu iki yüzyıl imparatorluğun dağılması adına çeşitli sosyal değişim modellerini de beraberinde getirdi. Bunlardan ilki Gülhane Hattı Hümayunu ya da diğer adıyla Tanzimat Fermanı iken Islahat Fermanı da sorunları çözmek ve imparatorluğun dağılmasını önlemek adına ortaya atılmış modellerdi. Bu çalışmanın amacı sosyolojinin temel araştırma konularından biri olan modernleşmeyi Osmanlı İmparatorluğunun yapısal unsurları bağlamında ele almaktır. Çalışmanın temel varsayımı ise Osmanlı'nın tarihsel süreçte modernleşmeye duyduğu ilginin padişahların girişimleriyle, dönem dönem ve parçalı olduğu yönündedir. Osmanlı modernleşmesinin tarih disiplininin yanı sıra sosyolojik bağlamda ele alınacak olması, bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayıran ve makaleyi özgün kılan en önemli unsurdur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Değişme, Kurumsal Değişme, Modernleşme, Batılılaşma, Türk Modernleşmesi

The XIXth Century of the Ottoman Empire Modernization Efforts in the Century: Social Diseases and Prescriptions of the Period

Abstract

In the contemporary sociological literature, terms such as modern, modernized or modernized are used to make a situation determination through various criteria. Today's paradigm explains Western modernization on various grounds. These principles are imagined as a product of the association with the society of geographical discoveries, the Enlightenment, the Renaissance, the Reformation, Calvinism, and the industrial revolution. Each innovation movement is explained as an important path to modernity. The main issue to be considered here is what will be seen as the main basis of modernization. In the West, issues such as secularization, political and social development can be seen as the main motives for modernization. It can be said that the modernization efforts of the Turks emerged as a manifestation of backwardness in the military field. The increase in military defeats in the seventeenth century Ottoman Empire and the inability to keep up with the economic and military revolution of the West left the power in the thought of change. First, Selim III and then his successor Mahmud II took their place in history as the first sultans of the Ottoman Empire to undertake radical transformation processes. In addition to the sultans, the intellectuals of the period also put forward various ideas on the question "How can we save the state?" Despite all these developments in the empire, the fragmented and uncohesive modernization efforts of the seventeenth and eighteenth centuries did not go beyond an attitude that emulated the formal aspect of Western culture. These two centuries brought with them various models of social change in order to prevent the disintegration of the empire. The first of these was the Gülhane Line Humayunu, also known as the Tanzimat Edict, while the Reform Edict was a model put forward to solve problems and prevent the disintegration of the empire. The aim of this study is to discuss modernization, which is one of the main research topics of sociology, in the context of the structural elements of the Ottoman Empire. The basic assumption of the study is that the interest of the Ottomans in

modernization in the historical process was periodically and fragmented with the initiatives of the sultans. The fact that Ottoman modernization will be handled in a sociological context as well as the discipline of history is the most important factor that distinguishes this study from other studies in the literature and makes the article original.

Keywords: Social Change, Institutional Change, Modernization, Westernization, Turkish Modernization.

GİRİŞ

Modernlik bir olgu olarak tarihin çeşitli aşamalarından güç alsa da kendini sürekli yenileyebilme kapasitesini içerisinde barındırdığı için tarihsel sürecin belirli bir aşamasında kalan çeşitli dönüşümleri ifade etmez. Modernlik mefhumu daha çok dinamik ve grift yönlere sahip kapsayıcı bir bütünü bünyesinde barındırır. Sosyal bilimciler modernliğin doğuşuna dair kesin bir yargıda bulunmasalar da Victoria dönemini önemli bir dönüşüm eşiği olarak kabul ederler. Batı açısından bu süreç çeşitli değişim süreçlerini beraberinde getirmesi sebebiyle büyük bir öneme sahiptir. Bunun yanı sıra günümüz değerleri ve paradigması esas alınarak düşünüldüğünde Batının, modernliğe giden süreçte çeşitli girişimlerde bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.

Dönemin Avrupa'sını bir bütün olarak düşünmek ya da tek bir parçaymış gibi ele almak oldukça güç olsa da kültürel aktarımın oldukça yoğun olması ve coğrafyanın bu sosyal aktarıma müsaade etmesi bu süreci Avrupa olarak ele almak için geçerli bir sebeptir. Coğrafi keşiflerin getirdiği iktisadi gelişme, aydınlanmanın getirdiği fikirsel özgürlük ortamı, Rönesans ve Reform hareketlerinin getirdiği bilimsel devrimler, Kalvinizm ve Sanayi Devrimi döneminin Avrupa'sını modernleştiren en önemli unsurlar olarak ön plana çıkarılabilir. Her bir unsur diğerini tetiklemek açısından bir bütünlük taşısa da iç içe geçen bir yapıyı da kendi bünyesinde taşımaktaydı. Bu unsurların her biri hem iktisadi hem de sosyal gelişmenin fitilini ateşleyerek Avrupa'yı diğer milletlere kıyasla ön plana çıkarmış ve daha gelişmiş hale getirmişti.

Batı'nın sosyal, kültürel, iktisadi, askeri yönden yaşamış olduğu hızlı gelişim hali Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminde başlangıcı oldu. XVII. Yüzyıl askeri başarısızlıkların yaşandığı, ekonomik sistemdeki çeşitli çöküşlerin meydana geldiği, toplumsal bütünlüğün sekteye uğradığı ilk dönüm noktası olarak ele alınabilir. Bu süreçte gerek III. Selim ve II. Mahmud gibi reformist padişahlar gerekse Osmanlı ricali çeşitli yenileşme hareketleriyle yönlerini Batıya çevirdiler. Batının ilerlemesine neden olan çeşitli unsurların imparatorluğa tatbiki ile beraber devletin geri kalmışlıktan kurtulacağı fikri ana gündem

maddesiydi. Bu dönemdeki temel sorun modernleşme hamlelerinin taklitçilik ya da öykünmecilikten öte bir boyuta geçmemesiydi.

XVII. Yüzyılda başlayarak XVIII ve XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda, etkisini giderek artıran Fransız ihtilalinin, sanayi devriminin ve sosyal değişme hızının imparatorluklar üzerinde bıraktığı büyük yıkımı engellemek adına çeşitli sosyal değişme modelleri planlandı. Bu planların kökenini III. Selime ve II. Mahmud'a götürmek mümkündür. Abdulmecid döneminde hazırlanan 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ise modernleşme hamleleri içerisindeki kurumsal ilk atılım olarak görülebilir. Bu ferman padişahın yetkilerini kısıtlaması bakımından Osmanlı'nın yönetim tarzında köklü değişiklikleri de içeriyordu. Bu durum anayasacılık yolunda önemli bir gelişme olarak ele alınabilir. Tanzimat Fermanını, Islahat fermanı takip ederken, Abdulaziz dönemindeki gelişmeler Osmanlı modernleşme sürecinin başat unsurları olarak ele alınabilir. Literatürdeki çalışmalar genellikle tarih perspektifinden konuyu ele alırken sosyolojik bağlamda bu konunun ele alınması çalışmanın özgün boyutunu oluşturarak literatürdeki diğer çalışmalardan ayırmaktadır. Makalenin temel varsayımı Osmanlı İmparatorluğunun modernleşmeye bütüncül bir bakış açısı getiremediğidir. Makalenin amacı ise dönemin modernleşme algısını sosyolojik bağlamda ele alarak literatüre katkı sağlamaktır.

1- Modernliğin Neliği

Modernleşme bir olgu olarak yalnızca tarihsel gelişmelerin değil kültürel ve siyasi gelişmelerin de bir sonucudur (Kantar, 2019, s. 366). Korkmaz (2006, s. 186, 187) modernleşme terimini ele alırken, bu terimin iki yönden farklılık gösterdiğini, ilk olarak VI. Yüzyılda mevcut dönemi öncesinden ayırt etmek için kullanıldığını ifade eder. Ona göre modern kavramı günümüzdeki anlamını, küreselleşme ile ortaya çıkan çeşitli sosyolojik değişim süreçlerine borçludur. Eisenstadt (2007, s. 11) ise modernliğin zaman olarak XVII. Yüzyılda, mekân olarak da Avrupa'da bir dizi sosyolojik gelişim biçimlerini içerdiğini ifade eder. Ona göre modernliğin Asya, Güney Amerika ve Afrika'ya ulaşması ise XIX. Yüzyıldan XX. yüzyıla kadar uzanan değişim sürecini kapsar. Bir diğer görüş ise modernliğin biçimsel olarak Victoria dönemi aşırı gerçekçiliğine bir tepki olarak ortaya çıktığı yönündedir. Victoria dönemi derinleşme, üslupçuluk, teknik gösteriş ve içsel olarak kendinden kuşku duymanın yoğunluk kazandığı bir dönem olarak kodlanmakla beraber, modernizmin doğuşu da bu döneme bir tepki olarak ele alınabilir (Fidan vd., 2011, s. 114). Diğer bir görüş esas alındığında modernleşme, aydınlanma çağı boyunca ortaya çıkan aklın esas alındığı çeşitli gelişmelerle ilişkilendirilmektedir (Çetin, 2007, s. 24). Modernliğin XVII.

Yüzyılda İngiltere'de doğduğu ve bir takım bilimsel, siyasal ve sosyal gelişmelerle doğrudan ilişkili olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda modernliğin belirli bir noktadan kürenin diğer kısımlarına yayıldığı ve belirli bir dönemi ifade etmek için ortaya konulan çeşitli süreçleri kapsadığı iddia edilebilir. Bu değişim süreçleri boyunca modernitenin bir takım kalıp yargılar bütünü geliştirerek dünyayı ve evreni anlama biçimi geliştirdiği ifade edilebilir.

Weber'e göre tarihsel süreç göz önüne alındığında modernlik doğuyu ilgilendiren bir sorundur (Kırılmaz & Ayparçası, 2016, s. 33). Modernleşmenin kendiliğinden meydana gelen bir süreç olmadığı düşünüldüğünde (Çetin, 2007, s. 24), Weber'in modernleşme konusundaki fikirleri daha güçlü hale gelmektedir. Kızılcelik (2013, s. 245) modern kavramını yapay bir yorum olarak görmektedir. Ona göre modernleşme dünyayı kamplaştırma projesidir. Dünya geleneksel ve modern şeklinde ayrı kamplara bölünmektedir. Modern dönemin modern öncesinden bağımsız bir süreç olup olmadığı ya da geleneksel dönemle modern dönemin birbirinden izler taşıdığı fikri sosyologlar tarafından sık sık tartışılan bir konudur. Bu noktada modern dönemin kendine özgü paradigmatları söz konusu olsa da geleneksel dönemden tamamen kopuş olduğunu düşünmek çeşitli çelişkilere sebep olabilir.

Habermars (1992, s.100, 130-135) modern dönemi rasyonel eylemle ilişkilendirmektedir. Ona göre amaçsal rasyonel eylemdeki hızlı artış modern dönemin temel ilkesi haline gelmiştir. Habermars modernleşmeyi ele alırken, bilimsel, teknik ve sosyal ilerlemenin sonucunda ortaya çıkan değişim sürecinin ve kurumsal gelişmenin bütün tarihsel olguları yok ettiğini ifade eder. Touraine (2002, s. 23) modernliği salt olaylar silsilesi olarak ele almanın yanlış olduğunu, onun özünü anlayabilmek için bilimsel, teknolojik ve idari konularda ele alınması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bauman'a göre (2013, s. 36) ise modernite siyasal bağlamda, erken aşamasında insanın bütünleşmesini uluslar seviyesine çıkartmıştır. Dolayısıyla modernite olgusal bir düşünce biçimi olarak; bireye, doğaya, topluma ve bütün insanlığa etki eden bir yapı olarak ele alınabilir. Keza modernite "akıl, rasyonel düşünce, tarafsızlık ve dünyanın keşfedilebilen evrensel ilkelere dayandığı" fikri üzerine konumlanır. Modernitenin doğuşundan bu yana rasyonel aklın önemi vurgulanmaktadır. Batı dünyası temele alındığında modernite aklın önderliğinde ilerlemeci bir anlayış olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla geçmişten ve eski olandan radikal ve kesin bir anlamda kopuşla imgenlenmektedir (Kantar, 2019, s. 366). Kısacası modernleşmenin geçmişten bir kopuş olup olmadığına, doğuşuna, biçimsel olarak ne olduğuna ve nasıl bir etki bıraktığına dair ortaya konulan sosyolojik görüşler farklı bakış açılarının bir ürünüdür. Modernleşmenin etkileri kendisini gösterdiği ilk günden bu yana her

toplumda o toplumun kültürüne, değerlerine, normlarına uygun biçimde algılanarak bir iz bırakmış ve bırakmaya devam etmektedir.

2- Batıyı “Modernleştiren” Önemli Saikler

Sosyal bilimciler insanlık tarihini anlamlı bir bütün olarak inceleyebilmek için farklı şekillerde sınıflandırır. Bu sınıflandırma biçimleri içerisinde insanlık tarihi en çok kullanılan şekliyle modern öncesi ve modern dönem şeklinde iki ayrı kısma ayrılmıştır. Modernliğe giden süreçte ilk önemli gelişme tekerleğin keşfi iken, ekonomik gelişmelere ivme kazandıran pazar olgusunun doğuşu da dikkate değer bir konudur. Batı modernleşmesinin ana kaynakları ise coğrafi keşifler, Reform ve Rönesans hareketleridir. Bunun yanı sıra sanayileşme süreci modernliğin en temel taşıyıcısıdır.

Modern öncesi dönemde insanlığın gelişimine dair en önemli izler bizi ortaçağın başlangıcına götürmektedir. Ortaçağın başlangıcı her ne kadar M.S 350'lere kavimler göçüne dayandırılrsa da bu döneme gelen süreçte insanlığın gelişimi adına en önemli konu tekerleğin keşfiydi. Tekerlekli araçlar günümüzden bakıldığında gelişmiş olarak nitelendirilen toplumlarda M.Ö 3000'lerden sonra yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. M.Ö. 1.500'lerden itibaren Hititler Anadolu'da demiri ilk kullanan medeniyetti. Demirin askeri ve endüstriyel alana katılması çok daha geç olacaktır. Ortaçağ boyunca din başat bir kurum olarak diğer bütün kurumları ve sosyal değişim mekanizmalarını kontrol altına alan temel yönlendiriciydi.

Ortaçağ'ın sonlarına doğru üzerinde durulması gereken en önemli iktisadi gelişme aile tipi işletmelerin yaygınlaşmasıydı. Bu tip üretim tarzında fazladan ürün ortaya koyan aileler büyük tarım bölgeleri ile ticareti içerisinde barındıran kent pazarları arasında ağ benzeri yapılar meydana getirdiler (Tilly, 2016, s. 53). Bu dönemde çeşitli mübadele yollarıyla ürünler değiş tokuşa tabi tutuldu. Ticari mallar ise çeşitli yöntemlerle bir taraftan toplumsallaştırılırken, diğer yandan kullanım mallarına pazar özgürlüğünün sağlanması gerekiyordu. Pazar ekonomisinin var olduğu dönemde pazarın özgürlük ölçüsü ise kullanım mallarının ve özellikle de üretim ile ulaşım ağının gelişmişliği ile doğru orantılıydı (Weber, 2014, s. 180). İktisadi anlamdaki bu gelişme hem sosyal alanda hem de üretim araçlarında bir takım ilerlemeleri beraberinde getirdi.

Ortaçağın, Avrupa'nın karanlık çağının ya da siyasi ayağı olan feodalizmin yapısal unsurlarının nasıl sona erdiğine dair çeşitli görüşler mevcuttur. Polanyi (2010, s. 250) bu süreci ele alırken 14. Yüzyılda sona eren Ortaçağın sonunu getiren temel konuları ele almıştı. İngiltere'de bu süreç, insanı topraktan ayırma süreciyle sonlanmıştı. İnsanı topraktan ayırma süreci başta ekonomik bünye

olmak üzere bütün sosyal unsurların daha yararlı şekilde kullanılabilmesini sağlayacak biçimde çeşitli unsurları ayrıştırma anlamı taşıyordu.

Coğrafi keşifler sonrasındaki ekonomik ilerleyiş beraberinde bir sosyal gelişme modelini de ortaya çıkardı (Kaya, 2014, s. 266). Coğrafi keşiflerle beraber elde edilen yeni mallarla beraber, hâlihazırda mevcut bulunmayan ve Avrupa'daki büyük çaplı mal arzını dış kıtalardan elde etmeyi sağladı. Avrupa'da bulunan mallar ise daha geniş pazarlarda yer buldu. Avrupalılar bu dönemde nisbi olarak Amerika'ya göç ederken, kendi emeklerine Afrika'dan getirdikleri kölelerin emeğini de ilave etti (Heaton, 1985, s. 231). Coğrafi keşifler sonucunda ortaya çıkan emek ve mal fazlası Avrupa açısından altın çağı başlangıcı olarak görülebilir. Coğrafi keşiflerin sonucunda sosyal kültürel ve iktisadi alanda ciddi bir iyileşme meydana geldi. Böylece sanatta, edebiyatta ve sosyal hayatta adı o dönem konulmasa dahi modernleşmeye dair yeni fikirler ortaya atıldı.

Coğrafi keşifler başta olmak üzere modernleşme açısından onun kültürel devamcıları olan Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte Avrupa bir yükseliş dönemine girdi. Rönesans dönemi sanatta, edebiyatta ve sosyal hayatta ciddi bir özgürlük ortamını meydana getirdi. Rönesans'ın sonucu olarak ortaya çıkan reformlara bakıldığında tarihsel süreçte o güne kadar karşılaşılmayan birçok sosyal olgu karşımıza çıkmaktadır. Reform hareketinin bir sonucu olarak sekülerleşme git gide arttı. Böylelikle din sosyal kurumlar içerisinde başat kurum olmaktan çıktı. Kilisenin otoritesi ciddi anlamda sekteye uğradı. Diğer taraftan "biz" ya da "millet" bilinci giderek önem kazandı.

Modernleşmeyi meydana getiren, sanayileşme sürecine ve kapitalist düşünce biçimine dini bir meşruiyet alanı sunan önemli konulardan biri de Lutherizm, Kalvinist dünya görüşü ya da Weber'in (1999) tabiriyle Protestan ahlakıdır. Kalvinist öğretisi ruhban sınıfını ve onun idari aygıtını işbirliğine katmak dışında küçük devletlerin yöneticilerine de büyük bir fırsat verdi. Bu fırsat kendi uluslarının farklılıklarını büyük imparatorluklar karşısında tanımlamayı içeriyordu (Tilly, 2012, s. 187). Kalvinizm'in sosyal ve siyasi alanda yarattığı bilinç idare biçimlerinde değişimin kapılarını araladı. Böylelikle kendi uluslarına imtiyaz tanımak isteyen devletlerin yöneticileri yeni ve yönlendirilebilir yönetim sistemleri inşa ettiler. Siyasi alanda yaşanan bu gelişmeler milletlere ve yöneticilere tarih sahnesinde kendilerini yeniden yorumlama imkânı sağladı.

Kalvinist mezhepler, iktisadi başarılarla büyük bir anlam atfederken, birey bu anlama kavuşabilmek için ve kaygıdan kurtulmak için çalışmaya yönelmeleiydi. Dolayısıyla Kalvinizm'i temele alan bireyler seçilmişliğin ve kutsanmışlığın gerekliliğini yerine getirmek için bir meslekte uzmanlaşp, aralıksız çalışmalıydı (Aron, 1986, s. 373). Kalvinist dünya görüşü entemelde teşvik edilmeyi bekleyen

bütün iş kollarına ve özellikle tüccar, zanaatkâr veya çiftçilere fırsat yarattı. Eski Hristiyanlık öğretilerinin aksine, o güne kadar işinde sıkı çalışmış olan fakat bunun Hristiyanlıkla uyumlu olup olmadığı konusunda şüphe duyan kişiler Kalvinizm'le beraber Tanrıya iyi bir şekilde hizmet ettiklerinin farkına vardılar (Heaton, 1985, s. 214; Gezgin, 2000, s. 64). Kalvinist görüş bütün sosyal kesimlerin çalışma faaliyetlerini kutsallaştırmış ve bu kesimlere yeni bir dünya görüşü sunmuştu. Kalvinizmle beraber çalışmaya yeni bir anlam yüklendi. Çalışmak salt maddi ihtiyaçları karşılamaktan öte Tanrı'nın emirlerine uymanın bir aracı haline gelmişti. Bu durum modernleşmenin temel araçlarından biri olan bireyselleşmenin, özgür düşüncenin, özgürce yatırım yapabilmeyi kapılarını açacaktı.

Modernleşmeye giden yolda sanayi kuruluşlarına duyulan ihtiyaçların başında savaşlar geliyordu. Özellikle XVIII. Yüzyılın başlarından itibaren savaşların maliyeti olağanüstü derecede yükseldi. İmparatorluklar kendi nüfuslarının kaynaklarını ve insan gücünü, kalıcı ordular kurarak ve bu orduları donatarak finanse etmek zorundaydı. Askeri ve diplomatik açıdan, çeşitli sanayileşme hamlelerinde bulunan devletler dönemin hâkim unsurları haline geldiler (Tilly, 2016, s. 53). Sosyal değişmeye ve teknolojik gelişmeye olanak sağlayan önemli konulardan biri de kaçınılmaz olarak savaşlardı. Askeri alandaki gelişmeler teknolojik gelişmelerin fitilini ateşledi. Böylelikle kitlesel silahların, savaş teknolojilerinin, daha az insan gücüyle daha fazla kişinin imha edilmesinin tek yolu askeri alandaki gelişmelerdi. Bu gelişmeler ise modern sanayi kuruluşlarına muhtaçtı.

Sanayileşmenin çarkını çeviren ve XVIII. Yüzyıldaki en dikkat çekici gelişme buharlı makinaların icadı oldu. İngiltere'de başlayan bu süreç daha sonra Batı Avrupa ülkelerini de etki altına aldı. Endüstri devrimi, modernleşmenin maddi boyutunu oluşturuyordu. Buharlı makinaların icadıyla ortaya çıkan birinci sanayi devrimi, bilimsel çalışmalara ivme kazandırdı böylece teknolojik gelişmelere de zemin hazırladı (Özkan vd., 2018, s. 129). Sanayi Devrimine hız kazandıran önemli gelişmelerden biri de 1832'de çıkarılan Reform Tasarısı ile 1834 Yoksullar Yasası'ydı. Bu iki düzenleme modernleşmenin ve kapitalizmin önemli sac ayakları olarak görülebilir (Polanyi, 2012, s. 129). Buharlı makinelerin icadı sanayi kuruluşlarında daha fazla mal üretimine ve ulaşım alanında buharın enerji gücüne dayanan trenlerin yaygınlaşmasına olanak sağladı. Bu durum hem sosyal hem de ticari gelişmelerin fitilini ateşledi.

Avrupa modernleşmesinin temel dinamiklerinden olan sanayi devrimiyle beraber Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yapısında köklü değişimler meydana geldi. İlk olarak İngiltere'de mevcut bulunan tarım sektöründeki artık değer fark edildi. Bu

farkındalık neticesinde, kent merkezleri yoğun biçimde gelişme gösterdi ve kırsal alanlarda bulunan artık değer için bu durum pazar niteliği taşıdı (Gölçek ve Köktaş, 2016, s. 96). Bu durumun sonucu olarak Avrupa ülkeleri tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru bir değişim süreci yaşadı (Akbulut, 2006, s. 7). Keza sanayi devrimiyle beraber Avrupa çiftçilikten fabrika işçiliğine geçerken piyasa devrimiyle ise ürün üreticilikten statü satıcılığına ve deneyim tedarikçiliğine geçti (Kantar, 2019, s. 368). Kısacası sanayi devrimi küçük hane içi üretimden, tarımdan ve küçük el sanatlarına dayalı ekonomik yapıdan bir kopuş anlamı taşıyordu. Bu yapısal değişim, sanayileşmiş daha dinamik bir bağlamı içerisinde barındırıyordu. Bu süreç konsept olarak modernizmin temelini oluşturdu. Böylece modernizm zaman içerisinde şehirleşme ve sanayileşme ile birlikte anılır oldu. Şehirleşmeyle beraber okuma-yazma oranındaki artış temel bir değer olarak yeni bir dönemin ilkelerine kaynaklık etti.

Ritzer'e göre (2000, s. 168) sanayi devrimi boyunca daha öncesiyle kıyaslanamayacak kadar çok şey bulundu, yaratıldı, üretildi ve dağıtıldı. Bu geniş üretim çeşitliliğiyle beraber ürünün tüketildiği ortamlarda da çeşitli farklılaşmalar meydana geldi. Dolayısıyla sanayileşmeyle beraber roller hayli farklılaşmıştı. Bu dönem birbirinden ayrılmış tüketim araçlarıyla karakterize edildi. Mesela kasap dükkânı et, fırıncı ekmek, manav meyve ve sebze sattı. Batı modernleşmesinin temel dayanaklarından biri olan sanayi devrimine dair daha sonra çok şey konuşulup yazılacaktı. Önemli İktisat Tarihçilerinden Macar Karl Polanyi'ye göre (2010, s. 73) sanayi devriminin temelinde, üretim aletlerinin neredeyse mucizevi denebilecek ilerlemesi yatıyordu. Bu ilerleme ile beraber halktan insanların yaşamında köklü değişimler meydana geldi ve sosyal sarsıntılar yaşandı. Polanyi'nin aksine İngiliz Tarihçi Eric Hobsbawm ise (2003, s. 40) sanayi devrimini yapmak için fazla bir düşünsel incelik gerekmediğini düşünüyordu. Ona göre devrimin teknik yeniliklerini oluşturan (uçan mekik, iplik hüküm aleti, masura makinesi) son derece gösterişsizdi. Bu icatlar aslında kendi atölyelerinde deney yapan zeki zanaatkarların ya da doğramacıların hatta fabrika işçilerinin ve çilingirlerin faaliyet alanına önemli katkılar sunmuyordu. Dahası James Watt'ın buhar makinesi (1784) gibi devrimle özdeşleştirilen ve bilimsel bakımdan çağının en karmaşık aygıtı bile, bu kendi çağında bilinmekte olan fizikten daha fazlasını gerektirmiyordu. Polanyi ve Hobsbawm'ın görüşleri her ne kadar kendi içerisinde zıtlıklar taşısa da Watt'ın mucidi olduğu makinenin yıllar içerisindeki dönüşümü Polanyi'nin fikirlerini ön plana çıkarmak için geçerli sebeplerdendir.

3- Osmanlı İmparatorluğunda Modernleşme Çabaları

Klasik dönem Osmanlı toplum düzeni ele alındığında yönetsel düzenin çeşitli araçlarla gerçekleştirildiği görülür. Osmanlı yönetim felsefesinin temeli, “Adalet çemberi” ya da “Hakkaniyet çemberi” adı verilen yapıyla formülize ediliyordu. Bu felsefenin temelini önemli sosyolojik parçalar oluşturmaktaydı. Hakkaniyet çemberinin temel yapı taşları “adalet, devlet şariat, hükümlerlik, ordu, servet ve halktan” oluşuyordu. Osmanlı'nın klasik döneminde bu parçaların her biri toplumun devamı için hayati önem taşıyordu. Bu halkalardan herhangi birinin çökmesi durumunda devletinde çökeceği düşünülüyordu (Korkmaz, 2006, s. 171). Osmanlı uzun bir süre bu temel felsefenin üzerine devlet anlayışını inşa ederek varlığını güçlendirdi ve daha geniş bir hâkimiyet alanı inşa etti.

Özellikle XVI. Yüzyıla kadar Sultan'ın şahsiyeti de devletle özdeş tutulmuştu. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yönetimi elinde bulunduran çeşitli araçlar vardı. Seyfiye ile birlikte üstünlüğü bünyesinde barındıran ilmiye, yönetici sınıfın ikinci büyük kesimini oluşturuyordu. Devlet şariat üzerine temellendiği için, ilmiye sınıfı giderek daha da önem kazandı. Birçok önemli makam ise ulemalardan oluşuyordu (Fidan vd., 2011, s. 116). XVI. Yüzyıla kadar bütün unsurlar birbiriyle uyum içerisinde varlıklarını devam ettirdiler. Bu döneme kadar değişim oldukça yavaş ve gerek duyduğunda başvuru bir unsuru.

XVI. Yüzyıldan itibaren özellikle II. Mehmed'in sosyal hastalıklara çözüm bulmak için kurdurduğu medreseler müsbet ilim alanında kendinden hayır beklenemez hale geldi. I. Selim'den itibaren halifelik makamının ön plana çıktığı görülürken bu makamında beşeri büyüklük arttıkça çözüm olma kapasitesi giderek azaldı (Hatemi, 1989, s. 17). Dolayısıyla XVI. Yüzyıl Osmanlı açısından kritik bir eşik kapılarını sonuna kadar araladı.

Sosyal ve askeri sorunların imparatorluk üzerinde ciddi sorunlara sebep olmasıyla beraber yeni bir arayışın önü açıldı. Bu döneme dair sosyal bilimcilerin çeşitli teorileri olmakla beraber, askeri başarısızlıkların devletin gerilemesine sebep olduğuna dönük önemli bir mutabakatları vardır. Devletin gerilemeye başlamasıyla beraber XVII. Yüzyılda Avrupa'da başlayan ve farklı toplumları değişime zorlayan; eskiden kopuş anlamına gelen, muasırlaşmak, çağdaşlaşmak, modernleşmek, garphlaşmak ve daha sonra batılılaşmak gibi farklı kullanım şekillerine sahip terimler, gücü elinde bulunduran bürokratlar tarafından sıkça kullanılmaya başlandı.

Ortaya çıkan sorunlarla beraber modernleşme üzerinden ciddi tartışmalar yürütülmeye başlandı. Modernleşme Batı'da toplum ile devletin zaman zaman

birbirinden bağımsız ve farklı yönlerden birbirlerini desteklemeleriyle yürütmüş oldukları ve sosyal bilincin gelişimine dayalı bir süreçti (Fidan vd., 2011, s. 114). Osmanlı'nın modernleşme sürecinde ise Batı'daki modernleşme tarzından farklı olarak, geride kalmışlık duygusu hâkimdi. Ayrıca bu süreç bürokrasi içerisinde taklit etme isteğine dönüştüğü için Batı'daki değişimlere paralellik göstermedi.

3.1-Osmanlı Modernleşmesini Gerekli Kılan İç ve Dış Saikler

Osmanlı İmparatorluğunun modernleşmesini gerekli kılan önemli iç ve dış saikler öne çıkmaktadır. Modernleşmeyi gerekli kılan dış saiklere bakıldığında, s. Fransız ihtilali kapitalizmin yükselişi, sanayi devrimi gibi önemli başlıklar öne çıkmaktadır. İç ve dış saikleri birbirinden ayırmak ve konjunktürü göz ardı etmek doğru olmayacaktır. İç saikleri ise savaşlar, bozulan iktisadi şartlar, sosyal problemler üzerinden okumak doğru olacaktır.

1776 Amerikan Bağımsızlık Hareketi ve 1789 Fransız İhtilali, sonuçları farklı coğrafyalarda hissedilen iki önemli gelişmeydi. Başlangıçta birer anayasacılık hareketi olarak tanımlansalar da bu gelişmeler, ilk anayasalar olması hasebiyle çeşitli sonuçlarında beraberinde getirdi (Turan, 2019, s. 37). Özellikle Fransız İhtilali'nin imparatorluklar üzerinde büyük bir etkisi olmuştu. Nitekim Fransız İhtilalinin sonucunda ortaya çıkan milli hisler ile beraber Osmanlı, Batı medeniyetine karşı aşama aşama teslim olmak zorunda kalmıştı (Fidan vd., 2011, s. 119). Keza Osmanlı modernleşmesinin ana hedefi, İmparatorluğun birlik ve bütünlüğünü devam ettirmektir. Esasen bu durum bile modernleşmenin bir mecburiyetin sonucu olduğunu ortaya koyuyordu. Bu hamleler Sanayi İnkılâbı ile Fransız İhtilali'nin meydana getirdiği; fikri, siyasi, iktisadi gelişmelerin devleti dağılma sürecine sokmasının bir neticesiydi (Işık, 2011, s. 225). Bu iki önemli tarihsel olay Osmanlı'yı modernleşmeye iten önemli unsurlardandı.

Batı Avrupa'da kapitalizmin ivme kazanmasıyla birlikte siyasi ve hukuksal yapı köklü değişim süreçlerini beraberinde getirdi. Devlet düzeni ve yasalar dine dayalı referans dünyasından uzaklaşarak gücünü ve yasallığını gitgide insan düşüncesi ile seküler gereksinimlerden almaya başladı. Keza tüm dünyada etkisini gösteren gelişmeler Osmanlı sisteminin geleneğe dayalı temellerini sarsmaya başlayarak, yeni duruma intibak etmeye zorladı (Akça ve Hülür, 2007, s. 238). Kapitalizmin hız kazanmasıyla beraber Osmanlı imparatorluğu ekonomik anlamda büyük bir güç kaybına uğradı. Kitlesel üretime elverişli olmayan ve sanayi devriminin temel gerekliliklerini yerine getiremeyen Osmanlı kapitalizmin yaygınlaşmasıyla beraber yeni arayışlara girdi.

XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde "askeri, idari, siyasi, ekonomik, toplumsal" gözle görülür bir biçimde duraklama dönemi ortaya çıktı. Bu durum ise sosyal ve

ekonomik alanda çeşitli değişimlere yol açtı (Karpat, 2017, s. 78; Balcı, 2008, s. 78). İdari ve siyasi yönden gerileme süreci ele alındığında özellikle XVI. Yüzyıldan sonra Sultan'ın giderek ordu başta olmak üzere sivil ve dini bürokrasi ile saraydaki bazı kesimlerin fikriyle hareket etmeye başladığı söylenebilir. Bu durum ise yönetsel sorunlara sebep oldu. Bu süreçten itibaren nizamı sağlamaktan sorumlu tutulan devletin kendisi oldu ve Sultanın etkinliği ise çoğu alanda azalmaya başladı (Fidan vd., 2011, s. 116). Saraydaki idari ve siyasi zafiyetler ise mali, adli, ekonomik ve toplumsal bozulmalara yol açtı. XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren halkın sefaleti de ciddi boyutlara ulaşarak sosyal sorunlara sebep oldu (Doğan, 2011, s. 84). XVII. Yüzyıl ayrıca bir iktisadi daralma dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı bölgeler bu sınıflamanın dışında tutulabilse de devletin genel anlamda iktisadi bir gerilemeyle karşı karşıya kaldığı söylenebilir (Pamuk, 1998, s. 33). Özellikle bu dönemde ayaklanmaların vergisel saldırıdan kaynaklandığı ve tepkisel hareketlere yol açtığı söylenebilir (Eldem, 1998, s. 21). Her bir faktör diğer faktörlerin daha da kötüye gitmelerini tetikledi.

XVII. Yüzyıldan başlayarak, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletlerinin karşısında çeşitli askeri mağlubiyetler aldı (Kantar, 2019, s. 371). 1683'de Viyana yenilgisiyle başlayan ve 16 yıl boyunca yapılan çeşitli savaşlar sonucunda imzalanan anlaşmaların sebep olduğu toprak kaybı, bozulmayı daha da netleştirdi (Balcı, 2008, s. 78). 1699 yılına kadar İmparatorluk bir durgunluk dönemi yaşadı (Kongar, 1976, s. 28). 1699 Karlofça Antlaşması genel zafiyetin bir doruk noktası olduğu yargısına sebep oldu. Yeni bir devrin ve algılayış biçiminin ortaya koyulduğu, tam bir teslimiyet ile kabul edildiği dönemeç ise 1774 Küçük Kaynarca anlaşmasıyla başladı (Beydilli, 1999, s. 26; Kongar, 1976, s. 28). Ahmet Resmi'nin Bükreş'te 1772'de Küçük Kaynarca anlaşması için giriştiği ateşkes görüşmeleri sırasında kaleme alarak dönemin sadrazamı Muhsinzade Mehmet Paşa'ya sunduğu ikinci layihası oldukça dikkat çekicidir. Bu lahiya genelde Avrupa ilişkileri ile ilgili görüşler içerirken, Ahmet Resmi, özetle Çariçe II. Katharina'nın çevresindekileri Osmanlı ricali ve askerleri ile kıyasladı, ordunun ve devlet adamlarının yeteneksizliği ve yetersizliği hakkında yoğun şekilde tenkid etti (Beydilli, 1999, s. 29). Özellikle Kırım krizi ve ilhakının devamında gelişen ve nihayet 1787-88'de başlayarak 1791-92 Zıştova anlaşmasıyla yeni bir sürece girildi (Beydilli, 1999, s. 25; Balcı, 2008, s. 78). Bu anlaşma Osmanlı'nın askeri alandaki aciziyetini ortaya koydu. Askeri başarılar Osmanlı'nın sosyal yapısını besleyen ve birlikteliğe güç kazandıran önemli faktörlerin başında geliyordu. Askeri sorunlar ise dağılmaya yol açan en önemli konulardan biriydi. Yeniden yapılanma ve modernleşme hareketleri de ilk olarak bu alanda yoğunlaşacaktı.

Askeri alandaki başarısızlıklar artık kabul ediliyordu. Osmanlı devlet ricali, toplumsal çözülmeyi ve geri kalmışlığı, yönetimin yönetsel dizginleri elinden kaçırmamasıyla ilişkilendiriyorlardı. Vergi kaynakları, askeri disiplin, yönetsel hataların gerilemeyle beraber sosyal hayata intibak ettiği fikri çeşitli mecralarda tartışılıyordu (Mardin, 1991, s. 85). Devlet içinde bir şeylerin ters gittiği ve önceleri yenilmez olan Osmanlı'nın artık Avrupa'nın gerisinde kaldığı ve varlığının devamı için harekete geçilmesi gerektiği fikri doğmaya başladı (Kantar, 2019, s. 371). Yenileşmenin gerekliliği düşüncesinin saray ve yönetimi elinde bulunduranlar tarafından kabullenilmesi, ilk hedef olarak askeri alanda modernleşme girişimleri ile sonuçlandı (Fidan vd., 2011, s. 120). Yenilenme zarureti askeri saha da başlasa da, yenilenmenin giderek genel bir yeniden yapılanma safhasına intikal ettiği görüldü (Beydilli, 1999, s. 25). Bu fikirle beraber, çeşitli araçlarla askeri alanda gücün yeniden sağlanması, eğitim alanında okul sistemlerinin bilim ve teknolojiyi kullanması ve Osmanlı silahlı kuvvetlerinin yeniden revize edilmesinin gerekliliği vurgulandı (Kantar, 2019, s. 371). Bütün gaye ilerlemesi duran bir imparatorluğun en azından elindeki toprakları koruyabilmesiydi (Kasaba, 1998, s. 337). Dolayısıyla bütünlüğü sağlamak ve elde olan toprakları korumak ana hedef haline geldi. Böylece İmparatorlukta yeni bir devrin ve yeni bir anlayışın kapıları da açılmış olacaktı. Bu anlayış ancak Avrupa'nın teknolojik alandaki üstünlüğünü tanıyarak gerçekleştirilebilirdi.

XVII. Yüzyılda başlayan ve XVIII. Yüzyılda ivme kazanan küredeki değişim süreciyle beraber, Osmanlı Devletini modernleşmeye mecbur kılan birçok iç faktör söz konusuydu. Askeri gelişmelere intibak yönünden sıkıntı çeken bir ordu ilk göze çarpan unsurdur. Diğer taraftan Fransız ihtilalinin, doğası gereği imparatorluklarda bıraktığı yıkım sosyal düzeni derinden etkiledi. Sanayileşmenin getirdiği yeni teknolojik ve sosyal şartların kaçırılmasının yanı sıra kültürün maddi ve manevi kısımlarında meydana gelen olumsuz değişimler ise modernleşme çabalarını üst seviyeye çıkaracaktı.

3.2-XIX. Yüzyıl Osmanlı'sında Modernleşme Çabaları

Osmanlı'nın modernleşme çabaları ele alınırken padişahlar içerisinde göze çarpan önemli iki isim karşımıza çıkar. Bu isimler III. Selim ve II. Mahmud'tur. Her iki padişah da ilk olmaları bakımından halefleri ve seleflerinden ayrı bir yere sahipti. Hem III. Selim hem de II. Mahmud devirlerini ele almadan Osmanlı modernleşmesini yazmak mümkün değildir. Her iki padişahın çabası da Avrupa'daki ilerlemelerin çeşitli muhasebesinin bir ürünüydü. III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde gerçekleştirilen yenileşme hareketleri, diğer boyutuyla

Tanzimat Dönemi'ne zemin hazırlaması bakımından önemli bir yere sahipti. Tanzimat dönemi içerisinde değerlendirilen Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemleri modernleşmenin kurumsallaşması açısından hayati öneme sahip çeşitli girişimlerle doluydu.

XIX. Yüzyıla gelen süreçte Osmanlı Devleti'nde, yönetsel alanda çeşitli ıslahatlar yapma gereği duyulması ve ıslahat çalışmaları askeri ve mali konuları aşamadı (Turan, 2019, s. 37). Özellikle Lale Devri bir milat olarak Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılan ilk penceresiydi. Aynı dönemde Avrupa'ya gönderilen ilk elçimiz ise 28 Çelebi Mehmet Efendi'ydı. Dolayısıyla onun gözleri Türk'ün Batı'ya baktığı ilk gözlerdi. Bu durum şüphesiz Avrupa'daki büyük dönüşümle alakalıydı (Işık, 2011, s. 221). Lale devrini de kapsayan bir dönem olarak XVIII. Yüzyıl Osmanlı modernleşmesi açısından oldukça önemli bir yere sahipti. Bir önceki yüzyıldan farklı olarak ilk kez Avrupa'ya açılma fikri ortaya atıldı. Bu dönemde Batı'nın bilim ve teknik alandaki üstünlüğü kabul edilip Batı'dan faydalanma fikri benimsenerek modernleşme hareketleri daha realist ve daha gelişmeci bir karaktere büründü (Işık, 2011, s. 222). XVIII. Yüzyılın ilk çeyreği, mimariden ev dekorasyonuna, yiyecek içecekten, giyim eşyalarına kadar birçok Avrupaî unsurun hayatımıza girdiği bir süreç oldu. Böylece, sarayda başlayan değişim süreci, sokağa da değişim olarak yansıdı (Budak, 2007, s. 117). Keza öncelikle üst tabakada hissedilen batılı yaşam tarzına ait unsurlar süreç içerisinde bütün sosyal kesimlerde karşılık buldu (Budak, 2007, s. 120). XVIII. Yüzyılın sonuna kadar modernleşme konusu doğrudan Batı tipi yaşamın çeşitli fraksiyonlarının saraya ve sosyal yaşama intibakıyla sınırlı kaldı. Sosyal sorun olarak görülen şeylerin çözümünün ise onlara benzeyerek yaşamaktan geçtiği algısı hakimdi. Böylelikle alafranga yaşam övülen, istenilen ve elde edilmeye çalışan ideal bir sosyal biçim haline geldi.

Modernleşme yolunda ilk büyük adımı III. Selim (1789-1807) attı. Padişah, yerleşik düzenin yol açtığı hastalıkların farkındaydı. Geleneğe itiraz edemediyse de yeniliğin, içten ve hararetle bir savunucusuydu (Işık, 2011, s. 221). III. Selim döneminde başlayan batıya yönelik önemli tutum ve davranışlar geri kalmışlık duygusunun verdiği hisle beraber "denge politikası"nın başlamasına da yol açtı (Akgün, 1998, s. 45). Batılı ülkelerin neden daha önde olduklarına yönelik yeni varsayımlar da bu dönemde kendisini hissettirmeye başladı. Böylece onun döneminden itibaren kurumsal düzenlemelerin gerektiğine yönelik yeni bir yaklaşım ve yeni bir algı etkisini gösterecekti.

III. Selim iç siyasette reçeteler sunarak ayrılıkçı unsurlara karşı tedbir alan ilk padişahı. Onun devrinden itibaren askeri reformlar yalnızca yabancı uzmanların görevlendirilmesiyle sınırlı kalmadı. Bilimsel alanda da Batı kaynaklı, matematik

başta olmak üzere, diğer bilimsel eserlerin çevrilmesine de yol açtı. Artık Osmanlılar yeni bilimsel bilgileri bir zamanlar aşağıladıkları “barbarların dilleriyle” öğrenmek zorunda kaldılar (Balcı, 2008, s. 79). III. Selim devrinde birçok askeri ıslahata imza atıldı. Askeri ıslahatlar aracılığıyla mevcut koşullarda tasfiyesi mümkün görülemeyen çeşitli unsurlar pasifize edilmek istendi. Eski ocaklar kendi haline terk edilirken ilerleyen süreçte eski yapıların varlıklarına bir son verebileceği ümidi beslendi. Diğer taraftan O, düzenli bir askeri kuvvet oluşturmayı planlandı ve haleflerini bu yola girmeye sevk etti (Beydilli, 1999, s. 31). III. Selim iç siyasette askeri ve toplumsal düzeni yeniden sağlamak adına merkezileşmeyi, tasarruf ekonomisini ve bilimsel esaslara dayanan eğitimi öncelmişti.

III. Selim'e muhalefet edilmesinin gerçek sebepleri de sosyal ortamın içerisinde mevcuttu. Onun, doğrudan doğruya kendisine bağlı nizamî bir ordu meydana getirmesi, ilk olarak yeniçerilerin daha sonra ise ayanların devlet içerisindeki yerleşik mevkilerine bir tehditti. Ayrıca, almış olduğu mali tedbirler dönemi açısından ağır olduğu için ülke çapında yaygın bir hoşnutsuzluğa da sebep oldu (Fidan vd., 2011, s. 119). III. Selim batıya benzemeyi “küfür” sayan dar kafalı ve medresenin yıkımının ne derece olduğunu gösteren devrin ulemasının gazabına uğradı. Bütün modernleşme çabalarının yanına Nizam-ı Cedid sistemi de eklenince yeniçeri ağaları da ulema ile işbirliği içerisinde girdi. Böylelikle gerek ulema gerekse yeniçerinin huzursuzluğu III. Selim'in boğdurulmasıyla sonuçlandı (Atay, 2012a, s. 26). III. Selim Batıyı gelişmiş bir nokta ve yönecek bir cephe olarak görmesi bakımından önemli bir yere sahipti. Bir reçete oluştururken sosyal şartları her ne kadar gözetse de dönemin sosyal yapısının reformlara elverişli olmaması elde edilen başarının, beklenilenden aşağı düzeyde kalmasını yol açmıştı. Günümüzden bakıldığında kalıplaşmış yargıların ortadan kaldırılmasının ve kötü yönetsel uygulamaların bir anda silinip atılmasını istemesi modernleşme yolunda III. Selim'i öne çıkaran en önemli konudur.

Sultan III. Selim'in ardından bir diğer reformist Sultan II. Mahmud (1808-1839) tahta geçti. II. Mahmud en uzun süre tahta kalan padişahlardan biri olacaktı. Tıpkı sultan III. Selim gibi o da modernleşme sürecine katkı sağladı. II. Mahmud'la beraber “batının gerisinde kalmamak” fikri ortaya atıldı (İrten ve Sazak, 2018, s. 24). II. Mahmud'u kendinden önce gelen padişahlardan ayıran ve çok daha ileri bir noktaya taşıyan en önemli konu, var olan yerleşik düzeni ortadan kaldırma girişimidir. O, yerleşik düzenin kurumsal yönünü zararsız hale getirme konusunda şahsi gayret içerisinde olarak reformlarını gerçekleştirdi (Işık, 2011, s. 226). II. Mahmud ile başlayan köklü reformların bir diğer amacı ise Osmanlı'nın merkezi olarak bilinen İstanbul'un geri kalmışlığını ortadan kaldırmaktır. Böylece imparatorluğun gücü ve otoritesi imparatorluğun geri

kalanına da belirli oranda tanıtılacaktı (Işık, 2011, s. 224). Dolayısıyla II. Mahmud'un ilk olarak mevcut hastalıkları kabul ettiği ve bunları çözüme kavuşturmak için çeşitli reçeteler geliştirdiği ifade edilebilir.

Yenilenme sürecinde dikkat edilmesi gereken bir diğer konu da padişahlarla iş birliği yaparak ve onu daha hızlı reform yapmak için baskı yapmaktan en çok sorumlu olan bürokratlardı. Osmanlı sivil bürokrasisinin alışılmadık ve yetenekli bürokratları yönetim içerisindeki küçük bir gruptu (Kantar, 2019, s. 372; Turan, 2019, s. 37; Ubcini, 1978, s. 43). II. Mahmud, Osmanlı bürokrasisinin içindeki ufku açık ve değişimin şart olduğunu bilen bir avuç ileri gelenle birlikte yeniden yapılanmaya dair reformları gerçekleştirme gayreti içerisine girdi. Bu durum modernleşme çabaları içerisinde önemli bir dönüm noktası oldu.

II. Mahmud döneminin en önemli gelişmelerinden biri ayanlarla yapılan ve "Sened-i İttifak" olarak anılacak anlaşmaydı. İlk devri hayli karışık geçmiş, alemdara yönelik isyanla ve güç merkezini oluşturan ayanlarla mücadele etmişti. Özellikle 1826'ya kadar dikkatli bir siyaset izledi (Baykara, 1992, s. 44). Ayanlık kendi dönemindeki siyasi ve ticari yönden en güçlü Müslüman orta sınıfa verilen addı. Ayanlar içerisindeki belli başlı liderler Osmanlı bürokrasinin içerisinde gelmeydiler (Karpas, 2017, s. 88). Ayanların merkezi yapıya meydan okumasıyla beraber onlarla Sened-i İttifak imzalandı. Sened-i ittifak vergilendirme yönünden geçmişe oranla büyük bir değişimi içeriyordu. Eskiden tamamen padişahın tasarrufunda olan vergi konusu artık, hanedanların vekillerle yapacağı müzakerelerle belirlenecekti (Akça ve Hülür, 2007, s. 242). Bu durum padişahın kendi isteğiyle otoritesini sınırlandırdığı ilk anlaşma olarak yorumlanacaktır. Sened-i İttifak'ın eleştirilmesine sebep olan en önemli konu ise yalnızca ayanların muhatap alınmasıydı (Çiçek, vd., 2015, s. 276). Sened-i İttifak kendi içerisinde çelişkilerle dolu bir belge olarak yorumlanabilir. Bu belge ile Padişah, ayana kendisine karşı olan gücünü dengelemek için ona birtakım hukuksal haklar tanıdı. Dolayısıyla ayanın gücünü azaltmayı amaçlarken, bu belge ile onu hukuksal bir zemine taşıdı (Kongar, 1976, s. 45). Sened-i İttifak'ın imzalanmasından sonraki yıllarda ayanın siyasi düzeyde olduğu gibi iktisadi düzeyde de büyük ölçüde yenilgiye uğratıldığı söylenebilir (Keyder, 1993, s. 27). Sened-i ittifak padişahın kendi dışında bir gücü tanıyarak o güce belirli haklar vermesi bakımından ilk önemli belge olarak yorumlanabilir. Bu belge ayanların lehine bir anlaşma olarak görülse de II. Mahmud merkezileşmeyi arttırmak ve gelişimin önündeki engelleri kaldırmak adına böyle bir girişimde bulunmuştu.

II. Mahmud Sened-i İttifakla beraber ayanları bir güç odağı olmaktan çıkardıktan sonra kendi gücünü etkileyen iki farklı odağı lav etme kararı aldı. Bunlardan ilki ulemaydı. Ulema vakıflardan gelir elde etmesi ve idam edilememeleri sebebiyle

padişahın otoritesine ortak bir güç merkeziydi. II. Mahmud ulemanın kabul etmeyeceği hiçbir yeniliğin sonuca ulaşamayacağını biliyordu. Böylece ilk olarak ulemayı yeniden kendisine bağladı. İkinci güç merkezi olan ve otoriteyi tehdit eden yeniçeri ocağını ise 1826'da bir tehdit olmaktan çıkardı (Baykara, 1992, s. 44). II. Mahmud'un yeniçeri ocağını kaldırmasıyla beraber bir diğer gelişme de Osmanlı kentlerinde yaşandı. Bu dönemde klasik Osmanlı kent yönetimi zayıfladı ve Kadı'nın ocağın aldığı yardım kesildi. Böylece önemi azalan İstanbul kadısının sadrazamla ilişkisi kesilerek şeyhülislamlığa bağlandı. Yeniçerilerle işbirliği yapan ilmiye sınıfının yetkileri azaltıldı. Yeniçerilerin yönetiminde olan vakıflar Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlandı (Tekeli, 1996, s. 20). Böylelikle II. Mahmud'un hedeflediği merkezîleşme artırma hedefi belirli sonuçlara ulaştı (Shaw, E.K., 1992, s. 53). Yeniçeri ocağının kaldırılması, değişime direnen ulemanın tasfiye edilmesi ve yeni atılımlara yönelik engellerin kaldırılmasıyla beraber devlet otoritesi II. Mahmud döneminde gözle görülür bir biçimde yeniden inşa edildi.

II. Mahmud 1836'da Reis-ül Küttab-ın ofisini Nezareti Umuru Hariciye'ye çevirerek Dış işleri bakanlığını kurdu (Ortaylı, 2012, s. 195). Avrupa devletleriyle yaşanan ticari ilişkilerde II. Mahmud döneminin sonlarında önemli gelişmeler oldu. Bu durum yerli ve yabancı tüccarlar arasındaki hukuksal sorunların artışını yol açtı (Akça ve Hülür, 2007, s. 242). Böylece dış ilişkiler, hukuk ve eğitim alanındaki yetersizlikler de ilk olarak bu dönemde anlaşıldı çeşitli reçeteler üretilmeye başlandı.

Dış işleri bakanlığının kurulması batının ekonomik ve sosyal alanda güçlendiği dönemle aşağı yukarı aynı yıllara denk gelmekteydi. Dış işleri bakanlığı kurulduktan iki yıl sonra 1838'de Balta Limanı anlaşmasıyla somutlaşan ticari yönden Osmanlı ekonomisine yapılan saldırılar II. Mahmud dönemine denk gelmekteydi (Yerasimos, 1996, s. 5). 1838 ticaret anlaşması tüccar gruplar tarafından Batı'nın Ortadoğu'yu egemenliği altına almasında kilit bir rol oynadı. Hatta bu anlaşma Osmanlı Hristiyanları arasında grup içi iletişimin artmasına ve ticari yönden bir dayanışmaya yol açtı (Karpas, 2017, s. 81). Dolayısıyla dış ilişkilerin iç ilişkileri tetiklediği çeşitli sorunlarla bu dönemde karşı karşıya kalındı.

Sosyal sorunların çevrelediği çeşitli şartlar altında II. Mahmud dönemi Osmanlı'nın modernleşme hamlelerinin başında eğitim gelmekteydi. Bu doğrultuda ilk atılımlar eğitim ve yabancı dil alanında gerçekleşecekti. Böylece devlet memurlarının yabancı dil öğrenmeleri sağlandı. Osmanlı Devleti'nde tercümanlık başta olmak üzere yabancı dil bilgisini gerektiren çeşitli memuriyet alanları 1821 yılına kadar Fenerli Rum'lara bırakılmıştı (Balcı, 2008, s. 77). 1821

yılında kurulan Tercüme Odası ve Encümen-i Daniş gibi kurumlar bizzat Babîâli tarafından kuruldu. Bu tip kurumların asıl amacı devlete faydalı olacak elemanlar yetiştirmek, üniversite açmak, Batı'yı doğru şekilde tanımak ve anlamaktı. Bu iki kurumda da birçok Osmanlı aydını yetişecekti. Bu isimler daha sonraları Osmanlı düşünsel hayatına çeşitli yönlerden hizmet edecekti (Altınkaş, 2011, s. 42, 43). Osmanlı fikir hayatı ve düşünsel gelişimi açısından bu iki kurum modernleşmenin beşiğini sallayacak birçok fikre kaynaklık edecekti.

Tercüme Odası başta Fenerli Rum beyleri olmak üzere gayrimüslimlerin elindeydi. Bunlar Fransızca başta olmak üzere İtalyanca ve Osmanlı Türkçesini çok iyi biliyorlardı. Yunan ayaklanmasından sonra Tercüme odasındaki memur hâkimiyeti Rumlardan, Ermenilere ve Müslümanlara geçecekti. Müslümanların içinde Ahmet Vefik Paşanın dedesi Yahya Efendi önde geliyordu (Ortaylı, 2012, s. 194). Osmanlı Devleti'nde yabancı dil bilgisi gerektiren memuriyetlere 1821'den itibaren Yahya Naci Efendi ve Baş Hoca İshak Efendi gibi önemli isimler getirildi. Böylece yabancı dil bilen Müslüman memurların yetiştirilmesi amaçlandı. Bu amaç doğrultusunda Tercüme Odası'nda yetişen Ali, Fuat, Ahmet Vefik, Mehmed Esad Safvet, Ahmed Arifi, Münif paşalar, Tanzimat reformlarını hayata geçiren önemli isimler olacaktır (Balci, 2008, s. 94). Türk'lerin gayrimüslimlere göre geri kalmışlığını önlemek için eğitim alanında öncelenmeleri asli unsur olarak Türk'lerin diğer milletlere göre öne çıkarıldığını görmemiz açısından önemlidir.

II. Mahmud döneminde gerçekleştirilmek istenen bir diğer atılım ise iletişim araçlarıyla alakalıdır. 1831'de Sultan tarafından İstanbul'a M. Blacque davet edildi. Bab-ı Ali'nin resmi gazetesi olan Moniteur Ottoman onun tarafından kuruldu. Bir sonraki sene 14 Mayıs 1832'de ise gazetenin Türkçe kopyası olan Takvim-i vakayi yayımlanmaya başlandı (Ubicini, 1978, s. 242). II. Mahmud döneminde yayınlanan bu gazete günümüz Türkiye topraklarında yayınlanan ilk Türkçe gazete ünvanına sahipti. Padişah bu gazeteyi kendisini daha rahat duyuracağı ve halka doğrudan ulaşacağı bir yayım aracı olarak görüyordu (Yazıcı, 1992, s. 143). Osmanlı'nın dış dünyaya açılan penceresi olması açısından ilk gazetenin basımı oldukça önemli bir hamle olarak görülebilir. Dönemin iletişim araçlarındaki kısıtlı olanaklar dikkate alındığında bu hamleyle beraber dış dünyaya yeni bir imaj mesajı verilmesi hedeflenmişti.

II. Mahmud döneminde gerek çevirilerle gerek iletişim araçlarıyla yeni bir medeniyet algısı oluşmaya başladı. Taklidin de etkili olduğu bu dönemde sosyal değişimde etkili olan kavram "civilisation" du. O dönemde civilisation kavramı daha ziyade kibarlığı, sofrada adabını, zarıflığı, Avrupa'lı kibarlığını ortaya koyuyordu. Bütün islahatların temelinde de bu durumu görmek mümkündür.

(Baykara, 1992, s. 105). II. Mahmud sanatsal faaliyetlerin modernleşmenin gerekliliklerinden biri olduğunun bilincindeydi. Bu sebeple değişim hareketlerinin bir görünümü de resim alanında ortaya çıktı. Öncelikle gayrimüslim ustalar resim alanına yoğunlaştı daha sonra ise Avrupa'dan birçok ressam davet edildi. Böylelikle Sultan'ın ve yakınlarının bir hayali daha gerçekleşmişti (Baykara, 1992, s. 58,59). II. Mahmud dönemi bu yönüyle sosyal hayatın ve kurumların tamamında modernleşmenin izlerinin taşındığı bir dönem olarak tarih sahnesinde yerini aldı. Bu dönem kurumsal anlamda daha önceki padişahların girişinde dahi bulunamadığı çeşitli atılımlarla doluydu.

II. Mahmud'un giriştiği reformist hareketler sonucu "gavur" Mahmud olarak anılması çok uzun sürmedi. 1837'nin başlarında yeni bir ferman hazırlayarak Müslümanların beş vakit namazı cemaatle kılmalarını emretti. Bu dönemde camiye gitmeyenlere sebebi sorularak gerektiğinde ceza verildi. Aynı dönemde eli kamçılı görevlilerin halkı camiye yolladığı söylenir. II. Mahmud bu tip uygulamalarla "gâvur" olarak yaftalamaktan bir miktar uzaklaşmak istedi (Baykara, 1992, s. 58). Bu durum II. Mahmud'u modernleşme yolunda diğer padişahlardan ayıran yüksek zekâsının bir göstergesidir. O, modernleşmeyi temele alırken sosyal yapının temel dinamiklerini göz ardı etmeden, doğacak sorunları ortadan kaldırmayı ana hedef haline getirmişti.

3.2.1- Tanzimat Dönemi Batılama Çabaları

Tanzimat, kelime anlamı olarak "düzenleme, nizamlama, yapılanma" ya da "reorganizasyon" gibi anlamlar ifade etmektedir (Fidan vd., 2011, s. 122). Tanzimat'ı önceki modernleşme çabalarından ayıran en önemli konu Batı'dan alınan örneklerin sadece askeri alanla sınırlı olmamasıydı. Tanzimat reformları idari ve hukuk alanlarına da sirayet etmişti. Dolayısıyla Tanzimat döneminde batı düşünce sistematigiyle bütüncül bir temas kurma isteği hâkimdi (Kantar, 2019, s. 374). Tanzimat'ın bir diğer ayırıcı niteliği ise teokraziyle temellendirilen mutlak monarşi sisteminin getirdiği yetkileri kısıtlamasıydı. Bu kısıtlama belirli hukuk ilkeleri ve hukuka dayalı yasaları temele alıyordu (Fidan vd., 2011, s. 122). Eski hukuksal, yönetsel ve sosyal uygulamalarda aksaklıklar yaşandığının kabul edilmesiyle beraber çeşitli paradigmalara yönelmişti. Bu durum çeşitli sistematik ve kurumsal düzenlemeleri içeriyordu. Eski kurumların yeni gelişmeleri karşılayacak özellikten yoksun oluşları, çeşitli alanlarda yeni düzenlemelerin ortaya çıkmasının önünü açıyordu.

1826'da yeniçeri ocağının kapatılmasıyla beraber Tanzimat olarak bilinen yarım yüzyıllık bir yenilenme dönemi fiilen başladı. Tanzimat dönemi 1839'da ilan

edilen Gülhane Hattı-Hümayunu ile 18 Şubat 1856'da yayımlanan Islahat fermanının hüküm ve uygulamalarını da içerisinde barındırıyordu. Farklı şekillerde sınırlandırılmakla beraber 37 yıllık bir dönemi kapsamaktaydı (Eryılmaz, 1992, s. 55; Ortaylı, 2012, s. 13). Tanzimat dönemi resmen ise 3 Kasım 1839'da Reşit Paşa tarafından hazırlanan Gül Odası'nın Reçetesi olarak bilinen ilk geniş reformist bildirgeden oluşuyordu (Kantar, 2019, s. 372; Ubcini, 1978, s. 43). Dolayısıyla Tanzimat hem bir fermanın hem de bir dönemin adı olarak kullanılmaktadır.

Tanzimat döneminin üç büyükleri Mustafa Reşit, Mehmet Emin Ali ve Fuad Paşalardı. Mustafa Reşit paşaya daha sonra "Koca Mustafa Paşa" lakabı takılacaktır (Kodaman ve Baykara, s. 1992, s. 1). Fuad paşa Osmanlı devletinin "İslam Milleti", "Osmanlı Sultanlığı", "Türkiye Devleti", " başkent İstanbul" olmak üzere dört temel üzerine bina edildiğini belirtiyordu (Eryılmaz, 1992, s. 67). Bu paşalar padişaha ve yönetime etkileri bakımından büyük bir öneme sahiptiler. Bu bildirge yarı anayasal nitelik taşıması bakımından oldukça önemliydi (Fidan vd., 2011, s. 121). Tanzimat fermanı anayasal bir gelişme olarak dinsel, iktisadi, hukuksal birçok gelişmeyi de içerisinde barındırıyordu (Ortaylı, 2012, s. 11, 12, 13). Mustafa Reşit, Mehmet Emin Ali ve Fuad Paşalar'ın ortak özelliği yeniliğe açık ve ufuklarının geniş olmasıdır. Bu paşalar Batı'yı ve Batı'daki modernleşme çabalarını Osmanlı'ya uygulama hedefine sahiptiler.

Tanzimat Osmanlı Devleti içerisinde ıslahat yapmak isteyenlerin yeniden organize olmak adına yaptığı çeşitli girişimleri kapsıyordu. Bu nedenle gücünü kaybeden bir imparatorluğun yeniden eski kudretini yakalama çabasını da içeriyordu (Aldıkaçtı, 1989, s. 22). Tanzimat'ın Türk tarihi içerisindeki yeri irdelendiğinde tam olarak geleneğe karşı yenilikçiliğin, toplumsal alandaki durağanlığa karşı dinamizmin, doğu temelli fikirlere karşı batı temelli fikirlerin esas alındığı sistemi temsil ediyordu. Bu yönüyle Tanzimat ortaya çıktığı ilk günden itibaren, devlet anlayışından topluma, bireyin haklarının algılanış biçimine kadar birçok konuda sosyal değişime kaynaklık etti (Işık, 2011, s. 230). Tanzimat dönemi, getirdiği köklü düzenlemeler ile birlikte Osmanlı yönetim tarihinde ve toplumsal yapısında her zaman ciddi bir yere sahip olacaktır (Turan, 2019, s. 37). Tanzimat döneminde yapılan reformlar ve reformların etki ettiği kurumlar sosyal alanda da zihniyet değişimine de yol açmıştı. Keza bu dönem mali, kültürel, askeri ve idari kurumlarla ilgili çeşitli reformlara da olanak sağladı (Kantar, 2019, s. 373; Fidan vd., 2011, s. 122). Denilebilir ki, Tanzimat'tan 1860'lı yıllara kadar, Türk milletinin kapıları batıya hiçbir kontrolden geçmeden sonuna kadar açılmıştı (Arvasi, 1989, s. 65; Budak, 2007, s. 120). Tanzimat dönemi modernleşme açısından Türk tarihinin dönüm noktalarının başında geliyordu.

Tanzimat Fermanı “herkesin bildiği üzere” ifadesiyle başlıyordu (Ubicini, 1978, s. 44). Fermanın en önde gelen iddiası fermanın ilanında dost devletlerin şahitliğine başvurulduğunu ilan etmesiydi. Ferman İstanbul’da ikamet eden dış ülkelerin temsilcilerine doğrudan bildirildi. Buradaki temel amaç Avrupa devletlerinin garantörlüğüne başvurarak yapılacak reformlarda güven vermektir (Eryılmaz, 1992, s. 56). Bu hüküm Batılı ülkeler tarafından Osmanlı’nın iç işlerine karışmak için bir fırsat olarak kullanılacaktır. Dolayısıyla garantörlüğüne başvuru devletler daha sonraları bu hükümü bir fırsata dönüştürecektir (Kongar, 1976, s. 29). Tanzimat Fermanının temel amacı imparatorluğun bütün unsurları arasında sosyal eşitliği tahsis etmektir. Tanzimat Fermanının bu amaçla ortaya koyduğu en net mesaj Gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit olduğunun ilanıydı (Acun, 2007, s. 47; Turan, 2019, s. 44). Bu doğrultuda Müslüman ve Hristiyan bütün Osmanlı vatandaşlarının can güvenliği başta olmak üzere mal, namus ve emniyeti koruma altında alındı (Işık, 2011, s. 232; Ubicini, 1978, s. 45). Tanzimat Fermanı’nın Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan çeşitli dinleri ve halkları ilgilendirmesi ve özellikle de Osmanlı topraklarında yaşayan azınlık unsurlarına yeni haklar vermesi sosyal adaleti sağlamak açısından önemliydi (Çiçek, vd., 2015, s. 276). Tanzimat fermanının dağılma dönemine giren Osmanlı İmparatorluğunu bir arada tutmak, dağılmayı önlemek, Osmanlı milleti yaratmak gibi hedefler taşıdığı ifade edilebilir. Bu hedef doğrultusunda siyasi, sosyal ve ekonomik bir dize yeni uygulamaların yürütülmesi kaçınılmazdı.

Tanzimat dönemiyle beraber yönetim alanında da çeşitli alanlarda modernleşme hamleleri gerçekleştirildi. Fermanın ilanı ile beraber, Kanuni’den beri süregelen idari nizamnameler yeniden tartışmaya açıldı. Böylelikle idari sistemde köklü değişim süreci de başlamış oldu (Ubicini, 1978, s. 140). Kurulan çeşitli bakanlıklar aracılığıyla iş bölümü sağlanmaya çalışıldı. Merkezi yönetimde ise ortaya çıkabilecek çeşitli sorunların çözümü için ayrı meclisler oluşturuldu (Acun, 2007, s. 47). Bu meclislerden çıkan kararlar ve önerilere, Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye son şeklini verip Padişah’ın onayına sunuyordu (İhsanoğlu, 1992, s. 363). Kuruluş amacı yeni nizamnamelerin hazırlanması olan bu meclis, Tanzimat fermanının ilanından sonra fermanın genel ilkelerini kanunlaştırılmakla görevlendirilmişti. Dolayısıyla yasama organı açısından büyük bir dönüşümü ifade ediyordu. Kuruluşundan itibaren ise Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli unsurlarını temsil etme amacını benimsemişti (Akça ve Hülür, 2007, s. 246).

Tanzimat Fermanı ile beraber eyaletlerin mali işleri muhassıllara verildi. Valilerin mali alandaki yetkileri kısıtlandı. Bu uygulama beklenen etkiyi göstermeyince 1842 Mart’ında yeniden iltizam usulüne dönüldü. Muhassıllar’ın kaldırılmasıyla beraber Defterdar adlı yönetici gurubu bu görevi üstlendi (Eryılmaz, 1992, s. 57). Tanzimat döneminde valileri de ilgilendiren vergi

sistemine yönelik çeşitli gelişimlerde yaşandı. Tanzimat dönemi liderleri özellikle toprak vergilerinde bir değişimi ön görüyorlardı. Onlar vergi sisteminin yeniden düzenlenmesinden yanaydılar (Shaw, S. J. 1992, s. 39). Bunun yanı sıra karantınalar, postalar, inhisar ve imtiyazlar kaldırıldı. Para reformu gerçekleştirilerek mali hamlelerin önü açıldı. Bu gelişmelerin birçoğunda Reşid Paşa'nın imzasını görmek mümkündür (Ubicini, 1978, s. 43). Böylelikle siyasi ve ekonomik gelişmelerin bir düzelmeyi beraberinde getirmesi beklendi.

Tanzimat dönemindeki modernleşme çabalarının etki ettiği bir diğer alan da eğitimdi. Eğitimde net bir biçimde Fransız ekolü benimseniyordu (İhsanoğlu, 1992, s. 356). Tanzimat döneminde gayrimüslim öğrencilere kapısını açan ilk devlet okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye oldu. 14 Mayıs 1839'da açılan okulun eğitim dili Fransızcaydı. Diğer devlet okullarının gayrimüslimleri kabulü Islahat Fermanıyla gerçekleşecektir (Eryılmaz, 1992, s. 76, 77). Tanzimat dönemi bürokratları, eğitim alanında gelişebilmek için medreselerin yetersiz olduğunu biliyorlardı. İmparatorlukta halk eğitiminin seviyesini yükseltmeye yarayacak bir komisyon kurulması için yeni bir fermanı hümayun ilan edildi (Ubicini, 1978, s. 191). Bu fermanla hareketle ilk olarak, 1845'te Meclis-i Maarif-i Muvakkat kuruldu (Turan, 2019, s. 41). Halk eğitimine dair ilk atımlara ve bu alandaki yeniden ortaya konulan düzenlemelere ise meclisin kurulduğu yılın ertesi yılında yani 1846'da rastlanmaktadır. İmparatorlukta yeniden temin edilmek istenen milli birlik fikrini inşa etme görevi eğitim kurumu üzerinden gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bu döneme kadar eğitim genellikle ferdi, ailevi ya da usta çırak ilişkisi içerisinde gerçekleşiyordu (Ubicini, 1978, s. 185). Aşağı yukarı aynı yıllara tekabül eden eğitim alanındaki bir diğer gelişme de 1855'de Paris'te Mekteb-i Osmani'nin açılması ve bu okula 60 kadar öğrenci gönderilmesiydi. Mekteb-i Osmani'den istenilen verimin alınmaması üzerine, İstanbul'da Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) açıldı (Acun, 2007, s. 59). Tanzimat dönemi reformlarının en önde gelen atımları eğitim alanında kendisini gösteriyordu. Eğitim alanında yaşanan gelişmeler sosyal hayatın ve sosyal yapının bütün alanlarında yeniden kalkınmanın aracı olarak görülüyordu. Bu varsayım yeni nesillerin modern düşünce dünyasına uygun şekilde yetiştirilmesinde büyük bir önem teşkil ediyordu.

Tanzimat fermanı hukuk alanında da çeşitli gelişmeleri içeriyordu. Çeşitli hamlelerle beraber egemenlik anlayışı başta olmak üzere, şeyhülislamın konumu yumuşatılırken, yargılama sistemlerinde de bazı düzenlemelere gidilerek birçok yeniliğe imza atıldı (Turan, 2019, s. 44). Reformcu kurumların inşası için hukuki alt yapıya kavuşmak büyük bir gereklilik arz ediyordu. Her şeyden önce kanunun aslını ahlak ve ibadetten ayırmak gerekiyordu. 1840'da ceza hukuku, 1847'de ise ticaret hukuku alanında yazılı belgeler inşa edildi (Ubicini, 1978, s.153).

Özellikle Ticaret alanında uygulanan yeni kanunnameler bir nevi yeni kapitülasyonlar olarak görülebilir. İngilizlerle imzalanan ticaret anlaşmasıyla beraber sanayileşmede, ticaretle ve Osmanlı pazarında ekonomik problemlerin arttığı söylenebilir (Yalçıntaş, 1989, s. 31). 1846 Kasım'ında Talimatı Umumiye adıyla imparatorluğun bütün memurları eğitim ve öğretim tüzüğüne tabi tutuldu. Bu belge günümüzden bakıldığında idare hukukuna dair ilk girişimler olarak yorumlanabilir (Ubicini, 1978, s. 153). Ancak kazıkla idam, yargılamasız yapılan gizli idamlar ve benzeri hadiselerin tamamen son bulduğu söylenemez. Bu uygulamaların sınırları daraltılarak yeni usuller getirildi (Cin, 1992, s. 18). Hukuksal düzenlemeler daha çok kısıktırılan gayrimüslimlerin devlete bağlılığını artırmak adına çeşitli düzenlemeleri kapsıyordu. Bunun yanı sıra kurumsal bir hukuk düzeninin inşa edildiği şeklinde bir imaj bırakılması hedefleniyordu.

Tanzimat fermanının yeterli etkiyi bırakmaması üzerine gücü elinde bulunduran kesim 18 Şubat 1856'da İmparatorluğa yeni bir ivme kazandırmayı amaçladı. İmparatorluğu tekrar eski gücüne döndürmeyi amaçlayan yeniliklerle beraber önemli bir reform hareketi başladı. İslahat fermanı bu yönüyle sosyal modernleşme hareketlerinin ikinci safhası olarak görülebilir. Çeşitli amaçlara sahip olmakla beraber, Osmanlılık kimliğini güçlendirmek adına ve Osmanlı milleti yaratmak ideali üzerine ortaya atılmış çeşitli düzenlemeleri kapsıyordu.

İslahat fermanıyla beraber Osmanlı millet sistemi içerisindeki bütün vatandaşları kapsayan ve kucaklayan yeni bir siyasal üst kimliğin oluşumu adına atılan çeşitli siyasi, hukuki ve sosyal düzenlemelere sahne olmuştu. Böylelikle Osmanlılık kimliğini Müslüman ve gayrimüslim tebaa için bir üst kimlik olarak inşa etme süreci başlatılmıştı (Ateş, 1989, s. 23; Aydoğdu, 2020, s. 637). İslahat Fermanı ile başlayan eşit vatandaşlık anlayışına ilişkin politikaların başında 1869 Tabiiyet Kanunnamesi geliyordu. Bu kanunname ile beraber Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren var olan ve klasik dönem Osmanlısında kullanılan millet sistemi esasına dayalı cemaat örgütlenmesine son verildi. Böylelikle milleti hâkime olarak adlandırılan Müslüman Türk unsurunun konumu ve aynı zamanda devletin sosyal sisteminde kökleşmiş olarak varlığını sürdüren çeşitli cemaatlerin arasındaki hiyerarşik düzen değişmişti (Aydoğdu, 2020, s. 654). İslahat fermanıyla beraber sosyal çözülmenin önüne geçileceği düşünülüyordu.

İslahat fermanının ilanından önceki yıllarda toprak düzeni bozulduğu için sipahi düzeni çok sürmeden çökmüştü. Aylıklı asker ocağının bütün kurumlar gibi bozulmuş olması ve Bektaşilik şaibesi karşısında ilmiye sınıfının Yeniçeri ocağıyla iş birliği yapması da beklenemezdi. Bu durum toprak düzenini yoğun şekilde etkiliyordu (Hatemi, 1989, s. 20). Tanzimat dönemindeki yasaların toprak politikalarına yaptığı etkide bu sebeple önemliydi. İslahat fermanının hemen

ardından 1857'de çıkarılan toprak yasası beş tür toprağın olduğunu ilan ediyordu. Bunlar memluke, miriyye, mevkufe, metruke, mevat olarak açıklanmıştı. Bu yasayı önemli kılan şey ilk defa özel mülkiyetin tanınması ve tımar sahiplerinin denetim altına alınmasıydı (Kongar, 1976, s. 40). Diğer taraftan toprak politikalarını düzenlemek adına 1858'de Arazi kanunnamesi çıkarıldı. Bu kanun bir yandan kent çevresindeki miri toprakların mülk topraklarına dönüşmesini sağlarken diğer yandan tapu kavramını getirerek mülkiyeti yasallaştırıyordu (Tekeli, 1996, s. 23). Yeni çıkarılan toprak kanunlarıyla hem tarımda bir iyileşme hem de sosyal yapıda bir gelişme bekleniyordu. Osmanlı yönetim sisteminin temellerinden birini oluşturan toprak yönetimi bu dönemde farklı yasalarla güvence altına alınmaya çalışıldı. Arazi kanunnamesi ve toprak yasası bu duruma verilecek en güzel örneklerdendir.

Meclis-i Maarif-i Muvakkat, 1866'da Maarif-i Umumiye Nezareti adını alarak bakanlık şeklinde örgütlendi. Yine aynı dönemde, modern eğitim ilkeleri temele alınarak, orta dereceli okullar olan rüştiyeler ve lise seviyesinde olan idadiler eğitim vermeye başladı (Turan, 2019, s. 41). 1 Eylül 1868'de ise Fransız hükümetinin, Fuad Paşa ile birlikte şekillendirdiği Mekteb-i Sultani Osmanlılık siyasetinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkarken idarecilerin ve öğretmenlerin çoğu Fransız'dı. Zaten okulun açılması teklifi de Fransa'dan gelmişti (Eryılmaz, 1992, s. 80). Burada eğitim gören orta düzeyde eğitim aldıktan sonra, yükseköğrenim için yurt dışına gönderiliyorlardı (Acun, 2007, s. 59). Yurt dışına öğrenci gönderme konusunda dört temel amaç karşımıza çıkar. Bu amaçlar, s. orduya yetenekli subay yetiştirmek, modern okullardaki eğitmen niteliğini artırmak ve karşılamak, devlet memuru ihtiyacını gidermek ve gelişen sanayiye kadro yaratmak şeklinde özetlenebilir (Erdoğan, 2010, s. 151). Yine batıcı ve sivil bir eğitim projesi Saffet Paşa tarafından 1869'da Nizamname-i Maarif-i Umumiye tüzüğü olarak yayımlandı (İnalçık, 2004, s. 98). 1860'ların sonundan itibaren batı tipi okulların hem askeri alanda hemde maddeci dünya görüşünün kabullenilmesi anlamında ciddi bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

1867'de çıkarılan Vilayet Nizamnamesi kent hayatını düzenleme amacına yönelikti (Cin, 1992, s. 18). Kente yönelik çalışmaların ve yeniden yapılandırmaların birçoğu Batı'nın ölçütlerine göre gerçekleşti. Asıl amaç kent alanına yeniden düzen verebilmektir. Bu durum sosyal huzuru sağlamak açısından da önemliydi. Nitekim Tanzimat'tan sonra İmparatorluğun başkentinde hiçbir ayaklanmaya rastlanmadı (Yerasimos, 1996, s. 6). Mesela bu kanunname İstanbul gibi bir kentte yalnızca büyüme yönlendirme açısından değil aynı zamanda çok sayıda özel çiftliğin ortaya çıkışına da müsaade ediyordu (Tekeli, 1996, s. 23). Vilayet nizamnamesi ile beraber kent hayatının ve kentleşmenin ilk defa yasal bir zemine oturtulduğu görülmektedir.

1870'lerden 19. Yüzyılın sonuna kadar geçen dönem daha çok savaşların ve iç kargaşaların yaşandığı bir dönemdi. Bu dönemde kısa süreli bir meşrutiyet süreci deneyimlense de savaşlar bahane gösterilerek yeniden yönetim padişahın bünyesindeki çeşitli eylemlere bağlandı. Buna rağmen II. Abdulhamid döneminde özellikle eğitim alanındaki modernleşme çabalarını göz ardı etmemek gerekir. Bu dönemde iptidailer, sıbyan mektepleri, rüştiyeler, maliye ve hukuk mektepleri kurulmuştu. Yine ulaşım araçları ve demiryollarına dair çeşitli atılımları görmek mümkündü.

SONUÇ

Modernleşme olgusu çağdaş sosyoloji literatüründe üzerine en çok söz söylenen kavramlardan biridir. Avrupa modernleşme sürecini Rönesans ve reform hareketleri, coğrafi keşifler, aydınlanma ve sanayileşme süreçleri üzerine inşa etmişti. Bu süreçlerin her biri kendi içerisinde bir sonraki sürece dinamik açıdan çeşitli katkılar sağladı. Modernleşmenin yarattığı değişim ortamı, yeni bir küresel dönüşümü de beraberinde getirdi. Bu durum gelenekselliğe karşı sosyal, siyasi ve ekonomik değişim süreçlerini içeriyordu. Modernleşme bu yönüyle tarihsel süreçte daha önce görülmeeyen bir değişim furıyası başlattı.

Belirli bir süre kurumsal anlamda değişime direnen Osmanlı İmparatorluğu'nun da bu zorunlu değişim süreci içerisinde kendisine yer araması çok uzun sürmedi. Bu değişim süreci çeşitli zorunlulukların bir sonucu olarak da görülebilir. İmparatorluk içerisinde padişah ve gücü elinde bulunduran kesim dışardan gelecek ayrılıkçı tehditlere karşı toplumsal gelişim modeli sunmak zorundaydı. Bu durum dış tehditlerin imparatorluk içerisindeki gayrimüslim tebayı kıskırtmasının yanı sıra içeride topluma nizam verme, geri kalmışlık duygusu ve yeni bir "Osmanlı milleti" inşa etme çabalarının tezahürü olarak karşımıza çıkar. Modernleşmeye dönük hamleler kendisini her ne kadar XVII. Yüzyılda kendisini göstermeye başlasa da gerek yönetimin gerekse dönemin paşalarının sosyal hastalıklara çözüm olarak modernliği işaret etmeleri XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren kendisini gösterecekti.

XIX. Yüzyıldaki modernleşme çabaları ele alınırken III. Selim'in modernleşme konusundaki atılımları bir milat olarak görülebilir. II. Mahmud ise modernleşmenin kuşkusuz en önde gelen padişahlarından biridir. Modernleşme yolunda atılan ilk adım Padişahın ayanlarla yaptığı anlaşma olan Senedi İttifaktı. Senedi ittifak bu yönüyle İngiliz'lerin Magna Carta'sına benzetilmektedir. II. Mahmud ortaya çıkan sorunların kaynağı olarak geri kalmışlığı görüyordu. Bu adımlardan bir diğeri ve daha kapsayıcısı olarak Tanzimat Fermanı görülebilir.

Tanzimat yeni toplumsal inşa sürecinin en önemli teminatlarından biri olarak görülebilir. Tanzimat dönemindeki kurumsal düzenlemeler yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülebilir. Islahat fermanı ise yönetsel ve toplumsal alandaki hastalıklara karşı bir iyileşme halinin hedeflendiği yeni bir reçete olarak görülebilir. Dolayısıyla bu süreçlerin tamamı toplumsal düzeni sağlamak ve sosyal yapıya ilerici bir model kazandırmak üzere planlandı.

Osmanlı modernleşme süreci, gerek kurumsal düzeyde gerekse yönetsel, hukuksal ve toplumsal düzende köklü değişimlere sebep oldu. İmparatorluğun gücü elinde bulunduran kesimi, bürokratları ve devlet ricali, modernleşmenin ne olduğuna dair kesin bir mutabakat içerisinde olamadılar. Bu durum çok boyutlu ve çok sesli bir dönüşüm süreci ile sonuçlandı. Toplumsal dinamizmi içerisinde barındırmayan bu süreç, genellikle tepeden inme ve bürokrasi eliyle gerçekleştirilmeye çalışıldığı için sosyo-kültürel, iktisadi, bilimsel ve fikrîsel alanda çağın gereklerini yerine getirme konusunda eksik kaldı. Bu durum ise toplumsal gelişimi sağlamaktan ziyade, şekilsel düzeyde Batı'ya benzeme süreci olarak tarihteki yerini aldı. Batıya şekilsel olarak benzeme sürecinden ileri gidememesinin birçok sebebi ön plana çıkarılabilir. Başarısızlığın sebeplerinden biri Osmanlı devlet ricalinin modernleşmeyi doğrudan batılılaştırma olarak yorumlaması olarak görülebilir. Bir diğer sebep modernleşme olgusunun padişahattan padişaha farklı yorumlanmasından kaynaklanıyordu. Bir başka sebep ise modernleşmenin eklektik ve dinamik bir biçimde sürdürülebilmesidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Acun, F. (2007). Osmanlı'nın torunları cumhuriyet'in çocukları. Osmanlıdan Cumhuriyet'e değişim ve süreklilik. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007(15), 39-63.
- Akça G. & Hülür, H. (2007). Tanzimat'tan cumhuriyete siyasal ve hukuksal yapının modernleşmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 235-269.
- Akgün, S. (1998). *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Altınkaş, Evren. (2011). Osmanlı modernleşmesinin özgün noktası: Aydınlar. *History*, 3(3). http://dx.doi.org/10.9737/hist_291
- Arvasi, S. A. (1989). *Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye*. İnkılâb Yayınları.

- Atay, F. R. (2012a). *Çankaya*. Pozitif Yayıncılık.
- Atay, F. R. (2012b). *Batış Yılları*. Pozitif Yayıncılık.
- Ateş, T. (1989). *Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye*. İnkılâb Yayınları.
- Aydoğdu, N. (2020). Tanzimat dönemi türk basınında ıslahat fermanı ve siyasi vatandaşlık politikaları: eleştiri ve tepkiler. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 9(1).
- Balcı, S. (2008). Osmanlı devleti'nde modernleşme girişimlerine bir örnek: lisan mektebi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27(44), 77-98.
- Bauman, Z. (2013). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*. (F. D. Ergun Çev). Say Yayınları.
- Baykara, T. (1992). *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*. Akademi Kitabevi.
- Beydilli, K. (1999). Küçük Kaynarca'dan Tanzimât'a ıslâhât düşünceleri. *İlmi Araştırmalar*, (8), 25-64.
- Budak, A. (2007). Osmanlı modernleşmesi ve edebiyat. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 117-144.
- Cin, H. (1992). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri. 150. Yılında Tanzimat*. Atatürk Dil Tarih Kurumu Yayınları.
- Çetin, H. (2007). Modernleşme evrimi: Türk devrimi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3(12), 43-83.
- Çiçek, A. vd. (2015). Modernleşme sürecinde kadın: Osmanlı dönemi üzerine bir inceleme. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 269-284.
- Doğan, A. (2011). Osmanlı modernleşmesi, Fransız ihtilali ve Ahmed Şuayb örneği. *Liberal Düşünce Dergisi*, (62), 77-96.
- Eisenstadt, S. N. (2007). *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*. (Ufuk Coşkun Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Eldem, E. (1998). *Osmanlı Devleti ve Fransa: 17. ve 18. Yüzyıllarda Devlet-Ekonomi İlişkilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erdoğan, A. (2010). Tanzimat döneminde yurtdışına öğrenci gönderme olgusu ve Osmanlı modernleşmesine etkileri. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(20), 121-151.

- Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*. Ağaç Yayınları.
- Fidan, S. vd. (2011). Osmanlı modernleşmesinin temel olgularından biri: bürokrasi Osmanlı modernleşmesinde bürokrasinin etkinliği ve önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 113-128.
- Gezgin, M. (2000). Çalışma sosyolojisi-sosyal gelişme kitle iletişimi ilişkileri (ı). *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (26), 55-95.
- Gölçek, Ali vd. (2016). Endüstri devrimi ve Osmanlı imparatorluğu: askeri fabrikalaşma Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 95-105.
- Habermas, J. (1992). *Rasyonel Bir Toplumla Doğru*. (A. Çiğdem ve Mehmet K. Çev.) Vadi Yayınları.
- Hatemi, H. (1989). *Tanzimat'tan Avrupa Topluluğu'na Türkiye*. İnkılâb Yayınları.
- Heaton, H. (1985). *Avrupa İktisat Tarihi 1*. (M. A. Kılıçbay ve O. Aydoğuş Çev.). Teori Yayınları.
- Hobsbawm E. (2003). *Devrim Çağı 1789-1848*. (B.S. Şener Çev.). Dost Kitapevi.
- Işık, Z. (2011). Osmanlı modernleşmesi sürecinde İngiltere'nin rolü (1789-1876). *Journal of Divinity Faculty of Hitit University*. 10(20).
- İhsanoğlu, E. (1992). *Osmanlı İlim ve Eğitim Anlayışı. 150. Yılında Tanzimat*. Atatürk Dil Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalçık, H. (2004). Atatürk ve Atatürkçülük. *Doğu Batı*, 29, 7-15.
- İrten, S. & Sazak, N. (2018). Osmanlı modernleşme döneminden cumhuriyete, s. "toplumsal dönüşüm süreçlerinde, devletin müziğe müdahalesi". *Online Journal of Music Sciences*, 3(3), 24-45.
- Kantar, G. (2019). Modernleşme kuramı ve osmanlı idari yapısında modernleşme süreci hakkında bazı tespitler. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 365-383.
- Karpat, Kemal. (2004). Türkiye'de bugün ideoloji durumu. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 8.
- Kasaba, R. (1998). *Göç ve Devlet, bir İmparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Kaya, M. (2014). Geç Osmanlı döneminde öykünmeci modernitenin boyutları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 267-275.
- Keyder, Ç. (1993). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İletişim Yayınları.
- Kırılmaz, H. & Ayparçası, F. (2016). Modernizm ve Postmodernizm süreçlerinin tüketim kültürüne yansımaları. *İnsan ve İnsan*, 3(8).
- Kızılcılık, S. (2013). *Burjuva Sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Kodaman, B. & Alkan, A. T. (1992). *Tanzimatın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa. 150. Yılında Tanzimat*. Atatürk Dil Tarih Kurumu Yayınları.
- Kongar, Emre. (1976). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Cem Yayınevi.
- Koray, E. (1992). *Yeni Osmanlılar. 150. Yılında Tanzimat*. Atatürk Dil Tarih Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, A. (2006). *Değişme ve Farklılaşma*. Doğu Kütüphanesi.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*. İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2016). *Türklerin Tarihi*. Timaş Yayınları.
- Özkan, M. vd. (2018). Uluslararası politik ekonomi açısından dördüncü sanayi-endüstri devrimi'nin etkileri ve türkiye. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 6(2).
- Pamuk, Ş. (1998). *Geniş İmparatorlukta Para Politikası. Devlet Ne Kadar Müdahaleciydi, Ne Kadar Güçlüydü?* Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. İletişim Yayınları.
- Raymond, A. (1986). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (K. Alemdar Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ritzer, G. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek Tüketim Katedrallerindeki Süreklilik ve Değişim*. (Ş.S. Kaya Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Shaw, E. K. (1992). *Tanzimat Provincial Reform As Compared With European Models 150. Yılında Tanzimat*. Atatürk Dil Tarih Kurumu Yayınları.
- Shaw, S. J. (1992). *Local Administration in the Tanzimat. 150. Yılında Tanzimat*. Atatürk Dil Tarih Kurumu Yayınları.

- Tekeli, İ. (1996). *19. YY'da İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*. Tarih Vakfı Yurt yayımları.
- Tilly, C. (2016). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*. (Ö. Arıkan Çev.). Alfa Yayıncılık.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. (H. Tufan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Turan, H. (2019). III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı devleti'nde yeniden yapılanma hareketleri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 37-46.
- Türkdoğan, O. (1991). Türkiye de aydın muhalefeti: Yeni sol ve yeni sağın oluşumu. *Türkiye Günlüğü Dergisi* "Türk Sağ Zoraki bir Kimliğin Binbir Çeşit Surati", 16.
- Ubcini, M. A. (1978). *Türkiye 1850*. (I. C. Karaağaçlı Çev.). Tercüman Yayınları.
- Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Z. Gürata Çev.). Ayraç Yayınları.
- Weber, M. (2014). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. (Ö. Ozankaya Çev.). İmge Kitabevi.
- Yazıcı, N. (1992). *Osmanlı Haberleşme Kurumu. 150. yılında Tanzimat*. Atatürk Dil Tarih Kurumu Yayınları.
- Yerasimos, S. (1996). *Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine. Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*. Tarih Vakfı Yurt yayımları.

EXTENDED ABSTRACT

Modernity, as a phenomenon, does not refer to the various transformations that remain at a certain stage of the historical process. The concept of modernity embodies an inclusive whole with more dynamic and grift aspects. Although social scientists do not make a definitive judgment about the birth of modernity, they accept the Victorian era as an important threshold of transformation. For the West, this process is of great importance as it brings about various processes of change. In addition, when considered on the basis of today's values and paradigm, it can be easily said that the West has made various attempts in the process leading to modernity.

Although it is very difficult to think of the Europe of the period as a whole or to consider it as a single piece, the fact that cultural transfer is quite intense and that geography allows this social transfer is a valid reason to consider this process as Europe. The economic development brought by geographical discoveries, the environment of intellectual freedom brought by the Enlightenment, the scientific revolutions brought by the Renaissance and Reform movements, Calvinism and the industrial revolution can be highlighted as the most important elements that modernized Europe of the period. Although each element had integrity in terms of triggering the other, it also carried an intertwined structure within itself. Each of these elements ignited both economic and social development, bringing Europe to the fore and making it more developed compared to other nations.

The rapid development of the West in terms of social, cultural, economic and military aspects marked the beginning of the decline of the Ottoman Empire. The seventeenth century can be considered as the first turning point in which military failures took place, various collapses in the economic system occurred, and social cohesion was interrupted. In this process, both reformist sultans such as Selim III and Mahmud II, as well as the Ottoman government, turned their direction to the West with various renewal movements. The idea that the state would get rid of backwardness with the application of various elements that caused the progress of the West to the empire was the main agenda item. The main problem in this period was that the modernization moves did not go beyond imitation or emulation.

Starting in the XVIIth century, in the XVIII and XIX centuries, various models of social change were planned in the Ottoman Empire in order to prevent the great destruction caused by the French Revolution, the industrial revolution and the speed of social change. It is possible to trace the origin of these plans to Selime III and Mahmud II. The Tanzimat Edict of 1839, which was prepared during the reign of Abdülmecid, can be seen as the first institutional breakthrough in modernization moves. This edict also included radical changes in the Ottoman style of administration in terms of restricting the powers of the sultan. This situation can be considered as an important development on the way to constitutionalism. While the Tanzimat Edict was followed by the Reform Edict, the developments during the Abdulaziz period can be considered as the main elements of the Ottoman modernization process. While the studies in the literature generally deal with the subject from the perspective of history, the handling of this subject in the sociological context creates the original dimension of the study and distinguishes it from other studies in the literature. The basic assumption of the article is that the Ottoman Empire could not bring a holistic perspective to modernization. The aim of the article is to contribute to the

literature by considering the perception of modernization of the period in a sociological context.

The Ottoman modernization process led to radical changes both at the institutional level and in the administrative, legal and social order. The powerful part of the empire, its bureaucrats, and the state officials could not come to a definite agreement on what modernization was. This resulted in a multidimensional and multi-vocal transformation process. Since this process, which does not include social dynamism, is generally tried to be carried out from the top down and by bureaucracy, it has been deficient in fulfilling the requirements of the age in the socio-cultural, economic, scientific and intellectual fields. This situation, on the other hand, took its place in history as a process of resembling the West at the formal level rather than providing social development. Many reasons can be brought to the fore for its inability to go beyond the process of being similar to the West in form. One of the reasons for the failure can be seen as the Ottoman state's interpretation of modernization as direct westernization. Another reason was due to the different interpretation of the phenomenon of modernization from sultan to sultan. Another reason is that modernization cannot be sustained in an eclectic and dynamic manner.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	24.05.2024	Submitted date
Kabul tarihi	19.07.2024	Accepted date
Elektronik yayım tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Karataş, K. U. & Akıl, A. (2024). Enerji Sektöründe Uyuşmazlıkların Çözümünde Arabuluculuk: Türkiye ve Küresel Uygulamalar Üzerinde bir Değerlendirme. *Journal of History School*, 71, 2041-2074.

ENERJİ SEKTÖRÜNDE UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE ARABULUCULUK: TÜRKİYE VE KÜRESEL UYGULAMALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Kasım Uğur KARATAŞ² & AKIL ABDÜLKADİR³

Öz

Bu çalışma, enerji sektöründe ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümünde arabuluculuk ve tahkim süreçlerinin rolünü kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Enerji projeleri, büyük yatırım gerektiren ve uzun vadeli taahhütler içeren karmaşık yapıları nedeniyle uyuşmazlıklara açık alanlardır. Bu bağlamda, arabuluculuk ve tahkim, taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların dostane ve hukuki bir zeminde çözülmesi için sıklıkla başvurulan alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleridir. Çalışmada, enerji sektöründe arabuluculuğun hız, maliyet etkinliği ve esneklik gibi avantajları vurgulanırken, tahkim süreçlerinin daha resmi ve bağlayıcı kararlar sunduğu ancak zaman zaman uzun ve maliyetli olabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, bu yöntemlerin uluslararası düzeyde nasıl uygulandığı, Türkiye örneği ile küresel uygulamalar karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Önemli karar örnekleri ve tahkim kararları ışığında, enerji sektöründe arabuluculuk ve tahkim süreçlerinin etkinliği ve taraflar arasındaki iş birliği üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Sektörü, Arabuluculuk, Tahkim, Uyuşmazlık Çözümü, Enerji Projeleri, Uluslararası Hukuk, Türkiye

¹ Yazar etki oranı: 1. Yazar %60, 2. Yazar %40.

² Doçent. Dr., İstanbul Üniversitesi Ticaret Üniversitesi, Hukuk fakültesi, akakil@ticaret.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6556-8006

³ Öğr. Gör., İnönü Üniversitesi, Malatya MYO, kuğur.karatas@inonu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2976-5894.

Mediation in Resolving Disputes in the Energy Sector: An Assessment of Turkish and Global Practices

Abstract

This study provides a comprehensive examination of the roles of mediation and arbitration processes in resolving disputes in the energy sector. Energy projects, characterized by large investments and long-term commitments, are prone to complex disputes. In this context, mediation and arbitration are frequently used alternative dispute resolution (ADR) methods to amicably and legally settle disagreements between parties. The study highlights the advantages of mediation in the energy sector, such as speed, cost-effectiveness, and flexibility, while noting that arbitration offers more formal and binding decisions, which can sometimes be lengthy and expensive. Additionally, the international application of these methods is evaluated by comparing the Turkish example with global practices. Through the analysis of significant case studies and arbitration decisions, the effectiveness of mediation and arbitration processes in the energy sector and their impact on cooperation between parties are thoroughly discussed.

Keywords: Energy Sector, Mediation, Arbitration, Dispute Resolution, Energy Projects, International Law, Turkey

1. GİRİŞ

Enerji Uyuşmazlıklarında Arabuluculuğun Genel Bir Bakışı

Enerji sektörü, küresel ekonomik yapının omurgalarından birini oluşturan ve ulusal güvenlikten çevresel sürdürülebilirliğe kadar geniş bir yelpazede etkisi bulunan bir alandır. Bu nedenle, enerji sektöründe çıkan uyuşmazlıkların çözümü, sadece taraflar arasındaki ticari çıkarların korunmasıyla sınırlı kalmayıp, daha geniş toplumsal ve uluslararası etkiler de yaratabilir. Enerji projeleri genellikle büyük yatırımlar, uzun vadeli taahhütler ve karmaşık teknik detaylar içerdiği için, bu tür projelerde ortaya çıkan uyuşmazlıklar da doğal olarak karmaşık ve çözümü güç hale gelir. Bu bağlamda, arabuluculuk, geleneksel yargı yollarına alternatif olarak önemli bir rol üstlenmektedir.

Enerji sektöründe arabuluculuğun bu denli önemli bir çözüm yöntemi olarak öne çıkmasının temelinde, bu yöntemin sağladığı hız, maliyet etkinliği ve esneklik gibi avantajlar bulunmaktadır. Mahkemeler ya da tahkim süreçleri gibi daha formal ve katı süreçlere kıyasla, arabuluculuk, taraflar arasında dostane bir çözüm bulunmasına olanak tanır. Bu da, enerji projelerinde uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasına ve projelerin kesintisiz devam etmesine olanak sağlar. Ayrıca, arabuluculuk süreci, tarafların gönüllü olarak katıldığı ve süreç boyunca kontrolü

ellerinde tuttukları bir mekanizma olduğu için, taraflar arasındaki güvenin yeniden inşa edilmesine ve korunmasına yardımcı olabilir⁴.

Bu bağlamda, enerji sektöründe arabuluculuğun kullanımı, yalnızca uyuşmazlıkların çözümü için değil, aynı zamanda daha geniş toplumsal faydalar yaratmak adına da önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Örneğin, enerji projelerinde yerel halkların hakları ve çevresel etkiler gibi konular sıklıkla tartışma konusu olabilir. Arabuluculuk, bu tür hassas konularda taraflar arasında bir uzlaşma sağlanmasına ve projelerin sosyal kabul edilebilirliğinin artırılmasına katkıda bulunabilir. Bu nedenle, enerji sektöründe arabuluculuğun benimsenmesi, sadece ticari uyuşmazlıkların çözümü için değil, aynı zamanda toplumsal barışın korunması için de kritik bir öneme sahiptir⁵.

Ayrıca, enerji sektöründe arabuluculuğun benimsenmesi, uluslararası düzeyde de önemli bir etki yaratmaktadır. Küreselleşen dünyada enerji projeleri genellikle birden fazla ülkeyi kapsayan, çok taraflı anlaşmalarla yürütülmektedir. Bu tür projelerde ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümünde arabuluculuk, tarafların uluslararası hukukun karmaşıklıkları ve kültürel farklılıklarla başa çıkmasına yardımcı olan esnek ve uyumlu bir çözüm yolu sunar. Bu, uluslararası enerji projelerinde taraflar arasında güvenin sağlanması ve projelerin sürdürülebilirliği açısından büyük bir avantaj sağlar⁶.

Enerji sektöründe arabuluculuğun benimsenmesi, tarafların uyuşmazlıklarını çözmek için daha barışçıl ve iş birliğine dayalı bir yaklaşım benimsemelerini teşvik eder. Bu, yalnızca mevcut uyuşmazlıkların çözülmesine yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda gelecekte çıkabilecek olası uyuşmazlıkların önlenmesine de katkıda bulunur. Dolayısıyla, enerji sektöründe arabuluculuk, hem kısa vadeli hem de uzun vadeli stratejik hedeflerin gerçekleştirilmesine yardımcı olan bir araç olarak değerlendirilebilir⁷.

Sonuç olarak, enerji sektöründe arabuluculuğun benimsenmesi, taraflar arasındaki ilişkilerin korunması, uyuşmazlıkların hızlı ve maliyet etkin bir şekilde çözülmesi açısından büyük avantajlar sunan bir yöntemdir. Arabuluculuk, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde enerji sektöründe yaşanan anlaşmazlıkların

---

⁴ Ataman-Fıganmeşe, İ. (2011). Milletlerarası ticari tahkim ve yatırım tahkimi arasındaki farklar. *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, 1, 91-152.

⁵ Wälde, T.W. (2004). Investment arbitration under Energy Charter Treaty: An overview of selected issues. *Arbitrating Foreign Investment Law Disputes, Kluwer Law International*.

⁶ Coop, G. (2006). The Energy Charter Treaty: More than a MIT. *Investment Arbitration and the Energy Charter Treaty*, 4-9.

⁷ Acar, S. (2018). Enerji sektöründe arabuluculuk ve tahkim. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 67(4), 415-430.

çözümünde giderek daha fazla tercih edilmektedir. Bu nedenle, enerji sektöründe arabuluculuğun daha yaygın olarak kullanılabilmesi için, tarafların bu sürece olan güveninin artırılması ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılması büyük önem taşımaktadır⁸.

Enerji Sektöründe Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yollarının Önemi

Enerji sektöründe ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümünde alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının (ADR) önemi, son yıllarda giderek artan bir şekilde kabul görmektedir. Geleneksel mahkeme süreçleri, özellikle karmaşık ve uluslararası boyutu olan enerji projelerinde, yavaş ve maliyetli olabilir. Bu nedenle, enerji sektöründe daha hızlı, esnek ve taraflar arasında ilişkileri koruyabilecek çözüm yollarına ihtiyaç duyulmaktadır. Arabuluculuk, tahkim ve müzakere gibi ADR yöntemleri, bu ihtiyaçları karşılayacak şekilde tasarlanmıştır.

ADR yöntemleri, enerji sektöründeki uyuşmazlıkların çözümünde önemli avantajlar sunar. Öncelikle, ADR süreçleri, mahkeme süreçlerine kıyasla daha az formalite gerektirir ve tarafların anlaşmazlıklarını kendi kontrollerinde çözmelerine olanak tanır. Bu, özellikle uluslararası enerji projelerinde, taraflar arasında güvenin artırılmasına ve uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasına katkıda bulunur. Ayrıca, ADR yöntemleri, tarafların gizliliğini korur ve bu da ticari sırların ve stratejik bilgilerin korunmasını sağlar. Bu özellikler, enerji sektöründe ADR'nin tercih edilme nedenlerinden bazılarıdır⁹.

Enerji sektöründe ADR'nin kullanılmasının bir diğer önemli avantajı, taraflar arasında daha esnek ve yaratıcı çözümler bulunmasına olanak tanmasıdır. Mahkeme süreçlerinde genellikle katı hukuki kurallar ve prosedürler geçerli olurken, ADR süreçlerinde taraflar, kendi ihtiyaçlarına uygun, esnek ve yaratıcı çözümler geliştirebilirler. Bu, özellikle enerji projelerinde ortaya çıkan teknik ve finansal sorunların çözümünde büyük bir avantaj sağlar. ADR süreçleri, taraflar arasındaki ilişkileri korurken, projelerin devamlılığını sağlamak için gerekli olan esnekliği sunar¹⁰.

ADR yöntemlerinin enerji sektöründe kullanılmasının bir diğer nedeni, bu sektörün uluslararası doğasıdır. Enerji projeleri genellikle birden fazla ülkeyi

---

⁸ Ceylan, A. (2015). Uluslararası enerji yatırımlarında uyuşmazlık çözüm yolları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70(2), 213-230.

⁹ Maniruzzaman, A.F.M. (2008). The pursuit of stability in international investment contracts: A critical appraisal of the emerging trends. *The Journal of World Energy Law & Business*, 1-2, 119-155.

¹⁰ Dupuy, P.M. (1999). The danger of fragmentation or unification of the international legal system and the international court of justice. *NYU Journal of International Law and Politics*, 31, 791-807.

kapsayan, çok taraflı anlaşmalarla yürütülür. Bu projelerde ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümü, taraflar arasındaki kültürel, hukuki ve ticari farklılıkların dikkate alınmasını gerektirir. ADR yöntemleri, uluslararası uyuşmazlıkların çözümünde, taraflar arasındaki farklılıkları göz önünde bulundurarak esnek ve uyumlu bir çözüm sunar. Bu, uluslararası enerji projelerinde taraflar arasındaki ilişkilerin korunması ve projelerin sürekliliğinin sağlanması açısından önemli bir katkı sunar¹¹.

Enerji sektöründe ADR yöntemlerinin kullanımı, taraflar arasında daha hızlı ve etkin çözümler bulunmasına olanak tanır. Bu süreçlerde, taraflar arasındaki ilişkiler korunur ve uzun vadeli iş birliği imkânları artırılır. Bu bağlamda, ADR yöntemleri, enerji sektöründe uyuşmazlıkların çözümünde önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. ADR'nin enerji sektöründe daha yaygın olarak kullanılabilmesi için, tarafların bu yöntemlere olan güvenini artırmak ve gerekli yasal düzenlemeleri yapmak büyük önem taşır¹².

Enerji sektöründe ADR yöntemlerinin benimsenmesi, sadece ticari uyuşmazlıkların çözümü için değil, aynı zamanda daha geniş toplumsal faydalar yaratmak adına da önemli bir araçtır. Örneğin, enerji projelerinde yerel halkların hakları ve çevresel etkiler gibi konular sıklıkla tartışma konusu olabilir. ADR, bu tür hassas konularda taraflar arasında bir uzlaşma sağlanmasına ve projelerin sosyal kabul edilebilirliğinin artırılmasına katkıda bulunabilir. Bu nedenle, enerji sektöründe ADR'nin benimsenmesi, sadece ticari uyuşmazlıkların çözümü için değil, aynı zamanda toplumsal barışın korunması için de kritik bir öneme sahiptir¹³.

2. Arabuluculuğun Anlaşılması

Tanım ve Temel Kavramlar

Arabuluculuk, taraflar arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların, tarafsız bir üçüncü kişi (arabulucu) yardımıyla çözülmesini amaçlayan bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemidir. Arabuluculuk, gönüllü katılım esasına dayanır ve tarafların kendi çözümlerini bulmalarına olanak tanır. Bu süreçte arabulucu, taraflar

---

¹¹ Akıncı, M. (2014). Milletlerarası tahkimde arabuluculuk ve tarafların hakları. *İstanbul Barosu Dergisi*, 88(3), 587-602.

¹² Cosbey, A. (2023). International investment agreements and sustainable development: Achieving the millennium development goals. *Institute for Sustainable Development*, 45-82, https://www.iisd.org/system/files/publications/investment_ias.pdf, Erişim tarihi: 14.12.2023.

¹³ Yıldız, T. (2019). Enerji uyuşmazlıklarının çözümünde arabuluculuk ve tahkim: Karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 41, 231-248.

arasında iletişimi kolaylaştırır ve uyuşmazlığın dostane bir şekilde çözülmesini sağlar. Arabuluculuk, mahkeme süreçlerine kıyasla daha az formalite gerektiren, esnek ve gizli bir süreç sunar. Bu özellikler, arabuluculuğu, özellikle taraflar arasında uzun vadeli ilişkilerin korunmasının önemli olduğu durumlarda etkili bir çözüm yolu haline getirir¹⁴.

Arabuluculuk sürecinin temel kavramlarından biri, tarafsızlıktır. Arabulucu, taraflar arasında herhangi bir tarafı tutmayan, tarafsız bir üçüncü kişidir. Arabulucunun görevi, taraflar arasında anlaşmazlıkların çözülmesine yardımcı olmak ve tarafların çıkarlarını koruyarak, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm bulmalarını sağlamaktır. Bu süreçte arabulucu, taraflar arasında güven tesis eder ve sürecin başarılı bir şekilde ilerlemesini sağlar. Arabulucunun tarafsızlığı, sürecin başarılı olabilmesi için kritik öneme sahiptir¹⁵.

Arabuluculuk süreci, esnekliği ile öne çıkar. Taraflar, süreç boyunca kendi ihtiyaçlarına uygun çözümler geliştirme özgürlüğüne sahiptir. Bu esneklik, arabuluculuğun, taraflar arasında yaratıcı ve yenilikçi çözümler bulunmasına olanak tanır. Mahkeme süreçlerinde genellikle katı hukuki kurallar ve prosedürler geçerli olurken, arabuluculukta taraflar, kendi isteklerine ve ihtiyaçlarına göre çözüm yolları geliştirebilirler. Bu, özellikle enerji sektöründe ortaya çıkan teknik ve finansal sorunların çözümünde büyük bir avantaj sağlar¹⁶.

Arabuluculuk sürecinin bir diğer önemli özelliği gizliliktir. Süreç boyunca taraflar arasında yapılan görüşmeler ve müzakereler gizli tutulur. Bu gizlilik, tarafların ticari sırlarını ve stratejik bilgilerini korumasını sağlar. Özellikle enerji sektöründe, büyük ölçekli projelerde ve devletlerarası anlaşmazlıklarda gizlilik, arabuluculuğun tercih edilme nedenlerinden biridir. Gizlilik sayesinde, taraflar arasındaki ilişkiler korunur ve uyuşmazlıkların çözümü sırasında ticari itibar zarar görmez¹⁷.

Arabuluculuk sürecinde tarafların aktif katılımı da önemli bir unsurdur. Taraflar, arabuluculuk sürecine gönüllü olarak katılır ve süreç boyunca kendi çözümlerini bulma sorumluluğunu üstlenirler. Bu, tarafların sürece olan güvenini artırır ve anlaşmaya varma olasılığını yükseltir. Arabuluculuk, tarafların sürecin

---

¹⁴ Salacuse, J.W. (1990). BIT by BIT: The growth of bilateral investment treaties and their impact on foreign investment in developing countries. *International Lawyer*, 24, 655-675.

¹⁵ Bindemann, K. (1999). Production-sharing agreements: An economic analysis. *Oxford Institute for Energy Studies*, 25-78.

¹⁶ Wells, L.T. (2003). Double dipping in arbitration awards? An economist questions damages awarded to Karaha Bodas Company in Indonesia. *Arbitration International*, 19-4, 471-477.

¹⁷ Gaillard, E. (2006). Investments and investors covered by the energy charter treaty. *Jurisnet*, 54-73.

kontrolünü elinde tuttuğu ve kendi çözüm yollarını geliştirdiği bir süreç olarak, taraflar arasında daha dostane ve iş birliğine dayalı bir çözüm yolu sunar¹⁸.

Arabuluculuk süreci, esneklik, gizlilik ve tarafsızlık gibi özellikleriyle, enerji sektöründe ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümünde etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte, taraflar arasındaki ilişkilerin korunması, uyuşmazlıkların hızlı ve maliyet etkin bir şekilde çözülmesi sağlanır. Arabuluculuk, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde, taraflar arasındaki güveni artırarak ve projelerin sürdürülebilirliğini destekleyerek önemli bir rol oynar¹⁹.

Arabuluculuk ve Diğer Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri

Arabuluculuk, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri arasında kendine özgü bir yere sahiptir. Bu yöntemin en belirgin özelliği, tarafların aktif katılımıyla, genellikle mahkemeye gitmeden önce ya da mahkeme süreci sırasında başvurulabilen, gönüllü ve esnek bir süreç sunmasıdır. Mahkemelerde görülen davalar genellikle taraflar arasında artan gerilim ve uzun süren süreçlerle karakterize edilirken, arabuluculuk tarafların anlaşmazlıklarını hızlı ve düşük maliyetle çözmelerine olanak tanır. Arabuluculuk sürecinde tarafların karşılıklı olarak anlaşmaları beklenir ve bu da, tarafların kendi çözüm yollarını bulmalarına olanak tanır²⁰.

Enerji sektöründe tahkim, arabuluculuğa kıyasla daha resmi ve bağlayıcı bir uyuşmazlık çözüm yöntemidir. Tahkimde, taraflar arasında çıkan anlaşmazlıklar, seçilen bir veya birden fazla hakem tarafından karara bağlanır ve bu kararlar genellikle mahkemelerdeki gibi bağlayıcıdır. Tahkim sürecinde taraflar, hakemlerin seçiminde ve uygulanacak kurallar konusunda daha fazla esneklik ve kontrol sahibi olabilirler. Ancak tahkim süreçleri genellikle daha uzun sürebilir ve maliyetli olabilir. Özellikle uluslararası enerji projelerinde, tahkim süreçlerinin uzunluğu ve maliyeti, projenin ilerlemesini ve taraflar arasındaki iş birliğini olumsuz etkileyebilir²¹.

---

¹⁸ Arıkan, Z. (2016). Türk hukukunda arabuluculuk: Uygulamalar ve sorunlar. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 32(2), 357-372.

¹⁹ Cheng, T.H. & Bento, L. (2012). ICSID's largest award in history: An overview of occidental petroleum corporation v the Republic of Ecuador, 19.12.2012. <http://kluwerarbitrationblog.com/blog/2012/12/19/icsids-largest-award-in-history-an-overview-of-occidental-petroleum-corporation-v-the-republic-of-ecuador/>, Erişim tarihi: 02.12.2023.

²⁰ Maniruzzaman, A.F.M. (1993). The new generation of energy and natural resource development agreements: Some reflections. *Journal of Energy and Natural Resources Law*, 11(4), 207-247.

²¹ Aksoy, M. H. (2020). Enerji uyuşmazlıklarında tahkim ve arabuluculuğun karşılaştırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 143, 67-85.

Arabuluculuk ve tahkim arasındaki en büyük farklardan biri, tarafların süreci kontrol etme derecesidir. Arabuluculuk sürecinde taraflar, kendi aralarında müzakereler yaparak anlaşmaya varırlar ve arabulucu bu süreçte sadece kolaylaştırıcı bir rol oynar. Oysa tahkimde, karar tamamen hakemler tarafından verilir ve taraflar bu karara uymak zorundadır. Bu durum, arabuluculuğun taraflar arasında daha dostane ve iş birliğine dayalı bir çözüm yolu sunduğu anlamına gelir. Bu bağlamda, özellikle enerji sektöründe, arabuluculuk, tarafların uzun vadeli iş ilişkilerini koruyarak gelecekteki iş birliği imkânlarını artırabilir²².

Bununla birlikte, arabuluculuk süreci her zaman başarılı olmayabilir. Bazı durumlarda, taraflar arasında derinlemesine bir anlaşmazlık bulunuyorsa veya taraflar arasında ciddi bir güven eksikliği varsa, arabuluculuk süreci başarısızlıkla sonuçlanabilir ve uyuşmazlık yeniden yargıya taşınabilir. Bu tür durumlarda, arabuluculuğun yetersiz kalması, taraflar için ek zaman ve maliyet yükü yaratabilir. Ayrıca, arabuluculuğun bağlayıcı olmayan doğası, bazı taraflar için belirsizlik yaratabilir ve bu durum, sürecin sonunda bir anlaşmaya varılamaması riskini doğurur²³.

Enerji sektöründe arabuluculuğun tercih edilmesinin bir diğer nedeni, bu sektörün uluslararası doğasıdır. Enerji projeleri genellikle farklı ülkelerden birçok tarafı içerir ve bu da uluslararası uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin benimsenmesini gerektirir. Arabuluculuk, uluslararası uyuşmazlıklarda tarafların kültürel farklılıklarını ve ulusal hukuk sistemlerini dikkate alarak esnek ve uyumlu bir çözüm yolu sunar. Bu, özellikle uluslararası enerji projelerinde taraflar arasında güvenin sağlanması ve projelerin sürdürülebilirliği açısından büyük bir avantaj sağlar²⁴.

Enerji sektöründe diğer uyuşmazlık çözüm yöntemlerine kıyasla arabuluculuk yöntemi birçok avantaj sunar, ancak bu yöntemin etkinliği, tarafların sürece olan güveni ve anlaşmazlıkların niteliğine bağlıdır. Arabuluculuğun başarısı, tarafların aktif katılımı ve süreç boyunca sağlanan gizlilikle doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte, arabuluculuğun başarılı olamaması durumunda, tarafların tahkim veya yargı süreçlerine başvurma seçeneği her zaman mevcut olmalıdır²⁵.

---

²² Ataman-Figanmeşe, İ. (2011). Milletlerarası ticari tahkim ve yatırım tahkimi arasındaki farklar. *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, 1, 91-152.

²³ Walde, T.W. (2004). Investment arbitration under energy charter treaty: An overview of selected issues. *Arbitrating Foreign Investment Law Disputes, Kluwer Law International*, 2004.

²⁴ Coop, G. (2006). The Energy Charter Treaty: More than a MIT. *Investment Arbitration and the Energy Charter Treaty*, 4-9.

²⁵ Çelik, Y. (2017). Enerji sektöründe arabuluculuk: Türkiye uygulamaları ve küresel trendler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 120-138.

Uluslararası Düzeyde Arabuluculuğun Uygulanması

Arabuluculuk, dünya genelinde farklı ülkelerde farklı şekillerde uygulanmaktadır. Bazı ülkelerde arabuluculuk zorunlu bir aşama olarak kabul edilirken, diğer ülkelerde gönüllü bir süreç olarak benimsenmiştir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Avrupa'nın birçok ülkesinde, arabuluculuk ticari uyuşmazlıklarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu ülkelerde, arabuluculuk süreçlerinin etkinliği, tarafların sürece olan güveni ve yasal düzenlemelerin gücü ile doğrudan ilişkilidir. Uluslararası enerji projelerinde ise, arabuluculuk genellikle tahkim süreçlerine entegre edilerek kullanılır ve taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamaması durumunda tahkime geçilir²⁶.

Küresel ölçekte arabuluculuğun uygulanması, uluslararası ticaretin ve yatırımın artmasıyla daha da önem kazanmıştır. Arabuluculuk, uluslararası uyuşmazlıklarda tarafların farklı hukuk sistemlerinden kaynaklanan sorunları aşmalarına yardımcı olan esnek bir çözüm yolu sunar. Özellikle enerji sektörü gibi uluslararası niteliği olan sektörlerde, arabuluculuğun uygulanması, projelerin kesintisiz devam etmesi ve taraflar arasındaki iş birliğinin korunması açısından kritik bir rol oynar. Uluslararası düzeyde arabuluculuğun benimsenmesi, taraflar arasında güvenin artırılmasına ve projelerin başarıyla tamamlanmasına katkıda bulunur²⁷.

Enerji sektöründe uluslararası arabuluculuğun kullanımı, genellikle çok taraflı anlaşmazlıkların çözümünde tercih edilmektedir. Bu projeler, birden fazla ülkeyi ve birçok paydaşı içerdiğinden, ulusal mahkemelerde çözülmesi zor olabilecek karmaşık uyuşmazlıklar ortaya çıkabilir. Uluslararası arabuluculuk, bu tür uyuşmazlıkların çözülmesinde esnek ve uyumlu bir mekanizma sunar. Ayrıca, uluslararası düzeyde arabuluculuğun kullanılması, taraflar arasındaki kültürel ve hukuki farklılıkların daha iyi anlaşılmasını sağlar ve bu da taraflar arasında daha güçlü bir iş birliği kurulmasına olanak tanır²⁸.

Uluslararası düzeyde arabuluculuğun uygulanması, enerji sektöründe yerel ve uluslararası yatırımcılar arasında güvenin tesis edilmesine katkıda bulunur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen enerji projelerinde, uluslararası arabuluculuk, yerel hukukun sınırlamalarını aşmak ve taraflar

---

²⁶ Maniruzzaman, A.F.M. (2008). The pursuit of stability in international investment contracts: A critical appraisal of the emerging trends. *The Journal of World Energy Law & Business*, 1-2, 119-155.

²⁷ Dupuy, P.M. (1999). The danger of fragmentation or unification of the international legal system and the International Court of Justice. *NYU Journal of International Law and Politics*, 31, 791-807.

²⁸ Yılmaz, S. (2013). Uluslararası enerji yatırımlarında tahkim ve arabuluculuk: Türkiye'deki uygulamalar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(3), 505-523.

arasında güveni artırmak için etkili bir yöntem olarak öne çıkar. Bu süreçte, uluslararası arabuluculuk merkezlerinin ve arabuluculuk anlaşmalarının rolü büyük önem taşır. Taraflar, uluslararası arabuluculuk süreçlerine daha fazla güven duymak için bu tür merkezlere başvurabilir ve anlaşmazlıklarını bu merkezlerin rehberliğinde çözebilir²⁹.

Arabuluculuğun uluslararası düzeyde uygulanması, taraflar arasındaki ilişkilerin korunmasına ve uluslararası enerji projelerinin başarıyla tamamlanmasına katkıda bulunur. Bu bağlamda, arabuluculuğun uluslararası düzeyde yaygın olarak benimsenmesi, enerji sektöründe daha fazla iş birliğinin teşvik edilmesine ve uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesine olanak tanır. Enerji projelerinde arabuluculuğun uluslararası düzeyde uygulanması, taraflar arasında uzun vadeli iş ilişkilerinin korunması ve projelerin sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından kritik bir öneme sahiptir³⁰.

3. Enerji Sektöründe Arabuluculuk Sürecinin Aşamaları

Arabuluculuk Sürecinin Başlatılması

Enerji sektöründe arabuluculuk sürecinin başarılı bir şekilde başlatılması, taraflar arasındaki anlaşmazlığın niteliği ve tarafların bu sürece olan güveni ile doğrudan ilişkilidir. Arabuluculuk süreci genellikle taraflardan birinin, anlaşmazlığı çözmek için arabuluculuk talebinde bulunması ile başlar. Bu talep, yazılı veya sözlü olarak yapılabilir ve diğer tarafın bu talebe olumlu yanıt vermesiyle süreç resmen başlamış olur. Enerji projelerinde arabuluculuk sürecinin başlatılması, taraflar arasındaki iletişimin güçlenmesini sağlar ve projenin ilerlemesine engel olabilecek potansiyel uyuşmazlıkların çözülmesine yardımcı olur³¹.

Arabuluculuk sürecinin başlatılması aşamasında, taraflar arasında bir arabulucu seçimi yapılır. Arabulucu, tarafsız bir üçüncü kişi olarak, taraflar arasında anlaşmazlığın çözülmesine yardımcı olacak kişidir. Enerji sektöründe arabulucu seçimi, genellikle tarafların birlikte belirlediği kriterlere göre yapılır. Bu kriterler arasında arabulucunun sektörel bilgi ve deneyimi, tarafsızlığı ve taraflar

---

²⁹ Cosbey, A. (2023). International investment agreements and sustainable development: Achieving the millennium development goals. *Institute for Sustainable Development*, s. 45-82, https://www.iisd.org/system/files/publications/investment_ias.pdf, Erişim tarihi: 14.12.2023.

³⁰ Salacuse, J.W. (1990). BIT by BIT: The growth of bilateral investment treaties and their impact on foreign investment in developing countries. *International Lawyer*, 24, 655-675.

³¹ Bindemann, K. (1999). Production-sharing agreements: An economic analysis. *Oxford Institute for Energy Studies*, 25-78.

arasındaki güveni tesis edebilme yeteneği yer alır. Arabulucunun doğru seçimi, sürecin başarılı olabilmesi için kritik öneme sahiptir³².

Arabuluculuk sürecinin başlatılması aşamasında, taraflar arasında sürecin işleyişi ile ilgili kurallar belirlenir. Bu kurallar, sürecin ne kadar süreceği, toplantıların nasıl yapılacağı, tarafların hangi belgeleri sunacağı ve sürecin sonunda varılacak anlaşmanın nasıl uygulanacağı gibi konuları kapsar. Enerji projelerinde, bu kurallar genellikle taraflar arasında yazılı olarak belirlenir ve her iki tarafın da sürece güvenini artırır. Kuralların açık ve net bir şekilde belirlenmesi, tarafların sürece katılımını kolaylaştırır ve uyuşmazlığın dostane bir şekilde çözülmesine olanak tanır³³.

Arabuluculuk sürecinin başlatılması aşamasında, taraflar arasında ilk görüşmeler yapılır. Bu görüşmelerde taraflar, anlaşmazlığın niteliğini, tarafların taleplerini ve sürecin nasıl ilerleyeceğini tartışır. İlk görüşmelerde arabulucu, taraflar arasında iletişimi kolaylaştırır ve anlaşmazlığın dostane bir şekilde çözülmesine yardımcı olacak bir zemin hazırlar. Enerji sektöründe, ilk görüşmeler genellikle tarafların pozisyonlarını netleştirmesi ve sürecin nasıl işleyeceğini belirlemesi açısından önemlidir³⁴.

Arabuluculuk sürecinin başlatılması, taraflar arasında güvenin artırılması ve uyuşmazlığın dostane bir şekilde çözülmesine olanak tanır. Bu süreçte, arabulucu, taraflar arasında iletişimi güçlendirir ve tarafların çıkarlarını koruyarak, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm bulmalarına yardımcı olur. Enerji projelerinde, arabuluculuk sürecinin başlatılması, projenin devamlılığını sağlamak ve taraflar arasındaki ilişkileri korumak açısından kritik öneme sahiptir³⁵.

Arabuluculuk sürecinin başlatılması, taraflar arasında anlaşmazlığın dostane bir şekilde çözülmesine olanak tanır ve enerji projelerinin kesintisiz bir şekilde devam etmesine katkıda bulunur. Bu süreçte, tarafların sürece olan güveni, arabulucunun doğru seçimi ve sürecin işleyişi ile ilgili kuralların net bir şekilde belirlenmesi büyük önem taşır. Arabuluculuk sürecinin başarılı bir şekilde

---

³² Wells, L.T. (2003). Double dipping in arbitration awards? An economist questions damages awarded to Karaha Bodas Company in Indonesia. *Arbitration International*, 19-4, 471-477.

³³ Gaillard, E. (2006). Investments and investors covered by the Energy Charter Treaty. Investment arbitration and the energy charter treaty. *Jurisnet*, 54-73.

³⁴ Cheng, T.H. & Bento, L. (2012). ICSID's largest award in history: An overview of occidental petroleum corporation v the Republic of Ecuador, 19.12.2012. <http://kluwerarbitrationblog.com/blog/2012/12/19/icsids-largest-award-in-history-an-overview-of-occidental-petroleum-corporation-v-the-republic-of-ecuador/>, Erişim tarihi: 02.12.2023.

³⁵ Maniruzzaman, A.F.M. (1993). The new generation of energy and natural resource development agreements: Some reflections. *Journal of Energy and Natural Resources Law*, 11-4, 207-247.

başlatılması, taraflar arasındaki ilişkilerin korunmasına ve uyuşmazlıkların hızlı ve etkili bir şekilde çözülmesine olanak tanır³⁶.

Arabuluculukta Tarafların Rolü

Arabuluculuk sürecinde taraflar, sürecin aktif katılımcıları olarak önemli bir rol oynar. Taraflar, arabuluculuk sürecine gönüllü olarak katılır ve süreç boyunca kendi çözümlerini bulma sorumluluğunu üstlenirler. Arabuluculuk sürecinde tarafların rolü, mahkeme süreçlerinden farklı olarak, sürecin kontrolünü ellerinde tutmaları ve kendi anlaşmazlıklarını çözme sürecinde aktif bir şekilde yer almalarıdır. Bu, tarafların sürece olan güvenini artırır ve anlaşmaya varma olasılığını yükseltir³⁷.

Taraflar, arabuluculuk sürecinde arabulucunun rehberliğinde, kendi çıkarlarını ve pozisyonlarını savunurlar. Ancak bu süreçte, tarafların iş birliği yapması ve karşılıklı anlayış geliştirmesi esastır. Arabuluculuk sürecinde taraflar, kendi aralarında müzakereler yaparak, ortak bir çözüm bulmaya çalışırlar. Bu, tarafların süreç boyunca aktif bir rol oynamasını ve anlaşmazlığın dostane bir şekilde çözülmesini sağlar³⁸.

Arabuluculuk sürecinde tarafların bir diğer önemli rolü, arabulucuya gerekli bilgileri ve belgeleri sağlamaktır. Enerji sektöründe, projeler genellikle teknik ve karmaşık yapılar içerdiğinden, taraflar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi için teknik detayların ve belgelerin sunulması gerekebilir. Bu belgeler, arabulucunun taraflar arasındaki anlaşmazlığın niteliğini anlamasına ve sürecin başarılı bir şekilde ilerlemesine yardımcı olur. Tarafların bu süreçte şeffaf ve iş birliğine dayalı bir yaklaşım sergilemeleri, arabuluculuğun başarısı açısından kritiktir³⁹.

Tarafların sürece olan güveni, arabuluculuk sürecinin başarılı bir şekilde yürütülmesi için en önemli unsurlardan biridir. Tarafların süreç boyunca aktif katılım göstermeleri ve arabulucunun rehberliğinde kendi çözüm yollarını bulmaları, arabuluculuk sürecinin en belirgin özelliklerindedir. Bu süreçte,

---

³⁶ Ataman-Fıganmeşe, İ. (2011). Milletlerarası ticari tahkim ve yatırım tahkimi arasındaki farklar. *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, 1, 91-152.

³⁷ Walde, T.W. (2004). Investment arbitration under energy charter treaty: An overview of selected issues. *Arbitrating Foreign Investment Law Disputes, Kluwer Law International*.

³⁸ Coop, G. (2006). The Energy Charter Treaty: More than a MIT. *Investment Arbitration and the Energy Charter Treaty*, 4-9.

³⁹ Kurt, H. (2015). Enerji hukukunda arabuluculuk ve tahkim uygulamaları. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 317-335.

tarafaların arabuluculuğa olan güveni ve sürecin esnek yapısı, arabuluculuğun başarı şansını artırır⁴⁰.

Enerji sektöründe arabuluculuk sürecinin başarılı olabilmesi için tarafların sürece etkin bir şekilde katılım göstermeleri ve arabulucunun yönlendirmelerine açık olmaları gerekmektedir. Taraflar arasında iletişim ve iş birliği kurulması, arabuluculuk sürecinde karşılıklı anlayışın geliştirilmesine ve uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesine yardımcı olur. Bu bağlamda, tarafların arabuluculuk sürecindeki rolü, sürecin başarısını doğrudan etkileyen kritik bir unsurdur⁴¹.

Arabuluculuk sürecinde tarafların aktif rol alması, enerji sektöründe ortaya çıkan uyuşmazlıkların dostane bir şekilde çözülmesine ve projelerin kesintisiz devam etmesine olanak tanır. Bu süreçte, tarafların sürece olan güveni, arabulucunun tarafsızlığı ve sürecin esnek yapısı, arabuluculuğun etkinliğini artıran önemli faktörlerdir. Tarafların arabuluculuk sürecinde etkin bir rol oynamaları, enerji sektöründe arabuluculuğun başarılı bir çözüm yöntemi olarak benimsenmesine katkıda bulunur⁴².

Arabuluculuk Sürecinde Kullanılan Teknikler

Arabuluculuk sürecinde kullanılan teknikler, sürecin etkinliğini ve başarısını doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer alır. Arabuluculuk teknikleri, taraflar arasındaki iletişimi kolaylaştırmak, anlaşmazlıkların niteliğini anlamak ve taraflar arasında uzlaşma sağlamak amacıyla kullanılır. Enerji sektöründe arabuluculuk sürecinde kullanılan teknikler, genellikle taraflar arasındaki ilişkileri korumayı ve projelerin kesintisiz devam etmesini hedefler⁴³.

Arabuluculuk sürecinde kullanılan en yaygın tekniklerden biri, tarafların çıkarlarını belirlemeye yönelik tekniklerdir. Bu teknikler, tarafların pozisyonlarını ve taleplerini net bir şekilde ortaya koymalarına ve karşı tarafın taleplerini anlamalarına yardımcı olur. Tarafların çıkarlarının belirlenmesi, arabuluculuk sürecinde ortak bir çözüm yolu bulunmasına ve taraflar arasındaki

---

⁴⁰ Maniruzzaman, A.F.M. (2008). The pursuit of stability in international investment contracts: A critical appraisal of the emerging trends. *The Journal of World Energy Law & Business*, 1-2, 119-155.

⁴¹ Dupuy, P.M. (1999). The danger of fragmentation or unification of the international legal system and the International Court of Justice. *NYU Journal of International Law and Politics*, 31, 791-807.

⁴² Karaca, G. (2017). Türkiye’de enerji uyuşmazlıklarında alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri. *Ankara Barosu Dergisi*, 95, 45-67.

⁴³ Cosbey, A. (2023). International investment agreements and sustainable development: Achieving the millennium development goals. *Institute for Sustainable Development*, 45-82, https://www.iisd.org/system/files/publications/investment_ias.pdf, Erişim tarihi: 14.12.2023.

anlaşmazlığın dostane bir şekilde çözülmesine katkıda bulunur. Bu teknik, özellikle enerji sektöründe, taraflar arasındaki teknik ve finansal sorunların çözülmesinde büyük bir önem taşır⁴⁴.

Bir diğer önemli teknik, taraflar arasında etkili iletişimi teşvik etmeye yönelik tekniklerdir. Arabuluculuk sürecinde iletişim, taraflar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi ve taraflar arasında güvenin tesis edilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Arabulucu, taraflar arasında etkili bir iletişim kurarak, anlaşmazlıkların daha iyi anlaşılmasını ve taraflar arasında karşılıklı anlayışın geliştirilmesini sağlar. İletişimi teşvik eden teknikler, arabuluculuk sürecinin etkinliğini artırır ve tarafların süreç boyunca daha yapıcı bir yaklaşım sergilemesine olanak tanır⁴⁵.

Arabuluculuk sürecinde kullanılan bir diğer teknik, müzakere teknikleridir. Müzakere, arabuluculuk sürecinin temel unsurlarından biridir ve taraflar arasında uzlaşma sağlanması için en önemli araçlardan biridir. Müzakere teknikleri, tarafların pozisyonlarını savunmalarına, karşı tarafın taleplerini anlamalarına ve ortak bir çözüm bulmalarına yardımcı olur. Bu süreçte, arabulucu, taraflar arasında müzakereleri kolaylaştırır ve taraflar arasında uzlaşma sağlanmasına yardımcı olur. Müzakere teknikleri, enerji sektöründe arabuluculuk sürecinin başarısı için kritik bir öneme sahiptir⁴⁶.

Arabuluculuk sürecinde kullanılan bir diğer teknik, yaratıcı çözüm geliştirme teknikleridir. Bu teknikler, tarafların anlaşmazlıklarını çözmek için geleneksel yöntemlerin ötesinde, yenilikçi ve yaratıcı çözümler bulmalarına yardımcı olur. Yaratıcı çözüm geliştirme teknikleri, özellikle enerji sektöründe, taraflar arasındaki teknik ve finansal sorunların çözülmesinde büyük bir avantaj sağlar. Bu teknikler, taraflar arasında uzlaşma sağlanmasına ve projelerin kesintisiz devam etmesine katkıda bulunur⁴⁷.

Arabuluculuk sürecinde kullanılan teknikler, sürecin başarısını doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer alır. Bu teknikler, taraflar arasındaki ilişkileri korumayı, anlaşmazlıkları çözmeyi ve projelerin kesintisiz devam etmesini hedefler. Arabuluculuk sürecinde kullanılan tekniklerin doğru bir şekilde

---

⁴⁴ Salacuse, J.W. (1990). BIT by BIT: The growth of bilateral investment treaties and their impact on foreign investment in developing countries. *International Lawyer*, 24, 655-675.

⁴⁵ Bindemann, K. (1999). Production-sharing agreements: An economic analysis. *Oxford Institute for Energy Studies*, 25-78.

⁴⁶ Wells, L.T. (2003). Double dipping in arbitration awards? An economist questions damages awarded to Karaha Bodas Company in Indonesia. *Arbitration International*, 19-4, 471-477.

⁴⁷ Gaillard, E. (2006). Investments and investors covered by the Energy Charter Treaty, investment arbitration and the energy charter treaty. *Jurisnet*, 54-73.

uygulanması, taraflar arasında güvenin sağlanmasına ve arabuluculuk sürecinin etkinliğinin artırılmasına katkıda bulunur⁴⁸.

Anlaşmaya Varılma ve Sonuçların Uygulanması

Arabuluculuk sürecinin sonunda taraflar arasında varılan anlaşma, sürecin en kritik aşamalarından biridir. Anlaşmaya varılma, arabuluculuk sürecinin başarısını simgeler ve taraflar arasındaki uyuşmazlığın dostane bir şekilde çözülmesini sağlar. Enerji sektöründe, anlaşmaya varılan bu aşama, projelerin devamlılığını sağlamak ve taraflar arasındaki ilişkileri korumak açısından büyük bir öneme sahiptir⁴⁹.

Anlaşmaya varılma sürecinde, taraflar arasında yapılan müzakereler ve arabulucunun rehberliği belirleyici bir rol oynar. Taraflar, arabuluculuk süreci boyunca kendi çıkarlarını ve pozisyonlarını savunmuş ve karşı tarafın taleplerini anlamaya çalışmıştır. Anlaşmaya varma aşamasında, taraflar arasında yapılan bu müzakereler sonucunda, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm yolu bulunur. Bu süreçte arabulucu, taraflar arasında uzlaşmayı kolaylaştırır ve anlaşmanın taraflar için adil ve kabul edilebilir olmasını sağlar⁵⁰.

Anlaşmaya varılmasının ardından, taraflar arasında yapılan bu anlaşmanın uygulanması süreci başlar. Anlaşmanın uygulanması, taraflar arasındaki ilişkilerin korunması ve projelerin devamlılığının sağlanması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu süreçte taraflar, anlaşmanın gereklerini yerine getirmek ve belirlenen çözümleri hayata geçirmekle yükümlüdür. Anlaşmanın başarılı bir şekilde uygulanması, arabuluculuk sürecinin uzun vadeli etkilerini ve taraflar arasındaki iş birliğini güçlendirir⁵¹.

Anlaşmanın uygulanması sürecinde, taraflar arasında zaman zaman anlaşmazlıklar veya zorluklar ortaya çıkabilir. Bu durumlarda, arabuluculuk sürecinde varılan anlaşmanın taraflar için bağlayıcı olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak, taraflar arasında güvenin tesis edilmesi ve anlaşmanın dostane bir şekilde uygulanması, bu tür sorunların üstesinden gelmesine

---

⁴⁸ Cheng, T.H. & Bento, L. (2012). ICSID's largest award in history: An overview of occidental petroleum corporation v the Republic of Ecuador, 19.12.2012. <http://kluwarbitrationblog.com/blog/2012/12/19/icsids-largest-award-in-history-an-overview-of-occidental-petroleum-corporation-v-the-republic-of-ecuador/>, Erişim tarihi: 02.12.2023.

⁴⁹ Maniruzzaman, A.F.M. (1993). The new generation of energy and natural resource development agreements: Some reflections. *Journal of Energy and Natural Resources Law*, 11-4, 207-247.

⁵⁰ Ataman-Figanmeşe, İ. (2011). Milletlerarası ticari tahkim ve yatırım tahkimi arasındaki farklar. *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, 1, 91-152.

⁵¹ Wälde, T.W. (2004). Investment arbitration under energy charter treaty: An overview of selected issues. *Arbitrating Foreign Investment Law Disputes, Kluwer Law International*.

yardımcı olabilir. Taraflar arasında anlaşmazlıkların yeniden ortaya çıkması durumunda, arabuluculuk sürecinin yeniden başlatılması veya tahkim gibi alternatif çözüm yollarına başvurulması gerekebilir⁵².

Anlaşmanın uygulanması sürecinde, taraflar arasında güvenin korunması ve ilişkilerin güçlendirilmesi, arabuluculuk sürecinin uzun vadeli başarısı için kritik bir öneme sahiptir. Bu süreçte taraflar, anlaşmanın gereklerini yerine getirerek, projelerin kesintisiz devam etmesini sağlar. Enerji sektöründe, anlaşmanın başarılı bir şekilde uygulanması, projelerin sürdürülebilirliğini ve taraflar arasındaki iş birliğini artırır⁵³.

Sonuç olarak, arabuluculuk sürecinin sonunda varılan anlaşmanın uygulanması, sürecin uzun vadeli başarısı için kritik bir aşamadır. Bu süreçte taraflar arasında güvenin korunması, anlaşmanın gereklerinin yerine getirilmesi ve projelerin devamlılığının sağlanması büyük önem taşır. Arabuluculuk sürecinde varılan anlaşmanın başarılı bir şekilde uygulanması, enerji sektöründe arabuluculuğun etkin bir çözüm yöntemi olarak benimsenmesine katkıda bulunur⁵⁴.

4. Enerji Uyuşmazlıklarında Arabuluculuğun Avantajları ve Dezavantajları

Arabuluculuğun Avantajları

Enerji sektöründe uyuşmazlıkların çözümünde arabuluculuk, pek çok avantaj sunan bir yöntemdir. Bu avantajların başında, sürecin hız ve maliyet etkinliği gelmektedir. Mahkeme ve tahkim süreçlerine kıyasla, arabuluculuk daha kısa sürede sonuçlanabilir ve taraflar arasında dostane bir çözüm bulunmasına olanak tanır. Arabuluculuk sürecinde taraflar, uyuşmazlıklarını kendi kontrolü altında çözme imkânı bulur, bu da taraflar arasındaki ilişkilerin korunmasına ve güçlendirilmesine katkıda bulunur⁵⁵.

Bir diğer önemli avantaj, arabuluculuk sürecinin esnekliğidir. Süreç boyunca taraflar, kendi ihtiyaçlarına uygun çözümler geliştirebilir ve arabulucu, taraflar

---

⁵² Coop, G. (2006). The Energy Charter Treaty: More than a MIT. *Investment Arbitration and the Energy Charter Treaty*, 4-9.

⁵³ Maniruzzaman, A.F.M. (2008). The pursuit of stability in international investment contracts: A critical appraisal of the emerging trends. *The Journal of World Energy Law & Business*, 1-2, 119-155.

⁵⁴ Arıkan, Z. (2016). Türk hukukunda arabuluculuk: Uygulamalar ve sorunlar. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 32(2), 357-372.

⁵⁵ Aksoy, M. H. (2020). Enerji uyuşmazlıklarında tahkim ve arabuluculuğun karşılaştırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 143, 67-85.

arasında uzlaşmayı kolaylaştırıcı bir rol oynar. Esneklik, tarafların kendi pozisyonlarını koruyarak, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm yolu bulmalarına olanak tanır. Bu, özellikle enerji sektöründe ortaya çıkan teknik ve finansal sorunların çözülmesinde büyük bir avantaj sağlar⁵⁶.

Arabuluculuğun bir diğer avantajı, gizliliğin korunmasıdır. Süreç boyunca taraflar arasında yapılan görüşmeler ve müzakereler gizli tutulur, bu da tarafların ticari sırlarını ve stratejik bilgilerini korumasına olanak tanır. Özellikle enerji sektöründe, büyük ölçekli projelerde ve devletlerarası anlaşmazlıklarda gizlilik, arabuluculuğun tercih edilme nedenlerinden biridir. Gizlilik sayesinde, taraflar arasındaki ilişkiler korunur ve uyuşmazlıkların çözümü sırasında ticari itibar zarar görmez⁵⁷.

Arabuluculuğun diğer önemli avantajları arasında, taraflar arasında güvenin yeniden tesis edilmesi ve uzun vadeli iş ilişkilerinin korunması yer alır. Arabuluculuk süreci, taraflar arasında doğrudan iletişim ve iş birliği kurulmasına olanak tanır, bu da taraflar arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine katkıda bulunur. Enerji sektöründe, arabuluculuğun tercih edilmesinin bir diğer nedeni, taraflar arasında uzun vadeli iş birliğini teşvik etmesi ve projelerin sürdürülebilirliğini sağlamasıdır⁵⁸.

Son olarak, arabuluculuğun bir diğer avantajı, tarafların süreci kendi kontrolleri altında tutabilmeleridir. Arabuluculuk sürecinde taraflar, kendi çözüm yollarını geliştirebilir ve süreç boyunca aktif bir rol oynayabilirler. Bu, tarafların sürece olan güvenini artırır ve anlaşmaya varma olasılığını yükseltir. Arabuluculuğun bu özelliği, enerji sektöründe arabuluculuğun etkin bir çözüm yöntemi olarak benimsenmesine katkıda bulunur⁵⁹.

Arabuluculuğun Dezavantajları

Arabuluculuğun avantajlarına karşın, bazı dezavantajlar da mevcuttur. Bunların başında, arabuluculuğun bağlayıcı olmayan doğası gelmektedir. Arabuluculuk süreci sonunda varılan anlaşmalar, taraflar için bağlayıcı değildir ve bu da taraflar arasında belirsizlik yaratabilir. Özellikle büyük ölçekli enerji projelerinde, tarafların arabuluculuğun sonuçlarından tatmin olmaması durumunda,

---

⁵⁶ Ataman-Fıganmeşe, İ. (2011). Milletlerarası ticari tahkim ve yatırım tahkimi arasındaki farklar. *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, 1, 91-152.

⁵⁷ Acar, S. (2018). Enerji sektöründe arabuluculuk ve tahkim. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 67(4), 415-430.

⁵⁸ Ceylan, A. (2015). Uluslararası enerji yatırımlarında uyuşmazlık çözüm yolları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70(2), 213-230.

⁵⁹ Karaca, G. (2017). Türkiye’de enerji uyuşmazlıklarında alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri. *Ankara Barosu Dergisi*, 95, 45-67.

anlaşmazlıkların yeniden ortaya çıkması ve yargı süreçlerine başvurulması gerekebilir⁶⁰.

Arabuluculuğun bir diğer dezavantajı, sürecin tarafların iş birliğine dayalı olmasıdır. Taraflar arasında ciddi bir güven eksikliği veya düşmanlık söz konusu olduğunda, arabuluculuk süreci başarısızlıkla sonuçlanabilir. Bu tür durumlarda, taraflar arasında yeniden bir uzlaşma sağlanamaması, sürecin uzun ve maliyetli olmasına neden olabilir. Ayrıca, arabuluculuk sürecinde taraflar arasında uzlaşma sağlanamaması durumunda, uyuşmazlığın tahkim veya yargıya taşınması gerekebilir⁶¹.

Bir diğer dezavantaj, arabuluculuğun taraflar arasında güç dengesizlikleri bulunduğu yetersiz kalabilmesidir. Enerji sektöründe büyük ölçekli projelerde, taraflar arasında güç dengesizlikleri söz konusu olabilir ve bu da arabuluculuk sürecinde adil bir çözüm bulunmasını zorlaştırabilir. Güçlü taraf, arabuluculuk sürecinde kendi lehine bir anlaşma sağlamaya çalışabilir ve bu da zayıf tarafın haklarının korunmasını zorlaştırabilir⁶².

Arabuluculuğun bir diğer dezavantajı, sürecin tarafların gönüllü katılımına dayalı olmasıdır. Taraflar arasında arabuluculuk sürecine olan güven eksikliği veya sürece katılmama eğilimi söz konusu olduğunda, arabuluculuğun etkinliği azalabilir. Bu tür durumlarda, taraflar arasında uzlaşma sağlanamaması ve sürecin başarısızlıkla sonuçlanması olasılığı artar. Ayrıca, arabuluculuk sürecinin başarısızlıkla sonuçlanması durumunda, taraflar arasında yeni bir yargı sürecine başvurulması gerekebilir⁶³.

Son olarak, arabuluculuğun bir diğer dezavantajı, sürecin sonucunun kesin olmamasıdır. Arabuluculuk sürecinde varılan anlaşmalar, taraflar için bağlayıcı olmadığı için, anlaşmanın uygulanması sürecinde sorunlar ortaya çıkabilir. Bu durum, taraflar arasında yeni anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına ve sürecin uzun ve maliyetli olmasına neden olabilir⁶⁴.

---

⁶⁰ Çelik, Y. (2017). Enerji sektöründe arabuluculuk: Türkiye uygulamaları ve küresel trendler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 120-138.

⁶¹ Yılmaz, S. (2013). Uluslararası enerji yatırımlarında tahkim ve arabuluculuk: Türkiye'deki uygulamalar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(3), 505-523.

⁶² Kurt, H. (2015). Enerji hukukunda arabuluculuk ve tahkim uygulamaları. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 317-335.

⁶³ Akıncı, M. (2014). Milletlerarası Tahkimde Arabuluculuk ve Tarafların hakları. *İstanbul Barosu Dergisi*, 88(3), 587-602.

⁶⁴ Arıkan, Z. (2016). Türk hukukunda arabuluculuk: Uygulamalar ve sorunlar. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 32(2), 357-372.

Arabuluculuğun Uygulanabilirliği

Arabuluculuğun uygulanabilirliği, taraflar arasındaki uyuşmazlığın niteliği ve tarafların sürece olan güveni ile doğrudan ilişkilidir. Enerji sektöründe, arabuluculuk genellikle taraflar arasında uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasının önemli olduğu durumlarda tercih edilir. Ayrıca, taraflar arasında güvenin tesis edilmesi ve uyuşmazlıkların dostane bir şekilde çözülmesi gerektiğinde arabuluculuk tercih edilir⁶⁵.

Arabuluculuğun en etkili olduğu durumlar, taraflar arasında teknik ve finansal sorunların çözülmesi gerektiğinde ortaya çıkar. Enerji projelerinde, teknik ve finansal sorunlar genellikle karmaşık ve çok taraflıdır, bu nedenle taraflar arasında uzlaşma sağlanması zor olabilir. Arabuluculuk, bu tür durumlarda, taraflar arasında uzlaşmayı kolaylaştırıcı bir rol oynar ve tarafların çıkarlarını koruyarak, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm bulunmasına olanak tanır⁶⁶.

Arabuluculuğun uygulanabilirliği, aynı zamanda taraflar arasındaki güvenin yeniden tesis edilmesi gerektiğinde de ortaya çıkar. Taraflar arasında ciddi bir güven eksikliği veya düşmanlık söz konusu olduğunda, arabuluculuk süreci taraflar arasında güvenin yeniden inşa edilmesine ve uyuşmazlıkların dostane bir şekilde çözülmesine yardımcı olabilir. Bu, özellikle enerji sektöründe, uzun vadeli iş ilişkilerinin korunması açısından büyük bir önem taşır⁶⁷.

Arabuluculuğun uygulanabilirliği, ayrıca taraflar arasındaki ilişkilerin korunması gerektiğinde de ortaya çıkar. Enerji projelerinde, taraflar arasında uzun vadeli iş ilişkileri genellikle projenin başarısı için kritik öneme sahiptir. Arabuluculuk, taraflar arasında doğrudan iletişim ve iş birliği kurulmasına olanak tanır, bu da taraflar arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine ve projelerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına katkıda bulunur⁶⁸.

Arabuluculuğun uygulanabilirliği, aynı zamanda taraflar arasında esnek ve yaratıcı çözümler bulunması gerektiğinde de ortaya çıkar. Enerji sektöründe, projeler genellikle karmaşık ve teknik sorunlar içerdiğinden, taraflar arasında esnek ve yaratıcı çözümler bulunması gerekebilir. Arabuluculuk, taraflar arasında

---

⁶⁵ Yıldız, T. (2019). Enerji uyuşmazlıklarının çözümünde arabuluculuk ve tahkim: Karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 41, 231-248.

⁶⁶ Aksoy, M. H. (2020). Enerji uyuşmazlıklarında tahkim ve arabuluculuğun karşılaştırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 143, 67-85.

⁶⁷ Ataman-Fıganmeşe, İ. (2011). Milletlerarası ticari tahkim ve yatırım tahkimi arasındaki farklar. *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, 1, 91-152.

⁶⁸ Acar, S. (2018). Enerji sektöründe arabuluculuk ve tahkim. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 67(4), 415-430.

esnek ve yaratıcı çözümler bulunmasına olanak tanır, bu da taraflar arasında uzlaşma sağlanmasına ve projelerin kesintisiz devam etmesine katkıda bulunur⁶⁹.

Sonuç olarak, arabuluculuğun uygulanabilirliği, taraflar arasındaki uyuşmazlığın niteliği, tarafların sürece olan güveni ve taraflar arasındaki ilişkilerin korunması ile doğrudan ilişkilidir. Enerji sektöründe arabuluculuğun başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için, taraflar arasında güvenin tesis edilmesi, sürecin esnekliği ve taraflar arasında doğrudan iletişimin sağlanması büyük önem taşır⁷⁰.

Enerji Sektöründeki Başarı Öyküleri ve Başarısızlıklar

Enerji sektöründe arabuluculuğun başarıyla uygulandığı birçok örnek bulunmaktadır. Bu başarı öyküleri, arabuluculuğun enerji sektöründe etkili bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olduğunu göstermektedir. Örneğin, büyük ölçekli bir enerji projesinde taraflar arasında ortaya çıkan teknik ve finansal anlaşmazlıkların arabuluculuk süreciyle başarılı bir şekilde çözülmesi, projenin kesintisiz devam etmesini sağlamış ve taraflar arasındaki ilişkileri güçlendirmiştir⁷¹.

Bununla birlikte, arabuluculuğun başarısızlıkla sonuçlandığı durumlar da mevcuttur. Bazı durumlarda, taraflar arasında ciddi bir güven eksikliği veya düşmanlık söz konusu olduğunda, arabuluculuk süreci başarısızlıkla sonuçlanabilir. Bu tür durumlarda, taraflar arasında uzlaşma sağlanamaması, sürecin uzun ve maliyetli olmasına neden olabilir. Ayrıca, arabuluculuğun bağlayıcı olmayan doğası, taraflar arasında belirsizlik yaratabilir ve anlaşmazlıkların yeniden ortaya çıkmasına neden olabilir⁷².

Enerji sektöründe arabuluculuğun başarısızlıkla sonuçlandığı bir diğer durum, taraflar arasındaki güç dengesizliklerinden kaynaklanabilir. Güçlü bir taraf, arabuluculuk sürecinde kendi lehine bir anlaşma sağlamaya çalışabilir ve bu da zayıf tarafın haklarının korunmasını zorlaştırabilir. Bu tür durumlarda, arabuluculuk süreci başarısızlıkla sonuçlanabilir ve taraflar arasında yeni bir yargı sürecine başvurulması gerekebilir⁷³.

---

⁶⁹ Ceylan, A. (2015). Uluslararası enerji yatırımlarında uyuşmazlık çözüm yolları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70(2), 213-230.

⁷⁰ Karaca, G. (2017). Türkiye’de enerji uyuşmazlıklarında alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri. *Ankara Barosu Dergisi*, 95, 45-67.

⁷¹ Arıkan, Z. (2016). Türk hukukunda arabuluculuk: Uygulamalar ve sorunlar. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 32(2), 357-372.

⁷² Akıncı, M. (2014). Milletlerarası tahkimde arabuluculuk ve tarafların hakları. *İstanbul Barosu Dergisi*, 88(3), 587-602.

⁷³ Çelik, Y. (2017). Enerji sektöründe arabuluculuk: Türkiye uygulamaları ve küresel trendler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 120-138.

Enerji sektöründe arabuluculuğun başarısızlıkla sonuçlandığı bir diğer durum, taraflar arasında sürece olan güven eksikliğinden kaynaklanabilir. Taraflar arasında arabuluculuk sürecine olan güven eksikliği veya sürece katılmama eğilimi söz konusu olduğunda, arabuluculuğun etkinliği azalabilir. Bu tür durumlarda, taraflar arasında uzlaşma sağlanamaması ve sürecin başarısızlıkla sonuçlanması olasılığı artar⁷⁴.

Enerji sektöründe arabuluculuğun başarıyla uygulandığı durumlar, genellikle taraflar arasında güvenin tesis edildiği ve uzlaşmanın sağlandığı durumlardır. Arabuluculuk, bu tür durumlarda, taraflar arasında uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasına ve projelerin kesintisiz devam etmesine katkıda bulunur. Bu başarı öyküleri, arabuluculuğun enerji sektöründe etkili bir çözüm yöntemi olarak benimsenmesine katkıda bulunur⁷⁵.

Sonuç olarak, enerji sektöründe arabuluculuğun başarılı veya başarısız olmasının birçok faktöre bağlı olduğu söylenebilir. Taraflar arasında güvenin tesis edilmesi, sürecin esnekliği ve taraflar arasındaki ilişkilerin korunması, arabuluculuğun başarı şansını artıran faktörlerdir. Ancak, taraflar arasında ciddi bir güven eksikliği veya güç dengesizlikleri söz konusu olduğunda, arabuluculuğun başarısızlıkla sonuçlanma olasılığı da bulunmaktadır⁷⁶.

5. Enerji Şartı Anlaşması (ECT) ve Arabuluculuk

ECT Çerçevesinde Arabuluculuk

Enerji Şartı Anlaşması (ECT), enerji sektöründe yatırım ve ticaretin teşviki ve korunması amacıyla oluşturulmuş uluslararası bir anlaşmadır. Bu anlaşma, enerji sektöründe faaliyet gösteren yatırımcıların haklarını koruma altına alırken, aynı zamanda enerji projelerinde ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümü için de çeşitli mekanizmalar sunmaktadır. Bu mekanizmalar arasında arabuluculuk, taraflar arasında dostane bir çözüm yolu olarak öne çıkmaktadır⁷⁷.

ECT çerçevesinde arabuluculuk, taraflar arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların hızlı ve etkili bir şekilde çözülmesini hedefler. Anlaşma, arabuluculuğun yanı sıra

⁷⁴ Ceylan, A. (2015). Uluslararası enerji yatırımlarında uyuşmazlık çözüm yolları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70(2), 213-230.

⁷⁵ Karaca, G. (2017). Türkiye’de enerji uyuşmazlıklarında alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri. *Ankara Barosu Dergisi*, 95, 45-67.

⁷⁶ Kurt, H. (2015). Enerji hukukunda arabuluculuk ve tahkim uygulamaları. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 317-335.

⁷⁷ Ataman-Fıganmeşe, İ. (2011). Milletlerarası ticari tahkim ve yatırım tahkimi arasındaki farklar. *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, 1, 91-152.

tahkim ve yargı gibi diğer uyuşmazlık çözüm yöntemlerine de yer vermektedir. Ancak, arabuluculuk, taraflar arasında uzlaşma sağlanması ve projelerin kesintisiz devam etmesi açısından daha barışçıl ve esnek bir çözüm yolu olarak değerlendirilmektedir. ECT çerçevesinde arabuluculuğun tercih edilmesi, enerji projelerinde uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasını ve uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesini sağlar⁷⁸.

ECT çerçevesinde arabuluculuk, taraflar arasında gönüllü katılım esasına dayanır. Taraflar, arabuluculuk sürecine katılmayı kabul ettiklerinde, anlaşmazlıklarının çözülmesi için bir arabulucu seçerler ve bu süreç boyunca arabulucunun rehberliğinde müzakerelerde bulunurlar. ECT, arabuluculuğun yanı sıra diğer uyuşmazlık çözüm yöntemlerini de destekler ve taraflar arasında uzlaşma sağlanmadığı durumlarda tahkim veya yargıya başvurma olanağı tanıır⁷⁹.

Arbuluculuk, ECT çerçevesinde yatırımcıların haklarını koruma altına alırken, aynı zamanda enerji projelerinde ortaya çıkan teknik ve finansal sorunların çözülmesine de katkıda bulunur. Bu süreçte taraflar, anlaşmazlıklarını barışçıl bir şekilde çözmek için arabulucunun rehberliğinde müzakerelerde bulunurlar ve karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm yolu bulmaya çalışırlar. ECT çerçevesinde arabuluculuk, taraflar arasında güvenin yeniden tesis edilmesine ve projelerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına katkıda bulunur⁸⁰.

ECT çerçevesinde arabuluculuk, enerji projelerinde taraflar arasında uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasını ve projelerin kesintisiz devam etmesini hedefler. Bu süreçte taraflar, kendi pozisyonlarını koruyarak, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm yolu bulurlar. ECT çerçevesinde arabuluculuğun tercih edilmesi, enerji sektöründe ortaya çıkan uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesine ve projelerin başarıyla tamamlanmasına katkıda bulunur⁸¹.

Sonuç olarak, ECT çerçevesinde arabuluculuk, enerji sektöründe yatırımcıların haklarını koruma altına alırken, taraflar arasında uzlaşma sağlanmasını ve projelerin sürdürülebilirliğini destekler. ECT, arabuluculuğun yanı sıra diğer uyuşmazlık çözüm yöntemlerini de destekler ve taraflar arasında uzlaşma

---

⁷⁸ Arıkan, Z. (2016). Türk hukukunda arabuluculuk: Uygulamalar ve sorunlar. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 32(2), 357-372.

⁷⁹ Acar, S. (2018). Enerji sektöründe arabuluculuk ve tahkim. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 67(4), 415-430.

⁸⁰ Ceylan, A. (2015). Uluslararası enerji yatırımlarında uyuşmazlık çözüm yolları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70(2), 213-230.

⁸¹ Karaca, G. (2017). Türkiye’de enerji uyuşmazlıklarında alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri. *Ankara Barosu Dergisi*, 95, 45-67.

sağlanamadığı durumlarda tahkim veya yargıya başvurma olanağı tanır. ECT çerçevesinde arabuluculuğun tercih edilmesi, enerji projelerinde uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasını ve uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesini sağlar⁸².

Arabuluculuk Önerme ve Hazırlık Süreci

ECT çerçevesinde arabuluculuk sürecinin başlatılması, taraflardan birinin arabuluculuk önerisinde bulunması ile başlar. Bu öneri, yazılı olarak yapılabilir ve diğer tarafın bu öneriye olumlu yanıt vermesiyle süreç resmen başlar. Arabuluculuk önerisi, taraflar arasında güvenin tesis edilmesi ve uyuşmazlıkların dostane bir şekilde çözülmesi açısından önemli bir adımı temsil eder. ECT çerçevesinde arabuluculuk önerisi, enerji projelerinde taraflar arasında uzlaşma sağlanmasına ve projelerin kesintisiz devam etmesine katkıda bulunur⁸³.

Arabuluculuk sürecinin başlatılması aşamasında, taraflar arasında arabulucu seçimi yapılır. Arabulucu, taraflar arasında uyuşmazlıkların çözülmesine yardımcı olacak tarafsız bir üçüncü kişi olarak görev yapar. ECT çerçevesinde arabulucu seçimi, taraflar arasında güvenin sağlanması ve sürecin başarılı bir şekilde ilerlemesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Taraflar, arabulucunun tarafsızlığına güven duymalı ve arabulucunun rehberliğinde müzakerelerde bulunmaya istekli olmalıdır⁸⁴.

ECT çerçevesinde arabuluculuk süreci, taraflar arasında yapılan müzakerelerle başlar. Bu süreçte, taraflar arasında yapılan ilk görüşmelerde, anlaşmazlığın niteliği, tarafların talepleri ve sürecin nasıl ilerleyeceği tartışılır. Arabulucu, taraflar arasında iletişimi kolaylaştırır ve anlaşmazlığın dostane bir şekilde çözülmesine yardımcı olacak bir zemin hazırlar. ECT çerçevesinde arabuluculuk süreci, taraflar arasında güvenin yeniden tesis edilmesi ve uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesi açısından büyük bir öneme sahiptir⁸⁵.

Arabuluculuk sürecinin hazırlık aşamasında, taraflar arasında sürecin işleyişi ile ilgili kurallar belirlenir. Bu kurallar, sürecin ne kadar süreceği, toplantıların nasıl yapılacağı, tarafların hangi belgeleri sunacağı ve sürecin sonunda varılacak

---

⁸² Aksoy, M. H. (2020). Enerji uyuşmazlıklarında tahkim ve arabuluculuğun karşılaştırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 143, 67-85.

⁸³ Yıldız, T. (2019). Enerji uyuşmazlıklarının çözümünde arabuluculuk ve tahkim: Karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 41, 231-248.

⁸⁴ Ataman-Fıganmeşe, İ. (2011). Milletlerarası ticari tahkim ve yatırım tahkimi arasındaki farklar. *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, 1, 91-152.

⁸⁵ Cosby, A. (2023). International investment agreements and sustainable development: Achieving the millennium development goals. *Institute for Sustainable Development*, s. 45-82, https://www.iisd.org/system/files/publications/investment_ias.pdf, Erişim tarihi: 14.12.2023.

anlaşmanın nasıl uygulanacağı gibi konuları kapsar. ECT çerçevesinde bu kurallar, taraflar arasında yazılı olarak belirlenir ve her iki tarafın da sürece güvenini artırır. Kuralların açık ve net bir şekilde belirlenmesi, tarafların sürece katılımını kolaylaştırır ve uyuşmazlığın dostane bir şekilde çözülmesine olanak tanır⁸⁶.

ECT çerçevesinde arabuluculuk önerme ve hazırlık süreci, taraflar arasında güvenin artırılması ve uyuşmazlıkların dostane bir şekilde çözülmesine olanak tanır. Bu süreçte, arabulucu, taraflar arasında iletişimi güçlendirir ve tarafların çıkarlarını koruyarak, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm bulmalarına yardımcı olur. ECT çerçevesinde arabuluculuk sürecinin başlatılması, enerji projelerinde uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasını ve projelerin kesintisiz devam etmesini sağlar⁸⁷.

Sonuç olarak, ECT çerçevesinde arabuluculuk önerme ve hazırlık süreci, taraflar arasında güvenin tesis edilmesi ve uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesi açısından kritik bir aşamadır. Bu süreçte taraflar arasında güvenin sağlanması, arabulucunun doğru seçimi ve sürecin işleyişi ile ilgili kuralların net bir şekilde belirlenmesi büyük önem taşır. ECT çerçevesinde arabuluculuk sürecinin başarılı bir şekilde başlatılması, taraflar arasındaki ilişkilerin korunmasına ve uyuşmazlıkların hızlı ve etkili bir şekilde çözülmesine olanak tanır⁸⁸.

Arbuluculuk Kuralları ve Kurumların Rolü

ECT çerçevesinde arabuluculuk sürecinde uygulanan kurallar, taraflar arasında yapılan müzakerelerin etkinliğini ve başarısını doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer alır. Bu kurallar, arabuluculuk sürecinin nasıl işleyeceğini, tarafların hangi hak ve yükümlülüklerle sahip olacağını ve sürecin sonunda varılacak anlaşmanın nasıl uygulanacağını belirler. ECT, arabuluculuk kurallarını tarafların ihtiyaçlarına uygun bir şekilde esnek bir yapı içinde sunar ve tarafların süreç boyunca kontrolü ellerinde tutmalarına olanak tanır⁸⁹.

Arbuluculuk kuralları, ECT çerçevesinde taraflar arasında güvenin sağlanması ve sürecin başarılı bir şekilde ilerlemesi açısından büyük önem taşır. Bu kurallar, tarafların sürece katılımını kolaylaştırır ve anlaşmazlıkların dostane bir şekilde

---

⁸⁶ Salacuse, J.W. (1990). BIT by BIT: The growth of bilateral investment treaties and their impact on foreign investment in developing countries. *International Lawyer*, 24, 655-675.

⁸⁷ Bindemann, K. (1999). Production-sharing agreements: An economic analysis. *Oxford Institute for Energy Studies*, 25-78.

⁸⁸ Wells, L.T. (2003). Double dipping in arbitration awards? An economist questions damages awarded to Karaha Bodas Company in Indonesia. *Arbitration International*, 19-4, 471-477.

⁸⁹ Gaillard, E. (2006). Investments and investors covered by the energy charter treaty, Investment arbitration and the Energy Charter Treaty. *Jurisnet*, 54-73.

çözülmesine olanak tanır. ECT, arabuluculuk kurallarının yanı sıra, taraflar arasında uzlaşma sağlanamadığı durumlarda tahkim veya yargıya başvurma olanağı da sunar. Bu, taraflar arasında arabuluculuk sürecine olan güveni artırır ve uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesini sağlar⁹⁰.

Arabuluculuk sürecinde kurumların rolü de büyük bir öneme sahiptir. ECT çerçevesinde, uluslararası arabuluculuk merkezleri ve arabuluculuk anlaşmaları, taraflar arasında güvenin tesis edilmesi ve sürecin başarılı bir şekilde yürütülmesi açısından kritik bir rol oynar. Bu kurumlar, taraflar arasında arabuluculuk sürecinin başlatılmasını ve sürecin etkin bir şekilde yürütülmesini destekler. ECT, bu kurumların rolünü ve işleyişini açık bir şekilde belirler ve taraflar arasında güvenin sağlanmasına katkıda bulunur⁹¹.

Arabuluculuk kuralları ve kurumların rolü, ECT çerçevesinde arabuluculuk sürecinin başarısını doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer alır. Bu süreçte, taraflar arasında güvenin tesis edilmesi ve sürecin etkin bir şekilde yürütülmesi için arabuluculuk kurallarının doğru bir şekilde uygulanması büyük önem taşır. ECT, arabuluculuk kurallarını tarafların ihtiyaçlarına uygun bir şekilde esnek bir yapı içinde sunar ve tarafların süreç boyunca kontrolü ellerinde tutmalarına olanak tanır⁹².

Arabuluculuk sürecinde kurumların rolü, taraflar arasında güvenin tesis edilmesi ve sürecin etkin bir şekilde yürütülmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. ECT çerçevesinde uluslararası arabuluculuk merkezleri, taraflar arasında güvenin sağlanmasına ve anlaşmazlıkların dostane bir şekilde çözülmesine katkıda bulunur. Bu kurumlar, arabuluculuk sürecinin başlatılmasını ve sürecin başarılı bir şekilde yürütülmesini destekler ve taraflar arasında uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasına katkıda bulunur⁹³.

Sonuç olarak, ECT çerçevesinde arabuluculuk kuralları ve kurumların rolü, taraflar arasında güvenin sağlanması ve sürecin başarılı bir şekilde yürütülmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Arabuluculuk kurallarının doğru bir şekilde uygulanması ve kurumların etkin bir rol oynaması, arabuluculuk sürecinin

---

⁹⁰ Cheng, T.H. & Bento, L. (2012). ICSID's largest award in history: An overview of *occidental petroleum corporation v the Republic of Ecuador*, 19.12.2012. <http://kluwarbitrationblog.com/blog/2012/12/19/icsids-largest-award-in-history-an-overview-of-occidental-petroleum-corporation-v-the-republic-of-ecuador/>, Erişim tarihi: 02.12.2023.

⁹¹ Maniruzzaman, A.F.M. (1993). The new generation of energy and natural resource development agreements: Some reflections. *Journal of Energy and Natural Resources Law*, 11-4, 207-247.

⁹² Wälde, T.W. (2004). Investment arbitration under Energy Charter Treaty: An overview of selected issues. *Arbitrating Foreign Investment Law Disputes, Kluwer Law International*.

⁹³ Coop, G. (2006). The Energy Charter Treaty: More than a MIT. *Investment Arbitration and the Energy Charter Treaty*, 4-9.

başarısını doğrudan etkiler. ECT çerçevesinde arabuluculuk sürecinin etkin bir şekilde yürütülmesi, enerji projelerinde uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasına ve uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesine olanak tanır⁹⁴.

Arabulucu Seçimi ve Sürecin Yürütülmesi

Arabulucunun doğru seçimi, arabuluculuk sürecinin başarısını doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer alır. Arabulucu, taraflar arasında uyuşmazlıkların çözülmesine yardımcı olacak tarafsız bir üçüncü kişi olarak görev yapar. ECT çerçevesinde arabulucu seçimi, taraflar arasında güvenin sağlanması ve sürecin başarılı bir şekilde ilerlemesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Taraflar, arabulucunun tarafsızlığına güven duymalı ve arabulucunun rehberliğinde müzakerelerde bulunmaya istekli olmalıdır⁹⁵.

Arabulucu seçimi, ECT çerçevesinde taraflar arasında yapılan müzakerelerle başlar. Bu süreçte, taraflar arabulucu seçiminde kullanılacak kriterleri belirler ve bu kriterlere göre bir arabulucu seçerler. Arabulucunun sektörel bilgi ve deneyimi, tarafsızlığı ve taraflar arasındaki güveni tesis edebilme yeteneği, arabulucu seçiminde dikkate alınan önemli kriterlerdir. ECT çerçevesinde arabulucu seçimi, taraflar arasında güvenin sağlanmasına ve sürecin başarılı bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunur⁹⁶.

Arabuluculuk sürecinin yürütülmesi, arabulucunun rehberliğinde taraflar arasında yapılan müzakerelerle gerçekleşir. Bu süreçte arabulucu, taraflar arasında iletişimi kolaylaştırır ve anlaşmazlığın dostane bir şekilde çözülmesine yardımcı olacak bir zemin hazırlar. ECT çerçevesinde arabuluculuk sürecinin yürütülmesi, taraflar arasında güvenin yeniden tesis edilmesi ve uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesi açısından büyük bir öneme sahiptir⁹⁷.

Arabuluculuk sürecinin yürütülmesi aşamasında, taraflar arasında yapılan müzakerelerde arabulucunun tarafsızlığı büyük önem taşır. Arabulucu, taraflar arasında adil ve dengeli bir müzakere süreci yürütmekle yükümlüdür. Bu süreçte arabulucu, tarafların çıkarlarını koruyarak, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm bulmalarına yardımcı olur. ECT çerçevesinde arabuluculuk sürecinin

---

⁹⁴ Acar, S. (2018). Enerji sektöründe arabuluculuk ve tahkim. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 67(4), 415-430.

⁹⁵ Ceylan, A. (2015). Uluslararası enerji yatırımlarında uyuşmazlık çözüm yolları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70(2), 213-230.

⁹⁶ Wälde, T.W. (2004). Investment arbitration under energy charter treaty: An overview of selected issues. *Arbitrating Foreign Investment Law Disputes, Kluwer Law International*.

⁹⁷ Coop, G. (2006). The Energy Charter Treaty: More than a MIT. *Investment Arbitration and the Energy Charter Treaty*, 4-9.

yürütülmesi, taraflar arasında uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasını ve projelerin kesintisiz devam etmesini sağlar⁹⁸.

Sonuç olarak, ECT çerçevesinde arabulucunun doğru seçimi ve sürecin etkin bir şekilde yürütülmesi, arabuluculuk sürecinin başarısını doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer alır. Arabulucunun tarafsızlığı ve rehberliği, taraflar arasında güvenin sağlanmasına ve anlaşmazlıkların dostane bir şekilde çözülmesine katkıda bulunur. ECT çerçevesinde arabuluculuk sürecinin başarılı bir şekilde yürütülmesi, enerji projelerinde uzun vadeli iş ilişkilerinin korunmasına ve uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesine olanak tanır⁹⁹.

6. Küresel Ölçekte Enerji Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk: Türkiye ile Karşılaştırmalı Bir Analiz

Küresel Uygulamalarla Karşılaştırma

Enerji sektöründe arabuluculuk, dünya genelinde farklı ülkelerde ve farklı yasal düzenlemeler çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu bağlamda, küresel ölçekte arabuluculuğun nasıl uygulandığı ve Türkiye'deki uygulamalarla nasıl karşılaştırıldığı, enerji projelerinde ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümünde arabuluculuğun etkinliğini değerlendirmek açısından büyük bir önem taşımaktadır¹⁰⁰.

Küresel ölçekte arabuluculuk, genellikle ticari uyuşmazlıkların çözümünde tercih edilen bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'daki birçok ülke, arabuluculuğu ticari uyuşmazlıkların çözümünde etkili bir araç olarak benimsemiştir. Bu ülkelerde, arabuluculuk süreçlerinin etkinliği, tarafların sürece olan güveni ve yasal düzenlemelerin gücü ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye'de ise, arabuluculuk özellikle iş uyuşmazlıklarında zorunlu bir aşama olarak kabul edilmiştir ve enerji sektöründe de giderek daha fazla benimsenmektedir¹⁰¹.

⁹⁸ Ataman-Fıganmeşe, İ. (2011). Milletlerarası ticari tahkim ve yatırım tahkimi arasındaki farklar. *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, 1, 91-152.

⁹⁹ Aksoy, M. H. (2020). Enerji uyuşmazlıklarında tahkim ve arabuluculuğun karşılaştırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 143, 67-85.

¹⁰⁰ Maniruzzaman, A.F.M. (2008). The pursuit of stability in international investment contracts: A critical appraisal of the emerging trends. *The Journal of World Energy Law & Business*, 1-2, 119-155.

¹⁰¹ Cheng, T.H. & Bento, L. (2012). ICSID's largest award in history: An overview of occidental petroleum corporation v the Republic of Ecuador, 19.12.2012. <http://kluwerarbitrationblog.com/>

Küresel ölçekte arabuluculuğun uygulanması, uluslararası ticaretin ve yatırımın artmasıyla daha da önem kazanmıştır. Uluslararası enerji projelerinde arabuluculuk, taraflar arasındaki kültürel farklılıkları ve ulusal hukuk sistemlerini dikkate alarak esnek ve uyumlu bir çözüm yolu sunar. Bu, özellikle uluslararası enerji projelerinde taraflar arasında güvenin sağlanması ve projelerin sürdürülebilirliği açısından büyük bir avantaj sağlar. Türkiye'de ise, arabuluculuğun enerji sektöründe uygulanabilirliği, taraflar arasında güvenin tesis edilmesine ve uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesine katkıda bulunur¹⁰².

Küresel ölçekte arabuluculuğun kullanımı, genellikle çok taraflı anlaşmazlıkların çözümünde tercih edilmektedir. Enerji projelerinde ortaya çıkan teknik ve finansal sorunlar, genellikle karmaşık ve çok taraflıdır, bu nedenle taraflar arasında uzlaşma sağlanması zor olabilir. Uluslararası arabuluculuk, bu tür uyuşmazlıkların çözülmesinde esnek ve uyumlu bir mekanizma sunar. Türkiye'de ise, arabuluculuk yöntemi, enerji sektöründe ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümünde, taraflar arasında güvenin tesis edilmesine ve projelerin kesintisiz devam etmesine katkıda bulunur¹⁰³.

Küresel ölçekte arabuluculuğun uygulanması, uluslararası enerji projelerinde yerel ve uluslararası yatırımcılar arasında güvenin tesis edilmesine katkıda bulunur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen enerji projelerinde, uluslararası arabuluculuk, yerel hukukun sınırlamalarını aşmak ve taraflar arasında güveni artırmak için etkili bir yöntem olarak öne çıkar. Türkiye'de ise, arabuluculuğun enerji sektöründe daha yaygın olarak benimsenmesi, taraflar arasında güvenin tesis edilmesine ve uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesine katkıda bulunur¹⁰⁴.

Sonuç olarak, küresel ölçekte arabuluculuğun uygulanması, enerji sektöründe ortaya çıkan uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesine ve taraflar arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesine olanak tanır. Türkiye'deki arabuluculuk uygulamaları, küresel uygulamalarla karşılaştırıldığında, taraflar arasında güvenin sağlanmasına ve projelerin sürdürülebilirliğinin artırılmasına katkıda

---

blog/2012/12/19/icsids-largest-award-in-history-an-overview-of-occidental-petroleum-corporation-v-the-republic-of-ecuador/, Erişim tarihi: 02.12.2023.

¹⁰² Cosby, A. (2023). International investment agreements and sustainable development: Achieving the millennium development goals. *Institute for Sustainable Development*, 45-82, https://www.iisd.org/system/files/publications/investment_ias.pdf, Erişim tarihi: 14.12.2023.

¹⁰³ Bindemann, K. (1999). Production-sharing agreements: An economic analysis. *Oxford Institute for Energy Studies*, 25-78.

¹⁰⁴ Arıkan, Z. (2016). Türk hukukunda arabuluculuk: Uygulamalar ve sorunlar. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 32(2), 357-372.

bulunur. Bu bağlamda, küresel ölçekte arabuluculuğun uygulanması, Türkiye'deki enerji projelerinde de daha fazla benimsenmesi gereken bir yöntem olarak öne çıkmaktadır¹⁰⁵.

Önemli Karar Örnekleri ve Tahkim Kararları

Enerji sektöründe arabuluculuk süreci sonunda varılan kararlar ve bu kararların tahkim süreçleri ile karşılaştırılması, enerji projelerinde arabuluculuğun etkinliğini değerlendirmek açısından büyük bir önem taşır. Küresel ölçekte ve Türkiye'deki enerji projelerinde verilen önemli arabuluculuk ve tahkim kararları, arabuluculuğun başarısını ve zorluklarını gösteren önemli örnekler sunmaktadır.

Örneğin, Karaha Bodas davası (Karaha Bodas Company v. Perusahaan Pertambangan Minyak Dan Gas Bumi Negara) uluslararası bir enerji projesinde taraflar arasında ciddi bir uyuşmazlık çıkmış, taraflar arabuluculuk sürecine başvurmuşlardır. Ancak, arabuluculuk sürecinde anlaşmaya varılamamış ve taraflar tahkime gitmek zorunda kalmıştır. Tahkim süreci sonunda, Karaha Bodas Company lehine yaklaşık 261 milyon dolar tazminat kararı verilmiştir. Bu dava, arabuluculuğun başarısız olabileceği durumlarda tahkimin nasıl devreye girdiğini ve bağlayıcı kararların nasıl verildiğini gösteren önemli bir örnektir¹⁰⁶.

Benzer şekilde, Türkiye'de Çukurova Holding v. Alfa Telecom Turkey Limited davası, enerji sektöründe yatırım anlaşmazlıklarının çözümünde önemli bir tahkim kararı olarak öne çıkmaktadır. Bu davada taraflar arasında arabuluculuk süreci denenmiş, ancak taraflar arasında uzlaşma sağlanamamış ve uyuşmazlık tahkim yoluyla çözülmüştür. Tahkim süreci sonunda, taraflar arasında bağlayıcı bir karar verilmiş ve Çukurova Holding'in paylarının devrine karar verilmiştir. Bu karar, arabuluculuğun başarılı olamadığı durumlarda tahkimin devreye girerek taraflar arasında kesin ve bağlayıcı çözümler sunduğunu göstermektedir¹⁰⁷.

Öte yandan, Occidental Petroleum Corporation v. Republic of Ecuador davası, arabuluculuğun uluslararası enerji projelerinde ne kadar etkili olabileceğine dair önemli bir örnek sunmaktadır. Bu davada, taraflar arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklar arabuluculuk yoluyla çözülmüş ve taraflar arasında bir uzlaşma sağlanmıştır. Ancak, sonrasında arabuluculukla çözülmüş bu uyuşmazlık, tahkim

---

¹⁰⁵ Wells, L.T. (2003). Double dipping in arbitration awards? An economist questions damages awarded to Karaha Bodas Company in Indonesia. *Arbitration International*, 19-4, 471-477.

¹⁰⁶ Akıncı, M. (2014). Milletlerarası tahkimde arabuluculuk ve tarafların hakları. *İstanbul Barosu Dergisi*, 88(3), 587-602.

¹⁰⁷ Salacuse, J.W. (1990). BIT by BIT: The growth of bilateral investment treaties and their impact on foreign investment in developing countries. *International Lawyer*, 24, 655-675.

sürecine taşınmış ve Ecuador devleti, Occidental Petroleum Corporation'a 1,77 milyar dolar tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir. Bu dava, arabuluculuk sürecinde varılan anlaşmaların tahkim sürecinde de değerlendirilebileceğini ve taraflar arasındaki uyuşmazlıkların nihai çözümünün tahkimle sağlanabileceğini göstermektedir¹⁰⁸.

Enerji sektöründe arabuluculuk ve tahkim süreçlerinde verilen bu kararlar, arabuluculuğun etkinliğini değerlendirmek ve taraflar arasında güvenin sağlanmasına katkıda bulunmak açısından büyük bir önem taşır. Karaha Bodas, Çukurova Holding ve Occidental Petroleum gibi davalar, arabuluculuğun enerji projelerinde başarıyla uygulanabileceğini, ancak bazen tahkime ihtiyaç duyulabileceğini göstermektedir. Bu tür davalar, arabuluculuğun avantajlarını ortaya koyarken, aynı zamanda arabuluculuğun başarısız olduğu durumlarda tahkim süreçlerinin ne kadar önemli olduğunu vurgular¹⁰⁹.

7. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, enerji sektöründe arabuluculuğun önemi, uygulanabilirliği ve küresel ölçekteki uygulamalarla karşılaştırılması ele alınmıştır. Arabuluculuğun enerji sektöründe hızlı, maliyet etkin ve taraflar arasında güveni artırıcı bir çözüm yöntemi olarak öne çıktığı görülmüştür. Ayrıca, enerji projelerinde arabuluculuğun, taraflar arasındaki uzun vadeli iş ilişkilerini koruma ve projelerin sürdürülebilirliğini sağlama açısından kritik bir öneme sahip olduğu ortaya konmuştur¹¹⁰.

Mevcut Uygulamalardaki Sorunlar

Enerji sektöründe arabuluculuğun uygulanmasında karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, taraflar arasında sürece olan güven eksikliğidir. Taraflar arasında ciddi bir güven eksikliği veya düşmanlık söz konusu olduğunda, arabuluculuk süreci başarısızlıkla sonuçlanabilir. Ayrıca, arabuluculuğun bağlayıcı olmayan doğası, taraflar arasında belirsizlik yaratabilir ve

---

¹⁰⁸ Wälde, T.W. (2004). Investment arbitration under energy charter treaty: An overview of selected issues. *Arbitrating Foreign Investment Law Disputes, Kluwer Law International*.

¹⁰⁹ Gaillard, E. (2006). Investments and investors covered by the energy charter treaty, investment arbitration and the energy charter treaty. *Jurisnet*, 54-73.

¹¹⁰ Cheng, T.H. & Bento, L. (2012). ICSID's largest award in history: An overview of occidental petroleum corporation v the Republic of Ecuador, 19.12.2012. <http://kluwarbitrationblog.com/blog/2012/12/19/icsids-largest-award-in-history-an-overview-of-occidental-petroleum-corporation-v-the-republic-of-ecuador/>, Erişim tarihi: 02.12.2023.

anlaşmazlıkların yeniden ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu durum, enerji projelerinde arabuluculuğun etkinliğini azaltan önemli bir faktördür¹¹¹.

Sorunlar için Öneriler

Enerji sektöründe arabuluculuğun etkin bir çözüm yöntemi olarak benimsenebilmesi için, taraflar arasında sürece olan güvenin artırılması ve arabuluculuk sürecinin daha bağlayıcı hale getirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, arabuluculuk sürecinin sonunda varılan anlaşmaların bağlayıcı olması ve taraflar arasında yeniden anlaşmazlıkların ortaya çıkmasını önlemek için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması önemlidir. Ayrıca, arabuluculuk sürecine katılımın teşvik edilmesi ve taraflar arasında güvenin tesis edilmesi için arabuluculuk merkezlerinin ve arabulucuların rolü güçlendirilmelidir¹¹².

Enerji Sektöründe Arabuluculuğun Gelecek Eğilimleri

Enerji sektöründe arabuluculuğun gelecekte daha yaygın bir şekilde kullanılacağı ve taraflar arasında güvenin tesis edilmesine katkıda bulunacağı öngörülmektedir. Küresel ölçekte ve Türkiye'deki enerji projelerinde arabuluculuğun daha fazla benimsenmesi, uyuşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesine ve projelerin sürdürülebilirliğine katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda, arabuluculuğun enerji sektöründe daha yaygın olarak kullanılması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ve taraflar arasında güvenin artırılması büyük önem taşımaktadır¹¹³.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Aksoy, M. H. (2020). Enerji uyuşmazlıklarında tahkim ve arabuluculuğun karşılaştırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 143, 67-85.

Ataman-Figanmeşe, İ. (2011). Milletlerarası ticari tahkim ve yatırım tahkimi arasındaki farklar. *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, 1, 91-152.

---

¹¹¹ Aksoy, M. H. (2020). Enerji uyuşmazlıklarında tahkim ve arabuluculuğun karşılaştırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 143, 67-85.

¹¹² Cosbey, A. (2023). International investment agreements and sustainable development: Achieving the millennium development goals. *Institute for Sustainable Development*, 45-82, https://www.iisd.org/system/files/publications/investment_ias.pdf, Erişim tarihi: 14.12.2023.

¹¹³ Bindemann, K. (1999). Production-sharing agreements: An economic analysis. *Oxford Institute for Energy Studies*, 25-78.

- Bindemann, K. (1999). Production-sharing agreements: An economic analysis. *Oxford Institute for Energy Studies*, 25-78.
- Cheng, T.H. & Bento, L. (2012). ICSID's largest award in history: An overview of occidental petroleum corporation v the Republic of Ecuador, 19.12.2012. <http://kluwerarbitrationblog.com/blog/2012/12/19/icsids-largest-award-in-history-an-overview-of-occidental-petroleum-corporation-v-the-republic-of-ecuador/>, Erişim tarihi: 02.12.2023.
- Coop, G. (2006). The Energy Charter Treaty: More than a MIT. *Investment Arbitration and the Energy Charter Treaty*, 4-9.
- Cosbey, A. (2023). International investment agreements and sustainable development: Achieving the millennium development goals. *Institute for Sustainable Development*, 45-82, https://www.iisd.org/system/files/publications/investment_ias.pdf, Erişim tarihi: 14.12.2023.
- Dupuy, P.M. (1999). The danger of fragmentation or unification of the international legal system and the International Court of Justice. *NYU Journal of International Law and Politics*, 31, 791-807.
- Gaillard, E. (2006). Investments and investors covered by the energy charter treaty, investment arbitration and the energy charter treaty. *Jurisnet*, 54-73.
- Maniruzzaman, A.F.M. (1993). The new generation of energy and natural resource development agreements: Some reflections. *Journal of Energy and Natural Resources Law*, 11-4, 207-247.
- Maniruzzaman, A.F.M. (2008). The pursuit of stability in international investment contracts: A critical appraisal of the emerging trends. *The Journal of World Energy Law & Business*, 1-2, 119-155.
- Salacuse, J.W. (1990). BIT by BIT: The growth of bilateral investment treaties and their impact on foreign investment in developing countries. *International Lawyer*, 24, 655-675.
- Wälde, T.W. (2004). Investment arbitration under energy charter treaty: An overview of selected issues. *Arbitrating Foreign Investment Law Disputes*, *Kluwer Law International*.
- Wells, L.T. (2003). Double dipping in arbitration awards? An economist questions damages awarded to Karaha Bodas Company in Indonesia. *Arbitration International*, 19-4, 471-477.

EXTENDED ABSTRACT

The energy sector is a critical component of the global economy, influencing national security, environmental sustainability, and economic stability. Disputes in this sector can have far-reaching consequences, making the resolution of such conflicts not only a matter of protecting commercial interests but also of maintaining broader societal and international stability. Mediation has emerged as a significant alternative dispute resolution (ADR) mechanism within the energy sector, offering a faster, more cost-effective, and flexible approach compared to traditional litigation and arbitration processes.

This study provides a comprehensive analysis of the role of mediation in resolving energy disputes, with a focus on both global practices and the specific context of Turkey. The research begins with an overview of mediation as a concept, highlighting its advantages and challenges compared to other ADR methods such as arbitration. The study then delves into the specific stages of the mediation process in the energy sector, including the initiation of the process, the roles of the parties involved, the techniques employed, and the implementation of agreements reached.

One of the critical discussions in the paper is the comparison of mediation practices in Turkey with global examples. While mediation is increasingly being adopted in Turkey, particularly in the energy sector, this study examines how these practices compare with those in other countries where mediation has been a long-standing practice. The analysis includes a discussion of the Energy Charter Treaty (ECT) and how it integrates mediation as a dispute resolution mechanism, offering insights into its application in both international and domestic energy disputes.

The paper also presents key case studies from both Turkey and other countries to illustrate the successes and limitations of mediation in the energy sector. These case studies provide a practical perspective on how mediation can lead to the resolution of complex technical and financial disputes in large-scale energy projects, as well as how it may fail in certain circumstances due to factors such as power imbalances between parties or a lack of trust in the mediation process.

In conclusion, the study finds that while mediation offers significant advantages in the resolution of energy disputes, its effectiveness is highly dependent on the specific circumstances of each case, including the willingness of the parties to engage in the process and the expertise of the mediator. The paper calls for further development of mediation practices in Turkey, supported by legal frameworks that enhance the binding nature of mediation agreements and promote greater

Kasım Uğur KARATAŞ & AKIL ABDÜLKADİR

trust in the process. Additionally, the study suggests that the adoption of mediation in the energy sector globally could benefit from shared best practices and greater international cooperation.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	22.05.2024	Submitted date
Kabul tarihi	20.08.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Sağ, Ç., Turgut, T. & Kaymakçı, S. (2024). Farklı Okunabilirlik Formüllerine Göre Ders Kitabı İncelemesi: Ortaokul 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı Örneği. *Journal of History School*, 71, 2075-2102.

FARKLI OKUNABİLİRLİK FORMÜLLERİNE GÖRE DERS KİTABI İNCELEMESİ: ORTAOKUL 8. SINIF T.C. İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERS KİTABI ÖRNEĞİ¹

Çağrınur SAĞ², Tuğba TURGUT³, Selahattin KAYMAKCI⁴

Öz

Öğrenme-öğretme sürecinde sıkça kullanılan ders kitaplarının okunabilirliğinin öğrencilerin seviyesine uygun olması, milli ve manevi değerlerini içselleştiren bireyler yetiştirmek için büyük önem taşır. Türkiye Cumhuriyeti'nin milli ve manevi değerlerine sahip çıkan bireyler yetiştirilmesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı, ilke ve inkılaplarını gelecek kuşaklara aktarmayı amaçlayan bu ders kitabındaki metinlerin öğrencilerin anlayabileceği zorlukta olması hedeflere ulaşma açısından kritik öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, araştırmada ortaokul 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabındaki (İTADK) metinlerin okunabilirlik formüllerine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, nitel metodoloji kapsamında doküman incelemesi ile yürütülmüştür. Veri kaynağı olarak 2 özel yayınevi ve 1 Millî Eğitim Bakanlığı'na ait toplam 3 adet T.C. İTADK kullanılmıştır. Ders kitaplarındaki metinlerin analizinde

¹ Bu araştırmanın bir bölümü 6-8 Eylül 2023 tarihlerinde Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi tarafından düzenlenen 9. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu'nda (ISHE) "Ortaokul 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabının Farklı Okunabilirlik Formüllerine Göre İncelenmesi" başlığıyla sunulmuştur. Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %35 2. yazar: %35, 3.yazar: %30. Bu çalışmada yapay zekâ kullanmadığımı beyan ederiz.

² Dr., çağrınursag94@gmail.com, Orcid: 0000-0003-1955-3900

³ Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Eğitimi Bilim Dalı, tugbatrg78@gmail.com, Orcid: 0000-0003-3595-3111

⁴ Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, selahattinkaymakci@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5905-9902

Flesch Okunabilirlik Formülü, McLaughlin SMOG Okunabilirlik Formülü, Gunning Fog Index Okunabilirlik Formülü ve Ateşman Okunabilirlik Formülü kullanılmıştır. Araştırma neticesinde, incelenen ders kitaplarının okunabilirlik formülü sonuçlarına göre okunabilirlik düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, ders kitaplarında yer alan okunabilirlik düzeylerinin hedef kitlenin okuma düzeylerine uygun olarak hazırlanması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Ders Kitabı, Okunabilirlik Formülü, Okunabilirlik

Textbook Analysis According to Different Readability Formulas: Middle School 8th Grade T.R. Revolution History and Kemalism Textbook Example

Abstract

Ensuring that the readability of these frequently used textbooks matches the students' levels is of great importance for cultivating individuals who internalize national and moral values. It is critical that the texts in these textbooks, which aim to nurture individuals who uphold the national and moral values of the Republic of Türkiye and convey Mustafa Kemal Atatürk's life, principles, and reforms to future generations, are at a comprehensible level for students. From this point of view, the study aims to examine the readability of texts in the 8th-grade Turkish Republic Revolution History and Kemalism textbook (RHKT) using readability formulas. The research was conducted using document analysis within the scope of qualitative methodology. As data sources, three RHKT textbooks, two from a private publisher and one from the Ministry of National Education, were used. The Flesch Readability Formula, McLaughlin SMOG Readability Formula, Gunning Fog Index, and Ateşman Readability Formula were employed to analyze the texts in the textbooks. The study found that, according to the readability formulas, the readability levels of the analyzed textbooks were high. In this context, it is recommended that the readability levels of texts in textbooks be prepared in accordance with the reading levels of the target audience.

Keywords: Turkish Republic Revolution History and Kemalism, Textbook, Readability Formula, Readability

GİRİŞ

Okunabilirlik, bir metnin anlaşılabilirliğinin yanı sıra üslubunun hedef kitleye uygunluğunu belirten bir kavramdır. Öğrenme-öğretme sürecinde önemli bir materyal olan ders kitaplarındaki metinlerin kolay ya da zor olma durumu yönünden güçlük durumlarının incelenmesi hedef kitleye uygunluğunun tespiti bakımından önemlidir. Nitekim herhangi bir metni belirli bir düzeye sahip

öğrencinin okuyup anlayabilmesi okunabilirlik olarak tanımlanmaktadır (Demir, 2013). Okunabilirlik kavramıyla herhangi bir metnin okuyucuları tarafından ne ölçüde kolay ya da güç anlaşılır olduğu anlatılmak istenmektedir (Ateşman, 1997). Okunabilirlik, metnin zorluk düzeylerini nicel nitelikleri dikkate alınarak açıklamaya çalışmakta olup bu yönüyle net bir ölçüt değildir. Ancak metnin güçlüklerine ilişkin fikir vermektedir (Zorbaz, 2007). Öte yandan okunabilirlik düzeyi, bir metnin iyi ya da kötü oluşunun göstergesi olmamakla birlikte ilgili metnin hedef kitleye uygun olup olmama durumunun tespitine olanak sağlayan ölçütlerden biridir (Özçetin ve Karakuş, 2020). Dolayısıyla metnin anlaşılmasına ilişkin sürecin ilk basamağı okuyucu kitlesi tarafından kolay algılanabilmesidir (Özdemir, 2016). Okunabilirlik konusundaki genel kaide kısa cümle ve kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu metni okuyucunun kolay bir şekilde okuması ve anlamasıdır (Güyer, Temur ve Solmaz, 2009).

Okunabilirlik kavramının ortaya çıkışının Platon ve öğrencisi Aristo'ya kadar uzandığını söylemek mümkündür. Ancak konu hakkında yapılan akademik çalışmalar 1920'lere dayanmaktadır. Buradan hareketle okunabilirliğin felsefi anlamda uzun bir geçmişe sahip olduğunu, akademik çalışmaların ise daha sonraki süreçte ortaya konulduğunu söylemek mümkündür. Konuya eğitsel açıdan bakıldığında ise devam eden süreçte eğitsel metnin okunan kişi tarafından anlaşılmasının önemini fark edilmesi ile okunabilirlik çalışmalarına daha fazla yoğunlaşıldığı söylenebilir (Chall, 1988'den aktaran Güyer, Temur ve Solmaz, 2009). Okunabilirliğin bu denli önemli olmasını Klare (1963), el yazısı ve tipografinin okunabilirliğini göstermek; yazının ilgi değeri ya da hoşluğu nedeniyle okuma kolaylığını belirtmek ve yazım tarzına bağlı olarak anlama ve kavrama kolaylığını belirtmek şeklinde açıklamıştır (Janan, 2011). Nitekim 1920'li yıllar eğitimcilerin bu konuda bir metnin zorluk düzeyini tahmin etmede kelime dağarcığı zorluğunu ve cümle uzunluğunu kullanmanın bir yolunu keşfetmelerinde önemli bir tarihsel arka plan oluşturmaktadır (DuBay, 2004). Bu keşiften sonra Rudolf Flesch, George Klare, Edgar Dale ve Jeanne Chall gibi pek çok araştırmacı tarafından okunabilirlik formülleri geliştirilmiştir. Geliştirilen formüller uzunca bir süre kullanılsa da 1950'lere kadar bu formüller üzerindeki ilerleme tam anlamıyla açıklığa kavuşmamıştır. Gazetecilikten sağlık hizmetlerine, hukuk ve endüstri alanlarında yaygın olarak kullanılan bu formüller hakkında 1980'lere gelindiğinde 200'ü aşkın formül ve çok sayıda araştırma literatüre kazandırılmıştır (DuBay, 2004).

Okunabilirlik formülleri metnin yapısal niteliklerden başlayarak okuma zorluklarına ya da kolaylıklarına göre kategorize etmeyi hedefleyen kestirim araçlarıdır (Çetinkaya, 2010). Okunabilirliğe ilişkin geliştirilen formüllere bakıldığında metinlerdeki hece ve kelimeleri sayarak kelimelerdeki hece,

cümlelerdeki kelime ortalamaları ve cümle başına düşen ortalama hece sayısını hesaplamayı içermektedir. Buradan elde edilen sonuçlar okunabilirlik indeksi şeklinde formüllere dönüştürülür. Formüllerin temel mantığına bakıldığında uzun cümlelerin okunması ve anlaşılması kısa cümlelere kıyasla daha zor olduğu yatmaktadır. Öğrencilerin metinleri anlayabilmesinde önemli bir etkiye sahip olsa da bu formüllerin net bir ölçüt olarak görülmemesi de dikkate alınmalıdır. Çünkü öğrencinin metni anlayabilmesinde aynı zamanda ön bilgisi de etkili olmaktadır. Dolayısıyla okunabilirlik öğrencilerin metinleri anlayabilmesinde oldukça önemli bir ölçüt olmasına karşın vazgeçilmez bir ölçüt olarak görülmemesi gerekmektedir (Haynes, 2010). Uluslararası ve ulusal literatürde bulunan başlıca okunabilirlik formülleri aşağıda verilmiştir (MEB, 2021):

Uluslararası Formüller:

- ✓ Dale-Chall Okunabilirlik Formülü
- ✓ Gunning Fox Index
- ✓ Flesch Okunabilirlik Formülü
- ✓ ARI- Otomatik Okunabilirlik Dizini
- ✓ Fry Okunabilirlik Grafiği
- ✓ McLaughlin SMOG Formülü
- ✓ Raygor Formülü
- ✓ Coleman Okunabilirlik Formülü
- ✓ Power-Sumner-Kearl Formülü
- ✓ Bormuch Ortalama Çıkartma Formülü

Ulusal Formüller:

- ✓ Ateşman Okunabilirlik Formülü
- ✓ Çetinkaya-Uzun Okunabilirlik Formülü
- ✓ Bezirci-Yılmaz Okunabilirlik Formülü
- ✓ Sönmez Formülü

Literatürdeki okunabilirlik formülleri dikkate alındığında öğrenme- öğretme sürecinde önemli bir materyal olan ders kitaplarında yer alan metinlerin okunabilirlik durumlarının ortaya konulması büyük önem teşkil etmektedir. Nitekim ev ortamlarına giren en temel okuma kaynaklarından biri olarak ders kitapları gösterilebilir. Bu açıdan bakıldığında ders kitaplarının titizlikle hazırlanması konusu önemli hale gelmektedir (Karadağ ve Kurudayıoğlu, 2010). Ders kitaplarının içeriklerinin zengin ve nitelikli olması kazanımların gerçekleştirilme oranını artırmaktadır. Aksi halde yani ders kitaplarının niteliksiz olması durumunda ise öğretim programındaki hedeflere ulaşılmasının önünde büyük engel oluşturmaktadır (Çarkıt, 2019). Bu açıdan bakıldığında ders kitapları eğitimdeki en önemli unsurlardan biridir. Çünkü öğrenme-öğretme faaliyetleri sırasında öğretim materyali veya öğretim ortamı olarak işlev görürler (Hakim,

Setyaningsih ve Cahyaningrum, 2021). Ders kitaplarının öğrenme-öğretme sürecindeki konumu dikkate alındığında metinlerin öğrencilerin anlayabilecekleri düzeyde olması büyük önem teşkil etmektedir. Nitekim Atatürk ilke ve inkılapların bağlı nesillerin yetiştirilmesinde ortaokul öğrencilerinin öğrenme-öğretme sürecinde kullanılan önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla ders kitabı tarafından sunulan teknik ve ilgili bilgilerin edinilmesinde okumanın önemi açıktır, ancak bu önem küçümsenmemelidir. Aslında, belirli bir sınıf düzeyi veya konu alanı için hazırlanmış öğretim materyallerini okuma ve anlama becerisi uzun zamandır okul başarısı için önemli kriterlerden biri olarak kabul edilmektedir. Kötü okuyan öğrenciler okul başarısına giden yolu son derece zor bulmaktadır. Okuma güçlüklerinin getirdiği olası hayal kırıklıkları genellikle başarısızlık ve okulu reddetme ile sonuçlanır. Bu başarısızlık ve reddedilme çoğu zaman öğrencilerin okulu bırakmasına neden olmaktadır (Miller, 1962, s. 205).

Eğitim-öğretim sürecinin en temel araçlarından biri olan ders kitaplarının okunabilirliği her ders kitabı için olduğu gibi ortaokul 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı (İTADK) için de önem teşkil etmektedir. Zira öğretim programlarının amaçlarına ulaştırılacak olan bilgi, beceri, değer ve diğer kazandırılması gerekenler öğretim sürecinde ders kitabı ile yapılandırılmaktadır (Tosunoğlu ve Özlük, 2011). Bu bağlamda ilgili ders kitabının hedef kitlenin temel özelliklerine uygun olması ders sürecinin verimli geçmesine olanak tanımaktadır. Nitekim öğrencilerin anlamlandırmakta zorlandığı metinlerle gerçekleştirilen eğitici etkinlikler, öğrencilerin motivasyonunun düşmesine neden olup etkinliklerin amacına ulaşmasını engellemektedir. Bu sebeple eğitimcilerin ve öğrencilerin süreçten olumsuz etkilenmemesi, etkinliklerin hedefine ulaşması ve en üst düzeyde verim elde edilebilmesi için kullanılan metinlerin hedef kitlenin düzeyine uygun olması gerekmektedir (Çoban, 2014). Basit ve kısa hece yapıları cümleler bireylere cümleyi kolay algılama imkânı sunmaktadır (Acarlar, Ege ve Turan, 2002). Buradan hareketle “ders kitaplarında metin seçimi yapılırken, kelime-cümle uzunlukları göz önünde bulundurulmalı ve yaş ilerledikçe kelime ve cümle uzunluğunun da artırılması gerektiği söylenebilir” (Zorbaz, 2007, s. 89).

İlgili alanyazına bakıldığında okunabilirlik ile ilişkili araştırmaların birçok farklı alanda (sağlık, eğitim vb.) gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak bu araştırmaların formül geliştirme/uyarlama (Ateşman, 1997; Bezirci ve Yılmaz, 2010) ile soruların okunabilirlik düzeylerinin belirlenmesi (Bozkurt vd., 2022; Kösecioğulları vd., 2020; Sarıçam vd., 2021), ders ve hikaye kitaplarının çeşitli formüllere göre okunabilirlik düzeylerinin tespit edilmesi (Baş ve İnan Yıldız, 2015; Çeçen ve Aydemir, 2011; Çetinkaya, 2010; Kızartıcı vd., 2022; Mirzaoğlu

ve Akın, 2015; Özçetin ve Karakuş, 2020; Özgü Koçağan, 2012; Temizyürek, 2010; Tosunoğlu ve Özlük, 2011; Ulu Kalın ve Koçoğlu, 2017; Ulu Kalın ve Aydemir, 2017) ile okunabilirlik kavramına değinilen teorik ve eleştirel araştırmalar (Budak, 2005; Çoban, 2014; Kesgin, 2017; Temur, 2003) üzerine yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte okuduğunu anlama ve okunabilirlik arasındaki yakın ilişki göz önünde bulundurulduğunda literatürde okuduğunu anlama şeklinde çok sayıda araştırmanın (Epeçan, 2009; Yıldız ve Akyol, 2011; Ocak, Özer ve Karakuyu, 2023; Bayraktar ve Sümen, 2024) varlığı dikkat çekmektedir.

Görüldüğü üzere ilgili alanyazında okunabilirlik kavramına odaklanan, bu konuda çeşitli formüller geliştirilmesine ya da uyarlanmasına yönelik olmak üzere soruların, ders ve hikâye kitaplarının farklı formüller kullanılarak okunabilirlik düzeylerinin saptanmasına ilişkin araştırmalar yer almaktadır. Buna karşın ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK okunabilirlik düzeyinin farklı formüller aracılığıyla belirlenmesine yönelik araştırmalarda sınırlılık göze çarpmaktadır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ferdi olarak gerek maddi gerekse manevi değerlerinin farkında olan bireylerin yetiştirilmesi önemlidir. Ülkemizin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün örnek alınarak hayatı ve gerçekteşirdiği inkılapların yarımın gençlerine aktarılmasının amaçlandığı bu dersin kitabındaki metinlerin öğrenciler için makul güçlüğe sahip olması belirlenen hedeflere ulaşmasını kolaylaştırması bakımından oldukça önemlidir. Öte yandan söz konusu ders kapsamında ders kitabında yer alan metinlerin dersin hedeflerine ulaşılması, öğrenme çıktılarının daha nitelikli olmasına katkı sağlaması ve öğrencilerin ders yönelik ilgi ve motivasyonlarını olumsuz etkileyici unsurların bertaraf edilmesinde önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda araştırmanın amacı ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK farklı okunabilirlik formüllerine göre incelemektir. Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Ders kitaplarının Flesh Okunabilirlik Formülüne göre okunabilirlik düzeyi nedir?
2. Ders kitaplarının McLaughlin SMOG Okunabilirlik Formülüne göre okunabilirlik düzeyi nedir?
3. Ders kitaplarının Gunning Fog Index Okunabilirlik Formülüne göre okunabilirlik düzeyi nedir?
4. Ders kitaplarının Ateşman Okunabilirlik Formülüne göre okunabilirlik düzeyi nedir?

YÖNTEM

Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırmalarda olaylar doğal ve bütünsel olarak incelenir. İnsan davranışları incelenirken geniş ve derinlemesine bir bakış açısı kullanılır. Bunun nedeni ise her insan davranışının kendine özel bir doğaya ve ayrıntılara sahip olmasıdır (Johnson & Christensen, 2014). Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi ise “Araştırmanın veri setini oluşturan birincil veya ikincil kaynak olarak nitelendirilen çeşitli dokümanların elde edilmesi, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi” şeklinde ifade edilmektedir (Özkan, 2021, s. 2). Araştırılması amaçlanan olay ya da olgulara ilişkin bilgileri kapsayan yazılı materyallerin analizine imkân vermesinden ve amaca uygunluktan dolayı araştırmada doküman incelemesi tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Veri Kaynağı

Araştırmanın veri kaynağını ortaokullarda okutulan MEB ve özel yayın evlerine ait 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları oluşturmaktadır. Veri kaynağı seçilirken Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı kararı ile okutulması uygun bulunan ve okullarda okutulan ders kitapları olmasına dikkat edilmiştir. Buna göre araştırmada kullanılan veri kaynakları;

- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük 8. sınıf ders kitabı*. MEB Yayınevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2021). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. sınıf ders kitabı*. Bir-Yay Yayınevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. sınıf ders kitabı*. Dersdestek Yayıncılık.

Buna göre MEB yayınlarına ait 1, özel yayınevine ait 2 toplam 3 ortaokul 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

İlgili ders kitaplarının incelenmesine yönelik araştırmacılar tarafından “Okunabilirlik Analiz Formu” hazırlanmıştır. Formun hazırlanması aşamasında incelenecek olan ders kitaplarından alınan metinler numaralandırılarak (Metin 1, Metin 2) verilmiştir. Daha sonra metinlerin yer aldığı formda veri analizinde kullanılacak olan okunabilirlik formüllerine ve formüllerin uygulanış

aşamalarına yer verilmiştir. Bu şekilde hazırlanan taslak “Okunabilirlik Analiz Formu” bir sosyal bilgiler alan eğitimi uzmanının görüşüne sunulmuş olup alınan dönütler doğrultusunda form son haline dönüştürülmüştür. Son hali verilen analiz formu ile belirlenen ders kitapları incelenmeye başlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri literatürde var olan okunabilirlik formülleri arasından Türkçe'nin dil yapısına uygun olan Flesch Okunabilirlik Formülü, McLaughlin SMOG Okunabilirlik Formülü, Gunning Fog Index Okunabilirlik Formülü ve Türkçeye uyarlanan Ateşman Okunabilirlik Formülü ile analiz edilmiştir. İlgili okunabilirlik formüllerinin seçilmesinde formüllerin Türkçe dil yapısına uygun olması dikkate alınmış olup literatürde sıkça başvuru alan formüllerden yararlanılmıştır. Nitekim herhangi bir dil için geliştirilen okunabilirlik formülü başka bir dil için uygun olmayabilmektedir (Çeçen ve Aydemir, 2011, s. 187).

Flesch Okunabilirlik Formülü (Fresch Reading Ease Score [FRES])

FRES okunabilirlik formülü ilk ciddi nitelikteki okunabilirlik formülüdür. 1948 yılında Flesch tarafından geliştirilmiştir (Bezirci ve Yılmaz, 2010).

$$FRES = 206,835 - 1,015 \times \left(\frac{\text{Kelime Sayısı}}{\text{Cümle Sayısı}} \right) - 84,6 \times \left(\frac{\text{Hece Sayısı}}{\text{Kelime Sayısı}} \right)$$

Formül sonucunda “Eğer kelime başına düşen hece sayısı 1’e yaklaşırsa metin kolay, kelime başına düşen hece sayısı 10’a yükselirse metin zor olarak değerlendirilir. Aynı işlem cümle için de geçerlidir. Kelime sayısı 1’e düştükçe metin kolay, 10’u geçtikçe metin zor olarak değerlendirilir.” (MEB, 2021).

Flesch-Kincaid Değeri: Bu değer metnin eğitim seviyesine paralel olarak hangi yaş grubuna hitap ettiğini belirlemeye yardımcı olur (MEB, 2021). Bu denklem sonucu elde edilen puan metni okuyacak kitlenin o metni anlaması için almış olması gereken eğitim yılını belirtmektedir (Ulu Kalın ve Koçoğlu, 2017):

Eğitim düzeyi= 0,39 x ortalama cümle uzunluğu (ASL) + 11,8 x ortalama kelime uzunluğu (ASW) - 15,59

Formül sonucunda 100-90 puan arası okul seviyesi olarak 5. sınıfa hitap etmekte olup okunabilirlik seviyesi çok kolay metinler olarak değerlendirilmektedir. 90-80 puan arası 6. sınıf düzeyine hitap etmekte olup kolay metinler olarak değerlendirilmektedir. 80-70 puan arası 7. sınıf düzeyine hitap etmekte olup kolay sayılabilecek seviyede metinler olarak değerlendirilmektedir. 70-60 puan arası okul seviyesi olarak 8. ve 9. sınıf düzeyine hitap etmekte olup sade dil seviyesindeki metinler olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte 60-50 puan

arası 10 ve 12. sınıf düzeyine hitap etmekte olup zor seviyeye yakın metinler olarak değerlendirilmektedir. 50-30 puan arası okul seviyesi olarak üniversite düzeyine hitap etmekte olup zor metinler olarak değerlendirilmektedir. Son olarak 30-0 puan arası ise okul seviyesi olarak üniversite sonrası bir düzeye hitap etmekte olup okunabilirlik düzeyi çok zor metinler olarak değerlendirilmektedir (MEB, 2021).

McLaughlin SMOG Okunabilirlik Formülü

Bu okunabilirlik formülü basit bir formül olmasına karşılık ABD’de eğitim ve sağlık alanında kaleme alınan metinlerde uzun bir süre kullanılmıştır (MEB, 2021). Formülün uygulanma aşamasında:

- İlgili metinden 30 cümlelik bir kesit seçilir,
- 3 ve daha fazla heceli sözcük sayısı bulunur,
- Elde edilen sonuçlar formülde yerine konularak okunabilirlik sınıflandırması yapılır (Ulu Kalın ve Koçoğlu, 2017).
Smog Sınıflandırması= $3 + \sqrt{\text{çok heceli sözcük sayısı}}$

Gunning Fog Index Okunabilirlik Formülü

1952 yılında Gunning tarafından kelime ve cümle uzunluklarına göre tanımlanan bir formüldür. Formülde yalnızca iki nicelikle ilgili metnin hangi yaş grubuna hitap ettiğine ve metnin kolaylık/zorluk derecesine ilişkin fikir vermektedir (Gunning, 1952, akt. Bezirci ve Yılmaz, 2010). İlgili formülün uygulanış aşaması ise şu şekildedir:

- “Metinden alınan 100 kelimelik bölümde bulunan üç ve daha fazla heceli kelimeler sayılır ve bu kelimelerin sayısı geriye kalan kelime sayısına bölünür.
- Sonuç 100 ile çarpılarak üç heceli kelime oranı bulunur.
- Üç heceli kelime oranı ve ortalama kelime sayısı toplanarak fog index (0.4) ile çarpılır.
- Eğer sonuç 8-10 arasında ise metin kolay, 11’den yukarı ise zor bir metin olduğunu gösterir”. (MEB, 2021, s. 12).

Ateşman Okunabilirlik Formülü

Türkiye’de okunabilirlik üzerine gerçekleştirilen ilk çalışmalardan biridir. Bu formül Ateşman (1997) tarafından Flesch okunabilirlik formülünden yola çıkılarak geliştirilmiştir. Formülün uygulanış aşamasında ise:

- Metinden 100 kelimelik bir kesit seçilir.

- Ortalama kelime ve cümle uzunlukları hesaplanır.
- Elde edilen sonuçlar formülde (Okunabilirlik puanı = $198.825 - (40.175 \cdot [X] - 1) - (2.610 \cdot X - 2)$ yerine konularak okunabilirlik düzeyi belirlenir.
- Sonuçta ulaşılan okunabilirlik değerinin 90-100 arasında olması metnin kolay, 70-89 arasında olması metnin orta güçlükte, 30-49 arasında olması metnin zor ve 1-29 arasında olması ise metnin çok zor olduğu şeklinde belirtilmiştir (MEB, 2021; Ateşman, 1997).

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğinin ortaya konulmasında araştırma süreci ve bulgularının nesnel ya da doğrulanabilir, denetlenebilir, özgün ve inandırıcılığının yüksek olması büyük önem teşkil etmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın nesnellığı konusunda göreceli tarafsızlık ve onaylanmayan araştırmacı yanlılığını bertaraf etmek için sürecin açıkça detaylı bir şekilde tanımlandığı, araştırma verilerinin sonuca hizmet etmesi amacıyla nasıl toplandığı, analiz edildiği ve işlendiğinin eylemsel sırası, olası varsayımlar, sınırlılıklar ve araştırma sürecine dair ilişkisel durumların açıkça ifade edilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte araştırma güvenilirliğini artırmak için araştırma kapsamında hazırlanan soruların araştırma deseni ile uyumuna dikkat edilmiş, bulguların veri kaynakları ile anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği kontrol edilmiştir. Araştırmanın iç geçerliliğinin artırılması için araştırmadan elde edilen bulguların taşıdığı anlam, okuyucular tarafından inandırıcı bulunup bulunmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır (Miles ve Huberman, 2019). Öte yandan araştırma bulgularının nesnel bir yaklaşım benimsenerek elde edildiği ve bu şekilde ortaya konulduğuna dair uzman incelemesinden yararlanılmıştır. Araştırma verilerinin sosyal bilgiler eğitimi alanında uzman bir araştırmacı tarafından incelenmesi sağlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Araştırma yönteminin hangi sebeple ve nasıl belirlendiği, araştırma sorularının yanıtlanmasına hizmet etme durumu ve veri toplama süreci ve sonrasında gelebilecek muhtemel eleştirilere sistematik bir yaklaşım sergileme durumuna ilişkin araştırmanın tutarlılık incelemesi oldukça önemlidir (Arslan, 2022). Bu kapsamda söz konusu araştırmaya dışarıdan bir gözle bakılarak araştırma sürecinde gerçekleştirilen faaliyetler de tutarlı olup olmadığını ortaya koymak için tutarlılık incelemesine tabi tutulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Alan eğitiminde uzman bir araştırmacı tarafından mevcut araştırma bütün olarak incelenmiş ve nihayetinde tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırma verileri sosyal bilgiler eğitimi alanında uzman iki araştırmacı tarafından incelenmiş ve araştırma güvenilirliğini nesnel bir şekilde ortaya koymak maksadıyla araştırma üçgenlemesinden yararlanılmıştır. Öte yandan araştırmadan edinilen veriler

sosyal bilgiler eğitimi alanında uzman olan iki akademisyen tarafından incelenmiştir. Buna göre “Miles ve Huberman’ın (2019) güvenilirlik $[\Delta = C \div (C + \partial) \times 100]$ formülü kullanılarak hesaplama yapılmıştır. Formüldeki Δ : güvenilirlik katsayısını, C: üzerinde görüş birliği sağlanan konu/terim sayısını, ∂ : üzerinde görüş birliği bulunmayan konu/terim sayısını ifade etmektedir” (Baltacı, 2017, s. 8). Belirtilen formül doğrultusunda hesaplama yapıldığında uyuşum yüzdesinin %80 çıktığı tespit edilmiş ve araştırma bulgularının güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmış ve veri analizi sonrasında uzlaşma sağlanan hususlar bulgulara sunulmuştur.

BULGULAR VE YORUM

Ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK yer alan metinlerin araştırma kapsamında belirlenen okunabilirlik formüllerine göre incelemeyi amaçlayan bu araştırma sonucunda ulaşılan bulgular aşağıda alt başlıklar halinde açıklanmıştır:

3.1. Ders Kitaplarının Flesch Okunabilirlik Formülü Analizi Sonucuna Göre Okunabilirlik Düzeyine İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın ilk sorusunda MEB ve özel yayın evlerine ait ortaokul 8. Sınıf T.C. İTADK okunabilirlik düzeyleri ders kitaplarında yer alan ünite sayısı doğrultusunda metinler seçilerek Flesch Okunabilirlik Formülüne göre incelenmiştir. Bu kapsamda ulaşılan bulgular aşağıdaki tablolarda sunulmuştur:

Tablo 1

MEB yayınları ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK’nın Flesch okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	Hece Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Ortalama Kelime Uzunluğu	Okuma Kolaylığı Puanı
1	100	9	265	11,1	2,65	-28,61
2	94	5	282	18,8	3	-66,04
3	101	7	308	14,4	3,04	-64,96
4	97	6	300	16,1	3,09	-70,91
5	107	7	320	15,2	2,99	-61,54
6	96	10	264	9,6	2,75	-35,55
7	100	7	300	14,2	3	-61,37
Ortalama Okuma Kolaylığı Puanı						-55,56

Tablo 1’de görüldüğü üzere Flesch okunabilirlik formülüne göre MEB yayınlarmaya ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK ortalama okuma kolaylığı puanı -55,56 olarak bulunmuştur. Ulaşılan sonuca göre sınıf düzeyine ait değerin anlamsız çıkmasından ötürü sınıf düzeyi saptanamamıştır.

Tablo 2

MEB yayımları ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK'nın Flesch-Kincaid okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	Hece Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Ortalama Kelime Uzunluğu	Eğitim Düzeyi	Okul Seviyesi
1	100	9	265	11,1	2,65	20	Üniversite Mezunu
2	94	5	282	18,8	3	27,14	Üniversite Mezunu
3	101	7	308	14,4	3,04	25,89	Üniversite Mezunu
4	97	6	300	16,1	3,09	27,15	Üniversite Mezunu
5	107	7	320	15,2	2,99	25,62	Üniversite Mezunu
6	96	10	264	9,6	2,75	20,60	Üniversite Mezunu
7	100	7	300	14,2	3	25,34	Üniversite Mezunu
Ortalama Eğitim Düzeyi							24,53
Ortalama Okuma Yaşı							Üniversite Mezunu

Tablo 2'ye bakıldığında MEB yayımlarına ait ders kitabının Flesch-Kincaid okunabilirlik formülüne göre ortalama eğitim düzeyi 24,53 olarak hesaplanmıştır. Nitekim bu sonuç kitabı okuyabilecek kesimin 24 yıllık bir eğitim almış ve 29 yaş dolaylarında olmasını gerektirmektedir. Türkiye'de ise 24 yıllık bir eğitim süreci üniversite sonrasında rastlamaktadır. Ayrıca bu sonuç Flesch-Kincaid okunabilirlik düzeyine göre "okunabilirlik düzeyi çok zor metinler" kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu durumda ders kitabının hedef öğrenci kesiminin eğitim düzeyi ve okuma yaşına göre yüksek seviyede olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 3

Özel Yayınevi-A'ya ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK'nın Flesch okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	Hece Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Ortalama Kelime Uzunluğu	Okuma Kolaylığı Puanı
1	100	8	288	12,5	2,88	-49,50
2	100	9	278	11,1	2,78	-39,61
3	101	7	261	14,4	2,58	-26,04
4	96	7	294	13,7	3,06	-65,94
5	105	8	319	13,1	3,03	-62,79
6	100	8	296	12,5	2,96	-56,26
7	98	9	300	10,8	3,06	-63,00
Ortalama Okuma Kolaylığı Puanı						-51,87

Tablo 3'te görüldüğü üzere Flesch okunabilirlik formülüne göre özel yayınevi-A'ya ait ortaokul 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabının ortalama okuma kolaylığı puanı -51,87 olarak saptanmıştır. Buna göre elde edilen değer anlamsız çıkmasından ötürü sınıf düzeyi tespit edilememiştir.

Tablo 4

Özel Yayınevi-A ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK'nın Flesch-Kincaid okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	Hece Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Ortalama Kelime Uzunluğu	Eğitim Düzeyi	Okul Seviyesi	
1	100	8	288	12,5	2,88	23,26	Üniversite Mezunu	
2	100	9	278	11,1	2,78	21,54	Üniversite Mezunu	
3	101	7	261	14,4	2,58	20,47	Üniversite Mezunu	
4	96	7	294	13,7	3,06	25,86	Üniversite Mezunu	
5	105	8	319	13,1	3,03	25,27	Üniversite Mezunu	
6	100	8	296	12,5	2,96	24,21	Üniversite Mezunu	
7	98	9	300	10,8	3,06	24,73	Üniversite Mezunu	
Ortalama Eğitim Düzeyi							23,62	
Ortalama Okuma Yaşı								Üniversite Mezunu

Tablo 4 incelendiğinde özel yayınevi-A'ya ait ders kitabının Flesch-Kincaid okunabilirlik formülüne göre ortalama eğitim düzeyi 23,62 olarak hesaplanmıştır. Nitekim bu sonuç kitabı okuyabilecek kesimin 23 yıllık bir eğitim almış ve 28 yaş dolaylarında olmasını gerektirmektedir. Türkiye'de ise 23 yıllık bir eğitim süreci üniversite sonrasına rastlamaktadır. Ayrıca bu sonuç Flesch-Kincaid okunabilirlik düzeyine göre "okunabilirlik düzeyi çok zor metinler" kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu durumda ders kitabının hedef öğrenci kesiminin eğitim düzeyi ve okuma yaşına göre yüksek seviyede olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 5

Özel Yayınevi -B'ye ait ortaokul 8. Sınıf T.C. İTADK'nın Flesch okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	Hece Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Ortalama Kelime Uzunluğu	Okuma Kolaylığı Puanı
1	101	8	317	12,6	3,13	-70,45
2	95	6	273	15,8	2,87	-52,00
3	102	7	302	14,5	2,96	-58,29
4	100	8	268	12,5	2,68	-32,58
5	99	5	323	19,8	3,26	-89,05
6	105	6	305	17,5	2,90	-56,26
7	97	9	278	10,7	2,86	-45,98
Ortalama Okuma Kolaylığı Puanı						-57,80

Tablo 5'te görüldüğü üzere Flesch okunabilirlik formülüne göre özel yayınevi - B'ye ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK'nın ortalama okuma kolaylığı puanı -57,80 olarak hesaplanmıştır. Buna göre elde edilen değer anlamsız çıkmasından ötürü sınıf düzeyi tespit edilememiştir.

Tablo 6

Özel Yayınevi-B ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK'nın flesch-kincaid okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	Hece Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Ortalama Kelime Uzunluğu	Eğitim Düzeyi	Okul Seviyesi
1	101	8	317	12,6	3,13	26,25	Üniversite Mezunu
2	95	6	273	15,8	2,87	24,43	Üniversite Mezunu
3	102	7	302	14,5	2,96	24,99	Üniversite Mezunu
4	100	8	268	12,5	2,68	20,90	Üniversite Mezunu
5	99	5	323	19,8	3,26	30,6	Üniversite Mezunu
6	105	6	305	17,5	2,90	25,44	Üniversite Mezunu
7	97	9	278	10,7	2,86	22,25	Üniversite Mezunu
Ortalama Eğitim Düzeyi						24,98	Üniversite Mezunu
Ortalama Okuma Yaşı							Üniversite Mezunu

Tablo 6 incelendiğinde özel yayınevi-B'ye ait ders kitabının Flesch-Kincaid okunabilirlik formülüne göre ortalama eğitim düzeyi yaklaşık 25 olarak hesaplanmıştır. Nitekim bu sonuç kitabı okuyabilecek kesimin 25 yıllık bir eğitim

almış ve 30 yaş dolaylarında olmasını gerektirmektedir. Türkiye’de ise 25 yıllık bir eğitim süreci üniversite sonrasına rastlamaktadır. Ayrıca bu sonuç Flesch-Kincaid okunabilirlik düzeyine göre “okunabilirlik düzeyi çok zor metinler” kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu durumda ders kitabının hedef öğrenci kesiminin eğitim düzeyi ve okuma yaşına göre yüksek seviyede olduğunu söylemek mümkündür.

3.2. McLaughlin SMOG Okunabilirlik Formülüne Göre Analiz Edilen Ders Kitaplarının Okunabilirlik Düzeyine İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmamın ikinci sorusunda MEB ve özel yayınevlerine ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK okunabilirlik düzeyleri ders kitaplarında yer alan ünite sayısı doğrultusunda metinler seçilerek McLaughlin SMOG okunabilirlik formülüne göre incelenmiştir. Bu kapsamda ulaşılan bulgular aşağıdaki tablolarda açıklanmıştır.

Tablo 7

MEB Yayınları ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK’nın McLaughlin SMOG okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Cümle Sayısı	3+ Heceli Sözcük Sayısı	Eğitim Düzeyi
1	30	154	15,40
2	30	157	15,52
3	30	181	15,45
Ortalama Okuma Yaşı			15,45

Tablo 7’ye göre McLaughlin SMOG Okunabilirlik formülü sonucunda MEB yayınlarına ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK ortalama okuma yaşı puanı 15,45’tir. Bu bağlamda ulaşılan sonuç McLaughlin SMOG sınıflandırmasına göre ilgili ders kitabının hedef öğrenci kesiminin okuma yaşına yakın olduğunu belirtmektedir.

Tablo 8

Özel Yayınevi-A’ya ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK’nın McLaughlin SMOG okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Cümle Sayısı	3+ Heceli Sözcük Sayısı	Eğitim Düzeyi
1	30	188	15,71
2	30	191	15,82
3	30	198	17,07
Ortalama Okuma Yaşı			16,2

Tablo 8'e göre McLaughlin SMOG Okunabilirlik formülü sonucunda MEB yayımlarına ait ortaokul 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabının ortalama okuma yaşı puanı 16,2'dir. Bu bağlamda ulaşılan sonuç McLaughlin SMOG sınıflandırmasına göre ilgili ders kitabının hedef öğrenci kesiminin okuma yaşından yüksek olduğunu belirtmektedir.

Tablo 9

Özel Yayınevi-B'ye ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK'nın McLaughlin SMOG okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Cümle Sayısı	3+ Heceli Sözcük Sayısı	Eğitim Düzeyi
1	30	195	16,96
2	30	196	17
3	30	163	15,76
Ortalama Okuma Yaşı			16,57

Tablo 9'a göre McLaughlin SMOG Okunabilirlik formülü sonucunda MEB yayımlarına ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK ortalama okuma yaşı puanı 16,57'dir. Bu bağlamda ulaşılan okuma yaşı puanına göre ilgili ders kitabının hedef öğrenci kesiminin okuma yaşından yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

3.3. Ders Kitaplarının Gunning Fog Index Okunabilirlik Formülüne Göre Okunabilirlik Düzeyine İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın üçüncü sorusunda MEB ve özel yayın evlerine ait ortaokul 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarının okunabilirlik düzeyleri ders kitaplarında yer alan ünite sayısı doğrultusunda metinler seçilerek Gunning Fog Index okunabilirlik formülüne göre incelenmiştir. Bu kapsamda ulaşılan bulgular aşağıdaki tablolarda sunulmuştur:

Tablo 10

MEB Yayınları ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK'nın Gunning Fog Index okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	3+ Heceli Sözcük Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Zor Kelime Yüzdesi	Eğitim Düzeyi
1	100	9	46	11,11	46	22,84
2	94	5	29	19	30,8	19,92
3	101	7	36	14,42	35,6	20,00
4	97	6	53	16,16	54,6	28,30
5	107	7	53	15,28	49,5	25,91
6	96	10	45	9,6	46,8	22,56
7	100	7	39	14,28	39	21,31
Ortalama Eğitim Düzeyi						22,97

Tablo 10'da görüldüğü üzere Gunning Fog Index okunabilirlik formülüne göre MEB yayınlarına ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK ortalama eğitim düzeyi puanı 22,97 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuca bakıldığında ilgili ders kitabının eğitim düzeyinin hedef öğrenci kesiminin ortalama yaşından hayli yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 11

Özel Yayınevi-A'ya ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK'nın Gunning Fog Index okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	3+ Heceli Sözcük Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Zor Kelime Yüzdesi	Eğitim Düzeyi
1	100	8	48	12,5	48	24,2
2	100	9	43	11,11	43	21,64
3	101	7	36	14,42	35,6	20,00
4	96	7	45	13,71	46,8	24,20
5	105	8	52	13,12	49,5	25,04
6	100	8	42	12,5	42	21,8
7	98	9	41	10,88	41,8	21,07
Ortalama Eğitim Düzeyi						22,56

Tablo 11'de görüldüğü üzere Gunning Fog Index okunabilirlik formülüne göre Özel Yayınevi -A'ya ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK ortalama eğitim düzeyi puanı 22,56 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuca bakıldığında ilgili ders kitabının eğitim düzeyinin hedef öğrenci kesiminin ortalama yaşına göre yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 12

Özel Yayınevi- B'ye ait ortaokul 8. Sınıf T.C. İTADK'nın Gunning Fog Index okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	3+ Heceli Sözcük Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Zor Kelime Yüzdesi	Eğitim Düzeyi
1	101	8	53	12,62	52,4	26,00
2	95	6	36	15,83	37,8	21,45
3	102	7	47	14,57	46,0	24,22
4	100	8	41	12,5	41	21,4
5	99	5	62	19,8	62,6	32,96
6	105	6	49	17,5	46,6	25,64
7	97	9	47	10,77	48,4	23,66
Ortalama Eğitim Düzeyi						25,04

Tablo 12’de görüldüğü üzere Gunning Fog Index okunabilirlik formülüne göre Özel Yayınevi B’ye ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK ortalama eğitim düzeyi puanı 25,04 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuca bakıldığında ilgili ders kitabının eğitim düzeyinin hedef öğrenci kesiminin ortalama yaşına göre fazla yüksek olduğu görülmektedir.

3.4. Ders Kitaplarının Ateşman Okunabilirlik Formülüne Okunabilirlik Formülüne Göre Okunabilirlik Düzeyine İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmamızın son sorusunda MEB ve özel yayınevlerine ait ortaokul 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarının okunabilirlik düzeyleri ders kitaplarında yer alan ünite sayısı doğrultusunda metinler seçilerek Ateşman okunabilirlik formülüne göre incelenmiştir. Bu kapsamda ulaşılan bulgulara aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.

Tablo 13

MEB Yayınevine ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK’ın ateşman okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	Toplam Hece Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Ortalama Kelime Uzunluğu	Okunabilirlik Puanı	Okunabilirlik Düzeyi
1	100	9	265	11,1	2,65	63,39	Orta Güçlükte
2	94	5	282	18,8	3	29,23	Çok Zor
3	101	7	308	14,4	3,04	39,10	Zor
4	97	6	300	16,1	3,09	32,66	Zor
5	107	7	320	15,2	2,99	39,02	Zor
6	96	10	264	9,6	2,75	63,28	Orta Güçlükte
7	100	7	300	14,2	3	41,23	Zor
Ortalama Okunabilirlik Düzeyi						43,98	Zor

Tablo 13’te görüldüğü üzere Ateşman okunabilirlik formülüne göre MEB yayınlarına ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK ortalama okunabilirlik puanı 43,98 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre Ateşman tarafından geliştirilen okunabilirlik düzeylerine bakıldığında ilgili ders kitabının ortalama okunabilirlik düzeyinin zor kategorisinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Tablo 14

Özel Yayınevi-A'ya ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK'nın ateşman okunabilirlik formülüne analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	Toplam Hece Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Ortalama Kelime Uzunluğu	Okunabilirlik Puanı	Okunabilirlik Düzeyi
1	100	8	288	12,5	2,88	50,49	Orta Güçlükte
2	100	9	278	11,1	2,78	58,16	Orta Güçlükte
3	101	7	261	14,4	2,58	57,58	Orta Güçlükte
4	96	7	294	13,7	3,06	40,13	Zor
5	105	8	319	13,1	3,03	42,90	Zor
6	100	8	296	12,5	2,96	47,28	Zor
7	98	9	300	10,8	3,06	47,70	Zor
Ortalama Okunabilirlik Düzeyi						49,17	Zor

Tablo 14'te görüldüğü üzere Ateşman okunabilirlik formülüne göre Özel Yayınevi -A'ya ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK ortalama okunabilirlik puanı 49,17 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre Ateşman tarafından geliştirilen okunabilirlik düzeylerine bakıldığında ilgili ders kitabının ortalama okunabilirlik düzeyinin zor kategorisinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Tablo 15

Özel Yayınevi-B'ye ait ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK'nın Ateşman okunabilirlik formülüne göre analiz sonuçları

Metin Numarası	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	Toplam Hece Sayısı	Ortalama Cümle Uzunluğu	Ortalama Kelime Uzunluğu	Okunabilirlik Puanı	Okunabilirlik Düzeyi
1	101	8	317	12,6	3,13	40,19	Zor
2	95	6	273	15,8	2,87	42,28	Zor
3	102	7	302	14,5	2,96	42,06	Zor
4	100	8	268	12,5	2,68	58,53	Orta Güçlükte
5	99	5	323	19,8	3,26	16,17	Çok Zor
6	105	6	305	17,5	2,90	36,64	Zor
7	97	9	278	10,7	2,86	55,99	Orta Güçlükte
Ortalama Okunabilirlik Düzeyi						41,69	Zor

Tablo 15'te görüldüğü üzere Ateşman okunabilirlik formülüne göre Özel Yayınevi B'ye ait ortaokul 8. sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabının ortalama okuma okunabilirlik puanı 41,69 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre Ateşman tarafından geliştirilen okunabilirlik düzeylerine

bakıldığında ilgili ders kitabının ortalama okunabilirlik düzeyinin zor kategorisinde yer aldığı tespit edilmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Ders kitaplarının okunabilirliği hususu ilgili dersin nihai amaçlarını gerçekleştirebilmesi noktasında en temel ölçütlerden biri sayılabilmektedir. Nitekim okunabilirliği hedef kitle düzeyine uygun olan bir ders kitabının amaçlarını gerçekleştirmede önündeki engellerden biri kalkmış olacaktır. Zira Özgen (1993) araştırmasında ders kitaplarının tüm öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olması gerekliliğini vurgulamıştır. Böylelikle ders kitaplarının öğretim sürecinin temel materyali olma durumunun sürekliliği sağlanmış olacaktır. Ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK farklı okunabilirlik formüllerine göre incelemeyi amaçlayan çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Tüm öğrencilerin gereksinimlerini karşılayabilecek içerik ve kapsamda (uzunluk-kısalık) olmalıdır.

Bulgular ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK Flesch okunabilirlik formülüne göre okuma kolaylığı puanlarının sırasıyla MEB yayınevine ait ders kitabında 24 yıl, özel yayınevi-A'ya ait ders kitabında 23 yıl ve özel yayınevi-B'ye ait ders kitabında ise 25 yıl olduğunu göstermektedir. Nitekim Ulu Kalm ve Koçoğlu (2017) çeşitli yayınevlerine ait 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının okunabilirlik düzeylerini ölçmeyi amaçladıkları bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmaları neticesinde Ateşman okunabilirlik formülü dışındaki tüm formüllere (Flesch, McLaughlin SMOG, Gunning ve Fry Grafik okunabilirlik formülü) göre ilgili ders kitaplarının hedef kitleye uygun olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu durum incelenen 8. sınıf T.C. İTADK Flesch okunabilirlik formülü sonucuna göre hedef öğrenci kitlesinin düzeyinden hayli yüksek olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bulgular ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK McLaughlin SMOG okunabilirlik formülüne göre okuma yaşı puanlarının MEB yayınevine ait ders kitabında 15 yaş, özel yayınevi-A ve B'ye ait ders kitaplarında ise 16 yaş olduğunu göstermektedir. Buna göre ilgili ders kitaplarının McLaughlin SMOG okunabilirlik formülü sonucuna göre hedef öğrenci kitlesinin düzeylerine kısmen yakın olduğu söylenebilir. Yılar (2020) coğrafya ders kitaplarının okunabilirlik açısından incelediği çalışmada McLaughlin SMOG okunabilirlik formülüne göre okunabilirlik düzeyinden yüksek olduğunu tespit etmiştir. Buradan hareketle farklı derslere ilişkin metinlerin aynı okunabilirlik formülünde değişkenlik gösterdiği yorumunu yapmak mümkündür.

Bulgular ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK Gunning Fog Index okunabilirlik formülüne göre eğitim düzeyi puanlarının MEB ve özel yayınevi-A'ya ait ders kitaplarında 22 olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte özel yayınevi-B'ye ait ders kitabında ise bu düzeyin 25 olduğu tespit edilmiştir. Bu bulguya göre incelenen ders kitaplarının Gunning Fog Index okunabilirlik formülü sonucuna göre eğitim düzeylerinin hedef öğrenci kitlesinin düzeyinden yüksek olduğu yorumu yapılabilir. Sağlam, İnce ve Eker (2018) ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitaplarının okunabilirliklerini inceledikleri araştırmalarında Gunning Fog İndeksine göre okunabilirlik seviyelerinin zor anlaşılır olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buradan hareketle farklı sınıf seviyesi ve derslere ilişkin de olsa mevcut okunabilirlik formülüne göre bakıldığında metinlerin öğrenci seviyesine göre zor olduğu ileri sürülebilir.

Son olarak ortaokul 8. sınıf T.C. İTADK Türkçeye uyarlanan Ateşman okunabilirlik formülüne göre okunabilirlik düzeyi puanlarının MEB yayınevine ait ders kitabında 43, özel yayınevi-A'ya ait ders kitabında 49 ve özel yayınevi-B'ye ait ders kitabında ise 41 olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda Ateşman okunabilirlik formülüne göre incelenen tüm ders kitaplarının okunabilirlik düzeylerinin zor kategorisinde değerlendirildiği söylenebilir. Ayrıca en yakın okunabilirlik düzeyinin yalnızca McLaughlin SMOG formülünde yakalandığı ve diğer üç formülde de düzeylerin hayli yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda kısa ve basit yapıdaki kelimelerin/cümlelerin öğrencilerin algılayışını kolay ve öğrenmeyi daha elverişli hale getirdiği düşünüldüğünde ders kitaplarındaki metinlerin yaş düzeyi arttığında kelime ve cümle uzunlukları da arttırılabileceği söylenebilir (Zorbaz, 2007).

Araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında şu öneriler yapılabilir:

✓ Ders kitaplarında yer verilen metinlerin okunabilirlik düzeylerinin hedef öğrenci düzeyinden yüksek bulunduğu bulgulardan hareketle ilgili ders kitaplarının hedef kitlenin okuma düzeylerine uygun biçimde ve ders kitabı yazım kılavuzları dikkate alınarak hazırlanması önerilebilir.

✓ Uluslararası literatürden Türkçe'ye uyarlanan okunabilirlik formüllerinin Türkçe dil yapısıyla örtüşmeyen taraflarının olduğu göz önünde bulundurularak Türkçe dil yapısına uygun özellikler taşıyan okunabilirlik formüllerinin geliştirilmesi önerilebilir.

✓ Okunabilirlik düzeylerinin hedef öğrenci kitlesine uygun olmamasının uzun vadeli sonuçlarına yönelik Türkçe alan eğitimcilerinin ve öğrencilerin yer aldığı, sınıf düzeyleri dikkate alınarak boylamsal araştırmaların yapılması önerilebilir.

✓ T.C. İTADK okunabilirlik düzeyi hedef öğrenci kitlesinden yüksek olan metinlerin öğrencilerin derse yönelik hazırbuluşluk düzeylerini etkileme durumuna ilişkin uygulamalı araştırmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Acarlar, F., Ege, P. ve Turan, F. (2002). Türk çocuklarında üst dil becerilerinin gelişimi ve okuma ile ilişkisi. *Türk Psikoloji Derneği*, 7(50), 63-73.
- Arslan, E. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51(1), 395-407.
- Ateşman, E. (1997). Türkçede okunabilirliğin ölçülmesi. *Ankara Üniversitesi Dil Dergisi*, 58, 71-74.
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Baş, B. ve İnan Yıldız, F. (2015). 2. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerin okunabilirlik açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 52-61.
- Bayraktar, T. ve Sümen, Ö. Ö. (2024). Dördüncü sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama öz yeterlilik algıları, üst bilişsel farkındalıkları ve problem çözme başarıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 69, 132-152.
- Bezirci, B. ve Yılmaz, A. E. (2010). Metinlerin okunabilirliğinin ölçülmesi üzerine bir yazılım kütüphanesi ve Türkçe için yeni bir okunabilirlik ölçütü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 12(3), 49-62.
- Bozkurt, M., Yangil, M. K., ve Kösecioğulları, U. (2022). 2021 LGS Türkçe sorularının okunabilirlik açısından değerlendirilmesi. *International Journal of Language Academy*, 10(4), 97-107.
- Budak, Y. (2005). Metinlerin okunabilirlik düzeyinin saptanmasına yönelik eleştirel bir bakış. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, 21, 76-87.
- Çarkıt, C. (2019). 2018 Türkçe dersi öğretim programı çerçevesinde hazırlanan 8. Sınıf Türkçe ders kitabının değerlendirilmesi. *Elektronik sosyal Bilimler Dergisi*, 18(71), 1368-1376.

Farklı Okunabilirlik Formüllerine Göre Ders Kitabı İncelemesi: Ortaokul 8. Sınıf T.C...

- Çeçen, M. A. ve Aydemir, F. (2011). Okul öncesi hikâye kitaplarının okunabilirlik açısından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 185-194.
- Çetinkaya, G. (2010). *Türkçe Metinlerin Okunabilirlik Düzeylerinin Tanımlanması ve Sınıflandırılması* (Tez no. 265580). [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Çoban, A. (2014). Okunabilirlik kavramına yönelik bir derleme çalışması. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 9, 96-111.
- Demir, T. (2013). Sosyal bilgiler ders kitaplarında dil ve anlatım. B. Akbaba (Ed.) içinde, *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Sosyal Bilgiler* (ss.105-144). Pegem A Yayıncılık.
- DuBay, W. H. (2004). *The Principles of Readability*. Online Submission.
- Epçaçan, C. (2009). Okuduğunu anlama stratejilerine genel bir bakış. *Journal of International Social Research*, 1(6), 207-223.
- Güyer, T., Temur, T. ve Solmaz, E. (2009). Bilgisayar destekli metin okunabilirliği analizi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(4), 751-766.
- Hakim, A. A., Setyaningsih, E., & Cahyaningrum, D. (2021). Examining the readability level of reading texts in English textbook for Indonesian senior high school. *Journal of English Language Studies*, 6(1), 18-35.
- Haynes, A. (2010). *The Complete Guide to Less On Planning and Preparation*. Continuum IPG.
- Janan, D. (2011) *Towards a New Model of Readability*. PhD thesis, University of Warwick.
- Johnson, B. & Christensen, L. (2014). *Eğitim Araştırmaları Nicel, Nitel ve Karma Yaklaşımlar*. S. B. Demir (Çev. Ed.). Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Karadağ, Ö. ve Kurudayıoğlu, M. (2010). 2005 Türkçe programına göre hazırlanmış ilköğretim birinci kademe Türkçe ders kitaplarının kelime hazinesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 423-436.
- Kesgin, R. (2017). *Yazının Okunabilirliği* (Tez no. 468215). [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kızartıcı, S., Tuncer, H., ve Aydın, M. M. (2022). 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının okunabilirlik düzeyinin incelenmesi. *Turkish Studies-Educational Sciences*, 17(6), 1523-1533.

- Kösecioğulları, U., Sarıçam, İ. ve Topçuoğlu Ünal, F. (2020). 2019- LGS Türkçe sorularının okunabilirlik açısından incelenmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 8(3),200-206.
- Miles, B. M. ve Huberman, A. M. (2019). Nitel veri analizi (S. Akbaba-Altun ve A. Ersoy, çev.). Pegem Yayıncılık.
- Miller, W. R. (1962). Readability versus reading ability. *The Journal of Educational Research*, 56(4), 205-209.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Ders Kitabı*. MEB Yayınevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2021). *Ders Kitaplarında Okunabilirlik*. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2021). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Ders Kitabı*. Bir-Yay Yayınevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2022). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Ders Kitabı*. Dersdestek Yayıncılık.
- Mirzaoğlu, V. ve Akın, E. (2015). 5.sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerin okunabilirliği üzerine bir inceleme. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 146-155.
- Ocak, G., Özer, T. ve Karakuyu, A. (2023). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama ve yorumlama becerilerinin istasyon tekniği ile geliştirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 5(2), 105-121.
- Özçetin, K. ve Karakuş, N. (2020). 5. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin okunabilirlik yönünden incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 5(1), 175-190.
- Özdemir, S. (2016). Beşinci sınıf Türkçe ders kitabındaki öyküleyici ve bilgilendirici metinlerin okunabilirlik durumu. *Sınırsız Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 1(1), 33-46.
- Özgen, B. (1993). Türkiye'de ders kitapları sorunu ve çözüm yolları. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 17(87), 48-59.
- Özgülü Koçağan, F. (2012). *İlköğretim "4-5." Sınıf İçin Hazırlanan Öyküleyici Çocuk Kitaplarının Okunabilirlik ve Değerler Yönünden İncelenmesi* (Tez no. 336310). [Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Farklı Okunabilirlik Formüllerine Göre Ders Kitabı İncelemesi: Ortaokul 8. Sınıf T.C...

- Özkan, U. B. (2021). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi*. Pegem A Yayıncılık.
- Sağlam, D., İnce, M. ve Eker, C. (2018). Ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitabının okunabilirlik seviyesi ve yaş düzeyine uygunluk açılarından değerlendirilmesi. *Electronic Turkish Studies*, 13(11), 1139-1151.
- Sarıçam, İ., Kösecioğulları, U., ve Bozkurt, M. (2021). 2020-LGS Türkçe sorularının okunabilirlik açısından incelenmesi. *International Journal of Language Academy*, 9(1), 321-333.
- Temizyürek, F. (2010). Türkiye’de okuma seferberliği çerçevesinde seçilen kitapların kelime-cümle uzunlukları ve okunabilirlik açısından incelenmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 27, 645-654.
- Temur, T. (2003). Okunabilirlik (readability) kavramı. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 13, 169-180.
- Tosunoğlu, M. ve Özlük, Y. Ö. (2011). Okunabilirlik ve ilköğretim 1. sınıf Türkçe ders kitabındaki düz yazı metninin okunabilirlik açısından değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 189, 219-230.
- Ulu Kalın, Ö. ve Aydemir, A. (2017). 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının farklı okunabilirlik formüllerine göre incelenmesi. *Studies in Educational Research and Development*, 1(1), 83-108.
- Ulu Kalın, Ö. ve Koçoğlu, E. (2017). 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının farklı okunabilirlik formüllerine göre incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(4), 2202-2220.
- Yılar, M. B. (2020). 9. Sınıf coğrafya ders kitabında yer alan metnin okunabilirlik düzeyinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 18(2), 1126-1146.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M., & Akyol, H. (2011). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama, okuma motivasyonu ve okuma alışkanlıkları arasındaki ilişki. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 793-815.
- Zorbaz, K. Z. (2007). Türkçe ders kitaplarındaki masalların kelime – cümle uzunlukları ve okunabilirlik düzeyleri üzerine bir değerlendirme. *Journal of Theory and Practice in Education*, 3(1), 87-101.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: The aim of this research is to examine the texts in the 8th grade Turkish Republic History of Revolution and Kemalism textbook (İTADK) according to readability formulas. The fact that the content of the textbooks is rich and qualified increases the rate of achievement of the objectives. Otherwise, in other words, if the textbooks are unqualified, they constitute a major obstacle to achieving the goals in the curriculum (Çarkıt, 2019). The readability of textbooks, which are one of the most basic tools of the education process, is as important as every textbook for secondary school 8th grade Turkish Republic Revolution History and Kemalism Textbook (RHKT). Because the knowledge, skills, values and other skills that will achieve the goals of the curriculum are structured with the textbook during the teaching process (Tosunoğlu and Özlük, 2011). It is possible to say that the texts in the textbook within the scope of the course in question are important in achieving the objectives of the course, contributing to the higher quality of learning outcomes, and eliminating the factors that negatively affect students' interest and motivation towards the course. In line with the aim of the research, the following research questions were sought to be answered:

1. What is the readability level of the textbooks according to Flesh Readability Formula?
2. What is the readability level of the textbooks according to McLaughlin SMOG Readability Formula?
3. What is the readability level of the textbooks according to the Gunning Fog Index Readability Formula?
4. What is the readability level of the textbooks according to Ateşman Readability Formula?

Method: In qualitative research, events are examined naturally and holistically. A broad and in-depth perspective is used when examining human behavior. This is because each human behavior has a unique nature and details (Johnson & Christensen, 2014). Document analysis was preferred in the research because it allows the analysis of written materials containing information about the events or phenomena aimed to be researched and is suitable for the purpose (Yıldırım & Şimşek, 2016). A "Readability Analysis Form" was prepared by the researchers for the examination of the related textbooks. During the preparation of the form, the texts taken from the textbooks to be examined were numbered (Text 1, Text 2). Then, the readability formulas to be used in data analysis and the application stages of the formulas were included in the form containing the texts. The draft

"Readability Analysis Form" prepared in this way was submitted to the opinion of a social studies field education expert and the form was finalized in line with the feedback received. The textbooks identified with the finalized analysis form were started to be examined. The research data were analyzed with the Flesch Readability Formula, McLaughlin SMOG Readability Formula, Gunning Fog Index Readability Formula and Ateşman Readability Formula adapted to Turkish among the readability formulas available in the literature.

Findings: When the textbook of the MoNE (Ministry of National Education) publishing house was analyzed according to the Flesch readability formula, the grade level could not be determined due to the insignificant value obtained. However, when analyzed according to the Flesch-Kincaid formula, the readability level of the texts was found to be in the category of difficult texts. When the texts in the private publishing house A and B textbooks were analyzed according to the Flesch readability formula, the grade level could not be determined due to the insignificant value obtained. When the texts in the textbooks of the same publishing houses were analyzed according to the Flesch-Kincaid formula, the value obtained from the readability formula of the texts in the private publishing house A and private publishing house B textbooks was 23,62 and 24,98, respectively. According to these values, it is possible to say that the texts in the textbooks are high according to the educational level and reading age of the students. The McLaughlin SMOG readability formula results showed that the reading ages for the texts in the textbooks from MoNE (15,45), private publishing house A (16,2) and private publishing house B (16,57) were all higher than the students' average reading age. The Gunning fog Index further supported this finding, with the educational levels for the texts in the textbooks from MoNE (22,97), private publishing house A (22,56) and private B (25,06) exceeding the average age of the target student group. Lastly, the Ateşman readability formula indicated that the reading texts in the textbooks from MoNE (43,98) private publishing house A (49,17) and private publishing house B (41,69) fell into the difficult category for the student level. This analysis highlights that the readability levels of the texts in these textbooks are generally too high for the intended student audience, suggesting a need for revisions to make the texts more accessible.

Result and Discussion: The study aimed to examine the 8th grade Turkish Republic Revolution History and Kemalism textbook (RHKT) using different readability formulas. The findings indicate that the reading ease scores according to the Flesch readability formula are 24 years for the MoNE textbook, 23 years for private publishing house-A, and 25 years for private publishing house-B. Ulu Kalın and Koçoğlu (2017) found that 6th grade social studies textbooks were

unsuitable for the target audience according to all formulas (Flesch, McLaughlin SMOG, Gunning, and Fry Graphic readability formula) except the Ateşman readability formula. This suggests that the 8th grade RHKT Flesch readability formula scores are significantly higher than the target student population's level.

According to the McLaughlin SMOG readability formula, the reading age scores for the 8th grade RHKT are 15 years for the MoNE textbook and 16 years for the private publishing houses-A and B. This indicates that these textbooks are closer to the target student population's level. Yılar (2020) found that geography textbooks had higher readability levels than appropriate according to the McLaughlin SMOG readability formula, indicating variability in readability across different subjects.

The Gunning Fog Index readability formula scores for the 8th grade RHKT are 22 for the MoNE and private publishing house-A textbooks, and 25 for private publishing house-B. This indicates that the textbooks are above the target student population's level. Sağlam, İnce, and Eker (2018) concluded that 5th grade Turkish textbooks were difficult to understand according to the Gunning Fog Index, suggesting that the RHKT texts are similarly difficult for 8th graders.

Finally, the Ateşman readability formula, adapted to Turkish, scores the 8th grade RHKT at 43 for the MoNE textbook, 49 for private publishing house-A, and 41 for private publishing house-B, placing all in the difficult category. The McLaughlin SMOG formula was the closest to the target level, while the other formulas indicated higher difficulty levels. Zorbaz (2007) suggests that using shorter and simpler words and sentences can improve comprehension and learning, implying that the current textbook levels may need adjustment to better suit the target age group.

In conclusion, the study found that the readability levels of the 8th grade RHKT are generally higher than the target student population's reading level according to most readability formulas. This highlights the need for revisions to ensure that the texts are more accessible to students, potentially by simplifying the language and structure used in these educational materials.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	26.07.2023	Submitted date
Kabul tarihi	12.12.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Erken, A. (2024). Rockefeller Vakfı, Boğaziçi Üniversitesi ve Tarımsal Kalkınma Projeleri: 1970-1980. *Journal of History School*, 71, 2103-2119.

ROCKEFELLER VAKFI, BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ VE TARIMSAL KALKINMA PROJELERİ: 1970-1980

Ali ERKEN¹

Öz

Bu makale Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki tarımsal kalkınma programlarını tartışmaya açmayı amaçlar. Özel olarak Vakfın Boğaziçi Üniversitesine arasındaki eğitim projesine desteğini inceler. Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetleri birçok farklı alanda çatallara ayrılmış, bu yatırımlar çeşitli çalışmalara konu edilmiştir. Rockefeller'in tarımsal destek programları 1950'den sonra globalleşmiş, Türkiye'nin dışında birçok ülkede yeni teknolojiler uygulanmaya çalışılmıştır. Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki buğday ve mısır yetiştirme projelerine yardımları 1960'larda başlamış, sunduğu destekler 1970'lerde daha artmıştır. Yetkililer teknik altyapının iyileştirilmesinin verimliliği geliştirmek için yeterli olmadığını farkına varmış, sahadaki personele eğitim vermenin eldeki kaynakların verimli kullanımı açısından önemli olduğunu altını çizmişlerdir. Bu durum aynı zamanda kamu kaynaklarının doğru sevk ve idaresini gerekli kılmış, Rockefeller'in ilgili programı da "kamu idaresi" ekseninde tasarlanmıştır. Projenin yürütülmesi için yerel ortak olarak Boğaziçi Üniversitesi'ne teklif götürülmüş, Üniversite'deki öğretim üyelerinin seminerlerde yer alması bu şekilde mümkün hale gelmiştir. Yine süreç içerisinde Amerikalı uzmanlar ile birlikte yerel bürokratlar ve akademisyenler yer almış, Soğuk Savaş döneminde yaşanan siyasi gelişmeler de programların işleyişi ve sonucuna etki etmiştir. Bu makale birincil arşiv kaynaklarına dayalı olarak 1970 sonrası Türkiye'deki tarımsal üretimin modernleşmesi ve Soğuk Savaş dönemi kalkınma tartışmalarına bir katkı sunar.

Anahtar Kelime: Rockefeller Vakfı, Tarım, Kalkınma, Türk-Amerikan İlişkileri, Türkiye Tarihi, Soğuk Savaş.

¹ Doç Dr. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, ali.erken@marmara.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8292-2022

Rockefeller Foundation, Bogazici University And Agricultural Development Projects: 1970-1980

Abstract

This article aims to examine the Rockefeller Foundation's involvement in agricultural development in Turkey. In particular, it deals with the training program at Boğaziçi University. The Rockefeller Foundation dealt with different fields of activities in Republican Turkey and some of these have been examined so far. The Rockefeller investment in agriculture become more globalized after 1950 and Turkey was one of these program countries. The Rockefeller aid to the wheat and corn production projects started in the 1960s but gradually increased in the 1970s. Officers stressed that the improvement in infrastructure would not be enough for the efficient use of available sources, and that personnel in the field need to be trained in that regard. This would also involve the efficient use and management of public resources. Thus, the relevant Rockefeller project in Turkey was entitled as “public management”. The Foundation officers approached Bogazici University to act as a local partner and the university’s academic staff took place in the program seminars. Throughout the project, local bureaucrats worked together with American experts. Political developments during the Cold War also impacted the processes and their outputs. Based on a careful examination of Rockefeller archives, this article contributes to the study of agricultural modernization and development.

Keywords: Rockefeller Foundation, Agriculture, Development, Turkish-American Relations, History of Turkey, Cold War.

GİRİŞ

Rockefeller Vakfı 1913 senesinde Amerikalı işadamı John D. Rockefeller tarafından kurulmuştur. 1870’den sonra ABD petrol sektöründe çok ciddi bir büyüklüğe ulaşan Standart Oil şirketinin sahibi olan Rockefeller ailesinin serveti zamanla kamuoyu ve siyasiler arasında kaygı verici noktaya varmıştır. 1911 senesinde Amerikan Federal Mahkemesi tarafından ağır bir tekel cezasına çarptırılan şirketin o dönemki başkanı olan John D. Rockefeller o dönem olan Frederick Gates’in de yönlendirmeleriyle bu karardan yaklaşık 2 sene sonra bir vakıf kurmaya vermiştir. 1913 senesinde kurulan Rockefeller Vakfı Amerika Birleşik Devletlerindeki sağlık ve eğitim faaliyetlerine destek olmayı amaçlamış, bir açıdan da kamuoyundaki algısını düzeltmeyi hedeflemiştir (Fosdick, 1952, s.8). Diğer bir ifade ile Rockefeller Vakfı faaliyetleri salt toplumsal fayda amacının ötesinde şirketin ve ailenin Amerikan toplumu ve siyaseti nezdindeki konumunu da şekillendirmeye yardımcı olmuştur (Brown, 1979, s.49-56).

I. Dünya Savaşı sonrası Amerika’nın uluslararası siyaset dengesindeki konumunun değişimiyle birlikte Rockefeller Vakfı farklı ülkelerde faaliyet

gösterme imkânına sahip olmuştur. Proje faaliyetlerinin başladığı ilk ülkelerden biri Çin olmuş, sağlık altyapısının değişimi için yüksek bir bütçe ayrılmış ve Pekin'deki Sağlık Okulu'nun gelişimi Rockefeller Vakfı'nın destekleriyle gerçekleştirilmiştir (Ninkovich, 1984, s.799-820). 1918-1939 arası dönemde Avrupa'da benzeri fonlamalara başlayan Rockefeller Vakfı yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de özellikle sağlık alt yapısı hizmetlerinin geliştirilmesine odaklanmıştır. İstanbul ve Ankara'da inşa edilen kamu sağlığı merkezleri Rockefeller Vakfı'nın desteği ile faaliyete geçmiş, ilgili alanda seçilen isimler Amerika'da eğitim almaları için burslandırılmıştır. Bu yıllarda Rockefeller Vakfı ile tanışıklığı artan bürokrasi sınıfı ve siyasetçilerin büyük çoğunluğu ABD ile ikili ilişkilerin gelişmesinden yana taraf oldukları için Rockefeller'in sağladığı imkânlar ile sağlık hizmetlerinin aşama kaydetmesinden memnuniyet duymuşlardır (Collins, 1926).

II. Dünya Savaşından sonra Amerika Birleşik Devletleri sadece askeri imkanlar açısından değil elde ettiği ekonomik ve sosyal sermaye kazanımı ile birlikte global bir süper güç haline gelmiştir. Uluslararası yardım programları aracılığı ile elindeki teknik bilgi ve beşeri insan gücünü kısa sürede dünyanın birçok ülkesine sevk etmiş, diğer toplumlar ile diplomatik ve askeri ilişkilerini bu şekilde yapılan altyapı yatırımları ile güçlendirmeyi amaçlamıştır (Parmar, 2002, s.13-30). İlâveten, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yönetim organlarında Amerikan karar vericilerin ağırlığı artmıştır. Sovyetler Birliği ile rekabetin yaşandığı Soğuk Savaş döneminde bu kurumlar Amerikan çıkarlarının korunması ile beraber siyasi, ekonomik ve kültürel etki sahasını genişletmeyi mümkün kılmıştır. 1945 sonrası dönemde faaliyet alanları ve bütçelerini yeniden tanımlayan Amerikan vakıfları bu açıdan benzer bir fonksiyona sahip olmuş, özellikle Rockefeller, Ford ve Carnegie vakıfları dünyanın birçok ülkesinde teknik altyapı, sağlık ve temel eğitim özelinde belirledikleri alanlara ciddi kaynak ayırmışlardır (Parmar, 2012; Zunz, 2014, Berman, 1983; Magat, 1979). Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'de 1920'lerden itibaren varlık gösteriyor olması 1945 sonrası yaklaşan Türk-Amerikan ilişkileri ile birlikte yeni alanlara yatırım yapılmasını daha kolay kılmıştır. Sağlık alanındaki yatırımlar devam etmiş olsa da sosyal bilimler, sanat ve edebiyata dair yardımları öne çıkmaya başlamış, son olarak tarımsal kalkınma programlarına odaklanılmıştır.

Rockefeller Vakfı genel olarak Türkiye'de hali hazırda faaliyet gösteren Amerikan kurumları ile işbirliğine sıcak bakmıştır. Bu açıdan Amerikan destekli faaliyet gösteren iki öğretim kurumu olan Robert Koleji ve ODTÜ ile ortak projeler yapılmış, özellikle 1950'den sonra her iki okulun gelişiminde Rockefeller Vakfı Ford Vakfı ile birlikte önemli pay sahibi olmuştur (Ballantine,

1956). Ancak üniversite lisans eğitimi seviyesinde eğitim veren Robert Koleji Yüksek Okulu 1960'ların sonunda girdiği ekonomik çıkmazın da etkisiyle Milli Eğitim Bakanlığı'na devrolunmuş ve Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür (Freely, 2000, s.171-190). Bu sürecin gelişiminde Rockefeller ve Ford Vakıfları da 1970'lere doğru artık Türkiye'ye yönelik yardımlarını azaltmasının da rolü olmuştur. Nitekim Boğaziçi Üniversitesi'nin ilk rektörü olan Aptullah Kuran Amerika'ya yaptığı bir ziyarette yine Rockefeller Vakfı'ndan destek talebinde bulunmuş, ancak artık eski gibi bir işbirliğinin mümkün olmadığı cevabını almıştır. Buna rağmen Vakıf yetkilileri belirli olasılıklar üzerinde durmuş, netice olarak 1970'lerin sonunda Boğaziçi Üniversitesi'nin de bir parçası olduğu tarım yönetimi eğitimi başlatılmıştır. Bu projenin Rockefeller Vakfı'nın 1970'den sonra dünya genelinde daha çok ilgi gösterdiği tarımsal kalkınma ve nüfus politikaları konuları ile uyumlu olduğunu söylemek mümkündür.

Son yıllarda Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetlerine dair yapılan çalışmalar aşama kaydetmiş, birincil arşivlere dayalı araştırmalar ortaya konmaya başlamıştır (Erken, 2018; Rose ve Erdem, 2002). New York'taki Rockefeller Vakfı arşivlerinde yer alan verilerin detaylı olarak incelenmesi bu açıdan önem taşımaktadır. Rockefeller arşivleri sadece Rockefeller Vakfı faaliyetlerini değil Ford Vakfı faaliyetlerini de kapsamaktadır. Ancak henüz Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki tarımsal kalkınma projelerine verdiği destekler birincil arşivler üzerinden kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Bu çalışma arşiv kayıtlarına dayalı olarak Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'de yürüttüğü tarımsal kalkınma projelerine giriş mahiyetinde bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1945 Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri, Rockefeller Vakfı ve Tarım

II. Dünya Savaşı sonrası iktidarda olan İsmet İnönü liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti Batı bloğunda yer almayı tercih etmişse de Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı desteklenip desteklenmeyeceği henüz tam netlik kazanmamıştır. 1947'de ABD başkanı Truman'ın açıkladığı Truman Doktrini ve daha sonra Marshall Yardımı programına Türkiye'nin dâhil edilmesi ile birlikte belirsizlik son bulmuştur. Ancak askeri açıdan daha güçlü bir güvence arayan CHP hükümeti NATO üyeliğine başvuruda bulunmuş, bu başvurusu ilk aşamada kabul edilmemiştir (Sander, 1979, s.69-79; Sönmezoğlu, 2006, s.45). NATO'nun Türkiye'yi üyeliğe kabul etmesi Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ve Kore Savaşı'na Türk askerinin katılımı ile mümkün olmuştur.

Askeri destek ile birlikte önce Marshall Yardımı, ardından Demokrat Parti yönetiminin ekonomi politikası Türk-Amerikan ilişkilerindeki ekonomik

yakınlaşmayı hızlandırmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar Amerika'yı sadece bir müttefik olarak değil liberal ekonomik modelin en başarılı örneği olarak tanımlamış, Amerika'ya düzenlediği gezisinde şu ifadeleri kullanmıştır:

Türk millet de tıpkı Amerikan millet gibi daima hürriyet ve istiklalini aşkla sevmiş ve asırlar boyunca bin defa dahi, en kötü şerait altında da olsa, en müthiş düşmanlarıyla savaştan yılmamıştır... serbest teşebbüse dayanan ve Kapitalizm denilen ekonomik sistem, iktisaden geri kalmış bir memleketi kalkındırmak için kullanılabilir en iyi sistemdir (Bayar, 1954).

Türk-Amerikan ilişkilerine ivme kazandıran bir diğer adım Amerikan dışişleri bakanı Foster Allen Dulles'in Türkiye'yi ziyaret etmesi olmuş, bu süreçte devam eden temaslarda Türkiye'nin Komünizme karşı bölgesel bir güç ve model ülke olarak nasıl ortaya çıkabileceği üzerine görüş alışverişinde bulunulmuştur. Yani Türkiye hem NATO'nun "Kuzey Kuşağı" savunma hattında önemli güç merkezi olması hem de iktisadi-toplumsal yapısıyla komşu ülkeler için bir model sunması beklenmiştir (McGhee, 1990, s. 255; Yeşilbursa, 2011, s. 87-89). Amerikan yönetimi açısından Türkiye'nin Sovyet Birliği'ne komşu bir ülke olarak temel altyapı ve ekonomik göstergeleri daha iyi bir seviyeye gelebilmesi öncelik taşımıştır. Her ne kadar II. Dünya Savaşı'na katılmamış olsa da Türkiye kalabalık bir orduyu hazır tutmak zorunda kalmış, 1950 senesi itibarıyla nüfusu yüzde 75'i kırsalda olmak üzere henüz 20 milyona varmıştır (Karpat, 1959). Bu tabloda Türkiye'deki tarımsal üretiminin dengelenmesi, kontrolsüz göç, şehirleşme, işsizlik ve fakirlik gibi temel sorunlara engel olunması açısından öncelik taşımıştır. Nitekim Amerikalı yetkililer ile yapılan görüşmeler neticesinde merkezi Türkiye'de olmak üzere bölgenin geneline şehirleşme ve mühendislik alanında eğitim veren bir teknik üniversite açılması kararı alınmış, Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin kurulması bu şekilde mümkün olmuştur (Yorgancıoğlu, 2010, s. 59,73).

Demokrat Parti iktidarı tarımsal verimliliğin artırılması için Amerikan yardımına başvurmuş, hem kredi kullanımı hem de teknik altyapı desteği için talepte bulunmuştur (Hartmann, 2020; Adalet, 2017, s. 4-6). Birçok farklı uzman tarafından Türkiye'deki tarımsal uygulamalara dair raporlar hazırlanmış, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki tarımsal faaliyetler ile ilgilenmesi de bu dönemlerde başlamıştır. Türkiye'ye gelen Amerikan yatırımlarının ivme kazanması ile birlikte bu yatırımların verimli devam edebilmesi için İngilizce bilen yetişmiş insan gücüne olan gereksinim artmıştır. İhtiyacı karşılamak için özellikle eğitim öğretim kurumlarına yapılan teknik ve mühendislik alanındaki Amerikan destekleri artmıştır. İlaveten, Türkiye'deki bölgesel kalkınma

projelerinin kurgulanmasında Amerikan uzmanların yönlendirmesi etkili olmuş, tarımın değişimi ve dönüşümü de bunun bir parçası haline gelmiştir (Kozat, 2011, s. 184-192).

Aslında II. Dünya Savaşı sonrası hızlı nüfus artışı ve şehirleşme ile birlikte temel gıda maddelerine olan ihtiyacın da artması yeni üretim tekniklerinin gerekliliğini gündeme getirmiştir. 1950’li yıllarda Amerika Birleşik Devletlerinde “Yeşil Devrim” (Green Revolution) olarak nitelenen dönüşüm yeni tarımsal ekim teknikleri ve hibrid tohum geliştirilmesini mümkün kılmış, elde edilen yeni veriler ve tohumlar Türkiye dahil diğer ülkelerde de denenmeye başlamıştır (Cullather, 2010). 1950 senesinden itibaren Türkiye’de tohum ve ekim teknikleri üzerine tetkik yapan Amerikalı uzmanlar öncelikle mısır ekimi üzerinde durmuş, Harris Smith, Ralph Ward, Martin Hanmeir, R.W Jurgenheimer ve Dr. Jenkins gibi isimler mısır üretimine dair raporlar hazırlamıştır (Brandow, 1957). Türkiye’deki toprağın yapısı ve üretim altyapısı dikkate alınmış, temel gıda maddeleri olan mısır ve buğday üretimine odaklanılmıştır. Gıda ve Tarım Örgütü (FOA) adına Türkiye raporu hazırlayan Eckhardt’ın önerileri doğrultusunda 10 farklı bölgede 30’a yakın farklı mısır tohumu uygulanmaya konulmuştur (Hanmeiser, 1953). Tarım bakanlığının nezaretinde sürdürülen denemelerden daha iyi verim alabilmek almak için bazı Türk çiftçilerin hibrid tohum kullanımını öğrenmesi amacıyla yurtdışına gönderilmesi planlanmıştır. (Hanmeiser, 1953). Hibrid mısır tarımının yaygınlaştırılmasını kolaylaştırılarak çiftçilere yeni tohum dağıtılmış, mısır ekimi yapılan Samsun, Ordu, Adapazarı, Ankara ve diğer bazı şehirlerde ekim deneme istasyonları kurulmuş, süreci takip etmesi için hükümet tarafından Ulusal Mısır Komitesi ihdas edilmiştir. 1951 ve 1952 senesinde bu tohumlardan 1000’in üzerinde çiftçiye tedarik sağlanmış, yapılan çalışmalar sonucunda Türkiye’deki mısır ekiminin %75’inin hibrid tohum ile ekilmesi hedeflenmiştir. Ancak Amerikalı uzmanlara göre Türk çiftçisi yeni tarım tekniklerini, sulama araçlarını ve özellikle traktörü yeterince verimli olarak kullanamamış, bu durum hibrid tohumlardan elde edilen hasadı etkilemiştir (Forsberg, 1957) Bu tecrübelerden sonra Amerikalı uzmanlar teknoloji transferi ile birlikte Türkiye’deki çiftçilere yeni aletleri daha yaygın ve etkili kullanmaları için eğitim vermeye odaklanmışlardır. Yine Amerikalılar tarafından yapılan istatistiksel değerlendirmelere göre üretimin artırılması ve çeşitlendirilmesini hedefleyen projelerden olumlu neticeler alınırken, halkın temel besinlere ulaşımının kolaylaştırılması sağlanmıştır.

Amerikalı uzmanlarla birlikte çalışma kültürü Demokrat Parti döneminden sonra devam etmiş, 1964 senesinde henüz CHP hükümeti iktidarda iken Amerika’dan gelen yetkililere Denizli bölgesindeki tarımsal üretime dair rapor hazırlanmıştır. 1960’larda İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki

buğday üretimine dair hazırlanan bir raporda John Hill eldeki teknik altyapı ve toprak yapısı ile istikrarlı bir verim elde etmenin çok zor olduğunu not etmiştir (Program and Policy, 1943-1970). Rockefeller Vakfı'nın kurumsal olarak tarımsal kalkınmaya destek sağladığı projelerin 1970'den sonra ağırlık kazandığını söylemek mümkündür. Türkiye'deki programlar özelinde öne çıkan isimler vakfın uzmanlarından Bill Wright ve Charles Mann olmuş, özellikle Mann'ın yürüttüğü buğday ekimini geliştirme projesi dâhilinde birçok ilde deneme istasyonu kurulmuştur. Buğday ekimini takip istasyonları bölge ve şehir bazlı değerlendirmeler sunmuş, çiftçilerin ekim teknikleri, tohum çeşitleri ve sulama yöntemleri not edilmiştir (Mann, "Field Office"; Zajicek, 2019). 1950'lerden 1970'lere kadar geçen süreye rağmen raporlarda Türkiye'deki ekim teknikleri ve çiftçilerin alışkanlıklarına dair benzer değerlendirmeler yer almış, sulama tekniklerinin yetersizlikleri üzerinde durulmuştur. 1971 sonrası siyasi gelişmeler ile birlikte koalisyon hükümetlerinin sık değişmesi Amerikalılar açısından da soru işareti doğurmuş, hangi yetkili ile çalışabileceklerine dair değerlendirmeler yer almıştır. Ancak özellikle Rockefeller'in desteklediği Buğday Geliştirme Programı ve istasyonlar faaliyetlerinde devam etmiş, değişen tarım bakanlıklarına rağmen herhangi bir aksama olmamıştır (Program and Policy, 1943-1970). Örnek olarak, Milliyetçi Cephe döneminde tarım bakanlığına gelen MSP'li Korkut Özal bu faaliyetlere desteği devam ettirmiştir. Özetle, 1970 sonrasında da hükümet ve bakanlardan bağımsız olarak tarımsal kalkınma projelerindeki Amerikan ortaklığı devam etmiştir.

Diğer taraftan, 1965'ten itibaren Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkilerde sıkıntılar artmaya başlamış, İsmet İnönü'nün başbakanlığı döneminde gönderilen Johnson Mektubu, Süleyman Demirel döneminde yaşanan Haşhaş krizi ile birlikte kamuoyunda Amerikan karşıtı görüşler yükselmiştir (Milliyet, 1964; Uslu, 2003, s. 49-50). Siyasi gerginliklere ilaveten aydın ve bürokrat kesim arasında Türkiye'nin Amerika'ya "bağımlılığını" eleştiren, dönemin dünyadaki diğer sol hareketleri ile paralel ivme kazanan güçlü bir fikri muhalefet oluşmuş, bu cereyanlar gençler arasında popülerlik kazanmıştır (Atılğan, s. 615-630; Yön, 1961; Landau, 1974, s. 10-11; Ünüvar, s. 811-847; Feyizoğlu, 2010, s. 60). Amerikan siyaseti açısından da 1945 sonrasındaki elverişli ortamın aksine 1960'larda Ortadoğu, Latin Amerika ve Avrupa'da Amerikan muhalifi akımlara karşı koymak zorlaşmıştır. Netice olarak, Türkiye'de görev yapan Amerikalı personel sayısı 1950'lere oranla azalmış, Amerikalı uzmanlara karşı siyaset ve bürokraside direnç oluşmaya başlamıştır. Rockefeller ve Ford Vakfı raporlarında da bahsi geçen bu değişim Amerikalı vakıfların Türkiye faaliyetlerini etkilemiş, 1970 senesinden sonra Türkiye'yi birçok proje kapsamında çıkaran Rockefeller Vakfı yatırımlarını tarım alanına odaklı olarak sürdürmeye devam etmiştir.

Tarımsal Kalkınma, İdare Eğitimi ve Boğaziçi Üniversitesi

1863 senesinde Cyrus Hamlin ve Christopher Rhinelander Robert'in işbirliğinde İstanbul'da faaliyete başlayan Robert Koleji Amerikan misyonerlerin yurtdışında açtığı ilk eğitim kurumlardan bir tanesi olmuştur. Cumhuriyet döneminde yapısı değişen okul daha çok Müslüman öğrencilere eğitim veren bir kurum haline gelmiş ve yükseköğretim diploması veren yeni birimlere sahip olmuştur. Robert Koleji'nin dönüşümünde özellikle 1950'li yıllarda Rockefeller Vakfı'nın hatırı sayılır bir finansal desteği ile birlikte kurulan yeni fakülteler ve sağlanan ekipmanlar etkili olmuştur (Correspondence, Statements, Memoranda, U. S. Government Funds, 1956-1958; Robert College Turkish Faculty Training). Ancak okulun artan masrafları ile birlikte 1960'larda yükselen Amerikan karşıtlığı Robert Koleji'nin sağladığı Amerikan fonlarında da daralmaya sebep olmuş, Rockefeller Vakfı'nın proje destekleri de giderek kısılmıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel konuya somut bir çözüm sunamazken Robert Koleji'nin akıbeti meselesi Türk-Amerikan ilişkilerinin seyri ve Türkiye'deki iç politika açısından dikkat çeken bir mesele haline gelmiş, okulun mezunları arasında önemli pozisyonlarda bulunan Bülent Ecevit, Kasım Gülek, Bülent Eczacıbaşı gibi isimler sürece dâhil olmuştur (Kuran, 2013, s. 22-24; Franklin, 1963). 12 Mart muhtırası ile Adalet Partisi yönetimi istifa etmek durumunda kalmış, yeni kurulan kabinede Milli Eğitim Bakanlığına eski bir asker olan Şinasi Orel getirilmiştir. Askerliği döneminde Robert Kolej'de düzenlenen İngilizce kurslarına katılmış ve okulun yapısına hâkim bir isim olan Orel Robert Koleji'n yerine yeni bir üniversite kurulması fikrini savunmuştur (Kuran, s. 30-32). Netice olarak Boğaziçi Üniversitesi 1971 senesinde kurulmuş ve Robert Koleji'nde müdür yardımcılığı vazifesinde bulunan Aptullah Kuran üniversitenin ilk rektörü olarak atanmıştır. Ancak Kuran'ın karşılaştığı ilk sorunlardan bir tanesi Üniversite'de göre yapan yabancı hocaların maaşları olmuş, bunun için ek kaynak talebi amacıyla Amerika'ya gitmiş ve hem Rockefeller hem de Ford Vakfı yetkilileri ile görüşmelerde bulunmuştur. Kuran bu temaslarında Rockefeller Vakfı'dan artık yardımları daha az gelişmiş ülkelere yöneltecekleri ve Türkiye'deki projeler için yeni destek sağlayamayacakları cevabını almıştır. Rockefeller'ın aksine Ford Vakfından kısmi bir yardım vaadi alan Kuran aslında uzun vadede Amerikan kurumlarının ekonomik yardımına dayalı planlama yapılmaması gerektiği kanaatine varmıştır (Kuran, s. 50-55). Ancak bu temaslardan kısa süre sonra Rockefeller Vakfı farklı bir proje kapsamında Boğaziçi Üniversitesi ile yeni bir program geliştirmek amacıyla okul yönetimi ile temasa geçmiştir.

Türkiye Rockefeller Vakfı'nın tarımsal üretime destek programlarından uzun süredir faydalansa da Vakıf 1970'daki yıllık raporunda "Yeşil Devrim" sürecinde

tarımsal kalkınma adına gerçekleşen dönüşümleri ele almış ve Türkiye dâhil olmak üzere ülke bazlı analizler paylaşmıştır (Rockefeller Foundation, 1970). Rockefeller Vakfı yönetiminin genel yaklaşımına göre tarımsal üretimdeki hızlı artışta sağlanan başarılar sadece teknik gelişmeyi değil aynı zamanda yoğun bir eğitim programlamasını gerektirmiştir. Yine vakıf 1970'lerin ikinci yarısından itibaren kamu sektöründeki yönetim kültürünün gelişmesi için desteklerini arttırmayı tercih etmiş, bu çerçevede Türkiye'deki olası programlar için de yeni destekler sağlaması mümkün hale gelmiştir. Vakıf yönetimi 1977 senesinde aldığı kararla gelişmekte olan ülkelere işleme ve iş idaresi eğitimlerinin desteklenmesi için \$500.000'a yakın bir bütçe ayırmış, bu kaynakların önemli bir kısmı Afrika'daki ülkelere verilmek üzere planlansa da Türkiye de plan kapsamına dâhil edilmiştir.²

Türkiye'de kamu sektöründeki yöneticilerin eğitimi için Tarım Bakanlığı ile işbirliği birlikte Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Araştırma ve Uygulama Enstitüsü bünyesinde yürütülecek bir program öngörülmüştür. 1975 senesinde açılan Enstitü'nün kamu sektörünün daha etkin ve verimli idare edilebilmesi amacıyla tasarlanacak bu program için uygun kurum olacağı düşünülmüş, Üniversite rektörlüğü de öneriye destek vermiştir (Management Training Programs, 1976-1982). 1977 senesinden itibaren 3 sene devam etmesi öngörülen bir program tasarlanmış, bunun için de Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Araştırma ve Uygulama Enstitüsüne verilmek üzere \$15.000'lık bir bütçe ayrılmıştır. Program dosyasındaki değerlendirmelere göre kalkınma projelerinde yer alabilecek yöneticilerin daha iyi eğitilmesini ve kamu kaynaklarının daha doğru yönetilmesini sağlayacak öğrenim materyallerinin hem Lisans ve hem de Yüksek lisans programları için hazırlanması amaçlanmıştır.³ İlk aşamada 1978 senesinde iki günlük bir konferans düzenlenmiş, Bakanlık yetkilileri ve Boğaziçi Üniversitesinin öğretim elemanları özellikle tarımda tedarik sistemi ve verimliliğin artırılması odaklı görüşmeler yapmıştır. Bu süreçte vakıf yetkilileri Boğaziçi Üniversitesinden Demir Demirgil, Ahmet Koç ve Özer Ertuna ile irtibatta olmuş, aynı zamanda Çukurova Üniversitesinden bazı yetkilileri de bölgedeki faaliyetleri takip etmiş, akademisyenler Adana, Konya gibi şehirlerde seminerler vermiş, bu seminerlerde çiftçilerin meseleleri ve tarımsal üretime dair yapılabilecekler ele alınmıştır. Rockefeller yetkilileri seminerlerin içeriklerini takip etmiş, zaman zaman seminer konularını yenilenmiştir (Management Training Programs, 1976-1982).

---

² Bu çerçevede Cenevre'deki Pan Afrika Kalkınma Enstitüsü \$100.000'a yakın bir bütçe ayrılmıştır.

³ Proje GA COH 7927 kodu ile dönemin Vakıf yetkilileri Kenneth Van Cleaf ve John A Pino tarafından onaylanmıştır.

Tarım Bakanlığı'nın proje koordinasyon direktörlüğü bu çalışmadan memnun kaldıktan sonra "katılımcı aksiyon" başlığı altında yeni bir seminer dizisi planlanmıştır. Bu da özellikle yerelde eğitim vermeye odaklanan, sahada çalışan çiftçilere ulaşmayı amaçlayan bir program olarak düzenlenmiş, zamanla üretilen bilginin ulusal planlamada kullanılması amaçlanmıştır. İlaveten yine özellikle üretim ve tedarik eğitiminde kullanılmak üzere bir araştırma filmi yapılması hedeflenmiş, ardından Gebze'de yer alan Uygulamalı İşletme Enstitüsü bünyesinde Dünya Bankasının desteğini alarak yeni bir program geliştirilebileceği düşünülmüştür. Rockefeller Vakfı yetkilileri Türkiye'deki projenin üreteceği çıktıları diğer ülkelerdeki emsalleri için de veri sunabilecek önemli bir tecrübe olarak görmüş, özellikle çiftçi davranışlarının anlaşılması için yeni yollar denenebileceğinin altını çizmişlerdir (Management Training Programs, 1976-1982).

Programın odak noktasını buğday ve pamuk üretimi oluşturmuş, bu iki temel ürünün tohumlarının geliştirilmesi, ekilen arazilerin verimi, sulama meselesi, gerekli tarım kredilerinin sağlanması ve en önemlisi tedarik zincirinin oluşturulması gibi konular üzerinde durulmuştur. 1979 senesinde Rockefeller Vakfı Boğaziçi Üniversitesi'ne sağladığı bütçeyi \$25.000 dolara çıkarmış, özellikle tarımsal yönetim alanındaki seminerler üzerinde durulmuştur (Management Training Programs, 1976-1982). Nitekim program 1 senelik uzatma almış, ancak 12 Eylül 1980 darbesi ile birlikte yönetimde meydana gelen değişim sebebiyle Boğaziçi Üniversitesindeki yetkililer tekrar bir uzatma talebinde bulunmuşlardır. Seminerlerin içerikleri de ilgili bakanlıkların değişmesi ve ülkedeki genel siyasi durum ile birlikte dönüşüme uğramıştır (Management Training Programs, 1976-1982).

Programın hazırlanması, geliştirilmesi ve faaliyete geçmesi aşamalarında en önemli rolü oynayan ismin Robert Kerwin olduğu anlaşılmaktadır. Kerwin 1950'lerden itibaren Türkiye'deki birçok Amerikan projesinde farklı görevlerde yer almış, bir dönem Ford Vakfı'nın Türkiye temsilciliği görevine getirilmiş, daha sonra yine başka görevlerde bulunsada hem Rockefeller hem de Ford'un Türkiye'deki faaliyetlerini takip etmiştir (Management Training Programs, 1976-1982; Kerwin, 1976, 1980). Hem proje fikrinin gelişmesini sağlayan, hem de Boğaziçi Üniversitesini devreye sokan ismin Kerwin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kerwin bundan önceki yıllarda da işletme ve iş idaresi alanlarında birçok farklı projeye ön ayak olmuştur (Management Training Programs, 1976-1982). Boğaziçi Üniversitesindeki personelin konu hakkında bilgilendirilip ikna edilmeleri Kerwin'in gayretleriyle mümkün hale gelmiştir. İlgili belgelerde projenin hayata geçirilebilmesinde Robert Kerwin gibi Türk bürokrasisi ve siyasetini çok iyi bilen bir ismin varlığının kilit öneme sahip olduğunun altı

çizilmiş, süreçlerin tıkandığı birçok noktada Kerwin'in şahsi ilişkilerini kullanarak çözüm üretebildiği not edilmiştir. Projenin sonlarına doğru Kerwin'in devreden düşmüş olması 1980 sonrası sıkıntıları daha da zorlaştırmıştır. Rockefeller Vakfı yetkilileri “gelişmekte olan” ülkelerde projeleri sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmenin zorluğundan şikâyet etmiş, bu ve benzeri durumların çözümü için Robert Kerwin gibi isimlere ihtiyaç duyulduğu, bundan sonra benzeri projeler gündeme geldiğinde bunun göz önüne alınacağı vurgulanmıştır.

12 Eylül sonrası karşılaşılan bazı idari sıkıntılar neticesinde Rockefeller Vakfı'nın yardımının gerçekleştirilmesi biraz gecikmeye uğramış, özellikle paraların okula aktarılması ve harcanmasında problem yaşanmıştır. Özellikle Rockefeller'den gelecek olan yardımın Boğaziçi Üniversitesi'ne nasıl aktarılacağı ve nasıl harcanacağı konusunda ciddi zorluklarla ortaya çıkmaya başlayınca vakıf yetkilileri de süreci sonlandırma kararı vermişlerdir. Netice olarak Rockefeller Vakfı yetkilileri proje 1982 tarihine kadar uzatılsa da programı durdurma kararı almış, böylece daha uzun sürmesi planlanan program erken bitirilmek durumunda kalmıştır. Ancak geçen süre zarfında kayda değer bir veri tabanı oluşmuş, çiftçiler ve bölgesel idareciler ile görüşmeleri içeren 30'a yakın video kaydı hazırlanmıştır (Management Training Programs, 1976-1982).

SONUÇ

Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetleri 1930'lu yıllarda başlamış olsa da uzun süre devam eden program ve burs destekleri içerik açısından dönem dönem değişiklik göstermiştir. 1970 sonrası Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki varlığı ağırlıklı olarak tarımsal kalkınma destekleriyle irtibatlı olmuş, bu doğrultuda Türkiye'nin farklı birçok bölgesinde tarımsal üretimi destekleme programları geliştirilmiştir. Aslında Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen uzmanların Türkiye'deki tarımsal projelere dâhil olması ise yine 1950'lerde başlamış, bu destekler farklı kurumlar altında sürdürülmüştür. Sahada Rockefeller Vakfı'nın ağırlık kazanması Türkiye'deki Amerikan yardımlarının göreceli olarak azaldığı bir zamanda başlamıştır.

Vakıf yetkilileri bu eğitim programını hem Türkiye'de, hem de benzeri diğer ülkelerde kullanılabilecek şekilde bir tasarlamıştır. Proje özelinde Boğaziçi Üniversitesi'nin seçilmesi anlaşılabilir bir tercih olsa da ilk aşamada başarılı giden programların zamanla aksamaya başlamasında Türkiye'deki genel siyasi gelişmelerin de etkisi görülmüştür. Rockefeller Vakfı'nın başlangıçta hedeflediği eğitim içeriği tam olarak sağlanamamış, ancak daha sonraki eğitimlerde

kullanılmak üzere materyal üretilebilmiştir. Özellikle sahadaki çiftçilere ve tarımsal üretimde yer alan idareci kadrolara yönelik bu içeriğin 1970'lerin sonu itibariyle yeni ve kullanışlı olduğunu söylemek mümkündür. Aynı dönemde Amerikalı kurum ve uzmanların dünya genelinde gıdaya ulaşım ve yoksulluk meselesi üzerine odaklanmış olmaları Soğuk Savaş'ın siyasi ve ekonomik rekabetinin de yansıması olmuştur. Bu minvalde Rockefeller arşivindeki ilgili kaynakların daha detaylı incelenmesi soğuk savaş ve tarımsal kalkınma çalışmalarına dair yeni veriler sağlayacaktır.

KAYNAKÇA/REFERENCES

A-Arşiv Belgeleri

- Ballantine, D. (1956). Proposal to the Ford Foundation. Robert College Records, Box 42, Folder: 6.
- Brandow, G. E. (1957). Agricultural Development in Turkey. RFA, S.G 1.9-1.13, A 83-87.
- Collins, R. (1926). Public Health in Turkey. RFA, RG 1.1, Series 805, Box 1, Folder 1.
- Correspondence, Statements, Memoranda, U. S. Government Funds 1956-1958. Robert College Records, Box 43, Folder 20.
- Forsberg, C. (1957). Terminal Report. RFA, S.G 1.9-1.13, A 83-87.
- Franklin, C. M. (1963). Report on the Educational and Financial Pro Folder of Robert College and the American College for Girls. İstanbul, Turkey, Robert College Records, Box 42, Folder 16.
- Gunn, S. (1925). Diary of Visit to Turkey: May 5– May 13, 1925. RFA, RG 6.1, Series. 1.1, Box 37, Folder 458.
- Hanmeiser, M. (1953). Hybrid Corn Report, RFA, S.G 1.9-1.13, A 83-87.
- Mann, C. Field Offices. Ankara, Turkey. RFA, Rockefeller Foundation Records, RG 6, SG 19.
- Kerwin, R. (1980). Evaluation of Ford Foundation Science Education Program in Turkey: 1960–1980. FFR, Program Management Cost Files, FA501, Box 6, Folder 7.

Kerwin, R. (1976). Summary Evaluation of the Management and Business Development Program of the Ford Foundation in Turkey, 1952–1976. Ford Foundation Records, FA 739C, Box 350, Reports 008254.

Marshall, J. (1948-1960). Diary. RFA, RG 12.

Management Training Programs in Developing Countries: Bogazici University, Agricultural Public Management, 1976-1982. RFA, Rockefeller Foundation Records, A 84, Subgroup 1.10.

Program and Policy - Food Policy – Reports - Pro FP-6a - Food and Agricultural Policy Documents, 1943-1970. RFA, S.G 1.9-1.13, A 83-87.

Robert College Turkish Faculty Training: 1956–1959, 1961–1967. RFA, Rockefeller Foundation Records, RG 1.2, Series 805 S, Box 2, Folder 12–13.

Milliyet 06 Haziran 1964.

Yön 1 Aralık 1961.

B-Kitap Makale ve Tezler

Adalet, B. (2017). Wheat, land, and politics in cold war Turkey. *Rockefeller Archive Center Research Reports*. Rockefeller Foundation.

Amove, R. (1980). *Philanthropy and Cultural Imperialism*. G.K Hall.

Atılgan, G. (2007). Yön-Devrim Hareketi. Murat Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi*, C.8 içinde, 615-630. İletişim.

Berman, E. (1983). *The Influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy: The Idea of Philanthropy*. State University of New York.

Brogan, H. (2001). *History of the United States*. Penguin.

Buxton, W. (2009). *Patronizing the Public: American Philanthropy’s Transformation of Culture, Communication and the Humanities*. Lexington Books.

Cullather, N. (2010). *The Hungry World: America’s Cold War Battle against Poverty in Asia*. Harvard University Press.

Erken, A. (2018). *America and the Making of Modern Turkey*. Bloomsbury.

Feyizoğlu, T. (2010). *Gençlik Liderleri Konuşuyor*. Ozan.

- Fosdick, R. (1989). *The Story of the Rockefeller Foundation*. Transaction.
- Freely, J. (2000). *A History of Robert College II*. Yapı Kredi.
- Hale, W. (2012). *Turkish Foreign Policy: 1774–2000*. MPG.
- Hartmann, H. (2020). *Eigensinnige Musterschüler: Ländliche Entwicklung und internationales Expertenwissen in der Türkei (1947–1980)*. Campus Verlag.
- Gönlübol, M. (2006). *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919–1965*. Siyasal.
- Karpat, K. (1959). *Turkey's Politics: The Transition To A Multi-Party System*. Princeton University Press.
- Kay, L. (1993). *The Molecular Vision of Life: the Rockefeller Foundation, and the Rise of the New Biology and Caltech*. Oxford University Press.
- Keskin Kozat, B. (2011). Reinterpreting Turkey's Marshall Plan: Of machines, experts, and technical knowledge. Selcuk Esenbel, Bilge Nur Criss, Tony Greenwood, Louis Marazzi (Ed). In *American Turkish Encounters, American Turkish Encounters* (p.198-218). Cambridge Scholars Publishing.
- Krige, J. (2006). *American Hegemony and the Postwar Reconstruction of Science in Europe*. Massachusetts Institute of Technology Press.
- Koçak, C. (1996). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi: 1938–1945*. İletişim.
- Kohler, R. (1991). *Partners in Science: Foundations and Natural Scientists, 1900–1945*. University of Chicago Press.
- Kuran, A. (2013). *Bir Kurucu Rektörün Anıları - Robert Kolej Yüksekokulu'ndan Boğaziçi Üniversitesi'ne*. Boğaziçi.
- Landau, J. (1974). *Radical Politics in Modern Turkey*. E.J.Brill.
- Magat, R. (1979). *The Ford Foundation at Work: Philanthropic Choices, Methods, and Styles*. Plenum Press.
- McGhee, G. (1990). *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine Contained the Soviets in the Middle East*. Palgrave.
- Ninkovich, F. (1984). The Rockefeller Foundation, China, and cultural change. *The Journal of American History*, 70, 799-820.

Rockefeller Vakfı, Boğaziçi Üniversitesi ve Tarımsal Kalkınma Projeleri: 1970-1980

- Parmar, I. (2012). *Foundations of the American Century: The Ford, Carnegie, and Rockefeller Foundations in the Rise of American Power*. Columbia University Press.
- Parmar, I. (2002). American foundations and the development of international knowledge networks. *Global Networks* 2, 1, 13-30.
- Rockefeller Foundation Annual Report*. (1970). Rockefeller Foundation.
- Rose, K. & Erdem, M. (2000). American philanthropy in Republican Turkey: The case of Rockefeller and Ford foundations. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 31.
- Sharkey, H. & Doğan, M.A. (2011). *American Missionaries and the Middle East*. University of Utah Press.
- Sander, O. (1979). *Türk-Amerikan İlişkileri*. Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye Dış Politikası*. Der.
- Uslu, N. (2003). *The Cyprus Question as an Issue of Turkish Foreign Policy and Turkish-American Relations 1959-2003*. Nova.
- Ünüvar, K. (2007). Öğrenci hareketleri ve sol. Murat Gültekinçil (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi*, 8. içinde, 811-847. İletişim.
- Yeşilbursa, B. K. (2011). Bağdat paktı. *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6.
- Yılmayan Millet Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika Birleşik Devletlerine Yaptığı Ziyaretin Kronolojik Hikâyesi ve Seçilmiş Nutuklar: 28 Ocak- 27 Şubat 1954*. (1955). IBM World Trade Corporation.
- Yorgancıoğlu, D. (2010). Reconstructing the Political and Education Contexts of the Metu Project. Doktora Tezi. ODTÜ. Mimarlık Fakültesi.
- Zajıcek, T. (2019). Green revolution on Dryland: The Rockefeller Foundation and the Turkish wheat and training project, 1970-1982. *Rockefeller Archive Center Reports*. Rockefeller Foundation.
- Zunz, O. (2012). *Philanthropy in America: A History*. Princeton University Press.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: This article aims to investigate the involvement of the Rockefeller Foundation in Turkish agricultural development. In particular, it focuses on the Rockefeller-funded training program for agricultural management at Boğaziçi University in the late 1970s. The study discusses how personal networks among the Rockefeller officers, university scholars, American experts, politicians, and bureaucrats shaped the management of available resources, food policy and agricultural development in Turkey.

Method: The Rockefeller archives contain a rich amount of files about the planning and implementation of agricultural projects in Turkey. It also involves the reports and personal observations of the Foundation officers who took place in these programs. The archives contain various other collections from relevant institutions, including the Ford Foundation, USAID, and FOA, which deal with projects and reports about agricultural development in Turkey as well. This monograph relies on the Rockefeller Archive sources and focuses on the project reports of agricultural management. It presents a careful examination of available records and uses secondary sources, including personal biographies, related to the study of agricultural modernization and development in Turkey. The study mainly benefits from the field reports, project files, official correspondences, and diaries of the Rockefeller officers.

Findings: The Rockefeller projects in the improvement of agricultural production started to receive more funding, especially after 1950 and Turkey became one of those countries where Rockefeller-funded projects were initiated. Actually, the Rockefeller Foundation's presence in Turkey dated back to the late 1920s, but the focus of the early Rockefeller grants rather lay with the medical services and social sciences. After 1960 the Rockefeller Foundation aimed to improve the volume of wheat and corn production, and established stations in several towns in Anatolia. In time the Foundation officers put more emphasis on the training of personnel in the field, which would help realize more efficient use of available sources. Therefore, in the late 1970s, the Foundation officers proposed to initiate a training program for the management of agricultural resources in Turkey. They asked Bogazici University to take the role of a local partner to coordinate program seminars. The training program was carried out mainly thanks to the support of bureaucrats and certain American experts who were living in Turkey for a long time, but due to political turbulence in Turkey in the early 1980s, it was suspended. Political developments during the Cold War

Conclusion: Since the early 1960s the Rockefeller Foundation initiated various global programs for the improvement of agricultural production. The article

reveals that the Foundation became heavily involved in the planning of agricultural production and management of available resources in Turkey in the 1970s. It also shows that the Turkish officers were eager to collaborate with the American experts, and shared a similar understanding for the future of agricultural modernization in Turkey. It can be said that Turkey as a strategic partner in the region for the United States during the Cold War benefited from the transfer of technological know-how, but we need a more nuanced examination of the impact of this relationship on the development and planning of Turkish agriculture.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	26.02.2024	Submitted date
Kabul tarihi	22.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Türkmenoğlu Köse D.& Duman B. (2024), Aydınlarla Farklı Bir Bakış: Cemil Meriç. Eleştirel Aydın Yaklaşımı Üzerinden Cemil Meriç'i Ele Almak. *Journal of History School*, 71, 2120-2141.

AYDINLARA FARKLI BİR BAKIŞ: CEMİL MERİÇ ELEŞTİREL AYDIN YAKLAŞIMI ÜZERİNDEN CEMİL MERİÇ'İ ELE ALMAK¹

Dilşad TÜRKMEÑOĞLU KÖSE² ve Büşra DUMAN³

Öz

Çalışmada ulaşılmak istenilen amaç, aydın kavramının hem Türkiye'deki hem de dünyadaki gelişimini göz önünde bulundurularak, Cemil Meriç'in aydınlara bakışı üzerinden farklı bir değerlendirme sunmaktır. Toplamda üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde genel olarak aydın kavramı ele alınmıştır. İkinci bölümde Meriç'in hayatı ve onun aydın kavramına bakışı dile getirilmiştir. Son bölümde ise Meriç'in aydını hangi noktalarda eleştirdiği, aydın hakkında neleri mesele edindiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada nitel bir araştırma şeklinde yola çıkılmış, Meriç'in hem batı hem de doğu aydını için sunduğu fikirler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu incelemeler yapılırken doküman analizinden faydalanılmış ve tarihsel-betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda aydın kavramına yüklenen birden çok anlam, ortak bir çatı altında toplanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Meriç özelinde aydın kavramı ve aydın kavramına ilişkin fikir dünyası değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmanın Meriç'in aydın kavramına ve aydınlara yönelik ortaya koyduğu eleştirel yaklaşımları ele alması bakımından literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Entelijansiya, Münevver, Cemil Meriç, Yabancılaşma.

¹ Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50.

² Doç. Dr. dturkmenoglu@sakarya.edu.tr Orcid: 0000-0003-2363-3639

³ SAÜ, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, busra.duman5@ogr.sakarya.edu.tr Orcid: 0000-0002-1185-1199

A Different View of Intellectuals: Addressing Cemil Meriç Through Cemil Meriç Critical Intellectual Approach

Abstract

The aim of the research is to present a different evaluation through Cemil Meriç's view of intellectuals, taking into account the development of the concept of intellectual both in Türkiye and in the world. The first part of the study, which consists of three parts in total, deals with the concept of intellectual in general. In the second part, Meriç's life and his view on the concept of intellectuals are discussed. In the last part, it is tried to express at which points Meriç criticizes the intellectual and what he takes issue with about the intellectual. The study is based on a qualitative research and the ideas Meriç presents for both western and eastern intellectuals are analyzed comparatively. While making these examinations, document analysis was utilized and historical-descriptive analysis method was used. As a result of the analysis, multiple meanings attributed to the concept of intellectual were tried to be gathered under a common roof. In addition, the concept of intellectual and the world of ideas related to the concept of intellectual were evaluated in Meriç. It is thought that the study will contribute to the literature in terms of Meriç's critical approaches to the concept of intellectual and intellectuals.

Keywords: Intellectual, Intelligentsia, Savant, Cemil Meriç, Estrangement.

GİRİŞ

Aydın içinde bulunduğu toplumu yansıtan, sınıfları yönlendirmeye ve bilinç uyanışına yardımcı olmaya çalışan kesim olarak karşımıza çıkar. Bugüne kadar birçok kavramda olduğu gibi, aydın kavramı hakkında da çok farklı tanımlar yapılmıştır. Aydın kim olduğu, ne iş yaptığı, sınıfsal kökeninin ve toplumsal aidiyetinin ne olduğu, kimin için çalıştığı veya neye hizmet ettiği gibi sorular sürekli tartışılmıştır. Bu tartışmaların gidişatını değiştiren genellikle ideolojiler olmuştur, zira her ideoloji bu kavrama farklı kapıdan bakmayı tercih etmiştir. Siyasal iktidarların bilgiyle ve bilgiye sahip olan kişilerle ilişkisi insanlık tarihi boyunca süren ilerleyişte çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Sümerlerin beş bin yıl önce yazıya ulaşması ile öncelikle büyücüler ve dönemine göre şamanlar, âlimler, rahipler, sofistler ve filozoflar hem yaşadıkları yer içerisinde hem de iktidarlarda önemli yerlere gelmişlerdir. Çünkü hangi dönemde olursa olsun bazı bilgileri elde etmiş kişiler her zaman sınıfsal bir ayrıcalık elde etme gücünü ellerinde bulundurabilmişlerdir. Bu kişilerin halka desteğinin yanında iktidarın ihtiyaç duyduğu insanlar olarak görülmesi de çok zaman almamıştır. Yönlendirme başarıları keşfedilince iktidar sahipleri onları ellerinde tutmak istemişlerdir. Böylece bilginin ideolojik meşrulaştırma yetkisi ile beraber iktidarlar bunu kontrol edebilir hale gelmiştir. Raymond Aron'un da dediği gibi

aydınlar alelade insanlardan daha yetkili olmak iddiasındalar. Fakat daha az yetkililerdir, çünkü karar verme iradeleri meseleleri her açıdan görmek istemeleri ile esası görememelerinden kaynaklı olarak daha azdır (Aron, 1979, s.290). Aslında bu sebeple aydınların tarafsız kalamadığı düşünülebilir. Aydın kabul edilen kesimler kültürel bir sermayeye sahip olsa da iktidara karşı duruşları her yerde farklılık göstermiştir. Aslında bu sebeple aydınlar tarafsız kalamamışlardır ve bir ideolojiye yakın durmak durumunda olmuşlardır. Aydın kabul edilen kesimler kültürel bir sermayeye sahip olsa da iktidara karşı duruşları her yerde farklılık göstermiştir. Fakat yine de ayırt edici bir özelliğe sahip oldukları söylenebilir; Özgür, sorgulayıcı, aykırı ve muhalif olmaları gibi. Tanım olarak ortak bir noktaya hala varılamamış gözükmelerine rağmen yapılan yorumlarla kolayca fikir sahibi olunabilir. Entelektüel kavramının siyasal bağlamda ele alınması bakımından Dreyfus davası büyük önem arz etmektedir⁴. Bu bağlamda bu çalışma ile Meriç'in aydın kavramına bakışı, Türkiye'de bu kavramın oluşumu, Meriç'in bu hususta getirdiği eleştirileri ortaya koyma amacı söz konusudur.

Literatüre bakıldığında Meriç ve aydın ilişkisi üzerine birçok çalışmanın⁵ olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmaların aydın kavramına eleştirel olarak bakıyor olsa da, bir aydın olarak Meriç'e ve eserlerine eleştirel yaklaşma noktasında sınırlı kaldığı söylenebilir. Ayrıca ele alınan eserlerin bu çalışmada amaçlandığı gibi Meriç'in aydınlara bakışına kavramsal bir analiz getirilmediği izlenmiş ve çalışmanın bu açıdan özgün bir niteliğe sahip olacağı düşünülmüştür.

---

⁴ Casuslukla suçlanan Yüzbaşı Dreyfus yaşam boyu hapis cezasını çekmek üzere 1895'te Şeytan Adası'na gönderilmiştir. Mahkumun Fransa'da yaygınlaşan Yahudi düşmanlığının kurbanı olduğunu anlayan Emile Zola, davanın yeniden görülmesi için savaşı... Gül Baysan, "Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaşçısı Zola", Hacettepe Üniversitesi edebiyat Fakültesi Dergisi Cilt:19, Sayı:1, ss: 181-195.

⁵ Eserler için bkz. Songül Olağ Ercan, *Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in Görüşlerinde Aydın ve Modernleşme Meselesi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2020. Abdullah Bayındır, *Cemil Meriç'te Aydın Kavramı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2004. İbrahim Özler, *Cemil Meriç'te Aydın Problemi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000. Vedat Özcan, *Cemil Meriç'te Aydın Eleştirisi*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999. Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018. Adem İnce, *Bir Fikir Arkeoloğu: Cemil Meriç*, Bir Yayıncılık, İstanbul 2019. Esra Nar, *Gerçek Aydın Cemil Meriç*, Mecaz Çocuk Yayınları, İstanbul 2022. Mirza Muhammed Atan, *Bu Ülkenin Aydınlik Nöbetçisi Cemil Meriç*, Epona Kitap Yayınları, İstanbul 2020. Mustafa Armağan, *İrfana Açılan Gözler: Cemil Meriç*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021.

YÖNTEM

Araştırmada farklı disiplinleri bir araya getirerek bütüncül bir bakış açısı ile yaklaşmamızı sağlayan nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Ele alınan problematik, kendi içerisinde yorumlayıcı bir tarzda ele alınmış ve konu bağlamındaki kavram ve olaylar, kişilerin atfettiği şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra araştıran kişi odağında ilerleyen bir araştırma süreci olduğundan öznel bir araştırma olarak karşımıza çıkmıştır. Fakat olaylar ve kavramlar gerçekliği bozulmadan ele alınmış, yalnızca analiz edilerek yorumlanmıştır.

Doküman analizinden faydalanılarak yola çıkılan bu araştırmada, kavramlar ve olaylarla ilgili bilgiler içeren belgeler ayrıntılı bir şekilde taranmıştır. Taranılan belgelerden alınan bilgiler bir araya getirilerek bütünlük oluşturulmaya çalışılmıştır. Literatür taramasını da kapsayan bu teknikle belgelerin sistematikleşmesi sağlanmıştır. Bir diğer yöntem olarak kullanılan içerik analizi ile birlikte de toplanan veriler ayrıntılı şekilde incelenmiştir. İçerik analizi ile bir araya getirilen ve birbiriyle ilişkili olan bilgiler yorumlanarak okuyucuya aktarılmıştır. Bunun devamında da bulgular arasında neden-sonuç ilişkileri kurularak bazı olgular arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Betimsel içerik analizi yöntemi kullanılarak, seçilen konuda ki birbirinden bağımsız bilgiler incelenip biraraya getirilmiştir. Böylelikle o konudaki genel kanılar ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlarla da düzenli bir bilgi sunulması ve sonraki araştırmalara yön verilmesi hedeflenmiştir.

BULGULAR VE YORUM

1. Aydın Kavramı ve Türkiye’de Aydın

Aydın, 17. Yüzyılda Fransızca ‘*éclairé*’ kavramından oluşmuş bir kelimedir. Kök olarak ‘zihni aydınlanmış kişi’ anlamına gelirken Türkçe’ye Tanzimat Dönemi’nde ‘*münevver*’ olarak aksettirilmiştir. Genel bir çerçeve ile bakıldığında aydın, Batılı bir oluşum olarak karşımıza çıkan entelektüelin yerindedir. Anlamsal bağlamda aydınlandırılmış ya da nurlandırılmış insan tipi olan aydın; genellikle kim olduğundan çok, sahip olduğu özellikler ve politik yaşamdaki tutumu açısından ilgilenilen bir kavram olmuştur. Bu konuda Gramsci’den Benda’ya, Said’ten Sartre’ye kadar birçok fikir insanı, aydının özgün kimliğini onun hakikatle olan ilişkisi çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu konuda araştırma yapan birçok düşünürün hem fikir olduğu husus ise aydının, kendi yaşadığı çağa tanıklık eden, var olan egemen fikre karşı tavrı gösterebilen, değer yargılarının ortaya koyduğu kalıplarla düşünmeyen ya da düşündüklerini korkmadan

açıklayabilen kimse olarak görülmesidir (Duman, 2018, s.62). Fakat aydın kavramına ikame olarak kullanılan entelektüel ve münevver kavramları da karışıklıklara sebep olmuştur. Zaman içerisinde düşünürler ve sözlüklerin de entelektüel, aydın ve münevver kelimeleri için aynı anlamı taşıdığını ifade ettikleri görülmüştür. Bahsi geçen kavramlar “kültürlü, bilgili ve ileri görüşlü kimseler” olarak bir ortak noktada buluşmuş ve bu kavramlar, tarihi sıralama sürecinde de farklılık göstermişlerdir (Özcan, 2012, s.45). Batı’da aydın ideal bir dünya tasarlamaya çalıştığı için reformcu, özgün, yaratıcı ve evrenselcidir. Anlattıklarının dinleyenlerce memnuniyet yaratması değil, bazı konuların altı çizilerek insanlara kabul ettirilmesi önemlidir. Çünkü eleştirel bir yapıya sahiplerdir (Köse D. T., 2021, s.22-24). Marksist bakış açısı ile aydınlığa değinen en önemli isimlerden birisi olarak Gramsci karşımıza çıkmaktadır. Entelektüelin iki sınıf şeklinde ele alınabileceğini söyleyerek geleneksel ve organik entelektüel kavramını ortaya atmıştır. İlk grup adından da anlaşılacağı üzere sanatla ve bilimle ilgilenenler; öğretmen, papaz, yönetici, bilgin, bilim insanı, teorisyen, felsefeci gibi daha geleneksel kurumlarda geleneksel rollerini devam ettiren kimselere imada bulunur. Oysa organik entelektüeller sınıfı, toplumsal hegemonyayı ve politik yönetimi sağlayanlardır (Tiryaki, 2014, s.166). Yine ayrımlar yaparak ilerleyen Gramsci Doğu’da ve Batı’da da aydınların farklı şekilde varlığını sürdürdüğünü söylemektedir. Batı’da kitlelerin rızasının olduğu konsensüslerden söz ederken Doğu’da rıza durumunun söz konusu olmadığını dile getirerek meydan savaşlarına dikkat çeker. Julia Benda’nın da önemli bir yere sahip olduğu bu konudaki fikri, modern aydınlara yönelttiği eleştirilerdir. Zamanla aydınların adalete olan hizmet duygularından kopup, çıkara yönelik hareket ettikleri ve bu hırsların en yaygın olanının da burjuvazicilik olduğunu söylemiştir. Öte yandan Foucault; aydının özel bir tarzedindiğini ve daha spesifik konulara yönelmeye başladığını savunmuştur. Aynı şekilde aydının değişen bu tarzına Baumann da dikkat çekmiş, yasa koyucu yerine yorumlayıcı olduklarını dile getirmiştir. Çünkü aydınlar zamanla açıklamaktan ziyade anlamaya yönelmişlerdir (Aydın İ. , 2021, s.401-408). Sonuç olarak Batı’da 19. ve 20. yüzyılda aydınlar ideal olanı ararken, Modern Çağ’da yönetici elit kadrosundan sıyrılarak eleştirmen olmuşlardır. 21. yüzyıla gelindiğinde ise artık ideolojilerin bagajlarını boşaltarak sığılması ile aydınların büyük çoğunluğunun da buna göre şekillenmeye başladığı görülmektedir. Ancak yaşanan bu süreç Batı aydını için uygun bir betimleme ortaya koyuyor gibi gözükse de, Türk aydını için aynı betimleme ve analizi yapmak uygun olmayacaktır.

Türkiye’de aydınların gelişimini görebilmek için Osmanlı’dan başlamak gerekmektedir. Klasik dönemde ulema sınıfı aydınlar olarak görülmüş ve daha çok dini eğitim vermeye çalışmışlardır. Aydınlar bu dönemde iktidarın getirdiği

politikalara dini açıdan meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Fakat belli bir zaman içerisinde Osmanlı'nın Avrupa karşısında gerilemesi, ardından kurumları modernleştirmeye çalışması ve eğitim reformu gibi yeniliklerle ulema sınıfı gücünü yitirmiştir. Ulemalardan sonra gelen aydınlar 'Çevre Aydını' tipolojisi içine yerleşmiştir. Bu tipolojide aydınlar kendi toplumu ile ilgilenmektense ideal olarak algıladığı (Batı) toplumların sorunlarına değinmişlerdir (Köse D. T., 2021, s.30). Tanzimat Dönemiyle birlikte, Osmanlı aydını yeni bir çaba içine girerek devletin içine düştüğü durumu ortadan kaldırmaya, hürriyet, eşitlik ve adalet istemi ile Osmanlı'yı Batılılaştırmaya yeltenmiştir. Böylelikle aydınlar, devlet memuru sıfatlarıyla aslında devlete muhalefet etmiştir. Özellikle de Cumhuriyet dönemiyle beraber yeni kurulan rejim, kendilerinin 'organik' aydını kurulum süreciyle ortaya çıkarmıştır. Böylelikle Çevre Aydını'ndan kopulmuştur. Araştırmalara göre, Türkiye'de aydının meşrulaştırıcı dayanakları farklı konuma gelse de genelde iktidarın yanında yer almışlardır. Fakat Batı'ya bakıldığında, iktidarla herhangi bir bağı bulunmaması, her koşulda hakikati söylemekten geri durmaması dikkat çekmiştir. Bab-ı Ali'de kurulan tercüme odaları aydınlar için önemli bir konumdur. Hatta Osmanlı aydınlarının burada doğduğu söylenmektedir. Böylece hep yönetimin yanında yer alan aydınlar ilk kez Kuleli Vak'ası ile başkaldırmışlardır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti de bu koşullarda çıkmıştır. Yeni Osmanlılar Türk aydını için bir prototip oluşturur ki, Osmanlı aydını, Batı entellektüelininkinden çok farklı durum içerisinde tarih sahnesine çıkmıştır (Genç, 2007, s.135-146). Ancak Yeni Osmanlılardan Jöntürkler'e geçişte bir değişim söz konusudur. Artık aydınlar eylemsel davranmaya başlamışlardır. Dolayısıyla düşünsel muhalefetin eyleme dönüşmüş hali Jön Türklerde görülmektedir. Yine de Jön Türkler'in Yeni Osmanlılar'dan miras aldıkları siyasi ve iktisadi fikirler de, 'anayasacılık' ve 'Osmanlılık' kanalıyla devleti kurtarma çabalarıdır.

Türk aydını, Osmanlıda "devleti korumak", Tanzimat'ta "devleti kurtarmak" ve Cumhuriyet'te de "devlet kurmak" gibi amaçları olduğunu savunmuşlardır. Öte yandan Cumhuriyet dönemi aydınları genel olarak üç kutuplaşma içinde ele alınmıştır: İlk dönem tanım olarak paranoyak kutup, ikinci dönem tanımlandığında şizofrenik kutup ve son dönem ise milliyetçi anti-batıcılık ve heterojenleşen toplum yapısı. İlk dönem devletçi bir ideolojiye sahipken Kurtuluş Savaşı zihniyetinin dönemde revaçta olması ve sanayi-öncesi bir Türkiye ekonomisine, yani ithal ikameciliğe karşılık geldiğinden paranoyak kutupken ikinci dönem zamansal olarak 1980 sonrası dönemdir. Bu dönem sanayileşmiş, dışı açık ve hem sanatsal alanda hem de rasyonel alanda bir parçalanmışlık söz konusu olduğundan şizofrenik kutuptur. Son dönem ise çokluk bir parçalanmışlığın ortaya çıkarttığı parano-şizofrenik bir süreç söz konusudur

(Akay, 2006, s.37-38). Yakın döneme baktığımızda ise Cumhuriyet Dönemi aydınlarının iki temel özelliği karşımıza çıkmıştır: ‘Halktan kopuk oluşu ve devleti inşa çabası’. Erken Cumhuriyet döneminde ülkenin geri kalma problemi bir zihniyet meselesi olarak görülmüş ve aydınlar devrimi savunarak bürokratik ve askeri kimlikleriyle pozitivist ideolojiden hareketle yeni bir devlet inşa etmeye kalkışmıştır. Türk toplumunu muasır medeniyet seviyesine ulaştırarak şeyin çağdaşlaşmadan geçtiğine inanmış, enerjilerini laik ve seküler devlet için harcamışlardır. Dönemin Kemalist modernleşme projesinin dayanağı olan ve cumhuriyetin kuruluşunda aktif rol oynayan aydınlar, halkı aydınlatmak ve terbiye etmek gibi bir misyon edinmiştir. Oysa gerçek aydının görevi, kurtarıcı aramak değil, kurtarıcı olmaktır. Başkalarını kurtarmak için uğraşmaya üşenseler bile, kendi kendini olsa da kurtarma gücüne sahip olmalıdır (Ecevit, 1956, s.3). Zamanla aydın, düşünce ve eylemlerini halka rağmen ama halk için savunmaya başlamıştır. Fakat bu durum aydının halktan kopmasına ve kendi kültürüne yabancılaşmasına sebep olmuştur. Bu topluma yabancılaşma meselesinin bir diğer nedeni de devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin kopuk olmasıdır. Aydın-toplum arası bu durumun bir diğer nedeni de isteyerek ya da istemeyerek içinde buldukları aşırı batılılaşmadır. Sonuçta Cumhuriyet aydını sivil değil, bürokrat yani devlet memuru olmuştur. Böylece aydının var oluşu da devlete bağlanmıştır. Durum böyleyken devlete muhalefeti de sınırlanmak zorunda kalmıştır. Batıdakilerin aksine Türk aydını devletin ‘organik aydınıdır’. Bu anlamda Türk aydının karakteristik özellikleri; devletin taşıyıcısı ve koruyucusu göreviyle bürünmüş, Batılılaşmanın ve modernleşmenin aktörü olmaya çalışmış ama asıl mesele devletin asli unsuru olarak toplumu yönetme hakkını kendinde görmüş olmasıdır (Duman, 2018, s.73-74).

2. Meriç ve Aydın

Türk düşün dünyasının önemli isimlerinden biri olan Hüseyin Cemil Meriç 12 Aralık 1916’da Hatay’da doğmuştur. Meriç’in hayatından bahsederken ailesinin bilgilerine girmenin onun nasıl bir psikolojide olduğunu, fikirlerinin ne şekilde ve nasıl bir ortamda oluştuğunu analiz etmek bakımından gerekli bir husustur. Bu bağlamda bakılacak olursa; sosyoloji profesörü Ümit Meriç’in de babası olan Meriç, Balkan savaşları sürecinde Yunanistan’dan Reyhanlı’ya göçmüş bir ailenin çocuğudur. Ailesinin muhafazakâr oluşu ile doğulu, Hatay’da Fransa sömürgesi döneminde yaşamış olmanın etkisi ile batılılığı kendi bünyesinde taşımıştır. Reyhanlı Rüştüyesi’nde İlkokulu bitirdikten sonra yeniden Antakya’ya giderek Fransız eğitimi uygulayan Antakya Sultanis’inde okumuştur. O dönem Fransız mandasında olan Hatay’da okuması da onun Fransızcasının çok iyi olmasını sağlamıştır. Fransızcadan Türkçeye eserler çeviren Meriç bu sayede Batı düşünce dünyasının kapısını aralayarak uzun yıllarını Batı’ya vermiştir. Bir süre

sonra Meriç, artık Doğu'yu merak etmeye başlayarak fikir yönünü o tarafa çevirmiştir. Yaptığı incelemelerle beraber Doğu ile Batı'yı kıyaslama imkânı bulmuş ve eserlerinin çoğunda bu kıyaslama hissedilmiştir. İlk yazısı olan “*Geç Kalmış Bir Muhasebe*” yerel Yenigün gazetesinde yayımlanmış ve 12. sınıftayken, milliyetçi sergilediği duruş, yayımlanmış bir yazısı ve o yazıda birkaç öğretmenini eleştirmesi yüzünden lise diplomasını almaya fırsatı kalmadan okulu terk etmek zorunda kalmıştır. Fakat lise öğrenimine devam etmek isteyerek İstanbul'daki Pertevniyal Lisesi'ne gitmiştir. İşte burada Kerim Sadi ve Nazım Hikmet gibi isimler başta olmak üzere yine o dönemin solcu aydınlarıyla tanışma fırsatı olmuştur (İletişim Yayınları, Erişim: 22 Mayıs 2021).

Geçim sıkıntısı nedeniyle 1937'de İskenderun'a dönmek zorunda kalan Meriç burada 9 ay ilkökul öğretmenliği yapmış ve Tercüme Bürosu'nda reis muavini olmuştur. Ardından Türk Hava Kurumu'nda sekreterlik, belediye kâtipliği gibi geçici işlerde çalışmıştır. Ancak 1939 yılına gelindiğinde Hatay hükümetini devirme iddiası ile tutuklanarak Antakya'ya götürülmüş, üstelik idamla yargılanmıştır. Sonucunda iki ayda beraatine karar verilmiştir. 1940'ta İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu'na burslu olarak kabul edilmiş ve devamında gelen süreçte İnsan, Yücel, Gün, Ayn Bibliyografyası dergilerinde yazıları yayımlamaya başlamıştır. 1942'de Elâzığ Lisesi'nde Fransızca öğretmenliğine atanan Meriç, Elâzığ'a gitmeden az önce öğretmen Fevziye Mentешеoğlu ile tanışıp evlenmiştir. Her iki gözündeki yüksek miyoptan ötürü askerlikten muaf tutulmuş ve yazılarına, çevirilerine dolu dolu devam etme fırsatı artmıştır. Öğretmen eşinin tayininin Elazığ'a çıkmaması ve çiftin bu şehirde iki çocuk kaybedip ancak İstanbul'da doğum yapabileceğinin anlaşılması üzerine 1945'te Elazığ'daki öğretmenlik görevinden ayrılıp İstanbul'a gitmesiyle iki çocukları olmuştur. Böylelikle İstanbul Üniversitesi'nde de Fransızca okutman olarak göreve başlamıştır. 1954 yılının bahar aylarında bir kaza sonucu gözlerini tamamen yitirince birkaç başarısız göz ameliyatının ardından 1955'te Marsilya'ya, oradan da Paris'e giderek tedavi olmuştur ancak tedavi başarılı sonuçlanmamıştır. Böylece ülkesine dönen Meriç bir süre bunalıma girmiş ve çevresindekilerin desteği sayesinde tekrar okuma-yazmaya başlamıştır. İşte buradan sonra hayatının en üretken çağı karşımıza çıkmaktadır (Meriç, 2004, s.1-10).

Çevresindekilere okuttuğu Fransızca ve İngilizce metinleri sözlü olarak çevirdi ve yardımcılarına yazdırmış, basılmamış olan bir Fransızca grameri hazırlamış, dikte etmek suretiyle makaleler yazmaya devam etmiştir. 1963'ten itibaren Edebiyat Fakültesi'nin Sosyoloji bölümünde sosyoloji ve kültür tarihi dersleri vermiş, bu dersleri emekliliğine kadar sürdürmüştür. Aralıklarla 20 yıl sürdürdüğü günlüklere ise 1963 yılında başlamıştır ve ilk telif kitabı “*Hint*

Edebiyatı” 1964’te yayımlamıştır. Doğu medeniyetlerine karşı olan önyargıları yıkmayı amaçlayan ve 4 yıllık bir çalışmanın sonucu olarak ortaya çıkan eser, “*Bir Dünya’nın Eşiğinde*” başlığıyla iki kez daha basılmıştır. Hint Edebiyatı’ndan sonra Batı düşüncesinin önemli bir yönünü aydınlatmayı amaçlayarak sosyalizmin temelini atan ve sosyolojinin kurucusu olan Saint Simon hakkında bir eser kaleme almış ancak basacak yayınevi bulmakta zorlanmıştır. Sonunda eser, 1967’de Can Yayınları tarafından basılabilmektedir. 1965-1973 yılları arasında çeşitli dergilerde yazıları ve çevirileri yayımlanmış, 1978-1984 yıllarında çoğu Kubbealtı’nda olmak üzere konferanslar vermiştir. Devamında gelen sürede de yoğun bir yazın hayatı geçirmiştir. 1983’te eşi Fevziye Hanım’ı kaybeden Meriç, aynı yıl ağustos ayında beyin kanaması geçirerek sol tarafına felç inmiştir. Dört yıl sonra tarih 13 Haziran 1987’yi gösterdiğinde ise hayata gözlerini yummuş geriye eserlerini bırakmıştır. 2004 yılında Üsküdar Belediyesi’nin açtığı kültür merkezine, 2012 yılında ise Hatay’daki il kütüphanesine adı verilmiştir. Öte yandan Meriç’in ölümünden sonra Hatay’ın Reyhanlı ilçesinde Meriç’in doğduğu ev artık müzeye dönüştürülmüştür (Balkan & Bahadır, 2023, s.21).

Meriç, entelektüel kelimesinin vatanının Fransa olduğunu savunmuş ve kelimenin bugünkü manasını Dreyfus olayıyla kazandığını belirtmiştir. Geleneğin karşısında kalemleriyle mücadele eden ve gerçeğe olan açıklarını dile getiren yazarların bu davada yer aldığını savunmuştur. Entelektüel denen kişiye bu davadan sonra, yazı veya söz aracılığıyla toplumun şuurlanması yardım eden kişi olarak bakıldığını dile getirmiştir. Çünkü aydınlar Meriç’e göre yol gösteren, gerektiğinde ithamda bulunan ve aydınlatandır. Ayrıca Meriç’in düşüncesi ile Dreyfus olayı kelimenin artık solun bayrağı haline geldiğini göstermiştir (Aksoy & Sancaktutan, 2017, s.47-51). Meriç Batı aydınına değinirken entelektüellerin atalarının Yunanlı ozanlardan sonra sofistler olduğunu savunmuştur. Sofistlerin soyut delillerden ziyade ilgilendikleri tek ölçü insan olmuştur. Sofistler için en mühim olan mesele her zaman başarı olmuştur. Öte yandan kültürü dar çevre diye gördükleri tekelden kurtararak entelektüel hayatın her yönüne önem atfetmişlerdir. Sonuç olarak sofistleri diğerlerinden ayırıcı vasıflar; yeniliğe duyulan sevgi, şüphe hissi, önceki metafiziklere küçümser bakış ve akla olan inançtır. Meriç’in bu konuda koyduğu son nokta ise entelektüellerin sofistlerin torunu olduğunu savunusudur. Meriç’e göre Batı’da ikinci kademe oluşmuş olan aydınlar, rahiplerdir. 1789 Fransız İhtilali sırasında üç grup yüksek makamlardaydı: Rahipler, soylular, kral. Julien Benda’nın insanlığı ikiye ayırarak ilkinin rahipler ikincisinin ise laikler olduğunu dile getirmesinden söz ederek bu konuya katkıda bulunmaya çalışmıştır. Fakat Sartre’ın rahip için sadece bey ile köy arasındaki aracı oluşunu da eklemekten geri kalmamıştır. Devam eden süre içerisinde ve 16. yüzyıla gelindiğinde aydının

adına hümanist denmiştir. 17. yüzyılda aydın, dinsiz adını alırken 18. yüzyılda da Batı fikir hayatına yön verenler ideologlar olmuştur (Meriç, 1983, s.130). Meriç bu tarihi ilerlemeden sonra entelijansiyanın öncüsü olarak filozofların sahneye çıktığını dile getirmiştir. Onlar rahiplerin yerine geçecek pratik bilgi uzmanları sayılmışlardır. Organik entelektüel sayılan filozofların amacının diğer sosyal sınıfların ideolojilerini eritmek olduğunu söyleyen Meriç, filozoflarla burjuva sınıfının bir ittifakta buluştuğunu da açıklamıştır. Devamında filozofların torunları olarak adlandırdığı entelektüellerin tarih sahnesinde yerini aldığı ifade etmiş, farklarını açıklarken de yine bilgi teknisyenleri olduklarını ama hâkim sınıftan çıkmadıklarını savunmuştur. O dönemin entelektüelleri için Meriç, burjuvazinin bilgi metotlarının entelektüele ters düştüğünü, çünkü dünyaca geçerli bilgileri savunduklarını ifade ederken hâkim sınıfın ideolojisine sahip olanların ayrıcalık talep edeceklerini ve zamanla yabancılaşacaklarını anlatmıştır.

Batı aydınını belirleyen unsurlardan birisi de burjuvanın himayesinden, kendi özerkliklerine giden süreç olarak görülmüştür. Batı entelijansiyası kendi toplumunda dönemin yükselişte olarak görülen burjuvalarının haklarını ve yaptıklarını hukukileştirmeye çabalamış, bu yönde bir kimlik kazanmıştır. İlerleyen süreçte ise burjuvazi güç kazandıkça aydın ile yolları ayrılarak aydınlarmın himayeden kurtuluşu ön plana çıkmıştır. Böylece aydınlarmın özerkleşmiştir. Fakat bu tamamı için geçerli değildir. Aydınların burjuvazi ile yollarının ayrılması, bir kısım aydınlarmın yoksul ve kalabalık sınıfların sözcüsü, bir kısım aydınlarmı da hâkim sınıfa bağlı hale getirmiştir (Tekin, 2004, s.165-166). Meriç, namuslu bir aydınların yaşadığı çevreye uymayan ve her şeyi yüce gönüllülikle söyleyen olduğunu savunurken aydınların siyasetle uğraşmamasını da önerir. Öte yandan değindiği diğer şeyler Avrupa aydınlarmı ve Sosyalist aydınlarmın olmuştur. Avrupa bürokrasisi kapitalizmden önce oluştuğu için aydınlarmının aksine burjuva sınıfı ile kaynaşmamıştır. Buna rağmen bürokrasi aydınlarmı kolayca anlaşabilmiş ve çoğu personel aydınlarmın arasından seçilmiştir. Entelektüellerin yoğunlukta olduğu sosyalizm ise kendisine katılan aydınlarmı üç zümreye ayırmıştır: Ahlakçılar (vicdani temsil eder), ilimciler (sosyalizmin gerçekleştirilebileceği fikri vardır), demagoglar. Aydınların sosyalizme katılımının altındaki sebeplere bakıldığı zaman ise burjuva olanların ahlaki ve psikolojik sebepleri olduğunu, işçilerin bir itişle katılımını görüyoruz. Meriç bu yüzden aydınların sosyalizme girişini kendi sınıfını sevmemesi olarak yorumlamıştır (Özcan, 1999, s.70-82). Sonuçta Meriç tüm bu yaklaşımlarmı bütünsel bir şekilde değerlendirmiş ve aydınların hiçbir dönemde bağımsız bir sınıf olmadığını dile getirerek her dönem sosyal sınıflarmı eklemlendiklerini savunmuştur. Bu bağlamda sofistler, sarsılmış yapıdaki bir toplumda gelişme everesindeki grupların öncüsü konumdalarken rahipler, uzlaşma fikrinin yayıcısı olarak ele

aldığını söylemek mümkündür. Filozoflar ise Meriç için yükselen burjuvazinin bayrağını taşıyan kesim olarak sahnede yer almış ve bu yeni sınıfla aydınlar ikiye bölünmüştür. Bazısı yoksul sınıfın sözcüsüken bazısı da hâkim sınıfa tabi kalmıştır. Sol ve sağ entelijansiya olarak anılan bu iki sınıf, 1917 devrimi ile sol aydınların daha da düşünsel ayrımlar yaşamasının önünü açmış gözükmektedir. Komünistler ve sosyalistler. Nitekim Meriç'in aydınların ortaya çıkış serüvenine bakışı bu yönde devam etmiştir.

3. Analiz: Meriç'in Aydın Eleştirisi

Meriç aydın ve entelektüel kavramlarına farklı anlamlar atfederek entelektüelin değerlerin aktarıcısı, yeni dünya çabasındaki sınıfların yolunu çizen kişi olarak anlatırken, aydınları mazisini ve geleceğini çok bilmeyen ve yaşadığı yerle göbek bağı kesilmiş kişi olarak tanımlar (Oğuz, 1987, s.8-10). Bu durum onun aydına bakışının eleştireliliğini ortaya koymaktadır. Hatta Aydınların Türkiye'de sadece okur-yazar manasını taşıdığını dile getirir. Ancak eserlerinde aydın ve entelektüel kavramlarının yer yer aynı anlamda kullanıldığı da görülmektedir.

Meriç için entelektüel vasfına sahip olmak için yüksek bir öğrenim görmüş olmak yeterli olmasa da gelişmemiş ülkelerdeki her diplomalı entelektüel sayılmakta ve bu durum kendisi tarafından çokça eleştirilmektedir. Meriç, halkı mustarip ve başsız, aydını ise şaşkın ve yabancılaşmış, enkaz arasında yolunu arayan yığınla Avrupa entelijansiyasının mağara duvarına vurulan gölgeleri olarak tanımlar. Gerek sağın gerekse solun aydın konusundaki görüşlerini eleştiren Meriç, entelektüeli, zamanının irfanına sahip olan, ülkesinin dilini, edebiyatını, tarihini bilen, dünyadaki belli başlı düşünce akımlarına yabancı olmayan ve peşin hükümlere iltifat etmeyen, olayları kendi kafasıyla inceleyip değerlendiren bir kimliğe oturtup tanımlamaya çalışmıştır (Oğuz, 1987, s.8-10). Meriç'in entelektüelleri sağa göre ve sola göre ayırarak yorumlayanlara getirdiği eleştirilere bakmak, onun aydınlara bakışını da kavramayı kolaylaştırır. Öncelikle Meriç'in sağ kesim entelektüeline bakınca Dreyfus davasının odak noktası olduğu görülmektedir. Bu davada Zola'nın duruşunun entelektüelin anlamının kökten değişmesine sebep olduğunu ve onunla birlikte bu kavramın artık yazı ya da sözle toplumun şuurlanmasına yardımcı kişi bağlamında dönüştüğünü dile getirmiştir. Fakat davaya yüklediği tek anlam bu değildir. Ona göre bu dava ile sağ, entelektüele hep şüphe duyulmaya başlanmıştır. Çünkü davada sol entelektüellerin mahkemenin aslında orduyla iş birliğinde olan yargının düzeneği olduğu düşüncesi vardır. Öte yandan sol kesimin entelektüelliğine bakıldığında da Dreyfus davasının merkezde yer aldığı görülür. Meriç sol entelektüel eleştirisi yaparken kadro aydın tipini ortaya koymak ister. Eleştirisi aydınların kurumsallaşması ve Kemalizm'den evrenselleşen bir ideoloji ortaya atmış

olmalarıdır. Bu yaklaşımları inceledikten sonra Meriç'in üzerinde karara vardığı fikir her ideolojinin ya da her dönemin entelektüel bakışı farklıdır ve herkesin kabul ettiği bir entelektüel fikri yoktur, şeklinde olmuştur (Özcan, 1999, s.39-52).

Meriç'in sol entelektüel anlam yükleme çabası Gramsci yaklaşımı ile başlar. Öyleyse Gramsci'nin düşünce yapısına bakmak gerekir. Gramsci'ye göre (Gramsci, 1985, s.25-31) entelektüel, üretime doğrudan katılmaz ve her sınıf entelektüelini yaratma çabasına kendisi girer. Ayrıca sağ entelektüel ve sol entelektüelin bakış açısındaki farklılığı ise üretime doğrudan katılmayışı olarak aktarır. Yani kısaca fikir işçisi ve gerçek entelektüel ayrımı yapmıştır. Ancak bu tanımlar yanında üzerinde dikkatle durulması gereken Gramsci'nin aydın tanımına bakışıdır. Zira onun bu konudaki duruşu, Meriç ile ilişkilendirmek açısından değerlidir. Siyasal alandaki yeri ve her şeye karşı çabası ile en önemli Marksist fikir insanlarından biri olan Gramsci, aydınların toplum içindeki rolleri ve iktidarla olan ilişkileri konusunda yazdıklarıyla da tanınmıştır. Faşist Mussolini döneminde hapis hane yazdığı yazılarda iktidarın doğasına ilişkin gerek hegemonya ve rıza üretimi konusunda, gerekse sivil toplum ve organik aydın tanımıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Gramsci'ye göre bütün insanlar aydındır, fakat bunun yanında her insan, toplumda aydının yaptığı işi yapamaz. Bununla kastettiği toplumda iki tür aydının var olduğudur. Birincisi nesilden nesile aynı işi yapan “geleneksel aydın”, ikincisi ise iktidarla ilişkisi olan ve iktidarın çıkarları doğrultusunda hareket eden “organik aydın”lar. Ona göre başa geçmek isteyen her iktidar, geleneksel aydın kesimdekileri ideolojik açıdan kendine döndürme ve onları kazanma yolunda resmen savaşa girer. Organik aydınlar, dolayısıyla kelimenin tam anlamıyla elçilerdir. Egemen sınıfın elçileridir. Yerine getirdikleri görevler ve işlevler, toplumsal hegemonya ve politik yönetimdir. Bundan dolayı organik aydın, iktidarı oluşturan bloğun ideolojik hegemonyasını kurmaya çalışır. Diğer bir deyişle organik aydın, bireysel ya da ideolojik çıkarlarından dolayı iktidarın gölgesinden ayrılamayan ve devletin ideolojik bir aygıt/aracı olarak işlev gören kimsedir. Bu bağlamda, toplumsal yaşamı dönüştürmek, politik düzenin meşruiyetini sağlamak, kapitalist sistemi rasyonelleştirmek ve popüler kültürü yaygınlaştırmak gibi işlevler, günümüz organik aydının belli başlı görevleri arasında yer aldığı söylenebilir. Nitekim tarih bize, her dönemde başa geçmiş olan rejimlerin yukarıda söz konusu edilen işlevleri yerine getirecek organik aydınlara ihtiyaç duyduğunu ve bu ihtiyaca göre de kendi aydınını oluşturduğunu da göstermiştir (Duman, 2018, s.61-63).

Meriç üretilen bazı yeni sözcüklerin kişileri kendi tarihlerinden ve kutsal olan değerlerinden ayırdığını düşünmüştür. Bunun bir suç sayıldığını ve bu suçun ise bazı şeylerden çekinip korkmasıyla tüm aydın topluluğunun olduğunu

söylemiştir. Bu bağlamda Meriç aydın sınıfın Fransızca kelimelere duydukları tutkuyu eleştirerek kendi düşüncelerinin sefaletini gizlemeye çalıştıkları için örtü olarak kullandıklarını dile getirmiştir. Bir yandan da okuyan kesimi yazarlar gibi sözlük kullanmaması sebebiyle eleştiri yağmuruna tutmuştur. Yine buna bağlı bir biçimde eleştirdiği şey ise aydın sınıfın yeniliğe duyduğu aşktır. Bu durumun kurtulamayacağı hastalık niteliğinde olduğunu, çünkü aydın sayılanların alışkanlıklarını veya dış dünyayı dönüştürememesi sebebiyle kelimelere saldırdığını ifade etmiştir. 'Sefaletlerine örtü' diye tanımladığı meseleyi de böylelikle açıklamıştır. Bu yabancı kelimelerin sevdalısı olarak gördüğü aydınlar sağda da mevcuttur solda da. Meriç'in 'sözde aydınlar' olarak nitelediği İntelijansiya, Batılılaşma adı altında bir çerçeveye sığınarak amaçlarını gerçekleştirmek için eyleme geçmişlerdir. Ancak yaptıkları çalışmalar devletin daha ileriye taşınmasından çok toplumu her alanda batılı tavrılara bürümekten öteye gidememiştir. Sözde aydın olarak atfettiği grup zaman içinde dile yönelik yeni görüşler kabul etmeye başlamış, dilden Arapça ve Farsça kelimeleri çıkarıp Meriç'e göre İslam ile bağların kesilmesine sebep olmuşlardır. Meriç için bir yabancı sözcük kabul gördüğü herhangi bir dilin malı haline gelir. Dolayısıyla bilhassa cumhuriyet döneminin ilk sürecindeki Farsça ve Arapça kelime temizliği, dili çıkılmaz bir yola hatta bir kısır döngüye sokmuştur. Yani sonuç olarak zarara sebebiyet vermiştir. Meriç bu yabancı dil meselesinde çok hassas ve inceleyici olmuş, yabancı dilin o yerin düşüncesini öğrenme açısından medeniyet anahtarı olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda yabancı dil bilmemenin sıklık olduğunu da söylemekten çekinmemiştir (Ercan, 2020, s.72-73). Meriç'in değindiği önemli meselelerden birisi de Platon'un 'mağara' metaforudur. Platon'a göre o mağara hapis ve içerisinde zihin mahkûmları bulunmaktadır. Bu mahkûmlar Meriç'e göre en başından itibaren fikir özgürlüğüne ulaşması engellenen ya da bunu başaramamış ve farkındalığa varamamış aydınlardır. Çünkü ona göre sadece onlara sunulanla yetinenler 'gölge'dir ve düşünce felcine uğrayarak makineleşmiş aydın tarifidir. Bu akıl tutulması yaşayan mağaradaki aydınlar karanlıktan çıkıp aydınlığa ulaştıkça gerçekten düşünür hale gelirler ve gerçek zenginlikte budur. Fakat ardından bu aydınların mağaradaki arkadaşlarına aydınlanma meselesini açıklamaları konusunda da kendilerini dinlemeyecekleri yönünde önyargılarla dolarlar. İşte Meriç'in mağaradakilerle anlatmak istediği Platon'un Devlet eserinden aldıklarıyla harmanlayarak aydını kavratmaktır (Karaca & Serdaroğlu, 2017, s.63-70).

Meriç, Türk aydınını tanımlama çabalarında ise iki özellikten söz eder: birincisi bilgilerin fethedilmesi yani bir nevi geri dönüş, ikincisi de bu bilgilere eklenilebilecek yeni bilgilerin yaratılması durumudur. Ona göre gelenek ve

yaratıcılık birlikte işlemelidir. Mesela Osmanlı'da ulema sınıfı tekrarlayıcı niteliktedir; Kur'an'ın, hadislerin ve daha önceki imamların tekrarlayıcısı. Tanzimat'tan sonraki aydınlar da aynı özelliktedir, çünkü onlar da Avrupalı yazarların tekrarlayıcısıdır. Sonuç olarak Meriç için entelektüel, aydın ya da münevver kavramlarına bir tanım getirmek ülkeden ülkeye, dönemden döneme, sınıftan sınıfa, ideolojilerin özelliklerine göre değişim gösterir ve uzmanlaşmayı gerektirir. Bu sebeple de zordur. Ulaştığı sonuçları okura aktarırken sağ ideolojinin entelektüelinin "ukala bir deklase" gibi atfedildiğini, sol ideolojinin ise entelektüeli "bazen dost, bazen düşman" gibi görünmekte olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca sol kesimde kişinin sağ ideolojiye sahip olup da entelektüel olamayacağına dair önyargıların varlığından söz etmiştir. Mağaradakilere benzer bir önyargı gibidir. En nihayetinde zamanının bilgisine sahip olmak, gelenekten beslenip evrensel ulaşabilmek, peşin hükümlerden kaçınmak, yorumları özgün olmak, dürüst, uyanık ve cesur olmak, gerçeğin peşinde durmaksızın mücadele edebilmek tüm entelektüellerin olması gerektiği şeydir.

Meriç yabancılaşma kavramını da dert edinilen hususlardan biri olarak görür. Onun için Avrupalılaşmak, çağdaşlaşmak ya da yabancılaşmak birbirlerinden çok farklı durmayan kavramlardır. Çünkü ona göre bu kavramlar aynı kaynaklardan beslenmektedir. Meriç için çağdaşlaşmak demek Avrupalı olmak demektir. Ancak bakıldığında o dönemde çağdaşlaşmanın tek bir yolu vardır; toplumun kendi kimliğinin kökünden sökülüp, yok edilip, Avrupalı toplumlara ait bir kimlik oluşturmaktır. Meriç, buradan yola çıkarak yabancılaşma kavramına doğru ilerler (Esen, 2018, s.32-33). Meriç'e göre en önemli kavramlardan birisi yabancılaşmadır. Onun bilinç çözümlemelerinde de öne çıkan ana tema, bu meseledir. Uygarlık bağlamında bahsettiği yabancılaşma, geniş anlamda Doğu uygarlığının, özel anlamda ise özellikle değiştiği İslam uygarlığının kendi kendine yabancılaşmasıdır. Kültürel bağlamda ki yabancılaşma ise kendi toplumumuzun, tarihi ve kültürel yapıya karşı uzaklaşması, kendinden ve eylemlerinden bağımsızlaşmasıdır. Onun için bu sorun fark edilmeden ve dahası düzgünce anlaşılmadan, bir adım bile öteye geçmek, özgün ve yaratıcı bir çaba ortaya koymak mümkün değildir. Meriç'in neredeyse tüm eserleri dolaylı olarak ya da doğrudan bu ana tema üzerinde gözlemlenmiştir. Bahsettiği yabancılaşmayı tanımlarken bir hafıza kaybı olduğundan söz eder. Kendisini, çevresini, olup biteni anlamama hastalığı olarak niteler ve bunun derin bir yara olduğunu savunur. Meriç, bu derin yara için bir hekim hassasiyeti gösterirken öte yandan çaresiz bir konumda bulunarak eserlerini yazmaya çalışır. Bu açıdan onun eserleri bir çağrı, bir uyarı olarak görülmüştür. Meriç'in eserlerinde, başlıca iki yabancılaşma biçiminden söz edildiğini görüyoruz: İlki, bir uygarlığın kendine yabancılaşması, ikincisi ise bir kültürün kendine yabancılaşması şeklindedir.

İlkinde yine önem atfettiği İslam uygarlığının kendi kaynakları ile arasındaki bağın kopması, ikincisinde ise Türk kültürünün kendi kendine yabancılaşması durumu söz konusudur. Her iki yabancılaşma biçiminde de kendi köklerinden kopmak, kendi kaynakları ile iletişimi kaybetmek, bunun sonucunda da kendini tanıyamamak ve çoğu ülkenin gelişmişliği için en önemli şeylerden biri olan üretmemek karşımıza çıkar. Bunun sonucunda uygarlıklar, kültürel bağlamda bir yıkım, yozlaşma ve dejenerasyon yaşamaya mahkûm kalır. Bu yabancılaşma biçiminde, bilincin kendine, ürününe, doğasına yabancılaştığı görülmüş olur.

Meriç'in değindiği meselelerden Doğu-Batı durumu ileride işlenecek olsa da konu bağlamında ona göre Batı, Doğu'yu tanımaz. Çünkü kendince haklı gerekçeleri vardır: kategoriler farklıdır, kavramlar farklıdır, kaynakları farklıdır, dünya görüşleri farklıdır. Bu farklılığa karşın, yabancılaşma söz konusu olduğunda Doğu'nun kendini tanıyamaması, kendini Batılı araştırmacıların gözünden tanımaya yönelmesi durumuyla karşı karşıya kalır. Kendini, kültürel kodları nedeniyle ancak yüzeysel ve uzaktan tanıyabilecek olan Batı'nın gözünden anlamlandırma çabası, yabancılaşmanın Meriç açısından önemli örneklerindedir. Bizim toplumumuzun da bazı alanlarda aynı yazgıyı paylaştığını savunan Meriç, Doğu ve Batı ikilemi olarak adlandırdığı meselede uzun zamandır yaşanan deneyimi şu şekilde özetlemeye çalışmıştır: "Avrupa'yı tanımyorduk, fakat kendimizi de unutmuştuk. Korkuyorduk düşünceden. Zirvelerde dolaşmamız yasaktı. Batı'yı Batı yapan düşünce fatihlerinin sadece isimlerini bilmekten ibarettik. Ne Locke çevrilmişti dilimize ne Hobbes ne Darwin. Hegel, ışığın bize kadar yetişemediği bir yıldızdı. Marx, mavi sakalın kırkıncı odası. Harf devrimini kütüphanelerimizi dilsizleştirmişti." (Meriç, 2000, s.229).

Sonuçta yabancılaşma, Meriç'in tanımlarıyla ele alındığında kişinin benliğinin kendisi olmaktan uzaklaşması, kendine karşı bir başkası gibi olması ve kendine uzak bir mesafeden başkasının bakış açısıyla bakılmasıdır. Bu durumda yabancılaşma, cehalete kapılma ve bilgisizleşme olarak algılanmazsa ve tanımlanmazsa, Meriç için düpedüz bir aydın hastalığıdır. Yabancılaşma durumunda kişi yeni bir şey üretmediği gibi, bir zamanlar üretilenlere de uzaklaşmaya ve onları kafasında bir yere koymakta güçlükler yaşamaya başlar. Cemil Meriç'in üzerinde durduğu yabancılaşma biçimlerinden bir diğeri de kültürel ve varoluşsal boyutlu yabancılaşma biçimidir. Bu biçimde, bilinç bir süre sonra kapasitesini tamamlar, eski eylemlerini devam ettiremez halde olur. Öte yandan yabancılaşmanın kaynağa dönememek ve kendi geleneği ile bağlantılarını kuramaması tanımına başvuran Meriç, geçmişi ve geleceğini kaybetmiş bir durumda ifadesini okura sunar. Çünkü bu durumu bir çözülme olarak görürken aynı zamanda aklın tutuklu kalması olduğunu da söyler. Bu yaşananlar ve

aydınların takındığı tutumlar karşısında Cemil Meriç'in baştan sona ortaya koyduğu düşünüş, yabancılaşmayı giderecek, yani öncesinde bahsedilen hastalığı tedavi edecek eleştirel düzeyde bir anlatıdır. Bunun da ancak, tarihten, kaynaklara doğrudan ulaşmayı sağlayacak çalışmalardan, gerekli dinamikleri kendi içinde bulunmaktan, kısaca kendisi olmaktan geçtiği ifade eder. Meriç'in bütün eserleri de tam olarak kendisi olma meselesiyle açıklanabilecek boyutta yazılmıştır. Çünkü yabancılaşmanın ilacının bu olduğunu savunmuştur. Meriç en başından beridir bu ilacın formülünü okura aktarma misyonunu üstlenmiştir (Taşdelen, 2010, s.87-95).

Meriç'in Doğu-Batı meselesine bakacak olursak, onun gözünde Doğu Asya'dır; Batı Avrupa ve Amerika... Bu iki kutup, tarihin hemen bütün süreçlerinde çatışma yaşamıştır. Meriç, Batının şiddeti Asya'nın ise şiddet olmayı temsil ettiğini ve insanlığın olmak ya da olmamak, çizgisinin burası olduğunu söyler. İnsanı adalet, vicdan ve aşkın temsilcisi olarak görür. Ona göre bu çatışmanın ana kaynağı orta çağdaki Müslüman-Doğu ile Hristiyan-Batı arasındaki mücadeleler sonucunda tezahür etmesidir (Akın, 2018, s.10-11). Benzer şekilde Meriç'in eserlerinde değindiği en önemli hususlardan birisi Doğu'nun Batı karşısında çoğu şeyi kabul etmesi, Batı'nın kibir göstermesi, Doğu'nun kendi gücünü ve güzelliklerini bırakıp Batı'ya benzeme çabasıdır. Burada Batı'dan kastı Hristiyanlık iken Doğu'dan kastı ise İslamiyet'tir ve karşılaştırmalarla beraber Doğu'ya unuttuğu geçmişi konusunda bir uyanış yaşatmaktır. Çünkü ona göre Doğu kültürü ve edebiyatı Batı'nunki kadar değerlidir ve önyargı ile yaklaşılmalıdır. Meriç'in bu noktada öne çıkan özelliklerinden birisi de her konuya eşit şekilde değinme çabasıdır; hem Türkçülüğü araştırırken hem de sosyalizmi araştırır. Tarafsızlığı çok önemseyerek kendini ne sola ait ne de sağa ait hissetmiştir. Yaşadığı dönemin aydınlarını Sakson köleleri olarak görmüş ve boyunlarında bir tasma olduğunu, taraf olmaktan çekinmediklerini dile getirerek eleştirmiştir. Hatta Meriç görme yetisini kaybettikten sonra ona okuyup yazmaya yardım etmiş olan kızı Ümit Meriç, babasının tarafsızlığı için kabul edilmişleri kabul etmeyen, genellikle süzgecinden geçirmeden karara varmayan, elmasların kötü kısımlarını yontan bir simyager, bir üslup şivekâridir' anlatısında bulunmuştur. Aslında, düşünürümüze göre Doğu ile Batı, insan beyninin iki yarım küresi gibidir ve vehimlerden sıyrılanlar için ne Doğu ne de Batı vardır. Gerek Doğu ve gerekse Batı tek başına yekpare bir bütün olmadığından, tefekkür, hiçbir kıtanın tekeli altında değildir. Ancak, "ışık doğudan gelir" anlayışı doğrultusunda Batıyı anlamak için de Doğuyu tanımak ve oradan hareket etmek gereklidir (Taş, 2020, s.370-371).

Meriç'in aydın kavramına yaklaşımı her tarife kuşku ile yaklaşma şeklindedir. Entelektüel kavramını batılı anlamı ile öylece içselleştirmekten kaçınmasıyla da

aktarmacı aydınlardan ayrılmış olur. Bu düşünce yapısına sahip olan Cemil Meriç döneminin aydınlarını eleştirmiştir. Türk aydınının kendi hazinelerini unutup düşmanın putlarına hayranlık duyması şeklinde ki yorumları ile bir tavsiyede bulunur: İnsanlar istediği kadar değişsin Batılı olamaz, Avrupalı olamaz. Kuranlar yakılsa da camiler yıkılsa da Osmanlı olan Osmanlı'dır. Avrupalının gözünde İslam her halükârda tehlikelidir. Avrupa ise kendi maddeciliğine rağmen Hristiyan'dır. Hristiyan için ise tek düşman İslam'dır. Çünkü Haçlı ordularını yenilgiye uğratmışlardır. Öte yandan eski aydınlarla kendi döneminin aydınlarını kıyaslamaktan da geri durmaz. Osmanlı'nın yükseliş döneminde aydınların toplumun herhangi bir ferdi olarak bir imtiyaz peşinde olmadıklarını ancak Tanzimat'tan sonra durumun değiştiğini savunan Meriç, gelinen noktadan rahatsız olmuştur. Onun için belli bir noktaya ilerlemek demek kendi tarihinin güzelliklerine irtica demektir. Eğer bu gericilikse her namuslu insanın da gerici olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda madem bir ilerleme gerçekleşmeli, o zaman gelişmiş toplumların iyi yönlerini alarak 'millileştirmek' gerektiği fikrini ortaya koymuştur. Çünkü ona göre toplumda aydınların görevi Avrupa'yı taklit değil topluma yol göstermedir (Esen, 2018, s.24-39).

SONUÇ

Bir Türk ayını olarak Meriç, bir yandan kendi kültürüne ve değerlerine sahip çıkmayan oryantalist olarak ifade ettiği Türk aydınını eleştirirken öte yandan da Batı ideolojilerine dair yorumlar yapmaktadır. Bu durum, onun aydın eleştirisini yaparken nesnellikten uzaklaşmış bir bakış açısı benimsediğini görmemizi sağlar. Meriç eserlerinde belli başlı kavramlar üzerinde durarak fikirlerini ifade etmeye çalışmıştır. Özellikle doğu-batı ikileminin kıyası, yabancılaşma meselesi, Dreyfus olayı onun ana temalarındandır. Ancak bu bilgilerin yanında Meriç çalışmalarında Batı'yı yerme amacı gütmeyeceği gibi Doğu'yu yüceltme çabası içerisine de girmemiştir. Asıl amacı Doğu'ya gereken değeri verip, önyargıları kırmaktır. Hatta Batı'nın kurduğu birlik gibi bu beraberlik hissini yaşayarak Doğu'da da kaynaşmayı ateşlemek istediğindedir. Meriç açıkça Tanzimat'tan önceki Osmanlı'yı özlediğini ifade ederek özümüze dönmemiz gerektiğini sık sık dile getirir. Çünkü bu modernleşme durumu ile beraber pusulasız kaldığımızdan yakındır. Öte yandan yaptığı bir eleştiri de bu bağlamda aydınların önünü görmeden Batı'ya kayma meselesidir. Kendi konularını unutan ve başka bir yeri kendine mesele ve amaç edinen kişilerin, anlayışların karşısında kendini konumlandırmıştır. Bu bağlamda kendi tarihinden kopan aydınlar için gelen tehlikeleri 'yabancılaşma' olarak özetleyerek kendi dönemi ve günümüz için çeşitli önerilerde bulunmuştur.

Sonuç olarak Meriç hem batıyı hem de doğuyu kucaklayan ama aynı zamanda kişinin kendi benliğinden vazgeçmemesine, kendi şuurunu kullanmasına önem veren, özellikle dil ve kültür alanında yabancılaşmanın önüne geçmeye çalışan, kurtuluş ve ilerleme için Osmanlı'nın irfanının gerektiğini savunan önemli bir aydın olarak literatüre geçmiştir. Bir toplumu kesinlikle aydınların yönlendireceğine fakat bu aydınların Batı'nın çatısına girmeye çalışmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Batılılaşma yolunda eleştirdiği aydınların yaptıklarını kendisinin de yaptığından dem vuran Meriç, kültür dışındaki tüm izm'leri, bilgelige giderken ki duraklar olarak açıklayarak put olduklarını savunmuştur. Doğu'nun her sisteminin Batı'nınkiler kadar kıymetli olduğunu ve Batı'nın kendini ulaşılamaz gösterip Doğu için geri kalmış ifadelerini hiçbir şekilde kabul etmemiştir. Sonuç olarak Meriç arayışla geçen, anlamlandırma çabasıyla dolu fikir dünyasını dönemlere ayırmıştır:

1. 1917-1925 Koyu Müslümanlık Devri
2. 1925-1936 Şoven Milliyetçilik Devri
3. 1936-1938 Sosyalistlik Devri
4. 1938-1960 Araf Deddiği Kuluçka Dönemi
5. 1960-1964 Hint Devri
6. 1964 Sonrası Sadece Osmanlı Dönemi

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akay, A. (2006). Türk aydını ve tarihle barışmak. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 9(37), 37-38.
- Akın, İ. (2018). Cemil Meriç düzleminde doğu batı, kültür irfan çatışması. *Yüksek Lisans Tezi*.
- Aksoy, E., & Sancaktutan, Z. (2017). Cemil Meriç'in entelektüel kavramına bakışı. *Türk Yurdu* (359), 47-51.
- Ansiklopedi, V. Ö. (2023). *Cemil Meriç*. Vikipedi Özgür Ansiklopedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Cemil_Meri%C3%A7, Erişim adresinden alındı
- Aron, R. (1979). *Aydınların Afyonu*. Tur Yayınları.
- Aydın, İ. (2021). Yasa Koyucular ile Yorumcular. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 401-408.

- Balkan, E. E., & Bahadır, Ş. D. (2023). Hatay-Reyhanlı Cemil Meriç Müzesi. 20-29. International University Museums Association Platform Journal of Cultural Heritage.
- Baysan, G. (2002). Dreyfus davası: Gerçek ve adalet savaşçısı Zola. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 181-195.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (S. B. Demir, Çev.) Eğiten Kitap.
- Doğan, D. (2019). 1980 sonrası Türk sosyolojisinde aydınlar üzerine görüşler. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Duman, M. Z. (2018). Türkiye'de dünden bugüne aydın ve iktidar. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 62.
- Ecevit, B. (1956). Düşünmeyen aydınlar. *Ulus-Günün Işığında* .
- Ercan, S. O. (2020). Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in görüşlerinde aydın ve modernleşme meselesi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ercan, S. O. (2020). Ziya Gökalp ve Cemil Meriç'in Görüşlerinde Aydın ve Modernleşme Meselesi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ocak 9, 2024 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı
- Esen, K. (2018). Cemil Meriç'in eserlerinde medeniyet, yabancılaşma ve aydın kavramının yorumu. *BAYTEREK Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 24-39.
- Genç, E. (2007). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kimlik, misyon ve. *Akademik İncelemeler*, 134-166.
- Gramsci, A. (1985). *Aydınlar ve Toplum*. (V. Günyol, Çev.) Alan Yayıncılık.
- Karaca, N., & Serdaroglu, Ö. (2017). Mağaradakiler 'de aydın, entelektüel ve münnevver kavramlarına bir bakış. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 63-70.
- Karpat, K. H. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*. (R. Boztemur, Çev.) Timaş Yayınları.

- Köse, D. T. (2021). *1980 Sonrası Türk Aydınının Konsensüs Noktası Türkiye Günlüğü Dergisi*. Cedit Neşriyat.
- Meriç, C. (1983). Batı'da ve bizde aydınım serüveni. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (1), 130. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2000). *Mağaradakiler*. (M. A. Meriç, Dü.). İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2004). *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İletişim Yayınları.
- Muşta, M. C. (1993). Düşünür olarak Cemil Meriç. *Felsefe Dünyası*(8), 53-58. https://isamveri.org/pdfdrg/D00615/1993_8/1993_8_MUSTAMC.pdf, Erişim tarihi: 05.12.2023.
- Oğuz, C. (1987). *Bir Yalnız Doğulu: Cemil Meriç*. Edebiyat dostları.
- Özcan, F. Y. (2012). Münevver ve entelektüel ikileminde Türk aydını. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 3(13), 45.
- Özcan, V. (1999). Cemil Meriç'te aydın eleştirisi. Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Şubat 2, 2024 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Taş, K. (2020). Medeniyet tartışmaları bağlamında Cemil Meriç: Doğu, batı ve Türk toplumlumunun medeniyet tasavvuru. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 126(249), 369-396.
- Taşdelen, V. (2010). Cemil Meriç'te yabancılaşma sorunu. *Hece*, 87-95.
- Tekin, M. (2004). Batı'da ve Türkiye'de aydınım dini sosyolojik portresi. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(17).
- Tiryaki, M. Z. (2014). Aydınlar, akademisyenler ve entelektüeller: *İnsan ve Toplum*, 163-188.
- Turgut, H. (2016). “Batılılaşmak” yerine “kendimiz kalmalıyız” tartışmasında iki isim: Cemil Meriç ve Nurettin Topçu. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 1(2), 57-68.
- Yayınları, İ. (2023). *Cemil Meriç*. İletişim yayınları. <https://iletisim.com.tr/kisi/cemil-meric/4901>, Erişim tarihi: 05.12.2023.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: The intellectuals, who show what the society they are in, enable them to reach certain consciousness, and cause the awakening of the people in any problem, are the most important building block of the research. The ultimate aim of the research is to subject the concept of intellectual to a different evaluation through Cemil Meriç's view of the intellectual. On the other hand, the concept of intellectual, which has more than one meaning, is also presented to the reader so that the development of the concept can be perceived. In particular, the aim is to show where Meriç is positioned within this confusion of meanings. In a total of three chapters, both Meriç's life and the concept of intellectual are blended and conveyed to the reader. Based on this duality, the ways in which Meriç criticizes the intellectual is evaluated as one of the important issues.

Methodology: The method that shaped the course of the research was qualitative research. Qualitative research was supported by the fact that it incorporates different disciplines. In the same way, a similar benefit was seen thanks to the document analysis used, and data from different sources were easily collected in a single source. As a result of these, the development of the concept of intellectual, where which discipline positions that concept, the progression of Meriç's life and how his perspective was shaped in this life flow; accordingly, issues such as his view, criticisms and stance on the concept of intellectual have taken their place among the findings. This technique has been systematized as it includes a literature review. On the other hand, support was also received from content analysis and the findings obtained were examined in detail. The information gathered through content analysis was interpreted and conveyed to the reader.

Findings: In the light of the findings, cause-effect relationships were tried to be established. First of all, the concept of intellectual, which emerged from the French word 'éclairé' in the 17th century, was explained. It is explained that in time it was named as intellectual, idea person, munevver and what it corresponds to in Türkiye. Based on this, the focus is on the intellectual in Meriç. Meriç's life was examined and how his thought life developed was analyzed. His view of the word "intellectual" gained dimension with the Dreyfus Affair and he argued that the homeland of this concept was France. Thanks to this case, the concept of intellectual has changed its shape and Meriç's idea of turning into a person who awakens the written and spoken society with this case has emerged. Because according to Meriç, intellectuals are those who guide and enlighten. In addition, one of the important issues is that the Dreyfus affair is now the flag of the left according to Meriç. Cemil Meriç divided intellectuals into right and left and made

his criticisms accordingly. Another issue he touches upon in a critical context is the concept of alienation. To explain briefly, he argued that there are two types of alienation, one is the alienation of civilization and the other is the alienation of culture from itself. In other words, he has the idea that the East will lose its own identity as it looks at the West. One of the issues he criticizes in connection with this is the East-West debate. By comparing the two, he believed that the 'light' would come from the East. Thus, the dimensions in which he views the concept of intellectual and the angles from which he criticizes it have been perceived. The reasons for criticizing the Turkish intellectual and his positioning of the intellectual were also understood.

Conclusion and Discussion: As a result, Meriç has taken his place in the literature as a thinker who embraces the West even though he cares about the East, who argues that one should not give up one's own self and culture in order to avoid alienation, and who adopts the wisdom of the Ottoman Empire for salvation. In addition to the idea that people should be guided by intellectuals, he also mentioned that these intellectuals should not only take place under the roof of the West. Along with all these criticisms, he also admitted that he himself had done the same things and stated that they were his stops on his way to wisdom. As a result, in the light of the researches conducted, it has been seen that there are many separate studies on the intellectual and Meriç in the literature, but Meriç's criticism of this concept is missing. In the research carried out with the aim of filling this gap, this has been the reason why the article has gained its originality.

Makale türü: Araştırma makalesi	Article type: Research article
Geliş tarihi 06.06.2024	Submitted date
Kabul tarihi 21.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi 31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Gözalın, S., Coşkun. S. ve Öztekin, M. (2024). Tropikal meyve ağaçlarından mangonun açık alanda yetiştirme potansiyeli: Antalya İli örneği. *Journal of History School*, 71, 2142-2171

TROPİKAL MEYVE AĞAÇLARINDAN MANGONUN AÇIK ALANDA YETİŞME POTANSİYELİ: ANTALYA İLİ ÖRNEĞİ ¹

Sıracettin GÖZALAN, Sevda COŞKUN & Muhammet ÖZTEKİNCİ ²

Öz

Türkiye'nin tarımsal ürün desenine son yıllarda birçok tropikal bitki türü katılmıştır. Tanınırlığın ve tüketim ihtiyacının artmasıyla iç piyasada oluşan talebin yerel üretim ile karşılanmasına yönelik ülkemizde üretim denemeleri yapılmıştır. Özellikle Akdeniz sahil bandında açık alan ve örtü altında birçok tropikal bitki türünün yetiştirilebileceği görülmüştür. İç piyasada tropikal meyvelere giderek artan talebin ithalat yerine yerli üretimle karşılanmasına yönelik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu düşünceden hareketle Türkiye'de tanınırlık düzeyi yüksek tropikal meyvelerden biri olan mango, araştırmanın konu kapsamını oluştururken, alan kapsamı ise Akdeniz Bölgesi'nde Antalya İli olarak seçilmiştir. Bu kapsam çerçevesinde, ülkemizde tüketim talebi giderek artan tropikal meyvelerden biri olan mangonun Antalya İli ölçeğinde açık alanlarda iklimsel açıdan muhtemel yetiştirme potansiyelinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, Antalya İli'nde ölçülen aylık ortalama sıcaklık, aylık ortalama minimum sıcaklık ile günlük ve ekstrem minimum sıcaklık değerleri ile mango bitkisinin eşik sıcaklık değerlerinin tek tek değerlendirildiği ikili karşılaştırma sonuçlarına dayanmaktadır. Çalışma sonucunda mango bitkisinin sıcaklık isteği ile Antalya İli'nde bulunan meteoroloji istasyonlarında ölçülen günlük minimum sıcaklık frekansları ve ekstrem minimum sıcaklıklar incelendiğinde Antalya İli'nde açık alanlarda verimli bir mango yetiştiriciliği potansiyelinin olmadığı anlaşılmıştır. Sıcaklık eğilimleri dikkate alınarak

¹ Makale yazımı yazar etki oranı: 1. yazar: %37, 2. yazar: %33, 3. yazar: %30. Bu çalışmada yapay zekâ kullanmadığımızı beyan ederiz.

²Dr., sirac.gozalan@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-6721-1860;

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı, sevdacoskun@karabuk.edu.tr, Orcid: 0000-0001-4702-4670;

Dr., muhammetoztekinci@gmail.com, Orcid: 0000-0002-7801-9145.

2000 yılının başlangıç olarak alındığı son dönem minimum sıcaklık değerleri de uygun olmayan yetiştirme ortamının devam ettiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tropik Meyve, Mango, Yetiştirme Potansiyeli, Antalya İli, Akdeniz Bölgesi.

The Potential of Mango, One of The Tropical Fruit Trees, for Open Field Cultivation: The Case of Antalya Province

Abstract

Many tropical plant species have been added to Türkiye's agricultural product pattern in recent years. With the increase in recognition and consumption need, production trials have been carried out in our country to meet the demand in the domestic market with local production. It has been seen that many tropical plant species can be grown in open areas and under cover, especially in the Mediterranean coastal band. There is a need for research to meet the increasing demand for tropical fruits in the domestic market with domestic production instead of imports. Based on this idea, mango, which is one of the tropical fruits with a high level of recognition in Türkiye, constitutes the subject scope of the research, while the field scope was selected as Antalya Province in the Mediterranean Region. Within the framework of this scope, it was aimed to determine the potential of mango, which is one of the tropical fruits with increasing consumption demand in our country, to grow in open areas in the scale of Antalya Province in terms of climate. The research is based on the results of pairwise comparison of monthly average temperature, monthly average minimum temperature, daily and extreme minimum temperature values measured in Antalya Province and threshold temperature values of mango plant. As a result of the study, when the temperature requirements of the mango plant and the daily minimum temperature frequencies and extreme minimum temperatures measured at the meteorological stations in Antalya Province are analyzed, it is understood that there is no potential for efficient mango cultivation in open areas in Antalya Province. Considering the temperature trends, the minimum temperature values of the last period, in which the year 2000 was taken as the beginning, indicate that the unsuitable growing environment continues.

Keywords: Tropical Fruit, Mango, Growing Potential, Antalya Province, Mediterranean Region.

GİRİŞ

Tropikal ve sub-tropikal bölgelere özgü bazı bitki türlerinin ülkemizde özellikle Akdeniz Bölgesi'nde korunaklı mikroklimatik şartların hüküm sürdüğü alanlarda yetiştirme ortamı bulunduğu bilinmektedir (Gübbük vd., 2017; Dal ve Gübbük, 2023; Gözalan, 2023). Son yıllarda artan sıcaklıklara bağlı olarak yer yer Akdeniz

Bölgesi'nde tropikal hava koşullarının yaşanması, var olan duruma olumlu etki yaparak bitkilerin daha rahat yaşam alanı bulmasına katkı sağlamaktadır. Ortalama ve maksimum sıcaklık değerlerindeki pozitif artışlara göre Akdeniz Bölgesi'nde tropikal gün sayısı her geçen yıl artmaktadır. Günlük maksimum sıcaklıkların $\geq 25^{\circ}\text{C}$ 'ye ulaşması durumunda "yaz günü", maksimum sıcaklıkların $\geq 30^{\circ}\text{C}$ 'ye ulaşması durumunda ise "tropikal gün" olarak adlandırılmaktadır (Çolaşan, 1960; Erlat ve Yavaşlı, 2009; Coşkun vd., 2022). Artan sıcaklıklara bağlı olarak iklimin karakterinde değişimlerin meydana geldiği bilinmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde ülkemizde günlük maksimum sıcaklıklar artmaktadır (Erlat ve Yavaşlı, 2009; Deniz, 2013; Erlat ve Türkeş, 2013; Sözen, 2016; Türksever, vd., 2016; Karabulut ve Topuz, 2020; Coşkun vd., 2022). Günlük maksimum sıcaklıkların 30 derece ve üstüne çıkması durumunda tropikal gün yaşanmaktadır. Tropikal gün sayısının artması ile ülkemizde lokal bazı alanlarda, tropikal bitkilerin yetişmesine olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Artan sıcaklıklara bağlı olarak Akdeniz bölgesi içerisindeki bazı yörelerde yeni türlerin yayılarak bu alanlara adaptasyon sağlayabildiği bilinmektedir.

İklim elemanları bir türün o bölgede yaşayıp yaşayamayacağını belirleyen en büyük faktörlerden bir tanesidir. Özellikle sıcaklık en önemli değişken olarak görülmektedir (Şahin, 2001; Gözalan, 2023; Öztekin, 2023). Canlıların stres altında kalmadan yaşamına devam etmesi için gerekli olan sıcaklık, ışık, nem vb gibi ortam şartlarının en uygun değerlerde olmasına optimum koşullar denilmektedir (Şahin, 2001; Atalay, 2013). Sıcaklık optimum düzeyde olduğu sürece türlerin o alanda gelişip yayılması kolaylaşmaktadır. Fakat istenilen durumun dışına çıkılması veya kritik sıcaklık eşik değerine yaklaştıkça bitkilerde strese neden olmaktadır. Bu durumun devamı halinde bitki istenilen düzeyde gelişimini sağlayamadığı gibi bazen de ölmektedir. Maksimum ve minimum kritik sıcaklık değerleri canlıların hayatında son derece önemli bir yere sahiptir. Yüksek sıcaklıklarda biyolojik aktivitenin artması nedeniyle canlılar daha fazla besin ve oksijene ihtiyaç duyarlar. Ayrıca transpirasyonun artmasıyla daha fazla su kaybı yaşanması bitkilerin strese girmelerine neden olur. Oluşan stres durumunun şiddetine bağlı olarak yeterli besin ve suyu bünyelerine alamazlarsa bitkiler zarar görürler (Şahin, 2001; Kocaçalışkan, 2013). Düşük sıcaklıkların meydana gelmesi bitkilerde düşük sıcaklık stresine neden olmaktadır. İstenilen sıcaklık değerinin altına düşmesi veya yaklaşması durumunda bitkilerin hücre ve hücreler arası boşluklarında bulunan suyun donması ile bitkilerde zararlanma hatta ölümler (kuruma) görülmektedir (Ağaoğlu, 1987; Ağaoğlu vd., 1997). Bu önemli faktör göz önünde bulundurulduğunda bitki yetiştirilmesi açısından en dikkat çekici koşul düşük sıcaklıklardır. Kuzey yarıküre için aralık, ocak ve şubat

ayları kış ayları olarak kabul edilmektedir. Kış aylarında görülen düşük sıcaklıklardan bitkinin bünyesinin hiç zarar görmeden çıkması düşünüldüğü kadar basit olmamaktadır (Scebba vd., 1998; Vagujfalvi vd., 1999; Szalai vd., 2001; Yazıcı vd., 2001). Bir bölgede ekilen veya dikilen türler üzerinde o bölgenin iklimi, topografik yapısı, karasallık durumu, iklim salınımlarından etkilenme vb. gibi birçok sınırlayıcı faktör bulunmaktadır (Güçlü, 1994). Sıcaklıklar istenilen değerlerin altına düşmesi durumunda bitkilerde strese veya kalıcı hasarlara neden olabilmektedir. Kış aylarında bitkiler genel olarak uyku halinde olması durumunda düşük sıcaklıklardan fazla etkilenmemektedir. Fakat özellikle çiçeklenmenin olduğu mart ve nisan aylarında sıcaklıklar $-0,1^{\circ}\text{C}$ altına düşmesi sonucunda hassas olan türler zarar görmektedir. Sıfırın altına düşen sıcaklıklar tarım ürünlerinde ve meyvelerde ciddi maddi zararlara neden olmaktadır. Zirai don, çok yıllık meyve ağaçlarında hem o yılki bitkilere hem de bir sonraki yılda oluşacak meyvelere zarar vermektedir (Yazıcı vd., 2001). Bu durumların önüne geçmek için meydana gelmesi muhtemel donlu günleri önceden bilmekte yarar vardır. Son yıllarda artan sıcaklıklara bağlı olarak minimum sıcaklık değerlerinin sıklık frekansının azalmasına neden olmaktadır (Gözalán, 2023). Bu durum zirai don olayının ülkemizde tarım ürünlerine olan zararının azalmasına olumlu katkıda bulunmaktadır. Artan sıcaklıklar aynı zamanda ülkemizde yeni bitki türleri için yaşam alanlarını oluşturmaktadır.

Mango, herdem yeşil, sulu, aromatik bir meyvedir. Doğu Asya, Burma (Burma) ve Hindistan'a özgüdür (Crane vd., 2013; Gübbük vd., 2017). Mango ağaçları tropikal ve subtropikal bölgelerde yetişmektedir. Alfonso Mangosu, Kent Mangosu, Haden Mango, Francis Mango, Ataulfo, Palmiye Mangosu, Irwin, Tommy Atkins, Keitt, King Thai, Irwin, Palmer, Sensation, Julie, Fairchild, Dwarf Hawaiian, Carrie, Irwin, Nam Doc Mai, Pickering, Ice Cream, Mallika, Cogshall, Lancetilla, Alampur Baneshan, Grahmam, Rosigold ve Honey Kiss gibi 500'den fazla çeşidiyle dünyada en çok yetiştirilen tropikal-subtropikal meyvelerden biridir (Shah vd., 2010; Crane vd., 2013; Makhmale vd., 2016).

Mango bitkisinin optimum sıcaklık isteği $24-27^{\circ}\text{C}$ 'dir (Normand, vd., 2015). Çiçeklenme ve dölleme-tozlaşma döneminde sıcaklık değerleri $10-15^{\circ}\text{C}$ arasında olmalıdır (Singh vd., 1966; Tsang ve Chang, 1983; Singh, 1990; Ramirez ve Davenport, 2010). Tropik-subtropik iklim koşulları altında yetişen mangonun alt türlerinin kritik sıcaklık seviyeleri değişkenlik göstermektedir. Mango bitkisinin ortalama minimum sıcaklık isteği 5°C 'dir. Her bitkide olduğu gibi mango ağacının da dayanabileceği minimum sıcaklık seviyesi bulunmaktadır. Bu değerler büyük ağaçlarda $-3,9^{\circ}\text{C}$, genç ağaçlarda $-1,1$ ile $-1,7^{\circ}\text{C}$ 'ye çok kısa süreli bile düşse yapraklar ve küçük dallar zarar görmektedir.

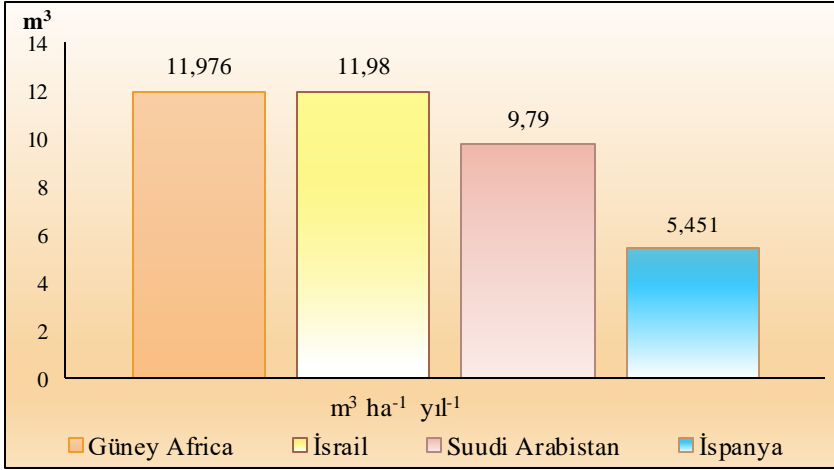

Çiçekler ve küçük meyveler ise sıcaklık $4,4^{\circ}\text{C}$ 'nin altına birkaç saat düşse bile olumsuz etkilenmektedir (Crane vd., 2013; Makhmale vd., 2016).

Türkiye, sahip olduğu ekolojik koşullar nedeniyle birçok ılıman ve subtropik meyve türünün yetiştiriciliği açısından avantaja sahiptir. Özellikle Akdeniz Bölgesi'nde lokal bazı alanlarda muz, avokado, ananas, mango, guava, kivi, pitaya gibi birçok tropikal ve subtropikal özellik gösteren bitkilerin yaşam zonu bulunduğu bilinmektedir (Köseoğlu vd., 1988; Bayram vd., 2006; Bayram ve Arslan, 2007; Dal, B. ve Gübbük, H. (2023); Gözalan, 2023; Tunç ve Yılmaz, 2023). Türkiye'de bazı tropikal bitki yetiştiriciliğinde üretim maliyetlerinin düşük olması buna karşın ekonomik değerinin yüksek olması nedeniyle narenciye ve sebze üretim alanlarında üretim deseninin değiştiği görülmektedir (Gözalan, 2023). Türkiye tarımına kazandırılması düşünülen yeni türlerde dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan birisi de bitkilerin su tüketim miktarlarıdır. Su kaynakları bakımından zengin olmayan Türkiye'nin tarım ürün deseninde yerini almaya başlayan tropik karakterli meyvelerin su tüketim değerlerinin belirlenmesi son derece önemlidir. Ekonomik bakımdan getirisi fazla olan, buna ilaveten ülkenin doğal kaynaklarına (tatlı su rezervi gibi) zarar vermeyen türlerin tercih edilmesi gerekmektedir. Mango ağacının yıllık su tüketimi üzerine yurtiçinde hazırlanmış bir araştırmaya rastlanmamıştır. "Fikir oluşturması amacıyla farklı ülkelerde (Suudi Arabistan, İsrail, Güney Afrika, İspanya) hazırlanmış olan çalışmalar incelendiğinde (mango yıllık $5,451$ ile $11,976$ m^3 ha⁻¹ yıl⁻¹ arasında su tükettiği görülmüştür" (Durán vd., 2021). Yani mango üretimi için Suudi Arabistan'da 979 mm/m^2 (Mohammad vd., 2015), İsrail'de 1198 mm/m^2 (Levin vd., 2018), Güney Afrika'da 1197 mm/m^2 (Mostert ve Hoffman, 1997), İspanya'da ise 545 mm/m^2 (Durán vd., 2011) kadar suya ihtiyaç vardır (Şekil 1). Bu değerlerin birbirinden farklılık gösterme sebebi, sulama sisteminin çeşidi (damlama, sprink, salma), toprak yapısı ve iklim karakterinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Antalya ilinin kıyı kuşağında yıllık yağış toplamı 800 mm 'nin üzerindedir. Antalya 1060 ; Alanya $1121,8$; Gazipaşa $852,8$; Kale-Demre $845,6$; Manavgat $1110,9$ mm yağış almaktadır (Meteoroloji Genel Müdürlüğü [MGM], Tablo 1). Ayrıca DSİ tarafından belirlenen havza sisteminde yer alan Antalya Havzası'nda kişi başına düşen su miktarı Türkiye ortalamasının çok üzerindedir. Kişi başına düşen 5 bin m^3 'ten daha fazla su ile Antalya Havzası su zenginliği açısından Türkiye'de Çoruh ve Batı Akdeniz havzalarının ardından üçüncü sırada yer almaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018). Mango bitkisinin farklı ülkelerdeki su tüketimi ile Türkiye'de Antalya koşullarında yetiştirilen bazı türlerin su tüketimleri karşılaştırılmıştır. Muz 1160 mm , nar 760 mm , narenciye 721 mm , kayısı 754 mm , kiraz 745 mm , yerfıstığı 649 mm , zeytin 591 mm su tüketimi

yapmaktadır (Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü [TAGEM] ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü [DSİ], 2017). Bu değerler gelişmiş sulama sistemleri ile desteklenmiş mango bahçelerinin kurulumu su kaynakları açısından ekstra bir risk oluşturmayacağını göstermektedir.

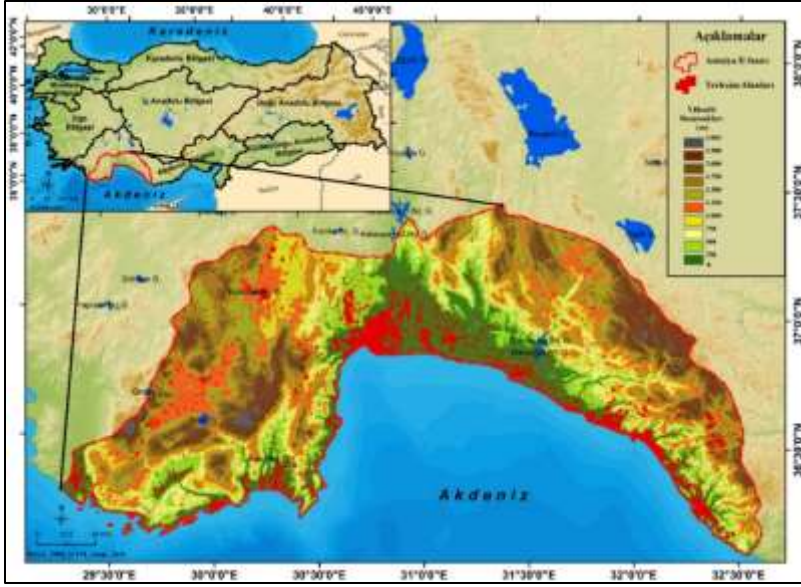
Şekil 1. Suudi Arabistan 9,790 m³ ha-1 yıl -1 (Mohammad vd., 2015), İsrail 11,980 m³ ha-1 yıl -1 (Levin vd., 2018), Güney Afrika 11,976 m³ ha-1 yıl-1 (Mostert ve Hoffman, 1997), İspanya 5,451 m³ ha-1yıl-1 (Durán vd., 2011) su tüketimi.

Çalışma kapsamında meyvelerin kralı olarak adlandırılan mango, yetiştirme ortamı olarak iklim istekleri ile Akdeniz Bölgesi'nin iklim parametreleri (sıcaklık) değerlendirilmeye alınarak açık alanda yetiştirme potansiyeli araştırılmıştır. Mango için Akdeniz Bölgesi'nde kritik iklim parametresinin sıcaklık olması yüzünden sıcaklık değerleri ele alınmıştır. Son yıllarda mangonun tanınırlığının artmasından dolayı oluşan yurtiçi ihtiyacı karşılanması için ithalat yoluyla mango tedariki sağlanmaktadır. Türkiye sahip olduğu topografya ve iklim çeşitliliğinden dolayı çeşitli tropikal bitkilerin yetişmesine olanak sağlamaktadır (Dal ve Gübbük, 2023). Türkiye'de üretilme ihtimali olduğu varsayılan mangonun sıcaklık ihtiyaçlarının incelenerek üretim potansiyelinin değerlendirilmesi önemli görülmektedir.

Araştırma Alanı

Türkiye'de Akdeniz Bölgesi'nin kıyı kuşağı subtropikal ortam şartlarına en uygun saha olarak öne çıkmaktadır. Tropikal-subtropikal bitkiler açısından

ARGE çalışmalarının bölgede Antalya İli'nde yoğunlaştığı ve çevre illere buradan yayıldığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle araştırma, Türkiye'nin güneyinde Akdeniz kıyısında bulunan Antalya İli ile sınırlandırılmıştır. Antalya İli, güneyde Akdeniz, kuzeyde Toros Dağları ile çevrili olup Mersin, Konya, Karaman, Isparta, Muğla ve Burdur illeri ile komşudur (Harita 1).

Harita 1. Çalışma Alanını Oluşturan Antalya İlinin Lokasyon Haritası

Antalya çevresinde Toros Dağları geniş yayılım alanına sahiptir. Toros Dağları, Tersiyer'de oluşup, Alp-Himalaya sistemine bağlı genç kıvrım dağlarıdır (Atalay vd., 2018). Torosların Batı Toroslar olarak bilinen kesimi ilin büyük bir kısmını kaplar. Antalya Körfezi'nin batısında, güneybatı-kuzeydoğu yönünde, doğuda ise kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanır. Sahadaki önemli yükseltiler Akdağ, Susuz Dağları, Alaca Dağ, Beydağları ve Geyik Dağlarıdır. Beydağları (3085 m) ve Akdağ (3075 m) en yüksek olanlardır. Körfezin batısında yer alan Beydağları bir duvar gibi yükselir (Güngördü, 2010; Atalay ve Mortan, 2011).

YÖNTEM

Antalya İli'nde uzun yıllar ölçüm verisi bulunan meteoroloji istasyonlarının (Kaş, Kale-Demre, Antalya H. L. (Hava Limanı), Korkuteli, Manavgat, Alanya, Gazipaşa, Finike) ortalama sıcaklık, ortalama minimum sıcaklık ve ekstrem minimum sıcaklıkları araştırmanın veri materyallerini oluşturur (Tablo 1).

Verileri paylaşan Meteoroloji Genel Müdürlüğü'dür. Meteorolojik veri setlerinin kullanımında en az 30 yıl kayıt tutan ve kayıt kesintileri olmayan istasyonlar dikkate alındı. Araştırma için hazırlanan kartografik malzemelerin üretilmesinde GIS (Geography Information System), Word ve Excel programından yararlanıldı. Yöntem olarak mango bitkisinin sıcaklık istekleri ile Antalya İli'nin sıcaklık değerleri arasında yapılan ikili karşılaştırma yöntemi seçilmiştir. Bu yönüyle araştırma, Antalya ilinde ölçümlenen aylık ortalama sıcaklık, aylık ortalama minimum sıcaklık ile günlük minimum sıcaklık ve ekstrem minimum sıcaklık değerleri ile mango bitkisinin eşik sıcaklık değerlerinin tek tek değerlendirildiği ikili karşılaştırma sonuçlarına dayanmaktadır.

Tablo 1.

Antalya ilinde bulunan bazı meteorolojik istasyonlar

Bölge	İl	İstasyon Adı	Yükselti	Enlem	Boylam	Rasat Yılları
Akdeniz	Antalya	Elmalı	1095	36,7372	29,9121	1959-2021
Akdeniz	Antalya	Korkuteli	1017	37,0565	30,1910	1969-2021
Akdeniz	Antalya	Kaş	153	36,2002	29,6502	1964-2021
Akdeniz	Antalya	Antalya Hava Limanı.	64	36,9063	30,7990	1930-2021
Akdeniz	Antalya	Manavgat	38	36,7895	31,4410	1959-2021
Akdeniz	Antalya	Kale-Demre	25	36,2421	29,9790	1984-2021
Akdeniz	Antalya	Gazipaşa	21	36,2715	32,3045	1970-2021
Akdeniz	Antalya	Alanya	6	36,5507	31,9803	1952-2021
Akdeniz	Antalya	Finike	2	36,3024	30,1458	1960-2021

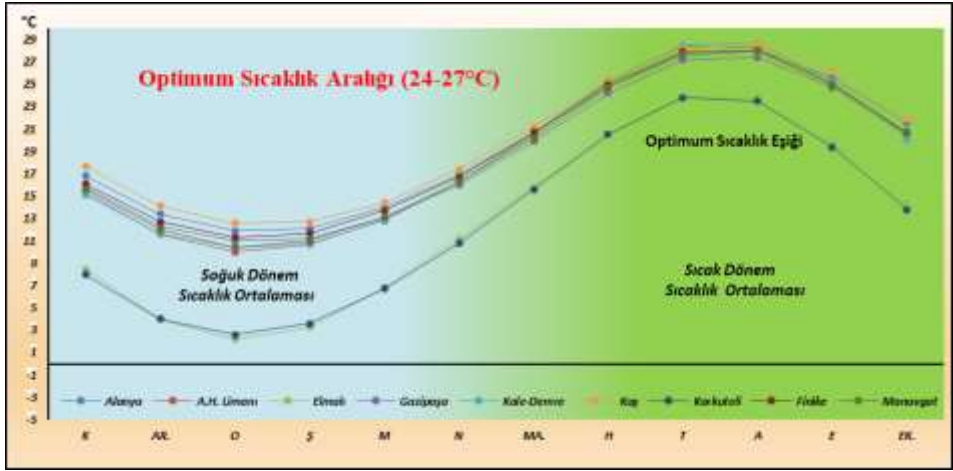
Kaynak: MGM iklim bültenlerinden üretilmiştir.

Verilerin incelenmesinde ilk aşamada veri kayıtlarının başlangıcından 2021 yılına kadar geçen sürede ölçüm verileri değerlendirilerek sonuca gidilmiştir. Sıcaklık eğilimleri dikkate alınarak 2000 yılı sonrasındaki dönemde günlük minimum sıcaklık frekansları ayrıca incelenmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Son yıllarda gelişen iletişim ağı sayesinde dünyanın başka yerinde yetişen farklı bitkiler, çiftçilerimiz tarafından görülüp ülkemizde denemeleri yapıldığı bilinmektedir. Çeşitli tropikal bitki türlerinin iklim istekleri Akdeniz sahil bandında var olmasından dolayı bu alanlarda üretim denemeleri yapılmaktadır (Gübbük vd., 2017). Çalışma alanı olarak seçilen Akdeniz Bölgesi'nde yer alan

Antalya İli'nde yıllık ortalama sıcaklık değeri yüksek olmasından dolayı bu alanlarda tropikal-subtropikal bitki türleri için uygun yaşam alanları oluşturacağı tahmin edilmektedir. Mango ağacının, ortalama sıcaklık isteği alt türlere göre değişiklik göstermekte fakat genel olarak yıllık optimum sıcaklık isteği 24 -27°C olduğu söylenilebilir. Yıllık ortalama sıcaklık değerleri incelendiğinde Korkuteli ve Elmalı istasyonlarında sıcaklıkların istenilen optimum değerlerin altında kaldığı görülmektedir. Bu iki istasyonun bulunduğu alanlarda mangonun açık alanda yetiştirilmesinin risk ihtimali yüksektir (Şekil 2). Geriye kalan istasyonlarda ortalama sıcaklık bakımından istenilen seviyenin altında veya üstünde olduğu görülse de eşik değerlere yakın olduğundan dolayı bitkinin yetişmesinde engelleyici faktör olmayacağı düşünülmektedir.

Şekil 2. Antalya İlinin Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri ve Mango Ağacının Optimum Yaşam Aralığı (Kaynak: MGM)

Çiçeklenme ve Döllenme Periyodu (Mart, Nisan, Mayıs)

Mango bitkisinin döllenme ve çiçeklenme dönemi olan mart-mayıs ayları arasında sıcaklık değerleri şekil 2'de verilmiştir. Çiçeklenme döneminde sıcaklıkların 14-15°C'nin altına düşmesi mango ağacı için risk olarak görülmektedir. Birçok istasyonda kritik sıcaklık eşiği olan 14-15°C, şubat ayının sonu mart ayının başında istenilen düzeye yaklaştığı görülmektedir. Fakat özellikle Korkuteli ve Elmalı istasyonlarının bulunduğu alanlarda çiçeklenme için istenilen düzeyin çok altında kaldığı belirlenmiştir.

Döllenme döneminde (mayıs) ise sıcaklıkların 10°C altına düşmesi erkek çiçeklerde tozlaşmayı, 15°C altına düşmesi ise dişi çiçeklerde döllenmeyi olumsuz etkilemektedir. Elmalı ve Korkuteli istasyonlarının bulunduğu

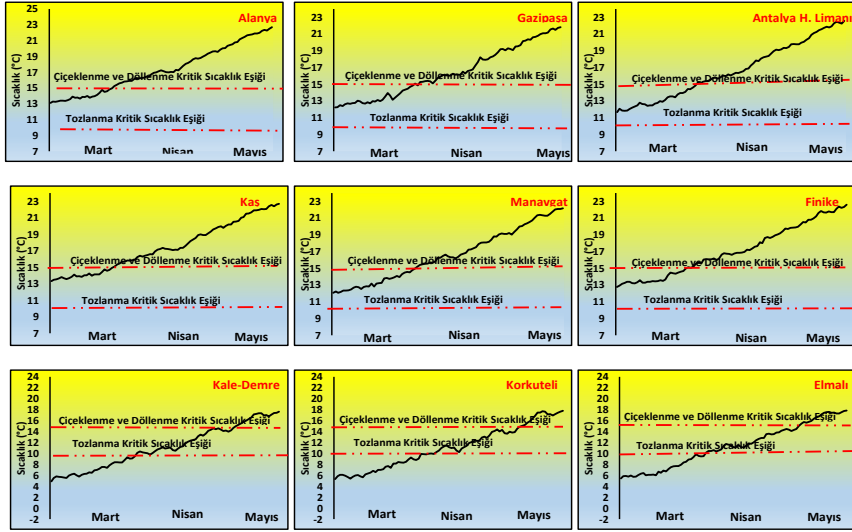
konumlarda çiçeklenme için yetersiz olan sıcaklıkların döllenme döneminde de istenilen düzeye çıkamadığı görülmektedir. Geriye kalan istasyonlarda mart ayının başında 15°C'nin altında kaldığı görülmektedir. Fakat mart ayının sonuna doğru ortalama sıcaklıklar yükselerek neredeyse bütün istasyonlarda (Korkuteli, Elmalı dışında) mango ağacının çiçeklenmesi için optimum koşulların sağlandığı tespit edilmiştir (Şekil 3).

Meyve verme periyotunda mango ağacının optimum yetiştirme koşullarında ortalama sıcaklık isteğinin 24-27°C olduğu bilinmektedir. Çiçeklenme ve döllenme döneminde Elmalı ile Korkuteli istasyonlarının bulunduğu alanlarda sıcaklıklar istenilen düzeyde olmadığı belirlenmişti. Haziran sonu temmuz ayının başında istenilen seviyeye yaklaşmaktadır. Geriye kalan istasyonlarda haziran ayının başında istenilen optimum koşullara (24-27°C) ulaşmaktadır (Şekil 4). Birçok istasyonda ortalama sıcaklıkların istenilen kritik eşik değerinin altında kaldığı görülse de bu alanlarda mango ağacının yetişip yetismeyeceğini ortalama sıcaklık değerleri incelenerek karar verilmesi sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Bu sebepten dolayı aylık ortalama minimum sıcaklık, ortalama minimum sıcaklıkların sıklık frekansı ve günlük ekstrem minimum sıcaklıklara bakmakta fayda vardır. Aşağıda sıralı olarak sıcaklık değerleri verilmiştir.

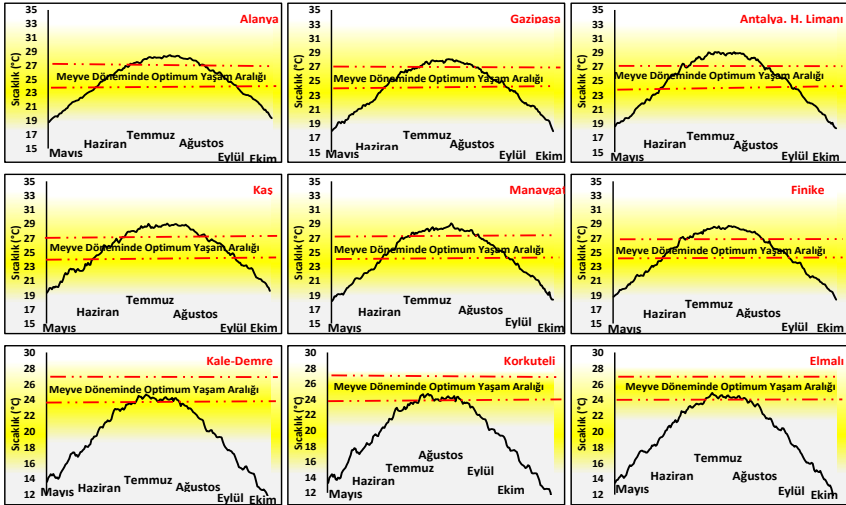
Minimum Sıcaklıklar

Aylık ortalama minimum sıcaklık değerleri incelendiğinde; Çiçeklerin zarar görmeye başladığı kritik sıcaklık eşiklerinin 15°C olduğu bilinmektedir. Antalya İli'ndeki istasyonlar incelendiğinde yetiştirilmesinin riskli olduğu (ortalama sıcaklık değerlerine göre) düşünülen Korkuteli ve Elmalı istasyonlarında çiçeklenme döneminin başlangıcı olan mart ve nisan aylarında ortalama minimum sıcaklıkların istenilen değerinin çok altında kaldığı görülmektedir. Bu iki istasyonun bulunduğu alanlarda döllemenin üst seviyede olduğu mayıs ayında 15°C'nin çok altında kaldığı saptanmıştır. Geriye kalan istasyonların bulunduğu alanlarda ortalama minimum sıcaklıkların hem çiçeklenme (mart-nisan) hem döllenme (mayıs) için istenilen değerlere çok yakın olduğu açık alanlarda yetiştirilmesinde iklim açısından engel teşkil edecek bir durum olmadığı düşünülmektedir (Şekil 5).

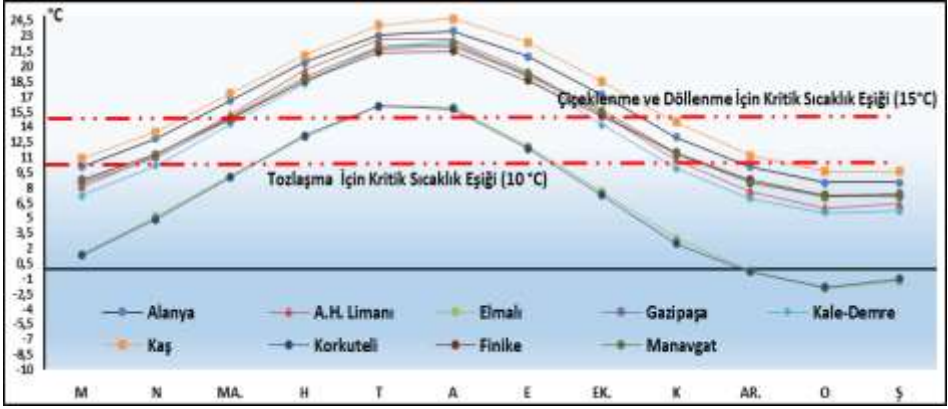
Tropikal Meyve ve Ağaçlarından Mangonun Açık Alanda Yetiştirme Potansiyeli: Antalya İli Örneği

Şekil 3. Çiçeklenme ve Döllenme Dönemi (Mart-Mayıs) Ortalama Sıcaklık Değerleri (Kaynak: MGM)

Şekil 4. Meyve Verme ve Olgunlaşma Dönemi Ortalama Sıcaklık Değerleri (Kaynak: MGM)

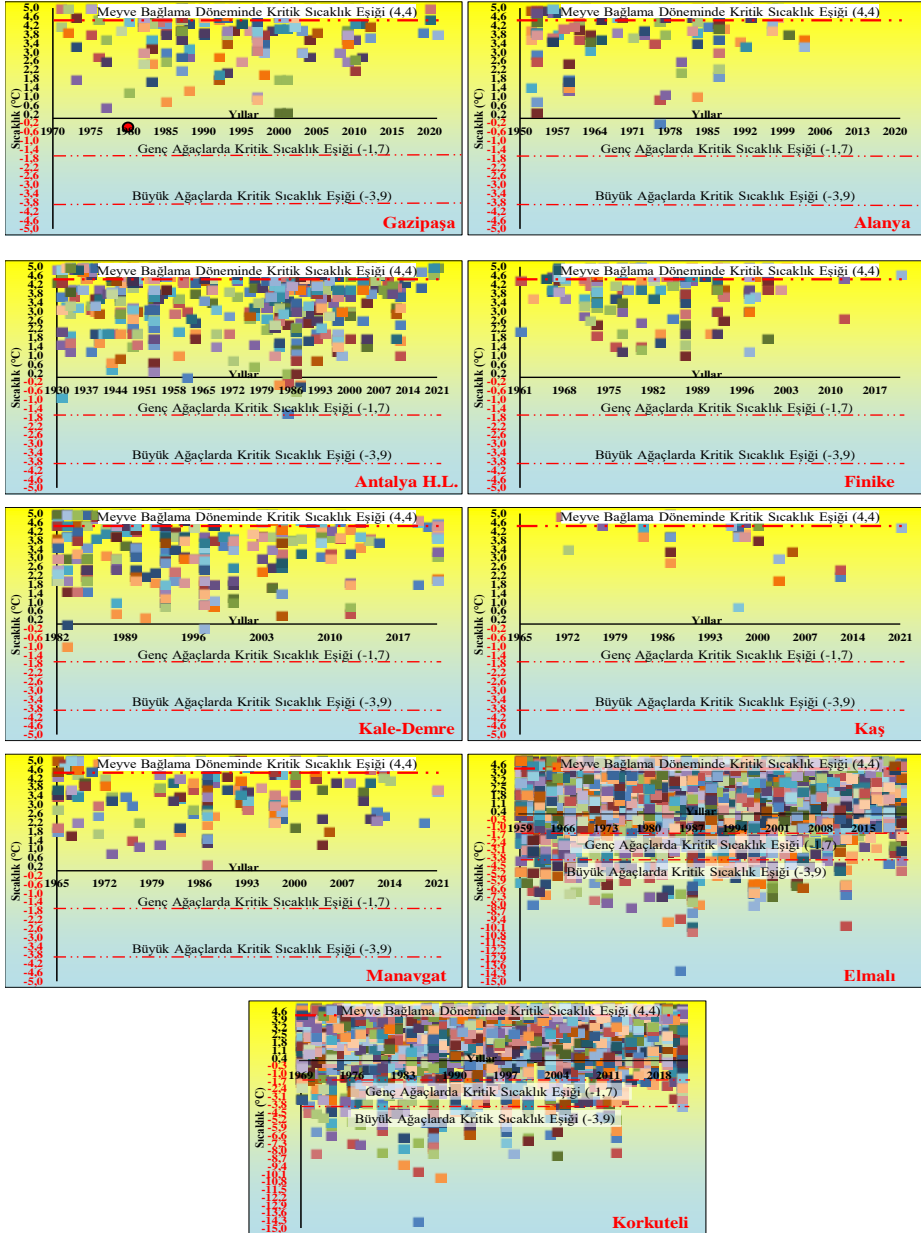
Şekil 5. Çalışma Alanının Aylık Ortalama Minimum Sıcaklık Değerleri (Kaynak: MGM)

Günlük minimum sıcaklık değerleri incelendiğinde; **Elmalı** istasyonunda günlük minimum sıcaklıkların sıklık frekansı 0 ile -14°C arasındadır. İstasyonda ekstrem minimum sıcaklık değeri -14°C ile 1 Mart 1985 yılında ölçümlenmiştir. **Korkuteli** istasyonunun bulunduğu alanda, minimum sıcaklıkların sıklık frekansı 0 ile $-14,4^{\circ}\text{C}$ arasında değişmektedir. Ekstrem minimum sıcaklık değeri $-14,4^{\circ}\text{C}$ ile Elmalı istasyonunda olduğu gibi 1 Mart 1985 yılında kaydedilmiştir. Bu istasyonların bulunduğu alanlarda minimum sıcaklık değerleri istenilen düzeyin çok altında ve sıklık frekansı neredeyse her yıl aynı seviyede olduğu için yetiştirilmesi iklim açısından uygun görülmemektedir. Elmalı ve Korkuteli istasyonları hariç geriye kalan bütün istasyonlarda ekstrem minimum sıcaklık değerleri çok düşük değerlere düşmemektedir (Şekil 6).

Her bitkide olduğu gibi mango ağacı içinde dayanabileceği minimum sıcaklık seviyesi bulunmaktadır. Bu değerler büyük ağaçlarda $-3,9^{\circ}\text{C}$, genç ağaçlarda $-1,7$ ve $-1,1^{\circ}\text{C}$ 'ye çok kısa süreli düşse bile yapraklar ve küçük dallar etkilenmektedir. Çiçeklenme ve döllenme-tozlaşma döneminde sıcaklık değerleri $10-15^{\circ}\text{C}$ 'nin altında olmamalıdır. 15°C 'nin altına düştüğünde dişi çiçekler, 10°C 'nin altında ise tozlaşma zarar görmektedir. Tozlaşma ve döllenmenin ardından sıcaklık $4,4^{\circ}\text{C}$ 'nin altına birkaç saat düştüğünde ise dölenen çiçekler ve küçük meyveler zarar görmektedir. Bu nedenle; kış dönemi, çiçeklenme, tozlaşma, döllenme ve meyve tutma dönemlerinde istasyonların günlük minimum sıcaklık değerlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu dönemlerde mango bitkisinin eşik sıcaklık değerlerinin aşılma sıklığının artması verimli bir üretim açısından engel teşkil etmektedir.

Tropikal Meyve Ağaçlarından Mangonun Açık Alanda Yetiştirme Potansiyeli: Antalya İli Örneği

Şekil 6. Çalışma Alanın Aylık Ortalama Minimum ve Günlük Ekstrem Minimum Sıcaklıkların Frekans Değerleri (Mart- Nisan- Mayıs) (Kaynak: MGM)

Gazipaşa meteoroloji istasyonu verilerine göre erkek ve dişi çiçeklerin oluşmaya başladığı mart ayında 1612 ölçüm verisinden 1606'sının çiçeklenme için kritik eşik olan 15°C'nin altında kaldığı belirlenmiştir. Erkek çiçeklerde tozlaşmayı olumsuz yönde etkileyen 10°C'nin altındaki ölçüm sayısı 1181'dir. 105 ölçüm verisi, döllenmiş çiçekleri ve yeni oluşmaya başlayan meyveler için kritik eşik olan 4,4°C'nin altında kaydedilmiştir. Aynı periyotta 1 ölçüm verisi ise genç fidanların zarar görmesine neden olabilecek don olaylı gün olduğu tespit edilmiştir. Nisan ayında, 1560 ölçüm verisinden 1461'i çiçeklenme için kritik eşik olan 15°C'den düşüktür. Tozlaşmayı etkileyebilecek olan ölçüm sayısı 506, çiçek ve küçük meyvelerde zarar meydana getirecek düşük sıcaklık frekansı ise 6'dır. Mayıs ayında ise 1612 ölçüm verisinden 885'i çiçeklenmeye engel teşkil edecek sevedir. Erkek çiçeklerde tozlaşmaya engel teşkil edebilecek sıcaklık frekansı 40'tır. Alanya meteoroloji istasyonu verileri mart ayında (2170 ölçüm) 2099, nisan (2100 ölçüm) 1619, mayıs ayında (2170 ölçüm) 649 ölçüm verisinin çiçeklenme üzerinde olumsuz etkiyi işaret etmektedir. Benzer durum diğer istasyonlarda da tespit edilmiştir. Antalya HL istasyonunda şiddeti mart ve nisan ayında daha fazla olmak üzere mayıs ayında 2852 ölçümden 1343'ünün çiçeklenme için olumsuz olduğu gözlemlenmiştir. Çiçeklenme, tozlaşma, döllenme ve meyve bağlama döneminin sona erdiği mayıs ayında dahi, Finike istasyonunda 1891 kayıttan 985'i, Kale-Demre'de 1240 ölçümden 733'ü, Kaş istasyonunda 1767 veriden 234'ü, Manavgat istasyonunda 1829 kayıttan, 921'i mango bitkisinde çiçeklenmeye engel oluşturmaktadır (Şekil 6; EK 1-7). Bu nedenle, minimum sıcaklık frekansları dikkate alındığında en avantajlı Kaş istasyonu ve çevresi olmakla beraber tüm istasyonlarda yani Antalya İli'nde açık alanda genç fidanlar korunarak ağaç formunu yakalasa bile mango ağacından verimli bir üretimin gerçekleştirilemeyeceğini göstermektedir.

2000 Yılı Sonrası

Antalya İli ölçeğinde meteoroloji istasyonlarında ölçümlenen uzun periyotlu verilerin incelenmesinde mango bitkisi için çiçeklenme, tozlaşma, döllenme, meyve tutma ve genç fidanlar için sınırlayıcı düşük sıcaklık frekanslarının varlığı tespit edilmiştir. Bu nedenle uzun süreli minimum sıcaklık verileri mangonun Antalya İli ikliminde verimli bir üretiminin mümkün olmadığı belirlenmiştir. Ancak yapılan araştırmalar özellikle 2000'li yıllar ile birlikte sıcaklık verilerinde önemli bir artış meydana geldiğini göstermektedir. Bu artış eğilimi nedeniyle veri periyodu sınırlandırılarak 2000 yılı başlangıç kabul edildi ve son dönem minimum sıcaklık değerleri dikkate alınarak mango için uygun ortamların oluşup oluşmadığı incelendi. Mango bitkisinin eşik değerlerinin dikkate alındığı minimum sıcaklıkların frekans değerleri Ek 8-14'te verilmiştir. Yapılan incelemelerde 2000 yılından itibaren kış mevsiminde don olaylarının

meydana geldiği frekans Gazipaşa'da 17, Alanya'da 1, Antalya Hava Limanı'nda 20, Finike'de 1, Kale-Demre'de 18, Kaş'ta 1, Manavgat'ta 10 olduğu anlaşılmıştır. Bu durum genç fidanlarda zarar oluşturmaktadır. Genç fidanlarda koruma sağlanarak yaşamlarının devamı sağlandığında ise mart, nisan ve mayıs aylarında meydana gelen çiçeklenme, tozlaşma, dölllenme ve meyve tutma dönemlerinde minimum sıcaklık değerlerinin fenolojik olayları sınırlandıracak düzeyde ölçüm frekansları tespit edilmiştir. Örneğin, Manavgat istasyonunda çiçeklenmenin son dönemi olan mayıs ayında yapılan 682 ölçümden 265'i 15°C'nin altına düşmektedir. Bu frekans nisan ayında 594, mart ayında ise 676 olarak hesaplanmıştır. Diğer istasyonlarda da benzer durum söz konusudur. Bu değerler göz önünde bulundurulduğunda son dönemde de verimli bir üretim potansiyelinin olmadığını göstermektedir (EK 8-14).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuç

Türkiye'nin güneyinde Akdeniz kıyısında bulunan Antalya İli'ne ait Alanya, Antalya Hava Limanı, Kale- Demre, Elmalı, Finike, Gazipaşa, Kaş, Korkuteli ve Elmalı istasyonlarının aylık ortalama sıcaklık, ortalama minimum sıcaklık, günlük minimum sıcaklık verileri analiz edilip, mango bitkisi ile ilişkilendirilerek nihai sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Yerküre üzerinde bitkilerin dağılışı incelendiğinde izoterm ve izoyet eğrileri ile bir korelasyon çerçevesinde dağılışı sergilediği bilinmektedir. İklim elemanlarından olan sıcaklık ve yağış özellikle bitkilerin yerküre üzerinde yaşam alanlarını belirlemektedir. Dikey dağılışı bitkilerin üst sınırını sıcaklık belirlerken, alt sınırını ise yağış belirlemektedir. Fakat özellikle ortalama sıcaklık, ortalama minimum sıcaklık ve ortalama maksimum sıcaklık, ekstrem minimum sıcaklık ve ekstrem maksimum sıcaklık yerküre üzerinde bitkilerin dağılışını belirleyen iklim elemanlarından. Sıcaklıklar kendi arasında değerlendirildiğinde en büyük değişkenin ekstrem minimum sıcaklık ve ekstrem maksimum sıcaklık olduğu bilinmektedir. Çünkü ortalama sıcaklık, ortalama maksimum sıcaklık ve ortalama minimum sıcaklık değerleri incelenerek analizlerin yapılması sağlıklı sonuçlar vermez. Bu sebepten dolayı bir alanda ilk defa yetiştirilmesi düşünülen bitki türleri üzerine araştırma yapıldığında ekstrem değerlere bakılmasında büyük fayda vardır.

Tropikal ve sub-tropikal bir bitki olan mangonun sub-tropik iklim özelliği gösteren Türkiye'nin Akdeniz Coğrafi Bölgesi'nde yer alan Antalya İli'nde yetiştirilme potansiyelinin belirlenmesi üzerine hazırlanan bu çalışmanın

sonucunda Elmalı ve Korkuteli istasyonlarının bulunduğu alanlarda ortalama sıcaklık; Alanya, Antalya Hava Limanı, Finike, Gazipaşa, Kaş, Manavgat, Kale-Demre istasyonlarının bulunduğu alanlarda ortalama sıcaklık ve ortalama minimum sıcaklık değerlerine göre yetiştirilmesinde bir sakıncanın olmadığı görülmektedir (Tablo 2). Fakat ülkemizin sahip olduğu topografya ve yerküre üzerindeki konumu düşünüldüğünde, 1095 metre yükseklikte bulunan Elmalı ve 1017 metre yükseklikte bulunan Korkuteli istasyonlarında ortalama sıcaklık ve ortalama minimum sıcaklıklara göre tropikal özellik gösterip soğuk havalara karşı son derece savunmasız olan mango ağacının bu alanlarda yetiştirilmesinde bir sakıncanın olmadığını söylemek sağlıklı bir sonuç olmayacaktır.

Ortalama sıcaklık ve ortalama minimum sıcaklıklar incelenerek bir türün yetiştirme alanının belirlenmesi çok riskli olduğu için ekstrem minimum sıcaklıklara göre karar vermek daha doğru olacaktır. İstasyonlarda veri kayıt başlangıcından günümüze kadar olan zaman periyodunu kapsayan ortalama sıcaklık değerlerine göre mangonun yetiştirebileceği öngörülen Alanya, Antalya Hava Limanı, Kale-Demre, Elmalı, Finike, Gazipaşa ve Kaş istasyonlarının günlük minimum sıcaklık değerleri incelenmiştir. Bu istasyonların bulunduğu alanlarda çiçeklenme, tozlaşma, dölleme, meyve bağlama ve genç fidanlar için kritik sıcaklık eşiklerinin altına düşen sıcaklık frekanslarının yüksek olması nedeniyle verimli bir üretimin gerçekleşmeyeceği düşünülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2.

Çalışma alanını temsil eden istasyonların iklim özellikleri ile mango ağacı

İstasyon Adı	Yükselti (m)	Aylık Ortalama Sıcaklık	Aylık Ort. Minimum Sıcaklık	Günlük Minimum ve Ekstrem Minimum Sıcaklık	Nihai Sonuç
Alanya	6	Uygun	Uygun Olabilir	Uygun Değil	Uygun Değil
Antalya H.L.	64	Uygun	Uygun Olabilir	Uygun Değil	Uygun Değil
Finike	2	Uygun	Uygun Olabilir	Uygun Değil	Uygun Değil
Gazipaşa	21	Uygun	Uygun Olabilir	Uygun Değil	Uygun Değil
Kaş	153	Uygun	Uygun Olabilir	Uygun Değil	Uygun Değil
Manavgat	38	Uygun	Uygun Olabilir	Uygun Değil	Uygun Değil
Kale-Demre	25	Uygun	Uygun Olabilir	Uygun Değil	Uygun Değil
Elmalı	1095	Uygun Olabilir	Uygun Değil	Uygun Değil	Uygun Değil
Korkuteli	1017	Uygun Olabilir	Uygun Değil	Uygun Değil	Uygun Değil

İklim değişikliklerine bağlı olarak sıcaklıkların artış eğiliminde olması nedeniyle uzun periyotta (meteorolojik istasyonların ölçüm yılından bugüne) yetiştirilmesi uygun görülmeyen mango bitkisi için 2000 yılı başlangıç kabul edilerek günlük

minimum sıcaklık değerleri ayrıca incelenmiştir. Bu dönemde ekstrem minimum sıcaklık değerlerinin şiddetinde önemli bir azalış söz konusu olsa da minimum sıcaklık frekansları çiçeklenme, tozlaşma, dölleme, meyve bağlama ve genç fidanlar için sınırlandırıcı etkisini devam ettirdiği anlaşılmıştır. Bu nedenle son dönem sıcaklık verileri de açık alanda mango yetiştiriciliği için uygun görülmemektedir.

Tartışma

Mango ile ilgili Türkiye koşullarında yetiştiriciliği üzerine alan yazında araştırmalar oldukça sınırlıdır. Gübbük (2017) tarafından yürütüldüğü yapılan “Değişik Tropik Meyve Türlerinin Antalya Koşullarına Adaptasyonu Üzerinde Araştırmalar” adlı Batı Akdeniz Tarımsal Araştırmalar Enstitüsü (BATEM) projesi kapsamında Antalya koşullarında Mango denemesi yapılmıştır. Deneme sahası olarak Alanya’da Türkler lokasyonu, Gazipaşa’da ise Yakacık ve Macar mevkileri seçilmiştir. 2012-2016 yılları arasında yürütülen araştırmada fidanlar 2013 ve 2014 yıllarında dikilmiştir. Alanya’da yetiştiriciliğe uygun bulunmamıştır. Yakacık ve Macar mevkinde yetişmeye elverişli olarak gösterilse de 2015 ve 2016 yıllarında fidanların kış soğuklarından önemli ölçüde etkilendiği tespit edilmiş olup dal ve fidanlarda ciddi kurumaların meydana geldiği belirlenmiştir. Şöyle ki Yakacık mevkinde dikilen 19 fidandan 2016 kış ayı itibarıyla yaşayan ağaç sayısı 5 olarak kaydedilmiştir. BATEM raporu ile Antalya İli’ni kapsayan bu çalışma sonuçları karşılaştırıldığında; raporda yetiştirilebilir olarak gösterilen Yakacık mevkinde dikilen 19 fidandan 4 yılın sonunda sadece 5 fidanın yaşamını sürdürmesi uzun periyotlu meyve bahçelerinde kurulum maliyeti ve karlılık düzeyleri düşünüldüğünde mango yetiştiriciliğinin açık alanlarda yetiştirilmesinin uygun olmadığını göstermektedir. Bu yönüyle yapılan bu araştırma sonucunda elde edilen bulguların tutarlılığı açısından önemli görülmektedir.

Öneriler

Türkiye’nin tarımsal ürün deseninde yerini almaya başlayan tropikal bitkilerin ekonomik açıdan getirisi son derece fazladır. Ekonomik getirisi fazla olmasından dolayı narenciye ve sebzeçilik alanında aktif olarak üretim yapan çiftçilerin dikkatini çekmektedir. Getirisi fazla olduğundan dolayı narenciye bahçeleri ve sebze seraları bozularak tropik karakterli bitkilerin kontrolsüz dikilmesi, ülkenin ihtiyaç duyduğu mevcut meyve ve sebze gereksinimi için yaşanan bu değişim gelecekte riskli bulunmaktadır. Bölgeye yeni getirilen bu türler için bir kontrol ve denetim mekanizması tarafından dikim alanları planlanmalıdır. Var olan bahçeler sökülmeden bu türler için yeni dikim sahaları önerilmelidir. Narenciye ve sebzeçilik alanında ihracat yapan bir ülke konumunda olan Türkiye’de

tarımsal planlamalar başarılı bir şekilde yapılırken, tarımsal denetim ve tarımsal riskler ise istenilen düzeyde kontrol edilememektedir. Akdeniz sahil bandında tropikal türlere yönelik çiftçiler narenciye ve sebzeçiliği bırakmaktadır. Kontrolsüz şekilde devam eden bu değişimin gelecek periyotta Türkiye’de özellikle de kış döneminde problem oluşturma potansiyeli yüksek görülmektedir.

Antalya ilinde mango bitkisinin yetişmesinde ortalama sıcaklık, ortalama minimum sıcaklık, günlük minimum sıcaklık ve ekstrem minimum sıcaklık iklim elemanları göz önünde bulundurularak çalışma nihai sonuca ulaşmıştır. Araştırma bulguları, Antalya İli koşullarında açık alanlarda mango yetiştiriciliğini tavsiye etmemektedir. Buna karşın, sub-tropikal iklim bölgelerinde minimum sıcaklık koşullarına daha dirençli ekonomik değeri yüksek ayrıca su isteği fazla olmayan yeni türlerin araştırılarak ülke tarımına kazandırılmaları önemsenmektedir.

Ülkemizde geliş güzel ve bitki bölgelerine yabancı (egzotik) bitkilerin dikimine yer verilmesi doğal gen havuzumuzun da kirlenmesi gibi bir sonuç doğuracağı gözden kaçırılmamalıdır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Ağaoğlu, S., Çelik, H., Çelik, M., Fidan Y., Gülşen, Y., Günay, A., Halloran, N., Köksal, İ. ve Yanmaz, R. (1997). *Genel Bahçe Bitkileri*. A.Ü. Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No: 4.
- Ağaoğlu, Y. S. (1987). *Üzümsü Meyveler*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 984 Ders Kitabı: 290.
- Atalay, İ. (2013). *Doğa Bilimleri Sözlüğü* (2. Baskı). META Basım ve Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ. ve Mortan, K. (2011). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası* (11. Baskı). İnkılap Kitabevi.
- Atalay, İ., Altunbaş, S., Khan, A. A. & Coşkun, M. (2018). The effects of tectonic movements on the shaping of topography, karstification and soil formation in the south western part of Taurus Mountains in Turkey. *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 608-622.
- Bayram, S. ve Arslan, M. (2007). Düşük ve yüksek sıcaklıkların avokado yetiştiriciliği üzerine etkisi. *Derim*, 24(2), 9-19.

- Bayram, S., Arslan, M. A. ve Turgutoğlu, E. (2006). Türkiye’de avokado yetiştiriciliğinin gelişimi, önemi ve önerilen bazı çeşitler. *Derim*, 23(2), 1-13.
- Coşkun, M., Gözalan, S., Öztekin, M. ve Coşkun., S. (2022). Susurluk çayı havzasında tropikal gün- yaz günü sayısındaki eğilimler ve RCP 8.5 senaryosuna göre modellenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies* (2022), (89), 343-358.
- Crane, J. H., Wasielewsk, J., Balerdi, C. F. & Maguire, I. (2013). *Mango Growing in the Florida Home Landscape*. Publ. HS2, Hort. Sci. Dept., Florida Coop. Ext. Ser., Inst. of Food and Agri. Sci., Univ. of Florida.
- Çölaşan, U. E. (1960). *Türkiye i-Klimi*. T.C. Ziraat Bankası Matbaası.
- Dal, B. ve Gübbük, H. (2023). Türkiye’ye adaptasyon sağlamış tropik meyve türleriyle ilgili çalışmalardan ilk izlenimler. *Meyve Bilimi*, 10(1), 146-151.
- Deniz, Z. (2013). Türkiye’de yaz mevsimindeki sıcak günler ve sıcak günlerin eğilimleri (1970-2006). *Türk Coğrafya Dergisi*, (61), 1-10.
- Durán, Z.V.H., García-Tejero, I.F., Rodríguez, B.C., Tarifa, D.F., Ruiz, B.G. & Sacristán, P.C. (2021). Deficit irrigation strategies for subtropical mango farming. A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 41(1), 13. <https://doi.org/10.1007/s13593-021-00671-6>
- Durán, Z.V.H., Rodríguez, P.C.R. & Franco, T.D. (2011). Impact of sustained deficit irrigation on tree growth, mineral nutrition, fruit yield and quality of mango in Spain. *Fruits*, 66, 257–268. <https://doi.org/10.1051/fruits/2011038>.
- Erlat, E. & Türkeş, M. (2013). Observed changes and trends in numbers of summer and tropical days, and the 2010 hot summer in Turkey. *International Journal of Climatology*, 33(8), 1898-1908.
- Erlat, E. ve Yavaşlı, D. D. (2009). Ege Bölgesi’nde tropikal gün ve yaz günü sayılarındaki değişim ve eğilimler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 18(1-2), 1-15.
- Gözalan, S. (2023). *Akdeniz Bölgesi’nde avokado ağacının yetişebileceği uygun alanların belirlenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karabük Üniverdsitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Gübbük, H., Biner, B., Dal, B., Yıldırım, I., Daşkın, D. ve Buhur, L. (2017). *Değişik Tropik Meyve Türlerinin Antalya Koşullarında Adaptasyonu Üzerine Araştırmalar*. TAGEM Proje Kesin Sonuç Raporu.

- Güçlü, K. (1994). Soğuk iklim bölgelerinde ağaç yetiştiriciliği. *Journal of the Faculty of Agriculture*, 25(1), 118-126.
- Güngördü, E. (2010). *Türkiye'nin Coğrafyası: Türkiye Fiziki ve Coğrafi Bölgeler*. Gazi Kitabevi.
- Kalkınma Bakanlığı (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Su Kaynakları Yönetimi ve Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Yayın No: KB: 3012- ÖİK: 793.
- Karabulut, M. ve Topuz, M. (2020). Adana'da tropikal ve yaz günü sayılarındaki değişim ve eğilimler. 2. *Uluslararası Akdeniz Sempozyumu Bildiriler Tam Metin Kitabı* – 23-25 Mayıs 2019 (s. 108-126). Mer-Ak Yayınları.
- Kocaçalışkan, İ. (2012). *Bitki Fizyolojisi* (9. Baskı). Bizim Büro Basımevi ve Yayınevi.
- Köseoğlu, A. T., Onur, C., Uludağ, N., Uludağ, N. ve Arpacıoğlu, A. (1988). Akdeniz Bölgesinde muz yetiştirilen alanlarda toprak-bitki ilişkilerinin belirlenmesi. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 53-56.
- Levin, A. G., Peres, M., Noy, M., Love, C., Gal, Y. & Naor, A. (2018). The response of field-grown mango (cv. Keitt) trees to regulated deficit irrigation at three phenological stages. *Irrig Sciences*, 36, 25-35. <https://doi.org/10.1007/s00271-017-0557-5>.
- Makhmale, S., Bhutada, P., Yadav, L. & Yadav, B. K. (2016). Impact of climate change on phenology of mango-the case study. *Ecology, Environment and Conservation*, 22(9), 127-132.
- Mohammad, F. S., Alamoud, A. I. & Mahmoud, S. H. (2015). Water requirements and water use of mango orchards in Jazan Region, Saudi Arabia. *Journal of Animal and Plant Sciences*, 25(4), 1008-1015.
- Mostert, P. G. & Hoffman, J. E. (1997). Water requirements and irrigation of mature mango trees. *Acta Hortic*, 455, 331-338. <https://doi.org/10.17660/ActaHortic.1997.455.43>.
- Normand, F., Lauri, P.E. & Legave, J.M. (2015). Climate change and its probable effects on mango production and cultivation. *Acta Hortic*, 1075, 21-31. <https://doi.org/10.17660/ActaHortic.2015.1075.1>.
- Öztekin, M. (2023). *Küre Dağları Milli Parkının vejetasyon ekolojisi ve iklim değişikliği senaryolarına göre değerlendirilmesi (Doğu kayını örneği)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

- Ramirez, F. & Davenport, T. L. (2010). Mango (*Mangifera indica* L.) flowering physiology. *Hortic*, 126, 65-72.
- Scebba, F., Sebastiani L. & Vitagliano C. (1998). Changes in activity of antioxidative enzymes in heat (*Triticum aestivum*) seedlings under cold acclimation. *Physiologia Plantarum*, 104(4),747-752. <https://doi.org/10.1034/j.1399-3054.1998.1040433.x>.
- Shah, K. A., Patel, M. B., Patel, R. J. & Parmar, P. K. (2010). *Mangifera indica* (mango). *Pharmacognosy Reviews*, 4(7),42. <https://doi.org/10.4103/0973-7847.65325>.
- Singh, R. N. (1990). Mango. *Indian Council of Agricultural Research*, 46–65.
- Singh, R. N., Majumder, P.K. & Sharma, D. K. (1966). Sex-expression in mango (*Mangifera indica* L.) with reference to prevailing temperature. *Proc. Am. Soc. Hortic*, 89, 228–229.
- Sözen, E. (2016). Düzce'nin 1960 sonrası sıcaklık ve yağış ortalamalarının iklim değişiklikleri açısından değerlendirilmesi. *INES-1st International Academic Research Congress– 3-5 Aralık 2016* (s. 344). Çizgi Kitabevi.
- Szalai, G., Jvea T., Paldi E.& Dubacq J. P. (2001). Changes in the fatty acid unsaturation after hardening in wheat chromosome substitution lines with different cold tolerance. *J. Plant Physiol.*, 158, 663-666. <https://doi.org/10.1078/0176-1617-00145>.
- Şahin, Y. (2001). *Ekoloji*. Bilim Teknik Yayınevi.
- TAGEM ve DSİ (2017). *Türkiye'de Sulanan Bitkilerin Bitki Su Tüketimleri*.
- Tsang, M. J. & Chang, W. N. (1983). Effects of temperature and growth regulators on flowering and fruit set of mango. *J. Chin. Soc. Hortic*. 29, 87–95.
- Tunç, Y. ve Yılmaz, K.U. (2023). Türkiye'de yetiştiriciliği yapılan bazı subtropik iklim meyvelerinin üretim projeksiyonu. *Erciyes Tarım ve Hayvan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 17-22. <https://doi.org/10.55257/ethabd.1216677>.
- Türksever, Ö., Sözen, E. ve Çetin, T. (2016). Akdeniz kıyı illerinin son 54 yıllık sıcaklık ve yağış ortalamalarının iklim değişiklikleri açısından değerlendirilmesi. *4th International Geography Symposium-GEOMED – 23-26 Mayıs 2016* (s. 318-328), Burdur, Turkey.

Vagujfalvi, A., Kerepesi I., Galiba G., Tischner T.& Sutka J. (1999). Frost hardiness depending on carbohydrate changes during cold acclimation in wheat. *Plant Sci.*, 144, 85-92. [https://doi.org/10.1016/S0168-9452\(99\)00058-8](https://doi.org/10.1016/S0168-9452(99)00058-8).

Yazıcı, K., Dal, B. ve Baktır, İ. (2001). Meyve yetiştiriciliğinde don ve soğuk zararının etki mekanizmaları. *Derim*, 18(4),169-179.

EKLER

EK 1. Gazipaşa istasyonunda uzun yıllar minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	0	14	13	0	0
24-27	0	0	0	0	0	0	0	28	230	303	29	0
15-23,9	102	1	0	1	6	89	727	1472	1368	1293	1476	942
10-14,9	1045	482	206	208	425	965	845	60	0	3	55	640
4,4-9,9	395	1034	1130	1032	1076	500	40	0	0	0	0	30
0-4,39	18	94	265	199	104	6	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	0	7	7	1	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	1	4	9	0	0	0	0	0	0	0	0
<-3,9	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	1560	1612	1612	1457	1612	1560	1612	1560	1612	1612	1560	1612
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	1458	1611	1612	1456	1606	1471	885	60	0	3	55	670
10>	413	1129	1406	1248	1181	506	40	0	0	0	0	30
4,40>	18	95	276	216	105	6	0	0	0	0	0	0
0>	0	1	11	17	1	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	1	4	10	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

EK 2. Alanya istasyonunda uzun yıllar minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	14	142	267	31	0
24-27	0	0	0	0	0	0	9	201	765	705	385	20
15-23,9	575	62	9	14	71	481	1512	1862	1263	1196	1658	1682
10-14,9	1254	1153	726	698	1102	1339	643	23	0	2	26	459
4,4-9,9	250	875	1237	1064	931	277	6	0	0	0	0	9
0-4,39	21	78	186	172	65	3	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	1	6	12	1	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	1	6	5	0	0	0	0	0	0	0	0
<-3,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	2100	2170	2170	1965	2170	2100	2170	2100	2170	2170	2100	2170
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	1525	2108	2161	1951	2099	1619	649	23	0	2	26	468
10>	271	955	1435	1253	997	280	6	0	0	0	0	9
4,40>	21	80	198	189	66	3	0	0	0	0	0	0
0>	0	2	12	17	1	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	1	6	5	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tropikal Meyve Ağaçlarından Mangonun Açık Alanda Yetiştirme Potansiyeli: Antalya İli Örneği

EK 3. Antalya H.L. istasyonunda uzun yıllar minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	13	138	93	2	0
24-27	0	0	0	0	0	0	2	189	742	743	96	0
15-23,9	187	16	1	3	15	212	1507	2454	1971	2014	2567	1576
10-14,9	1558	657	241	276	685	1702	1275	104	1	2	95	1190
4,4-9,9	935	1741	1781	1675	1867	836	68	0	0	0	0	86
0-4,39	80	420	752	578	278	10	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	9	45	23	6	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	9	31	19	1	0	0	0	0	0	0	0
< -3,9	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	2760	2852	2852	2576	2852	2760	2852	2760	2852	2852	2760	2852
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	2573	2836	2851	2573	2837	2548	1343	104	1	2	95	1276
10>	1015	2179	2610	2297	2152	846	68	0	0	0	0	86
4,40>	80	438	829	622	285	10	0	0	0	0	0	0
0>	0	18	77	44	7	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	9	32	21	1	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0

EK 4. Finike istasyonunda uzun yıllar minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	10	25	41	0	0
24-27	0	0	0	0	0	0	5	49	324	363	49	0
15-23,9	183	5	1	2	25	145	901	1641	1538	1486	1654	1008
10-14,9	1171	657	302	292	572	1137	930	130	4	1	126	833
4,4-9,9	459	1130	1326	1199	1207	546	55	0	0	0	1	50
0-4,39	17	98	255	211	87	2	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	1	4	3	0	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	0	3	3	0	0	0	0	0	0	0	0
< -3,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	1830	1891	1891	1710	1891	1830	1891	1830	1891	1891	1830	1891
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	1647	1886	1890	1708	1866	1685	985	130	4	1	127	883
10>	476	1229	1588	1416	1294	548	55	0	0	0	1	50
4,40>	17	99	262	217	87	2	0	0	0	0	0	0
0>	0	1	7	6	0	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	0	3	3	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

EK 5. Kale-Demre istasyonunda uzun yıllar minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	0	11	12	0	0
24-27	0	0	0	0	0	0	0	15	204	328	16	0
15-23,9	39	1	3	4	7	45	507	1126	1022	900	1123	487
10-14,9	563	199	107	91	164	616	678	59	3	0	61	660
4,4-9,9	557	762	679	621	891	525	55	0	0	0	0	93
0-4,39	41	271	412	378	176	14	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	5	26	14	2	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	2	13	12	0	0	0	0	0	0	0	0
<-3,9	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	1200	1240	1240	1121	1240	1200	1240	1200	1240	1240	1200	1240
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	1161	1239	1237	1117	1233	1155	733	59	3	0	61	753
10>	598	1040	1130	1026	1069	539	55	0	0	0	0	93
4,40>	41	278	451	405	178	14	0	0	0	0	0	0
0>	0	7	39	27	2	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	2	13	13	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

EK 6. Kaş istasyonunda uzun yıllar minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	3	13	67	76	3	0
24-27	0	0	0	0	0	2	8	115	893	1248	286	9
15-23,9	756	81	27	29	69	470	1522	1581	807	443	1420	1658
10-14,9	904	1257	714	723	1146	1157	234	1	0	0	1	99
4,4-9,9	49	423	969	802	533	80	0	0	0	0	0	1
0-4,39	1	6	57	48	19	1	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
<-3,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	1710	1767	1767	1604	1767	1710	1767	1710	1767	1767	1710	1767
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	954	1686	1740	1575	1698	1238	234	1	0	0	1	100
10>	50	429	1026	852	552	81	0	0	0	0	0	1
4,40>	1	6	57	50	19	1	0	0	0	0	0	0
0>	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tropikal Meyve Ağaçlarından Mangonun Açık Alanda Yetiştirme Potansiyeli: Antalya İli Örneği

EK 7. Manavgat istasyonunda uzun yıllar minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	9	55	59	3	0
24-27	0	0	0	0	0	0	3	63	289	329	56	3
15-23,9	154	15	2	2	8	124	905	1637	1483	1439	1644	1170
10-14,9	1144	608	269	268	580	1190	889	61	2	2	67	609
4,4-9,9	445	1054	1236	1094	1125	449	32	0	0	0	0	47
0-4,39	27	148	302	271	116	7	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	4	14	9	0	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	0	6	8	0	0	0	0	0	0	0	0
< -3,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	1770	1829	1829	1652	1829	1770	1829	1770	1829	1829	1770	1829
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	1616	1814	1827	1650	1821	1646	921	61	2	2	67	656
10>	472	1206	1558	1382	1241	456	32	0	0	0	0	47
4,40>	27	152	322	288	116	7	0	0	0	0	0	0
0>	0	4	20	17	0	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	0	6	8	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

EK 8. Gazipaşa istasyonunun 2000-2021 yılları arasındaki minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	0	7	9	0	0
24-27	0	0	0	0	0	0	0	22	139	220	18	0
15-23,9	48	0	0	1	5	51	385	632	536	450	637	469
10-14,9	446	215	84	94	231	454	290	6	0	3	5	205
4,4-9,9	158	431	468	444	413	155	7	0	0	0	0	8
0-4,39	8	35	121	70	33	0	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	0	6	4	0	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	1	3	3	0	0	0	0	0	0	0	0
< -3,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	660	682	682	616	682	660	682	660	682	682	660	682
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	612	682	682	615	677	609	297	6	0	3	5	213
10>	166	467	598	521	446	155	7	0	0	0	0	8
4,40>	8	36	130	77	33	0	0	0	0	0	0	0
0>	0	1	9	7	0	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	1	3	3	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

EK 9. Alanya istasyonunun 2000-2021 yılları arasındaki minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	14	125	243	31	0
24-27	0	0	0	0	0	0	9	160	528	436	323	17
15-23,9	373	37	6	12	65	333	657	486	29	3	305	643
10-14,9	269	498	349	368	517	321	16	0	0	0	1	22
4,4-9,9	18	138	300	219	94	6	0	0	0	0	0	0
0-4,39	0	9	27	16	6	0	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
< -3,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	660	682	682	616	682	660	682	660	682	682	660	682
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	287	645	676	604	617	327	16	0	0	0	1	22
10>	18	147	327	236	100	6	0	0	0	0	0	0
4,40>	0	9	27	17	6	0	0	0	0	0	0	0
0>	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

EK 10. Antalya H.L. istasyonunun 2000-2021 yılları arasındaki minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	5	50	39	0	0
24-27	0	0	0	0	0	0	1	77	255	311	41	0
15-23,9	39	3	1	3	5	57	450	572	377	332	615	470
10-14,9	390	148	79	106	207	485	231	6	0	0	4	198
4,4-9,9	222	437	431	400	433	118	0	0	0	0	0	14
0-4,39	9	93	156	103	37	0	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	1	11	1	0	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	0	4	2	0	0	0	0	0	0	0	0
< -3,9	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	660	682	682	616	682	660	682	660	682	682	660	682
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	621	679	681	613	677	603	231	6	0	0	4	212
10>	231	531	602	507	470	118	0	0	0	0	0	14
4,40>	9	94	171	107	37	0	0	0	0	0	0	0
0>	0	1	15	4	0	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	0	4	3	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

Tropikal Meyve Ağaçlarından Mangonun Açık Alanda Yetiştirme Potansiyeli: Antalya İli Örneği

EK 11. Finike istasyonunun 2000-2021 yılları arasındaki minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	10	23	35	0	0
24-27	0	0	0	0	0	0	5	43	262	318	44	0
15-23,9	126	2	0	2	19	83	511	606	397	329	616	557
10-14,9	468	326	146	173	310	512	165	1	0	0	0	124
4,4-9,9	64	341	474	407	348	65	1	0	0	0	0	1
0-4,39	2	13	62	33	5	0	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
< -3,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	660	682	682	616	682	660	682	660	682	682	660	682
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	534	680	682	614	663	577	166	1	0	0	0	125
10>	66	354	536	441	353	65	1	0	0	0	0	1
4,40>	2	13	62	34	5	0	0	0	0	0	0	0
0>	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

EK 12. Kale-Demre istasyonunun 2000-2021 yılları arasındaki minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	0	9	10	0	0
24-27	0	0	0	0	0	0	0	15	170	279	16	0
15-23,9	24	1	2	4	7	28	339	636	503	393	624	347
10-14,9	346	116	64	62	115	411	332	9	0	0	20	293
4,4-9,9	279	428	398	378	492	218	11	0	0	0	0	42
0-4,39	11	135	205	169	68	3	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	2	8	2	0	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	0	5	1	0	0	0	0	0	0	0	0
< -3,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	660	682	682	616	682	660	682	660	682	682	660	682
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	636	681	680	612	675	632	343	9	0	0	20	335
10>	290	565	616	550	560	221	11	0	0	0	0	42
4,40>	11	137	218	172	68	3	0	0	0	0	0	0
0>	0	2	13	3	0	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	0	5	1	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

EK 13. Kaş istasyonunun 2000-2021 yılları arasındaki minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	3	12	48	65	3	0
24-27	0	0	0	0	0	2	7	81	391	481	143	9
15-23,9	314	43	6	16	41	170	564	567	243	136	513	626
10-14,9	322	441	256	274	428	467	108	0	0	0	1	46
4,4-9,9	23	192	379	301	206	21	0	0	0	0	0	1
0-4,39	1	6	41	24	7	0	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
< -3,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	660	682	682	616	682	660	682	660	682	682	660	682
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	346	639	676	600	641	488	108	0	0	0	1	47
10>	24	198	420	326	213	21	0	0	0	0	0	1
4,40>	1	6	41	25	7	0	0	0	0	0	0	0
0>	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

EK 14. Manavgat istasyonunun 2000-2021 yılları arasındaki minimum sıcaklık frekansları

Eşik Değerler	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
>27,1	0	0	0	0	0	0	0	8	22	38	1	0
24-27	0	0	0	0	0	0	3	39	160	203	25	0
15-23,9	82	2	0	2	6	66	414	607	500	441	630	510
10-14,9	451	279	95	117	289	507	265	6	0	0	4	167
4,4-9,9	120	369	477	414	362	87	0	0	0	0	0	5
0-4,39	7	31	105	79	25	0	0	0	0	0	0	0
(-10,9)-(-0,01)	0	1	3	2	0	0	0	0	0	0	0	0
(3,9)-(-1,1)	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0
< -3,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam Ölçüm Sayısı	660	682	682	616	682	660	682	660	682	682	660	682
Eşik Değerlerin Altında Kalan Ölçüm Frekansı												
15>	578	680	682	614	676	594	265	6	0	0	4	172
10>	127	401	587	497	387	87	0	0	0	0	0	5
4,40>	7	32	110	83	25	0	0	0	0	0	0	0
0>	0	1	5	4	0	0	0	0	0	0	0	0
(-1,1)>	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0
(-3,9)>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

EXTENDED ABSTRACT

Turkiye is becoming more diverse in its agricultural products. The ease of cultural exchange between countries and regions is increasing in tandem with the quick growth of communication networks. Foreign items are introduced to societies as the level of relationship between various natural and cultural regions is revitalized. People's urge to try new items that they see, taste, or learn about through communication devices becomes more intense. Meeting these needs to the degree of domestic opportunities also enriches national agricultural product patterns. Turkiye's agricultural production pattern has expanded to include a large number of tropical plant species in recent years. Production trials for tropical plants have been carried out by universities, research institutes, private companies and farmers in our country in order to meet the demand in the domestic market with local production with the increase in recognition and consumption need. The Mediterranean region is the area where trials are concentrated since it offers more favorable climatic conditions for tropical plants compared to other geographical regions of Turkiye. As a result of the trials, it has been observed that many tropical plants such as avocado, mango, pitaya, pomelo, pomelo, lychee and guava can be grown in open areas and under cover, especially in the Mediterranean coastal band. In addition to increasing demand in the domestic market, the share of tropical fruits in the country's agricultural imports is expected to increase due to their high market value.

To address the growing domestic market demand for tropical fruits with domestic production rather than imports, a plethora of new studies are required. Based on this notion, the research's subject scope is the mango, one of the tropical fruits that is highly recognized in Turkiye; the Mediterranean Region's Antalya Province was chosen as the field of study. The goal of this scope was to ascertain the mango's potential to grow in open places with a climate similar to Antalya Province. Mangos are one of the tropical fruits that are becoming more and more popular in our nation. The research is based on the results of a pairwise comparison of monthly average temperature, monthly average minimum temperature, daily and extreme minimum temperature values measured in Antalya Province, and threshold temperature values of mango plants.

The study's findings indicate that the mango plant can be grown in areas such as Alanya, Antalya H.L., Finike, Gazipaşa, Kaş, Manavgat, and Kale/Demre stations; however, it is not recommended to be grown near Elmalı and Korkuteli stations due to the plant's average temperature demand and the average temperature values recorded at the meteorological stations in Antalya Province. It was concluded that it is unsafe to cultivate in the locations of Elmalı and

Korkuteli stations and unsuitable for cultivation in the other locations based on the monthly average minimum temperature values. Analyzing daily minimum temperature frequencies and extreme minimum temperatures leads to the conclusion that open regions in Antalya Province are not suitable for productive mango growing. The minimum temperature values for the most recent period, which began in 2000 and were determined by trend analysis of temperatures, were also examined. The results from the previous period likewise show that an improper growing environment is still present.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	29.04.2024	Submitted date
Kabul tarihi	22.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Öztürk, U. (2024). Differences in Career Commitment and Career Satisfaction Between Shift and Typical Work in Organizations. *Journal of History School*, 71, 2172-2189.

DIFFERENCES IN CAREER COMMITMENT AND CAREER SATISFACTION BETWEEN SHIFT AND TYPICAL WORK IN ORGANIZATIONS¹

Uygar ÖZTÜRK²

Abstract

The responsibility of career management is gradually shifting from organizations to individuals every day. With this transition, what employees think about their careers within the framework of individual career planning becomes increasingly important. The employment structure is also transforming in parallel with career management. Particularly in the service sector, businesses employ staff on shifts to achieve their goals more efficiently. Understanding the career perceptions of shift workers, a growing segment of the workforce has become more critical. The research stands out from other studies by analyzing a sample group that has worked in both types of employment (typical and shift). Within this scope, the study aims to understand whether shift work impacts career commitment and career satisfaction. In this context, the study's sample group consists of individuals who have previously worked on shifts and later as typical employees. The research was conducted using quantitative research methods with a survey approach. Paired sample t-tests and correlation analysis were performed to test the study's hypotheses. The study results indicate that the levels of career commitment and career satisfaction are significantly higher in typical employment compared to shift work.

Keywords: Flexible Employment, Shift Work, Career Commitment, Career Satisfaction, Career Development

¹ Ethics committee approval was received at Bitlis Eren University, dated 03.04.2023, with decision numbered 2023/03-03 E.3596 and document number E-84771431-050.01.04-88047.

² Assistant Professor, Bitlis Eren University, Ahlat Vocational School, uozturk@beu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2267-0497.

Organizasyonlarda Vardiyalı ve Tipik Çalışmanın Kariyer Bağlılığı ve Kariyer Tatmini Üzerindeki Farklılıkları

Öz

Kariyer yönetiminin sorumluluğu her gün biraz daha örgütlerden bireylere geçmektedir. Bu geçiş ile birlikte bireysel kariyer planlama çerçevesinde çalışanların kariyerleri hakkında ne düşündükleri de önem kazanmaktadır. İstihdam yapısı da kariyer ile birlikte bir dönüşüm içindedir. Özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler amaçlarına daha verimli ulaşmak için vardiyalı olarak da personel çalıştırmaktadırlar. Büyüyen bir çalışan grubu olarak vardiyalı çalışanların kariyer algılarını anlamak da daha önemli hale gelmektedir. Araştırma, her iki çalışma türünde (tipik ve vardiyalı) birden çalışmış örneklem grubunun analiz edilmesiyle diğer çalışmalardan farklılık taşımaktadır. Bu kapsamda araştırmanın amacı, vardiyalı çalışmanın kariyer bağlılığı ve kariyer tatmininin üzerinde etkisi olup olmadığını anlamaktır. Bu bağlamda araştırmanın örneklem grubu da daha önceden vardiyalı şekilde çalışmış sonrasında ise tipik çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden anket metodu ile yapılmıştır. Araştırmanın hipotezlerini test etmek için paired simple t-test ve korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları ise, tipik çalışmanın kariyer bağlılığı ve kariyer tatmini düzeylerinin vardiyalı çalışmaya göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Esnek İstihdam, Vardiyalı Çalışma, Kariyer Bağlılığı, Kariyer Tatmini, Kariyer Gelişimi

INTRODUCTION

The increasing competition across all sectors and the demand for employment in the globalized job market have made businesses feel the necessity of operating 24 hours, leading to the widespread implementation of shift work (Costa, 2010). Flexible working allows employees to balance their personal and career lives, implying a different arrangement of working hours, typically from 8:00 am to 5:00 pm, for a different job (Rosli, 2021, cited in Ahmed et al., 2023). In other words, flexible scheduling is a predetermined schedule for full-time employees (Kelly & Kalev, 2006). Flexible work options encourage organizations and employees to perform their tasks optimally regarding where, how, and when the work is done (Uzochukwu et al., 2019). Particularly in most service sector branches, the necessity for 24-hour operation is often crucial for enhancing customer satisfaction. Additionally, focusing on 24-hour customer satisfaction has become an inevitable dimension for businesses to remain competitive. The increasing percentage of the service sector within employment can also linearly increase the rate of shift work.

Flexible employment contracts are becoming increasingly popular in contemporary labor markets. The flexibility provided by these contracts benefits policymakers and employers. In other words, one of the main factors encouraging employers to support flexible work is the ability to adapt to fluctuations in demand (Kalleberg, 2003). On the other hand, the nature of flexible contracts raises concerns from the employees' perspective (Mattijsen et al., 2020). These concerns can relate to employment security, health, and career aspects.

After recent studies focusing on employment's fundamental structure, such as job security and job satisfaction, the research focus has shifted toward the career impacts of flexible workers (Mattijsen et al., 2020). Career management is perceived and reinterpreted individually as it has become more critical than ever (Ren & Chadee, 2020). Particularly, flexible contracts can also influence employees' careers (Goldthorpe, 2007; Van Echtelt et al., 2015).

According to Blau (1985), career commitment refers to an individual's desire to continue working in the chosen profession or their attitude towards their profession. Similarly, Colarelli & Bishop (1990) define career commitment as the development of goals related to the career created by the individual, identification with these goals, and engagement with them.

Within organizations, focusing on employees' career commitment is considered essential not only due to the significance of shift work in job planning but also as a necessity (Onyishi et al., 2019). The satisfaction of employees' psychological needs related to their careers has been linked to individual and organizational outcomes (Larson et al., 2017). This indicates the importance of commitment for individual careers regardless of the shift work involved. An individual's commitment to their career is self-directed, based on their current status and future career expectations (Onyishi et al., 2019). In a standard commitment, an individual feels morally obligated to stay with the organization (Riordan et al., 2003). The nature of the work being shift-based is related to individual career perceptions. However, the level of satisfaction individuals derive from their decision to work shifts is also significant.

Another concept related to career is career satisfaction. Career satisfaction is considered one of the most essential elements of the subjective career success concept (Shockley et al., 2016; Pan & Zhou, 2015; Greenhaus et al., 1990). Moreover, the most trending topic in articles published in the top four career journals is career success (Akkermans & Kubasch, 2017). Researchers have also recognized the importance of subjective career success for individual employees and organizations (Dahling & Luricella, 2017). Career success is the accumulation of positive psychological or job-related outcomes a person gathers

through work experiences (Seibert et al., 1999). Among the significant predictors of career success are career commitment (Poon, 2004), proactive personality (Barnett & Bradley, 2007), and diversity training (Yap et al., 2010).

Less emphasis has been placed on the psychological mechanisms related to flexibility in the workplace as a factor affecting career success (Culić et al., 2014). Psychologically, the potential impact of flexible work arrangements on work and family responsibilities without compromising employment status and career expectations continues to be debated, contributing to both positive and negative outcomes in contemporary research (Xiang et al., 2021). The types of tasks conducted in the workplace also play a significant role in determining career dynamics (Goldthorpe, 2007; Acemoglu & Autor, 2011). Career commitment and career satisfaction are frequently used variables in the field of human resources (Wheeler et al., 2007; Mau et al., 2008; Kidd & Green, 2006). However, few studies focus on how flexible work affects the career role (Polavieja, 2005; Kiersztyn, 2016; Reichelt, 2015). Therefore, this study aims to fill the gap in the literature by examining the impact of shift work, one of the most common forms of flexible working, on career commitment and career satisfaction. The research aims to answer the following questions:

RQ1: How does shift work affect employees' career commitment?

RQ2: How does shift work influence career satisfaction?

The study provides insights into career management practices for businesses employing shift workers and offers valuable recommendations regarding the awareness of individual careers of shift workers from an implementation perspective. In other words, it offers recommendations for organizational career planning and individual career planning in establishments where shift work is prevalent. The article's structure comprises an introduction providing an overview, a literature review in the second section, an explanation of the methodology and research methods in the third section, empirical findings in the fourth section, and discussion and conclusion sections in the fifth part.

LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESIS

According to Spreitzer et al. (2017), the flexibility of job arrangements is categorized into three dimensions: (a) flexibility in scheduling work, (b) flexibility in the location of work, and (c) flexibility in employment relations. Shift work falls under the dimension of flexibility in scheduling work. Within this scope of flexibility related to occupational task types, it is assumed that people working in routine occupations have less stable careers than flexible contract

workers (Mattijssen et al., 2020). Shift work, characterized by social isolation and over time, leads to a more fragmented and limited career path (Ashford et al., 2018; Kost et al., 2020).

When a procedural approach is adopted for employees with flexible contracts, employment and income trajectories are examined, and career quality is evaluated accordingly (Mattijssen et al., 2020). Employees with flexible employment contracts work under agreements they have signed themselves. Those who decline shift work may also have to bear the risk of unemployment. However, regarding career opportunities, flexible employees often have more options than the unemployed (Berton et al., 2011; De Graaf-Zijl et al., 2011). On the other hand, transitioning to full-time employment can sometimes make the shift to typical employment even more challenging (Kiersztyn, 2016).

Consequently, unemployment can result in a career setback (Mattijssen et al., 2020). A non-standard contract is a stepping stone in an employee's career (Berglund et al., 2017; Houseman, 2001). In the case of shift workers, even if they do not have high levels of career commitment or career satisfaction, this form of employment can still serve as a stepping stone in their careers.

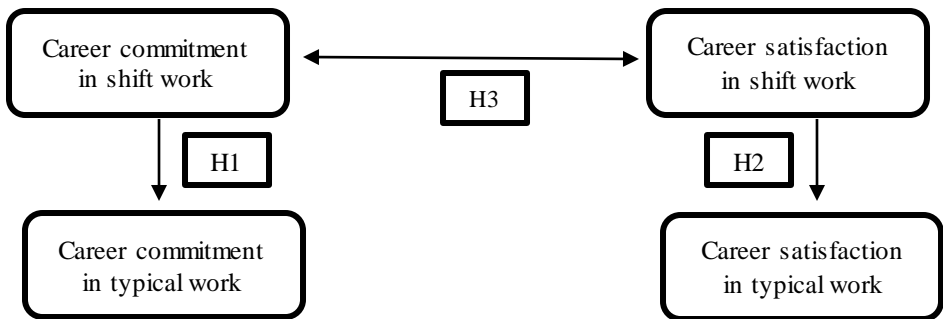
A study by Chung (2020) indicates a relationship between flexible work and career outcomes, suggesting that flexible employees somehow do more work for others and that 32% of employees have a reduced likelihood of promotion. Shift workers often perform at a level suitable for handling more straightforward tasks, which allows them to be employed in lower-profile positions. In other words, typical employees find it easier to achieve their career goals.

Implementing 12-hour shift models in a workplace can reduce stress and burnout, increase job satisfaction, and potentially reduce turnover and salaries (Hoffman & Scott, 2003). Given this information, how shift workers perceive their careers and make decisions about them needs to be clarified. On the other hand, researchers have indicated that career satisfaction and organizational commitment are negatively associated with turnover intentions (Joo & Park, 2010).

Research findings indicate that adhering to ethical practices in the workplace positively affects individuals' career satisfaction (Pathardikar et al., 2016). Employees are expected to adapt ethically depending on the company's work system. In other words, if the company's work system is shift-based, it can positively influence the employees' career satisfaction. Individuals generally join organizations believing they will align with the organization's objectives for their career plans (Chang, 1999). The belief of individuals in this organizational goal

congruence influences their organizational commitment and is related to career success (Peterson, 2003; Koh & Boo, 2004). Moreover, job satisfaction is indicated as an indicator of career satisfaction (Al-Hamdan et al., 2017). In this context, organizational commitment, job satisfaction, career commitment, and career satisfaction are interrelated concepts. However, there can be differences between shift work and typical work arrangements.

As shown in Figure 1, the difference in career commitment between shift work and typical time-based work is represented by Hypothesis H1. Similarly, the difference in career satisfaction between shift work and typical time-based work is represented by Hypothesis H2. Hypothesis H3 indicates the relationship between career commitment and career satisfaction among shift workers.

Figure 1. Research Model

Shift work can lead to burnout as a systemic issue due to the sector or type of work the businesses are involved in. This burnout stemming from the system can pose a significant barrier to work integration (Öztürk et al., 2023). Barriers to work integration can also affect career commitment. A highly committed to career goals develops an emotional attachment to the organization after achieving their career objectives (Pathardikar et al., 2016).

The rotation of shift work affects physical and mental health, lack of concentration, job satisfaction, job commitment, absenteeism, desire to stay on the job, and professional productivity, as well as having adverse physical, psychological, and social effects on the personal lives and consequently on the families of the staff (Motaghi et al., 2023). In their studies on nurses who are required to work shifts, researchers have found that 82.6% of nurses working 12-hour shifts for six months expressed a desire not to continue with this shift system (Hoffman & Scoot, 2003). On the other hand, it is known that the stress levels of shift workers vary (Todd et al., 1993).

It has been suggested that those working flexibly in their careers are not as productive, are less committed to the workplace, and contribute less to the organization (Chung, 2020). The shift work condition, which makes it more challenging for the organization and its objectives to be adopted, affects career commitment negatively. Based on this observation, the formulated hypothesis is as follows:

H1: Career commitment in shift work is significantly lower than typical working arrangements.

Compared to shift work, studies indicate that employees working eight and 10-hour shifts are significantly more satisfied with their careers than those working 12-hour shifts (Hoffman & Scoot, 2003). Employees may experience challenges in family life and social exclusion due to shift work (Demirbilek, 2004). Increasing shift durations can also affect individuals' career satisfaction in this context. Therefore, understanding work-related attitudes, such as job satisfaction and commitment, and subjective feelings related to individual careers can be crucial for organizations and individuals (Onyishi et al., 2019). Decreased job satisfaction, which can lead to increased role stress, reduces career satisfaction (Hoffman & Scoot, 2003). Supported by empirical studies, Dahling & Lauricella (2017) emphasize the importance of meeting needs in the workplace for career satisfaction. The choice of work format, such as shift work or typical work, also significantly affects employees' career satisfaction.

An essential factor in achieving career satisfaction is whether shift or flexible workers have lower qualifications. According to studies, workers with higher incomes and qualifications tend to have a higher perception of their careers compared to lower-skilled shift workers. Generally, employers may perceive workers with flexible contracts as having lower quality, which could negatively impact their careers in the long term (Berton et al., 2011; Hudson, 2007). This situation can also lead to adverse career outcomes for flexible and shift workers (Chung, 2020). Based on this information, the hypothesis is formulated as follows:

H2: Career satisfaction in shift work is significantly lower than typical work.

As in any work, job satisfaction and work-life balance factors can also influence career commitment in shift work. As job satisfaction increases, there can also be a greater tendency towards commitment. In this context, research has shown a positive relationship between employees' career commitment and career satisfaction (Onyishi et al., 2019). On the other hand, a positive effect of career commitment on career satisfaction has also been observed (Poon, 2004). The

inclination to stay in a particular career, an indicator of commitment, depends on how satisfied individuals are with their careers (Onyishi et al., 2019). The positive relationship between career commitment and career satisfaction observed in typical employees can also exist among shift workers. Based on this, the hypothesis can be formulated as follows:

H3: A significant positive relationship exists between shift workers' career commitment and career satisfaction.

METHODOLOGY AND RESEARCH METHODS

This study employed a questionnaire-based approach to examine the relationships between variables. The questionnaire was custom-designed for this research, with Turkish adaptations utilized and pretests conducted. Two different scales were used to evaluate the hypotheses. Additionally, questions related to demographic factors and shift work were included in the scope of the study. Blau (1985) initially developed the career commitment scale, with the Turkish version adapted by Cakmak-Otluoglu (2014) utilizing the utilized career commitment scale. Three statements in the scale were reverse-coded; thus, the coding was reversed during data entry. The career satisfaction scale was initially developed by Greenhaus (1990), with the Turkish version adapted by Avcı & Turunç (2012) utilized for the career commitment scale. Responses to questionnaire statements were recorded using a 5-point Likert scale (1 = strongly disagree, 5 = strongly agree). The research was carried out in Trabzon. The research sample consisted of 389 call center employees who completed the survey online. The survey data were analyzed using the SPSS software package. Descriptive statistical analyses, paired-sample t-tests, and correlation were conducted to test the research hypotheses. In the study, when analyzing differences, career commitment and career satisfaction scales were disaggregated for two distinct work modes: during shift work and typical work.

The reliability of the scales was assessed using Cronbach's alpha, yielding values of 0.933-0.898 for career commitment during shift and typical work and 0.965-0.951 for career satisfaction during shift and typical work, respectively. These results indicate the scales' reliability, as all Cronbach's α values exceeded the threshold of 0.7 recommended by Pallant (2020). Ethics committee approval was received at Bitlis Eren University, dated 03.04.2023, with decision numbered 2023/03-03 E.3596 and document number E-84771431-050.01.04-88047.

RESULTS

Among the respondents, 389 were working participants. Table 1 presents an overview of the demographic features of the participants.

Table 1
Demographic characteristics of the participants

Variable	n	%	Variable	n	%
Age			Total years in working life		
18-22	19	4.9	1 year and less	17	4.4
23-28	51	13.1	1-2	38	9.8
29-35	122	31.4	3-5	177	45.5
36-42	142	36.5	6-8	113	29.0
43-55	49	12.6	9-10	9	2.3
55+	6	1.5	10 +	35	9.0
Gender			Income ₺		
Male	182	46.8	8506-10000	100	25.7
Female	207	53.2	10001-12500	121	31.1
Education			12501-15000	67	17.2
High School and Less	192	49.3	15001-17500	54	13.9
Vocational School	95	24.4	175001-20000	18	4.6
Bachelor Degree	89	22.9	20001 +	29	7.5
Master and PhD	13	3.3			
Marital Status					
Single	168	43.2			
Married	221	56.8			

The study included 389 participants, of which 46.8% (n=207) were female and 53.2% (n=182) were male. The proportion of single participants was 43.2% (n=168), while 56.8% (n=221) were married. Regarding age distribution, 31.4% (n=122) of the participants were in the 29-35 age range, 36.5% (n=142) were in the 36-42 age range, and 12.6% (n=49) were in the 43-55 age range. Half of the participants had a high school education or lower. Most participants worked in the professional field for 3-8 years. In terms of income, when examining the participants, 25.7% had income at the minimum wage level, while 31.1% had income ranging from 10,001 to 12,500 ₺.

A Pearson correlation analysis was conducted to examine the potential relationships between the variables, given the normal distribution of the data. The

analysis was performed using the SPSS statistical software package. The findings of the analysis are presented in Table 2.

Table 2
Correlation analysis of the variables

	1	2	3	4
Career Commitment Shift Work	1			
Career Commitment Typical Work	.466**	1		
Career Satisfaction Shift Work	.809**	.436**	1	
Career Satisfaction Typical Work	.389**	.758**	.472**	1

Note. N = 389. ** p < 0.001; 1 - Career Commitment Shift Work; 2- Career Commitment Typical Work; 3 - Career Satisfaction Shift Work; 4 - Career Satisfaction Typical Work

Based on the data presented in Table 2, a strong positive and significant relationship was observed between career commitment in shift work and career satisfaction in shift work ($r=0.809$, $p<.01$), as well as between career commitment in typical work and career satisfaction in typical work ($r=0.758$, $p<.01$). Additionally, a positive significant relationship was found between career commitment in typical work and career commitment in shift work ($r=0.466$, $p<.01$), and between career satisfaction in typical work and career satisfaction in shift work ($r=0.472$, $p<.01$). Moreover, a positive significant relationship was identified between career commitment in shift work and career satisfaction in typical work ($r=0.389$, $p<.01$), and between career satisfaction in shift work and career commitment in typical work ($r=0.436$, $p<.01$). Table 3 illustrates the differences in career commitment based on shift work and typical work modes.

Table 3
Comparison of career commitment perception between shift work and typical work using paired-sample t-test.

Form of employment	n	mean	S.D.	S.E.	t	p
Shift Work	389	3.2685	0.71647	0.03633	-3.492	0.001
Typical Work	389	3.3885	0.57439	0.02912		

Based on the results of the paired sample t-tests, there is a significant difference in career commitment between typical workers and shift workers ($p=0.001<0.05$). When looking at the direction of this difference, the averages for shift work ($m=3.26$) and typical work ($m=3.38$) are shown in Table 3. In other words, the career commitment of typical workers is significantly higher than that

of shift workers. Table 4 illustrates the differences in career satisfaction based on shift work and typical work modes.

Table 4
Comparison of career satisfaction perception between shift work and typical work using paired-sample t-test.

Form of employment	n	mean	S.D.	S.E.	t	p
Shift Work	389	3.4576	0.73343	0.03343	-2.843	0.005
Typical Work	389	3.5625	0.67955	0.03445		

Based on the results of the paired sample t-tests, there is a significant difference in career satisfaction between typical workers and shift workers ($p=0.005<0.05$). Table 4 presents the averages for shift work ($m=3.45$) and typical work ($m=3.56$). In other words, the career satisfaction of typical workers is significantly higher than that of shift workers.

According to Table 5, the hypothesis (H1) positing that typical work would yield higher career commitment than shift work was supported. Similarly, the hypothesis (H2) proposing that typical work would lead to greater career satisfaction than shift work was also supported. Additionally, the hypothesis (H3) was confirmed based on the positive relationship between career commitment and career satisfaction in shift work.

Table 5
Results of the research model and hypothesis test

H1	H2	H3
Accept	Accept	Accept

DISCUSSION AND CONCLUSION

Especially in specific sectors, shift work is crucial for organizations to achieve their objectives more effectively and economically. While striving to reach their goals, organizations should recognize the productivity of their human resources. One of the new career approaches, the boundaryless career, does not support organizational commitment. Instead of loyalty to the organization, career commitment emerges as a more neoliberal concept. Particularly in shift work, types of commitment can be more sensitive issues.

Whether shift workers consciously choose this type of employment is essential. Increasing awareness among shift workers about this type of employment is crucial for their career commitment and career satisfaction. Assuming a person spends an average of 30 years in their working life, it is not possible to work in a type of employment that is not suitable for them during this time. In this case, there may be a risk of unemployment for individuals with low awareness.

Employee career satisfaction is significantly influenced by the fulfillment of needs in the workplace (Dahling & Lauricella, 2017; Onyishi et al., 2019). The type of employment can also considerably impact employees' career satisfaction. From this perspective, whether individuals desire flexible or traditional employment can help identify their career needs. Regardless of the type of employment, career satisfaction will be achieved if psychological needs are met.

According to the research findings, typical work shows a significantly higher level of career commitment than shift work. In the nursing profession, the fact that 82.6% of nurses working 12-hour shifts for six months did not want to continue with this work pattern (Hoffman & Scoot, 2003) and the less productivity, lower commitment to the job, and less contribution to the organization by shift workers (Chung, 2020) rationalize these research outcomes. Additionally, the routine in typical work can lead to more systematic work and self-improvement, enhancing career commitment.

The research findings indicate that career satisfaction in typical work is significantly higher than in shift work. Shift workers often work during nighttime, which, due to social isolation, leads to a more fragmented and limited career path (Ashford et al., 2018; Kost et al., 2020). While this does not encompass everyone, by a large proportion, shift workers may generally have lower qualifications, which could also result in lower career satisfaction. Therefore, the research results are logical.

According to the research findings, a significant positive relationship exists between shift workers' career commitment and career satisfaction. This relationship between career commitment and career satisfaction is also supported by other studies that found similar associations and effects (Onyishi et al., 2019; Poon, 2004).

With the increasing percentage of the service sector within employment, the proportion of shift work within the total employment will likely also increase. However, there are limited studies on how flexible work arrangements affect the role of a career (Reichelt, 2015; Polavieja, 2005; Kiersztyn, 2016). This study offers various implications for human resource professionals in managing the

careers of shift workers and enhancing their career commitments. Furthermore, the research results aim to raise awareness among shift workers regarding their career planning.

Future research studies can be conducted on career satisfaction through other non-traditional employment models. Additionally, the number of Generation Z in the labor market is increasing day by day. The younger generation is intensely demanding flexible practices in the workplace (Chung & Lippe, 2018). Shift work can be examined in terms of various career perceptions of Generation Z.

REFERENCES

- Acemoglu D., & Autor D. H. (2011). Skills, tasks and technologies: implications for employment and earnings. In: Ashenfelter O. and Card D. (eds) *Handbook of Labor Economics*. Elsevier, 1043–1171.
- Ahmad, N., Ramlan, N. N., & Shafi, M. A. (2023). The relationship between flexible work and job performance among bank employees. *Research in Management of Technology and Business*, 4(2), 210-224.
- Akkermans, J., & Kubasch, S. (2017). Trending topics in careers: A review and future research agenda. *Career Development International*, 22(6).
- Al-Hamdan, Z., Manojlovich, M., & Tanima, B. (2017). Jordanian nursing work environments, intent to stay, and job satisfaction. *Journal of Nursing Scholarship*, 49(1), 103–110.
- Ashford, S. J., Caza, B. B., & Reid, E. M. (2018). From surviving to thriving in the gig economy: A research agenda for individuals in the new world of work. *Research in Organizational Behavior*, 38, 23–41.
- Avcı, U., & Turunç, Ö. (2012). Dönüşümcü liderlik ve örgüte güvenin kariyer memnuniyetine etkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2), 45-55.
- Barnett, R.B. & Bradley, L. (2007). The impact of organizational support for career development on career satisfaction. *Career Development International*, 12(7), 617–636.
- Berglund, T., Håkansson, K., Isidorsson, T., & Alfonsson, J. (2017). Temporary employment and the future labor market status. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 7(2), 27-48.

- Berton F., Devicienti F., & Pacelli L (2011). Are temporary jobs a port of entry into permanent employment? Evidence from matched employer-employee. *International Journal of Manpower*, 32(8), 879–899.
- Blau, G. J. (1985). The measurement and prediction of career commitment. *Journal of Occupational Psychology*, 58(4), 277–288.
- Cakmak-Otluoğlu K. Ö. (2014). Kariyer bağlılığının kariyer başarısı üzerindeki etkisinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(23), 349-363.
- Chang, E. (1999). Career commitment as a complex moderator of organizational commitment and turnover intention. *Human Relations*, 52(10), 1257–1278.
- Chung, H. (2020). Gender, flexibility stigma and the perceived negative consequences of flexible working in the U.K. *Social Indicators Research*, 151(2), 521–545.
- Chung, H., & Lippe, T. V. D. (2018). Flexible working, work-life balance, and gender equality: Introduction. *Social Indicators Research*, 151, 365-381.
- Colarelli, S. M., & Bishop, R. C. (1990). Career commitment: Functions, correlates, and management. *Group and Organization Studies*, 15(2), 158–176.
- Costa, G. (2010). Shift work and health: current problems and preventive actions. *Safety and Health at Work*, 1(2), 112–123.
- Culi'e, J.-D., Khapova, S. N., & Arthur, M. B. (2014). Careers, clusters and employment mobility: The influences of psychological mobility and organisational support. *Journal of Vocational Behavior*, 84(2), 164–176.
- Dahling, J. J., & Lauricella, T. K. (2017). Linking job design to subjective career success: A test of self-determination theory. *Journal of Career Assessment*, 25(3), 371–388.
- De Graaf-Zijl M, van den Berg GJ & Heyma A (2011). Stepping stones for the unemployed: the effect of temporary jobs on the duration until (regular) work. *Journal of Population Economics*, 24(1), 107–139.
- Demirbilek, T. (2004). Vardiyalı çalışmanın kadının aile ve sosyal yaşamına etkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 77-98.

- Goldthorpe J. H. (2007). Social class and the differentiation of employment contracts. In: Goldthorpe J.H. (ed.) *On Sociology*, Second Edition. Illustration and Retrospect. Stanford University Press, 101–124.
- Greenhaus, J., Parasuraman, S., & Wormley, W. (1990). Effects of race on organizational experiences, job performance evaluations, and career outcomes. *The Academy of Management Journal*, 33, 64–86.
- Hoffman, A. J., & Scott, L. D. (2003). Role stress and career satisfaction among registered nurses by work shift patterns. *The Journal of Nursing Administration*, 33(6), 337–342.
- Houseman S. N. (2001). Why employers use flexible staffing arrangements: evidence from an Establishing Survey. *Industrial and Labor Relations Review*, 55(1), 149–170.
- Hudson, T. W. & Fortuna, J. (2008). Overview of selected infectious disease risks for the corporate traveler. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 50 (8), 924–934.
- Joo, B.K. & Park, S. (2010). Career satisfaction, organizational commitment, and turnover intention: the effects of goal orientation, organizational learning culture and developmental feedback. *Leadership and Organizational Development Journal*, 31(6), 482–550.
- Kalleberg A. L. (2003). Flexible firms and labor market segmentation: effects of workplace restructuring on jobs and workers. *Work and Occupations*, 30(2), 154–175.
- Kidd, J.M. & Green, F. (2006). The careers of research scientists: predictors of three dimensions of career commitment and intention to leave science. *Personnel Review*, 35(3), 229–251.
- Kiersztyn, A. (2016). Fixed-term employment and occupational position in Poland: the heterogeneity of temporary jobs. *European Sociological Review*, 32(6), 881–894.
- Koh, H.C. & Boo, E.H.Y. (2004). Organizational ethics and employee satisfaction and commitment. *Management Decision*, 42(5), 677–693.
- Kost, D., Fieseler, C., & Wong, S.I. (2020). Boundaryless careers in the gig economy: An oxymoron? *Human Resource Management Journal*, 30, 100–113.

- Mattijssen, L., Pavlopoulos, D., & Smits, W. (2020). Occupations and the non-standard employment career: How the occupational skill level and task types influence the career outcomes of non-standard employment. *Work, Employment and Society*, 34(3), 495-513.
- Mau, W.C.J., Ellsworth, R. & Hawley, D. (2008). Job satisfaction and career persistence of beginning teachers. *International Journal of Educational Management*, 22(1), 48–61.
- Kelly, E. L., & Kalev, A. (2006). Managing flexible work arrangements in U.S. organizations: Formalized discretion or “a right to ask. *Socio-Economic Review*, 4(3), 379-416.
- Larson, L. M., Seipel, M. T., Shelley, M. C., Gahn, S. W., Ko, S. Y., Schenkenfelder, M., ... & Heitmann, M. M. (2019). The academic environment and faculty well-being: The role of psychological needs. *Journal of Career Assessment*, 27(1), 167-182.
- Motaghi, M., Gholizade, L., & Eslami, M. (2023). Investigating the correlation between shift work and job commitment and the mediating role of work-life balance among emergency medical personnel. *Journal of Social Behavior and Community Health*, 7(1), 1009–1017.
- Onyishi, I. E., Enwereuzor, I. K., Ogbonna, M. N., Ugwu, F. O., & Amazue, L. O. (2019). Role of career satisfaction in basic psychological needs satisfaction and career commitment of nurses in Nigeria: A self-determination theory perspective. *Journal of Nursing Scholarship*, 51(4), 470-479.
- Öztürk, U., Yavuz, A., Kaya, M. & Yavuz Öztürk, A. (2023). Vardiyalı çalışmanın işle bütünleşme algısı ve iş-yaşam dengesi üzerine etkisi. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 8(2), 407-431.
- Pallant, J. (2020). *SPSS Survival Manual: A Step-By-Step Guide to Data Analysis Using IBM SPSS*. Routledge.
- Pan, J., & Zhou, W. (2015). How do employees construe their career success: An improved measure of subjective career success. *International Journal of Selection Assessment*, 23(1), 45–58.
- Pathardikar, A. D., Sahu, S., & Jaiswal, N. K. (2016). Assessing organizational ethics and career satisfaction through career commitment. *South Asian Journal of Global Business Research*, 5(1), 104-124.

- Peterson, D.K. (2003). The relationship between ethical pressure, relativistic moral beliefs and organizational commitment. *Journal of Managerial Psychology*, 18(6), 557-572.
- Polavieja J. G. (2005). Flexibility or polarization? Temporary employment and job tasks in Spain. *Socio-Economic Review*, 3, 233–258.
- Poon, J. M. (2004). Career commitment and career success: Moderating role of emotion perception. *Career Development International*, 9(4), 374–390.
- Reichelt, M. (2015). Career progression from temporary employment: how bridge and trap functions differ by task complexity. *European Sociological Review*, 31(5), 558–572.
- Ren, S., & Chadee, D. (2020). Influence of guanxi on hospitality career performance in China: Is more necessarily better? *International Journal of Hospitality Management*, 91, 102420.
- Riordan, C. M., Griffith, R. W., & Weatherly, E. W. (2003). Age and work-related outcomes: The moderating effects of status characteristics. *Journal of Applied Social Psychology*, 33(1), 37–57.
- Seibert, S. E., Crant, J. M. & Kraimer, M. L. (1999). Proactive personality and career success. *Journal of Applied Psychology*, 84(3), 416-427.
- Shockley, K.M., Ureksoy, H., Rodopman, O.B., Poteat, L.F. & Dullaghan, T.R. (2016). Development of a new scale to measure subjective career success: mixed-methods study. *Journal of Organizational Behavior*, 37(1), 128–153.
- Spreitzer, G.M., Cameron, L., & Garrett, L. (2017). Alternative work arrangements: Two images of the new world of work. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 473–499.
- Todd, C., Robinson, G., & Reid, N. (1993). 12-hour shifts: Job satisfaction of nurses. *Journal of Nursing Management*, 1(5), 215–220.
- Uzochukwu, O. C., Ogechukwu, N. S., & Olohi, E. S. (2019). Flexible time and employee performance in manufacturing firms in Anambra State of Nigeria. *European Journal of Business and Innovation Research*.
- Van Echtelt, P., Schellingerhout, R. & De Voogd-Hamelink, M. (2015). *Vraag Naar Arbeid 2015*. The Hague: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Wheeler, A.R., Coleman Gallagher, V., Brouer, R.L. & Sablynski, C.J. (2007). When personorganization (mis) fit and (dis) satisfaction lead to turnover: The moderating role of perceived job mobility. *Journal of Managerial Psychology*, 22(2), 203–219.
- Xiang, N., Whitehouse, G., Tomaszewski, W., & Martin, B. (2022). The benefits and penalties of formal and informal flexible working-time arrangements: evidence from a cohort study of Australian mothers. *The International Journal of Human Resource Management*, 33(14), 2939-2960.
- Yap, M., Holmes, M.R., Hannan, C.A. & Cukier, W. (2010). The relationship between diversity training, organizational commitment, and career satisfaction. *Journal of European Industrial Training*, 34(6), 519-538.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	27.05.2024	Submitted date
Kabul tarihi	29.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Çilginoğlu, H. (2024). Azerbaycan Sağlık Turizmi Potansiyelinin İncelenmesi. *Journal of History School*, 71, 2190-2219.

AZERBAYCAN SAĞLIK TURİZMİ POTANSİYELİNİN İNCELENMESİ

Hakkı ÇILGINOĞLU¹

Öz

Sağlık turizmi, son yıllarda hem bireylerin sağlık ihtiyaçlarını karşılama hem de turizm gelirlerini artırma açısından önemli bir sektör haline gelmiştir. Bu çalışma, Azerbaycan'ın sağlık turizmi alanında sahip olduğu potansiyeli detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Azerbaycan, sağlık turizmi için önemli bir potansiyele sahip olan bir ülkedir. Ülkenin coğrafi konumu, zengin tıbbi kaynakları ve modern sağlık altyapısı, ulusal ve uluslararası sağlık turizmi pazarında rekabetçi bir avantaj sağlamaktadır. Ayrıca, Azerbaycan'ın tıbbi personel kalitesi ve sağlık hizmetlerinin uluslararası standartlara uygunluğu da sağlık turizmi potansiyelini artırmaktadır. Bu çalışma, Azerbaycan'ın sağlık turizmi konusundaki mevcut durumunu analiz etmek için çeşitli yöntemler kullanmaktadır. Literatür taraması, mevcut sağlık turizmi projelerinin ve politikalarının incelenmesi ve uzman görüşlerine dayalı değerlendirmeler, Azerbaycan'ın sağlık turizmi alanındaki güçlü yönlerini ve iyileştirme alanlarını belirlemek için kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, Azerbaycan'ın sağlık turizmi konusunda önemli bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, ülkenin uluslararası alanda daha rekabetçi bir konuma gelmesi için bazı önemli adımlar atılması gerekmektedir. Bunlar arasında, sağlık turizmi tanıtımı ve pazarlaması için stratejik planların oluşturulması, sağlık turizmi altyapısının ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi, uluslararası standartlara uygunluğun artırılması ve tıbbi personelin uluslararası düzeyde eğitilmesi yer almaktadır. Sonuç olarak, Azerbaycan'ın sağlık turizmi potansiyeli büyüktür ve doğru stratejilerle daha da geliştirilebilir. Bu çalışma, ülkenin sağlık turizmi alanındaki mevcut durumunu anlamak ve gelecekteki gelişim için temel bir yol haritası sunmak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın sağlık turizmi konusundaki potansiyelini tam anlamıyla

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, hcilginoglu@kastamonu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6787-3397.

değerlendirmek ve uluslararası alanda daha fazla tanınabilirlik ve rekabetçilik elde etmek için daha fazla araştırma ve çaba gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Sağlık, Sağlık Turizmi, Sağlık Ürün ve Hizmetleri, Tedavi.

Investigation of Azerbaijan Health Tourism Potential

Abstract

In recent years, health tourism has become an important sector in terms of both meeting the health needs of individuals and increasing tourism revenues. This study aims to examine the potential of Azerbaijan in the field of health tourism in detail. Azerbaijan is a country with a significant potential for health tourism. The country's geographical location, rich medical resources and modern health infrastructure provide a competitive advantage in the national and international health tourism market. In addition, the quality of Azerbaijan's medical staff and the compliance of health services with international standards also increase the potential for health tourism. This study uses various methods to analyze the current state of health tourism in Azerbaijan. Literature review, examination of existing health tourism projects and policies, and assessments based on expert opinions were used to identify Azerbaijan's strengths and areas for improvement in the field of health tourism. The findings of the study reveal that Azerbaijan has significant potential in health tourism. However, some important steps need to be taken for the country to become more internationally competitive. These include creating strategic plans for health tourism promotion and marketing, improving health tourism infrastructure and service quality, increasing compliance with international standards, and training medical personnel at the international level. In conclusion, Azerbaijan's health tourism potential is great and can be further developed with the right strategies. This study was conducted to understand the country's current situation in the field of health tourism and to provide a basic roadmap for future development. In this context, further research and efforts are needed to fully exploit Azerbaijan's potential in health tourism and to achieve greater international recognition and competitiveness.

Keywords: Azerbaijan, Health, Health Tourism, Health Products and Services, Treatment.

GİRİŞ

Sağlık turizmi, termal turizm, medikal turizm, yaşlı ve engelli turizmi gibi çeşitli alt dalları içeren geniş kapsamlı bir alandır (Sarman ve Sarman, 2021, s.118). Bazen tıbbi turizm olarak da adlandırılan sağlık turizmi, alternatif turizm türleri arasında önemli bir yer tutar. Sağlık turizmi, oteller, havayolları, seyahat acenteleri ve benzeri turizmin tüm unsurlarından yararlanır. Bir turizm türü

olması nedeniyle, turizmle ilgili genel ifadeler sağlık turizmini de kapsar. Ancak sağlık turizmi, kendine atfedilen yüksek derecede önemle diğer turizm türlerinden farklılık gösterir. Sağlık turizminin diğer turizm türlerinden ayrı bir konumda yer almasının temel nedenleri arasında yüksek harcama potansiyeli ve turizmin olumsuz taraflarından daha az etkilenmesi gibi avantajlar bulunur (Biri, 2021, s.40).

Sağlık turizmi, yalnızca tedavi olmayı amaçlayan hastalar için değil, aynı zamanda hastalıkların önlenmesini isteyenler, estetik kaygıları olanlar, ruhsal denge arayışında olanlar ve bu süreçleri bir kültür gezisi kapsamında yapmak isteyenler için de talep gören bir sektör haline gelmiştir (Ağaoğlu vd., 2019, s.1). Son yıllarda sağlık turizmi daha fazla tanınır hale gelmiş ve kişilerin beklentilerini karşılamada önemli bir araç olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Sarman ve Sarman, 2021, s.118). Sağlık hizmetlerinde çeşitlilik sağlanması, ülkelerin sağlık sistemlerinde yaşanan problemler ve kişilerin kaliteli ve düşük maliyetli hizmet beklentileri, tedavi amaçlı yolculukların tanınmasını sağlamıştır. Gelişmiş ülkelerde sağlık harcamalarının yüksek olması, bu ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerindeki sorunlar, nüfusun hızla yaşlanması ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, tedavi amaçlı yolculukların artışında etkili olmuştur. Bu durumda ortaya çıkan pazar, sağlık sektöründeki yöneticilere heyecan vermektedir. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve kişilerin her türlü bilgiye kolayca erişebilmeleri, tedavi amaçlı yolculukların gündeme gelmesini sağlamıştır (Akşap, 2018, s.75; Aydın, 2012, s.92).

Sağlık turizmi, küresel sağlık harcamalarının artmasıyla birlikte daha da önem kazanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) verilerine göre, küresel sağlık harcamaları 2020 yılında 8.3 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu durum, sağlık hizmetlerine erişim arayışında olan bireylerin daha ekonomik ve kaliteli alternatifler aramasına yol açmıştır. Uluslararası Sağlık Turizmi Kongresi verilerine göre, dünya genelinde sağlık turizmi sektörü yıllık ortalama %15-25 oranında büyümekte olup, 2022 yılı itibarıyla sağlık turizmi kapsamında 20 milyondan fazla insanın seyahat ettiği tahmin edilmektedir. Türkiye, Hindistan, Tayland ve Güney Kore gibi ülkeler sağlık turizmi açısından ön plana çıkarken, Azerbaycan da bu alanda önemli bir potansiyele sahiptir. Azerbaycan, stratejik konumu, doğal termal kaynakları ve gelişmekte olan sağlık altyapısı ile sağlık turizmi için ideal bir destinasyon olma yolunda ilerlemektedir. Azerbaycan'ın sağlık turizmi gelirleri 2021 yılında 200 milyon dolara ulaşmış olup, 2025 yılına kadar bu rakamın 500 milyon dolara çıkması öngörülmektedir (Azerbaycan Sağlık Turizmi Derneği, 2022). Bu bilgiler ışığında, sağlık turizminin öneminin giderek arttığı sonucuna varılmış ve bu konuda yapılacak çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Sağlık turizminin hızla büyüyen bir sektör

olmasına rağmen, Azerbaycan'ın bu alandaki potansiyeli üzerine yapılan akademik çalışmalar sınırlıdır.

Literatürde Azerbaycan'ın sağlık turizmi potansiyelini ve bu potansiyelin nasıl daha etkin kullanılabileceğini ele alan çalışmaların azlığı, bu konuda yapılacak detaylı araştırmaların önemini artırmaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan'ın sağlık turizmi potansiyelinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, Azerbaycan'ın sağlık turizmi konusunda kayda değer bir potansiyele ve öneme sahip olduğunu ortaya koymayı hedeflemekte ve bu alandaki araştırma boşluğunu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın sağlık turizmi alanındaki mevcut durumu, avantajları, karşılaşılan zorluklar ve gelecekteki fırsatlar incelenecektir. Çalışmanın yöntemi geleneksel derlemedir ve bu yöntemle literatürdeki mevcut bilgilerin derlenmesi, analiz edilmesi ve yorumlanması sağlanacaktır. Bu çalışma, hem akademik literatüre hem de pratik uygulamalara katkı sağlayarak, Azerbaycan'ın sağlık turizmi potansiyelinin daha etkin bir şekilde kullanılmasına yönelik öneriler sunacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi, son yıllarda alternatif turizm çeşitleri arasında önemli bir yer edinmiş ve hızla büyüyen bir turizm türüdür. Bu turizm çeşidi, sağlık problemleri yaşayan veya sağlık durumlarını korumak isteyen bireyleri hedefler (Gülen ve Demirci, 2012, s.39; Özkan, 2019, s.51). Sağlık turizmi; medikal turizm, termal turizm, wellness turizmi ve yaşlı-engelli turizmi gibi alt kategorilerden oluşur. Bu çeşitlilik, sağlık turizminin geniş bir kitleye hitap etmesini sağlar.

Son yıllarda sağlık teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, insanların daha iyi sağlık hizmetlerine erişim arzusunu artırmıştır. Özellikle minimal invaziv cerrahi teknikler, robotik cerrahi, telemedisin ve dijital sağlık çözümleri gibi yenilikler, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırırken, hastaların da tedavi süreçlerini kolaylaştırmıştır (Smith vd., 2020). Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler ise, sağlık turizminin gelişimini destekleyen diğer önemli faktörlerdir. Uçak seyahatlerinin daha erişilebilir ve konforlu hale gelmesi, hastaların dünya genelinde farklı destinasyonlarda tedavi arayışlarına girmelerini kolaylaştırmıştır (Akın, 2021, s.2027; Mahdavi vd., 2013).

Sağlık turizminin küresel ölçekte rekabetçi bir sektör haline gelmesi, ülkelerin bu alanda çekim merkezi olma çabalarını artırmıştır. Birçok ülke, sundukları sağlık hizmetlerini yüksek kalite ve uygun maliyetle sağlayarak rekabet edebilirliklerini artırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, etkili pazarlama stratejileri ve

uluslararası iş birlikleri büyük önem taşır (Aksoy ve Yılmaz, 2019, s.37; am ve çılgınoğlu, 2021, s. 200). Türkiye, Hindistan, Tayland ve Güney Kore gibi ülkeler, sağlık turizmi alanında önemli destinasyonlar olarak öne çıkmaktadır. Bu lkeler, gelişmiş sağlık altyapıları, uzman sağlık personeli ve uygun maliyetli tedavi seçenekleri ile sağlık turistlerini çekmektedirler.

Azerbaycan da sağlık turizmi alanında gelişim gösteren ülkeler arasındadır. Ülkenin stratejik coğrafı konumu, zengin doğal termal kaynakları ve modern sağlık tesisleri, Azerbaycan'ı potansiyel bir sağlık turizmi merkezi haline getirmektedir. Azerbaycan, sağlık turizmi gelirlerini artırmak ve uluslararası alanda daha iyi bir konum elde etmek için çeşitli yatırımlar yapmaktadır. Özellikle başkent Bak'de bulunan modern hastaneler ve termal turizm merkezleri, sağlık turistleri için cazip seçenekler sunmaktadır (Azerbaycan Sağlık Turizmi Derneği, 2022).

Dünya Sağlık rgt (WHO) verilerine göre, küresel sağlık harcamaları 2020 yılında 8,3 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu büyük pazar, sağlık turizminin önemini ve potansiyelini gözler önüne sermektedir. Uluslararası Sağlık Turizmi Kongresi verilerine göre, dünya genelinde sağlık turizmi sektörü yıllık ortalama % 15-25 oranında büyümekte olup, 2022 yılı itibarıyla sağlık turizmi kapsamında 20 milyondan fazla insanın seyahat ettiği tahmin edilmektedir. Bu veriler, sağlık turizminin küresel ölçekte ne denli önemli bir sektör olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, sağlık turizmi hem bireyler hem de ülkeler için büyük fırsatlar sunan dinamik bir sektördür. Bireyler, daha kaliteli ve uygun maliyetli sağlık hizmetlerine erişim sağlarken, ülkeler de sağlık turizmi sayesinde ekonomik kazanç elde etmektedir. Azerbaycan gibi gelişmekte olan ülkeler için sağlık turizmi hem sağlık altyapısını geliştirmek hem de ekonomik büyümeyi desteklemek için önemli bir araçtır. Bu nedenle, sağlık turizmi alanında yapılacak detaylı araştırmalar ve stratejik yatırımlar, ülkelerin bu sektördeki rekabet gücünü artıracaktır.

Azerbaycan

Azerbaycan, kökeni oldukça eski zamanlara dayanan ve zengin bir tarihi geçmişe sahip olan bir ülkedir. Coğrafı konumu itibarıyla, Orta Doğu ile Kafkasya'nın kesişim noktasında bulunan Azerbaycan, tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Antik ağlardan itibaren, Azerbaycan topraklarına çeşitli kavimler yerleşmiş ve bu coğrafyanın kültürel dokusunu zenginleştirmiştir. Milattan nceki dönemlerde Sakalar ve İskitler gibi kavimlerin yaşadığı bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise Medler, Persler, Roma

İmparatorluğu ve Partlar gibi büyük medeniyetlerin egemenliği altına girmiştir. Bu dönemlerde Azerbaycan, ticaret yollarının önemli bir kavşağı olmuş ve bölge ekonomisi bu ticaretin canlılığıyla şekillenmiştir (Feziyeva, 2020; Mikail ve Tazegül, 2012).

Orta Çağ'da ise Azerbaycan, İslam medeniyetinin etkisi altına girmiştir. İslam'ın yayılmasıyla birlikte, bölge İslam kültürü ve medeniyetinin önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle 9. ve 10. yüzyıllarda, Azerbaycan'da İslam bilim, sanat ve kültürü altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde, Azerbaycan'da birçok önemli bilim insanı, filozof, şair ve mimar yetişmiştir (Feziyeva, 2020). Azerbaycan, tarih boyunca çeşitli istilalara ve egemenlik değişimlerine sahne olmuştur. Özellikle Orta Çağ'da, bölgeyi ele geçirmek için Müslüman Türk boyları ve Moğollar arasında çatışmalar yaşanmıştır. 11. yüzyılda Selçukluların, 13. yüzyılda ise Moğolların hâkimiyeti altına giren Azerbaycan, 16. yüzyılda ise Safevi Devleti'nin kuruluşu ile İran etkisi altına girmiştir (Feziyeva, 2020; Mikail ve Tazegül, 2012).

19. yüzyılda ise Azerbaycan, Rus İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Bu dönemde, Azerbaycan'da Rusya'nın etkisiyle bir modernleşme süreci yaşanmış, özellikle sanayi ve altyapı alanlarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak, bu dönemde Azerbaycan'da milliyetçilik hareketleri de güçlenmiş ve bağımsızlık isteği artmıştır (Gündüz, 2010). 20. yüzyılın başlarında, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşuyla birlikte Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin bir parçası haline gelmiştir. Sovyet döneminde, Azerbaycan ekonomisi sosyalist planlama ve kolektivizasyon politikalarıyla şekillendirilmiş, özellikle petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarına dayalı bir sanayi ekonomisi oluşturulmuştur (Gündüz, 2010).

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan, bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak, bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan, iç siyasi istikrarsızlık, ekonomik zorluklar ve etnik çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın iç siyasi ve dış ilişkilerini belirleyen önemli bir mesele olmuştur (Gündüz, 2010). Günümüzde ise Azerbaycan, bağımsızlığını koruyarak ekonomik ve siyasi açıdan kalkınma çabalarını sürdürmektedir. Özellikle petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarına dayalı ekonomisiyle dikkat çeken Azerbaycan, enerji sektöründeki yatırımlarını artırarak ekonomik büyümeyi hedeflemektedir. Ayrıca, turizm sektörüne de önem veren Azerbaycan, zengin tarihi ve kültürel mirasıyla turistlerin ilgisini çekmeyi amaçlamaktadır (Gündüz, 2010). Turizm açısından, Azerbaycan'ın sahip olduğu potansiyel oldukça yüksektir. Ülkenin doğal güzellikleri, tarihi ve kültürel mirası, ziyaretçiler için çekici bir destinasyon oluşturmaktadır. Özellikle

başkent Bakü'deki tarihi ve modern yapılar, UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Bakü'nün Tarihi Merkezi ve Şirvanşahlar Sarayı gibi önemli turistik mekanlar, ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir (Alili, 2017).

Resim 1. Azerbaycan Coğrafi Haritası. Kaynak: Harita Genel Müdürlüğü (2024)

Azerbaycan, turizm sektörünü geliştirmek ve ülkenin turizm potansiyelini tam anlamıyla değerlendirmek için çeşitli projeler yürütmektedir. Özellikle altyapı yatırımları, tanıtım faaliyetleri ve turizm hizmetlerinin kalitesini artırma çabaları, Azerbaycan'ın turizm sektöründe daha rekabetçi hale gelmesine katkı sağlamaktadır. Ancak, Azerbaycan'ın turizm sektörü önündeki bazı zorluklar da bulunmaktadır. Özellikle, bölgesel istikrarsızlık, vize uygulamaları ve turizm altyapısının yetersizliği gibi faktörler, Azerbaycan'ın turizm potansiyelini tam anlamıyla değerlendirmesini engelleyebilmektedir (Alili, 2017). Sonuç olarak, Azerbaycan'ın tarih boyunca sahip olduğu zengin kültürel miras, doğal güzellikleri ve turistik potansiyeli, ülkeyi önemli bir turizm destinasyonu haline getirmektedir. Ancak, turizm sektörünün daha da geliştirilmesi ve ülkenin turizm potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilmesi için çeşitli önlemlerin alınması gerekmektedir. Azerbaycan'ın turizm sektörü, ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasına önemli katkılar sağlayabilecek potansiyele sahiptir ve bu

potansiyelin etkin bir şekilde değerlendirilmesi, ülkenin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada Azerbaycan'ın sağlık turizminin mevcut durumunu analiz etmek için kavramsal ve teorik araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında Azerbaycan'ın sağlık turizmi alanındaki güçlü yönlerini ve iyileştirme alanlarını belirlemek için literatür taraması gerçekleştirilmiş, mevcut sağlık turizmi proje ve politikaları incelenmiş ve uzman görüşlerine dayalı değerlendirmeler ele alınmıştır. Azerbaycan'ın sağlık turizmi alanındaki mevcut potansiyeli, güçlü yönleri ve geliştirilmesi gereken alanları belirlemek için kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, sağlık turizmi, medikal turizm, termal turizm gibi anahtar kelimelerle akademik makaleler, konferans bildirimleri, raporlar, resmi dokümanlar ve diğer ilgili yayınlar incelenmiştir. Elde edilen bilgiler, Azerbaycan'ın sağlık turizmi ekosistemi hakkında bir çerçeve oluşturmak için analiz edilmiştir. Azerbaycan'ın sağlık turizmi alanındaki mevcut proje ve politikalarının detaylı bir incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, hükümet stratejileri, kalkınma planları, teşvik mekanizmaları, altyapı yatırımları ve turizm geliştirme programları gibi resmi dokümanlar analiz edilmiştir. Mevcut sağlık turizmi proje ve politikalarının incelenmesiyle Azerbaycan'ın sağlık turizmi stratejilerinin öğrenilmesi ve bunların etkinliğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Mevcut proje ve politikaların etkinliği, hedefleri, uygulama süreçleri ve sonuçları değerlendirilmiştir. Uzman görüşlerine dayalı değerlendirmelerle de sağlık turizmi alanında çalışan profesyonel ve akademisyenlerin deneyimlerinden yararlanarak Azerbaycan'ın sağlık turizmi potansiyelini daha derinlemesine incelemek amaçlanmıştır. Literatür taraması, mevcut proje ve politika incelemeleri ile uzman görüşlerinden elde edilen veriler bir araya getirilerek kapsamlı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular sentezlenerek Azerbaycan'ın sağlık turizmi potansiyelini artırmaya yönelik stratejik öneriler geliştirilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Azerbaycan'ın sağlık sistemi genel olarak merkezi bir yapıya sahiptir ve Sağlık Bakanlığı tarafından yönetilmektedir. Ülkede bulunan hastanelerin neredeyse tamamı bu bakanlığa aittir ve sağlık hizmetlerinin küçük bir kısmı yerel yönetimler tarafından yürütülmektedir. Şehirlerdeki sağlık idareleri, Sağlık Bakanlığının direktifleri doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Bu durum, sağlık

hizmetlerinin koordinasyonunu sağlamak açısından önemlidir (Aliyev, 2022; Oran, 2020). Sağlık sistemi, hem işleyiş hem de yapı olarak Sovyetler Birliği döneminden kalma olan ‘Semeshko Sistemi’ne dayanmaktadır. Sovyet döneminde olduğu gibi ‘oblast’ yapıları bulunmamaktadır. Azerbaycan, nüfusuna göre oldukça yüksek sayıda sağlık kuruluşuna sahip olmasına rağmen, özellikle dağlık bölgelerde sağlık hizmetlerinde personel eksikliği yaşanmaktadır. Bu durum, sağlık hizmetlerinin eşit şekilde dağıtılması ilkesinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Akarcalı, 2016). Sağlık politikalarına verilen önemle birlikte Azerbaycan, sağlık sektöründe sürekli olarak gelişen ve yenilenen bir yapıya sahiptir. Sağlık kurumlarının ve personelinin sayısının artması, tesislerin ve ekipmanların yenilenmesi ve sağlık personelinin niteliğinin yükseltilmesi gibi faktörler, sağlık sisteminin kalitesinin zamanla artmasına katkı sağlamaktadır (Kutlar ve Salamov, 2016; Ykcel, 2021; Aliyev, 2019; Mammadov, 2008).

Balneolojik kaynaklar, sağlık turizmindeki önemli unsurlardan biri olarak kabul edilir ve özellikle sanatoryum-tatil kurumlarında tedavi amaçlı kullanılır. Tüm mineral ve termal suların sınıflandırılması ve kullanımı, balneolojik tatil yerlerine yönlendirilir. Dünya genelinde kabul edilen sekiz farklı grup maden suyu türü, Azerbaycan’da da bulunmaktadır. Azerbaycan’daki maden suyu kaynaklarının sıcaklığı genellikle 4 ile 64 derece arasında değişmektedir. Özellikle, karla kaplı olan ve Shahdag, Kınalık ve Tufandag gibi bölgelerde bulunan kaynaklar, daha düşük sıcaklıklara sahiptir. Azerbaycan’da yüksek sıcaklığa sahip maden suyu kaynakları ise özellikle Massalı şehrinde bulunan ‘‘Gotursu (Qotursu)’’ ve ‘‘Donuzuten (Donuztn)’’ gibi alanlarda bulunmaktadır.

Tablo 1

Azerbaycan şifalı su değerleri

Gruplar	Sıcaklık	Kaynak sayısı	Kimyasal bileşim	Dağıtım alanları
Soğuk	0-17	31	Karbon gazlı	Nahçıvan, Gedebey, Tovuz
Ilık	7-12	133	Bikarbonatlı ve karbon gazlı	şuşa, Laçın, Gedebey, Daşkesen
Hafif	12-20	140	Sodyum klorürlü ve bikarbonatlı	şeki-Zağatala, Dağlık şirvan, Quba – Haçmaz
Sıcak	20-37	157	Hidrojen sülfit, metan gazlı ve kükürtlü	Abşeron, Nabran, Taliş
Çok sıcak	37-40	36	Sülfürlü, nitrojenli ve kükürtlü	Abşeron, Taliş, Kelbecer
Yakıcı sıcak	42-64	110	Kükürtlü, radonlu gazlı sular	Lenkeran – Taliş

Sağlık konusu, turizmle iç içe geçmiş bir alandır ve bu etkileşimin en önemli boyutlarından biri sağlık turizmidir. Azerbaycan'da sağlık turizmi, tarih boyunca farklı evrelerden geçerek bugünkü şeklini almıştır. Bu evreler arasında, doğal iyileştirici yöntemlerin araştırılması, ticari tesislerin oluşumu, SSCB döneminde sağlık turizminin devlet kontrolüne alınması ve günümüzde piyasa koşullarının etkisi altında gelişen yeni bir bakış açısı ile sağlık turizminin gelişimi sayılabilir (ATUİ, 2017; Gaziyeve ve Boyacıoğlu, 2021; Guluzada, 2020). Bu gelişim süreciyle birlikte Azerbaycan'da sağlık turizmine olan talebin arttığı gözlemlenmektedir. Sağlık turizmi, ülkenin turizm potansiyelini artırarak ekonomik kalkınmaya olumlu katkı sağlamaktadır.

Azerbaycan, sağlık turizminde önemli bir potansiyele sahiptir. Nuri (2020, s.83) tarafından belirtildiği üzere, ülkede modern ve geleneksel tedavi imkanları mevcuttur (Quluzade, 2018, s.55). Son yıllarda Azerbaycan'da yüksek kapasiteli hastanelerin inşası ve Türkiye'de eğitim almış birçok sağlık profesyonelinin bulunması, ülkenin sağlık turizmi potansiyelini artırmıştır (Gaziyeve ve Boyacıoğlu, 2021, s. 255). Ayrıca, Aslanova (2006, s.12; akt. Mammadov, 2009, s.79) tarafından belirtildiği üzere, Azerbaycan'da dünya üzerindeki on bir iklim türünden dokuzunun bulunması, sağlık turizmi ve dinlenme alanlarında ülkeyi cazip kılmaktadır. Özellikle şifalı su kaynakları, volkanik çamur, tuzlu göl çamuru ve şifalı çamur petrolerinin bol miktarda bulunması, Azerbaycan'ın sağlık turizmi için elverişli bir konumda olduğunu göstermektedir (Növresli, 2010, s.195-196; Öskönbaeva, 2018, s.38; Seferov ve Hesenov, 2006). Ülkede yaklaşık 800 çamur volkanı bulunmakta olup, bunların 300'ü Azerbaycan topraklarında yer almaktadır. Çamur, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır, örneğin kardiyovasküler, radikülit, ürolojik, jinekolojik, cilt hastalıkları ve gastrointestinal bozukluklar (Azerbaijan Tourism, 2017, s.21; akt. Öztürk, 2019, s.92). Ayrıca, astım tedavisinde tuz madenleri de Azerbaycan'da kullanılmaktadır. Sağlık turizmi alanında Azerbaycan önemli bir potansiyele sahiptir. Turizm şirketi "Yeni Çağ" başkanı ve turizm uzmanı Elchin RUSTAMOV, Azerbaycan'ın sağlık turizminde gelişme potansiyeline sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, tatil köyleri, sanatoryumlar, dinlenme tesisleri ve sağlık kuruluşlarının sayısının fazla olduğu ve hizmet kalitesinin tatmin edici olduğu vurgulanmaktadır (Aslan, 2023). Örneğin, Azerbaycan'daki sanatoryum ve kaplıca kaynaklarının 2 milyon hastanın tedavi edilebileceği kapasitede olduğu düşünülmektedir (Balasenli, 2018, s.44-45; İslamzade, 2021, s.57).

Azerbaycan, sağlık turizmini geliştirmek amacıyla yoğun tanıtım faaliyetleri yürütmektedir. Bu çaba, ülkenin sağlık turizmine verdiği önemi göstermektedir (Nuri, 2020, s.83). Son yıllarda, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın öncülüğünde, modern standartlara uygun yeni tedavi merkezleri inşa edilmiş ve turizm altyapısı

güncellenmiştir. Bu önlemler, ülkenin sağlık turizmindeki potansiyelini artırmayı ve uluslararası turist akışını çekmeyi amaçlamaktadır (Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, 2023). Bu bağlamda, Azerbaycan'ın 2025'e kadar sağlık turizmi alanında dünya çapında tanınacağı öngörülmektedir (İsgenderli, 2021, s.84). Turistler, Azerbaycan'a tedavi amacıyla seyahat ederken, aynı zamanda kültürel ve tarihi yerleri ziyaret etme fırsatı bulmaktadırlar (Kaspi, 2018). Bu durum, sağlık turizminin ekonomik kalkınmaya olan katkısını vurgulamaktadır.

Sağlık turizmindeki müşteri profili geniş bir yelpazede bulunmaktadır, bu profilde yüksek gelire sahip hastalardan orta ve düşük gelire sahip olanlara kadar farklı kesimler yer almaktadır (Akarcalı, 2016, s.153-154). Temel müşteri kitlesi genellikle yerli vatandaşlardan oluşmaktadır (İsabalayeva, 2021). Azerbaycan'a gelen yabancı turistlerin çoğunluğunu ise Bağmsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinden gelen ziyaretçiler oluşturmaktadır. Özellikle, Kazakistan, Rusya, Belarus ve Ukrayna gibi ülkelerden gelen ziyaretçiler, sağlık hizmetlerini tercih etmekte ve Naftalan gibi termal tatil köylerini ziyaret etmektedirler (TAN Analitic Center, 2021). Naftalan'daki petrol kaynaklarından elde edilen sağlık tedavileri, bu ülkelerden gelen turistler için oldukça değerlidir (Bağ, 2019; Guluzada, 2020, s.33). Ayrıca, BDT ülkelerinden gelen ziyaretçilerin bir kısmı Galaaltı Hotel & Spa, Abşeron ve Düzdağ gibi termal tesisleri tercih etmektedir. Bu ziyaretçi grubu için, sağlık hizmetlerinin yanı sıra hizmet kalitesi ve çeşidi de önem arz etmektedir (TAN Analitic Center, 2021). Ayrıca, Azerbaycan'ın Türkiye ile sağlık turizmi alanında önemli bir bağlantısı bulunmaktadır. Türkiye, bu alanda önemli bir pazar konumundadır ve Azerbaycan ile sağlık turizmi konusunda iş birliği potansiyeline sahiptir (Dijital Akademi-Türkiye Klinikleri, t.y.). Bu bilgiler ışığında, Azerbaycan ve Türkiye arasında sağlık turizmi konusunda önemli bir etkileşim olduğu görülmektedir.

Yabancı turistlerin Azerbaycan'ı tercih etme nedenlerinin arasında dinlenme ve tedavi olanaklarının sunulması, ülkedeki sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi gerekliliğini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, hastanelerin, tıbbi laboratuvarların ve sağlık altyapısının iyileştirilmesi, sağlık personelinin eğitimine önem verilmesi gerekmektedir. Ancak mevcut durumda, Azerbaycan'daki sağlık hizmetlerinin uluslararası standartlara ulaşmadığı ve fiyatların yüksek olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, öncelikle sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılması ve daha rekabetçi fiyat politikalarının benimsenmesi önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, tedavi merkezlerine yakın konumlarda dinlenme merkezleri, sanatoryumlar ve otellerin bulunması da turistler için çekici bir unsur olabilir. Bu hedeflere ulaşmak için turizm şirketlerine bilgi aktarımı yapılması ve onların bu konuya ilgi göstermeleri, ayrıca Azerbaycan'a tedavi amacıyla gelen yabancı turistlere özel paketler sunulması gerekmektedir (Aslan, 2023).

Resim 2. Azerbaycan Şifalı Çamur Haritası

1. Lökbatan 2. Keyreki 3. Keçeldağ 4. Bozdağ-Güzdek 5. Qaradağ Pilpilesi 6. Otmanbozdağ 7. Üçtepe 8. Demirçi 9. Şihzerli 10. Kiçik Merezze 11. Pirekeşkül 12. Qelenderahtarma 13. Çeildağ 14. Torağay 15. Bahar 16. Daşgil 17. Dilengəz 18. Ayrantöken 19. Qoturdağ 20. Ahtarma-Paşalı 21. Ağzıbir 22. Durovdağ 23. Bendovan 24. Qarasu adası

Azerbaycan Sağlık ve Termal Turizmi Destekleme Derneği Başkanı Ruslan GULİYEV'e göre, sağlık turizmi için ülkeye gelen turistlerin çoğunluğu sanatoryum ve tedavi merkezlerini tercih etmektedir. Bununla birlikte, estetik ameliyatlara veya check-up gibi sağlık hizmetlerinden faydalanmak isteyenler de bulunmaktadır (REPORT İnförmasiya Agentliyi, 2023). Azerbaycan, gelişen dış hekimliği sektörü ve kök hücre tedavisi gibi tıbbi yeniliklerle de bilinmektedir. Ayrıca, ülke doğal tedavi yöntemleriyle tanınmakta ve deneyimli sağlık uzmanlarına sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu nedenle, yurt dışında sağlık hizmeti arayan turistler için önemli bir destinasyon haline gelmiştir. Azerbaycan, tüp bebek tedavisi için dünya genelinde en çok ziyaret edilen ülkelerden biridir.

IVF Center Clinic gibi merkezler, ICSI ve IVF gibi tedavileri başarıyla uygulamaktadır. Ayrıca, diş implantasyonu, plastik cerrahi ve bariatrik cerrahi gibi alanlarda da başarılı klinikler bulunmaktadır (A-Medikal, t.y.a).

Azerbaycan, medikal turizm açısından önemli bir hedef haline gelmektedir. Ülkede bir dizi tıbbi tedavi ve prosedür için giderek daha fazla birey seyahat etmektedir. Özellikle, Azerbaycan'ın sağlık hizmetleri diğer ülkelere göre daha uygun maliyetlidir. Örneğin, diş tedavileri için ülkede modern ve uygun fiyatlı klinikler bulunmaktadır. Ayrıca, plastik cerrahi gibi çeşitli prosedürler için yüksek kaliteli klinikler mevcuttur. Bununla birlikte, Azerbaycan'da seçenek tıp tedavileri, dermatoloji tedavileri, doğurganlık tedavileri, göz tedavileri, ortopedik tedaviler, kalp ve kardiyovasküler tedaviler, onkoloji tedavileri, nöroloji tedavileri, fizik tedavileri ve radyoloji tedavileri gibi geniş bir yelpazede hizmet sunan klinikler bulunmaktadır. Azerbaycan'ın medikal turizmde tercih edilme nedenleri arasında yüksek kalitede sağlık hizmetleri ve uygun fiyatlar bulunmaktadır. Ülkenin sağlık sistemi, yabancı yurttaşları her yıl kabul eden ve kaliteli tıbbi tedaviler sunan bir yapıya sahiptir. Ayrıca, Azerbaycan'daki hastane ve klinikler, hem devlet hem de yabancı eğitim ve tıp kurumları tarafından desteklenmektedir, bu da hizmet kalitesini artırmaktadır. Ülke, medikal turizm işlemleri için rekabetçi fiyatlandırmaya sahiptir ve çoğu klinik en son teknoloji ve ekipmanlarla donatılmıştır. Ayrıca, Azerbaycan'ın kentsel ve kırsal alanları, zengin kültürel ve tarihi mirasıyla birlikte turistlere çeşitli deneyimler sunmaktadır. Bununla birlikte, Azerbaycan'a sağlık hizmeti almak için seyahat etmek isteyen turistlerin vizesiz seyahat imkânından faydalanabilecek olmaları da önemli bir avantajdır. Ülke, bir dizi ülkeye vize mecburiyetini kaldırmıştır, bu da tedavi için gereksiz bürokrasiyle uğraşmadan kolayca ülkeye giriş yapılabilmesini sağlamaktadır. Azerbaycan'a sağlık turizmi amaçlı seyahat etmek isteyenler, alanlarında uzman hekimlerden hizmet almak için tercih edebilirler. Kamu ve özel hastaneler, deneyimli hekimlerle işbirliği yaparak müşterilere en kaliteli sağlık hizmetini sunmayı amaçlamaktadır.

Azerbaycan, dünya çapında ünlü Naftalan, Galaaltı, İlsu, Darıdağ, Düzdağ gibi sağlık alanlarına ev sahipliği yapmaktadır. Ülke, sağlık turizminin gelişmesi için gerekli olan uygun bir ortama sahiptir. Bu amaçla, 2009-2018 yılları arasında devlet sağlık programlarına ve 2011'de "Turizm Yılı" ilan edilerek 2002-2005 ve 2010-2014 yılları arasında turizmin gelişimine yönelik eyalet programlarına önem verilmiştir. Bu geliştirme programları, kalkınmaya ek olarak sağlık turizmi için de uygun bir zemin oluşturmaktadır (Kerimova, 2017, s.7; akt. Mehdiyev, 2021, s.52). Azerbaycan'ın Astara, Lenkeran, Naftalan ve Nahçıvan gibi bölgeleri, sağlık turizminin temel bölgeleri olarak kabul edilmekte ve her yıl bu bölgeler Azerbaycan'a birçok sağlık turistini çekmektedir (Mustafazade ve

Mustafazade, 2016, s.128). Ülkede doğal şifalı kaynaklar, 19. yüzyılın başlarından bu yana incelenmektedir. Tedavi merkezlerinde dinlenme imkanları da bulunmaktadır. Özellikle "Chinar Hotel & Spa Naftalan", "Naftalan Hotelby Rixos", "Karabağ Kaplıca ve Resort", "Kafkas Yengica Termal & Spa", "İlsu", "Uludağ", "Galaaltı", "Düzdağ", "Darıdağ Arsenli Suyu" gibi merkezler ünlüdür (Kerimova, 2017, s.7; akt. Mehdiyev, 2021, s.52). Azerbaycan'da 1.500'den fazla mineral ve termal su kaynağı, dört çamur volkanı ve tedavi edici niteliğe sahip petrol kaynağı bulunmaktadır. Mineral suların genellikle Nahçıvan ve Küçük Kafkasya'da, termal suların ise Abşeron Bölgesi ve Büyük Kafkasya'da olduğu gözlemlenmektedir. Bu kaynaklar sayesinde Azerbaycan'da sağlık turizmi türünün geliştirilmesi mümkündür (Abdullayeva, 2023, s.36; Ağakışiyeva, 2015, s.40-41).

Azerbaycan, alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi açısından sağlık turizminde önemli bir potansiyele sahiptir. Özellikle, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkısıyla Avrupa Tarihi Termal Şehirler Birliği'ne eklenen Galaaltı gibi varış noktaları bu potansiyeli ortaya koymaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Acentesi, 2021, s.91; Mehdiyev, 2021, s.53). Ülkenin çeşitli bölgelerinde 11 temel termal su havzası bulunmaktadır. Bunlar arasında Abşeron Yarımadası, Küçük Kafkasya, Büyük Kafkasya, Lenkeran Sıradağları, Jalilabad, Şamahı-Gobustan, Nahçıvan ve diğerleri yer almaktadır (Ahmadova, 2018, s.121; Mehdiyev, 2021, s.53). Azerbaycan'ın birçok bölgesi, sinir sistemi, cilt, kemik, kas, solunum, şeker hastalığı, böbrek ve sindirim problemleri gibi çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde kullanılan "istisu" olarak bilinen termal su kaynakları ile tanınmaktadır (Turizm News, 2021). İstisu, Galaaltı, Turshsu, Badamli, Surakhani, Shikburnu gibi kaynaklar ülkenin en bilinen şifalı su kaynakları arasında yer almaktadır (İsgenderli, 2021, s.87-88). Azerbaycan'ın Merkez ve Batı bölgelerinde, mevsimsel etkinliklerin düzenlendiği dinlenme ve tedavi merkezleri bulunmaktadır. Naftalan şehri, dünyada eşsiz bir tedavi amacıyla kullanılan çamur petrolüne ev sahipliği yapmaktadır. Bu şehirde 1.500 yataklı ve yıl boyunca hizmet veren bir sağlık tesisi bulunmaktadır (Növresli, 2010, s.208).

Azerbaycan'ın Güney Bölgesi'nde bulunan Masallı ve Lenkeran kentleri, en bilinen kaplıcaları barındırmaktadır. Bu bölgelerde Meşesu, Havzova (Talış Dağları), İbadi, Hanbulançay gibi termal su kaynakları bulunmaktadır. Lenkeran'daki Meşesu ve İbadi kaynakları, metan ve azot gibi bileşenleri içermesiyle dikkat çekmektedir. Bu su kaynakları, deri, eklem, kalp, damar ve kadın hastalıkları gibi birçok rahatsızlığın tedavisinde kullanılmaktadır. Meşesu kaynağında 150 yataklı bir kuruluş hizmet vermektedir (Alakbarova, 2012, s.34; Koçman vd., 1994; Mammadli, 2020, s.62-63). Bu bölgeler, ülkenin en önemli sağlık turizmi merkezleri arasında yer almaktadır (Mammadli, 2020, s.63).

Küçük Kafkas bölgesinde karbon asitli doğal sularla zengin kaplıcalar bulunmaktadır. Hazar kıyısında ise hudat ve yalama gibi iyotlu su kaynakları mevcuttur (Hasanlı, 2015, s.36; Yusifov vd., 2007). Astara ve Lenkeran bölgelerinde ise termal su çeşmeleri bulunmaktadır, bu bölgelerde tedavi amacıyla kullanılan 150'den fazla çeşme bulunmaktadır (Hasanlı, 2015, s.36).

Naftalan şehri, sağlık turizmi açısından öne çıkan önemli bir destinasyondur. Terapötik yağ banyolarıyla sağlanan başarılı sonuçlar ve ilde gerçekleştirilen rekreasyon çalışmaları, şehrin cazibesini artırmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti, 2022; akt. Vahid, 2023, s.30). Bunun yanı sıra, Naftalan petrolü de sağlık turizmi için önemli bir kaynaktır. Naftalan petrolü, kemik, kas, eklem ve cilt rahatsızlıklarının yanı sıra nörolojik ve jinekolojik problemler gibi çeşitli sağlık sorunlarının tedavisinde etkilidir (Turizm News, 2023). Naftalan'da sunulan ham petrol banyoları ve bireysel tedavi seansları, şifa arayanlar için ideal bir deneyim sunarken, birçok otel, SPA ve sağlık merkezi de bu hizmetleri sunmaktadır (İhlas Haber Ajansı [İHA], 2023).

Strabon'un verilerine göre, Naftalan tedavi petrolü çok eski zamanlardan beri yaraların iyileştirilmesinde kullanılmaktadır. Bu nedenle, geçmişte Kafkasya Bölgesi, Anadolu, Hindistan ve İran'dan Naftalan'a tedavi için gelen insanlar, geri dönüşlerinde bu petrolü çamur halinde yanlarında götürmektedirler. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Naftalan Batı ülkelerinin dikkatini çekti ve 1887'de bir Alman mühendis tarafından yapılan petrol sondaj kuyusundan alınan numune, Almanya'da merhem üretimi için kullanıldı. Günümüzde binlerce Azeri ve diğer ülkelerden turist, Naftalan'daki tesislerde birçok hastalığın tedavisi için hekim kontrolünde tedavi almaktadır. Azerbaycan'daki bu tesislerin günlük olarak 30.000 kişiyi ağırladığı ve bu alanda 120.000 kişiye istihdam sağlandığı belirtilmektedir (Növresli, 2010, s.208-209).

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Naftalan'dan sonra Azerbaycan'ın en büyük ikinci ekonomik bölgesidir ve sağlık turizmi alanında ülkeye ziyaretçi çekmektedir (Arabov, 2021, s.30). Nahçıvan, eşi benzeri olmayan bir tuz dağıyla da tanınmaktadır (İsgenderli, 2021, s.88). Nahçıvan'da bulunan ana kompleks olan Düzdağ Sağlık Kompleksi, yılda 3.000-4.000 turisti ağırlamaktadır. Ayrıca, Darıdağ Arsenli Su Hastanesi, Nahçıvan'da bir sağlık turizmi kompleksi olarak bilinmektedir (Arabov, 2021, s.30). Culfa ilinin kuzeydoğusunda yer alan Darıdağ arsenli su sağlık merkezi, deri hastalıklarının tedavisi için büyük öneme sahip termal suya sahiptir (Seyidov, 2007, s.75; Mammadli, 2020, s.66). Nahçıvan'a on iki kilometre uzaklıkta yer alan Düzdağ'daki tuz mağaraları, sağlık turizmi açısından oldukça ilgi çekici bir alternatif sunmaktadır. Bu mağaralardaki doğal tuzun, astım, alerjiler ve diğer solunum yolu rahatsızlıklarının yanı sıra

yaşlanan cilt gibi çeşitli sağlık sorunları üzerinde olumlu etkileri olduğu bilinmektedir (İHA, 2023). Dünya genelinde yer altı tuz mağaralarında tıbbi klinikler bulunmaktadır. Bu klinikler arasında Nahçıvan'daki Duzdağ, Kırgızistan'daki Çon-Tuz, Beyaz Rusya'daki Soligorsk ve Polonya'daki Wieliczka en bilinenleridir. Bu kliniklerde tedavi gören hastaların konaklama ihtiyaçlarını karşılamak için mağaraların hemen üstünde veya yakınında oteller ve benzeri yapılar bulunmaktadır (Dede, 2011; Halilova, 2008; Timur vd., 2014, s.98). Nahçıvan'ın maden kaynakları her yıl milyonlarca insanın iyileşmesine şahitlik etmektedir. Bu alanda tedavi amacıyla Tuzdağı Otelı gibi tesisler bulunmaktadır. 1979'dan bu yana faaliyet gösteren bu merkez, bronşiyal astım, kronik bronşit, alerjik enfeksiyöz peritop, polinoz gibi hastalıkların tedavisinde önemli bir rol oynamaktadır (Mammadlı, 2020, s.65-66; Seyidov, 2007, s.75).

Resim 3. Duzdağ Mağarası Naxçıvan

Azerbaycan'ın kuzeydoğu bölgesinde bulunan Guba-Haçmaz, turizm ve rekreasyon açısından gelişmekte olan önemli bir bölgedir. Bu bölgenin konumu,

manzarası ve dağlık arazileri, Hazar Denizi'nin kıyısındaki balneoloji merkezleri ile mineral su kaynakları, rekreasyonel değerini artıran unsurlardır (Seferov ve Hesenov, 2006, s.259). Özellikle 1970'lerden bu yana Deveği ilçesinde bulunan Kalealtı mineral suyu, Naftusiya suyu ile aynı tedavi edici özelliklere sahiptir. Ayrıca, demiryolu hattına ve Hazar Denizi'ne yakınlığı, yüksek rakımda olması, doğal güzellikleri ve tarım alanlarıyla Kalealtı, dinlenme ve sağlık merkezi olarak tanınmıştır (Oğan, 2000; Seferov ve Hesenov, 2006, s.259-260; Zeynalli, 1998). Azerbaycan'ın Gakh bölgesi, sağlık turizmi açısından önemli kaynaklara sahiptir. Gakh bölgesindeki bol miktarda maden suyu kaynağı ve iklim koşulları, sağlık turizmi potansiyeli açısından önemli bir çekicilik oluşturmaktadır (Efendiyeva, 2016; İsgenderlı, 2021, s.92). Azerbaycan'ın kuzeybatısında, Büyük Kafkas dağlarının güneydoğu eteklerinde bulunan Şirvan bölgesi, turizm potansiyeli bakımından zengin bölgelerden biridir. Sağlık turizmi de bu bölgede yapılan başlıca turizm türleri arasındadır (Mammadli, 2020, s.67).

Abşeron Yarımadası, sağlık turizmi açısından önemli bir bölgedir. Doğal şartları, uygun iklimi, berrak denizi, ince kumlu plajları, şifalı çamuru ve suları ile Azerbaycan'ın rekreasyonel dinlenme komplekslerinin en önemli bölgelerinden biridir. Ülkedeki tedavi niteliğindeki sanatoryumların çoğu bu yarımada da bulunmaktadır. Abşeron Yarımadası'nda sinir sistemi, kalp, damar, mide ve bağırsak hastalıkları gibi çeşitli rahatsızlıkların tedavisine yönelik büyük dinlenme merkezleri bulunmaktadır (Guliyev, 2000; Memmedov ve Rehimov, 2000; Seferov ve Hesenov, 2006, s.259). Ayrıca, bu yarımadaanın çocuk ve gençlik parkları ile kampların yoğun olduğu bir merkez olması dikkat çekicidir. Son yıllarda bu alandaki sağlık tesislerinin iyileştirilmesi ve yeni tesislerin inşası için girişimlerde bulunulmuştur. Abşeron Yarımadası'nda Pirşaha, Şıh, Surahanı, Buzovna, Bilgeh ve Merdekan gibi bölgelerde hidrojen sülfürlü su kaynakları termal turizm açısından önemlidir (Seferov ve Hesenov, 2006, s.259).

Karabağ, dağ iklimi ve doğal kaynak sularıyla sağlık turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu bölgenin turizm potansiyeli, ilerleyen yıllarda çeşitli hastalıkların tedavisi için kullanılabilecek önemli bir sağlık turizmi merkezine dönüştürülmesi için adımlar atılmaktadır. Karabağ'ın turizm potansiyelinin artmasıyla Azerbaycan ekonomisine önemli katkılar sağlanması ve işgalden kurtarılan bölgelere yabancı turistlerin ziyaret etmeleri beklenmektedir (Verdizada, 2023, s.24-25).

Şuşa, Azerbaycan'da balneolojik-iklimsel tedavi merkezi olarak bilinmektedir. Şuşa'nın temiz ve kuru havası ile ultraviyole ışınlarının tedavi edici özellikleri İsviçre'nin Davos sağlık merkezleriyle karşılaştırılmakta ve daha üstün olduğu düşünölmektedir. Şuşa'da bulunan mineralli sular, şehrin dağlık bölgesinde

bulunması ve eşsiz manzaralarıyla rekreasyonel potansiyelini artırmaktadır (Mammadli, 2020, s.69; Seferov ve Hesenov, 2006, s.260).

Terter Çayı Vadisi'nde yer alan İstisu mineral su kaynakları, tedavi edici özellikleriyle uluslararası tanınırlık kazanmıştır. Bu kaynaklar, Azerbaycan'ın sağlık turizmi açısından katkı sağlamasını beklenen önemli bir unsurdur (Eminov, 2002; Koçman vd., 1994; Seferov ve Hesenov, 2006, s.260-261).

Resim 4. İstisu Mineral Su Kaynakları

Azerbaycan, sağlık turizminde önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen, bu alanda daha etkili çalışmalar yapması ve önlemler alması gerekmektedir. Bu, sağlık turizmi gelişimi ile ekonomik kalkınma açısından önemlidir.

Azerbaycan'da sağlık turizmi piyasasının geliştirilmesi ve uluslararası rekabet gücünün artırılması için çeşitli önlemler önerilmektedir (Marja, 2021):

1. Eşsiz Kaplıca Tedavisi Sunan Varış Yerlerinin Tanıtımı: Bölgedeki rekreasyonel kaplıca tedavisi fırsatlarına odaklanarak, bölgenin rekabet gücünü artırmak için ürünlerin çeşitlendirilmesi önerilmektedir. "Galaaltı" ve "Naftalan" gibi markaların uluslararası alanda tanıtılması, bu tür tedaviler için talebi artırabilir. Ayrıca, Naftalan yağının benzersiz tedavi edici ve kozmetik özelliklerini vurgulayan modern komplekslerin talep görmesi için tanıtılması önerilmektedir.

2. Tatil Alanı Hizmetlerine Yönelik Medikal Turizm Paketleri: Azerbaycan'daki sağlık turizmi merkezlerine yönelik modern hizmetler sunmak

için medikal turizm paketlerinin hazırlanması ve bu hizmetlerin seyahat acenteleri aracılığıyla tanıtılması önerilmektedir.

3. Turistlerin Boş Zamanlarının Düzenlenmesi: Kaplıca tedavisi sunan bölgelerde turistlerin boş zamanlarını doldurmak için animasyon programlarının oluşturulması ve çeşitli etkinliklerin düzenlenmesi önerilmektedir.

4. Gezici Sağlık Merkezlerinin Kurulması: Balneolojik ve iklimsel tatil kaynaklarının daha yoğun olduğu bölgelerde gezici sağlık merkezlerinin oluşturulması ve şifalı suların zengin olduğu alanlarda örgütlenmenin artırılması önerilmektedir.

5. Naftalan Yağı Temelli Kozmetik Ürünlerin Üretilmesi ve Tanıtılması: Naftalan yağı temelinde üretilen kozmetik ürünlerin geliştirilmesi ve markalaştırılması önerilmektedir. Bu ürünlerin uluslararası standartlara uygunluğunun doğrulanması ve sertifikalandırılması önemlidir.

6. Sağlık Hizmetlerinde İndirimli Seyahat Sistemi ve Ürünlerin Geliştirilmesi: Sağlık kurumlarının indirimli seyahat sistemleri aracılığıyla daha geniş bir kitleye ulaşması ve ürünlerin geliştirilmesi önerilmektedir.

7. Sağlık Turizmine Yatırım Çekilmesi: Ticari işletmelerin sağlık turizmine yatırım yapmaları için vergi ve gümrük imtiyazlarının sağlanması ve sağlık turizmi pazarına yönlendirilmesi önerilmektedir.

Bu önlemlerin uygulanmasıyla, Azerbaycan'ın sağlık turizmi sektöründeki rekabet gücünün artması ve uluslararası alanda daha fazla tanınması sağlanabilir.

Yukarıda ifade edilen bilgilere ilave olarak; eczane hizmetlerinin devlet tekeli altında olması ve tedavi masraflarının yüksek olması nedeniyle Azerbaycan vatandaşları, tedavi amacıyla Türkiye gibi daha gelişmiş ülkeleri tercih etmektedirler. Bu durum Azerbaycan'dan ve sağlık turizmi alanından döviz çıkışına sebep olmaktadır. Bu nedenle, söz konusu alanlarda iyileştirme, geliştirme ve ilerleme kaydedilmesiyle Azerbaycan'ın sağlık turizmi talebinin daha da artabileceği düşünülmektedir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Azerbaycan'ın sağlık turizmi potansiyeli oldukça yüksektir ve ülkenin bu alandaki gelişimi için bir dizi önemli adım atılabilir. Sağlık turizmi, Azerbaycan ekonomisine önemli bir katkı sağlayabilir ve ülkenin uluslararası alanda tanınırlığını artırabilir. Ancak, bu potansiyelin tam olarak değerlendirilebilmesi için bazı stratejik adımların atılması gerekmektedir. İlk olarak, Azerbaycan'ın

sağlık turizmi altyapısını geliştirmesi ve uluslararası standartlara uygun hale getirmesi önemlidir. Bu, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırabilir ve uluslararası turistlerin ülkeye çekilmesine yardımcı olabilir. Azerbaycan'ın sağlık turizmi potansiyelini daha etkin bir şekilde tanıtması gerekmektedir. Ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtım kampanyaları düzenlenerek, ülkenin sağlık turizmi imkanları ve olanakları daha geniş bir kitleye duyurulabilir. Azerbaycan'ın sağlık turizmi sektöründe iş birliğini artırması önemlidir. Diğer ülkelerle iş birliği yaparak deneyim paylaşımı ve bilgi alışverişi sağlanabilir, bu da sektörün daha hızlı bir şekilde gelişmesini sağlayabilir. Azerbaycan'ın sağlık turizmi konusunda araştırma ve analiz yapması gerekmektedir. Ülkenin sağlık turizmi potansiyelini daha iyi anlamak ve stratejik planlamada daha bilinçli kararlar almak için disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmelidir. Son olarak, Azerbaycan'ın sağlık turizmi alanında daha fazla ve daha etkili gelişim ve ilerlemeler kaydetmesiyle uluslararası alanda daha iyi bir konuma yükselebileceği düşünülmektedir. Bu, ülkenin ekonomik kalkınmasına önemli bir katkı sağlayabilir ve sağlık turizmi sektörünün daha da büyümesine olanak tanıyabilir.

Sağlık turizmi, ekonomik açıdan yüksek kazançların sağlanabileceği bir alandır. Bu alandaki potansiyel, ülkeler arasında rekabeti artırırken aynı zamanda ülkelerin kendi sağlık turizmi sektörlerini geliştirmelerini teşvik etmektedir. Azerbaycan, bu alanda önemli bir potansiyele sahiptir ve sağlık turizmi konusunda hem ulusal hem de uluslararası düzeyde dikkate değer bir konuma gelme potansiyeline sahiptir.

Azerbaycan, sağlık turizmi sektöründe önemli gelişmeler kaydetmektedir. Ancak, daha ileri düzeydeki başarı için teorik ve pratik bazı önerilere ihtiyaç vardır. Bu öneriler, ülkenin sağlık turizmi stratejilerini güçlendirmek, altyapıyı geliştirmek ve pazarlama stratejilerini optimize etmek gibi çeşitli alanlarda odaklanabilir. Öncelikle, Azerbaycan'ın sağlık turizmi stratejilerini geliştirmek için akademisyenler, sağlık sektörü uzmanları ve hükümet yetkilileri arasında iş birliği sağlanabilir. Bu stratejiler, sektördeki yenilikleri takip etmek, uluslararası standartları belirlemek ve uzman personel yetiştirmek için önemli bir rol oynayabilir. Bu şekilde, ülke sağlık turizmi alanında daha rekabetçi hale gelebilir. Ayrıca, ülkede eğitim ve araştırma merkezlerinin kurulması sağlık turizmi alanında önemli bir adım olabilir. Bu merkezler, sektördeki yenilikleri takip etmek ve uzman personel yetiştirmek için kritik bir rol oynayabilir. Ayrıca, kültürel mirasın sağlık turizmiyle entegre edilmesi, turistlere benzersiz deneyimler sunarak ülkenin rekabet gücünü artırabilir. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın sağlık turizmi altyapısını güçlendirmek de kritik öneme sahiptir. Mevcut sağlık tesislerinin modernize edilmesi ve yeni tesislerin inşası, ülkenin sağlık turizmi hizmetlerini uluslararası standartlara uygun hale getirebilir. Bu da

turistlerin ũlkeye olan gũvenini artırabilir. Hedef pazarların belirlenmesi ve pazarlama stratejilerinin buna gũre ũkillendirilmesi de önemlidir. Azerbaycan, özellikle komũu ũlkeler ve Orta Doğu'dan turistleri çekmek için özel kampanyalar dũzenleyebilir. Böylece, ũlke sağlık turizmi alanında daha fazla dikkat çekebilir.

Gelecekteki alıũmalara yönelik oneriler arasında, sektörel analizlerin yapılması ve pazar araũtırmalarının gerekleũtirilmesi yer alabilir. Bu analizler, sektördeki gũlũ ve zayıf yönleri belirleyerek gelecekteki politika ve stratejilerin oluũturulmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca, iũ birlikleri ve ortak projeler geliũtirilerek bilgi ve deneyim paylaũımı artırılabilir ve sektrũn daha hızlı bũyũmesi sağlanabilir. Bu ũekilde, Azerbaycan sağlık turizmi alanında daha etkili bir ũekilde rekabet edebilir ve uluslararası alanda daha gũlũ bir konuma gelebilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abdullayeva, S. (2023). Azerbaycan'daki turizm eğitimi mũfredatının akademisyenler ve öğrenciler açısından turizm endũstrisine uygunluğunun incelenmesi (Tez no 837980) [Yũksek lisans tezi, Anadolu ũniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Aęakiũiyeva, G. (2015). Azrbaycan razisinin turizm potansiyelinin qiymtlendirilmesi. *Azerbaycan Turizm ve Menecment ũniversitesi Dergisi*, 2, 33-42.
- Ağaoğlu, F. O., Karagöz, N., & Zabun, S. (2019). Sağlık turizmi uygulamaları ve Tũrkiye'ye getirilerine iliũkin bir değerlendirme. *Cumhuriyet ũniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 428-450.
- Akarcalı, S. (2016). *Tũm yönleriyle sağlık turizmi-Azerbaycan ũlke raporu*. H.. Tontuũ (Ed.). T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlığın Geliũtirilmesi Genel Mũdũrlũęũ.
- Akn, M.H. (2021). Sağlık turizmi alanyazımın bibliyometrik analizi (2015-2020). *Manas Sosyal Araũtırmalar Dergisi*, 10(3), 2026-2036.
- Aksoy, C. & Yılmaz, S. (2019). Sağlık turistlerinin hastaneleri tercih etme kriterleri: Yönetici grũũleri. *Sağlık ve Sosyal Refah Araũtırmaları Dergisi*, 1(2), 27-39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sarad/issue/46957/574287>.
- Akũap, Y. (2018). Kızıldağ Milli Parkının sağlık turizmi kapsamında değerlendirilmesi. *Uluslararası Global Turizm Araũtırmaları Dergisi*, 2(2), 70-78.

- Alakbarova, A. (2012). Azerbaycan'ın güney bölgesinin (lenkeran bölgesi) turizm arz olanakları ve halkın turizme bakış açısı (Tez no. 333301) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Alılı, M. (2018). Bir hüzün turizmi destinasyonu olarak azerbaycan'ın değerlendirilmesi (Tez no. 518376) [Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Alili, O. (2017). Turizm destinasyonlarında sürdürülebilir rekabet avantajının sağlanmasında paydaşların rolü-Azerbaycan örneği (Tez no. 482177) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Aliyev, J. (2022). Beşeri sermaye ve iktisadi büyüme ilişkisi: Azerbaycan örneği (721208) [Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Aliyev, P. (2019). Azerbaycan ekonomisinde dış ticaret dengesi ve para politikasının ekonomik büyüme üzerine etkisi (Tez no. 548783) [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- A-Medikal (t.y.). Tibbi turizm için en ucuz 9 ölkə. <https://amedical.az/blog/201-tibbi-turizm-ucun-en-ucuz-9-olke.html>, Erişim tarihi: 05.05.2024.
- Arabov, İ. (2021). Sağlık turizminin iktisadi etkileri: Azerbaycan, Türkiye ve Malezya örneği (Tez no.725812) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Aslan, A. (2023, 28 Temmuz). Xaricdən Azərbaycana müalicəyə gələnlər: Səhiyyəmiz tibbi turizm üçün hazırdır mı? - Araşdırma + Foto. <https://oxu.az/economy/758271>, Erişim tarihi: 05.05.2024.
- Aydeniz, M. (2019). Türk cumhuriyetleri ekonomik yapılarının değerlendirilmesi kapsamında Sosyal Güvenlik Sistemleri'nin incelenmesi ile Türkiye Azerbaycan karşılaştırılması (Tez no. 600760) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Aydın, O. (2012). Türkiye'de alternatif bir turizm; sağlık turizmi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14(23), 91-96.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Acentesi (2021). *Azerbaycan'da Sağlık Turizmi - Mevcut Durum ve Gelişme Perspektifleri*.

- Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (2023, 21 Aralık). “Azərbaycanda sağıamlıq turizminin inkişaf perspektivləri” mövzusunda panel sessiya keçirilib. <https://economy.gov.az/az/post/1780/azerbaycanda-saglamliq-turizminin-inkisaf-perspektivleri-movzusunda-panel-sessiya-kecirilib>, Erişim tarihi: 14.05.2024.
- Bag, M. (2019, 12 Nisan). Azərbaycan'da sağık turizmi: Ham petrol banyosunda şifa arıyorlar. *Euronews*. <https://tr.euronews.com/2019/04/12/azerbaycanda-saglik-turizmi-ham-petrol-banyosunda-sifa-ariyorlar>, Erişim tarihi: 14.05.2024.
- Balasenli, K. (2018). *Azərbaycanda Alternativ Turizm Növlərinin İnkişaf Problemləri*. UNEC.
- Biri, G. (2021). Türkiye'nin sağık turizmi gelirini etkileyen faktörlerin eşbütünleşme analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 39-58.
- Çam, O., & Çilgınoğlu, H. (2021). Sağık turizmi kapsamında medikal turizmde öne çıkan sağık uygulamaları. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 197-216.
- Dede, Z. (2011). Çankırı tuz mağaralarının tıbbi jeoloji açısından değerlendirilmesi (Tez no. 285327) [Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Dijital Akademi-Türkiye Klinikleri (t.y.). Azərbaycan ile sağık turizmde tek millet iki devlet atılımı. <https://dijitalakademi.turkiyeklinikleri.com/bulten/azerbaycan-ile-saglik-turizmde-tek-millet-iki-devlet-atilimi-2514/tr-index.html>, Erişim tarihi: 14.05.2024.
- Efendiyeva, N. (2016). Gakh idari bölgesinde turizm gelişimi için potansiyel. *Tourism and Hospitality Studies International Journal*.
- Eminov, Z. (2002). *Azərbaycan'ın Fiziki ve İktisadi Coğrafiyası*. Azərbaycan Elmler Akademiyası Coğrafiya İnstitutu Neşriyatı.
- Feziyeva, N. (2020). 1990'dan günümüze Türkiye'nin Azərbaycan Cumhuriyetine yönelik politikaları: uluslararası ilişkilerde imaj yönetimi açısından bir inceleme (Tez no. 648308) [Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Gaziyev, E., & Boyacıoğlu, E. Z. (2021). Azerbaycan ekonomisinin gelişiminde turizmin yeri: Türkiye tecrübesinin uygulanabilirliği. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 275-295. <https://doi.org/10.37847/tdad.977689>.
- Guliyev, T. (2000). *Azerbaycan Respublikası'nın İktisadi ve Sosyal Coğrafyası*. Maarif Neşriyatı.
- Guluzada, P. (2020). Azerbaycan sağlık turizmi potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik öneriler (Tez no. 6570709) [Yüksek lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gülen, K. G., & Demirci, S. (2012). *Türkiye'de Sağlık Turizmi Sektörü*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları. Yayın No: 2011-39.
- Gündüz, S. (2010). Kalkınmada bölgesel işbirliği, Batı Asya incelemesi (Tez no. 264069) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Tİicaret Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Halilova, H. (2008, 13-15 Kasım). Çankırı Tuz Mağarası ile kaplıcaların sağlık üzerine etkileri. *100. Yıla Doğru Çankırı Çankırı Valiliği IV. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri* içinde (s.165-169). Çankırı Valiliği.
- Harita Genel Müdürlüğü (2024). Azerbaycan Siyasi Haritası. <https://www.harita.gov.tr/urun/azerbaycan-siyasi-haritasi-/650>, Erişim tarihi: 02.06.2024.
- Hasanlı, İ. (2015). Turizmin Bakü'de yerel halk tarafından algılanması (Tez no. 388217) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- İhlas Haber Ajansı (İHA). (2023, 30 Haziran). Azerbaycan, sağlık turizminin yeni mekanı olmaya hazırlanıyor. <https://www.ih.com.tr/haber-azerbaycan-saglik-turizminin-yeni-mekani-olmaya-hazirlaniyor-1181583>, Erişim tarihi: 15.05.2024.
- İsabalayeva, İ. (2021, 8 Temmuz). Sağlamaştırılmasına ihtiyaç duyulan sağlamlıq turizmi-Azərbaycanın bu sahədəki unikal imkanlarından yetərincə istifadə edilmir. <http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2021/iyul/750236.htm>, Erişim tarihi: 05.05.2024.
- İsgenderli, S. (2021). Turizmin ekonomik büyüme ve istihdama etkisi: Azerbaycan üzerine bir analiz (Tez no. 716440) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- İslamzade, İ. (2021). Azərbaycan'da alternativ turizm çeşitlerinin turizm potansiyeline ekonomik etkileri üzerine bir araştırma (Tez no. 679281) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kaspi (2018, 16 Haziran). Ölkədə sağlıklı turizminin vəziyyəti. <https://kaspi.az/az/lkede-salamliq-turizminin-veziyyeti/?action=disablemobile>, Erişim tarihi: 05.05.2024.
- Koçman, A., İbrahimov, A., & İbrahimov, A. (1994). *Azərbaycan Coğrafyası (No. 78)*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kutlar, A., & Salamov, F. (2016). Azərbaycan kamu hastanelerinin etkinliğinin VZA Uygulaması ile değerlendirilmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 1–17.
- Kutlar, A., & Salamov, F. (2016). Azərbaycan kamu hastanelerinin etkinliği değişiminin incelenmesi: Malmquist Endeksi Uygulaması. *Sakarya İktisat Dergisi*, 5(1), 18-33.
- Mahdavi, Y., Mardani, S., Hashemidehaghi, Z., & Mardani, N. (2013). The factors in development of health tourism in Iran. *International Journal of Travel Medicine and Global Health*, 1(2), 113-118.
- Mammadli, A. (2020). Azərbaycan'da kış turizmi potansiyeli ve Guba-Haçmaz, Şeki-Zagatala kış turizm bölgelerinde bir uygulama (Tez no. 628411) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Mammadov, J. (2008). Bağımsızlık sonrası Azərbaycan eğitim sistemindeki değişim ve gelişmeler (Tez no. 261838). [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Mammadov, R. (2009). Seyahat acentalarında e-ticaret ve internet kullanımı: Azərbaycan örneği (Tez no. 231378) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Marja (2021, 12 Mart). Azərbaycanda sağlıklı turizmi xidmətlərinin inkişafı perspektivləri açıqlanıb. <https://marja.az/68843/azerbaycanda-saglamliq-turizmi-xidmetlerinin-inkisafi-perspektivleri-aciqlanib>, Erişim tarihi: 05.05.2024.
- Mehdiyev, A. (2021). Azərbaycan'da gastronomi turizmi arz potansiyeline yönelik bir değerlendirme: Bakü üzerine bir alan araştırması (Tez no. 696232) [Yüksek lisans tezi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Memmedov, C., & Rehimov, S. (2000). *Turizm (Turizm ve Onunla Elageli Sahelerde İşledilen Termin ve Anlayışların İzahlı Lüğeti)*. Ganun Neşriyatı.
- Mikail, E.H., & Tazegül, A. (2012). *Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik ilişkileri (1990-2005)*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mustafazade, T., & Mustafazade, T. (2016, 28-30 Eylül). Ekonomik kalkınma ve sağlık turizmi (Azerbaycan örneği). *ÜNİDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı "Sosyal Kalkınma" Bildiriler Kitabı* içinde (115-130). Muş Alparslan Üniversitesi.
- Növresli, T. (2010). Azerbaycan turizm potansiyelinin kalkınma amaçlı değerlendirilmesi (Tez no. 274339) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Nuri, H. (2020). Azerbaycan turizm sektöründe e-ticaret uygulamaları konusunda çalışanların algılamaları üzerine bir araştırma (Tez no. 645751) [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Oğan, S. (2000). *Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkiler*. TİKA Yayınları.
- Oran, İ. B. (2020). Sağlık sektöründe ekonomik gelişmişlik potansiyeli ve Sovyetler Birliği'nden ayrılan bağımsız Türk cumhuriyetlerinde sağlık kalitesi yönetimi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1977-1997.
- Öskönbaeva, Z. (2018). Türk cumhuriyetlerinde turizm-iktisadi büyüme ilişkisi: panel nedensellik analizi. *Reforma*, 4(80), 35-44.
- Özkan, M. E. (2019). Sağlık turizmi kapsamında Türkiye'nin medikal turizm potansiyeline yönelik bir değerlendirme. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 50-64.
- Öztürk, G. (2019). Sağlık turizminde hasta hakları ve etik sorunsalı üzerine bir araştırma (Tez no. 575948) [Yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi.]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Quluzade, N. (2018). Azerbaycan'da turizm potansiyelinin değerlendirilmesi-Berde kenti örneği [Yüksek lisans tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi]. UNEC.

- REPORT İnformasiya Agentliyi (2023, 21 Temmuz). Azərbaycanca xaricilər üçün sağıamlıq turizmi xidmətlərinin ƏDV-dən azad edilməsi təklif edilir. <https://report.az/turizm/azerbaycanda-xariciler-ucun-saglamliq-turizmi-xidmetlerinin-edv-den-azad-edilmesi-teklif-edilir/>, Erişim tarixi: 05.05.2024.
- Sarman, A., & Sarman, E. (2021). The effect of COVID-19 Pandemic on health tourism. *Journal of Applied Tourism Research*, 2(2), 117-124.
- Seferov, R., & Hesenov, T. (2006) Azərbaycan'ın turizm potansiyeli ve turizm etkiliklərinin değerlendirilmesi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, 255-272.
- Seyidov, C. (2007). *Azərbaycan'da Turizmin Gelişmesi*. Turizm Bakanlığı Materyalleri.
- TAN Analitic Center (2021, 12 Mart). Azərbaycan sağıamlıq turizmi xidmətləri: Əsasən, kimlər yararlanır? <https://tan.az/2021/03/12/az%C9%99rbaycanda-saglamliq-turizmi-xidm%C9%99t%C9%99ri-%C9%99sas%C9%99n-kiml%C9%99r-yararlanir/>, Erişim tarixi: 05.05.2024.
- Timur, U. P., Orhan, M., & Aksüt, A. (2014). Çankırı Kaya Tuzu Mağarasının ve yakın çevresinin turizm ve rekreasyonel amaçlı kullanımının irdelenmesi. *Ormancılık Dergisi*, 10(1), 97-113.
- Turizm News (2021, 8 Ekim). Azərbaycan'da sağık turizmi. <https://www.turizmnews.com/azerbaycan-da-saglik-turizmi/24552/>, Erişim tarixi: 15.05.2024.
- Turizm News (2023, 30 Haziran). Azərbaycan, sağık turizminin yeni mekânı olmaya hazırlanıyor! <https://www.turizmnews.com/azerbaycan-saglik-turizminin-yeni-mekani-olmaya-hazirlaniyor/29376/>, Erişim tarixi: 15.05.2024.
- Vahid, S. S. (2023). Azərbaycan'ın cittaslow üyelik potansiyelinin belirlenmesi (Tez no. 819335) [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Verdizada, N. (2023). Turizm sektörünün Azərbaycan'ın makroekonomik göstergelerine etkisi Tez no. 799587) [Yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Yusifov, E., İsayeva, N., & Əsgərov, F. (2007). *Abşeron Yarımadasının təbiət abidələri*. Nurlar.

Yüksel, O. (2021). Azerbaycan'daki illerin sağlık etkinliklerinin karşılaştırılması. *Journal of Academic Value Studies*, 7(4), 443-450. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.51965>.

Zeynalı, Y. (1998). *Azerbaycan turistik sisteminin yönetimi ve işleyişinin iktisadi - coğrafi problemleri*. Azerbaycan Elmler Akademiyası Coğrafya İnstitutu Neşriyatı.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: Health tourism has become an important sector in recent years, both in terms of meeting individuals' health needs and increasing countries' tourism revenues. Azerbaijan is a country with significant potential for health tourism. The country's geographical location, rich medical resources, and modern healthcare infrastructure provide a competitive advantage in the national and international health tourism market. Additionally, the quality of medical personnel and the compliance of health services with international standards further enhance Azerbaijan's health tourism potential. Azerbaijan has a unique geographical location in terms of health tourism. The country's position as a bridge between the East and the West is a significant factor that makes health tourists prefer Azerbaijan. Furthermore, the natural wealth of Azerbaijan also constitutes an attractive element for health tourism. Especially Naftalan oil, rich mineral springs, and healing waters are natural resources that bring Azerbaijan to the forefront in the field of health tourism. Modern healthcare infrastructure is another important factor supporting Azerbaijan's health tourism potential. Thanks to investments made in recent years, many hospitals and health centers with advanced technology have been established in the country. The quality of healthcare services offered in these centers is in line with international standards, providing a reliable environment for foreign patients to receive treatment. This study aims to examine in detail the potential of Azerbaijan in the field of health tourism.

Method: Various methods have been used to analyze the current state of health tourism in Azerbaijan. Literature reviews, examinations of existing health tourism projects and policies, and evaluations based on expert opinions have been used to identify the strengths and areas for improvement in Azerbaijan's health tourism sector. The literature review aims to reveal the existing knowledge base in this field by examining previous studies evaluating Azerbaijan's health tourism potential. The examination of existing projects and policies has been conducted to understand Azerbaijan's health tourism strategies and evaluate their

effectiveness. Evaluations based on expert opinions aim to examine Azerbaijan's health tourism potential more deeply by leveraging the experiences of professionals and academics working in the field of health tourism.

Findings: The findings of the study indicate that Azerbaijan has significant potential in the field of health tourism. However, some important steps need to be taken for the country to become more competitive internationally. Various strategic plans need to be developed for Azerbaijan to fully evaluate its health tourism potential. These strategies include creating a comprehensive plan for the promotion and marketing of health tourism, improving the health tourism infrastructure and service quality, increasing compliance with international standards, and training medical personnel at an international level.

Conclusion and Discussion: The promotion and marketing of health tourism are crucial for introducing Azerbaijan's health tourism potential to the world. Promoting Azerbaijan's health tourism opportunities and advantages on international platforms will be an essential step for foreign tourists to prefer Azerbaijan. In this context, various promotional activities such as participation in international health tourism fairs, digital marketing strategies, and collaborations can be carried out. Improving the health tourism infrastructure and service quality is also an important factor that will enhance Azerbaijan's health tourism potential. Modern and advanced technology healthcare facilities should be designed to meet the needs of foreign patients and continuously updated. Additionally, the quality of services provided in hospitals and health centers should be guaranteed through international accreditations and certifications. This will ensure that foreign tourists safely choose Azerbaijan. Improving the infrastructure should not be limited to physical facilities alone. All stakeholders involved in the health tourism process, especially health tourism agencies, hotels, and transportation services, should be considered part of this infrastructure. In this context, it is important for health tourism agencies to provide services in accordance with international standards, for hotels to be equipped to meet the needs of health tourism, and for transportation services to be arranged suitably for health tourists. Training medical personnel at an international level is also critical in enhancing Azerbaijan's health tourism potential. In this context, healthcare professionals should be trained in foreign languages, cultural awareness, and international healthcare standards. Additionally, participation in international training programs and providing continuous professional development opportunities will enhance the competencies of medical personnel and improve the quality of services offered to health tourists. Strategic plans need to be developed to fully evaluate Azerbaijan's health tourism potential. These strategic plans should encompass all components of the health tourism sector and aim for long-term

goals. Key components of these strategic plans should include health tourism promotion strategies, marketing and communication plans, investment plans for the development of health tourism infrastructure, and increasing international collaborations. Increasing international collaborations in the field of health tourism is also an important strategic step for Azerbaijan. These collaborations can be established with international health tourism organizations, global healthcare providers, and tourism agencies. Thus, Azerbaijan's health tourism services can be promoted to a broader audience and gain more international recognition. Additionally, through these collaborations, healthcare facilities and services in Azerbaijan can more quickly comply with international standards. In conclusion, Azerbaijan's health tourism potential is significant and can be further developed with the right strategies. The country's geographical location, natural wealth, and modern healthcare infrastructure offer important advantages in terms of health tourism. However, to fully evaluate this potential, it is necessary to develop strategic plans for the promotion and marketing of health tourism, improve the health tourism infrastructure and service quality, increase compliance with international standards, and train medical personnel at an international level. This study was conducted to understand the current state of.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	12.02.2024	Submitted date
Kabul tarihi	15.06.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Kantar, Y. (2024). XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık. *Journal of History School*, 71, 2220-2252.

XIX. YÜZYILDA MARAŞ SANCAĞI'NDA SARRAFLAR VE SARRAFLIK

Yeliz KANTAR¹

Öz

Osmanlı İmparatorluğunda ticari hayatın içerisinde yer alan sarraflar, iktisadi tarihin anlaşılması açısından araştırılması gereken konuların başında gelmektedir. Çünkü sarraflar, devletin vergi toplama hususunda birinci dereceden muhatap olduğu iltizam, mukataa ya da malikane sahibi olan kişilerin vekili ya da taahhütte bulunan aracılardan olarak değerlendirilebilir. Taşradaki yöneticilerin iltizam için bir sarrafı kefil gösterme zorunluluğu, sarrafların hem devlet nazarında hem de taşra yöneticileri nazarında daha önemli hale gelmelerine neden olmuştur. Bununla beraber sarrafların, henüz bankacılık mekanizmasının oluşmadığı dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu içerisinde talep edenlere belirli bir faiz karşılığında kredi sağladıkları görülmektedir. Bu bağlamda, sarrafların araştırılmasının hem sancakların hem de devletin ekonomisinde oynadıkları rolün etkinliği, zenginlik dereceleri ve bu zenginliğin sarraflara kazandırdığı nüfuzun anlaşılmasını sağlayacağı muhakkaktır. Araştırmanın amacı, devletin ekonomik sistemine dahil olan sarrafların özelde Maraş Sancağı'ndaki etkinliklerini saptamaktır. Çalışma, Maraş Sancağında faaliyet gösteren sarraflarla ilgili arşiv belgelerine dayandırılan ayrıntılı bir çalışmanın yapılmamış olması, bölgedeki sarraflık faaliyetlerinin gözlemlenmesi ve Osmanlı İmparatorluğunun diğer vilayet ve sancaklarıyla ilgili mevcut ve yapılacak araştırmalarla karşılaştırma imkânı sağlaması açısından literatüre katkı sağlayacaktır. Araştırma yürütülürken, konuyla ilgili Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgelerin tasnifi, doküman analizi ve transkripsiyonunun yanı sıra literatürden elde edilen çalışmalardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ekonomi, Maraş, Sarraf.

¹ Öğr. Gör. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Afşin Meslek Yüksekokulu, ykantar@ksu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1037-5549

Moneychangers and Money Changing in the Sanjak of Maraş in the 19th Century

Abstract

Moneychangers, who were involved in commercial life in the Ottoman Empire, are top of the main topics that need to be researched in order to understand the economic history. Because moneychangers can be considered as the representatives or make a commitment intermediaries of the people who own the iltizam, mukataa or malikane with which the government is the primary degree interlocuter in terms of tax collection. The obligation of backwoods administrators to show a moneychanger as a guarantor for tax farming caused the moneychangers to become more important both in the eyes of the state and in the eyes of the backwoods administrators. However, it is seen that moneychangers to ensure loans in return for a certain interest to those who requested them within the Ottoman Empire, in the periods when the banking mechanism was not yet established. In this context, it is certain that researching the money changers will provide an understanding of the role effectiveness they play in the economy of both the sanjaks and the government, their degree of wealth, and the penetration this wealth brings to the moneychangers. The purpose of the research is to determine the activities of the moneychangers who are included in the economic system of the state, locally in the Maraş Sanjak. The study will contribute to the literature in terms of the fact that a detailed study based on archival documents regarding the moneychangers operating in the Maraş Sanjak has not been carried out, observing the moneychanging activities in the region, and providing the opportunity to compare with existing and future research on other states and sanjaks of the Ottoman Empire. While conducting the research, studies obtained from the literature as well as the classification, document analysis and transcription of documents obtained from the Ottoman Archives has been used.

Keywords: Ottoman, Economy, Maraş, Moneychanger.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunun en uzun yüzyılı olarak tabir edilen (Ortaylı, 2005, s.13) XIX. Yüzyılda kaybedilen savaşlar, taht değişiklikleri ve yönetim zaafiyetleri hazinenin zayıflamasına ve ekonomik sistemin önemli yaralar almasına neden olmuştur. III. Selim, II. Mahmud ve Abdülmecid devletin bütçesini düzenlemeye yönelik yenilikçi bir takım maliye politikaları ve para politikaları geliştirdiler de yeterli sonuçlar elde edilememiştir. Ekonomik darboğaz, devletin para taşışından² vazgeçmesi ve çift metalli para düzenini

---

² Taşış: Saf ve halis olan bir maddeyi başka maddelerle karıştırma anlamına gelen bir kelimedir. Taşış, Arapça'daki *Giş* kökünden gelmektedir. *Giş*, mastar halinde aldatmak, karıştırmak isim halinde ise aldatma, karıştırma, kötülük yapma gibi manalara gelmektedir. (Pakalın, 1993, c.III, s.373).

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık

kabul etmesine ve nihayetinde de dış borçlanmaya gitmesiyle sonuçlanacaktır (Pamuk, 2012, s.111-112).

Devlet ekonomik buhranın içinden çıkabilmek amacıyla en önemli gelir kalemi olan vergilerin düzenli toplanıp hazineye aktarılabilmesi için çaba harcamıştır. Vergiler toplanırken mültezim adı verilen kişilerin devlete toplu para verme gücüne sahip olmamaları onların sarraflarla olan ilişkilerini zorunlu olarak güçlendirmiştir denilebilir. Mültezimlerin bir anlamda mecburen muhatap oldukları sarrafların başlangıçta Rum ve Yahudi sonrasında ise çoğunlukla Ermeni vatandaşlardan oluştuğu görülmektedir. Sarraf sınıfının ayrıca piyasada yer alan birbirinden farklı değer ve isimde paraların bozulması ya da değiştirilmesi işini de yaptıkları anlaşılmaktadır (Akyıldız, 2009, s.163).

Osmanlı'da sarraflar, ekonomik hayatın içerisinde en etkili oldukları alan şüphesiz iltizam sistemi³ dahilindeki rolleridir. İltizam için ödenecek meblağın bir kısmı hazineye peşin yatırılır ve kalan kısım peşin ya da taksitle sarraflar tarafından ödenirdi. Bu şekilde iltizam dairesinde yerini alan sarrafların zaman içerisinde mukataaların ölünceye kadar mültezimde kalması kararı ile mültezimlerle ilişkisi daha da derinleşti (Akyıldız, 2009, s.163-164).

Bankacılık faaliyetleriyle geç tanışan Osmanlı'da bahsi geçen sarrafların adeta bireysel bankalar gibi hareket ederek piyasadaki parasal ihtiyaca cevap verdiği yadsınamaz. Ancak bu durum sarraf ya da banker tabir edilen kişilerin gücüne güç katmıştır. Çünkü devletin vilayet ya da sancaklarını yöneten kişiler iltizam toplamakla mükellef olan ancak devlete peşin para veremeyecek durumda olduklarından bir sarrafın kefaletinin zorunluluğu içerisinde kalmışlardır. Sarraf devlete peşin parayı verirken iltizam tasarrufuna sahip bu kişiler sarrafın ağır faiz yükü altında ezilmiş ve ödeme sıkıntısı yaşamışlardır (Akyıldız, 2009, s.165).

İmparatorluğun en zor dönemlerinden birisi olan XIX. Yüzyılda ekonomik hayatın anlaşılması piyasanın önemli aktörlerinden biri olduğu anlaşılan sarrafların araştırılmasını gerekli kıldığından bu araştırmanın konusu sarraflar olarak seçilmiştir. İmparatorluğun hem merkez hem de taşrasında var oldukları bilinen sarrafların, ekonomik dolayısıyla sosyal hayatta yer alan mobil bankalar olarak hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Başkentte bulunan sarrafların saray ve

---

³ İltizam: Lüzum kökünden türemiş bir kelime olup, 'gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma' gibi manalara gelmektedir. Kavramsal olarak ise; bir kişinin devlete ait olan herhangi bir vergi gelirini toplamak üzere belirli bir yıllık bedel ödeyerek üzerine alması anlamına gelmektedir. Bu işi üzerine alan kişi *Mültezim* olarak adlandırılmaktadır. Günümüz itibarıyla düşünülecek olursa; vergi toplama işinin bir anlamda özelleştirilmesi olarak değerlendirilebilir. Tarım toplumlarında yoğun olarak kullanılan bu yöntem, XX. Yüzyılın başlarına kadar uzanan süreçte birçok ülkede kullanılan bir vergilendirme usulüdür (Ayrıntılı bilgi için bkz. Genç, 2000, c.22, s. 154-158).

devlet çalışanları ile olan bağlantıları kadar taşrada bulunan sarrafların da yerel mültezimlerle olan ilişkileri oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışma ile henüz çok az sarraflık faaliyetlerinin araştırıldığı literatüre yerel bazda olsa da taşra sancaklarından birisi aracılığıyla katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Araştırmanın sahası olarak belirlenen yer, İmparatorluğun Halep Vilayetine bağlı önemli sancaklardan birisi olan Maraş Sancağı'dır. Literatürde sancakla ilgili çok çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmektedir.⁴ Bu itibarla Maraş Sancağı araştırmalarına katkı sağlamak amacıyla sarrafların faaliyetine değinmek gerektiği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra sarrafların faaliyetlerine dair çok fazla çalışma olmadığı gibi Maraş Sancağında bu konuda hiçbir çalışmanın yapılmadığı görüldüğünden bakir olduğu anlaşılan bu alandaki ileriki çalışmalar için de bir katkı sağlayacağı umudu taşınmaktadır.⁵ Çalışmada yöntem olarak öncelikle Osmanlı Arşivi incelenmiş konuyla alakalı belgeler transkribe edilmiştir. İçeriklerine göre tasnif edilen belgeler ile konu başlıkları belirlenerek çalışmanın çerçevesi çizilmiştir. Osmanlı ekonomisi, para politikaları, bankacılık faaliyetleri ve Osmanlı'da sarrafları izah etmek için literatürden aktarılan bilgilerden sonra arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler ışığında Maraş Sancağı dahilinde faaliyet gösteren sarrafların isim, unvan, borç, alacak ilişkileri ve devletle olan yazışmalarına değinilmiştir. Sarrafların sahip olduğu nakit miktarları üzerinden zenginlik derecelerinin de tahmin edilebilirliği bu yöntemle açığa çıkmıştır.

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi; siyasi, askeri ve idari olarak ve aynı zamanda farklı kronolojik ölçeklerde incelemeye tabi tutulabilir. Ancak bu dönemlendirme iktisadi alanda çok da mümkün olamamaktadır. Nitekim devletin altı yüzyıllık süreci düşünüldüğünde ekonomik alandaki değişimler ya da reformlar diğer

---

⁴ Maraş Sancağı ile ilgili kapsamlı çalışmalardan birisi Âdem Çalışkan'ın "19. Yüzyılda Maraş Yahudileri" makalesidir. Bu makalede Maraş Sancağında bulunan Yahudi toplumun demografik durumlarının yanı sıra ekonomik ve sosyal özellikleri yansıtılırken aynı zamanda sarraflık faaliyeti yürüttüklerinden de bahsedilmektedir.

⁵ Literatürde 19. Yüzyılda Osmanlı vilayet ve sancaklarındaki sarraflardan bahseden çalışmalar bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse; Buket Çelik tarafından hazırlanan "19. Yüzyılda Sivas Eyaletinde Sarraflık Faaliyetleri" başlıklı Yüksek Lisans Tezi önemli kaynaklardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel bazda yapılan çalışmalardan bir tanesi de Canan Torlak Emir tarafından hazırlanan "İstanbul Sarraflarının Kredi İlişkilerinin Analizi (1844-1863)" başlığını taşımaktadır. Bir diğer çalışma ise "140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H. 1251-1260/M. 1836-1845) Osmanlı Devleti'nde Sarraflar" başlığı ile Halil Köse tarafından hazırlanan Yüksek Lisans tezidir.

alanlara nispeten daha yavaş seyreden bir süreci gözler önüne sermektedir (Genç, 2013, s. 39-40).

Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve ticari tarihi incelenirken simetrik olmayan ancak başka türlü de mümkün görünmeyen iki ana dönem içerisinde değerlendirilebilir. İlk dönem başlangıçtan XVIII. Yüzyıl'ın sonuna kadar geçen oldukça uzun bir süreci kapsar. Klasik dönem Osmanlı Mali Sistemi'nin uygulandığı bu dönem içerisinde temel olarak ilke, kurum, hedef ve değerlerde çok farklılaşmalar görülmemiştir. İkinci dönem ise, XIX. Yüzyıl'ın başlarından itibaren değerlendirilebilir ki; bu süreç yüzyılın ortalarında daha da şekillenecek, modernleşme yolunda ilerleme kaydedilen kurumlarla birlikte birtakım düzenlemeleri de beraberinde getirecektir (Genç, 2007, s. 525-526).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Rusya, Avusturya ve Fransa'ya karşı verilen savaşlar neticesinde sürekli harp ekonomisi içerisinde olması ve olağan dışı harcamalar ekonomik olarak yıpranmasında büyük rol oynamıştır. Bundan başka uzun soluklu iç isyanlar mali sistemde onarılması güç yaralar açmıştır. Gerek kaybedilen savaşlar gerekse devletin isyanları durdurmak için aldığı önlemler halka vergi yükü olarak sirayet ettiğinden ortam daha da gerilmiştir. Bu duruma bir de özellikle Balkanlardaki kopmalar ve dolayısıyla toprak kayıpları eklenince devlet çaresiz kalmıştır. Artık Avrupa referanslı birtakım yenilikler yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir (Quataert, 2004, s. 887-889).

Tanzimat Dönemi'nde ekonomi alanında yapılan ıslahatların uzun ömürlü olamadığı anlaşılmaktadır. Örneğin vergi toplama usullerinde bazı değişikliklere gidilmiş İltizam Sistemi kaldırılarak vergi toplama görevi merkezden gönderilen muhassıllara⁶ verilmiştir (Hayta ve Ünal, 2005, s. 138). Bununla birlikte bu sistem de başarılı olamadığı gerekçesiyle kısa sürede kaldırılacaktır (Çadircı, 1997, s. 208). Ekonomi oldukça kötü durumda iken parasal anlamda da bazı düzenlemeler yapılması gerekmiştir. Piyasada ayarı bozuk akçenin dolaşması özellikle uluslararası ödemeler noktasında sorun yaratmaktaydı. 1844 yılında ayar üzerine bir standart getirildi ve artık altın paranın sadece Darphane-i Amire'de⁷ basılması kararı alınarak piyasalardaki gümüş akçenin kenarı kırılmadan darp edilmesi kararlaştırıldı (Akyıldız, 2014, s. 38-40).

⁶ Muhassıl: Arapça'da tahsil eden olarak tanımlanan muhassıl. Osmanlı Devleti'nde kurulustan itibaren Anadolu'da ve Rumeli'de çeşitli vergilerin belirlenip toplanmasında görevlendirilen kişiler anlamına gelmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkaya-Akyıldız, 2020, s. 18).

⁷ Darphane-i Amire: Darphane, Darü'd-darp ya da Darü's-sikke isimleriyle de anılmaktadır. Arapça darp vurma yoluyla paraların basılması anlamına gelmektedir. Darphane darp evi manasında kullanılmıştır. Darphane-i Amire ise devletin merkezinde yani İstanbul'da bulunan devlet tarafından para basımının yapıldığı kurumdur. Ancak Osmanlı devletinde darphaneler iltizama

Bu dönemde 100 Osmanlı Kuruşu'nun bir Mecidiye Altını'na eşit olduğu kabul edildi. Ancak tüm Osmanlı coğrafyasında bu yeni paraların yerleşmesi zaman aldı, dolayısıyla eski ve yeni paralar piyasada dolaşmaya devam etmiştir. Dönem içerisindeki en mühim gelişme ise; Kırım Savaşı öncesinde başlayan ilk dış borç alımı olacaktır. Gün geçtikçe alınan borç miktarı artış göstermiş ve 1880'lere gelindiğinde devletin dış borcu 200 milyon sterline dayanmıştır. Devlet en zor yüzyılının sonunda bu borcun faizinin altından kalkamayarak, Düyûn-u Umumiye adı verilen Genel Borçlar İdaresi (Pamuk, 2018, s. 111-112) vasıtasıyla önemli gelir kalemlerini, alacaklılarına teslim etmek durumunda kalmıştır (Çadırcı, 1997, s. 179-180).

a) Osmanlı Devleti'nde Para Politikası

Osmanlı Devleti'nde, kurulduğu ilk dönem darp edilen sikkelerinden tutunda I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen süreçte çok farklı paraların kullanıldığı görülmektedir. Bu itibarla para kullanımlarının dönemler halinde incelenmesi büyük fayda sağlanacaktır. Paraların kullanıldığı dönemler şu şekilde sıralanabilir:

1- 1326-1477: İlk gümüş akçenin basılmasından bilinen ilk Osmanlı altın sikkelerinin basılmasına kadar geçen süreçtir. Bu dönemde nispeten istikrarlı biçimde gümüş esaslı para kullanılmıştır.

2- 1477-1585: Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, askeri, ekonomik alanlarda son derece güçlü olduğu dönemdir. Bu süreç incelendiğinde altın ve gümüş esaslı çift metalin kullanıldığı dönemi kapsar ancak akabinde bol miktarda gümüşün Amerika'dan Avrupa'ya ulaşmasıyla sorunların da başladığı noktadır.

3- 1585-1690: Madenlerin kıtalar arası seyahati ve bunun olumsuz sonuçlarının yaşandığı istikrarsız dönemdir. Osmanlı piyasasında yabancı sikkelerin ve bunların taşışe uğramış türlerinin bulunduğu süreci kapsamaktadır.

4- 1690-1844: 1760'lı yıllara kadar nispeten istikrarın hâkim olduğu Osmanlı piyasasında, artık kuruşun yanında yeni bir gümüş standardı oluşturma çabalarının olduğu dönemdir ve aynı zamanda yoğun mali krizlerin ve keskin taşışın yaşandığı süreci kapsar.

5- 1844-1914: Osmanlı piyasasında gümüş kuruş ve altın lira olarak her iki metalin de kullanıldığı aynı zamanda Avrupa ile ticaretin genişlediği dönemdir ki, bu ticari genişleme beraberinde yüklü borçlanmayı da getirecek ve artık yeni mali kaynak sağlamak için taşışlerden vazgeçilecektir. 1870'lere gelindiğinde 'total altın' standardı sürecine geçilecektir (Pamuk, 2004, s. 1055-1056).

---

verilirdi. Yani işletilmek üzere mukataa kabilinden herhangi bir kişiye ihale edilmekteydi (Ayrıntılı bilgi için bkz. Sahillioğlu, 1993, c.8, s. 501-505).

Osmanlı Devleti, XV. Yüzyıl'dan sonra tüm imparatorluk genelinde tek bir para düzeni benimseyememiştir. Kırm, Balkanlar, Irak, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan tüm Osmanlı piyasasında farklı türlerde sikkeler tedavül dâhilindeydi. Piyasadaki bu dolaşım, farklı paraların değış-tokuşu esnasında değerini aşabilmekteydi (Kütükoğlu, 2018, s. 332-335). Çağdaş ülkelerde de benzer sorunlar yaşanmakta ise de Osmanlı'nın net bir para standardının bulunmayışı iktisadi ve siyasi birliğini de zedelemekteydi. XVII. Yüzyıl'a kadar siyasi ve ekonomik açıdan oldukça güçlü olan imparatorluk genelinde, istikrarlı bir gidişat hâkim iken, bu yüzyıl itibariyle keskin bir tağış ve değer kaybı, Osmanlı sikkelerini neredeyse yok oluşa götürmüştür. Bununla beraber dünyadaki ekonomik gelişmeler ile kıtalar arası mal ve para geçişinde Osmanlı'nın stratejik konumu ve özellikle Ortadoğu'nun transit geçiş yeri olması, savunmasız Osmanlı piyasasını alt üst ettiği anlaşılmaktadır (Elden, 1994, s. 158-159).

Balkanlardan, Anadolu ve Suriye'ye kadar uzanan tüm bu coğrafyada akçe ve kuruş ana birim olarak kullanılmıştır. 1326 yılından 1914 yılına gelinceye kadar akçenin gümüş oranının, 1.03 gramdan, 0,0083 grama kadar indirildiği görülmektedir. Akçenin tağış oranı 1844'e kadar çoğunlukla istikrarlı seyrederken, 1580'den sonrası ve 1760 ile 1844 arası dönemde tüm sürecin en keskin tağışına şahit olunmuştur. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında mesela Venedik Dukası'nın Osmanlı Devleti'nin 600 yıllık dönemi boyunca, sadece %1 oranında bir değer kaybı yaşamış olması Osmanlı'nın parasal anlamdaki yıkılışını açıklar niteliktedir (Pamuk, 2004, s. 1057). Tüm bunlardan hareketle Osmanlı Devleti'nde para politikalarının anlaşılmasının merkezi ekseninde tağışın yer alması kaçınılmazdır (Akyıldız, 2014, s. 39-40). Bu suretle gün geçtikçe İmparatorluğun parasındaki gümüş oranının düşürülmesinden başka çare kalmamıştır ki, bu durum Osmanlı parasının piyasa değerinin her geçen gün daha da azalması anlamına gelmektedir (Pamuk, 2017, s. 181-182).

Tanzimat dönemine gelindiğinde yapılan en önemli değışikliklerden birisi para ve kredi alanında bir teşkilatlanmaya gidilmesi olmuştur. Bu tarz bir teşkilatlanmayı hem devlet sistemindeki değışiklikler hem de dünyanın kapitalist bir yapıya doğru dönüşmesi zorunlu hale getirmiştir (Güran, 2014, s. 314-315). Gerek kaybedilen savaşlar gerekse bunların siyasi neticeleri dolayısıyla 1840'lara gelindiğinde devlet, büyük bir ekonomik buhran içine düşmüş, ilk kâğıt parayı da (Kaime) (Belin, 1999, s. 470-472) ancak bu tarihte darp edebilmiştir (Tabakoğlu, 2003, s. 274-275).

b) Osmanlı Devleti'nde Bankacılık Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde bankacılık faaliyetleri, Galata Sarrafları'nın devrede olduğu dönemle başlatılabilir (Lewis, 2004, s. 119-120). Bankalar kuruluncaya kadar Osmanlı Devleti içerisinde tüm bankacılık faaliyetleri bu bankerler tarafından yürütülmüştür (Eldem, 1994, s.159). Öyle ki, 1844 yılı içerisinde gerçekleştirilen para ıslahatını yürütebilmek için bir malî kuruma ihtiyaç hâsıl olunca, hükümet hemen Galata bankerlerine başvurmuş ve Leon ve Baltazzi (Karamursal, 1989, s. 17) adındaki iki banker ile anlaşarak ilk banka olan İstanbul Bankası'nı 1847'de kurmuşlardır (Kütükoğlu, 2018, s. 342).

Ekonomik sıkıntı içerisinde olan hükümet, bankadan 130 milyon kuruş borç almak durumunda kalmış ancak bankanın sermayesi olmadığından bu para, yabancı ülkeler üzerinden çekilen poliçeler yoluyla sağlanmıştır. Osmanlı'da bu dönemde kâğıt paranın değerinin sürekli düşmesi sebebiyle, kambiyo düzeni sağlanamamış ve nihayetinde hükümet bankaya olan borçlarını ödeyememiştir. Bu durum bankanın başka alanlarda kâr sağlamaya çalışmasıyla sonuçlanmış ve neticede 1852-1853 yıllarında banka iflas etmiştir (Eldem, 1994, s. 159)

İstanbul Bankası'nın kapanmasının ardından hükümet, bu bankadan kalan borçlardan kurtulmak ve yeni bir banka kurmak amacıyla, bazı girişimlerde bulunmaya başlayacaktır. Bu girişimlerden bir tanesi, 1863 yılında Osmanlı Bankası adıyla bir devlet bankası kurmak olmuştur. Yabancı sermayeli olan bankanın merkez bankası niteliğinde çalışması planlanmıştı (Tabakoğlu, 2003, s.279). Osmanlı Devleti'nde 1874 yılından beri Merkez Bankası görevini üstlenen Bank-ı Osmani-i Şahane, 1918 yılı yani Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar resmi devlet bankası olma statüsünü devam ettirmiştir. Bu görevini 11 Haziran 1930 tarihinde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na 1933 yılı itibariyle devretmiştir. Bu tarihten itibaren Bank-ı Osmani-i Şahane artık özel bir ticarî banka olarak faaliyetlerini sürdürmüştür (Eldem, 1994, s. 159).

c) Osmanlı Devleti'nde Sarraflık ve Sarraflar

Sarraf, kelime manası olarak; sarf eden, anlayan, değer veren anlamına gelmektedir (Develioğlu, 2004, s. 921), kavramsal olarak ise; Akçe bozmak, değiştirmek ve parayla ilgili her türlü işle uğraşan kişi, banker olarak tanımlanır. Köşe sarrafı olarak adlandırılan bir diğer tabir de sokak veya dükkân köşelerinde para bozmak ya da değiştirmek gibi faaliyetleri gerçekleştiren kişiler için kullanılmaktadır (Sami, 2010, s. 1037). Sarrafiyye ise Tanzimat'tan önce yapılan istikrazlarda (ödünç para alma) ödenen, bir anlamda faiz yerinde kullanılan tabirdir. Galata sarraflarından borç olarak alınan paraların, anapara ve faizi "Sarrafıyye, Akçabaşı, Güzeşte, Senelik Nema" adları altında ödenir, defterlere

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık

de bu isimlerle kaydedilirdi. Akçabaşı anapara demek olduğu gibi Sarrafiyye de genellikle faiz, bazen de komisyon anlamına gelirdi (Pakalın, 1993, c. III, s. 131).

Osmanlı Devleti'nde sarraflarla ilgili ilk bilgiler, XV. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. Devlet bünyesinde farklı isimlerde ve ayarlarda yerli ve yabancı birçok paranın kullanılması, aynı zamanda kargaşayı da beraberinde getirmektedir. Zira bu paralar arasında fiyat farkı bulunduğundan alınıp satılırken aralarındaki farktan yararlanmayı meslek edinmiş bir grup oluşmuştur. Bu aracı grup, sarrafları meydana getirmiştir. Sarraflar, Anadolu'da eski Bizans'tan kalan Venedikli ve Cenevizli tüccarların, yerli azınlıklarla evlilik yoluyla kurdukları akrabalık sonucunda, Levanten Adı verilen bir zümreyi oluşturmaktaydı. Bu zümre Yahudi, Ermeni ya da Rum olan yerli tebaadan oluşmaktaydı. Sarraflar çoğunlukla İstanbul, bunun yanı sıra da ticaretin yoğun olduğu diğer Osmanlı şehirlerinde faaliyet göstermekteydi (Akyıldız, 2009, s. 163).

Sarrafların başlangıçta genel faaliyet alanları, para ve kıymetli maden alım-satımı üzerine iken zaman içerisinde sarraflar iktisadi sistemin temel parçası durumuna gelmişlerdir (Pamuk, 2014, s. 174-175). Fatih döneminden XVIII. Yüzyıl'a gelinceye kadar daha ziyade Rum ve Yahudilerin sarraflık mesleğinde yoğun olarak çalıştıkları görülmekte iken XVIII ve XIX. Yüzyıllar'da özellikle İstanbul'da sarrafların %85 oranında Ermeni Milleti'ne tabi olduğu ve hemen hemen tamamının Gayrimüslim olduğu bilinmektedir. Diğer Osmanlı şehirlerinde örneğin Kahire'de Gayrimüslimlerin yanında Müslümanların da az sayıda da olsa sarraflık yaptığı görülmüştür (Akyıldız, 2009, s. 163).

Osmanlı Ülkesinde sarrafların faaliyet alanları şöyle sıralanabilir;

- 1- Farklı paraları alıp satmak,
- 2- Paraların nakledilmesi ve korunması,
- 3- Bugünkü anlamda emlakçı gibi algılayabileceğimiz gayrimenkul alım satımı için aracılık yapmak,
- 4- Devlet adamlarının mali işlerini yürütmek ve zaman zaman onlara borç vermek,
- 5- Para Vakıfları⁸ ve Eytam İdareleri⁹ gibi bazı kurum ve kuruluşların paralarını işletmek,

⁸ Para Vakıfları: İslam Hukuku'nda vakıf; özel mülkiyette olan bir mülkün, gelirin kamuya yararına ve hayır amacıyla bağışlanması anlamına gelmektedir. Para Vakıfları ise; mal varlığı nakit para olan ve bu şekilde kurulan ancak bu paranın işletilmesi yoluyla vakıf faaliyetlerini yürüten vakıf türüdür. Parayı borç vererek kullanarak karşılığında belli miktarda faiz alarak bu döngüyü devam ettirmeye gayret etmekteydiler (Ayrıntılı bilgi için bkz. Pamuk, 2014, s.78-80).

⁹ Eytam İdaresi: Sözlük anlamı "yalnız olmak, tek başına kalmak" manasındaki "yüm" kökünden gelmektedir. Yetim herhangi bir nesnenin tekliğini ifade etmektedir. Kelimenin çoğulu ise "eytam"

6- 1760'lı yıllardan itibaren de bilhassa savaş yıllarında, kısa vadeli borç sağlamak suretiyle hazineyi rahatlatmak (Akyıldız, 2009, s. 164-165).

Yukarıda sayılan faaliyet alanları dışında sarrafların belki de en önemli işleri, emanet edilmiş biçimde mukataaların¹⁰ işletilmesi ve iltizam uygulaması dâhilindeki görevleridir. Mukataalar işletilirken bilhassa her mukataanın başına bir sarrafın tayin edilme zorunluluğu söz konusu idi. Mukataa Emîni'nin teklifi ve ardından Darphane Nazırı'nın onayı ile Padişah'a sunulan sarrafın beratı hazırlanır ve kişi görevine atanmış olurdu. Bu göreve atanan sarraf, mukataa eminine ve özellikle maden mukataalarında görevli olan ustalara, lazım gelen sermayeyi vermek ve hasat zamanı hesaplaşmakla mükellefi. Osmanlı Devleti'nde sarrafların etkili olduğu en önemli alan İltizam Sistemi'dir. Bu sistemin işleyişi şu şekilde gerçekleşmekteydi; herhangi bir mukataa 1-3 yıl arasında değişen zaman dilimleri içerisinde hem kârı hem de zararı kendisine ait olmak üzere, bir mültezime devredilirdi. Bu devirde, fiyat müzayede ile belirlenir ve kararlaştırılan meblağ, mültezim tarafından peşin olarak devlet hazinesine aktarılırdı (Genç, 2000, s. 154-155). Gerek bu peşinat gerekse geriye kalan taksitler, sarraflar tarafından ödenirdi. Sonra mültezim kim ise, kendisine kefil olmuş olan bu sarrafa borcunu ödemekle mükellefi. Zaten vergi toplama işine talip olan mültezim ve malikâne¹¹ sahibi olan kişi en başta bir sarrafı kefil göstermek zorundaydı (Akyıldız, 2009, s. 164-165).

---

dır. İslam Hukuku'nda yetim çocukların korunması ve kollanması hususuna geniş yer verilmiştir. Hukuki çerçevesini Şer'i Hukuk'a dayandıran Osmanlı Devleti'nde de aynı şekilde yetim çocukların himayesine ilişkin uygulamalar bulunmaktadır. Avarız vakıfları yetim çocukların bugünkü anlamda sosyal güvencesi konumundadır. Yine darüleytamlarda da çocukların ihtiyaçları çoğunlukla karşılanmıştır. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra *Eytam Sandıkları* oluşturulmuştur. 1873 yılında kurulan Darüşşafaka yetimlerin korunması ve eğitimine yönelik tesis edilmiş bir kurumdur (Ayrıntılı bilgi için bkz. Arı, 2013, c.43, s.501-503, NUHOĞLU, 1993, c.8, s.521).

¹⁰ Mukataa: Sözlük anlamı kesişmek, birbirinden kesilmek olan mukataa, kavram olarak devlete ait bir varidatın bir bedel karşılığında kiralanması anlamında kullanılırdı. İslam devletlerinde mukataa usulü çok eskiden beri kullanılmakta idi. Emevi, Abbasi ve Selçuklu Devletleri bu sistemi yoğun olarak kullanmışlardır. Osmanlılar zamanında mukataat, Mukataat-ı Miriyye ve malikâne olarak iki kısma ayrılmıştır. Birincisi seneden seneye iltizama, İkincisi ömür boyu olmak üzere muhatabı olan kişiye kalmaktadır. Ancak Tanzimat'tan sonra bu usul tamamen kaldırılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, 1993, c.II, s.578).

¹¹ Malikâne: Arapça 'mülk sahibi' anlamındaki *malik* kelimesi ve Farsça'daki *-âne* ekinin birleşmesiyle oluşan kelimedir. Malikâne Sisteminde mukataalar iltizam sisteminde de olduğu gibi müzayede ile fiyatı belirlenir ve ihaleye açılırdı. Ancak önemli bir farklılık vardı ki; iltizamda 1-3 yıl için ödenecek meblağ üzerinden müzayede edilen miktar, malikâne sisteminde devlet tarafından 1 yıl için belirlenmiş ve rekabet dairesi içerisinde artış ya da azalışa maruz kalması engellenmişti (Ayrıntılı bilgi için bkz. Genç, 2000, c.27, s.516-518).

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık

Sarraflar, devlete karşı yapılacak tüm ödemelerde kefil olan ve bizzat ödeyen kişidir. Ancak mültezim ya da malikâne sahibi şahıslar, bu kefaletten dolayı sarrafa yüklü faizlerle borçlanmış durumdaydılar. Borcunu ödeyemeyen mültezim ya da malikâne sahibi bunun acısını vergi aldığı halktan çıkarma çabasına düşerdi, kısacası nihayetinde halk zarar görmekteydi. Padişahların, saray mensuplarının, vezir ve önemli devlet adamlarının ve hatta madencilik iş kolu ve silahtar ocakları gibi çok geniş yelpazede bulunan kişi ve kurumların, birer sarraflı bulunmaktaydı. Sarraflar, bunların tüm mali işlerini takip ederlerdi (Pamuk, 2017, s.194-195). Bu işler içerisinde; şahsi ya da resmi işleri için gereken nakdin sağlanması, alacaklarının takibi, nakitlerinin faizle çalıştırılması gibi birçok alan mevcuttu (Jamgoçyan, 2017, s. 149-150).

Sarraflar verdikleri borçlarına karşılık, bu kişi ya da kurumların değerli eşyalarını rehin olarak alırlardı. Borçlar ödendiğinde rehin verilen eşyalar sarraflar tarafından geri verilir. Bu sarrafların, daha ziyade büyük sermaye sahibi olduğu ve devletçe tanındığı anlaşılmaktadır. Daha küçük sermayeli sarraflar ise, para alım-satımı ve kıymetli madenlerin satışı ile ilgilenirdi. Bunlardan başka XIX. Yüzyılda İstanbul'da para bozmakla mükellef köşe sarraflı diye anılan bir grup sarraf daha bulunmaktaydı ki; bunlar kendilerine verilen izin tezkireleri ile 100 kuruşa kadar kaime yani kâğıt para takası yapabilmekteydiler. Bundan daha fazla parayı bozma görevi, hazine tarafından gerçekleştirilirdi. 1854 tarihinde gerçekleşen bir düzenleme ile 78 kişi olan köşe sarraflarının sayısı 20'ye indirildi (Akyıldız, 2009, s. 164-165).

Osmanlı Devleti'nde her sermaye sahibi kişi sarraf olamazdı. Öncelikle Padişah Beratı'na sahip olmaları ve gedik usulüne¹² göre işlerini yürütmeleri gerekmektedir. Yani loncaya kayıtlı ve loncanın gerektirdiği sistem çerçevesinde çalışmak zorundaydılar. 1714 yılında İstanbul'da iş yapan sarraf sayısı 40'tı ve bu sayı, gümüşçüler dâhil edildiğinde 50'yi bulmaktaydı. Zaman içerisinde, bu doğrultuda yasaklamalar getirilmesine rağmen Lonca kaydı olmayan sarraflarla birlikte sayıları oldukça artmıştır (Akyıldız, 2009, s. 164-165).

Ölen sarrafların meslekleri genel itibariyle oğullarına geçerdi. Sarraflar genelde, iş yeri olarak Galata semtinde yer alan han odalarını kullandıklarından Galata Sarraflı XIX. Yüzyılın ilk yarısından sonra ise Galata Bankeri olarak adlandırılmışlardır (Pamuk, 2017, s.192). Sarraflar hem devletin maliyesine hem

---

¹² Gedik Usulü: Esasen Türkçe bir kelime olan gedik; yıkılmış yer, eksik, kusur, duvar üzerinde açılan çatlak manalarına gelmektedir. Kavramsal olarak ise Osmanlı'da hukuki, askeri, idari ve iktisadi alanlarda kullanılan bir tabirdir. Gedik, ticarete inhisar, imtiyaz ve bugünkü anlamda bir çeşit patent olarak açıklanabilir. İnhisar belli oranda kişinin belli sanatları icra edebilme yani, sanat ve esnaflık ruhsatı anlamına gelmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz, 1996, c.13, s.542).

de iltizam sistemine fon sağladıkları için askeri zümre dâhilinde değerlendirilirlerdi. Bu nedenle piyasadaki olağan faiz bedelinden, (ki bu bedel %15 olarak belirlenmişti) biraz daha fazla faiz alma hakkına sahiplerdi. Ancak mali sıkıntılardan hâsıl olduğu savaş dönemlerinde, ölenlerden alacaklarını tahsil edememeleri, devletin de zaman zaman kredilerini ödeyememesi gibi durumlardan dolayı bazı sarrafların iflas ettiği görülmüştür. Devletten aldığı yetkileri kötüye kullanan sarraflara da rastlanmakta ve bunların, meslekten atılma, hapis, sürgün edilme, muhalefat zaptı¹³ ve hatta idam cezalarına kadar çok farklı şekillerde cezalandırıldıkları anlaşılmaktadır (Akyıldız, 2009, s. 164-165).

Maraş Sancağı'nda Sarraflık Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin önemli vilayet merkezlerinden biri olan Halep Vilayeti ve ona dâhil olan Maraş Sancağı'nda sarraflar, yoğun olarak ekonomik hayatın içerisinde yer almışlardır. Konu itibariyle en önemli kaynak grubu olan Osmanlı arşiv belgeleri ışığında, Maraş sancağı dâhilinde sarraflarla alakalı bilgilere ulaşılmıştır. Sarraflar, daha önce belirttiği gibi, saray içerisindeki önemli şahıslardan tutun da vilayet ya da sancaklarda görev yapan çeşitli kademelerdeki devlet çalışanlarına kadar geniş bir insan kitesine yoğun olarak kredi sağlamışlardır (Pamuk, 2017, s.194-195).

a) Maraş Sancağı'nda Sarrafların Vergi Sistemindeki Rollerini

Belgelerin genelinden iltizam toplama hakkını elde eden devlet görevlilerinin sarrafların vekaletiyle hazineye ödeme yaptıkları daha sonra bu mültezimlerin sarraflara olan borçlarını ödedikleri anlaşılmaktadır. Elde edilen evraklar içerisindeki ilk örnek belge 1817 tarihlidir. Buna göre Maraş Valisi Kalender Paşa tarafından yazılmış olan belgede Kaza Kadısı, Sadaret, Darphane-i Amire Nazırı gibi kurum ve kişilerin de konuya dahil oldukları anlaşılmaktadır.

Konunun içeriğine göre, Maraş'a bağlı olan Ayıntab, Kars, Dulkadriye, Zamantı ve Elbistan kazalarının iltizamı için peşinatı olan 100.000 kuruşu tedarik etmiş olan Vali, Kapı kethüdası ile sarrafına parayı göndermiştir. 30 yıldır iltizam gelirlerini ve mültezimleri idare eden Kalender Paşa'dan sonra yeni Vali Celaleddin Paşa olduğundan değişiklik talebi de Celaleddin Paşa'dan

---

¹³ Muhalefat Zaptı: Kelime manası olarak geriye kalan, anlamında kullanılan muhalefat Osmanlı miras hukukuna göre ölen kişilerin bir anlamda mirası manasına gelmektedir. Kişinin ölümü üzerine kadılar tarafından hemen mal varlığı tespit edilirdi. Ölen kişinin önce borçları ödenir daha sonra kalan mirası ailesine intikal ederdi. Muhalefat zaptı olarak uygulanan ceza ise, kişinin tüm malına devletçe el konulması yani malının zapt edilmesi anlamına gelmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, 2005, c.30, s.406-407).

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık

gelmektedir. Bahsi geçen beş kazanın hassas olması, mültezimlerle ahalinin iyi ilişkilere sahip olması, aşiret mensupları ve eşkıyaların mültezimlerin sözünden çıkmaması hatta kadının da aynı yönde beyanda bulunması gibi gerekçeleri sunan Kalender Paşa gerekirse teftiş edilmesini ancak mültezimlerde bir değişikliğe gidilmemesini istemiştir.¹⁴

Maraş'ın 1825-1826 yıllarına ait olan cizye gelirleri Sarraf Oskiman kefaletiyle Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından eski Alasonya Voyvodası Ahmet Ağa'ya verilmiştir. Ancak Ahmet Ağa vefat ettiği için kalan 37.995 kuruşluk alacağını talep eden sarrafın iddiasına karşılık Ahmet Ağa'nın oğlu İsmail, babası ve sarraf arasında daha evvel hesaplanan alacağın 36.000 kuruş olduğunu mühürlü borç tahvili ile beyan etmiştir. Sarrafın fazla istediği iddiasıyla varis İsmail borcunu ödemek istediğini ancak meblağın kendi beyan ettiği miktarda olduğunu ifade eden bir dilekçe yazmıştır. Bununla birlikte sarraf alacağını talep etse de sarrafın da hazineye mukataat borcu bulunduğundan ödeneğin hazineye aktarılması istenmiştir.¹⁵

Bir diğer örnekte Rumkale Müdürü olan Sadık Bey'in tasarrufunda olan mukataasından dolayı 5.493 kuruşluk bir borcu kalmış ancak kendisi vefat etmiştir. Kendisinden sonra hem mirasçısı hem de Rumkale'nin yeni Müdürü olan oğlu Mehmet Bey'e borcun intikal ettiği anlaşılmaktadır. Alacaklı olan Sarraf Kırkor Sadaret'e dilekçe yazmak suretiyle hakkını aramış¹⁶ ve konu Halep Valiliği'ne de bildirilerek mahkeme yoluyla paranın tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁷

Başka bir belgenin konusu Sarraf Avannes'in 4 taksite bölünmüş olan 7 yük¹⁸ 74.588 kuruşluk ödediği meblağ ile ilgilidir. Maraş Sancağı'nın vergisi olan bu paranın bir kısmının hazineye bir kısmının sarrafa ödenmesi gerekmektedir. Ancak sarrafın da hazineye borcu bulunduğundan sarrafın alacağının da hazineye aktarılması için Harput Valisi ve Maliye Nezareti arasında bir yazışma gerçekleşmiştir.¹⁹

Maraş'ın eski Mutasarrıfı Köse Mehmet Paşa'nın Sarraf Abraham Hüdaverdioğlu'na kendi zamanından kalma borcu bulunduğu anlaşılan²⁰ bir başka belgede kendisi vefat ettikten sonra Maraş Valisi Yusuf Paşa dönemine

¹⁴ BOA. C. ML. 206/8505/1 (H. 14 Cemaziyel-ahir 1232, M. 1 Mayıs 1817).

¹⁵ BOA. C. ML. 687/28166/1 (H. 29 Zilhicce 1248, M. 19 Mayıs 1833).

¹⁶ BOA. A.} MKT. 181/9/3 (H. 18 Rebiül-ahir 1265, M. 13 Mart 1849).

¹⁷ BOA. A.} MKT. 181/9/1 (H. 18 Rebiül-ahir 1265, M. 13 Mart 1849).

¹⁸ Yük: Osmanlı maliye kayıtlarında geçen haliyle 1 Yük=100.000 akçeye karşılık gelmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. İşbilir, 2013, c.44, s.48).

¹⁹ BOA. A} MKT. 204/58/1 (H. 18 Recep 1265, M. 9 Haziran 1849).

²⁰ BOA. MV. 16/49/12 (H. 29 Zilkade 1263, M. 8 Kasım 1847).

intikal eden bir kısmı ödenmiş 9 yük 87.315 kuruşluk borcun kalan 4.000 keselik²¹ kısmının sarrafa ödenmesi amacıyla yazı gönderilmiştir. Borcun ödenme biçimi ilki peşin olmak üzere 31 gün vadeli 4 taksit olarak belirlenmiştir. Ayrıca ödenmediği dönemin faizi de işlenmek koşuluyla yapılan ödeme planına uyulmadığı 10 aydır para gönderilmediği Sarraf Abraham tarafından bir dilekçe yazılarak şikâyete konu olmuştur.²²

Sarraf Savaoğlu Sava'nın kefil olduğu kişi Maraş Kaymakamı Ahmed Kâşif Ağa'dır. Sava'nın kaymakamdan alacağı meblağ 31.950 kuruştur. Ancak kefaleti hazineye ödemesine rağmen henüz parasını alamayan Sarraf Sava'nın Sadaret'e dilekçe yazdığı ve hakkını alabilmesi için Maraş Valiliği'ne gereken ödeme emrinin yazılmasını talep ettiği görülmüştür.²³ Bahsi geçen sarrafın başka kişilerde de alacağı olduğu farklı tarihlerdeki belgelerden anlaşılmaktadır. Buna istinaden Galos Müdürü Mustafa Efendi'den alacağı 53.145 kuruş için Tırhala Mutasarrıflığı'na, Beyşehirli Ahmed Ağa'dan alacağı 7.500 kuruş için de Biga Mutasarrıflığı'na ayrı ayrı dilekçeler gönderen sarraf Sava alacaklarını talep etmektedir.²⁴

Bir başka belgede Diyarbakır eski Beylerbeyi olan Süleyman Paşa Maraş sancağının iltizamını toplama görevini almıştır. Süleyman Paşa'nın vefatı üzerine kefil Sarraf Gülgüloğlu Artin, iltizam bedeli olan 9.000 kesenin 4.000 keselik kısmını hazineye ödemiştir. Ancak yazışmalardan anlaşılan sarrafın ölmesi üzerine borcun varislerine kaldığı ve onlardan talep edildiğidir.²⁵ Sarraf David oğlu Oseb'in Cabbarzade Celaleddin Paşa'dan alacağı meblağ 5 yük 50 bin kuruştur. Celaleddin Paşa'nın ölümü üzerine varisleri sarrafın borçlu olunan meblağdan fazla para istediği iddiasıyla itirazda bulunmuş ve borcun 4 yük olduğunu vekilleri Hacı Ali Ağa aracılığı ile bildirmişlerdir. Sarraf, Paşa'nın Kayseri ve Maraş mukataa gelirlerini ibraz ederek alacağının iddia ettiği miktar olduğunu savunmuştur. Celaleddin Paşa'nın müsadere edilen malları arasında sarrafa olan borcu hazine defterine not düşülmemiş olduğundan sarraf haklı bulunmuştur. Ayrıca belgede Celaleddin Paşa'nın mirasından fazla borcu kalması

---

²¹ Kese: Osmanlı Devleti'nde ekonomik kayıtlarda yer alan para çeşitlerinin belirli bir kısmına karşılık gelen terimdir. 1800'lerde genel olarak 500 kese = 60.000 akçeye karşılık gelmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Çakır, 2019, s.42).

²² BOA. A.} DVN. 39/21/1 (H. 10 Ramazan 1264, M. 10 Ağustos 1848), BOA. A] AMD. 29/64/1 (H. 29 Rebiü'l-evvel 1267, M. 1 Şubat 1851).

²³ BOA. A.} DVN. 64/33 (H. 29 Zilhicce 1266, M. 5 Kasım 1850).

²⁴ BOA. A.} MKT. 223/77/1, BOA. A.} MKT. 223/77/2, BOA. A.} MKT. 223/77/3, BOA. A.} MKT. 223/77/4 (H. 23 Şevval 1265, M. 11 Eylül 1849).

²⁵ BOA. A.} MKT. MVL. 22/93 (H. 6 Safer 1266, M. 22 Aralık 1849), A] MKT. UM. 114/85/1. (H. 12 Safer 1269, M. 25 Kasım 1852).

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık

hasebiyle vekil tarafından kimlere miras dağıtılmış ise onlardan sarrafın alacağına tahsil edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁶

Alacaklı olan bir başka sarraf Aznavuroğlu Ohannes'tir. Buna göre Eski Maraş Kaymakamı Leskofçeli İsmail Paşa'da 510.000 kuruş alacağı olmasına rağmen İsmail Paşa'nın bu borcu kabul etmediği, konunun Hazine-i Hassa komisyonunda görüşülmesi sonucu sarrafın haklı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen komisyon tarafından sarrafa 300.000 kuruş teklif edilmiş ancak sarraf bu meblağı kabul etmeyince konu bu kez de Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyyeye havale edilmiştir. Sarraf itirazında paşanın mal varlıklarını ve gelir kaynaklarına işaret ederek hakkını talep etmiştir.²⁷

Rumeli Kazaskerliği'ne yazılan belgeye göre Maraş Mutasarrıfı iken borçlu olarak vefat eden Beylerbeyi Mehmed Paşa'dır. Mehmet Paşa'nın sarrafı Hüdaverdioğlu Hacı Abraham 1845 yılı iltizamını ödemiştir. Ancak Mehmed Paşa ölünce sarrafın alacağı olan meblağ Paşa'nın yerine atanan Mutasarrıf Yusuf Paşa dönemine devretmiştir. Bununla beraber 1846 yılı geliri de aynı sarraf tarafından hazineye peşin olarak teslim edilmiştir. Yusuf Paşa'nın da vefat ettiği anlaşılan belgede, sarrafın her bir kesesine 600 akçe faiziyle beraber alacağı hesaplanmıştır. Buna göre toplamda "1 yük 70.000 kuruşun sarrafın alacağı olduğu anlaşılmış ve bu paranın vefat eden ilk mutasarrıf Mehmed Paşa'nın devletçe el konulan terekesinden tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır."²⁸

Bir başka örnekte Maraş Mutasarrıfı Aziz Paşa'ya gönderilen yazıda sarraflar arasındaki ekonomik ilişkiye değinilmektedir. Buna göre, Maraş Sancağı 1860 yılının koyun vergisi bedeli 3 yük 53.400 kuruş olarak beyan edilmiş ve bu vergiyi toplama işinin Kayserili Serviye ve Karabet'e ait olduğu belirtilmiştir. Bu kişilerin kefilleri ise Vehbi ve oğlu Abid Efendilerdir. Aziz Paşa'dan evvel görev yapan Hurşid Paşa zamanında bu ödeneklerin Sandık Sarrafı²⁹ Kigork tarafından memurlara maaş gibi ödenmiş olduğu tespit edildiğinden Kigork'un görevini kötüye kullanmaktan ihraç edildiği görülmüştür. Yazışmaların neticesinde gereken tahkikatın yapılması için emir gönderildiği anlaşılmaktadır.³⁰

²⁶ A] MKT. MHM. 50/88/1 (H. 13 Safer 1269, M. 26 Kasım 1852), A] MKT. UM. 117/83/1.(H. 3 Rebiü'l-evvel 1269, M. 15 Aralık 1852).

²⁷ BOA. MVL. 155/2/1 (H. 1 Şevval 1270, M. 27 Haziran 1854).

²⁸ BOA. A.} MKT. NZD. 38/10 (H. 28 Şaban 1267, M. 28 Haziran 1861).

²⁹ Sandık Sarrafı: II. Mahmut döneminde her sancak merkezinde Memlket Sandığı adı verilen kurumlar tesis edilerek yönetimlerine sandık eminaleri getirilmiştir. Tanzimat Dönemi itibariyle de devam ettirilen bu yapıda sandık emini toplanan hazine gelirlerini teslim almakla görevli idi. 1846 yılından itibaren ise bu görevin sandık sarraflarına devredildiği görülmektedir. Sandık sarraflarına yaptıkları göreve binaen bir maaş ödenmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz (Çadircı, 1997, s.231-232).

³⁰ BOA. A] MKT.MVL. 138/49/1 (H. 21 Cemaziye'l-ahir 1278, M. 24 Aralık 1861).

Bahsi geçen Karabet ve Serviye adındaki bu kişilerle ilgili bir başka konu daha gündeme gelmiştir. Bunların yazdığı arzuhale göre Sarraf Gülgüloğlu Avanes'in vekaletiyle ödenen koyun vergisi bedeli yerel mültezimlerce alınacaktır. Ancak Karabet ve Serviye'nin evraklarını da beyan ettikleri anlaşılın belgede iddiaları farklı bir vergi daha talep edilmesi üzerinedir.³¹ Senetleri karşılığında alacaklarını talep eden mültezimlerin şikâyetinin Maraş mutasarrıfına da yazıldığı anlaşılmaktadır.³²

Şikâyet sahibi sarraf bu kez Tekeoğlu Simon'dur.³³ Maraş Mutasarrıfı Aziz Paşa'ya yazılan içerikte sarrafın iddiası, Maraş Sancağı koyun vergisinden dolayı hazineye gereken ödemeyi yaptığı ancak kendisinin parasını alamadığı üzerinedir.³⁴ Mültezimler sarrafa ödemeyi geciktirmek için farklı bahaneler ileri sürseler de, sarraflara ödeme düzeninin belirlenmiş olduğu ve hukukun herkese eşit uygulandığı bu doğrultuda hareket edilmesi için ikazın da yazıldığı belgelerde sarrafın ödeneği için karar verildiği anlaşılmaktadır. Sarraf ayrıca Sadaret'e gönderdiği yazıyla parasını alabilmesi için Maraş Mutasarrıfına emir gönderilmesini istemiştir.³⁵

Bir başka dilekçe tımar sahibinin oğlu Kışlevizade Hacı Ömer Ağa tarafından kaleme alınmıştır.³⁶ Buna göre Maraş'ın Elbistan Kazasında oturan Hacı Osman Ağa'nın tımar bedeli olarak Maraş Sancağı sandığından 5.745 kuruş alacağı bulunmaktadır. Bu paranın sarrafı Kivork tarafından haksız biçimde ele geçirildiği ifade edilen belgede Ömer Ağa hesabın tekrar yapılması ve sarraftan zimmetine geçirdiği bu paranın tahsil edilmesini talep etmektedir.³⁷

Benzer şekilde bir başka belgede Maraş Muhassılı Kenan Paşa'nın babası Süleyman Paşa zamanından kalma sarraf Gülgüloğlu Artin'e borcu bulunmaktadır. Sarrafla görüşülerek ve evraklar değerlendirilmiş, 1841 yılından kalan borcun faiziyle beraber 4.133 kese olduğu anlaşılmıştır. Gereken ödemelerin yapılıp yapılmadığı, toplanan vergilerin kimde bulunduğu gibi soruların cevabı ve tüm ödeme ya da gecikmelerin faizleriyle birlikte düzenlenerek defterlere kayıtlarının yapılması istenmiştir. Bununla beraber Maliye Nazırı huzurunda da görüşüldüğü anlaşılın bu konunun içeriğinde daha farklı isimlere de yer verildiği görülmektedir. Sarraf Artin Kenan Paşa'nın ödemesi gerektiğini iddia ederken, diğer taraftan Mısır Valisi Mehmet Ali'nin

³¹ BOA. A] MKT. DV. 181/20/1 (H. 10 Recep 1277, M. 22 Ocak 1861).

³² BOA. A] MKT. DV. 181/20/2 (H. 10 Recep 1277, M. 22 Ocak 1861).

³³ BOA. A] MKT. UM. 569/72/2 (30 Zilkade 1278, M. 29 Mayıs 1862).

³⁴ BOA. A] MKT. UM. 569/72/1 (29 Zilhicce 1278, M. 27 Haziran 1862).

³⁵ BOA. A] DVN. 184/32/1 (30 Zilkade 1278, M. 29 Mayıs 1862).

³⁶ BOA. A] MKT. UM. 811/96/1 (H. 20 Cemaziye'l-evvel 1281, M. 21 Ekim 1864).

³⁷ BOA. A] MKT. UM. 811/96/2 (H. 20 Cemaziye'l-evvel 1281, M. 21 Ekim 1864).

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık

oğlu İbrahim Paşa'ya bu ödeneğin bir kısmının verileceği ifade edilmektedir.³⁸ Bir başka örnekte Halep gelirinden hak sahibi olan Rumkale Kazası Müdürü Hurşid Efendi'nin sarrafı olan Köseoğlu Havace Serkis'in de 48.702 kuruşluk alacağının bulunduğu beyan edilmiştir. Hatta bu sarrafın alacağının Hurşid Efendi'nin maaşından kesilmek suretiyle tahsil edilmesinin kararlaştırıldığı görülmektedir.³⁹

Maraş eski Sandık Sarrafı Kayserili Tekeoğlu Kivork'un sandık muhasebesi yapıldıktan sonra sandığa 3 yük 72.932 kuruş borcu ortaya çıkmıştır. Bu borcun bir kısmı kefillerinden tahsil edilmiş kalan kısım talep edilmektedir ancak sarraf, borcunun bu kadar olmadığını paranın bir kısmının kendisine ait olduğunu iddia etmektedir. Yazışmaların neticesinde gereken tahkikat yapıldıktan sonra adil bir netice ile sonuçlanması ve hazinenin zarara uğramaması için dikkat edilmesi hususlarının dile getirildiği görülmektedir.⁴⁰

Aynı konunun kaleme alındığı daha ileri tarihli bir belgede Tekelioğlu Kivork ve daha sonra Maraş Sancağı Mal Müdürlüğü'ne getirilmiş ama sonrasında görevden alınmış olan Nuri Efendi'nin muhasebelerinin incelenmesi sonucu tutuklanmalarına gerek olmadığı ifade edilmiştir. Ancak tahkikatın tamamlanması için Halep Valiliği ve Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'den konu ile ilgili tüm yazışmaların birleştirilerek gönderilmesi istenmiştir.⁴¹

Maraş Mutasarrıfına ve Maliye Nezareti'ne yazılan yazılardaki konu ise Asakiri Şahane eski Ekmekçibaşısı Hacı Simon'a Münip Paşa zamanında Maraş gelirlerinden verilen 600 keselik meblağın indirimi olan 12.000 kuruşluk kısmının Sarraf Topaloğlu Agop'un zimmetinde kaldığı iddiasıdır. Agop parayı ödememek için geçersiz mazeretler sunmuş üstelik kaçmıştır. İstanbul'da yakalama emri çıktığı anlaşılan Agop'un Maraş'ta bulunduğu ya da firar etmiş olabileceği ifade edilmiştir. Sarrafın yakalanıp paranın tahsil edilmesi ve mal sandığı cetveline işlenmesi gerektiği ve hususun hazine tarafından halledilmesi istenmiştir.⁴²

Bir başka örnekte Beykanlı Sarraf Ohannes'in sarraf olarak garanti ettiği parayı devlete ödemesi hususuna değinilmiştir. Ancak öncelikle Ohannes Bab-ı Ali'ye arzıhal yazarak kendi alacağını tahsil edebilmek için kefil olduğu vefat etmiş olan Hafız Ali Paşa'nın Biga iltizamından alacağının 160.481 kuruş, ayrıca Trabzon ve Maraş sancakları ve Gonye sancağı iltizam gelirinden de bir miktar

³⁸ BOA. HR. MKT. 155/9/1.(H. 6 Zilhicce 1272, M. 8 Ağustos 1856).

³⁹ BOA. İ. MVL. 30/516/1 (H. 24 Şevval 1257, M. 9 Aralık 1841).

⁴⁰ BOA. A] MKT. MHM. 370/56/1 (H. 11 Şaban 1283, M. 19 Aralık 1866).

⁴¹ BOA. MVL. 1060/28/1 (H. 9 Cemaziye'l-ahir 1284, M. 8 Ekim 1867).

⁴² BOA. A] MKT. UM. 385/71/1 (H. 22 Cemaziye'l-evvel 1276, M.17 Aralık 1859).

alacağı olduğunu bildirmiştir. Belgede Ayıntab, Maraş, Trabzon, Gönve ve Karahisar-ı Şarki'nin iltizam geliri toplam 1 yük 16.759 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bahsi geçen paradan 57.596 kuruşluk kısmının Hafız Ali Paşa'nın başka bir sarrafa (Oseb) olan borcuna karşılık ödenmesine karar verildiği, bunun dışında adı geçen tüm vilayet ve sancakların iltizam bedellerinin hazineye aktarılması, ilk sarraf olan Ohannes'in alacaklarının Ali Paşa'nın terekesinden alınarak sarrafa verilmeden kendisinin hazineye olan borcunun tahsil edilmesi istenmiştir.⁴³ Sarrafların hangi kademede görevli kimselere borç verdikleri arşiv belgelerinden hareketle derlenmiş ve bir tablo olarak aşağıda gösterilmiştir.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, sarraflardan kredi kullanan kişiler genel itibariyle önemli devlet kademelerinde görev yapanlardan oluşmaktadır. Daha çok taşra teşkilatının başında olan vali, mutasarrıf, kaymakam, müşir, müdür, memur ve voyvoda gibi görevlilerin, sarraflarla ekonomik münasebet içinde oldukları görülmektedir.

Tablo 1.

Sarraflardan borç alan kişilerin toplumdaki statüleri

Mesleği	Kişi
Maraş Mutasarrıfı	Mirimiran'dan Köse Mehmet Paşa
Galos Kazası Müdürü	Mustafa Davud Efendi
Maraş Kaymakamı	Ahmed Kâşif Ağa
Biga Mutasarrıflığı Memuru	Beşşehirli Ahmed Ağa
Diyarbakır Müşiri	Süleyman Paşa
Rumkale Kazası Müdürü	Sadık Bey ve oğlu Mehmet Bey
Rumkale Kazası Müdürü	Hurşid Efendi
Alasonya Voyvodası	Ahmet Ağa
Maraş Valisi	Yusuf Paşa
Maraş Valisi	Cabbarzade Celaleddin Paşa
Maraş Kaymakamı	Leskofçalı İsmail Paşa

İltizam sisteminin hem vergilerin hızlı ve güvenli toplanması hem de devlete nakit para sağlamak amacıyla tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak bir başka yönüyle devletin vergi sistemi dahilinde resmi görevlilerin ekonomik zorluklar çektikleri bu suretle de kefil gösterme zorunluluğu nedeniyle sarraflarla yoğun bir ilişki içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Devlet vergilerin aksamadan toplanması ve mümkün olan en kısa sürede hazineye aktarılmasını talep etmektedir. Savaş ekonomisi ile hareket eden, iç isyanları bastırmaya çalışan aynı zaman da da ekonomiyi ayakta tutma gayesinde olan devletin tedbiren elinde

⁴³ BOA. C. ML. 337/13816 (H. 4 Muharrem 1251, M. 2 Mayıs 1835).

nakit varlığı olan sarrafları vergi sistemine kefalet yoluyla dahil etmesi yadırganacak bir durum değildir. Ancak sarrafların devletin resmi görevlileri ile olan alışverişi, zaman içerisinde mültezimlerin ağır faiz yükleri ile boğuşmalarına sebebiyet vermiştir. Her sarraf kefaleti, iltizam sahibinin ekonomik olarak ezilmesine ve bunu vergilere dolayısıyla halka yansıtmasına neden olacaktır. Tabloya bakıldığında taşranın en üst yöneticilerine varıncaya kadar devlet görevlilerinin ağır borçlar altına girdiği görülmektedir. Diğer taraftan bakıldığında ise sarrafların bu alışveriş sayesinde oldukça zenginleştikleri ve adeta devlet görevlilerini kendilerine bir anlamda mahkûm ettikleri şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

b) Maraş Sancağı'nda Sarrafların Borç-Alacak İlişkileri

Belgelerden çıkan bilgilere istinaden bir diğer başlığı oluşturan kısım, sarrafların halk içerisinde bazı sivil kişiler ve birbirleri ile alışveriş içerisinde olmalarıdır. Yani sarraflar sadece devlet görevlileri değil aynı zamanda sıradan bir insan ya da bir başka sarrafla borç-alacak ilişkisinde bulunmuşlardır. Borç-alacak ilişkileri açısından karşımıza çıkan bir belgede Sarraf tâifesinden Kayserili Kazgancıoğlu Artin'in Maraş Sancağı Haçin Kasabası'ndan Boyacıoğlu Avak ve Kalçasızoğlu Artin'den 14.400 kuruş alacağı bulunmaktadır.⁴⁴ Yine Sarraf Sava'nın Beyşehirli Ahmed Ağa'dan 7.500 kuruş alacağı için dilekçe yazdığı görülmektedir.⁴⁵ Bir başka borç-alacak ilişkisi Kayserili Serviye ve Karabet'in kefilleri olan Vehbi ve oğlu Abid Efendilerdir.⁴⁶ Bu başlığa dahil edilebilecek bir diğer örnekte Sarraf Keçioğlu Kirkor isimli kişinin Ayıntab tüccarlarından İsmail oğlu Molla Osman'dan 15.400 kuruş alacağı bulunmaktadır.⁴⁷ Devlet memurları dışında borç-alacak ilişkisi kuran bir başka sarraf Artin, Ankara'nın Nallıhan Kazasında çiftlik ve çeltik tarlalarını oranın ahalisine satmış ancak 85.000 kuruşluk parasının bir kısmını alamamıştır.⁴⁸

Sarrafların borç-alacak ilişkileri aynı zamanda, onların mali olanaklarını da anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu itibarla hangi sarrafın ne miktarla alacağı olduğu, onun zenginlik boyutunu da açıklayacak niceliktedir. Elimizdeki belgelerde genel itibariyle, sarrafların alacaklarının rakamsal olarak gayet açık bir şekilde yazıldığı ve birim olarak da yük, kese ve kuruş tabirlerinin kullanıldığı

⁴⁴ BOA. A.} MKT. 17/65/1 (H. 19 Şevval 1259, M. 12 Kasım 1843).

⁴⁵ BOA. A.} MKT. 223/77/1, BOA. A.} MKT. 223/77/2, BOA. A.} MKT. 223/77/3, BOA. A.} MKT. 223/77/4 (H. 23 Şevval 1265, M. 11 Eylül 1849).

⁴⁶ BOA. A.] MKT.MVL. 138/49/1 (H. 21 Cemaziye'l-ahir 1278, M. 24 Aralık 1861).

⁴⁷ BOA. A.} MKT. DV. 3/44/1 (H. 21 Şevval 1260, M. 3 Kasım 1844).

⁴⁸ BOA. A.] MKT. 207/80/3 (H. 29 Recep 1265, M. 20 Haziran 1849), BOA. A.] MKT. 207/80/1 (H. 29 Recep 1265, M. 20 Haziran 1849), BOA. A.] MKT. 207/80/2 (H. 29 Recep 1265, M. 20 Haziran 1849).

görülmektedir.⁴⁹ 1 kuruş 120 akçeye denk gelmektedir. (Pamuk, 2002, c.26, s. 458). 1 Yük 100.000 akçeye denk geldiğinden, bu ifadeyle alacakları yazılan sarrafların belirli bir refah düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır. Kese ise, 500 kuruşluk rakama eşdeğer bir kavramdır (Pakalın, 1993, c. III, s. 639). Bu nedenle yük, kese ve kuruş kavramlarıyla açıklanan bu meblağların, dönemin Osmanlısı için belirgin miktarda nakite işaret ettiği anlaşılmaktadır. Birden fazla kişiden yüksek miktarlarda alacağı olan bir sarrafın ekonomik gücünün kayda değer olacağı kesindir. Aşağıdaki tabloda sarrafların alacağı meblağlar verilmiştir.

Görüldüğü üzere en büyük borç-alacak ilişkisi Diyarbakır Müşiri Süleyman Paşa ile Sarraf Gülgüloğlu Artin arasındadır. 4.852.500 (başka birinde 352.500 kuruş daha alacağı bulunmakatdır) kuruşluk meblağın diğer alışverişlere nazaran oldukça büyük miktarda olduğu göze çarpmaktadır. Zira bu sarrafın alacağına en yakın rakam ikinci sırada yer alan Anzavuroğlu Ohannes'e ait olan 510.000 kuruştur. Üçüncü sırada yer alan sarraf Edni'nin alacağı ise 352.500 kuruş olarak görülmektedir. En son sırada yer alan sarrafın alacağına bakıldığında ise 5.493 kuruş olduğu görülmektedir. Bu ciddi rakamsal farkın vali ve kaymakam gibi yüksek dereceli memurların iltizamı ile daha düşük derecelerdeki memurların iltizam miktarları arasındaki fark ile doğru orantılı olduğu söylenebilir. Ayrıca Gülgüloğlu Artin, Savaoğlu Sava, Davidoğlu Oseb ve Hüdaverdioğlu Abraham gibi sarrafların birden fazla kişi ile borç-alacak ilişkisi içerisinde oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra sarraflardan 13'ünün alacaklı (bazıları birden fazla kişiden alacaklıdır) Tekeoğlu Kivork ve Topaloğlu Agop isimli iki sarrafın da borçlu olduğu anlaşılmaktadır.

Kullanılan arşiv belgelerinin ilki 1817 sonucusu ise 1867 tarihli olmak üzere 50 yıllık bir süreç içerisinde incelen Maraş Sancağı sarraflarının toplam alacak miktarları da hesaplanabilir. Bu suretle tabloda bahsi geçen 13 alacaklı sarrafın toplam alacağı 6.426.169 kuruş, iki borçlu sarrafın toplam borcu ise 94.432 kuruştur. Bu meblağlarla ilgili fikir yürütülebilmesi için o dönemin en azından ekmek fiyatlarını bilmek gerekmektedir. Bu suretle öncelikle 100 dirhem ekmeğin 1 para olduğu narh defterlerinden anlaşılmaktadır. 40 paraya karşılık 1 kuruş kabul edildiğinden 1 kuruşla 100 dirhemlik 40 ekmek alınabilmektedir (Beşirli, 2010, s. 483). Bu hesaba göre 1 kuruş 40 ekmek alabilecek değerde ise sarrafların toplam alacağı 6.426.169 ile 40'ı çarparsak 257.046.760 adet ekmek alınabilecek bir meblağ ortaya çıkmaktadır. Sarrafların sadece bahsi geçen

---

⁴⁹ BOA. A.) MKT. MV.L. 2/61 (H. 16 Şaban 1262, M. 9 Ağustos 1846), BOA. İ.MMS. 23/1002. (H.1 Rebiü'l-ahir 1278, M. 6 Ekim 1861), BOA. C.M.L. 337/13816 (H. 4 Muharrem 1251, M. 2 Mayıs 1835).

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık

kişilerden alacak miktarları üzerinden yapılan bu hesaba bakıldığında ellerinde yoğun miktarda nakit paraları olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2.

Sarrafların resmi borç-alacak ilişkileri

Borçlu	Alacaklı	Alacak miktarı	Toplam
Diyarbakır Müşiri	Sarraflar Gülgüloğlu	9.000 kese (4.500.000	4.5000.000
Süleyman Paşa	Artin	kuruş)	kuruş
Maraş Kaymakamı	Sarraflar Aznavuroğlu	510.000 kuruş	510.000 kuruş
Leskofçalı İsmail Paşa	Ohannes		
Maraş Mutasarrıfı	Sarraflar Gülgüloğlu	705 kese (352.500	352.500 kuruş
Süleyman Paşa	Artin	kuruş)	
Hazine zimmetinde	Sarraflar Edni	705 kese (352.500	352.500 kuruş
		kuruş)	
Hafız Ali Paşa	Sarraflar Ohannes	160.000 kuruş	160.000 kuruş
Maraş Valisi Yusuf Paşa	Sarraflar Abraham	9 yük (7.500 kuruş)	94.815 kuruş
	Hüdaverdioğlu	87.315 kuruş	
Sandık Sarrafları Tekeoğlu	Maraş Mal	3 yük (2.500 kuruş)	82.432 kuruş
Kivork	Müdürlüğü Sandığı	79.932 kuruş	
Hazine zimmetinde	Sarraflar Avanes	7 yük (5.884 kuruş)	80.472 kuruş
		74.588 kuruş	
Maraş Mutasarrıfı Mehmet Paşa	Sarraflar Hüdaverdioğlu	1 yük (834 kuruş)	70.834 kuruş
	Hace Abraham	70.000 kuruş	
Hafız Ali Paşa	Sarraflar Oseb	57.596 kuruş	57.596 kuruş
Cabbarzade Celaleddin Paşa	Sarraflar Davidoğlu	5 yük (4.167 kuruş)	54.167 kuruş
	Oseb	50.000 kuruş	
Galos Müdürü Mustafa Davud Efendi	Sarraflar Savaoğlu	53.145 kuruş	53.145 kuruş
	Sava		
Rumkale Kazası Müdürü Hurşid Efendi	Sarraflar Gülgüloğlu	48.702 kuruş	48.702 kuruş
	Ohannes		
Dergâh-ı Ali	Sarraflar Oskiman	37.995 kuruş	37.995 kuruş
Kapıcıbaşlarından Alasonya Voyvodası Ahmet Ağa			
Maraş Kaymakamı Ahmed Kâşif Bey	Sarraflar Savaoğlu	31.950 kuruş	31.950 kuruş
	Sava		
Maraş Kazası Gümrük Memuru Harputlu Ali Rıza Ağa	Sarraflar Karabet	16.000 kuruş	16.000 kuruş
Sarraflar Topaloğlu Agop	Asakir-i Şahane Ekmekçibaşısı	12.000 kuruş	12.000 kuruş
	Hace Simon		
Rum Kale Müdürü Sadık Bey ve oğlu Mehmet Bey	Sarraflar Kirkor	5.493 kuruş	5.493 kuruş

Aşağıdaki tabloda ise sarrafların sivil ahali ya da birbirleriyle olan borç-alacak ilişkileri gösterilmiştir.

Tablo 3.

Sarrafların sivil borç-alacak ilişkileri

Borçlu	Alacaklı	Alacak miktarı
Nallıhan Kazası Ahalisi	Sarraf Artin	85.000 kuruş
Vehbi ve oğlu Abid	Kayserili Serviye ve Karabet	3 yük (2.500 kuruş)
		53.400 kuruş
Ayıntab Tüccarlarından	Sarraf Keçioğlu Kirkor	15.400 kuruş
İsmail oğlu Molla Osman		
Boyacıoğlu Avak ve	Kazgancioğlu Artin	14.400 kuruş
Kalçasızoğlu Artin		
Beyşehirli Ahmed Ağa	Sarraf Savaoğlu Sava	7.500 kuruş
Fethioğlu Kerim ve	Hoce Nihabet	7.385 kuruş
kardeşi Durmuş		
Hacı Osman Ağa	Sarraf Kivork	5.745 kuruş

Tabloya göre en yüksek alacağı olan Sarraf Artin'in Nallıhan Kazası ahalisinden 85.000 kuruş alacağı vardır. İkinci sırada sarraf Kayserili Serviye ve Karabet'in alacağı 55.900 kuruş olarak ifade edilmiştir. En alt sırada en az alacağı olan Sarraf Kivork Hacı Osman Ağa ile borç-alacak ilişkisine girmiştir. Buradaki listede toplam 7 sarrafın birbiriyle ya da halktan birileriyle olan borç alacak ilişkisi bulunmaktadır. Sarraf Savaoğlu Sava'nın ise hem resmi hem de sivil kişilerle ekonomik münasebet içinde olduğu anlaşılmaktadır. Halktan herhangi biri ya da sarrafların kendi aralarındaki borç-alacak ilişkisine bakıldığında toplam 191.330 kuruşluk bir meblağ ortaya çıkmaktadır.

Bu bilgiler ışığında sarrafların ekonomik olarak geniş olanaklara sahip oldukları net olarak dile getirilebilir. Zaten rakamlar da bunu ifade etmektedir. Sarrafların taşra yöneticileri ve halkla olan iktisadi ilişki potansiyellerinin yüksek olduğu belirtilebilir. Ayrıca devletin taşradaki en büyük yöneticilerine, sahip oldukları iltizam toplama hakkına binaen, kefalet etmeleri sonucunda ortaya çıkan bu meblağlar, normaldir. Çünkü örneğin Maraş Sancağı'nın 1 ya da 3 yıllık vergi geliri kapsamında belirlenen iltizam rakamları düşünülürse, bu rakamlar şaşırtıcı olmayacaktır. Şaşırtıcı olan sarrafların adeta ayaklı birer banka gibi bu denli yüklü paralara sahip olmalarıdır. Elbette ki para verdikleri kişilerden aldıkları faizler düşünüldüğünde servetlerini katlamaları da olağan bir sonuçtur.

c) Sarrafların Unvan ve Lakapları

Osmanlı Devleti'nde sosyal hayatta kişilerin isimlerinin önünde ya babasının adı ya da aile, sülale adlarının lakap olarak kullanılmakta olduğu görülmektedir. O dönemdeki Osmanlı Devleti'nde günümüzdeki uygulamada olduğu gibi bir

soyadı kavramı söz konusu değildi. Bu nedenle toplumun her kesiminde ve her statüsünde bulunan insanların lakaplar kullandıkları görülmektedir. Belgelerden elde edilen verilere göre sarrafların unvan ve lakapları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4.

Sarrafların unvan ve lakapları

Gülgüloğlu	Ohannes
Hüdaverdioğlu	Abraham
Gülgüloğlu	Artin
Keçioğlu	Kirkor
Savaoğlu	Sava
Kazgancioğlu	Artin
Boyacıoğlu	Avak
Kalçasızoğlu	Artin
Tekeoğlu	Simon
Tekeoğlu	Kivork
Aznavuroğlu	Ohannes
Köseoğlu Hacı	Serkis
Topaloğlu	Agop
Gülgüloğlu	Avanes

Görüldüğü üzere, genel itibariyle sarrafların lakapları, aile isimlerinden gelmektedir. Savaoğlu Sava örneğinde olduğu gibi bazı sarrafların ise, direk babasının adını aldığı görülmektedir. Keçioğlu, Gülgüloğlu, Tekeoğlu, Hüdaverdioğlu, Aznavuroğlu gibi lakabların yine aile unvanı olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka örnekte Kazgancioğlu ve Boyacıoğlu lakaplarından anlaşılan ise, bu unvanlara sahip ailelerin, aile mesleklerinin kazgan yani kazan yapmak ve boyacılık yapmak olduğu üzerinedir. Nitekim Osmanlı'da unvanlar alınırken, kişilerin mesleklerine istinaden de adlandırıldıkları görülmektedir. Bunların dışında Köseoğlu ve Topaloğlu lakapları görülmektedir. Bunların kişilerin köse ve topal olması gibi fiziksel özelliklerini ifade eden lakaplar olduğu anlaşılmaktadır. Yine sarraf isimleri dikkate alındığında, genel itibariyle Ermeni Milleti'ne tabi oldukları görülmektedir. Ermenilerin yoğun olarak sarraflık mesleğini yaptıkları arşiv belgelerinden çıkan sonuçlardan da anlaşılmaktadır.

d) Maraş Sancağı'ndaki Sarrafların Devletle Olan İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin, çağının en ileri adalet dairesi içerisinde, tebaasına muamele ettiği herkesin kabul ettiği bir hakikattir. Devletin büyüklüğü düşünüldüğünde, oldukça zor gerçekleştirilebilecek bu husus, Osmanlı'nın hem eski Türk töresi hem de İslam hukuku ile harmanladığı adalet çerçevesiyle, sahip olunan tüm

coğrafyada olabildiğince aynı adil standart korunmaya çalışılmıştır. (İnalçık, 2011, s. 23-26). Devletin yazışmalarına binaen bu görüş rahatlıkla savunulabilir ki zaten tebaa sayılan herkes için, her konuda şikâyetlerini dile getirme talep ve şansına sahip oldukları gayet net görülmektedir. Aşağıda sarrafların şikâyet dilekçeleri ve buna istinaden merkezden onlara gönderilen cevaplar hakkındaki içerikler verilmiştir.

Bahsi geçen dilekçe örneklerinden birisi Sarraf Hoce Nihabet'in arzuhalidir. Maraş'ın Elbistan Kazası'nda oturan Fethioğlu Kerim ve kardeşi Durmuş'ta alacağı olan sarraf 7.385 kuruşu alamadığına dair dilekçe yazarak Maraş Kaymakamlığına bildirmiştir.⁵⁰ Halep Valisi'ne dilekçe yazan Sarraf Karabet⁵¹ Maraş Kazası Gümrük Memuru Harputlu Ali Rıza Ağa'da alacağı olan 16.000 kuruştan bahsetmektedir. Bu dilekçeye binaen konunun araştırılması alacaklının haklı olması durumunda parasının tahsil edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁵²

Sarraf Savaoğlu Sava'nın Galos Müdürü Mustafa Davud'daki 53.145 kuruş alacağının tahsiline dair, bir diğeri Maraş Kaymakamı Ahmed Kâşif Ağa'daki 31.950 kuruş alacağının tahsiline dair ve son olarak da Beyşehir Müdürü Ahmed Ağa'daki 7500 kuruş alacağının tahsiline dair, olmak üzere merkeze hakkını aramak maksadyıyla üç ayrı arzuhal yazdığı anlaşılmaktadır.⁵³

Halep Müşirine yazılan belgede ise Keçioğlu Kırkor isimli kişinin Ayntab tüccarlarından İsmail oğlu Molla Osman'dan 15.400 kuruş alacağı bulunmaktadır. Ancak bu alacağı için Halep Gümrüğü Sarrafı David'i vekil tayin eden Kırkor paranın David'e teslim edilmesini istemiştir. Halep Beylerbeyine yansıyan konunun mahkemeye taşınması ve sonuca binaen sarrafın alacağının tahsil edilmesi istenmiştir.⁵⁴ Ayrıca bu belgede göze çarpan bir başka ayrıntı; Kırkor'un sarraf David'i vekil tayin etmek suretiyle alacağının kendisine verilmesini talep etmesidir. Buradan, sarrafların bazen devletten alacaklarını bir vekil yoluyla halletmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ancak belge içerisinde neden vekil atadığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Çoğu belgede sarrafların alacaklıları olan kaymakam, vali ya da mutasarrıfların görev yerlerinin sıklıkla değiştiği görülmektedir. Bu suretle sarrafın halen bulunduğu bölgede kaldığı anlaşılmakta ve buna istinaden alacaklı olduğu kişilerin görev yerlerine sarrafın alacağının tahsil edilmesi amacıyla bir vekil tayin ettiği sonucuna varılabilir.

⁵⁰ BOA. A] MKT. DV. 66/94/1 (H. 21 Rebiü'l-evvel 1269, M. Ocak 1853).

⁵¹ BOA. A] MKT. DV.103/28/2 (H. 25 Rebiü'l-ahir 1273, M. 23 Aralık 1856).

⁵² BOA. A] MKT. DV.98/21/1 (H. 14 Muharrem 1273, M. 14 Eylül 1856).

⁵³ BOA. A.} MKT. 223/77/2 (H. 23 Şevval 1265, M. 11 Eylül 1849).

⁵⁴ BOA. A.} MKT. DV. 3/44/1 (H. 21 Şevval 1260, M. 3 Kasım 1844).

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık

Ankara Kaymakamlığı ile Maraş Kaymakamlığı arasında yapılan yazışmalara göre bu kez Sarraf Artin'in sorunları dile getirilmiştir. Sarraf Ankara'nın Nallıhan Kazasında çiftlik ve çeltik tarlalarına sahiptir. Bu tarlaları civar ahalisine 85.000 kuruş karşılığında satmıştır. Paranın 38.382 kuruşu ödenmiş ancak tarlalardaki ürünü hasat etmelerine rağmen borçlular kalan 46.618 kuruşu ödememişlerdir. Kalan kısmın faiziyle (26.132 kuruş) beraber ödenmesini talep eden sarrafın Nallıhan Kaymakamı da değişince⁵⁵ talebi⁵⁶ Darphane-i Amire Nazırına havale edilmiştir ve bu nezaretçe borçlu kişinin tüm yöre ahalisi mi yoksa birkaç kişi mi olduğunun araştırılması istenmektedir.⁵⁷ Sarraf bir de Nallıhan Kaymakamı değişince parasını hiç alamadığını ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere dile getirilen tüm şikayetler karşılık bulmuş, devlet gerekli araştırmanın yapılması ve akabinde herhangi bir mağduriyetin oluşmaması için dilekçeleri takip etmiştir. Yazışmalarda bazen sarraflar haklı çıkmış bazen varisler sarrafların iddialarını çürütmüş bazen de hazinenin zarara uğraması ya da görevi kötüye kullanan kişilerin cezalandırılması gibi neticeler ortaya çıkmıştır. Burada dikkat çeken her bir yazışma ayrıntılarıyla takip edilerek ne hazinenin ne de kişilerin zarara uğramaması için büyük gayret gösterildiğidir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki önemli sancaklarından biri olan Maraş'ta sarraflık faaliyetleri üzerine yapılan bu çalışmada sarraflar araştırılırken aynı zamanda bölgenin ekonomik ve sosyal hayatına da ışık tutabilecek ve XIX. Yüzyıl itibarıyla değerlendirilebilecek verilere ulaşılmıştır. Bu suretle Osmanlı genelinde ve Maraş özelinde sarrafların ekonomik faaliyetleri araştırılmış ve dönemin mali ortamı hakkında bilgi edinmeye çalışılmıştır. Arşiv belgelerinin ayrıntılarına göre sarrafların ekonomik hayat içerisindeki rolleri değerlendirilmiş ve taşra idarecilerine fon sağlamaları hususunda birtakım sonuçlar elde edilmiştir. Adeta bireysel ve mobil banka gibi hareket eden sarrafların, ekonomik hayat içerisinde iltizam dairesinde fon sağlayıcı özellikleri, toplumun çoğu kesimince kullanılabilen bir kredi potansiyellerinin olması, onların oldukça zenginleşmelerine neden olmuştur. Ayrıca sarraflar ilk bankacılık faaliyetlerinin başladığı dönemlerde başvuru alan kişiler olacak ve devlet dâhilindeki ilk banka, bu müteşebbislerce bina edilecektir. Ama çok uzun süre devam ettirilemeyecek

⁵⁵ BOA. A] MKT. 207/80/3 (H. 29 Recep 1265, M. 20 Haziran 1849).

⁵⁶ BOA. A] MKT. 207/80/1 (H. 29 Recep 1265, M. 20 Haziran 1849).

⁵⁷ BOA. A] MKT. 207/80/2 (H. 29 Recep 1265, M. 20 Haziran 1849).

olan bu ilk girişim, bu sarraf ya da banker diye anılan kişilerin saygınlığını/zenginliğini daha da arttıracaktır.

Ulaştığımız belgelerden hareketle, Maraş Sancağı dâhilinde sarraflık faaliyeti içerisinde aktif olarak yer alan kişilerin oldukça zengin oldukları anlaşılmaktadır. Mal varlıkları kesin olarak tayin edilemese de devletin vali, kaymakam, mutasarrıf gibi önemli taşra idarecilerinde bulunan alacaklarına binaen belgelere yansımış meblağlar, onların mali zenginliklerinin tahmini hususunda ipucu sağlamaktadır.

Belge içeriklerine göre Diyarbakır Müşiri Süleyman Paşa'dan 4.500.000 kuruşluk alacağı bulunan sarraf Gülgüloğlu Artin'in en zengin sarrafımız olduğu açıktır. Bunun dışında 352.500 kuruş bir başka kişide alacağı olan şampiyon sarrafımız Gülgüloğlu Artin'in aslında toplam alacağı 4.852.500 kuruştur. Listenin ikinci sırasında yer alan sarraf Anzavuroğlu Ohannes'in 510.000 kuruşluk alacak miktarı düşünüldüğünde Artin dokuz kattan daha fazla alacakla Ohannes'e ciddi bir fark atmıştır. Alacak miktarında üçüncü kişi 352.500 kuruşluk meblağ ile Sarraf Edni olacaktır. İncelenen belgelerde karşımıza çıkan toplam 19 sarrafın 13'ünün çeşitli kademelerdeki devlet görevlilerinden toplam alacak bedeli altı buçuk milyon kuruşa yakın miktardadır. Bunun yanı sıra altı sarrafın sivil halktan alacağı miktar ise 200 bin kuruşa yakındır. Dönemin ekonomik koşulları göz önüne alınarak yapılan değerlendirmeye göre ekme fiyatlarından hareketle sarrafların oldukça yoğun nakit miktarlarına sahip oldukları rahatlıkla söylenebilir. Sarrafların sadece devlet görevlileriyle değil aynı zamanda yerel ahali ya da birbirleri ile de borç-alacak ilişkisi içerisinde oldukları görülmektedir.

İncelenen arşiv belgeleri 1817-1867 yılları arasında yer almaktadır. Bu suretle imparatorluğun savaş, isyan, ekonomik darboğaz ve sosyal sorunlarla boğuştuğu yüzyılın ilk yarısında vergi toplamak amacıyla başvurduğu iltizam sistemi kapsamında değerlendirilen sarrafların sancağın iktisadi hayatının önemli bir parçası olduğu söylenebilir.

Belgelerde, genel itibariyle mevcut olan bir diğer ayrıntı, alacağını tahsil edemeyen sarrafların haklarını aramak amacıyla merkeze arzuhaller yazıp göndermiş olmalarıdır. Arzuhallerin, devlet tarafından ilgili makamlarca bazen ikaz bazen de daha sert bir üslupla yanıtlanmaları da sarrafların şikâyetlerine oldukça ehemmiyet verildiğinin göstergesidir. Zira Osmanlı Devleti, Müslim ya da Gayr-ı Müslim ayırt etmeksizin, herkesin mağduriyetini giderme gayesiyle gerekli resmi yazışmaları devreye sokmuştur. Hak arayan sarrafların alacakların temini için bazen vefat eden, bazen de görev yerleri değişmiş borçlularının, nerede ise o bölgeye hemen yazı gönderilerek, yetkili makamın olaya eğilmesi

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık

sağlanmıştır. Ölen borçluların mal varlıklarının ve terekelerinin gerekli tahkikata tabi tutulması bizzat istenmiş ve kişilerin borçlarının, genelde terekelerinden veya görevini devralan oğullarından tahsil edilmesi hususu özellikle belirtilmiştir. Görev değişikliği bulunan taşra idarecileri için ise atandıkları yerin idari amirine gönderilen yazılarla konuya hassasiyetle yaklaşmaları ve alacaklıların mağdur edilmemesi hususunda uyarıldıkları görülmektedir. Ayrıca sarrafların alacaklarını tahsil edememeleri yönünde bu denli şikâyetle bulunmaları dönem itibariyle makro düzeyde devletin mikro düzeyde ise sancağın ekonomik olarak sıkıntılı dönemler geçirdiğinin de göstergesidir denilebilir.

Sarraflık faaliyetlerinin, genel itibariyle Ermenilerce gerçekleştirildiği görülen Maraş Sancağı'na dair arşiv belgelerinde, Müslümanlardan sarraf olan birisine rastlanmamıştır. Bunun nedeni İslam Hukuku açısından değerlendirildiğinde, faizin günah olması ve şer'enyasaklanmış bir eylem olması düşünülebilir. Ancak Hıristiyanlık dini içerisinde de faizin hoş görülmesi sonucunu çıkarmak mümkün olmamakla beraber, belgelerden hareketle, Maraş Sancağı'nda yani mikro ölçekte de olsa, genel olarak sarraflık faaliyetinin, Gayrimüslimlerce ve özellikle de Ermenilerce yapıldığı sonucuna varılabilir.

Tüm bunlardan hareketle XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda, sarraflık oldukça gözde bir meslek olarak önemli bir konumdadır. Alacak-borç ilişkisi bağlamında, taşra idarecilerinin sarraflarla yoğun ilişki içerisinde olduğu gözlenmektedir. Ekonomik anlamda, devletin idari devamlılığı açısından vergi toplama sisteminin doğru işleyişi oldukça önemli olduğundan, iltizama binaen kefil olan ve fon sağlayan sarrafların, devletçe de önemi oldukça büyüktür. Maraş Sancağı'nda sarrafların, genel şikâyetleri paralarının ödenmemesi hususundaki mağduriyetleri ve bunun giderilmesi üzerine olmuş ve nihayetinde devlet de yukarıda belirtildiği gibi önlemlerin alınması için gerekeni yapmıştır.

Bu çalışmada, XIX. Yüzyıl Halep Vilayeti'nin, Maraş Sancağı dâhilindeki sarraflık faaliyetlerine değinilmeye çalışılmıştır. Ele geçen arşiv belgeleri ekseninde, bilgiler verilerek ayrıntılar tamamlanmaya çalışılmıştır. Ancak sarraflık faaliyetlerine dair Osmanlı genelinde az sayıda çalışmanın olması, hele hele Maraş özelinde hiçbir çalışmanın bulunmaması alanın bakirliğine işaret eder. Bir yandan hiç dokunulmamış, araştırılmamış bir alanda çalışma yapmanın zorlukları, diğer yandan konuyla alakalı çok fazla sayıda arşiv belgesinin bulunmaması, çalışmanın yapılmasını bir miktar zorlaştırmış olsa da nihayetinde bulunan arşiv belgelerinden hareketle Maraş Sancağı açısından bu alanda yapılacak olan çalışmalara katkı sağlanması hedeflenmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti İktisadi Tarihi açısından değerlendirilecek olursa bu alanda

yapılan ya da yapılacak her çalışma devletin ekonomik düzlemde analiz edilmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akgündüz, A. (1996). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 13, s. 541-543). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (2009). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 36, s. 163-165). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (2014). *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları.
- Arı, A. (2013). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, s. 501-503). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Belin, M. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, Gündoğan Yayınları.
- Beşirli, M. (2010). Belleten içinde (74/270, s. 477-516). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çadrcı, M. (1997). *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çakır, B. (2019). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt EK-2, s. 42-43). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çalışkan, A. (2019). XIX. Yüzyılda Maraş yahudileri. Necdet Hayta, Bahattin Demirtaş, Mustafa Can (Ed.), *Tarihin İzinde Bir Ömür Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan* içinde s. 295-311. Berikan Yayınevi.
- Çelik, B. (2013). *19. Yüzyılda Sivas Eyaletinde Sarraflık Faaliyetleri*. Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim Tarihi: 23.04.2022.
- Donald, Q. (2004). Halil İncalcık- Donald Quataert (Ed.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II* içinde s. 885-901. Eren Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık

- Emir, C.T. (2015). *İstanbul Sarraflarının Kredi İlişkilerinin Analizi (1844-1863)*, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim Tarihi: 29.10.2022.
- Genç, M. (2000). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 22, s. 154-158). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Yayınları.
- Güran, T. (2014). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayta, N- Ünal, U. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*. Gazi Kitabevi.
- İnalçık, H. (2011). *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*. İsam Yayınları.
- İşbilir, Ö. (2013). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 44, s. 46-48). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Jamgoçyan, O. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)* (Erol Üyepazarcı Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2013).
- Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kütükoğlu, M. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köse, H. (2010). *140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H. 1251–1260/M. 1836–1845) Osmanlı Devleti'nde Sarraflar*. Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, Erişim tarihi: 04.10.2022.
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Nuhoğlu, H. Y. (1993). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 8, s. 521). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, T. (2005). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 30, s. 405-406). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt I-III). MEB Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (2004). Halil İnalcık- Donald Quataert (Ed.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II* içinde s. 1055-1093. Eren Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2014). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*. İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2002). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 26, s. 458-459). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1993). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 8, s. 501-505). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sami, Ş. (2010). *Kamus-ı Türkî*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2003). *Türk İktisat Tarihi*. Dergâh Yayınları.

DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

- BOA, Fon Kodu: A. } AMD. Yer No: 29/64/1.
- BOA, Fon Kodu: A. } DVN. Yer No: 64/33.
- BOA, Fon Kodu: A. } DVN. Yer No: 39/21/1.
- BOA, Fon Kodu: A. } DVN. Yer No: 184/32/1.
- BOA, Fon Kodu: A. } MKT. Yer No: 223/77/1, 2, 3, 4.
- BOA, Fon Kodu: A. } MKT. Yer No: 17/65/1.
- BOA, Fon Kodu: A. } MKT. Yer No: 181/9/1, 3.
- BOA, Fon Kodu: A. } MKT. Yer No: 223/77/2.
- BOA, Fon Kodu: A. } MKT. Yer No: 204/58/1.
- BOA, Fon Kodu: A. } MKT. Yer No: 207/80/1, 2, 3.
- BOA, Fon Kodu: A. } MKT. DV. Yer No: 181/20/1, 2.
- BOA, Fon Kodu: A. } MKT. DV. Yer No: 66/94/1.

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Sarraflar ve Sarraflık

- BOA, Fon Kodu: A. } MKT. DV. Yer No: 103/28/2.
BOA, Fon Kodu: A. } MKT. DV. Yer No: 98/21/1.
BOA, Fon Kodu: A. } MKT. DV. Yer No: 3/44/1.
BOA, Fon Kodu: A] MKT. MHM. Yer No: 50/88/1.
BOA, Fon Kodu: A] MKT. MHM. Yer No: 370/56/1.
BOA, Fon Kodu: A. } MKT. MVL. Yer No: 22/93.
BOA, Fon Kodu: A. } MKT. MVL. Yer No: 138/49/1.
BOA, Fon Kodu: A. } MKT. MVL. Yer No: 2/61.
BOA, Fon Kodu: A. } MKT. NZD. Yer No: 38/10.
BOA, Fon Kodu: A. } MKT. UM. Yer No: 114/85/1.
BOA, Fon Kodu: A. } MKT. UM. Yer No: 117/83/1.
BOA, Fon Kodu: A. } MKT. UM. Yer No: 811/96/1, 2.
BOA, Fon Kodu: A. } MKT. UM. Yer No: 569/72/1, 2.
BOA, Fon Kodu: A. } MKT. UM. Yer No: 385/71/1.
BOA, Fon Kodu: C. ML. Yer No: 337/13816.
BOA, Fon Kodu: C. ML. Yer No: 206/8505/1.
BOA, Fon Kodu: C. ML. Yer No: 687/28166/1.
BOA, Fon Kodu: HR. MKT. Yer No: 155/9/1.
BOA, Fon Kodu: MVL. Yer No: 155/2/1.
BOA, Fon Kodu: MVL. Yer No: 16/49/5, 12.
BOA, Fon Kodu: MVL. Yer No: 1060/28/1.
BOA, Fon Kodu: İ. MVL. Yer No: 30/516/1.
BOA, Fon Kodu: İ. MMS. Yer No: 23/1002.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: This study focuses on the activities of money changers, who were an indisputable part of the economic life in the Ottoman Empire. When the studies in the literature are examined, it has been tried to determine the roles of the money

changers, who emerged as a relatively new field of study in terms of economic history, in the economic life of the Ottoman Empire in general and in the Maraş Sanjak in particular. The economic and social relations of the money changers of Maraş Sanjak, whose traces were followed over a period of 50 years by using documents from the Ottoman Archives between the years 1817-1867 as sources, were observed in terms of debit-credit relations. In this respect, it is aimed to achieve results by making evaluations based on the transactions of the money changers, who do this job in the sanjak with the civil servants or civilians.

Method: While preparing the study, a literature review was conducted on topics such as the economic situation of the Ottoman Empire in the 19th century, which was its most painful century, the social environment, the monetary policies of the state and the banking activities that had just begun, and added to the article. Later, documents related to the money changers in the Maraş Sanjak, which were in the Ottoman Archives, were obtained and transcribed, and headings were created according to the content of the documents. The information obtained from the documents was placed in the text, and the numerical data was prepared in tables and added to the study.

Findings: When the data of the study is examined, it is understood that the money changers had debt-credit relationships with officials from almost every level of the state during the 50-year period. As is frequently mentioned in archive documents, it has been observed that the state officials assigned to collect taxes used the money changers as mobile banks and received loans of various sizes from them. It has been determined that money changers provided loans to various people, from high-ranking officials such as governors and governors to lower-ranking officials such as directors and civil servants, with the highest amount being 4.500.000 kuruş and the lowest being 5.493 kuruş. At the same time, when the economic relations between the civilians and the money changers are examined, it is seen that they have receivables or debts of different amounts between 5.745-85.000 kuruş. It has been understood that each money changer creates a credit limit according to their own financial scale and receives interest in the determined amounts through an agreement between them and the people they provide cash to. The fact that the government to its officials precondition to nominate a money changer as a guarantor within the tax collection system was a factor that increased the social power of the money changers. When all these are taken into consideration and evaluated, the influence and reliability of the money changers has increased and their wealth has same time increased in the market. It is understood that these footed banks, which shaped the market, became the first -bankers- to be consulted in banking activities after a while.

Conclusion and Discussion: While the last century of the empire marks the most problematic period in almost every respect, it seems clear that the most important result was economic ruin. Long and losing wars, internal rebellions, and land and human losses could not prevent the collapse of an empire that was trying to survive but had great difficulty in doing so. Although the state tried to take various measures in every field, the reforms made could not provide radical changes and since sustainable policies could not be produced in any subject, the regulations made remained sterile. The long-lasting tağış (reducing the real value of precious metals by adding less valuable ones to them) in monetary policies and the subsequent reduction of the silver amount of the akçe did not provide a solution, on the contrary, it resulted in a further decrease in the value of the currency. Since overcoming economic bottlenecks required production and stability throughout the country, no results were achieved. Ultimately, during this process, the state tried to make various arrangements to ensure that taxes, which are the largest source of income, were transferred to the treasury in a healthy manner. For the purpose of collecting taxes, the iltizam and then muhassıllık systems were implemented for a while, but since tax losses could not be prevented, the iltizam method was returned to in 1842. The attempt to collect taxes through official officials and to obtain cash flow through money changers caused money changers to become an important part of economic life. It is understood that the power, influence, effectiveness and ultimately the wealth of these people, who provided cash to officials at various levels of the state or to some local people, grew day by day. With this study conducted within the Maraş Sanjak, which is affiliated to the Aleppo Province, an attempt was made to make an economic measurement through the money changers of a sanjak within the Ottoman economic structure. In this way, when the debt-credit relations of the money changers at that time are evaluated, it can be said that the taxes of the Maraş Sanjak were a serious amount of income for the state. Since the collection of taxes is of vital importance, an evaluation of the bread prices of the period was made in the light of the data obtained from the archive documents and thus the amount of tax revenue was tried to be understood. This research, which attempts to analyze the financial dimension of the money changers of a sanjak and therefore the economic situation of the state through tax revenues, is intended to contribute to future studies on the subject.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	15.02.2024	Submitted date
Kabul tarihi	18.07.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Bakırcı, H., Koçak, B. & Keskin-Geçer, A. (2024). İlköğretim Matematik Öğretmenlerinin Ortak Sınavlar Hakkındaki Görüşlerinin Belirlenmesi. *Journal of History School*, 71, 2253-2276.

İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN ORTAK SINAVLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ¹

Hasan BAKIRCI², Bedran KOÇAK³ & Ayşe KESKİN GEÇER⁴

Öz

Bu çalışma, ilköğretim matematik öğretmenlerinin ortak sınav uygulaması hakkındaki düşüncelerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılımcıları, 2023-2024 eğitim öğretim yılında Van ilinde görev yapan on iki matematik öğretmeninden oluşmaktadır. Çalışmaya katılan öğretmenler devlet okullarında görev yapmaktadır. Katılımcılar, amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabılır örnekleme göre seçilmiştir. Araştırmanın verileri, altı sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmış ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Öğretmenler, ortak sınav uygulamasının bazı olumlu sonuçlarının yanı sıra sınırlılıklarını da belirtmişlerdir. Öğretmenler sınavın olumlu yönlerini; herkese aynı soruların sorulması, eşit ölçme yapması, soruların zorluk düzeylerinin farklı olması, öğrenciler arası eşit rekabet sağlanması, öğrenci başarısını objektif bir şekilde değerlendirme şeklinde ifade etmişlerdir. Buna karşın öğretmenler ortak sınavların sınırlılıklarını ise, yerel ihtiyaçların göz ardı edilmesi, öğrenci motivasyonu üzerinde olumsuz etki, eğitimdeki fırsat eşitsizliklerini derinleştirilmesi ve sınav kaygısı olarak belirtmişlerdir. Bu sınırlılıklar, sınavın adil olamayacağı şeklinde

¹Makale yazımı yazar etki oranı: Birinci yazar, %45, %35, %20. Bu makalenin etik kurul onayı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde, 31/01/2024 tarih ve 2024/02-25 sayı toplantı numarası ile alınmıştır. Bu çalışmada yapay zekâ kullanmadığımızı beyan ederiz.

²Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hasanbakirci@yyu.edu.tr. Orcid: 0000-0002-7142-5271.

³Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, bedran65.k@gmail.com, Orcid: 0009-0000-9246-7422.

⁴Dr. Van İl Millî Eğitim Müdürlüğü, İki Nisan Ortaokulu, moonsharp_2005@hotmail.com. Orcid: 0000-0002-7426-6915.

yorumlamışlardır. Bu sonuçlardan hareketle, Milli Eğitim Bakanlığının eğitim-öğretim politikaları ve kararları alınırken daha fazla öğretmen görüşü alınması, bu tür uygulamaların daha katılımcı ve kapsayıcı olmasını sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Matematik Dersi, Ortak Sınav, Öğretmen Görüşü, Yazılı Sınavlar

Determining The Opinions of Primary School Mathematics Teachers about Common Exams

Abstract

This study aims to examine primary school mathematics teachers' thoughts about common exam practice. The study was carried out with the phenomenology design, one of the qualitative research designs. The participants of the research consist of twelve mathematics teachers working in the province of Van in the 2023-2024 academic year. The teachers participating in the study work in public schools. Participants were selected according to easily accessible sampling, one of the purposeful sampling methods. The data of the research were collected with a semi-structured interview form consisting of six questions and the obtained data were analyzed by content analysis method. Teachers stated some positive results of the common examination practice as well as its limitations. Teachers explain the positive aspects of the exam; They expressed that the same questions are asked to everyone, equal measurement is made, the difficulty levels of the questions are different, equal competition is provided between students, and student success is evaluated objectively. On the other hand, teachers stated the limitations of common exams as ignoring local needs, negative impact on student motivation, deepening inequalities of opportunity in education and test anxiety. They interpreted these limitations as meaning that the exam could not be fair. Based on these results, the Ministry of National Education taking more teacher opinions when making education-training policies and decisions can ensure that such practices are more participatory and inclusive.

Keywords: Mathematics Lesson, Common Exam, Teacher's Opinion, Written Exams.

GİRİŞ

Eğitim, her toplumun belirlediği hedeflere ulaşmasının temel bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, belirli plan ve programların geliştirilip uygulandığı görülmektedir. Eğitim kavramı, farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Örneğin, bir tanımda eğitim, “Kişilerin davranışında kendi deneyimleriyle ve bilinçli olarak istenilen değişimi meydana getirme süreci” olarak ifade edilmiştir. Bir diğer tanımda ise, eğitim, “Bireylere ihtiyaçları doğrultusunda planlanan yeni davranışları kazandırma” olarak tanımlanmaktadır. Hedef davranış değişikliğinin sağlanması amacıyla gerçekleştirilen eylemler ve bu eylemlerin nasıl uygulanacağı konuları, öğrenme sürecine ve bu süreci desteklemek için

düzenlenmesi gereken öğretme sürecine yönelik bir yönlendirme sağlamaktadır (Fidan, 1985). Bu bağlamda, matematik eğitimi, eğitimin önemli bileşenlerinden biri olarak giderek artan bir önem kazanmaktadır. Dünya genelinde, tüm eğitim kademelerinde matematik öğretiminin önemi ortadadır. Çünkü bir toplumun dili ne kadar önemliyse, matematik öğretimi de o denli önem arz etmektedir (Çoban, 2002). Matematik eğitimi, toplumlar tarafından bu kadar değerli görüldüğü için, öğrenme-öğretme sürecinin titizlikle planlanması gerektiği söylenebilir.

Eğitim hedeflerinin en önemli unsurlarından biri matematik eğitimidir. Bu bağlamda, bireylerin sosyal yaşamlarında matematik kullanabilen, problemleri çözebilen, düşüncelerini ve çözümlerini paylaşabilen, ekip çalışması yapabilen, matematikte özgüven duyabilen ve matematiğe yönelik pozitif bir tutum geliştirebilen bireyler yetiştirilmesi gerekmektedir (Baki, 2006). Ne yazık ki, günümüzde matematiğe karşı ciddi bir ön yargı olduğu düşünülmektedir. Matematik eğitiminin en temel hedeflerinden biri öğrencilerin matematiği anlamalarını sağlamaktır (English & Halford, 1995). Matematik, genellikle soyut bir ders olarak algılanmaktadır. Matematik derslerine, günlük yaşamda bireylerin aşına olduğu kavramlarla başlanırsa, matematikle ilgili endişeler azalabilir (Umay, 1996). Bu doğrultuda, matematik derslerinde öğrencilerin aktif katılım sağlayabileceği öğretim yöntemlerinin kullanılması, başarıya ulaşmada daha etkili olabilir.

Matematik dersi eğitiminde, öğrencilerin aktif katılımı ve kendi çabalarıyla bilgiye ulaşmaları, ezberci yöntemlerden daha etkili olarak değerlendirilmektedir. Bu yöntemler, öğrencilerin başrolde olduğu ve matematiği daha somut bir şekilde öğrenebildikleri süreçler sunmaktadır (Duman vd., 2001). Matematik derslerinde öğrencilerin aktif olabilmesi, matematik öğretmenlerinin tecrübesi ve etkisiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, alanında yetkin matematik öğretmenlerinin, öğrencilerin matematiğe bakış açılarını ve aktif katılımlarını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Matematik Dersi Öğretim Programı'nda yapılan değişikliklerde, matematik öğretmenlerinin görüşlerine başvurulması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, matematik derslerinde öğrencilerin istenilen başarı düzeyinin ölçülmesinden sorumlu olan matematik öğretmenlerinin sınav yöntemleri ve ölçme araçları konusundaki fikirlerinin alınması, daha doğru ve adil bir değerlendirme süreci sağlamak açısından büyük önem arz etmektedir.

Eğitimin en önemli çıktılarında biri öğrenci başarısının ölçülebilmesidir. Bu konuda dönem dönem farklı uygulamalar yapılmakta ve bu uygulamalar zaman zaman revize edilmektedir. Her geçen gün daha uygun bir ölçme-değerlendirme yapabilmek için eğitimin bütün paydaşlarının çalışmalar yaptığı söylenebilir.

Ölçme ve değerlendirme, öğrenci başarısını veya öğrenme düzeyini belirlemeye ve iyileştirmeye yönelik bir amaç içermektedir (Başol vd., 2016; Çakan, 2004). Son yapılan çalışmalardan biri, öğrencilerde okuduğunu anlama, sonuç çıkarma, yorumlama, problem çözme, analiz yapma, bilimsel süreç becerileri gibi alt becerilerin kullanılması üzerine yoğunlaşmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018). Yapılan matematik sınavlarının sonuçları, öğretim programlarının şekillendirilmesinde temel bir dayanak oluşturmanın yanı sıra ülkemizde öğrencilerin bir üst seviyedeki sınıflara veya eğitim kademelerine geçişlerinde de referans olarak kabul edilmektedir (Özer-Özkan ve Acar-Güvendir, 2018).

Günümüzde öğrencilerin matematik başarılarını değerlendirmek amacıyla uygulanan yerel veya merkezi sınavlar önemli bir rol oynamaktadır. Son dönemde, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından alınan "ortak sınav" kararı ile bu alandaki ölçme ve değerlendirme süreçlerinde yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. Ancak, bu yeni uygulamaların eğitimde fırsat eşitsizliklerini artırmaya dair endişeler de mevcuttur. Bazı araştırmacılar, merkezi veya ortak sınavların, özellikle farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki öğrenciler arasındaki fırsat eşitsizliklerini derinleştirebileceğini ileri sürmektedir (Alacacı ve Erbaş, 2010; Yılmaz ve Altınkurt, 2011). Bu görüş doğrultusunda, öğrencilerin ailelerinin maddi durumu, eğitim destekleri gibi faktörlerin sınav başarılarını etkileyebileceği ve bu tür sınavlarda dezavantajlı grupların daha zorlu bir rekabet ortamıyla karşılaşabileceği düşünülmektedir. Diğer yandan, bazı araştırmacılar mevcut yerel sınav sistemlerinin sınırlılıkları ve eksiklikleri nedeniyle öğrenciler arasında adil bir değerlendirmenin sağlanamadığını vurgulamaktadır (Atila ve Özeken, 2015; Büyüköztürk, 2016). Bu görüşe göre, merkezi veya ortak sınavlar, daha objektif bir değerlendirme sunabilir ve öğrenciler arasında daha adil bir rekabet ortamı oluşturabilir. Dolayısıyla, merkezi veya ortak sınav uygulamalarının eğitim sisteminde tartışmalara ve çeşitli görüşlere neden olduğu görülmektedir. Bu uygulamaların nasıl şekilleneceği ve uygulanacak politikaların neler olacağı, eğitimde fırsat eşitsizlikleri ile başarı arasındaki dengeyi korumak açısından önemli bir konu olup, bu bağlamda yapılacak araştırmalar büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, ilköğretim matematik öğretmenlerinin Millî Eğitim Bakanlığı'nın "ortak sınav" uygulaması hakkındaki görüşlerini incelemektir. Matematik eğitiminde yeni bir uygulama olarak değerlendirilen ortak sınavın, matematik öğretmenleri açısından ne kadar faydalı olabileceği ve bunun öğrencilerin matematik dersindeki başarılarını nasıl etkileyebileceği araştırılmıştır. Ortak sınav uygulamasının yeniliği ve literatürde bu konuda ilgili bir çalışmanın bulunmaması, araştırmanın önemini artırmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın "ortak sınav" uygulamasının ne denli etkili olacağı konusunda bu

çalışmanın belli fikirler ortaya koyacağı ve ortak sınav uygulamasının sürdürülebilirliğine ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın temel problemi şu şekilde belirlenmiştir: "Ortak sınav hakkında ilköğretim matematik öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?" Bu temel problem çerçevesinde, aşağıdaki alt problemler ele alınmıştır:

1. Matematik dersinde ortak sınav uygulamasının öğrenciler üzerindeki etkilerini ilköğretim matematik öğretmenleri nasıl değerlendirmektedir?
2. Matematik dersinde ortak sınavların avantaj ve dezavantajları hakkında ilköğretim matematik öğretmenlerinin düşünceleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın deseni

Bu çalışmada ilköğretim matematik öğretmenlerinin “ortak sınav” uygulaması hakkındaki görüşlerinden hareketle nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Olgubilim çalışmalarında çoğunlukla bir olguya ilişkin kişisel düşüncelerin deneyimlere dayanarak ortaya çıkarılması ve irdelenmesi amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Görüşmecilerin kendi yaşantılarından edindikleri deneyimlerle hissettikleri, algıları, fikirleri ve bunları nasıl kazandıkları durumu fenomenoloji çalışmalarında ortaya çıkarılır (Van Manen, 2007). Olgubilim deseni yaşantıyla elde edilmiş deneyimleri, bunlara ulaşılan ortamları ve araştırılan olguyu somutlaştırmak adına önemlidir (Metin, 2014). İlköğretim matematik derslerinde yeni olan “ortak sınav” uygulamasının uygulayıcısı olan matematik öğretmenlerinin yeni program hakkındaki düşüncelerinin incelenmesi bu çalışmada olgubilim araştırma deseninin tercih edilmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Katılımcılar

Çalışmanın katılımcılarını, 2023-2024 Eğitim-öğretim yılında Van ili İpekyolu ilçesinde bir devlet okulunda görev yapan 12 ilköğretim matematik öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubu seçilirken amaçlı örneklem yöntemlerinden amaçlı ve kolay ulaşılabilir bir örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya katkı sağlayan öğretmenlerin seçiminde ilköğretim matematik derslerine girmeleri ölçüt olarak kullanılmıştır. Çalışmaya katılan öğretmenlerin isimleri yerine K1, K2, K3.....K12 şeklinde kodlar tercih edilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1**Katılımcı Öğretmenlerin Demografik Özellikleri**

Katılımcı	Cinsiyet	Öğrenim Seviyesi	Mesleki Deneyim	Öğretmen	Uzman Öğretmen	Baş Öğretmen	Yaş
K1	Kadın	Lisans	4	✓			25
K2	Erkek	Lisans	5	✓			26
K3	Erkek	Lisans	6	✓			27
K4	Kadın	Lisans	7	✓			28
K5	Kadın	Yüksek Lisans	9	✓			32
K6	Erkek	Yüksek Lisans	11		✓		33
K7	Erkek	Lisans	13		✓		35
K8	Kadın	Lisans	14		✓		36
K9	Kadın	Yüksek Lisans	15		✓		37
K10	Erkek	Lisans	17		✓		38
K11	Kadın	Lisans	21			✓	42
K12	Kadın	Yüksek lisans	23			✓	45

Çalışmaya katılan matematik öğretmenlerinin yedisi kadın ve beşi erkek öğretmenden oluşmaktadır. Katılımcı öğretmenlerin dördü yüksek lisans, sekizi ise lisans mezun derecesine sahiptir. Mesleki deneyimlerinin 4-23 yıl arasında değişmektedir. Katılımcı öğretmenlerin beşi öğretmen, beşi uzman öğretmen ve ikisi ise başöğretmen unvanlarına sahip olduğu görülmektedir.

Veri toplama araçları

Bu çalışmada, derinlemesine ve detaylı bilgi elde etmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Çoğunlukla olgubilim desenli çalışmalarda veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formları ile toplanmaktadır (Karademir vd., 2017). Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, araştırmacı önceden planladığı ve uzman görüşü olarak son şekline getirdiği soruları katılımcılara yönelterek bilgi toplanmaktadır (Ekiz, 2009; Patton, 2002). Bu çalışmada, ilköğretim matematik öğretmenlerinin "ortak sınav" uygulamasına yönelik düşüncelerini belirlemek için hazırlanan görüşme formunda, öğrencilerin matematik dersine bakış açıları, matematik ders başarısının sınavla ölçülmesi, ortak sınav uygulaması, öğrencilerin akademik başarısı ve ortak sınavın avantajları ve dezavantajları gibi konulara ilişkin sorulara yer verilmiştir. Görüşme formundaki soruların açık, net ve anlaşılır olmasına özen gösterilmiş ve

soruların araştırmanın amacına uygunluğunu sağlamak amacıyla bir uzmandan görüş alınmıştır. Uzman görüşüne başvuru olan öğretim üyesi, Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalında Nitel Veri Analiz dersini yürütmektedir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda sekiz açık uçlu soru hazırlanmış, ancak uzman görüşü alındıktan sonra benzer içerikte olan iki soru çıkarılmıştır. Bu sorulardan birisi; *Ortaokulda öğrencilerin matematik dersine bakış açısı hakkında ne düşünüyorsunuz?* Şeklinde. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan soruların son hali aşağıda verilmiştir.

1. Ortaokul öğrencilerinin matematik dersinden sınavlara tabi tutulması öğrencilerin matematik dersine bakış açısını ne yönde etkiler?
2. Ortaokulda öğrencilerin matematik ders başarılarının sınavla ölçülmesi konusunda düşünceleriniz nelerdir?
3. Ortaokul kademesinde Millî Eğitim Bakanlığının “Sınavların Ortak Yapılması” kararı hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
4. Ülke genelinde bir veya birden fazla matematik sınav sorularının bakanlık tarafından hazırlanmasının öğrencilerin akademik başarısını nasıl etkileyeceğini düşünüyorsunuz?
5. İlköğretim matematik öğretmenlerinin ortak sınav yapma uygulamasıyla ilgili avantajları ve dezavantajları nelerdir?
6. Millî Eğitim Bakanlığı’nın ortak sınav uygulamasının ülke genelinde istenilen hedeflere ulaşılması açısından ne kadar etkili olacağını düşünüyorsunuz?

Güvenirlilik ve geçerlilik

Çalışmalarda geçerliliği ve güvenirliliği sağlamak büyük önem taşır. Bu bağlamda, geçerlilik ve güvenirliliği sağlamanın dört temel unsuru bulunmaktadır. Birinci unsur inandırıcılıktır. İnandırıcılığı sağlamak amacıyla, ilköğretim matematik dersine hâlihazırda giren öğretmenler seçilmiştir. Bu öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yöntemlerine hâkim olmaları ve ortak sınav uygulaması hakkında bilgi sahibi olmaları önemsenmiştir. İkinci unsur objektiftir. Katılımcılardan elde edilen veriler, ses kayıtları aracılığıyla toplanmış ve yazı formatına aktarılmıştır. Verilere müdahale edilmeden ve yorum yapılmadan doğrudan aktarım yapılmıştır. Çalışmanın kapsamı dışında kalan bölümler ise çıkarılmıştır. Üçüncü unsur tutarlılıktır. Geçerlilik ve güvenirliliği artırmak için, veriler katılımcılardan yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla toplanmış ve uzman gözetiminde düzenlenmiştir (Creswell, 2012). Katılımcıların gönüllü ve istekli olmaları, çalışmanın güvenirliliğini artıran bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Son unsur ise teyit edilebilirliktir. Yazıya dökülen katılımcı

görüşleri tekrar katılımcılara sunulmuş ve onayları alınarak teyit edilmiştir (Woodside, 2010).

Verilerin analiz edilmesi

Çalışmanın verileri analiz edilirken araştırmaya katkı sağlayan katılımcıların konuyla ilgili derinlemesine ve doğrudan bilgilerin elde edilmesi ve elde edilen verilerin irdelenmesi amacıyla içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Verilerin derinlemesine incelenmesi, ayrıntı ve detaya yer vermesi, kavram ve temaların ortaya çıkarılması açısından içerik analizinden faydalanmak mümkündür (Çepni, 2014). Katılımcıların sorulara verdiği cevaplar müdahale edilmeksizin düz yazı formatına aktarılmıştır. Çalışmada elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi ile elde edilen verilerin tasnif edildikten sonra tema, kategori ve kodları oluşturulmuştur. Bu bağlamda elde edilen veriler düzyazıya aktarılıp daha sonra farklı iki kodlayıcıya verilerek kodlamaları ve tema, kategori çıkarılması istenmiştir. Belli bir süre sonra araştırmacılar bir araya gelip kod, tema ve kategoriler kıyaslanmış ve karşılaştırılmış görüş birliğine varılan noktalar ve görüş birliğine varılmayan noktalar, Miles ve Huberman (1994)'nın förmülü yardımıyla çözümlenmiştir. Bu çözümleme sonucunda, kodlayıcılar arasında uyuma oranı 0.84 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen tema, kategori ve kodlar tablo şeklinde verilerek verilerin analizi tamamlanmıştır.

Araştırmanın Etik Boyutu

Bu makalenin etik kurul onayı Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi'nde, 31/01/2024 tarih ve 2024/02-25 sayılı ve toplantı numarası ile alınmıştır. Bu çalışmada yapay zekâ kullanmadığımızı beyan ederiz. Çalışmaya katılan öğretmenlere veri toplama formunda çalışma hakkında bilgi (çalışmanın amacı ve bilgilerinin hiçbir yerde hiçbir şekilde kullanılmayacağına dair güvence) verilmiş ve sözel onamı alınan öğretmenler ile görüşme yapılmıştır.

BULGULAR

Çalışmaya katılan öğretmenlerin verdiği cevaplar doğrultusunda tema, kategori ve kod bilgileri tablolar halinde oluşturulmuş ve her koda ait frekans bilgileri okuyuculara sunulmuştur. Elde edilen kodlara müdahale edilmeden ve herhangi bir değişiklik yapılmadan olduğu gibi aktarılmıştır. Bu bağlamda görüşme formunda "*Ortaokul kademesinde öğrencilerin matematik dersinden sınavlara tabi tutulması öğrencilerin matematik dersine bakış açısını ne yönde etkiler?*" sorusuna ilişkin tema, kategori ve kodlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2
Matematik Dersine Bakış Açısına Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Kodlar	Katılımcı Öğretmenler	F
Matematik Dersine Bakış Açısı	Olumlu	Başarı düzeyini etkilemesi	K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K9, K11, K12	10
		Derse motive etmesi	K1, K2, K4, K5, K7, K9, K10, K11	8
		Dersi ciddiye alma	K2, K4, K5, K6, K8, K7, K10	7
		Öğrencilerin güdülenmesini sağlama	K1, K3, K4, K8, K9, K11	6
		Dersi dinleme	K3, K5, K8, K10, K12	5
	Olumsuz	Sınav kaygısının oluşması	K1, K3, K4, K5, K7, K8, K10, K11, K12	9
		Motivasyonu düşürme	K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10	8
		Başarısızlık psikolojisi	K1, K3, K4, K7, K9, K11, K12	7
		Ezber öğrenmeye yöneltmesi	K3, K5, K6, K8, K9	5
		Matematiği engel olarak görme	K2, K4, K7, K9	4

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin matematik dersine bakış açıları hakkında matematik öğretmenlerinin görüşlerinin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenler, başarı düzeyini etkilemesi (f=10), derse motive etmesi (f=8), dersi ciddiye alma (f=7), öğrencilerin güdülenmesi sağlama (f=6) ve dersi dinleme (f=5) gibi kodlarla olumlu görüş bildirmişlerdir. Bundan farklı olarak sınav kaygısının oluşması (f=9), motivasyonu düşürme (f=8), başarısızlık psikolojisi (f=7), ezber öğrenmeye yöneltmesi (f=5) ve matematiği engel olarak görme (f=4) kodlarıyla olumsuz görüşlerini dile getirmişlerdir. Aşağıda çalışmaya katılan bazı öğretmenlerin görüşlerine yer verilmiştir.

K1: “Öğrenci sınav sonucunun başarı düzeyini etkileyebileceğini bildiğinden daha motive bir şekilde matematik dersine önem verecektir.”

K4: “Sınavı tabii tutulduğunda öğrenciler öğrenme etkinliklerini da ciddiye alırlar.”

K2: “Erken yaşta sınav kaygısı oluşur. Ders çalışma motivasyonunu düşürebilir.”

Katılımcıların mülakat formundaki “Ortaokulda öğrencilerin matematik ders başarılarının sınavla ölçülmesi konusunda düşünceleriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan oluşturulan tema, kategori ve kodlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3
Öğrencilerin Matematik Dersi Başarılarının Sınavla Ölçülmesine Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Kodlar	Katılımcı Öğretmenler	F
Ders Başarısının Sınavla Ölçülmesi	Doğru	Destekliyorum	K1, K5, K8, K9, K11, K12	6
		Olmazsa olmazdır	K1, K2, K4, K8, K10	5
	Yanlış	Gerçek başarıyı yansıtmaz	K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9, K10, K11	9
		Kaygıyı artırma	K1, K3, K5, K6, K8, K10, K11, K12	8
		Bilgiyi aktaramama	K2, K4, K5, K8, K9, K10	6
		Tek başına başarı ölçülemez	K3, K6, K9, K10, K11	5
		Sonuç yerine süreç odaklı olmalı	K1, K4, K8, K9	4

Tablo 3’te çalışmaya katılan öğretmenlerin ders başarısının sınavla ölçülmesinin doğru veya yanlış olduğuyla ilgili görüşleri yer almaktadır. Katılımcılar, destekliyorum (f=6), olmazsa olmazdır (f=5), gibi kodlarla ders başarısının sınavla ölçülmesini doğru bulduklarını dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra; gerçek başarıyı yansıtmaz (f=9), kaygı artırma (f=8), bilgiyi aktaramama (f=6), tek başına başarı ölçülemez (f=5), sonuç yerine süreç ölçülmeli (f=4) gibi kodlarla ders başarısının sınavla ölçülmesinin yanlış olduğunu dile getirmişlerdir. Bu konuda çalışmaya katılan öğretmenlerin görüşlerinden örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

K1: “Pratik anlamda derslere önem verme imkânımız olsaydı öğrencilerin sınavsız eğitimine yönelmek isterdim. Fakat mevcut durumda sınav ile başarı ölçülmesine destek veriyorum.”

K6: “Öğrencilerde kaygı artar, bilgilerini tam anlamıyla aktaramayabilirler.”

K10: “Sınav tek başına öğrenci başarısını belirleyemez ama eğitim-öğretimde olmazsa olmazdır”

Katılımcıların mülakatın üçüncü “Ortaokul kademesinde Millî Eğitim Bakanlığının Sınavların Ortak Yapılması kararı hakkında düşünceleriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan oluşturulan tema, kategori ve kodlar Tablo 4’ te sunulmuştur.

Tablo 4
Matematik Sınavlarının Ortak Yapılmasına Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Kodlar	Katılımcı Öğretmenler	F	
Sınavlarının Ortak Yapılması	Uygun	Fırsat ve imkân eşitliği sağlanması	K1, K4, K5, K6, K7, K9, K11, K12	9	
		Eşit koşulların oluşması	K1, K2, K3, K8, K10, K11	6	
		Öğrenciye görelilik ilkesine aykırı olması	K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K9	8	
	Uygun Değil	Sosyo-kültürel farklılıkların olması	K1, K2, K3, K5, K6, K8, K10,	7	
			Bireysellik ilkesine aykırı olması	K1, K2, K3, K4, K7, K9	6
			Bölgesel farklılıkların olması	K1, K3, K4, K5, K10	5
		Farklı öğrenci seviyeleri varlığı	K2, K3, K4, K8	4	
		Farklı başarı düzeylerin bulunması	K1, K4, K5	3	

Tablo 4’te matematik dersinde sınavlarının ortak yapılması hakkında matematik öğretmenlerin görüşleri “uygun” ve “uygun değil” kategorileri altında toplanmıştır. Katılımcılar, fırsat ve imkân eşitliği sağlanması (f=9), eşit koşulların oluşması (f=6) gibi kodlarla sınavların ortak yapılmasını uygun olduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan ortak sınavların uygun olmadığını düşünen katılımcılar; öğrenciye görelilik ilkesine aykırı olması (f=8), sosyokültürel farklılıkların olması (f=7), bireysellik ilkesine aykırı olması (f=6), bölgesel farklılıkların olması (f=5), farklı öğrenci seviyelerinin varlığı (f=4), farklı başarı düzeyleri (f=3) şeklinde görüş bildirmişlerdir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin görüşlerinden örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

K2: “Öğrencilerin sosyo-kültürel düzeyleri farklı olduğundan ortak sınavın geçerliliği düşü kalır. Eğitimim, kazanımın tüm öğrencilerden aynı düzeyde istenmesi bireysellik ilkesine aykırıdır.”

K4: “Bu mantıklı gelmeyen bir durumdur. Her okulda öğrenci profili ve başarı düzeyi farklıdır. Sınavlar sadece ders öğretmeni tarafından hazırlanmalıdır.”

K5: “Bence sınavların ortak olması eğitimde fırsat ve imkân eşitliği ilkesini destekliyor. Herkes için eşit bir duruma yaklaşılabacaktır.”

Katılımcıların mülakatın dördüncü sorusuna, “Ülke genelinde bir veya birden fazla matematik sınav sorularının bakanlık tarafından hazırlanmasının öğrencilerin akademik başarılarını nasıl etkileyeceğini düşünüyorsunuz?” verdikleri cevaplardan oluşturulan tema, kategori ve kodlar Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5

Birden Fazla Matematik Sınavının Bakanlık Tarafından Yapılmasına Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Kodlar	Katılımcı Öğretmenler	F
Birden Fazla Sınavının Bakanlık Tarafından Yapılmasına	Başarıyı artırma	Ortak kazanımlara yönelik soru sorulması	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12	12
		Farkındalık oluşturması	K1, K3, K5, K6, K7, K8, K10, K11, K12	9
		Değerlendirme şansı oluşturması	K2, K2, K4, K5, K8, K9, K10, K11	8
	Başarıyı düşürmesi	Katkısının olmayacağı	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10	10
		Hazır bulunuşluğa aykırı	K1, K2, K4, K6, K8, K10, K11, K18	8
		Sınav kaygısı oluşturması	K2, K3, K4, K6, K8, K9	6
		Özgüven ve motivasyon düşürmesi	K2, K3, K6, K8, K10	5
		Düşük notların alınması	K4, K5, K6, K9	4

Tablo 5’te katılımcılar birden fazla matematik sınavının bakanlık tarafından yapılmasına yönelik düşünceleri “başarıyı artırma” ve “başarıyı düşürme” kategoriler altında toplanmıştır. Katılımcılar; ortak kazanımlara yönelik soru sorulması (f=12), farkındalık oluşturması (f=9), değerlendirme şansı oluşturması (f=8) gibi değişkenler öğrencilerin akademik başarılarını artacağını belirtmişlerdir. Katılımcı matematik öğretmenlerinin bakanlık tarafından birden fazla sınavın öğrencilerin başarılarını düşüreceğini belirtmişlerdir. Sınav başarının düşmesini, katkısı olmayacağı (f=10), hazır bulunuşluğa aykırı olması (f=8), sınav kaygısı oluşturması (f=6), özgüven ve motivasyon düşürmesi (f=5), düşük notların alınması (f=4), gibi kodlarla başarının azalacağını belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin görüşlerinden bazıları aşağıda sunulmuştur.

K2: “Öğrencilerde sınav kaygısı oluşur.”

K2: “Akademik başarıya bir katkı sağlayacağını düşünmüyorum. Çoğu öğrencinin normalden daha düşük not alacağını düşünüyorum.”

K5: “Tek bir elden çıkması ortak kazanımların dikkate alınması bence iyileştirici olacak ve farkındalık oluşturacaktır.”

Katılımcıların mülakatın beşinci sorusuna, “İlköğretim matematik öğretmenlerinin ortak sınav yapma uygulamasıyla ilgili avantajları ve dezavantajları nelerdir?” verdikleri cevaplardan oluşturulan tema, kategori ve kodlar Tablo 6’ da sunulmuştur.

Tablo 6
Ortak Sınav Uygulamalarının Avantaj ve Dezavantajlarına Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Kodlar	Katılımcı Öğretmenler	F
Ortak Sınav Uygulaması	Avantajları	Ortak kazanım	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K12	10
		Herkese aynı soruların sorulması	K1, K2, K3, K4, K7, K9, K11, K12	8
		Genelle kendini kıyasalama	K2, K3, K5, K8, K10, K11, K12	7
		Yaratıcı düşüncelerini sağlama	K2, K3, K8, K9, K11	5
		İş yükünün azalması	K1, K5, K7, K9	4
	Dezavantaj	Farklı öğretim yöntem ve tekniklerin kullanılması	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12	12
		Motivasyon kaybı	K1, K2, K3, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K12	10
		Yanlış ölçme	K1, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9	8
		Soru sayısının az olması	K1, K2, K4, K6, K8, K11	6
		Her sınıfın ilerleme hızının farklı olması	K1, K3, K5, K8, K10	5
		Kazanımları yetiştirememe	K2, K3, K4, K7	4

Tablo 6’da çalışmaya katılan öğretmenler; ortak sınav uygulamasının yönelik görüşleri analiz edildiğinde avantaj ve dezavantajları olmak üzere iki kategoride toplanmıştır. Öğretmenler, ortak kazanım (f=10), hazır soruların sorulması (f=8), genelle kendini kıyaslama (f=7), herkese aynı soru sorulması (f=8), yaratıcı

düşünmelerini sağlama (f=5) ve iş yükünün azalması (f=4) gibi kodlarla ortak sınavın avantajlarını belirtmişlerdir. Öğretmenler ortak sınav uygulamalarının dezavantajlarını; farklı öğretim yöntem ve tekniklerin kullanılması (f=12), motivasyon kaybı (f=10), yanlış ölçme (f=8), soru sayısının az olması (f=6), her sınıfın ilerleme hızının farklı olması (f=5), kazanımları yetiştirememe (f=4) gibi kodlarla belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin görüşlerinden bazıları aşağıda sunulmuştur.

K1: “Okul genelinde öğretmenlerin fikirleri alınarak ortak sınavların yapılması hem öğretmenin iş yükünü azaltması bakımından hem de öğrencilerin daha adil bir sınava girmeleri açısından avantajlı buluyorum.”

K2: “Öğrencilerin yaratıcı düşüncelerini veya yöntemlerini görmemizi sağlar.”

K5: “Öğretmen yöntem ve teknikleri farklılık gösterdiğinden bu durum sınav notlarına da yansıtacaktır. Öğrencilerin kendini gerçek anlamda ölçme olanağı olmayacaktır.”

Katılımcıların mülakatın altıncı sorusuna, “Milli Eğitim Bakanlığı’nın ortak sınav uygulaması ülke genelinde istenilen hedeflere ulaşılması açısından ne kadar etkili olacağını düşünüyorsunuz?” verdikleri cevaplardan oluşturulan tema, kategori ve kodlar Tablo 7’ de sunulmuştur.

Tablo 7
Ortak Sınav Uygulamasıyla İstenilen Hedeflere Ulaşmaya Yönelik Bulgular

Tema	Kategori	Kodlar	Katılımcı Öğretmenler	F
Ortak Sınav Uygulamasıyla İstenilen Hedeflere Ulaşılabildiği	Etkili	Karşılaştırma imkânının olması	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9 K10, K11, K12	12
		Ortak sınav dili oluşturulması	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11	11
	Etkisiz	Adil bir ölçme olmayacağı	K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K12	10
		Farklı öğrenme düzeylerinin olması	K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K10	8
		Değerlendirme odaklı olması	K1, K2, K3, K8, K9, K11, K12	7
		Bölgesel farklılıkların olması	K2, K3, K5, K6, K8, K9	6
		Motivasyon düşüklüğünün olması	K4, K5, K7, K10	4

Tablo 7’de katılımcılar, ortak sınav uygulamasıyla istenilen hedeflere ulaşılabilmesine yönelik düşüncelerini etkili veya etkisiz olarak ifade etmişlerdir. Katılımcı öğretmenler, karşılaştırma imkânı olması (f=12) ve ortak sınav dili oluşturma (f=11) gibi kodlarla etkili olacağını belirtmişlerdir. Katılımcılar, adil bir ölçme olamayacağı (f=10), farklı öğrenme düzeylerinin olması (f=8), değerlendirme odaklı olması (f=7), bölgesel farklılıkların olması (f=6), motivasyon düşüklüğünün olması (f=4) gibi kodlarla etkisiz olacağını belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan öğretmenlerin görüşlerinden bazıları aşağıda sunulmuştur.

K1: *“Etkili olacağını düşünmüyorum. Adil bir ölçme olamaz, eşit bir sınav ama adil değil.”*

K2: *“Ortak bir sınav eşit olabilir ama adalet değildir. Bundan dolayı ideal bir hedefe ulaşması söz konusu değildir. Farklı öğrenme düzeyleri imkân, koşullar ve öğrenme düzeyleri farklı olan öğrenciler ortak sınavla değerlendirilmemelidir.”*

K5: *“İmkânların, olanakların elverdiği yerde ciddi bir ortak matematik dili oluşturacaktır a. Ancak imkânsızlığın ve koşulların el vermediği yerde gerçek bir ölçme olmayacaktır.”*

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, ilköğretim matematik öğretmenlerinin Millî Eğitim Bakanlığı'nın ortak sınav uygulaması hakkındaki görüşlerini alarak matematik eğitimi üzerinde önemli bir katkı sağlamak amaçlanmıştır. Özellikle matematik sınavlarının ülke genelinde ortak yapıldığı bir sistemde öğretmenlerin görüşlerinin değerlendirilmesi, akademik başarıya nasıl katkıda bulunabileceği ve öğrencilerin matematik dersine olan bakış açılarını nasıl etkileyebileceği konusu ortaya koyulmuştur.

Çalışmaya katılan öğretmenlerin matematik dersinde sınav yapılmasının öğrencilerin derse bakış açısını nasıl etkilediği konusunda olumlu ve olumsuz görüşler beyan ettikleri görülmüştür. Öğretmenler, ortak sınavların akademik başarıya katkı sağlayacağını, öğrencilerin derse karşı motivasyonlarını artıracaklarını ve dersi derste dinlemeyi daha fazla önem vereceklerini belirtmişlerdir. Bu bulgu, öğrencilerin ortak sınavlarda başarılı olabilmeleri için görev ve sorumluluklarının arttığına işaret etmektedir. Bu sorumluluklar, sınavlara daha düzenli ve daha fazla çalışma ve dersi derste dinleme şeklinde sıralanabilir. Çalışmaya katılan öğretmenler ortak sınav yapılmasının bazı sınırlılıklarına dikkat çekmişlerdir. Bu sınırlılıklar, öğrencilerde sınav kaygısının

oluşması, derste başarısız olmaları ve derse karşı motivasyonlarının düşmesi şeklinde sıralanmıştır. Nitekim Kahraman (2014)'ın yaptığı araştırmada, öğretmenler merkezi ortak sınavların gerekli olduğunu, motivasyonu arttırdığını, öğrencilerin sınavları daha ciddiye aldıkları sonucuna ulaşmıştır. Yürütülen bu çalışmadaki matematik öğretmenlerinin görüşlerinin Kahraman(2014)'ın yaptığı araştırma sonucu ile örtüşmektedir. Öğretmenlerin olumsuz beyanlarına bakılırsa, öğrencilerin her öğrenmeden sonra yazılı sınavlara tabi tutulmalarının onların üzerinde baskı yaratacağını ve bir süre sonra başarısızlık duygusunun gelişeceğini dile getirmişlerdir. Bu durum, öğrencilerin matematik dersindeki akademik başarılarını olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca, öğretmenler, öğrenci başarısının yalnızca sınavlarla ölçülmesinin yanlış olduğunu düşünmektedir. Ülke genelinde matematik dersindeki başarısızlığın temel nedenlerinden birinin merkezi sınavlar olduğu ifade edilmektedir (Kahraman, 2014). Öğretmenler, merkezi sınav sonuçlarının öğrencilerin matematik dersine karşı olumsuz tutum geliştirmelerine yol açtığını da vurgulamışlardır.

Öğretmenler, öğrencilerin matematik dersinde başarılarının sınavla ölçülmesi konusunda düşüncelerini dile getirmişlerdir. Öğretmenlerden bazıları, matematik dersinde başarının sınavla ölçülmesinin olmazsa olmaz doğru bir uygulama olduğunu dile getirmişlerdir. Bu sonuç ile Önel vd. (2020)'nin yaptıkları araştırma sonucunun örtüştüğü söylenebilir. Çalışmalarında öğretmenlerin öğrencilerinin matematik ders başarılarını ortaya koymada ya da eksikliklerini belirlemede yazılı sınavların dışında alternatif değerlendirme yöntemlerinin de planlanması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bunun temel nedeninin alternatif bir ölçme yönteminin henüz eğitime dâhil edilmemiş olduğu, alternatif yöntemler konusunda öğretmenlerin kendilerini yetersiz hissetmeleri, dolayısıyla sadece bir sınav yöntemiyle ölçmenin yapılabilmesinin yeterli olduğu düşüncesinin hâkim olduğu söylenebilir. Buna karşın öğretmenlerin birçoğu matematik ders başarısının sınavla ölçülmesinin gerçek başarıyı yansıtmayacağı ve tek başına başarıyı ölçmede yetersiz kalacağı ve yanlış olacağı düşüncesini dile getirmişlerdir. Mevcut çalışmadaki öğretmen görüşünü, Şaşmaz-Ören vd. (2011)'nin yaptıkları araştırma sonucu desteklemektedir. Araştırmalarında, geleneksel bir ölçme değerlendirme aracı olan sınavın kısıtlı bir zaman aralığında öğrencilerin bilgi düzeyindeki hedef ve davranışları ölçtüğünden dolayı diğer üst düzey hedef ve davranışlarını ölçmede yetersiz kalmaktadır. Öğretmenlerin düşüncelerine bakılarak matematik ders başarılarının tek bir sınavla ölçmenin doğru sonuçlar ortaya koyamayacağı ve zamanla öğrencilerin kendilerini bu konuda eksik hissetmelerine neden olacağı söylenebilir.

Matematik dersinde sınavların ortak yapılması konusunda öğretmenlerin farklı görüşlere sahip olduğu belirlenmiştir. Bazı öğretmenler, matematik sınavlarının

ülke genelinde ortak yapılmasının eşit koşullar altında eşit fırsat ve imkânlar sağlayacağını belirtmişlerdir. Bu öğretmenlerin bu şekilde düşünmelerinde, sınavların tek bir komisyon tarafından hazırlanması ve her düzeye uygun soruların oluşturulacağı düşüncesinin etkili olduğu öne sürülebilir. Diğer yandan, öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu, sınavların ortak yapılmasının bireysel ve bölgesel farklılıklar, öğrencilerin hazır bulunuşluk ve başarı düzeylerindeki farklılıklar gibi nedenlerden dolayı uygun bir uygulama olmayacağını ifade etmişlerdir. Bu sonuç, Önel vd. (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışma ile uyumlu görünmektedir. Söz konusu çalışmada, öğretmenlerin sorumlu oldukları öğrencilerin başarı düzeylerini belirlemede çeşitli ölçme ve değerlendirme yöntemleri kullandıkları ve öğrencilerin ön öğrenmelerini (hazır bulunuşluk düzeylerini) tespit ederek ders ve değerlendirme süreçlerine nasıl başlayacaklarını belirledikleri ifade edilmiştir. Ancak, merkezi sınavlarda bu tür bir kişiselleştirilmiş değerlendirmenin yapılamayacağı söylenebilir. Katılımcı öğretmenlerin cevapları incelendiğinde, matematik dersinde ülke genelinde ortak sınav yapılmasının uygun olmayacağı ve istenilen hedeflere ulaşmada başarılı olamayacağı sonucuna varılabilir. Katılımcıların genel olarak, ders başarısını ölçmede sınavların tek başına yeterli olmayacağı düşüncesinde oldukları söylenebilir. Bu durum, sınavların ülke genelinde ortak yapılmasının, öğrencilerin matematik dersine karşı olumsuz tutumlarının artma ihtimalini de yükseltebileceği şeklinde değerlendirilmektedir.

Öğretmenler, matematik dersinde bakanlık tarafından uygulanan birden fazla sınavın başarıyı artırabileceğini, ancak bunun yanı sıra bazı sınırlamaları da beraberinde getirebileceğini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin bir kısmı, kazanımların ortak olması, genel değerlendirme fırsatları ve farkındalık oluşturma gibi etkenlerle başarı seviyesinin artacağını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin bu düşüncelerinde, herkes için eşit kriterlerin uygulanmasının ve matematik dersine verilen önemin artmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, öğretmenler, bakanlık tarafından matematik dersinde yapılan birden fazla sınavın öğrencilerin akademik başarılarına katkıda bulunmayacağını belirtmişlerdir. Öğretmenler, birden fazla sınavın öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerine uygun olmayacağını, özgüven ve motivasyonlarını düşüreceğini ve sınav kaygılarını artıracığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla merkezi sınav değerlendirmesi ile buna benzer problemlerin yaşanması kaçınılmaz olabilir. Bu çalışmada ortak sınav yapılması konusunda matematik öğretmenin görüşlerini, Gelbal ve Kelecioğlu (2007)'nin yaptıkları araştırmanın sonuçları desteklemektedir. Çalışmalarında, yaptıkları araştırma ile öğretmenlerin öğrencilerini tanıma ve başarılarını belirleyebilmede merkezi değerlendirmeden ziyade geleneksel yöntemleri kullandıklarını belirtmişlerdir.

Benzer bir çalışmada Özdaş (2019) yaptığı araştırmada ise, merkezi sınav sisteminin öğrencilerin psikolojisini olumsuz yönde etkilediğini, motivasyonlarını düşürdüğünü ve derse ilgiyi azalttığını belirtmiştir. Öğretmen öğrenci başarısının tek bir sınava bağlanmasının yanlış olduğu ölçmenin sonuç değil süreç odaklı olması gerektiği düşüncesinde hem fikir oldukları söylenebilir. Bu uygulama ile birden fazla ortak matematik sınavının bakanlık tarafından yapılması, öğretmenler akademik başarının düşeceğini düşünmektedirler. Ülke genelinde yapılan merkezi sınavlarda öğrencilerin matematik dersi puan ortalaması düşüktür (Güler vd., 2019). Bu açıdan bakıldığında matematik dersinde ortak sınavların yapılması bu sonucu daha da olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir.

Öğretmenler matematik dersinde ortak sınav yapılmasının avantajlarını, önceden belirlenmiş kazanımlar bağlamında soruların hazırlanması, bu soruların tüm öğrencilere uygulanması ve öğrencilerin başarılarını kıyaslamada objektif ve nesnel imkânlar sunması olarak belirtmişlerdir. Öğretmenlerin bu şekilde düşünmelerinde, sınav soruların tek bir komisyon tarafından hazırlanması ve bu soruların tüm öğrencilere aynı anda uygulanmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Bu durum, öğrencilerin bireysel farklılıkları ve akademik anlamda farklı düzeyde olan ve öğrenme güçlüğü olan öğrencileri ise olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir. Bu hassasiyeti dikkate alan öğretmenler ise ortak sınavların birtakım dezavantajlarının olacağını dile getirmişlerdir. Bu dezavantajlar, her öğrencinin öğrenme hızının farklı olması, her öğrencinin aynı öğrenme koşullarına sahip olmadığı, öğrenme ortamlarında fiziksel koşulların ve öğretim materyalinin yetersizliği şeklinde sıralanabilir. Öğretmenlerin bu konudaki görüşlerini, Önel vd. (2020)'nin yaptıkları araştırma sonucu desteklemektedir. Araştırmasında, öğretmenlerin yapılan ortak sınavlar ile adil bir ölçme değerlendirme yapılamayacağını belirttiklerini ifade etmişlerdir. Merkezi sınavlarda ortak kazanımlarla ortak sınavlar yapılması ve ölçmenin sadece sınav sonucuna bağlı kalınarak yapılması katılımcıları daha çok ortak sınavların dezavantajlı olacağı fikrine yönelttiği söylenebilir. Öğretmenlerin verdikleri cevaplara bakıldığında ortak sınav uygulaması hakkındaki düşünceleri irdelendiğinde dezavantajlarının avantajlarından daha fazla olduğu düşüncesinin hâkim olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ortak sınavların dezavantajlarına dikkat edilmesi uygulamanın istedik hedeflere ulaşması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmaya katılan öğretmenlerin tamamı ortak sınav uygulamasının öğrencilerin başarılarının kıyaslanmasının nesnel olacağını, ortak bir sınav dilinin olacağını ve hedeflere ulaşmanın kolay olacağını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin bu şekilde düşünmelerinde, ortak sınavların objektif olması ve farklı öğrenci düzeylerini

dikkate alarak hazırlanmasının etkili olduğuna inanılmaktadır. Öğretmenlerin ortak sınav uygulamasına yönelik görüşleri, Özdaş (2019) tarafında yapılan çalışmanın sonuçları ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Özdaş (2019) araştırmasında, öğretmenlerin merkezi sınav sisteminin en iyi öğrencileri seçmek için çok iyi bir sistem olduğunu, bu sistemle okulların en iyi öğrencileri alacağını ve eğitimde kalitenin artacağını saptamıştır. Ancak bunun alt temada belirtilen görüşlerin sadece %10'u kadar olduğu ifade edilmiştir. Katılımcıların bu düşüncelerinde herkesin aynı konudan aynı düzeyde sorumlu olması gibi etkenlerin etkili olduğu söylenebilir. Buna karşın öğretmenler ortak sınav uygulamasının adil bir ölçme olmadığını ifade etmişlerdir. Bu bulgunun ortaya çıkmasında, öğrencilerin farklı öğrenme düzeylerine sahip olmalarından, bölgesel farklılıkların olmasından ve sonuç odaklı değerlendirmeden kaynaklandığı düşünülmektedir. Mevcut bu çalışmanın sonucu, Özdaş (2019)'un araştırma sonucu ile örtüştüğü görülmüştür. Araştırmasında, öğretmenlerin merkezi sınav sistemini olumsuz bulduklarını, sınavsız yerleştirmenin uygun olmadığını, bazı derslerin öneminin azaldığını, sınav kararının zamansız alındığını ve sınavın yılsonu yapılması nedeniyle konu sayısında artışa neden olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca sınava ilişkin belirsizliklerin olduğunu, öğrencileri psikolojik açıdan olumsuz etkilediğini, öğrencilerin motivasyonunu düşürdüğünü, derse ilgiyi azalttığını, strese sebep olduğunu ve sosyalleşmeyi olumsuz etkilediğini belirttiklerini ifade etmiştir. Bölgesel farklılıklar, maddi imkânlar, çevresel etkenler gibi başarıyı etkileyebilecek kriterler göz önüne alındığında öğretmenlerin ortak sınav uygulamasının hedeflere ulaşması noktasında etkisiz olacağı düşüncesinde olduğu söylenebilir. Katılımcılar sınavların ortak yapılmasına karşın imkânların eşit olmamasının sonucu doğrudan etkileyeceği düşüncesinde olduğu sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla araştırmanın sonuçları doğrultusunda aşağıdaki önerilere yer verilebilir:

Ortaokul öğrencilerinin ders başarılarının sadece sınavlarla ölçülmesi, öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir ve baskıya neden olabilir. Bu nedenle, ölçme ve değerlendirme süreçlerinin sadece sonuç odaklı değil, aynı zamanda süreç odaklı yaklaşımlarla yapılması önemlidir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın matematik sınavlarının geniş kapsamlı ortak yapılması kararında branş öğretmenlerinin görüşlerine başvurulması, uygulamanın kalitesini artırabilir ve eğitimdeki farklılıkları daha iyi yönetme imkanı sunabilir. Bu şekilde, öğrencilerin eğitimdeki başarıları ve gelişimleri daha dengeli ve adaletli bir şekilde ölçülebilir.

Matematik dersi sınavlarının bakanlık tarafından ülke genelinde ortak yapılması, herkese aynı soruların sorulması ve eşit ölçme yapılması konusunda olumlu kabul

edilebilir bir adımdır. Ancak, öğrenme sürecinde öğrencinin konuyu ne kadar öğrendiğini gerçekçi bir şekilde değerlendirmek için sadece birkaç sınavla sınırlı kalmak yerine süreç odaklı ölçme ve değerlendirme yöntemleri kullanılması daha etkili olabilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Alacacı, C. ve Erbaş, A. K. (2010). Unpacking the inequality among Turkish schools: Findings from PISA 2006. *International Journal of Educational Development*, 30(2), 182-192.
- Atila, M. E. ve Özekten, Ö. F. (2015). Temel eğitimden ortaöğretime geçiş sınavı: Fen bilimleri öğretmenleri ne düşünüyor? *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 124-140. <https://doi.org/10.7822/omuefd.214999>
- Baki, A. (2006). *Kuramdan Uygulamaya Matematik Öğretimi*. Bilge matbaacılık.
- Başol, G., Balgalmış, E., Karlı, M. G. ve Öz, F. B. (2016). TEOG sınavı matematik sorularının MEB kazanımlarına, TIMSS seviyelerine ve yenilenen Bloom Taksonomisine göre incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5945-5967. <https://doi.org/10.14687/jhs.v13i3.4326>
- Büyüköztürk, Ş. (2016). Sınavlar üzerine düşünceler. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 345-356. <https://hdl.handle.net/20.500.11782/2665>
- Cresswell, J. (2012). *Educational Research*. Pearson Education.
- Çakan, M. (2004). Öğretmenlerin ölçme-değerlendirme uygulamaları ve yeterlik düzeyleri: İlk ve ortaöğretim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 37(2), 99-114.
- Çepni, S. (2014). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*. Celepler Matbaacılık.
- Çoban, A. (2002). Matematik dersinin ilköğretim programları ve liselere giriş sınavları açısından değerlendirilmesi. *V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*. (16-18 Eylül 2002). Ankara.
- Duman, T., Karakaya, N., Çakmak, M., Eray, M. ve Özkan, M. (2001). *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu Matematik*. Nobel yayın dağıtım.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri (Genişletilmiş 2.Baskı)*. Anı Yayıncılık.
- English, L.D. & Halford, S. (1995). *Mathematics Education Models and Processes*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

- Ertürk, S. (1997). *Eğitimde Program Geliştirme*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Fidan, N. (1985). *Okulda Öğrenme ve Öğretme*. Alkım Yayıncılık.
- Gelbal, S. ve Kelecioğlu, H. (2007). Öğretmenlerin ölçme-değerlendirme yöntemleri hakkındaki yeterlik algıları ve karşılaştıkları sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 135-145.
- Güler, M., Arslan, Z. ve Çelik, D. (2019). 2018 liselere giriş sınavına ilişkin matematik öğretmenlerinin görüşleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 337-363.
- Karademir, E., Sarıkahya, E. ve Altunsoy, K. (2017). Fen bilimleri öğretmenlerinin beceri kavramına yönelik algıları: Bir olgubilim çalışması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 53-71. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.330740>
- Kahraman, İ. (2014). Merkezi ortak sınav uygulamasının etkilerine ilişkin öğretmen görüşleri. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 53-73.
- Metin, M. (2014). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınları.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Sage.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2018). Milli Eğitim Bakanlığı ortaöğretime geçiş yönergesi. https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_03/26191912_yonerge.pdf, Erişim tarihi: 23.12.2023
- Önel, F., Dalkılıç, F., Özel, N., Deniz, Ş., Balkaya, T. ve Birel, G. K. (2020). Ortaokul matematik öğretmenleri ölçme-değerlendirmeyi nasıl yapıyor? Bir durum çalışması. *Kastamonu Education Journal*, 18(3), 1448-1459. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.4113>
- Özdaş, F. (2019). Merkezi yerleştirme sınav sistemine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi. *Mukaddime*, 10(2), 688-707. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.509244>
- Özer-Özkan, Y. ve Acar-Güvendir, M. (2018). Merkezi sınavların öğretmenler üzerindeki öğretimsel ve duyuşsal etkilerini belirlemeye yönelik öğretmen ölçeğinin geliştirilmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 189-204. <https://doi.org/10.17679/inuefd.394383>

- Patton, M. Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: A personal, experiential perspective. *Qualitative Social Work*, 1(3), 261-283.
- Şaşmaz Ören, F., Ormancı, Ü. ve Evrekli, E. (2011). Fen ve teknoloji öğretmen adaylarının alternatif ölçme-değerlendirme yaklaşımlarına yönelik öz-yeterlilik düzeyleri ve görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(3), 1675-1698.
- Umay, A. (1996). Matematik eğitimi ve ölçülmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12.
- VanManen, M. (2007). Phenomenology of practice. *Phenomenology & Practice*, 1(1), 11-30.
- Woodside, A. (2010). *Case Study Research: Theory, Methods, Practice*. Emerald Group Publishing Limited.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, K. ve Altınkurt, Y. (2011). Öğretmen adaylarının Türk eğitim sisteminin sorunlarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 942-973.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: Today, students' mathematics achievements are tried to be measured through local or central exam programs. Finally, it is seen that a new measurement and evaluation has been started with the "joint exam" decision of the Ministry of National Education. While some researchers emphasize that central or common examination practices will further increase the inequality of opportunities and opportunities in education (Alacacı & Erbaş, 2010; Yılmaz & Altınkurt, 2011), others state that a choice among students is mandatory due to the limitations and deficiencies of existing programs (Atıla & Özeken, 2015; Büyüköztürk, 2016). It was tried to examine how useful this application, which is new in mathematics education, could be in the eyes of mathematics teachers and how it would affect students' mathematics course success. The fact that the application of common exams in mathematics lessons is new and there is no study on this subject in the literature increases the importance of the research. It is thought that this study will reveal certain ideas about how beneficial the "joint examination" application of the Ministry of National Education will be and shed light on the sustainability of the common examination application. Therefore, the

aim of this study is to determine the opinions of primary school mathematics teachers about the application of common exams in mathematics lessons.

Method: In this study, phenomenology pattern, one of the qualitative research methods, was used, based on the opinions of primary school mathematics teachers about the "common exam" application. The participants of the study consist of 12 primary school mathematics teachers working in a public school in İpekyolu district of Van province in the 2023-2024 academic year. While selecting the sample group of the research, a purposeful and easily accessible sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used. In the study, data were collected with a semi-structured interview form. The data were analyzed by content analysis.

Results: In Table 4, the opinions of mathematics teachers about joint examinations in mathematics lessons are collected under the categories of "appropriate" and "not appropriate". Participants stated that it was appropriate to hold joint exams with codes such as providing equality of opportunity and means (f=9) and creating equal conditions (f=6). On the other hand, participants who think that joint exams are not appropriate; It is against the principle of student relativity (f=8), there are sociocultural differences (f=7), it is against the principle of individuality (f=6), there are regional differences (f=5), there are different student levels (f=4), there are different They expressed their opinions as their success level (f = 3). In Table 5, the participants' opinions about the ministry giving more than one mathematics exam are grouped under the categories of "increasing success" and "decreasing success". Participants; variables such as asking questions about common achievements (f=12), creating awareness (f=9), and creating a chance for evaluation (f=8) stated that students' academic success would increase. Participating mathematics teachers stated that more than one exam by the ministry would reduce the success of students. It causes a decrease in exam success, it will not contribute to (f=10), it is against readiness (f=8), it causes exam anxiety (f=6), it reduces self-confidence and motivation (f=5), getting low grades (f=4), they stated that success would decrease with codes such as these.

Discussion and Conclusion: Teachers who participated in the study expressed their opinions whether joint mathematics exams were appropriate or not. Some of the teachers stated that holding mathematics exams jointly across the country would be appropriate in order to provide equal opportunities and opportunities in the light of equal conditions. It can be thought that the idea that the exams are prepared by a single commission and that questions suitable for all levels will be prepared is effective in teachers' thinking in this way. The majority of teachers

stated that holding joint exams would not be an appropriate practice due to reasons such as individual and regional differences and differences in students' readiness and success levels. This result is consistent with Önel et al. (2020) is consistent with their study. In their studies, they stated that each teacher uses different measurement and evaluation methods to determine the success levels of the students they are responsible for, and that they use them to determine how to start the lesson and evaluate by determining the students' pre-learning (readiness levels). However, it can be said that such an evaluation cannot be made in central exams. When the participants' answers are examined, it can be concluded that holding nationwide common exams in mathematics courses would not be more appropriate and would not be successful in achieving the desired goals. It can be said that the participants generally think that exams alone cannot be sufficient to measure course success. This situation also increases the possibility that negative attitudes towards mathematics will increase if the exams become common exams across the country. Teachers expressed their opinions that holding more than one mathematics exam by the ministry would increase or decrease success. Some of the teachers stated that success would increase with factors such as common achievements, the chance for general evaluation and awareness-raising. It can be said that some of the underlying reasons why teachers have this opinion are that there are equal criteria for everyone and the increasing importance given to mathematics lessons. Teachers have stated that success will decrease due to reasons such as holding more than one mathematics exam by the ministry will not contribute, will be contrary to readiness, will reduce self-confidence and motivation, and will cause test anxiety. Therefore, it may be inevitable to experience similar problems with central exam evaluation. It can be said that the results of the research conducted by Gelbal and Kelecioğlu (2007) support this. In their study, they stated that instructors use traditional methods rather than central evaluation in getting to know their students and determining their success. In a similar study, Özdaş (2019) stated that the central examination system negatively affects students' psychology, reduces their motivation and reduces interest in the course. It can be said that teachers agree that it is wrong to attribute student success to a single exam and that measurement should be process-oriented, not result-oriented. With this practice, it can be concluded that the idea that more than one mathematics exam is held by the ministry will reduce the success among the teachers is dominant. If it is accepted that the mathematics average in the central exams held throughout the country is generally low and the course exams are held jointly, this may increase the possibility of a more negative impact on the result.

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	22.01.2024	Submitted date
Kabul tarihi	06.06.2024	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	31.08.2024	Online publishing date

Atf Bilgisi / Reference Information

Erşahan, B., Bakan, İ., Baytok, G. & Keleş, R. (2024).Yapılan İşin Anlamlılığı Algısının İş Performansı, İşten Ayrılma Niyeti ve Siber Kaytarma Üzerindeki Etkisi: Profesyonel Meslek Mensupları Üzerine Bir Alan Araştırması. *Journal of History School*, 71, 2277-2305.

YAPILAN İŞİN ANLAMLIĞI ALGISININ İŞ PERFORMANSI, İŞTEN AYRILMA NİYETİ VE SİBER KAYTARMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PROFESYONEL MESLEK MENSUPLARI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

**Burcu ERŞAHAN¹, İsmail BAKAN², Gülistan BAYTOK³
& Rüstem KELEŞ⁴**

Öz

Bu çalışmanın amacı yapılan işin anlamlılığı algısının iş performansı, işten ayrılma niyeti ve siber kaytarma üzerindeki etkisini incelemektir. Bununla beraber araştırma değişkenlerini birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanılmaması çalışmanın özgün değerini ve literatüre katkı sağlama gerekçesini oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda veriler, Malatya ilinde faaliyet gösteren 312 profesyonel meslek mensubu çalışanları üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde sözkonusu kavramlar ile ilgili teorik bilgiler verilmiş akabinde ise çalışmanın temel değişkeni olan ‘‘yapılan işin anlamlılığı’’ algısının iş performansı, işten ayrılma niyeti ve siber kaytarma değişkenleri arasındaki ilişki düzeyleri Korelasyon analizi ile test edilmiştir. Değişkenlerin birbirleri üzerindeki etki düzeyinin belirlenmesi ise regresyon analizi ile test edilmiştir. Bunun yanı sıra değişkenlere ait ölçeklerin yapısal geçerliliğini ve faktör yapısını ortaya koymak için

¹ Makale yazım yazar etki oranı: 1. Yazar %25, 2. Yazar %25, 3.yazar %25, 4.yazar %25. Bu makalenin etik kurul onayı Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi’nde 25.08.2023 tarihinde 2023/ E. -235757 sayılı raporu ile alınmıştır.

² Prof Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, bersahan@ksu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2546-0567

³Prof.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İşletme Bölümü, ibakan63@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-7533-4724

⁴Uzman, gulistanbaytok@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-4951-7305

⁵ Dr.. Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, rustemkeles@gmail.com, Orcid:0000-0003-1643-1027

açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Verilerin analiz sonuçlarına göre, yapılan işin anlamlılığı ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu; yapılan işin anlamlılığı ile iş performansı değişkeni arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yapılan işin anlamlılığı ile siber kaytarma değişkeni arasında ise zayıf yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapılan İşin Anlamlılığı, Siber Kaytarma, İş Performansı, İşten Ayrılma Niyeti.

The Effect of The Meaningfulness of The Job on Job Performance, Intention to Leave and Cyberloafing: A Field Research on Professionals

Abstract

In this study, it was aimed to examine the effect of the perception of the meaningfulness of the on job performance, intention to leave and cyberloafing. However, the fact that there is no study that deals with the research variables together constitutes the original value of the study and the reason for contributing to the literature. In line with the purpose of the research data was obtained from 312 professionals working in Malatya province. In the first part of the study, theoretical information about the concepts in question was given and then the relationship levels between the perception of meaningfulness of the work, which is the main variable of the study and the variables of job performance intention to quit and cyberloafing were tested by correlation analysis. Determination of the effect level of the variables on each other was tested by regression analysis. In addition, explanatory factor analysis was conducted to reveal the structural validity and factor structure of the scales of the variables (EFA). According to the results of the analysis of the data there is a negative significant relationship between the meaningfulness of the intention to leave: It was determined that there was a significant and positive relationship between the meaningfulness of the work performed and the job performance variable. A weak and statistically significant relationship was detected between the meaningfulness of the work done and the cyberloafing variable.

Keywords: Meaningfulness of Work, Cyberloafing, Job Performance, Intention to Leave

GİRİŞ

Dünyadaki değişen ve gelişen koşullara bağlı olarak, iş dünyasında her geçen gün birçok yeni şirket ve kurum ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, kurumların serbest piyasa koşullarında sürdürülebilir rekabet sağlayabilmeleri ve belirledikleri kurumsal hedeflere ulaşabilmeleri gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Nitekim yaşam koşullarının zorlaştığı modern iş dünyasında kurumlar kaliteli mal ve hizmet sunabilmeleri noktasında, iş faaliyetlerini anlamlı bulan çalışanlara ihtiyaç duymaktadırlar. Dolayısıyla çalışanların bağlı oldukları kuruma uyum sağlayarak işlerini anlamlı bulmaları son derece önem arz etmektedir (Evcimen vd., 2020, s.

679). Bu bakımdan anlamlı iş, bireyin üstlenmiş olduğu işin gereklerini kendi inanç, değer ve davranışlarına entegre etmesidir. Şüphesiz ki iş faaliyetlerinin önemli ve kıymetli olduğunu düşünen çalışanların işlerinde daha başarılı olduğu ve kurumların hedeflerine ulaşmalarında katkıda buldukları bilinmektedir. Öte yandan, çalışanlar iş rollerinin kendi inanç ve değerleriyle uyum sağladığını gördüğünde iş yerinde kaytarma davranışında bulunmadan çalışma performanslarını arttıracak ve işyerinden ayrılmayı düşünmeyeceklerdir (Polat, 2022, s.821). O halde bir çalışanın iş yerindeki performansı, kaytarma davranışlarında bulunması ve işten ayrılma fikrine kapılmaları, iş faaliyetlerine yükledikleri anlama göre değişebilmektedir.

Bir kurumun varoluş amacını gerçekleştirmesi ve hedeflerine ulaşması, performansı iyi olan çalışanlara sahip olması ile mümkündür. İş performansı, çalışanın kurumsal hedeflere dâhil olduğu veya fayda sağladığı eylemler, davranışlar ve sonuçlar olarak tanımlanmaktadır (Yaman, 2021, s.79). Çalışanlar kendilerine verilen görevleri kişisel becerileriyle uyumlu bulduğunda daha çok emek verecek ve bu durum iş performansını olumlu etkileyecektir. Bu çerçevede yapılan işin anlamlı bulunması pozitif ruh halini yansıttığından çalışanların zihinsel anlamda dinç kalmasını, kendini işe adanmasını ve zorluklar karşısında işe yoğunlaşarak yüksek performans sergilemesini sağlamaktadır (Acaray ve Pelenk, 2018, s.156). Aksi halde çalışanların yoğun stres altında işlerini yürütmeleri ve iş rollerinin kendi beceri ve kabiliyetleri ile uyumlu olmadığını düşünmeleri durumunda, çalışma performansı azalacak ve iş yerinden ayrılma fikri oluşacaktır. Bu bağlamda, işten ayrılma niyeti, bir çalışanın mevcut işini bırakıp farklı bir işe yönelme isteği olarak tanımlanır. Çalışanlar iş gereklerinin kendi beceri ve kabiliyetleriyle uyumlu olmadığını gördüklerinde çalışmalarına yoğunlaşamayıp kendilerini değersiz ve yetersiz göreceklidir. Bu durumda kurumlar, çalışanların işten ayrılmalarına varan sonuçlara katlanmak zorunda kalacaklardır (Yıldırım vd., 2021, s. 284).

Kurumlar verimliliklerini artırmak, maliyetleri minimum seviyeye indirmek ve zamandan tasarruf sağlamak için çalışanlarına bilişim ve internet teknolojilerinden faydalanma imkânları sunmaktadırlar. Ancak bilgisayar/mobil cihazlar/internet çalışanlara ve kurumlara fayda sağlarken bazı kaytarma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesiyle kurumlarda verimliliğin düşmesine sebep olmaktadır (Kaplan ve Ögüt, 2012,s. 4). Bunlara bağlı olarak iş yerlerinde bilgisayar ve internetin fazla kullanılmasıyla siber kaytarma kavramı ortaya çıkmıştır. Siber kaytarma, işyerlerinde bilişim teknolojilerinin kullanımının suistimal edilerek, mesai saatlerinde, çalışanların internet tabanlı uygulamalarda işleri ile ilişkilendirilemeyecek eylemlerde bulunma durumudur (Blanchard & Henle, 2008, s.14-15). İş faaliyetlerine anlam ve değer yüklemeyecek tarzda,

Çalışanların mesai saatleri içerisinde internette gezinmeleri, kendilerini zihinsel ve fiziksel anlamda işe veremeyecekleri durumunu aıŐa çıkaracağı tartıŐılmaz bir gerçekliktir.

Sosyo-ekonomik ve teknolojik gelişmeler sosyal sorumluluğun fazla olduğu profesyonel meslek mensuplarının mevzuatlarında değişiklikler yaŐanmasına neden olmaktadır. Özellikle alıŐanlar içerisinde profesyonel bir mesleğe sahip olanlar kendi mesleklerine yönelik gelişmeleri günü gününe takip etmek ve bu değişim ve gelişmeleri uygulamaya aktarmak durumundadırlar. Bu nedenle, araştırma evreni için profesyonel meslek mensupları esas alınmıştır. Yaşanan değişim ve gelişmeler karşısında profesyonel meslek mensubu çalıŐanlarının kendilerini glendirebilmelerine katkıda bulunabilmek için yapılan işin anlamlılığı algısının iş performansı, işten ayrılma niyeti ve siber kaytarma davranışları üzerindeki etkisini incelemek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Yaptıkları iş kendi idealleri ve standartları açısından uyumlu bulup işlerine anlam atfeden çalışanların daha fazla performans sergiledikleri görülürken (Polatcı ve Sobacı, 2021, s.186; Ardichvili, 2005, s.106-107) iş faaliyetlerine değer vermeyen çalışanların ise sanal ortamlara girerek kaytarma davranışlarında buldukları (Evcimen vd., 2020, s.673) ve işten ayrılma fikrine kapıldıkları düşünülmektedir (Yıldırım vd., 2021, s.278). Bu doğrultuda, çalışma hayatında kişilerin işe atfettikleri anlam algılarının işte gösterdikleri performansları, siber kaytarma davranışları ve işten ayrılma düşünceleri üzerindeki ilişki ve etki düzeylerinin belirlenmesinin literatüre katkı sağlayacağı ngrlmŐ ve bu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir.

Bu alıŐma kapsamında Malatya ilinde faaliyet gösteren 312 meslek mensubu çalışanları üzerine anket çalışması yürütülmüştür. Çalışmada ilk önce araştırma konusu olan kavramlar teorik olarak açıklanmıŐ ve hipotezler kurgulanmıŐtır. Çalışmanın ilerleyen aşamalarında, yapılan literatür taraması sonucu elde edilen veriler analiz edilerek hipotezler test edilmiş ve elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yapılan İŞin Anlamlılığı

Anlamlılık, pozitif psikoloji çerçevesinde yer alan bir kavramdır. Anlamlı iş, bireyin üstlenmiş olduğu işin gereklerini kendi inanç, değer ve davranışlarına entegre etmesidir (Toptaş, 2018, s.523). May vd.'lerine göre (2004, s.13-14) anlamlı iş, bireyin öz benliğiyle iş faaliyetleri arasındaki uyum düzeyidir. Guelber

(2013,) yaptığı çalışmada, anlamlı işi, kişinin kendine ve dünyaya fayda sağlaması olarak belirtmiştir (Akt. Toptaş, 2018, s.523). Walf (2010) ise anlamlı işi, bireylerin yaşamlarında neye sahip oldukları, neyi arzuladıkları ve neyi bulmaya çalıştıkları şeklinde tanımlamıştır (Akt. Allan vd., 2014, s.545). Dolayısıyla anlamlı bir işten bahsedebilmek için iş rolünün gerekleriyle kişinin ideal ve değerlerinin uyumlu olması gerekir (Toptaş,2018 s.523). Diğer taraftan Harrison (2009, Akt. Jacobs, 2013, s.59) anlamlı işi bir refah göstergesi olarak değerlendirirken, Sosik (2000) yaptığı çalışmada, anlamlılığı, kişiler arası ve çevre ile ilişkileri kontrol altına almak için kullanılan bir motivasyon aracı olarak değerlendirmiştir (Akt. Michaelson, 2005, s.18). Chalofsky ve Krishna (2009, s.190) çalışmasında anlamlı işi kişinin yaşamına anlam, keyif ve hoşnutluk kattığından, kişisel bir kimlik olarak tanımlamıştır.

Yapılan tanımlamalardan da anlaşıldığı üzere, birçok araştırmacı anlamlı iş kavramını benzer ifadelerle tanımlamaya çalışmış olsa da, herkes tarafından kabul gören evrensel bir tanım oluşturulamamıştır. Bunun nedeni, bireylerin yaşam deneyimlerine göre anlam belirlemeleri ve anlam kaynaklarının birbirinden farklı olmasıdır.

Anlamlı çalışma, öncelikle çalışanın kendisini, daha sonra bağlı olduğu kurumun amaç ve hedeflerini anlamlı bulmasından doğmaktadır. Ancak teknolojik ilerlemelerle iş koşullarındaki farklılıklar, örgütsel norm ve politikalarda değişimlerin olması, işin çalışan nezdindeki anlam algısını değiştirebilmektedir. Bu doğrultuda işin anlamlılığının dinamik bir süreç olduğu söylenebilir (Seçkin, 2019, s.893). Maslow'a göre (1970) işlerini anlamlı ve yararlı olarak görmeyen çalışanlar kendi potansiyellerini tam olarak kullanamayacaklardır. Fairlie (2011)'e göre yapılan işin anlamlı olabilmesi için bireyin kimliği ve benliğiyle uyumlu olması, bireyin kişisel gelişimini desteklemesi ve çevresindeki insanlara katkı sağlaması gerekmektedir. Nitekim işin anlamlı bulunması öyle sihirli bir güç ki çok zor şartlarda ve ağır bir görevin bile özveriyle yerine getirilmesini sağlamaktadır (Akt. Yıldırım vd., 2021, s.281).

Alan yazında işin anlamlılığı, sapma davranışları (Evcimen vd., 2020), işten ayrılma niyeti (Yıldırım vd., 2021) olmak üzere farklı kurumsal psikoloji konularıyla beraber ele alınarak incelenmiştir.

İş Performansı

Kişilerin hayatının her döneminde hedeflerini gerçekleştirmek uğruna göstermiş oldukları çabalara performans denilmektedir. Performans kavramı, sözlükte; belirli bir durumda bireyin yetenek, beceri ve çabasının bir sonucu olarak tanımlanmaktadır (www.tdktr.com). Bu bakımdan performans olgusu etkililik,

verimlilik, ekonomiklik ve kalite unsurları etrafında biçimlenmektedir (Doğan, 2020, s.26).

İş performansı, çalışanların üzerine düşen görevi ne kadar sürede, ne kadar kaliteli bir şekilde yaptığını açıkça gösteren sistematik bir süreçtir (Doğan, 2020, s.31). Porter ve Lawer (1974) iş performansını belirli bir durumda kişisel yetenek, beceri ve çabanın bir fonksiyonu olarak ifade etmişlerdir. Stewardt ve Brown (2009) ise, bireylerin kendilerini istihdam eden kuruma sağlamış oldukları katkı olarak nitelendirmişlerdir. Yine farklı bir ifade doğrultusunda iş performansı, çalışanların kontrolü altında olan ve kurumsal hedeflere katkıda bulunan iş davranışının ölçülebilir yeterliliği olarak tanımlanmaktadır(Ohme ve Zacher, 2015, s.4). Doğan (2020, s. 25-26)'a göre iş performansı, çalışanların görevlerini ne kadar iyi yerine getirdiğini, aldıkları insiyatif ve sorunları çözmede sergiledikleri beceriyi gösteren çok kapsamlı bir olgudur. İş performansı bir nevi çalışanların iş yerindeki görevlerini nasıl yerine getirdikleri ile ilgilidir (Guliyev, 2019, s.44). Genel anlamda iş performansı, çalışanların görevlerini ifa ederken sergiledikleri ve ortaya koydukları çabaların ölçülmesi olarak tanımlanabilir.

Bir kurumun gelişimi çalışanların performanslarına bağlı olduğundan iş performansı büyük bir öneme sahiptir. Çalışanların iş performansları ne kadar iyi ise kurumun piyasa koşullarında rekabet edebilir durumu o kadar iyi olmaktadır (Ökmen, 2021, s.14). Bu bakımdan çalışanlar motive edilmeli, endişeleri en aza indirilerek performans gelişimleri sağlanmalıdır (Guliyev, 2019, s.59). Bunların yanı sıra çalışanların daha yüksek performans sergilemeleri noktasında kurum yöneticilerine, çalışanları eğitmek, bilgi ve tecrübelerine göre görevlendirmek, eşit işe eşit ücret sağlamak ve en önemlisi de sergiledikleri performansa göre değerlendirme yapmak gibi önemli görevler düşmektedir (Ökmen, 2021, s.14).

Çalışanlar görev ve sorumluluklarını yerine getirirken birtakım faktörlerden etkilendikleri görülmektedir. Görev ve yetkinliklerin aynı olduğu durumlarda bile çalışanlar sahip oldukları kişilik özelliklerinden dolayı farklı düzeyde performans sergilemektedirler (Doğan, 2020, s. 35). Bu çerçevede iş performansına doğrudan etki eden faktörler; motivasyon, ceza ve ödüllendirme sistemleri, iş sağlığı ve güvenliği olmak üzere üç ana etmen etrafında toplanmaktadır. Motivasyon faktörüne bakıldığında; içsel bir dürtü olan motivasyon, çalışanların davranışlarına canlılık, enerji ve değişime karşı dirençli olma olarak yansımaktadır (Çerçi, 2013, s. 55). Buna bağlı olarak kurumlar stratejik hedeflere ulaşması bakımından çalışanları motive etmeli ve performanslarını gerçekçi değerlendirmelidirler. Zira istek ve beklentileri karşılanarak motive edilmiş bir çalışandan yüksek performans beklenebilir. Aksi halde bu durum çalışanın

motive olmada zorluk yaşamasına ve performansın düşmesine sebebiyet vermektedir (Çabuk, 2020, s. 48-49).

Çalışanların ödüllendirilmesi veya cezalandırılması yapılan işe motive olma bakımından önem arz etmektedir. Ancak, çoğu zaman cezalandırma çalışanları olumlu etkilemeyebilir. Bu bakımdan işe ve kuruma bağlılığı etki eden cezalandırmaya mümkün olduğunca başvurulmamalı, şayet tüm yollar denendikten sonra cezalandırma yapılacaksa bunun, Çabuk'un (2020, s.50) da belirttiği gibi, çalışanların motivasyonunu kırmayacak düzeyde, adil ve ölçülü olmasına özen gösterilmelidir. Diğer taraftan iş performansını doğrudan etkileyen ödüllendirmeler maddi ve manevi olabilmektedir. İşverenleri tarafından takdir edilme şeklinde manevi ödüllendirme ile motivasyon arttırmanın yanı sıra ikramiye almak veya seyahat imkanı kazanmak gibi maddi ödüllendirmelerle de motivasyon artışının sağlandığı bilinen bir gerçektir (Keleş, 2017, s.36). İş sağlığı ve güvenliği de çalışanların iş performanslarını etkileyen önemli bir faktördür. Özellikle mavi yakalı çalışanların karşılaşılabileceği fiziksel kazaların önüne geçilmesi, iş sağlığı ve güvenliği bakımından son derece önemlidir. Öyle ki meslek hastalıklarının önüne geçilmesinde gerekli olan iş malzemelerinin sağlanması çalışanların kaza geçirmelerini önleyecektir. Böylece çalışanların stres düzeyleri azalacak ve iş performansı olumlu yönde artış gösterecektir. Buna bağlı olarak da işveren, işçi ve toplum açısından huzurlu bir ortam oluşacaktır (Doğan, 2020, s.36).

Konuyla ilgili literatürdeki çalışmalara bakıldığında, Sigler ve Pearson (2000, s. 32-41) yaptıkları araştırmada iş rollerini anlamlı bulan çalışanların işlerini anlamlı bulmayanlara göre daha yüksek performans göstereceklerine dair hipotezleri doğrulanmış ve anlamlılık algısı ile performans arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Evcimen vd., (2020) çalışmalarında işin anlamlılığı algısının iş performansını olumlu yönde etkilediğini bulgulamışlar iken sapma davranışını olumsuz yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan hareketle araştırma hipotezi şu şekilde geliştirilmiştir:

H1: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları, iş performanslarını anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

İşten Ayrılma Niyeti

Bireyler sosyo-ekonomik anlamda hayatlarını idame ettirebilmek için bireysel veya toplu olarak kurumlarda çalışmaktadırlar. Ancak beklentileri karşılanmamış veya belirlediği hedefe ulaşamayan kişilerde, hâlihazırdaki işini bırakma düşüncesi oluşmaktadır. Buna bağlı olarak bir kurumda çalışanların çeşitli

sebeplerden dolayı işten ayrılma fikrinin oluşması, kurum içerisinde bazı şeylerin iyi yönetilmediği anlamını ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda çalışanlar faaliyette bulunduğu kurumdan ayrılmadan önce kendi iç dünyalarında işten ayrılmaya karar verir ve bu karar işten ayrılma niyeti olarak tanımlanır (Aydemir ve Akdoğan, 2019, s.1628).

Çalışanın fiili olarak işinden ayrılmayıp ancak ayrılma niyeti ile çalışmaya devam etmesi durumunda hem iş süreçlerine karşı daha duyarsız olacak hem de iş arkadaşlarına sorumsuz davranacaktır. Dolayısıyla işi bırakma, birden ortaya çıkmayıp zamana özgü bir olgudur (Uludağ, 2019, s.353). Diğer taraftan çalışanın işten ayrılmaya karar vermesi diğer çalışanları olumsuz etkilemekle birlikte kurumun başarısına da zarar verecektir (Aydemir ve Akdoğan, 2019, s.1628). Bu bağlamda, çalışanların kurumdan ayrılma niyetini etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Bu faktörler, kişisel, kurumsal ve dışsal faktörler olarak üç ana başlık altında toplanmaktadır. Çalışanların yaşadıkları stres, yaş, cinsiyet, görev süresi ve eğitim düzeyi kişisel faktörlerin belirleyicisi iken; örgütsel destek, yetkilendirme, iş güvenliği, ödül ve maaş, örgütsel adalet, işin ruhsal ve fiziksel zorlukları kurumsal faktörlerin belirleyicileridir. Dış faktörler ise; alternatif iş potansiyelleri, teknolojik gelişmeler, ailevi sorunlar, sosyo-ekonomik durum ve yasal düzenlemeler gibi paradigmlar etrafında toplanmaktadır (Tuğrul, 2020, s.17-18; Araslar, 2021, s. 13-16).

Çalışanların işten ayrılmaları çalışanları ve kurumları olumsuz etkilemesine rağmen, bazen hem çalışanlar hem de kurumlar için birtakım olumlu sonuçlar da oluşturmaktadır. Şöyle ki işten ayrılan kişi başka bir kurumda kendisini geliştirme fırsatı bulabileceği gibi yeni bir iş deneyimi yaşamasına da katkı sağlamış olur. Bunun yanı sıra nitelsiz birinin işten ayrılması diğer profesyonel çalışanların ilerlemesi için bir kariyer fırsatı sağlamaktadır (İsmacel, 2020, s.36; Güven, 2020, s.30-32). Bunlara karşın işten ayrılmanın gerek çalışanlar gerekse kurum açısından birtakım olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Keza kurumların nitelikli eleman aramaları ve bunların eğitimi kurum için birer gider kalemi oluşturmaktadır. Bununla beraber işten ayrılan kişiler kurumun itibarını zedeleyebilir. Çalışanlar için olumsuz sonucuna değinecek olursak arkadaş kaybı, belirsizlik, daha fazla iş yükü gibi istenilmeyen durumlar oluşabilir. Bunun yanı sıra işten ayrılan kişilerin görevlerini kalan çalışanlara verildiğinde mevcut çalışanların iş yükü stresi altında verimli bir çalışma yürütebilmeleri noktasında engel teşkil edebilir (Aydoğan, 2023, s. 42).

Yerli ve yabancı literatürde, işin anlamlılığı algısının işten ayrılma niyetini olumsuz yönde etkilediği vurgulanmıştır. (Dinç vd., 2019, s.362). Scroggins (2008, s.76), işin anlamlılığının işten ayrılmanın en güçlü belirleyicisi olduğunu

tespit etmiştir (Akt. Yıldırım vd., 2021, s.296). Bu bilgiler ve araştırma sonuçları doğrultusunda, yapılan işin anlamlılığının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini test etmek amacıyla şu şekilde bir hipotez oluşturulmuştur:

H2: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları, işten ayrılma niyetlerini anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

Siber Kaytarma

İletişim ve bilgi teknolojilerinin günümüz ölçüsünde iş yaşamına girmediği dönemde yapılan akademik çalışmalarda çalışanların iş arkadaşlarıyla sohbet etmeleri, telefon görüşmeleri yapmaları, gazete okumaları, sigara ve kahve molaları vermeleri gibi hareketler kaytarma davranışı olarak nitelendirilmekte idi (Blanchard ve Henle, 2008, s.14-15). Dolayısıyla kaytarma davranışlarının bilişim teknolojilerinin bugünkü kullanımı düzeyine ulaşmadığı dönemlerde de çalışanlar tarafından sergilendiği görülmektedir. 1981 yılında ilk kişisel bilgisayarların üretilmesi, 1985 yılında ise internetin kullanılmaya başlanması birçok gelişim ve değişim yaşanmasının temellerini oluşturmuştur. 1990'lı yılların başında bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte işyerlerinde internet ağlarının kullanımının yaygınlaşması, akıllı cep telefonlarının, tabletlerin hayatımıza girmesi, işyerlerini internete bağımlı hale getirerek çalışanları önemli ölçüde etkilemiştir. Söz konusu gelişmeler kurumların prosedür ve politikalarında esneklik, şeffaflık ve özerklik sağlarken bir yandan da çalışanları yanlış davranışlara yöneltmiştir. Buna bağlı olarak çalışanlar bilgisayarda oyun oynamaya, internette gezinmeye, video ve müzik indirmeye başlamışlardır (Beri ve Anand, 2020, s.434; Sarıca, 2019, s.27). Görüldüğü üzere iş veriminin azalmasına neden olan kaytarma davranışları çok eski zamanlardan beri kurumlarda var olan kalıcı ve maliyetli bir olgudur (Lim, 2002, s. 678).

Alan yazında bu kavram “sanal aylaklık” (Marron, 2000; Vitak vd., 2011), “internet bağımlılığı” (Griffiths, 2003; Young, 2004), “kişisel web kullanımı” (Anandarajan ve Simmers, 2005) şeklinde kullanılmıştır. Siber kaytarma, çalışanların mesai saatleri içinde kurumlarının internet erişimini, işle ilgili olmayan web sitelerinde gezinerek (kişisel e-posta almak ve göndermek dâhil) internetin kötüye kullanımı olarak tanımlanmaktadır (Lim, 2002, s.677). Diğer bir ifadeyle siber kaytarma, bir çalışanın işle ilgili olmayan çevrim içi davranışlarıdır (Beri ve Anand, 2020, s.434). Anandarajan ve Simmers (2004, s. 776) ise, siber kaytarmayı, mevcut iş gereksinimleri dışındaki faaliyetler için kurumun internet ağlarını kullanarak çalışma süresi boyunca web sitelerinde gezinmeleri olarak ifade etmişlerdir.

Yapılan işin anlamlılığı ile siber kaytarma davranışlarını ele alan çalışmalara bakıldığında, Steger vd., (2012, s.330) işin anlamlılığının iş tatmini ve bağlılık gibi olumlu iş davranışlarıyla pozitif, siber kaytarma davranışıyla ise negatif bir ilişki içinde olduğunu tespit etmişlerdir. Evcimen vd., (2020, s.679) yapmış oldukları makale çalışmalarında işin anlamlılığının siber kaytarma davranışını negatif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Siber kaytarmanın literatürde “ileri düzeyde siber kaytarma” ve “basit düzeyde siber kaytarma” olarak iki farklı düzeyde ele alınabileceği belirtilmiştir. Bu bilgiden hareketle, işyerinde bilişim teknolojilerini kullanan çalışanların bu imkanları iş dışı gerekçelerle kullanmalarının tamamen engellenmesi veya kullanılmalarının beklenmesi hayatın doğal akışıyla bağdaştırılmaz. İşine bağlı, işini severek yapan ve o işi anlamlı bulan çalışanlar dahi düşük düzeyde de olsa bilişim teknolojilerini iş dışı amaçlarla bir yere kadar kullanma davranışı eğiliminde olabileceklerdir (bunun işyerinde tamamen yasaklandığı istisnai meslekler hariç), aksine beklenti insan doğasına aykırı bir durumu oluşturacaktır. Bu nedenle ve konuyla ilgili çalışmalar dikkate alınarak kurgulanan hipotezler şu şekildedir:

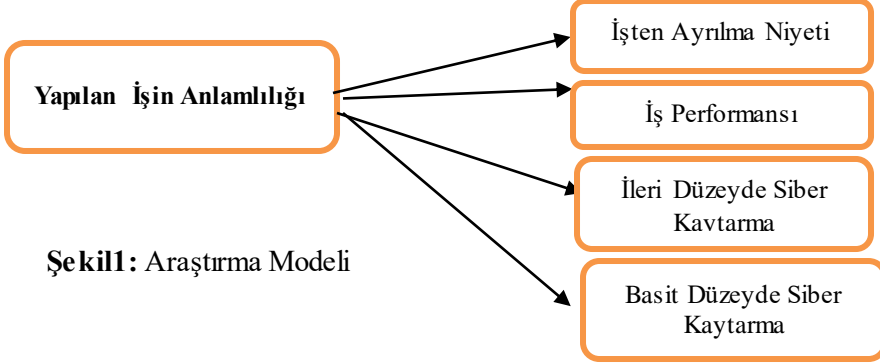
H3: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları, siber kaytarmanın alt boyutlarından olan ileri düzeyde siber kaytarma davranışını anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H4: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları, siber kaytarmanın alt boyutlarından olan basit düzeyde siber kaytarma davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Modeli

Profesyonel meslek mensupları (avukat, eczacı, diyetisyen, serbest muhasebeci, serbest muhasebeci mali müşavir gibi)bilgileriyle ve sermayeleriyle birlikte yoğun bir tempoda iş faaliyetlerini yapmaktadırlar. Üyesi oldukları mesleğin profesyonel kriterlerinin bulunması, mesleğe giriş için özel alanlarda eğitim almış olmaları, çeşitli belge ve sertifikaya sahip olmadan bu mesleği icra edememeleri gibi nedenler, araştırmanın da temel değişkenlerinden birisi “iş anlamlı bulmak” olduğundan, profesyonel meslek mensuplarının veri toplanacak evren olarak seçilmesine gerekçe oluşturmuştur. Buna ek olarak, araştırma değişkenlerini birlikte ele alan bir çalışmanın bulunmaması, bu çalışmanın özgün değerini arttırmakta ve alan yazına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli aşağıda gösterilmiştir:

Şekil1: Araştırma Modeli

Araştırmanın Amacı ve Modeli Doğrultusunda Geliştirilen Hipotezler

H1: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları, iş performanslarını anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

H2: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları, işten ayrılma niyetlerini anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H3: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları, siber kaytarmanın alt boyutlarından olan ileri düzeyde siber kaytarma davranışını anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H4: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları, siber kaytarmanın alt boyutlarından olan basit düzeyde siber kaytarma davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Psiko-sosyal bir varlık olarak insan, yaşamın her alanında olduğu gibi çalışma hayatında da anlamlı, değerli ve memnuniyet duyduğu iş ve faaliyetlerle meşgul olmak istemektedir. Dolayısıyla birey yaptığı işe anlam atfettikçe zihinsel ve fiziksel anlamda işe yoğunlaşarak iş performansı artacak, sanal ortamlara girmeden faaliyetlerini yürütecek ve işten ayrılma niyeti azalacaktır. Dolayısıyla yapılan işin anlamlılığı algısının iş performansı, işten ayrılma niyeti ve siber kaytarma üzerindeki etkisini belirlemek, alan yazına ve ilgili kişilere olumlu katkı sağlaması bakımından önemlidir.

Araştırmanın Örnekle mi

Bu çalışmada anket tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. Anket verileri Malatya ilinde faaliyet gösteren profesyonel meslek mensupları (avukat, eczacı, diyetisyen, serbest mali müşavir ve serbest muhasebeci) çalışanlardan elde

edilmiştir. 1450 kişilik bir evrende %5 hata payı ile örneklem büyüklüğü hesaplandığında, 304 kişilik bir örneklem grubunun oluşturulması gerektiği belirlenmiştir. Ancak standart hatanın minimum düzeye indirgenmesi amacıyla 312 kişiye anket çalışması yapılmıştır.

Çalışmada kullanılan anketin birinci bölümünde çalışanların demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, çalışma süresi ve mesleği) ile ilgili sorulara yer verilmiştir. Anketin diğer bölümlerinde, yapılan işin anlamlılığı, işten ayrılma niyeti, iş performansı, siber kaytarma ile ilgili sorular mevcuttur. Katılımcılar, ölçeklerdeki ifadelerle katılım düzeylerini 5 dereceli Likert ölçeğine göre (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) belirtmişlerdir.

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Alan yazından türetilmiş olan anket soruları, yapılan işin anlamlılığı kavramını ölçmek için Spreitzer (1995) tarafından geliştirilen Psikolojik Güçlendirme ölçeğinden yararlanılmış; 3 maddeden oluşan anlamlılık alt boyutu kullanılmıştır. Yapılan işin anlamlılığı önermelerine “İş faaliyetlerim benim için çok önemlidir”, “Yapmış olduğum işler benim için anlamlıdır” örnek verilebilir. Söz konusu ölçek yazarlar tarafından Türkçeye çevrilerek konusunda uzman dil bilimcilere onaylatılmış ve ankette kullanılmıştır. İş Performansı değişkeni Sigler ve Pearson (2000)’ın, Kirkman ve Rosen (1999)’dan aldığı ve Çöl (2008) tarafından Türkçeye uyarlanan 4 ifadeden oluşan ölçekle ölçümlenmiştir. “Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim”, “İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum” örneklerinden oluşan önermelerle değerlendirilmiştir.

Siber kaytarma değişkeni ile ilgili sorular Blanchard ve Henle’nin 2008’de geliştirdikleri ve iki alt boyuttan oluşan “Siber Kaytarma Ölçeği”nden alınmış ve yazarlar tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu konuda uzman dil bilimcilerin incelemesi ve onayı sonucunda ankete dahil edilmiştir. “İleri düzeyde” siber kaytarma davranışlarına yönelik önermeler “Çalışırken sıkıldığımda kumar sitelerini ziyaret ederim”, “İnternet üzerinden iş ile ilgili olmayan (kişisel olarak) alışveriş yaparım” örnek verilirken; “basit düzeyde” siber kaytarma davranışları ise, “Bağlı olduğum kurumla ilgili ilan panolarını ziyaret ederim”, “Bağlı olduğum kurum ile ilgili haberleri araştırırım” önermeleri ile ölçülmüştür.

İşten ayrılma niyetini ölçmek için ise Reychev ve Weisberg tarafından 2009 yılında geliştirilen 5 ifadeli “İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği” kullanılmıştır. Yazarlar tarafından Türkçeye çevrilen ifadeler, uzman dil bilimciler tarafından onaylandıktan sonra ankette kullanılmıştır. İşten ayrılma niyeti önermelerine “Şu anki işimden ayrılmaya niyetliyim”, “Mesleğimin dışında aktif olarak iş

arıyorum” örnek verilebilir.

BULGULAR VE YORUM

Tablo 1.

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Değişkenler	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Kadın	165	47,1
	Erkek	147	52,9
Yaş	20- 25	68	21,8
	26- 30	93	29,8
	31- 35	62	19,9
	36- 40	41	13,1
	41- 45	18	5,8
	46- 50	18	5,8
Medeni Durum	51 ve üstü	12	3,8
	Evli	148	47,4
Eğitim Durumu	Bekar	164	52,6
	Lise	14	4,5
	Ön lisans	19	6,1
	Lisans	219	70,2
	Yüksek Lisans	57	18,3
	Doktora	3	1,0
Gelir Durumu	1000- 5000	123	39,4
	5001- 10000	123	39,4
	10001- 15000	45	14,4
	15001 ve üstü	21	6,7
	5 Yıldan Az	169	54,2
Çalışma Süresi	6- 10 yıl	55	17,6
	11- 15 yıl	32	10,3
	16- 20 yıl	29	9,3
	20 yılda fazla	27	8,7
Meslek Türleri	Avukat	76	24,4
	Eczacı	70	22,4
	Serbest Mali Müşavir ve Muhasebeci	126	40,4
	Diyetisyen	40	12,8

Tablo 1'deki bulgular incelendiğinde, katılımcıların 47,1'i kadın ve %52,9'u erkek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, %29,8'inin 26-30 yaş, %21,8'inin 20-25 yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Ankete katılan kişilerin medeni durumlarına göre dağılımları incelendiğinde, %47,4'ünün evli, %52,6'sının ise bekâr olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımları incelendiğinde, ağırlıklı olarak %70,2 oranıyla lisans mezunu oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların mesleklere göre dağılımı incelendiğinde, %40,4'ünün mali müşavir ve muhasebeci, %24,4'ünün avukat olduğu görülmektedir. Mesleki deneyimleri incelendiğinde katılımcıların yarısından fazlasının (%54,2 oranıyla) 5 yıldan az çalışma süresinin olduğu saptanmıştır. Anket formunu dolduran kişilerin Gelir durumları incelendiğinde, %39,4'ünün 1000-5000 TL ve %39,4'ünün 5001-10000 TL arasında gelir elde ettikleri ve yüzdeler olarak aynı dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2.

Araştırmada yer alan değişkenlerin güvenilirlik analiz sonuçları

Değişkenler	Önerme Sayısı	Cronbach Alfa Değeri
Yapılan İşin Anlamlılığı	3	,947
İşten Ayrılma Niyeti	5	,918
İş Performansı	4	,916
Siber Kaytarma (Genel)	21	,881
İleri Düzeyde Siber Kaytarma	13	,775
Basit Düzeyde Siber Kaytarma	8	,814

Çalışmada kullanılan anketteki ölçeklerin güvenilirliği, Cronbach Alfa katsayısı ile test edilmiştir. Alanyazına göre, $0,00 < \alpha < 0,40$ aralığındaki ölçekler güvenilir kabul edilmez, $0,41 < \alpha < 0,60$ aralığında düşük güvenilirlikte, $0,61 < \alpha < 0,80$ aralığında orta düzeyde güvenilirlikte ve $0,81 < \alpha < 1,00$ aralığında ise yüksek düzeyde güvenilirlikte olarak değerlendirilir. (Kalaycı, 2018, s.327). Bu bilgiler ışığında araştırmada kullanılan değişkenlerin Cronbach alfa değerlerine değinilecek olduğunda; en yüksek güvenilirliğe sahip değişkenin yapılan işin anlamlılığı (.947) değişkeni olduğu, siber kaytarma değişkeninin genel anlamda (.881) yüksek düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu "ileri düzeyde" boyutunun (.775) orta düzeyde; "basit düzeyde" boyutunun ise (.814) yüksek seviyede güvenilirliğe sahip olduğu belirlenmiştir. İşten ayrılma niyeti (.918) ve iş performansı (.916) değişkenlerinin de yüksek düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu açığa çıkmaktadır.

Tablo 3.
İş performansı faktör analizi bulguları

Boyut	Önerme	Faktör Yükü	Açıklanan varyans
İş Performansı	Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	,897	73,40
	İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.	,875	
	Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim.	,832	
	İş yerimde bir problem gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim.	,821	
Değerlendirme Kriterleri	KMO Örnekleme Yeterliliği: ,819 Yaklaşık Ki-kare: 39,628 Serbestlik Derecesi: 2 Barlett's Küresellik Testi: 0,000		
Açıklanan Varyans Toplamı: 73,40			

Araştırma modelinde yer alan tüm değişkenlere ait ölçeklerin yapısal geçerliliğini ve faktör yapısını belirlemek amacıyla açılımlı faktör analizi (AFA) gerçekleştirilmiştir. Tek faktörlü yapıdan ve 4 önermeden oluşan iş performansı ölçeğinin KMO değerinin 0,819 olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç örnekleme büyüklüğünün faktör analizi için uygun bir değerde olduğunu göstermektedir. Tek boyutlu yapının toplam varyansın %73,406'sını açıkladığı tespit edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 4.
İşten ayrılma niyeti faktör analizi bulguları

Boyut	Önerme	Faktör Yükü	Açıklanan Varyans
İşten Ayrılma Niyeti	Mesleğimin dışında aktif olarak iş arıyorum.	,967	74,41
	İyi bir iş bulur bulmaz, mesleğimden ayrılacağım.	,927	
	Şu anki işimden ayrılmaya niyetliyim.	,835	
	Şu anki işimden sık sık ayrılmayı düşünüyorum.	,696	
Değerlendirme Kriterleri	KMO Örnekleme Yeterliliği: ,814 Yaklaşık Ki-Kare: 13,216		

İşten ayrılma niyeti ölçeği 5 ifadeden ve tek boyuttan oluşmaktadır. Bu araştırmada aynı ölçeğe faktör analizi uygulanmış ve yine tek boyut tespit edilmiştir (Tablo 4). KMO değerinin 0,814 olması faktör analizi için çok iyi uyumu ifade etmiştir. Ancak faktör değerinin düşük olması nedeniyle “Beş yıl daha bu meslekte çalışacağımı düşünmüyorum” önermesi analizden çıkarılmıştır. Tek boyutlu yapının toplam varyansın %74,410’unu açıkladığı tespit edilmiştir.

Tablo 5.
Siber kaytarma faktör analizi bulguları

Boyut	No	Önerme	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans
Basit Düzeyde	SKB1	Genel haber sitelerini ziyaret ederim	,547	24,77
	SKB2	Hisse senedi veya yatırımla ilgili web sitelerini ziyaret ederim	,563	
	SKB3	Bankacılık veya finansla ilgili siteleri ziyaret ederim	,690	
	SKB4	Günlük finansal işlemleri takip etmek için açık artırma sitelerini ziyaret ederim	,549	
	SKB5	Diğer kurumlarla ilgili bilgi almak için sohbet ortamlarına katılırım	,616	
	SKB6	Bağlı olduğum kurumla ilgili haber gruplarını veya ilan panolarını ziyaret ederim	,583	
	SKB7	İş başvuruları ile ilgili siteleri ziyaret ederim	,546	
	SKB8	Blogları (yazar ile okuyucu arasında iletişim sağlanan web tabanlı sayfaları) okurum	,557	
	SKB9	Bağlı olduğum kurum ile ilgili haberler araştırırım	,586	
	SKB10	Bağlı olduğum kurumun web sitesini gözden geçiririm	,509	
İleri Düzeyde	SKİ1	İşle ilgili olmayan e-maillerimi kontrol ederim	,601	17,62
	SKİ2	İşle ilgili olmayan e-maillerimi gönderirim,	,587	
	SKİ3	Sporla ilgili web sitelerine bakarım	,608	
	SKİ4	İşle ilgili olmayan e-mail alırım	,611	

Yapılan İşin Anlamlılığı Algısının İş Performansı, İşten Ayrılma Niyeti...

SKİ5	İnternet üzerinden iş ile ilgisi olmayan (kişisel olarak) alışveriş yaparım	,687
SKİ6	Anlık mesajlaşma uygulamalarıyla mesaj alır veya gönderirim	,517
SKİ7	Çalışmaya ara verdiğimde online oyunlara katılırım.	,533
SKİ8	Tatil veya seyahat rezervasyonu yaptırırım.	,600
SKİ9	Sanal toplulukları (eğlence, spor ve seyahat vb.siteleri) ziyaret ederim	,536
SKİ10	İnternet üzerinden iş ile ilgisi olmayan kişisel eşyalar satın alırım	,589
SKİ11	Çalışma esnasında müzik indiririm	,556
SKİ12	Çalışırken sıkıldığımda kumar sitelerini ziyaret ederim	,537
SKİ13	Müştehcen sitelere girerim, müştehcen yayınlar izlerim	,601
SKİ14	Çevrimiçi açık artırma sitelerini ziyaret ederim	,642
SKİ15	Sosyal medya ya da başka kişisel hesaplarla interneti kullanırım.	,617
Değerlendirme Kriterleri		KMO Örneklem Yeterliliği: 0,853 Toplam Varyans: 42,39 Barlett Ki-kare: 3012,31 Barlett Küresellik Testi: 0,001*

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliği, açıklayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Siber kaytarma ölçeği için veri setinin faktör analizine uygunluğunu belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ve Bartlett küresellik testi kullanılmıştır. KMO değeri 0.853 olarak bulunmuş ve bu değer, kabul edilebilir sınır olan 0.70'in üzerinde olduğu için örneklem yeterliliği sağlamıştır. Bartlett Küresellik Testi 0.50'nin üzerinde bir değer elde etmiş ve 0.05 önem düzeyinde anlamlı bulunmuş, bu nedenle veri seti faktör analizine uygun kabul edilmiştir. Faktör yükü düşük olan bir madde tespit edilmemiş ve dolayısıyla herhangi bir ifade çıkartılmamıştır. Öz değerleri 1 ve üzeri olan 2 faktör elde edilmiştir ve toplam açıklanan varyans %42,39 olarak bulunmuştur. Bu oran yeterli kabul edilmiştir ve dolayısıyla modelin yapı geçerliliği sağlanmaktadır. Faktörler "Basit" ve "İleri" olarak adlandırılmıştır. Tablo 5, Siber kaytarma ölçeğine ait faktör analizi sonuçlarını göstermektedir. Açıklayıcı faktör analizinden elde edilen bulgular, modelin yapı geçerliliğini sağladığını göstermektedir.

Burcu ERŞAHAN, İsmail BAKAN, Gülistan BAYTOK
& Rüstem KELEŞ

3 nermeden oluşan ‘‘yapılan işin anlamlılığı’’ leğine yönelik faktör analizi yapılmıştır. KMO değerinin 0,755 olduğu Tablo 3.6’da görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda örneklem byklgnn faktör analizi için çok iyi değerde olduğu saptanmıştır. Barlett testi sonuçlarına göre ($p < 01$) veriler normal dağılıma sahiptir. Tek boyutlu yapının toplam varyansın %86,033’nn açıkladığı tespit edilmiştir.

Tablo 6.
Yapılan işin anlamlılığı faktör analizi sonuçları

Boyut	Önerme	Faktör Yüğü	Açıklanan varyans
Yapılan İşin Anlamlılığı	Yaptığım meslek benim için anlamlıdır.	,962	86,033
	Çalışırken yaptığım faaliyetler benim için anlamlıdır.	,947	
	Yaptığım meslek benim için çok önemlidir.	,872	
Değerlendirme Kriterleri	KMO Örnekleme Yeterliliği: ,755 Yaklaşık Ki-kare: 945,241 Serbestlik Derecesi: 3 Barlett's Küresellik Testi: 0,000 Açıklanan Varyans Toplamı:86,033		

Tablo 7.
Araştırmada yer alan değişkenlerin korelasyon analiz bulguları

		1	2	3	4
Yapılan işin anlamlılığı (1)	Korelasyon	1			
	Sig (p)				
Siber Kaytarma (2)	Korelasyon	,219**	1		
	Sig (p)	0,001			
Basit Düzeyde Siber Kaytarma (1)	Pearson Correlation	,256**		1	
	Sig (p)	0,000			
İleri Düzey Siber Kaytarma (2)	Korelasyon	,171**	,722**		1
	Sig (p)	0,002	0,000		
İşten Ayrılma Niyeti(4)	Korelasyon	-,311**	0,067	,227**	
	Sig (p)	0,000	0,241	0,000	
İş Performansı (5)	Korelasyon	,626**	,203**	0,099	-,293**
	Sig (p)	0,000	0,000	0,080	0,000
	N	312	312	312	312

**Korelasyon Sig (p) < 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırma değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını test etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 3.7'de belirtilmiştir. Literatürde farklı sınıflandırmalar olmakla birlikte değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyi (,00-,30) zayıf, (,31-,49) orta, (,50-,69) güçlü, (,70-,100) çok güçlü ilişki olduğu şeklinde kabul görmektedir (Kalaycı, 2018, s.117). Bu bilgiler doğrultusunda korelasyon analiz sonuçlarına bakıldığında, yapılan

işin anlamlılığı ile işten ayrılma niyeti arasında orta düzeyde ve negatif yönde ($r=-,311$) bir ilişki olduğu görülmektedir.

Araştırmanın diğer bir değişkeni olan iş performansı ile yapılan işin anlamlılığı arasında ($r=,626$) pozitif yönde ve güçlü düzeyde önemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre, çalışanlar işlerini anlamlı bulduklarında yüksek bir çaba harcayarak iş performansları artmaktadır.

Diğer bir araştırma değişkeni olan siber kaytarma ile yapılan işin anlamlılığı arasında aynı yönlü zayıf düzeyde ($r=0,219$), istatistiki olarak önemli bir ilişki görülmüştür ($p<0,05$). Yapılan işin anlamlılığı düzeyleri arttıkça siber kaytarma düzeyleri de artmaktadır. Siber kaytarma davranışının ileri düzeyde kaytarma boyutu ile yapılan işin anlamlılığı arasında ($r=,171$) negatif düzeyde değil de pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Siber kaytarma davranışının diğer bir boyutu olan basit düzeyde kaytarma davranışı ile yapılan işin anlamlılığı arasındaki ilişkiye bakıldığında birbirleri arasında ($r=,256$) zayıf ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, yaptıkları işi anlamlı bulan çalışanlar yorulduklarında zihinsel anlamda dinlenme ve dikkatlerini toplamak amacıyla sanal ortamlara girmektedirler.

Tablo 8.

Yapılan işin anlamlılığı algısının iş performansı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik regresyon analizi

Bağımsız Değişken	Standart hata	B	T	Sig.
Sabit sayı	,199	1,298	14,134	,000
Yapılan İşin Anlamlılığı	,044	,626	6,53	,000
Bağımlı değişken= İş performansı				
$R^2=,392$	Düzeltilmiş $R^2= 390$	$F=199,770$	$p<0,001$	

Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etki düzeylerini test etmek için regresyon analizi yapılmaktadır. Uygulanan Basit Doğrusal Regresyon analizi sonuçlarına göre araştırmanın bağımsız değişkeni olan yapılan işin anlamlılığının, bağımlı değişken olan iş performansı üzerinde pozitif yönde ve anlamlı %39 etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($F=199,770$; $p<0,001$). Tablo 8’de görüldüğü üzere yapılan işin anlamlılığı, iş performansının yaklaşık % 39,2’sini açıklamaktadır. Bu sonuca göre çalışanlar işlerini anlamlı bulduklarında yüksek bir çaba harcayarak iş performanslarını artırmaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen “H1: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları, iş performanslarını anlamlı ve pozitif yönde etkiler” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9.

Yapılan işin anlamlılığı algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik regresyon analizi

Bağımsız Değişken	Standart hata	B	T	Sig.
Sabit sayı	,272	3,984	14,671	,000
Yapılan İşin Anlamlılığı	,061	-,490	-8,100	,000
Bağımlı değişken= İşten ayrılma niyeti				
R ² = ,175		Düzeltilmiş R ² = 172	F = 65,611	p < 0,001

Tablo 9'daki bulgular incelendiğinde, çalışmanın bağımsız değişkeni olan yapılan işin anlamlılığının, bağımlı değişken olan işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönde ve %17 düzeyinde anlamlı etkisi olduğu belirlenmiştir (F=65,611; p<0,001). Yine bu bulgulara dayalı işten ayrılma niyetinin yaklaşık % 17,5'ini yapılan işin anlamlılığı açıklamaktadır. Bu kapsamda geliştirilen "H2: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları, işten ayrılma niyetlerini anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir" hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle, çalışanların yaptıkları işi anlamlı bulma algıları arttıkça işten ayrılma niyetlerinin azalacağı sonucu açığa çıkmaktadır.

Tablo 10.

Yapılan işin anlamlılığı algısının "ileri düzeyde" siber kaytarma davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik regresyon analizi

Bağımsız Değişken	Standart hata	B	T	Sig.
Sabit sayı	,292	1,907	6,536	,000
Yapılan İşin Anlamlılığı	,065	,298	5,488	,000
Bağımlı değişken=İ leri düzeyde siber kaytarma				
R ² = ,089		Düzeltilmiş R ² = ,086	F = 30,116	p < 0,001

Tablo 3.10'da sunulan veriler, araştırmanın bağımsız değişkeni olan yapılan işin anlamlılığının, bağımlı değişken olan siber kaytarma değişkeninin ileri düzeyde boyutunu pozitif yönde %8 anlamlı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (F=30,116; p<0,001). Regresyon analizi sonucuna göre, yapılan işin anlamlılığı, siber kaytarma davranışının ileri düzeydeki boyutunun %8,9'unu açıklamaktadır. Açıklanan değer beklenenin aksine anlamlı ve düşük düzeyde de olsa pozitif yönde etkilediği için "H3: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları siber kaytarmasının alt boyutlarından olan ileri düzeyde siber kaytarma davranışını anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir" hipotezi red edilmiştir.

Tablo 11.

Yapılan işin anlamlılığı algısının “basit düzeyde” siber kaytarma davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik regresyon analizi

Bağımsız Değişken	Standart hata	B	T	Sig.
Sabit sayı	,222	3,022	13,609	,000
Yapılan İşin Anlamlılığı	,050	-,281	-5,672	,000
Bağımlı değişken= Basit düzeyde siber kaytarma				
R ² =,094	Düzeltilmiş R ² = ,092	F=32,177	p<0,001	

“H4: Çalışanların yapılan işi anlamlı bulma algıları siber kaytarmanın alt boyutlarından olan basit düzeyde siber kaytarma davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir” hipotezini test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan işin anlamlılığı, siber kaytarma davranışının basit düzeydeki boyutunun yaklaşık % 9,4’ünü açıklamaktadır (F=32,177; p<0,001). Bu bağlamda açıklanan değer düşük olsa da etki düzeyinin %9 anlamlı olmasından dolayı H4 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 11). Bu sonuca göre çalışanların iş rollerine karşı anlam ve değer algıları arttıkça bağlı oldukları kuruma katkı sağlamak maksadıyla kurumla ilgili araştırmalar yapmak veya mevzuatla ilgili bilgiler edinmek niyetiyle sanal ortamlara girmektedirler.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzün değişen iş dünyasında etkinlik ve verimlilik kurumların temel dayanağı olduğundan verilen görev ve sorumlulukların çalışanların yetkinlikleriyle uyumlu olması gerekir. Çünkü iş gerekleri çalışanın bilgi, beceri ve kabiliyetleri ile uyumlu olduğu takdirde çalışan kendini gerçekleştirebilir. Öyle ki günümüz kuşağı da sadece maddi kazanç elde etmek için değil yaptığı işten mutlu olmak, başarı kazanmak ve tatmin olmak gibi manevi kazanç elde etmek için de çalışma hayatına katılmak istemektedirler. Bu çerçevede anlamlı iş, kişinin kendisine ve dünyaya hizmet etmesi olarak ifade edilmektedir. Yapılan işe anlam yüklemek, işe olan sadakat ve sorumluluk duygusunun artmasına ve buna bağlı olarak verimlilik oranının yükselmesine katkı sağlamaktadır (Uludağ, 2019, s.352).

Bilişim teknolojisindeki gelişmeler kurumların mevzuatlarında değişiklikler meydana getirmekte ve bu durum bütün profesyonel meslek mensuplarını derinden etkilemektedir. Bunun yanı sıra sosyo-ekonomik alanlarda yaşanan değişim ve belirsizlikler de profesyonel meslek mensuplarının hem topluma kaliteli hizmet sunma noktasında hem de iş faaliyetlerini anlamlandırma

hususunda sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır. Söz konusu sorunlar göz önüne alındığında bu araştırmanın profesyonel meslek sahipleri üzerine yapılması uygun görülmüş ve yapılan işin anlamlılığı algısının iş performansı, işten ayrılma niyeti ve siber kaytarma davranışları üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda 4 farklı hipotez oluşturulmuş ve elde edilen veriler üzerinden hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır. Yapılan işin anlamlılığı, araştırmanın bağımlı değişkeni olan iş performansını pozitif yönde etkilediği ($p<0,001$) ve iş performansının yaklaşık % 39,2'sini açıkladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Allan vd., (2018), Evcimen vd., (2020) ve Polatçı ve Sobacı (2021)'nin araştırma sonuçları ile benzerlik gösterdiğinden literatür tarafından desteklenmektedir. Araştırmanın bağımsız değişkeni olan yapılan işin anlamlılığı, işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmış olup ($p<0,001$) işten ayrılma niyetinin % 17,5'ini açıklamıştır. Bu bulgu Dinç vd., (2019: 362)'nin işin anlamlılığının işten ayrılma niyetini %17 düzeyinde anlamlı ve negatif yönde etkilediği sonucu ile örtüşmektedir.

Diğer bir araştırma değişkeni olan siber kaytarma davranışının alt boyutu olan ileri düzeyde kaytarma davranışı ile yapılan işin anlamlılığı arasında önemli ve beklenenin aksine pozitif yönde bir ilişki saptanmış ve yapılan işin anlamlılığı siber kaytarmanın ileri düzeydeki boyutunun %8'ini etkilemektedir ($p<,001$). Normalde yaptıkları işi anlamlı ve değerli bulan çalışanlar ileri/ciddi düzeyde siber kaytarma davranışlarında bulunmaması gerekirken bu çalışmada beklenenin aksine bir sonuç çıkmıştır. Bu durum katılımcıların profesyonel meslek mensubu olduklarından yani bir işverene bağlı olarak çalışmadıklarından kaynaklanabilir. Araştırmanın bağımsız değişkeni olan yapılan işin anlamlılığı, bağımlı değişken olan siber kaytarmanın basit düzeyde boyutunun %9,4'ünü etkilediği bulgulanmıştır. Bu sonuç daha önce benzer çalışma yapan Sarıcı (2019)'nin basit düzeyde siber kaytarma davranışlarında bulunan öğretmenlerin işe tutkunluk düzeyini anlamlı ve pozitif yönde etkilediği sonucu ile paralellik göstermektedir.

Bu araştırmanın, bağımsız değişken olarak “yapılan işin anlamlılığı” ve bağımlı değişkenler olarak “iş performansı”, “işten ayrılma niyeti” ve “siber kaytarma” değişkenlerini bir arada ele alması ve araştırma hipotezlerinin profesyonel meslek mensuplarından elde edilen verilerle test edilmiş olması açısından literatüre katkı sağlayıcı nitelikte olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın bu yönü yanında verilerin tek bir ilde toplanmış olması, yalnızca nicel araştırma tekniği (anket verileri) kullanılmış olması gibi kısıtları da bulunmaktadır. Araştırmanın daha

geniş bir alanda yapılarak bulgularının genelleŐtirilmesi gelecekteki çalışmalara önerilmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Acaray, A., ve Pelenk, S. (2018). İŞe adanmıŐlıđın güçlendirme iklimi ve bireysel performans ile ilişkisinin incelenmesi: Hizmet sektöründe bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 154-177.
- Allan, B. A., Autn, K. L., & Duffy, R. D. (2014). Examining social class and work meaning within the psychology of working framework. *Journal of Career Assessment*, 22(4), 543-561.
- Anandarajan, M. & Simmers, C. (2004). Constructive and destructive personal web use in the workplace: mapping employee attitudes. Anandarajan & C. Simmers (Eds.), *Personal Web Usage in The Workplace: A Guide To Effective Human Resource Management*. Information Science Publishing.
- Araslar, A. (2021). *İŞ Yükü İle İŞ-Yaşam Dengesinin İŞten Ayrılma Niyeti zerine Etkisi*. *Yüksek lisans tezi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ardichvili, A. (2005). The meaning of working and professional development needs of employees in a postcommunist country. *International Journal of Cross-Cultural Management* 5(1), 105-119.
- Aydemir, C. ve Akdoğan, A.A.(2019). Psikolojik performansın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1625-1637.
- Beri, N. & Anand, S. (2020). Consequences of cyberloafing –A literature review. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(6), 434-440.
- Blanchard, A. L. & Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: The role of norms and external locus of control. *Computers in Human Behavior*, 24(3), 1067-1084.
- Chalofsky, N., & Krishna, V. (2009). Meaningfulness, commitment, and engagement: The intersection of a deeper level of intrinsic motivation. *Advances in Developing Human Resources*, 11, 189-203.
- abuk, Y. (2020). *İŞyerinde Şiddetin İŞ Performansı ve Yaşam Kalitesi zerine Etkisi: Tekirdağ İli Sağlık Sektöründe Uygulama*. Doktora Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çerçi, S. (2013). *İş Değerlerinin Örgütsel Bağlılık Ve İş Performansı Üzerine Etkisi: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesinde Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Dinç, M., Uzunbacak, H. ve Akçakanat, T. (2019). Örgütsel nostaljinin işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde işin anlamlılığının aracılık rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 349-369.
- Doğan, R. (2020). *Özel Sağlık Sektöründe Yıldırma ile İş Performansı Arasındaki İlişki: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Evcimen, C. Çakıcı, A. ve Çakıcı, C. (2020). İşin anlamlılığının sapma davranışı ve performansa etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 672-683.
- Fairlie, P. (2011). Meaningful work, employee engagement, and other key employee outcomes: Implications for human resource development. *Advances In Developing Human Resources*, 13,508-525.
- Griffiths, M. (2003). Internet abuse in the workplace: Issues and concerns for employers and employment counselors. *Journal of Employment Counseling*.
- Guelber, A. (2013). The quest for meaningful work: Personal journeys in creating occupations for people and planet Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mount Royal University, Calgary, Kanada.
- Guliyev, F. (2019). *Duygusal Zekânın Algılanan İş Performansı Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü: Özel Sektör Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi SosyalBilimlerEnstitüsü.
- Güven, D. (2020). *Algılanan Dönüşümcü Liderlik ile İşe Tutkunluk ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: X ve Y Kuşakları Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara ÜniversitesiSosyalBilimlerEnstitüsü.
- Harrison, M. M. (2009). Finding meaning in the every day: an in-depth investigation of meaningful work experiences. Doctoral Dissertation.
- İsmaeel, P, B. (2020). The effect of mobbing at workplace on employees intention to leave the job and the law of mobbing (A Case Study In Governmental

Burcu ERŞAHAN, İsmail BAKAN, Gülistan BAYTOK
& Rüstem KELEŞ

Institutions In Erbil/Iraq), Yüksek Lisans Tezi. Istanbul
OkanUniversityInstituteOfSocialSciences.<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezSonuSorgulamaYeni.jsp>.Erişim Tarihi: 03/04/2022.

- Jacobs, H. (2013). *An Examination of Psychological Meaningfulness, Safety, and Availability as the Underlying Mechanisms Linking Job Features and Personal Characteristics To Work Engagement*. Doctoral thesis.
- Kaplan, M. ve Öğüt, A. (2012). Algılanan örgütsel adalet ile sanal kaytarma arasındaki ilişkinin analizi: Hastane alıŐanları Örneği. *İŞletme Fakültesi Dergisi*, 13(1), 1-13.
- Kalaycı, Ő. (2018). SPSS uygulamalı çok deđiŐkenli istatistik teknikleri (9. Baskı). Asil Yayın Dağıtım.
- Keleş, K. (2017). *EtkileŐimci ve DnŐmc Liderliğin İŞten Ayrılma Niyeti ve İŞ Performansına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi SağlıkBilimleriEnstits.
- Kirkman, B. & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal* 42(1), 58-74.
- Lim, V.G.K. (2002). The it way of loafing on the job: Cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, (23), 675–694.
- Marron K. (2002). Attack of the cyberslackers. <https://www.theglobeandmail.com/technology/attack-of-the-cyberslackers/article4159300/>., Access date: 18.12.2023
- May, R.D., Gilson L.R., & Harter M.L., (2004). The Psychological conditions of meaningfulness, safety and availability and the engagement of the human spirit at work. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77, 11-37.
- Michaelson, C. (2005). I want your shower time!: Drowning in work and the erosion of life. *Business and Professional Ethics Journal*, 24(4), 7–26.
- Morgan, G.A., Leech, N L., Gloeckner, G.W., Barret, K.C., Ohme, M. & Zacher, H. (2015). Job performance ratings: The relative importance of mental ability conscientiousness and career adaptability. *Journal of Vocational Behavior*, 161-170.

- Ökmen, V.(2021). *Kamu Çalışanlarında Tükenmişlik ve İş Performansı İlişkisinde Denetim Odağının Rolü – Bilecik Belediyesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Örücü, E. ve Yıldız, H. (2014). İşyerinde kişisel internet ve teknoloji kullanımı: Sanal kaytarma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 14(1), 99-114.
- Polat, E. (2022). Otomotiv sektöründe işin anlamlılığı ve iş tatmini üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi/Journal of Administrative Sciences*, 20(46), 819-848.
- Polatçı, S. ve Sobacı, F. (2021). Covid-19 küresel salgınında iş performansı için aranan kaynak olarak işin anlamı: Doktorlar üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 185-207.
- Porter, L.W. & Lawler, E.E. (1974). The effect of performance on job satisfaction. In Edwin A. Fleishman (ed) *Studies in Personal and Industrial Psychology*. Third Edition.
- Porter, L., Lawler, E. & Hackman, J. (1975). *Behavior in Organizations*. McGraw-Hill.
- Reychav, I. & Weisberg, J. (2009). Going beyond technology knowledge sharing as a tool for enhancing customer-oriented attitudes. *International Journal of Information Management*, 29(5), 353-361.
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi* (5. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.
- Türk Dil Kurumu (2023). Performans. <https://www.tdktr.com/>, Erişim tarihi: 28.04.2023.
- Toptaş, B. (2018). Öğretmenlerin işlerini anlamlı bulma düzeyleri ve işlerini anlamlı bulmalarını etkileyen etmenler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 521-542.
- Sarıca, H. (2019). *Öğretmenlerin Siber Kaytarma Davranışları ile İşe Tutkunluk Düzeyleri Arasındaki İlişki*. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Seçkin, Ş.(2019). İç denetim odağı, iş becerikliliği ve işin anlamlılığı ilişkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 889-903.

- Scroggins, W. A. (2008). Antecedents and outcomes of experienced meaningful work: A person-job fit perspective. *Journal of Business Inquiry*, 68-78.
- Shamir, B. (1991). *Meaning, Self, and Motivation in Organizations*. Organizati.
- Sigler, T.H. & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: Examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, (5), 27-52.
- Spreitzer, G.M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *Academy of Management Journal*, 38(59), 1442-1465.
- Steger, M.F. Dik, B. J. & Duffy, R.D. (2012). Measuring meaningful work: The work and meaning inventory (Wami). *Journal of Career Assessment*, (20), 322-337.
- Tuğrul, E. (2020). Örgütsel Muhalefetin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Otomotiv Sektöründe Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uludağ, G. (2019). Duygusal zekâ ile işten ayrılma niyeti ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırma. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi., 8(1), 350-365.
- Vitak, J. Crouse, J. & LaRose, R. (2011). Personal internet use at work: Understanding cyberslacking. *Computers in Human Behavior*, (27), 1751-1759.
- Wolf, H. (2004). Capital. G. Ritzer (Ed.), *Encyclopedia of Social Theory*. Sage Publication.
- Yaman, T. (2021). *Etik İklimin, Yenilikçi İş Davranışı, İşten Ayrılma Niyeti Ve İş Performansı İle İlişkisinde İş Yükü Ve Özdeşleşmenin Rolü*. Doktora Tezi Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, Ü., E., Taş, M., A. & Çiçek, H. (2021). İşin anlamlılığının işten ayrılma niyetiyle ilişkisinde iş stresinin aracılık rolü: Havaalanı yer hizmeti çalışanları üzerinde bir araştırma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 277-306.
- Young, K. S. (2004). Internet Addiction. *American Behavioral Scientist*, 48(4), 402- 415.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: Professional professionals carry out business activities at an intense pace with their knowledge and capital. Depending on the developments in information technology, it creates changes in the legislation of the profession they are a member of. In addition, changes and uncertainties in socio-economic fields cause professional professionals to have problems both in providing quality services to society and making sense of business activities. These problems have been the reason for the selection of professional professionals as the universe to collect data. Besides, the lack of a study that deals with the research variables together is the original value of the study, and another purpose of the study is to contribute to the literature.

Method: In the study, quantitative research techniques (survey data) were used. The survey data was obtained from professionals (lawyers, pharmacists, dietitians, independent financial advisors, and independent accountants) operating in Malatya province. The survey questions were taken from the relevant literature translated into Turkish by the authors, approved by expert linguists, and used in the survey.

Findings: In line with the purpose of the research, four hypotheses were developed, and regression analysis was conducted to test the hypotheses with the data obtained. According to the results of the regression analysis, the meaningfulness of the job explains approximately 39.2% of job performance, which is one of the independent variables. It has been determined that the meaningfulness of the work done has a significant positive effect on the dependent variable, job performance ($F = 199,770$; $p < 0,001$). It was determined that the meaningfulness of the work, which is the independent variable of the research, significantly and negatively affects the intention to leave the job, which is the dependent variable ($F = 65,611$; $p < 0,001$). Approximately 17.5% of the intention to leave the job is explained by the meaningfulness of the job. It was found that the independent variable, the meaningfulness of the work done, and the dependent variable, the cyberloafing variable, positively affected the advanced dimension ($F = 30,116$; $p < 0,001$) and explained 8.9% of the advanced dimension. It has been determined that the meaningfulness of the work done explains approximately 09,4% of the sample dimension of cyberloafing behavior at a low level, and the level of impact is also significant ($F = 32,177$; $p < 0,001$).

Conclusion and Discussion: In this study, the impact of professional employees' perceptions of finding their work activities meaningful on job performance, intention to quit, and cyberloafing was examined. In this context, the relationship levels between the variables were determined, and the significance and effect

levels were determined by regression analysis. According to the findings within the scope of this research, it can be interpreted that when employees find their jobs meaningful, they will be willing to increase their job performance and will make a high effort to do so. In other words, people who find their work activities meaningful will cling to their jobs with great enthusiasm and pleasure and perform better. As this research reveals, employees who find their jobs meaningful and valuable will not intend to leave their jobs and will remain committed to their jobs and organizations because they think their work serves an important purpose. According to the results of the correlation analysis, a result contrary to expectations was found between the advanced dimension of cyberloafing, which is the independent variable of the research, and the meaningfulness of the work done. In other words, it has been determined that there is a positive, not a negative, relationship between advanced cyberloafing and meaningfulness. This may be because professional employees spend more time in virtual environments since they do not work directly for an employer. On the other hand, it was observed that there was a significant and positive relationship between the simple level of the cyberloafing variable and the meaningfulness of the work done. Those who engage in simple cyberloafing behavior take a short break and browse virtual environments to better focus their attention. In addition, an employee whose perception of value and meaning towards their job roles increases enters virtual environments to conduct research on the institution and obtain information about legislation to contribute to the institution to which they are affiliated.